LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS INSTITUTAS

Algis Samulionis

BALYS SRUOGA

VILNIUS
1986

83.3L7
Sa-153

Redaktorius
VYTAUTAS KUBILIUS

S 4603010202—063
M852(08)—86 13—86

© Leidykla „Vaga", 1986

Pratarmė

XX a. lietuvių literatūros panoramoje Balys Sruoga — viena iš pastebimiausių figūrų. Savo reikšme literatūros raidai jis neabejotinai prilygsta patiems įžymiausiems šio laikotarpio lietuvių rašytojams, o interesų platumu, kūrybos gausa ne vieną jų ir pranoksta. Akivaizdžių jo įvairiapusio talento pėdsakų randame daugelyje mūsų literatūros sričių, ir visur jie — pastebimi, gilūs, nevienadieniai. Be B. Sruogos eilėraščių rinkinių, atskleidusių naujas vidinio išgyvenimo sferas ir poetinės išraiškos galimybes, sunku įsivaizduoti tolesnę lietuvių poezijos tėkmę, jo draminiai veikalai žymi naują lietuvių istorinės-poetinės dramos etapą, nemažą vaidmenį ne tik literatūrinio, teatrinio gyvenimo kasdienybėje, bet ir lietuvių estetinės minties raidoje suvaidino jo straipsniai, o ir memuarų knyga „Dievų miškas", stovėdama atokiau nuo įprastos lietuvių prozos stilistikos, stebina į jos puslapius sudėtos žmogiškosios kančios gilumu ir savitu rašytojo požiūriu į vaizduojamuosius reiškinius.

B. Sruogos gyvenime ir kūryboje kryžiuojasi esminės XX a. pirmosios pusės visuomeninės-literatūrinės tendencijos, revoliucijų, karų, socialinių perversmų sąlygomis kaip niekad įvairios ir prieštaringos. Rašytojas tarsi aprėpia tris kardinaliai skirtingus lietuvių tautos ir lietuvių literatūros egzistencijos etapus, pradedant carizmo priespaudos metais ir baigiant Tarybų valdžios galutiniu įsitvirtinimu pokario Lietuvoje. Jis buvo didelių istorinių pasikeitimų liudytojas, o neretai ir aktyvus jų dalyvis, ir tai suteikia jo gyvenimui bei kūrybai ne tik sunkiai išvengiamo tokiais atvejais dramatizmo, sustiprinto jo paties asmenybės prieštaringumo, bet ir neabejotiną išgyvenimų gelmę, platų istorizmo pojūtį, vaizduojamų problemų ir likimų sudėtingumą. Kaip žmogus ir menininkas susiformavęs buržuazinės santvarkos metais,

B. Sruoga paskutiniais svariais kūriniais įsijungė į tarybinę lietuvių literatūrą. Šių istorinių perversmų metu B. Sruoga neišvengė blaškymosi, tačiau visada stengėsi suvokti visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo permainas, atsiliepti į jas, o kartu bet kuriomis aplinkybėmis išlaikyti savąją humanistinę vertybių sampratą, individualų žvilgsnį į pasaulį, asmenybės savitumą. Jo kūryba — vienas iš tų tiltų, per kuriuos į šiandieninę lietuvių literatūrą ateina klasikinės lietuvių literatūros tradicijos — jos humanizmas, gaivališkas ryšys su žeme, rūpestis dėl krašto likimo, o iš kitos pusės — jos savitas lyrizmas, naujų meninės išraiškos horizontų ieškojimas, nuolatinis rūpinimasis formos kultūra.

Kūrybinis B. Sruogos palikimas nėra vienodo lygio. Rašytojas yra paskelbęs veikalų ir straipsnių, kurie lieka tik kaip jo kūrybinės biografijos, to laiko literatūrinio gyvenimo faktas. Tačiau daugumas jo darbų yra ne tik tvirtai įėję į mūsų visuomenės literatūrinę savimonę, bet ir nuolat, iki pat šių dienų, iškyla kaip gyva lietuvių kultūrinio proceso dalis. Jie analizuojami, jais remiamasi literatūriniuose, teatriniuose ginčuose, ieškoma šiuolaikinio mūsų meno saitų su jais. Nuolat B. Sruogos raštai prisimenami ir literatūros istorijos bei teorijos darbuose,— kai norima paremti kurios nors mintys, svarstymai apie meną, kai bandoma išaiškinti vieno ar kito žanro plėtotę, literatūrinių srovių raidą, estetinės minties istoriją, kai analizuojama kurio nors rašytojo amžininko, apie kurį B. Sruoga yra rašęs, kūryba. Susikaupė nemaža B. Sruogai skirtos kritinės literatūros, ir nėra metų, kad ji nepasipildytų naujais tyrinėjimais ar rašytojo archyvų publikacijomis.

Kritikos straipsniai apie B. Sruogos kūrybą, tiksliau — apie jo poeziją, pasirodė jau Pirmojo pasaulinio karo metais. Bene anksčiausias iš jų — 1915 m. „Rankpelnyje" paskelbtas gana entuziastingas V. Mickevičiaus-Kapsuko vertinimas, iškeliantis B. Sruogos eilėraščių demokratizmą; antra vertus, po kiek laiko iš šio kritiko jaunasis rašytojas išgirdo ir vienus griežčiausių pasmerkimo žodžių — šį kartą kaip barininkų „gintarinės poezijos" at-

stovas [1]. Apskritai B. Sruogos poezija kritikos dėmesį traukė beveik porą dešimtmečių. Be V. Mickevičiaus-Kapsuko, apie ją nemažai yra rašę V. Mykolaitis-Putinas, L. Gira, A. Jakštas, J. Petrulis, P. Ancevičius, V. Jocaitis, M. Miškinis ir kt.[2] Dažniausiai tai apžvalginiai rašiniai, vienaip ar kitaip aptariantys B. Sruogos poezijos visumą, o ne recenzuojantys atskirus leidinius. O B. Sruogos mokslo veikalai ir dramos po 1930 m. pateko į „einamosios" kritikos ugnį, recenzentų rankas, buvo sutikti prieštaringai (ypač „Milžino paunksmė", „Baisioji naktis", „Rusų literatūros istorija"). Tokį jų vertinimą lėmė ne tik pačių kūrinių idėjinės-meninės savybės, nevienodai priimamos skirtingų idėjinių krypčių kritikos (šiuos veikalus recenzavo tiek pažangieji — J. Šimkus, K. Korsakas ir kt., tiek įvairių nusistatymų buržuaziniai literatai — J. Grinius, V. Bičiūnas, S. Povilavičius ir kt.), bet ne vienu atveju ir to meto literatūrinių užkulisių mechanizmas.

Labai anksti B. Sruogos kūryba susidomėta tarybiniu laikotarpiu. Nepraėjus nė metams po rašytojo mirties, pasirodė J. Žiugždos, R. Šarmaičio, B. Pranskaus straipsniai, kuriuose rašytojo kūryba siekiama apžvelgti ir įvertinti iš marksistinių pozicijų. Ypač reikšmingas šiuo požiūriu 1948 m. „Pergalės" dešimtame numeryje paskelbtas B. Pranskaus straipsnis „Jaunasis Balys Sruoga", skirtas detaliai ankstyvosios rašytojo meninės kūrybos ir kritikos analizei.

Didžiulis postūmis kūrybos tolesniems tyrinėjimams ir jos augančiam populiarumui buvo B. Sruogos šešiatomio išleidimas 1957 m.[3] Čia ne tik buvo perspausdinti reikš-

[1] *V. K. [Kapsukas V.]* Baritas Kaunis.— Rankpelnis, 1915, rugpjūčio 20; *Kapsukas V.* Dailioji lietuvių literatūra 1916 m.— Naujoji gadynė, 1917, Nr. 1, p. 28—29.

[2] *Jakštas A.* Balys Sruoga.— Kn.: *Jakštas A.* Mūsų naujoji poezija. K., 1923, p. 135—149; *Petrulis J.* Balio Sruogos lyrika.— Skaitymai, 1923, kn. 23, p. 135—149; *Pr. An. [Ancevičius P.]* Balio Sruogos „Miestas".— Kultūra, 1926, Nr. 2, p. 119—122; *Žilvinis M. [Miškinis M.]* Balio Sruogos lyrika.— Šviesos keliai, 1936, Nr. 10, p. 593—598 ir kt.

[3] *Sruoga B.* Raštai / Surinko ir paaiškinimus paruošė A. Maldonis. Red. kom-ja: J. Baltušis, E. Matuzevičius, V. Zaborskaitė, J. Žiugžda.— V., 1957, t. 1—6 (toliau santrumpa: R, t. 1—6).

mingiausi rašytojo kūriniai, ne tik pirmąsyk į vieną vietą surinkta keliolika literatūrinės ir teatrinės rašytojo kritikos pavyzdžių, bet ir pirmąsyk paskelbtos paskutiniaisiais rašytojo gyvenimo metais sukurtosios dramos bei memuarų knyga „Dievų miškas". Pirmą kartą išryškėjo B. Sruogos kūrybos visuma, buvo galima geriau suvokti rašytojo indėlį į lietuvių kultūrą. Remiantis „Raštais" buvo rengiamos vėlesnės atskirų kūrinių publikacijos, iš kurių pirmiausia pažymėtini penki „Dievų miško" leidimai lietuvių kalba (1960, 1971, 1976, 1979, 1985) bei poezijos rinktinės „Bangų viršūnės" (1966) ir „Į mėlynus tolius" (1981) [4]. Pastarosiose įdėta ir keliolika mažiau žinomų poeto eilėraščių, poemėlių iš periodikos, rankraštynų. B. Sruogos kūrybinis palikimas (eilėraščiai, straipsniai, vertimai, laiškai), be to, buvo publikuojamas mokslo leidiniuose bei periodikoje.

Per pastaruosius du dešimtmečius, praėjusius nuo „Raštų" pasirodymo, paskelbta apie šimtas įvairaus pobūdžio straipsnių apie rašytojo gyvenimą ir kūrybą. Tarp jų autorių — K. Ambrasas, V. Aurėla, J. Būtėnas, P. Česnulevičiūtė, V. Galinis, J. Jurginis, V. Kubilius, J. Lankutis, M. Macijauskienė, B. Masionienė, E. Mieželaitis, A. Rabačiauskaitė, J. Skliutauskas, P. Skodžius, R. Šarmaitis, L. Tupikienė, V. Zaborskaitė, A. Žirgulys, V. Žukas ir kt.[5] Apibendrintai rašytojo gyvenimas, kūryba, esteti-

[4] Toliau santrumpos BV ir ĮMT. „Dievų miško" 1979 m. „Šviesos" leidimas dvejopas: dalis jo skirta visuomenei, dalis — mokykloms kaip „Mokinio bibliotekos" knyga.

[5] *Rabačiauskaitė A.* Balio Sruogos kūryba.— R, t. 1, p. 5—35; *Šarmaitis R.* Kaltinamasis aktas fašizmui.— R, t. 5, p. 5—15; *Lankutis J.* Dramaturgo-lyriko kūryba.— Literatūra ir menas, 1957, lapkričio 16; *Kubilius V.* B. Sruogos dramaturgija.— Kn.: *Kubilius V.* Mūsų rašytojai. V., 1958, p. 23—88; *Česnulevičiūtė P.* B. Sruogos „Apyaušrio dalia".— Tarybinis mokytojas, 1959, lapkričio 15; *Mieželaitis E.* Milžino paunksmėje.— Kn.: *Mieželaitis E.* Čia Lietuva. V., 1986, p. 166—177; *Jurginis J.* Paskutiniojo Lietuvos etmono tragedija.— Kn.: *Jurginis J.* Istorija ir poezija. V., 1969, p. 132—142; *Skodžius P.* Plačiašakio talento rašytojas.— Tiesa, 1976, sausio 31; *Macijauskienė M.* Keli žodžiai apie Balį Sruogą.— Kn.: *Macijauskienė M.* Nematomas tiltas. V., 1976, p. 82—93; *Masionienė B.* Balys Sruoga — rusų literatūros profesorius.— Kn.: *Masionienė B.* Literatūrinių ryšių pėdsakais. V., 1982, p. 148—177; *Macijauskienė M.* Iš to paties žvaigždyno.— Nemunas, 1984, Nr. 1, p. 32—35 ir kt.

nės pažiūros įvertintos penkiatomėje „Lietuvių literatūros istorijoje", rusų kalba išėjusiame „Lietuvių literatūros istorijos" vienatomyje bei dvitomėje „Lietuvių literatūros istorijoje" [6]. Visas skyrius B. Sruogai skirtas mokykliniame „Lietuvių literatūros" vadovėlyje X klasei, jau susilaukusiame devynių laidų [7]. Išvertus „Dievų mišką" į rusų (1958, 1964, 1974, 1981, 1982), lenkų (1965), prancūzų (1967), latvių (1968), estų (1976), bulgarų (1979), čekų (1980), ispanų (1986) kalbas (dar rengiamasi skelbti angliškai), o svarbiausias dramas — į rusų kalbą (rinkinys «В тени исполина», 1968), B. Sruogos kūryba susidomėta ir už respublikos ribų,— tą rodo K. Jismos, A. Lebedevo, T. Plužanskio, P. Palijevskio, R. Paroleko, V. Sacharovo ir kt. rašiniai [8]. Dažnai B. Sruoga figūruoja bendresnio pobūdžio studijose, skirtose įvairioms lietuvių literatūros problemoms (V. Galinio, J. Girdzijausko, L. Gudaičio, K. Nastopkos, D. Saukos ir kt.). Kai kurie rašytojo kūrybos momentai išryškėjo taip pat recenzijose, kuriomis buvo sutiktas įvairių jo rinktinių pasirodymas bei dramų pastatymai respublikos teatruose.

Pastaruoju metu padaugėjo ir specialesnių B. Sruogos kūrybos tyrinėjimų, tarp kurių ypač išskirtini V. Kubiliaus straipsniai apie B. Sruogos poeziją ir J. Lankučio —

---

[6] Lietuvių literatūros istorija.— V., 1961, t. 3, d. 1, p. 463—504 (skyriaus autorius — V. Galinis; 1968, t. 4, p. 616—639 (autorius — V. Kubilius); История литовской литературы.— B., 1977, c. 411—434 (autorius — A. Samulionis); Lietuvių literatūros istorija.— V., 1979, t. 1, p. 435—455 (autorius — A. Samulionis).

[7] *Galinis V., Umbrasas K.* Lietuvių literatūra: Vadovėlis X klasei.— K., 1982, p. 227—257 (autorius — V. Galinis).

[8] *Лебедев А.* Лес богов.— Новый мир, 1959, № 2, с. 259—262; *Płużański T.* Las nędzarzy i bohaterów.— In: *Sruoga B.* Las bogów. Gdynia, 1965, s. 5—14; *Палиевский П.* Роль документа в организации художественного целого.— В кн.: Проблемы художественной формы социалистического реализма. М., 1971, т. 1, с. 385—421; *Сахаров В.* Обыденность трагедии.— Дружба народов, 1975, № 1, с. 266—268; *Öismaa K.* Surmalager Jumalate metsas.— Noorte Hääl (Tallinn), 1976, 10, octoober; *Parolek R.* Sruogova ironická tragédie.— In: *Sruoga B.* Les bohů. Praha, 1980, s. 283—291 ir kt.

apie dramaturgiją [9]. Įsijungia į šį darbą ir jaunesnių jėgų [10]. Vis dėlto susidaro įspūdis, kad prie B. Sruogos kūrybos artinamasi tarsi prie didžiulio kalno — kylant vienu ar kitu šlaitu, bandant iš ten įsigręžti iki giliųjų sluoksnių. Visapusiškų, kūrybos ir veiklos visumą apimančių tyrinėjimų tėra vienas antras, o ir tie patys daugiau apžvalginio pobūdžio. Ir kaltas čia daugiausia pats B. Sruoga, tie jo kūrybos ir veiklos bruožai, kurie lemia jo, rašytojo ir žmogaus, savitumą, vertę lietuvių literatūroje, tačiau gerokai apsunkina tyrinėtojo darbą. Tai platūs rašytojo interesai, šakota kūryba ir veikla, raštų gausa ir žanrinis įvairumas, spalvingas ir prieštaringas charakteris, intensyvūs saitai su gyvenamojo meto visuomeniniu-literatūriniu procesu.

Pirmoji problema, su kuria susiduria B. Sruogos kūrybos tyrinėtojas, — galutinis rašytojo kūrybinio palikimo sukaupimas. Tai liečia net B. Sruogos dramaturgiją, poeziją, prozą, dar daugiau — vertimus, o ypač — kritiką. „Raštuose" jos išspausdinta palyginti nežymi dalis. Daugumas iš dabar žinomų maždaug keturių šimtų straipsnių ir recenzijų pasklidę tuometinėje periodikoje, nelengvai prieinami, o dalis ir visai nepasiekiami (pvz., kai kurie straipsniai iš 1922—27 m. Čikagos „Naujienų" ar publikacijos 1922—23 m. Miuncheno vokiškoje spaudoje, ku-

---

[9] *Kubilius V.* B. Sruogos lyrika.— Kn.: *Sruoga B.* Bangų viršūnės. V., 1966, p. 367—390; *Kubilius V.* Simbolistas ir ekspresionistas? — Literatūra ir menas, 1976, vasario 7, p. 4; *Kubilius V.* Balio Sruogos eilėraštis.— Kn.: Poezijos pavasaris, 1976, p. 121—128; *Kubilius V.* B. Sruogos lyrika.— Kn.: *Kubilius V.* XX amžiaus lietuvių poetai. K., 1980, p. 22—41; *Kubilius V.* XX amžiaus lietuvių lyrika.— V., 1982, p. 137—150 ir kt.; *Lankutis J.* Dramaturgas-lyrikas.— Kn.: *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgija. V., 1958, p. 294—312; *Ланкутис Й.* Драматургия Балиса Сруоги.— В кн.: *Сруога Б.* В тени исполина. В., 1968, с. 603—616; *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida.— V., 1974; *Lankutis J.* Lietuvių tarybinė dramaturgija.— V., 1983 ir kt.

[10] *Orentaitė G.* Folklorinės leksikos įtaka B. Sruogos poetiniam žodynui.— Literatūra, 1978, t. 20(1), p. 50—62; *Laurinkus M.* Ironija B. Sruogos „Dievų miške".— Literatūra, 1979, t. 21(1), p. 32—42; *Tūtlytė R.* Gairė į ekspresionizmą B. Sruogos poezijoje.— Literatūra, 1980, t. 22(1), p. 41—51; *Шаргородский А.-А.* Влияние русских символистов на творчество и мировоззрение Балиса Сруоги.—Literatūra, 1982, t. 24(2), p. 55—67;

rių, pagal esamas žinias, taip pat buvo). Tačiau nemaža straipsnių sunku atsekti ir dėl kitos priežasties. B. Sruoga rašė ne tik literatūros, teatro, bet ir visuomenės gyvenimo, žemės ūkio, miškininkystės ir kt. įvairiausiomis problemomis, spausdino savo rašinius netikėtuose įvairių politinių pakraipų laikraščiuose ir žurnaluose. Neretai šie straipsniai, žinutės, recenzijos arba visai nepasirašyti, arba pasirašyti keisčiausiais slapyvardžiais — jų rašytojas turėjo per šimtą, ir šiandien visus nustatyti nėra lengva. Buvo atvejų, kai B. Sruoga pasirašydavo straipsnius ir svetimomis pavardėmis. Ypač daug neaiškumų iš tų metų, kai jis dirbo laikraščių („Lietuvos", „Klaipėdos žinių" ir kt.) redakcijose ir savo ranka užpildydavo ne vieną šių leidinių puslapį. Visa tai sužiūrėti, išaiškinti B. Sruogos autorystę kai kuriais atvejais turbūt ir visai neįmanoma.

Darbe remiamasi „Balio Sruogos raštų bibliografija" [11]. Tačiau ji, be abejo, nėra galutinis žodis registruojant rašytojo kūrybinį palikimą. Keletas bibliografijos pozicijų įvairiomis progomis buvo pakoreguotos spaudoje [12], kai ką patikslinti ir papildyti pavyko ir jos autoriui, tačiau nemaža spręstinų problemų dar lieka. Atsiradus naujesnių duomenų, šiame darbe paminėtas vienas antras eilėraštis ar straipsnis, neįėjęs į minimą bibliografinį leidinį. Tas pats pasakytina ir apie kitas ankstesnes šio darbo autoriaus publikacijas, visų pirma apie leidinį „Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas" [13]. Jais čia irgi remiamasi, bet, medžiagai pasipildžius, dalies klausimų traktuotė neišvengiamai kiek pasikeitė, buvo patikslinti ir kai kurie B. Sruogos gyvenimo ir kūrybos faktai.

Шаргородский А.-А. Балис Сруога и русские символисты (К. Бальмонт, В. Брюсов, А. Блок, Ю. Балтрушайтис): Из истории литовско-русских литературных связей (автореферат канд. дисс.).— В., 1983 (ротапринт).

[11] *Samulionis A.* Balio Sruogos raštų bibliografija.— V., 1970 (rotaprintas).

[12] *Žirgulys A.* Apie vieną polemiką.— Pergalė, 1973, Nr. 2, p. 151—154; *Ruzgas A.* Slapyvardžių mįslės.— Literatūra ir menas, 1979, liepos 7.

[13] *Samulionis A.* Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas.— V., 1968.

Atkuriant B. Sruogos kūrybinę biografiją, stengtasi peržiūrėti ne tik visą rašytojo publikuotą ar apie jį paskelbtą, bet ir archyvuose esančią medžiagą, dokumentus, kurių liko ne taip jau maža (apie 2000 rankraštyno vienetų) [14]. Tai ir kūrinių bei straipsnių rankraščiai, ir įvairūs pažymėjimai, protokolai, projektai. Atskiriems B. Sruogos gyvenimo laikotarpiams (studijos Rusijoje, Miunchene, įkalinimas hitlerinėje Štuthofo koncentracijos stovykloje) atskleisti ir apskritai rašytojo vidaus pasauliui, interesams pažinti labai svarbūs B. Sruogos laiškai, ypač siųsti artimiausiems žmonėms,— jais darbe irgi nemaža remiamasi. Tiesa, rašytojas nemėgo žymėti datų, o per laiką, pasimetus arba sumišus vokams, ne visada lengva atsekti tikslesnę chronologiją, kuri, naudojant laiškus kaip medžiagą biografijai ir kūrybos apžvalgai, be abejo, reikalinga. Be to, rankraštynuose tėra gausaus B. Sruogos susirašinėjimo dalis: iš viso dingę arba nepasiekę archyvų rašytojo laiškai F. Kiršai, J. Herbačiauskui, V. Krėvei, S. Šilingui, S. Šimkui, K. Puidai, A. Olekai-Žilinskui, J. Baltrušaičiui, A. Daugėlaitei ir kt. įvairių metų pažįstamiems. Tad negalima manyti, kad B. Sruogos archyvas jau sukauptas, juo labiau kad laiko nuo rašytojo mirties praėję dar ne tiek daug.

Nušviesti B. Sruogos gyvenimą ir asmenybę padeda atsiminimai. Keliolika jų paskelbta knygose bei periodikoje — K. Borutos, J. Būtėno, J. Čiurlionytės, K. Jankausko, A. Jasiūno, H. Korsakienės, F. Krastinio, R. Mac-

[14] Didžioji B. Sruogos archyvo dalis yra sutelkta LTSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyne (toliau — LKLIR). Medžiaga rinkta taip pat iš LTSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyriaus (MACBR), LTSR valstybinės respublikinės bibliotekos rankraštyno (VRBR), Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Centrinio archyvo (VVUCA) ir Mokslinės bibliotekos rankraštyno (VVUBR), LTSR centrinio valstybinio archyvo (CVA), LTSR centrinio valstybinio literatūros ir meno archyvo (CVLMA), LTSR centrinio istorinio archyvo (CVIA), LTSR literatūrinio muziejaus (LM), Teatro ir muzikos muziejaus (TMM), Kauno viešosios J. Paleckio bibliotekos B. Sruogos skyriaus (B. Sruogos memorialinė ekspozicija — SME). Atskirų dokumentų panaudota ir iš Maskvos, Leningrado bibliotekų bei archyvų, Štuthofo koncentracijos stovyklos muziejaus archyvo Lenkijoje.

konio, V. Maknio, E. Matuzevičiaus, M. Meškauskienės, A. Miškinio, L. Puskunigio, S. Stonkaus, T. Vaičiūnienės, K. Žitkaus-V. Stonio ir kt. Kita, didžioji, dalis tebėra rankraščiuose. Šiuo metu archyvuose yra apie 150 asmenų atsiminimai apie B. Sruogą; vieni jų parašyti pačių autorių, kiti — užrašyti literatūros mokslo darbuotojų, kraštotyrininkų. Ypač daug B. Sruogą pažinusių žmonių pasakojimų yra užrašiusi buvusi LKLI rankraštyno vedėja M. Grigaitytė, prie to darbo taip pat prisidėjo Kauno viešosios J. Paleckio bibliotekos B. Sruogos skyriaus vedėja A. Galnaitytė, VVU Kauno vakarinio fakulteto diplomantė V. Stankevičiūtė, Vabalninko B. Sruogos vidurinės mokyklos mokytojas lituanistas, buvęs B. Sruogos studentas J. Latvėnas, doc. J. Riškaus vadovaujamos Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto studentės lituanistės ir kt. Kelių dešimčių žmonių atsiminimus yra surinkęs ir šio darbo autorius. Memuarinę medžiagą apie rašytoją taip pat kaupė B. Sruogą nuo jaunystės laikų pažinęs literatas J. Petrulis (medžiagą turi jo artimieji). Daugiau kaip 60 žmonių memuarai paskelbti rašytojo šeimos rūpesčiu 1974 m. Čikagoje išleistoje knygoje „Balys Sruoga mūsų atsiminimuose". Nepaisant dalies autorių akivaizdaus antitarybinio nusiteikimo ir rašytojo paveikslą iškreipiančio tendencingumo, knygoje pateikta nemaža autentiškų B. Sruogos biografijos ir veiklos faktų, jo charakterio detalių [15]. Remiamasi taip pat V. Sruogienės laiškais šio darbo autoriui, pateikiančiais epizodų iš B. Sruogos gyvenimo, paaiškinančiais atskirų kūrinių parašymo aplinkybes ir kt.

Atsiminimų medžiagą, kai tai įmanoma, stengtasi patikslinti dokumentais. Tačiau tokių galimybių buvo ne visada, o kai kuriuos rašytojo gyvenimo ir kūrybos faktus tik iš atsiminimų ir tegalima nušviesti. Ateityje, toliau kaupiantis dokumentinei medžiagai ir memuarams, ne vienas rašytojo gyvenimo ir kūrybinės biografijos faktas tikriausiai atsiskleis ir išsamiau, ir tiksliau.

---

[15] Balys Sruoga mūsų atsiminimuose / Spaudai parengė V. Sruogienė.— Čikaga, 1974 (toliau — BSMA); apie šią knygą žr.: *Kazakevičius* V. Knyga apie Balį Sruogą.— Pergalė, 1975, Nr. 2, p. 187—189.

Šis darbas pratęsia monografinių studijų apie rašytojus kryptį, kuri tarybinėje lietuvių literatūrologijoje yra jau gana plati. Jį reikėtų traktuoti kaip pirmą bandymą surinkti į vieną vietą ir sisteminti plačią, iš karto nelengvai aprėpiamą medžiagą apie rašytoją, kaip pastangas, pasiremiant ta medžiaga ir jau paskelbtais rašytojo veiklos ir kūrybos tyrinėjimais, nubrėžti bendriausius jo biografijos, asmenybės ir kūrybos kontūrus. Kartu nevengiama ir vieno antro smulkesnio fakto, galinčio tą panoramą sukonkretinti ir nuspalvinti. Aptariant B. Sruogos kūrybą, ne sykį sustojama ir prie tuometinės literatūrinės situacijos, amžininkų santykio su rašytoju ir jo darbais.

Kaupiant šiam darbui medžiagą, jį rengiant spaudai, prisidėjo daug žmonių. Vieni dalijosi savo atsiminimais apie rašytoją, antri padėjo rinkti medžiagą, dar kiti rūpinosi, kad pats tekstas būtų turiningesnis, tikslesnis. Visiems jiems nuoširdus autoriaus ačiū.

VAIKYSTĖ

1

Važiuojant iš Vabalninko į Biržus, septintame kilometre kairėje kelio pusėje matyti didelė medžiais apaugusi sodyba. Tai Baibokai, rašytojo Balio Sruogos tėviškė. Čia jis gimė, augo, išėjo į žmones, o vėliau, išklydęs į didelius miestus, ne sykį, kol dar buvo gyvi tėvai, atvažiuodavo paviešėti, aplankyti artimuosius ir netolimuose kaimuose išsibarsčiusius gimines.

Baibokai nėra Sruogų tėvonija [1]. Rašytojo tėvas Pranciškus Sruoga yra kilęs iš netolimo Sodelių kaimo, kur ūkininkavo jo tėvai Jokūbas Sruoga ir Julijona Baruolytė [2]. Baibokai nuo seno priklausė Šalčiams, o oficia-

[1] Medžiaga šiam poskyriui imta iš S. Balčiūnaitės-Sruogienės-Kaziliūnienės (LKLIR, f. 53, b. 358, 1144), A. Brazdžionio (b. 1146), J. Daubarų (b. 1139, 1151, 1152), S. Gailiūnaitės-Vaitiekūnienės (b. 1188), P. Grigaliūno (b. 341), V. Jacevičiaus (b. 342), O. Jėčiūtės-Likienės (b. 1110), P. Kaulinsko (b. 1144, 1154), J. Klingos (b. 344), E. Klingaitės-Žitkevičienės (b. 1145), M. Laučkaitės-Manikienės (b. 1168, 1169), M. Likerauskaitės-Varekūnienės (b. 1190), E. Lomanaitės (b. 1162), A. Lomanaitės-Brazdžionienės (b. 1161), A. Lomanaitės-Narvydienės (b. 1174), A. Lomanaitės-Stelemėkienės (b. 345, 1144), J. Lomano (b. 1165), Mato Lomano (b. 1166), Mik. Lomano (b. 1136), Pov. Lomano (b. 1130), E. Marčiūnaitės (b. 1170), O. ir J. Mikolajūnų (b. 1172), A. Milaševičiūtės-Klimaitienės (b. 1155), N. ir K. Paliulyčių (b. 352), P. Pašakarnio (b. 1144), J. Pažemecko (b. 1177), E. Petrulytės (b. 1143), L. Ragaišio (b. 1178), P. Ragaišytės (b. 1179), S. Raščiukaitės-Trėbienės (b. 1186), O. Sruogaitės-Marčinskienės (b. 359), A. Šavenytės-Marinskienės (b. 350, 1171), B. Vaitiekūnaitės (b. 365), A. Valikonio (b. 1144), J. Varabausko (b. 1189), E. Vasiliauskaitės-Daubarienės (b. 1150), Pov. Žitkevičiaus (b. 367), Pr. Žitkevičiaus (b. 1144, 1191) ir kt. atsiminimų. Jais darbe remiamasi ir toliau — kalbant apie B. Sruogos mokymąsi, 1905 m. įvykius Vabalninke, rašytojo apsilankymus tėviškėje vėlesniais metais, gimines ir pan.

[2] Kai kuriuose dokumentuose motinos pavardė rašoma Baronaitė (žr. J. Sruogos užrašų sąsiuvinį, p. 2 — Jol. Sruogaitės archyvas). Metrikų knygose pavardės forma sunkiai išskaitoma ir, atrodo, irgi įvairuoja (žr. CVIA, f. 669, ap. 17, b. 46, l. 25, b. 55, l. 83 ir kt.). Abudu palaidoti Sodelių kaimo kapinėse, ten mirties datos: Jokūbo —

liai — aplenkėjusiam bajorui Baltramiejui Likevičiui (Likui) iš Dumbliūnų [3]. Šalčiai buvo bevaikiai, todėl Pranciškų Sruogą, dar bernioką, jie (ar viena šeimininkė — po vyro mirties) paėmė kaip augintinį, o vėliau ir paliko jam savąjį 80 dešimtinių (daugiau kaip 80 ha) ūkį. Kodėl Pranciškus buvo įsūnytas, tikslių žinių nėra: vieni pasakoja, kad Šaltis — tolimas Sodelių Sruogų giminaitis, „neva dėdė" (arba: jo žmona —„tikra teta"), antri, kad Pranciškus, pas juos tarnaudamas, buvęs sumanus ir įtiko, treti — kad Pranciškaus vyresnis brolis Jonas, kunigas, mokėjęs Šalčiams ir taip ilgainiui Pranciškui ūkį nupirkęs.

Yra ir kita versija: kadangi Pranciškaus tėvai buvę neturtingi, turėję daug vaikų, jis patekęs pas gimines Šalčius, kurie jį užauginę. Už savo darbą Pranciškus šį tą gaudavęs, tad galėjęs pagelbėti savo vyresniajam broliui išeiti į kunigus, o šis vėliau atsilyginęs nupirkdamas abiejų nusižiūrėtą Baibokų viensėdį. Kad ir kaip būtų, Pranciškus Sruoga pas Šalčius, atrodo, nelengvai gyvenęs. Būsimasis „gaspadorius" maža kuo skyręsis nuo samdomų bernų, dirbdavęs su šeimyna visus darbus, su ja ir valgydavęs, o Šalčiai buvę šykštūs, maistas prastas, drabužiai blogi. Norėdamas bent kiek pasiausti (į tai buvo linkęs), Pranciškus turėdavęs net apgaudinėti savo įtė-

---

1861.03.23, Julijonos — 1874.09.17 (žr. LKLIR, f. 53, b. 1182). Metrikų knygose Julijonos Sruogienės, šešiasdešimties metų našlės, valstietės, mirties data — 1874.09.19 (žr. CVIA, f. 669, ap. 17, b. 22, l. 40).

[3] Skiautiškio palivarkas, kuriam iki 1714 m. priklausė ir Baibokų sodžius, iki XVII a. vidurio buvo karališkojo Vabalninko dvaro dalis. 1664 m. perduotas Vabalninko bažnyčiai ir priklausė jai beveik du šimtus metų. 1843 m. šios žemės buvo sekuliarizuotos, o netrukus išdalytos valstiečiams, dvarininkams Potockiams išmokant kompensaciją (žr. *Šakenis K.* Vabalninkas ir jo apylinkė praeityje.— K., 1935, p. 15—17, 30—36, 40—41, 50, 116, 121—122, 165—166 ir kt.). 1862 m. braižytame liustraciniame Baibokų plane šeimininku įrašytas Baltramiejus Dominyko Likevičius. Kauno valstybinio turto rūmams (Ковенская палата государственных имуществ) už ūkį jis baigė išsimokėti 1875 m. Su B. Likevičium 1876 m. kovo 31 d. ir surašytas vienkiemio pirkimo-pardavimo aktas, kuriuo Baibokų savininku už 6250 rublių tapo P. Sruoga (plano kopija saugoma SME, inv. Nr. 1237 Rp, akto nuorašas — Jol. Sruogaitės archyve). Vis dėlto B. Likevičius, atrodo, buvo formalus savininkas,— sprendžiant iš atsiminimų, Baibokuose gerokai anksčiau šeimininkavo Šalčiai.

vius: slapta pasiimdavęs lašinių, skilandžio, kiaušinių, prisileisdavęs iš statinės alaus, o vietoj jo pripildavęs tą dalį vandens.

Šalčiams mirus, Pranciškus Sruoga kurį laiką ūkininkavo vienas, o 1884 m. vasario 6 d. susituokė su Agota Lomanaite iš Jutiškių kaimo, esančio 6 km nuo Baibokų [4]. Vestuves sutarė ne iš meilės. Agota buvo jaunutė, graži, vos šešiolikos su puse metų, dvidešimt vieneriais metais jaunesnė už būsimą vyrą [5]. Turėjo mylimąjį — bene Vabalninko „staršiną" Gecevičių — ir net buvo su juo susižiedavusi; Pranciškus Sruoga jai nepatiko, atrodė „senas, grubijonas, ilganosis, prastas", todėl labai nenorėjo už jo tekėti; piršliams atvažiavus, slėpėsi, verkė. Tačiau pasidavė tėvų valiai — kaip dažnai tais laikais, nulėmė hektarai, tuo labiau kad ir Sruoga ieškojo žmonos su „pasoga", o Lomanai irgi turėjo nemažą ūkį, gyveno gerai, buvo žinomi apylinkėje [6].

Jaunųjų gyvenimas Baibokuose iš pradžių nebuvo lengvas. Pranciškaus Sruogos gautoji žemė buvo ne iš geruju, nepirmarūšė, nepatogi ūkininkauti: ilgas (daugiau kaip

---

[4] CVIA, f. 669, ap. 17, b. 55, l. 83.

[5] Agota Lomanaitė gimė 1867.10.23 (CVIA, f. 619, ap. 17, b. 3, l. 235).

[6] Seniausios žinios apie Lomanus (kitur — Luomanus) siekia B. Sruogos prosenelį Juozapą. Kaip iki šiol pasakojama vaikaičių ir pažįstamų, jis buvęs vienturtis sūnus, Berklainių dvaro savininko barono Ropo baudžiauninkas, kilimo, galimas daiktas, iš Vokietijos (apylinkėje Lomanus senovėje vadindavę „atėjūnais"). Tarnavęs dvare, vėliau gavo ūkį Suntautų kaime; bet nusigyveno, todėl buvo išvarytas iš ūkio, greičiausiai į Berklainių dvaro kumetyną. Mirė jaunas, žmona ištekėjo antrąsyk už Vaivados. Jos gyvenimas buvęs sunkus — į senatvę apakusi ir elgetavusi. B. Sruogos senelį Križostomą (Chrizostomą) Lomaną jauną paėmė į dvarą; matyt, buvo neblogas darbininkas (vežėjas?), nes ponas pasiūlė grįžti į tėvo ūkį Suntautuose arba eiti ūkininkauti į Jutiškes. Križostomas pasirinkęs Jutiškes, apie 40 ha ūkį. Pono leistas, vedė tos pat Krinčino parapijos Berčiūnų kaimo ūkininko Šato dukterį Konstanciją. Ūkininkavęs neblogai, mokėjęs skaityti ir rašyti, net du iš šešių vaikų leidęs į mokslą. Sulaukė 73 metų; mirė 1898 m., kai B. Sruogai buvo vos dveji. Jo žmona Konstancija, Balio senelė iš motinos pusės, pragyveno vyrą dvidešimčia su viršum metų; ji mirė 1920 m., sulaukusi devyniasdešimties. Buvo laikoma parapijos svočia ir kūma, mėgo pasilinksminimus. Yra gyvenusi ir Baibokuose, buvo visų vadinama Baba.

trys kilometrai), siauras (400—600 m.), matininkų tyčia toks išrėžtas po baudžiavos panaikinimo dalijant žemę rėžis, kurį kaimynai dažnai vadindavo Skiautiškiu, arba Skiauteriškiu, o supykęs šeimininkas —„velnio abrūsu". Trobos senos, prastos, daug ką (jei ne viską) reikėjo statyti iš naujo, tačiau padėjo abiejų broliai kunigai. Tik vėliau, susitvarkęs sodybą (joje atsirado daugiau kaip dešimt pastatų, suaugo didelis sodas) ir ūkį (laikė nemaža gyvulių), Pranciškus Sruoga pasijuto tikru šeimininku, vienu labiausiai pasiturinčių Vabalninko parapijoje, ne tik Baibokuose. Pirmasis nusipirko kuliamąją, vėliau kertamąją mašinas, ėmė neblogus pinigus iš linų, kuriais ir laikėsi visa apylinkė. Bet ir tada kaimynų tarpe garsėjo ne tiek turtais, kiek mokytais vaikais.

Vaikų Agota ir Pranciškus susilaukė aštuonių [7]. Du iš jų mirė visai maži, o duktė Emilija — sulaukusi šešiolikos metų. Ji buvusi graži, panaši į motiną; nelabai pritapusi namuose, mokėsi Biržuose namų ruošos. Mirė staigiai, pasirgusi tik tris dienas, pasakojama, apsinuodijusi pienu. Tėvai, ypač motina, jos labai gailėję. Išaugo penki sūnūs. Vidurinysis — Aniolas — liko ūkyje, o keturis tėvai, padedami brolių kunigų, išleido į mokslus, ir vėliau, buržuazinės Lietuvos metais, šie užėmė gana aukštus postus — Juozas diplomatinėje tarnyboje (daugiausia Vokietijoje), Adolfas buvo Lietuvos paštų, telegrafų ir telefonų valdybos direktorius, Kazys — Finansų departamento referentas, Balys — rašytojas, profesorius, žurnalistas.

Tėvai, nors didžiažemiai, gyveno įprastą valstiečio gyvenimą su jo darbų ciklu ir kasdieniais rūpesčiais. Pranciškus Sruoga samdė nemažą šeimyną, tačiau beveik iki senatvės eidavo kone prie visų ūkio darbų, ypač per sėją; nuolat vaikščiodavo suskirdusiomis nuo darbo ranko-

[7] Juozo (1886.03.12—1957.12.12), Adolfo (1887.04.19—1941), Emilijos (1889.03.09—1905), Aniolo (1890.11.13—1936.07.02), Vincento (1892.12.07—1894.03.08), Boleslovo (1896.02.02—1947.10.16), Kazio (1899.03.16—1974.03.19). Paskutinysis vaikas buvusi duktė Valerija, irgi mirusi kūdikiu (V. Sruogienės atsiminimai.— BSMA, p. 34). Beje, ne visai aišku ir dėl sūnaus Vincento: metrikų knygų įrašai neaiškūs — gimimo metu vardas pateikiamas kaip Vikentijus, mirimo — kaip Vincenta, be to, pasakojama, kad Sruogai turėję dukrą Vincentą „pagranduką" (LKLIR, f. 53, b. 1169).

mis. Ant Agotos Sruogienės pečių guldavo visas namų ūkis, vaikų priežiūra, maistas gausiai šeimai. Tai buvo labai skirtingi žmonės, netgi išore. Tėvas — aukštas, padžiūvęs, stambių veido bruožų, rūsčios išvaizdos, nešiojo kaimiškai; motina — gerokai žemesnė, ypač šalia aukšto vyro, malonaus veido, gana apkūni, į senatvę storoka, bent miestelin važiuodavo (ypač vėlesniais metais) apsirengusi pirktiniais rūbais. Jis — griežtas, storabalsis, neblogas pasakorius, status, nesivaržąs nusikeikti ar stačiokiškai burbtelėti, „unaravas" (pramokęs pasirašydavo: Franciškus Sruoga); jinai — tyli, rimta, jautrios sielos, į senatvę, vyrui šiurkščiau pasakius, raudodavo. Labai pamaldi (vyras, nors ir nuvažiuodavo į bažnyčią, į religiją žiūrėjo abejingai). Nemėgo tuščių šnekų, tačiau kaimynystę palaikydavo; užtat kaimo moterys ją gerbė. Privengdavo Agotos net vyras, ypač kai būdavo išgėręs alaus ar vyno,— o juos mėgo ir mokėjo pats padaryti.

Griežčiausias Franciškus Sruoga buvo samdytai šeimynai. Jaunystėje nemažai kentėjęs nuo savo globėjų, vėliau ir pats samdinius spaudė prie darbo, nepasitikėjo, viską stengėsi pamatyti ir išgirsti. Jo visur buvo pilna — ir laukuose, ir namie. Todėl samdiniai, nors algos mokėdavo kiek daugiau negu kitur, nelabai tepabūdavo, o kartais net „buntavodavo": demonstratyviai išpildavo ant grindų prastą viralą ir pan. Nelepino Franciškus Sruoga ir savo vaikų, nors juos mylėjo: manė, kad be kietos rankos ir diržo geras žmogus negali išaugti. Ir Baliui, kaip jo broliams, kol dar nėjo į mokyklą, teko ganyti; kol suaugo, dirbdavo ir sugrįžęs atostogų, daugiausia lauko darbus (pasakojama, jog vieną vasarą Sruogiukai iškasę puskilometrio ilgio griovį). Užtat motina, net vyro barama, stengėsi visus užtarti, parodyti jiems daugiau širdies; gal dėlto vaikai ją labai mylėjo, vadino matute, o vėliau nuolat parveždavo jai visokių dovanų.

Suprantama, kad ir mažiukas Balys linko prie motinos, tuo labiau kad augo gana vienišas (kaimynų vaikų nepageidavo tėvai, vyresnieji broliai jau buvo paaugę, o Aniolą, kaip būsimą šeimininką, tėvas laikė daugiau prie savęs) ir fiziškai silpnas (ištįsęs, silpnų plaučių, aštuonerių metų labai sunkiai sirgęs,— jau ir karstas buvęs pareng-

tas). Vis dėlto poeto talentą jis paveldėjo iš abiejų ir gal net daugiau iš tėvo. B. Sruoga vėliau keletą kartų yra prisiminęs, kokį įspūdį jam darę reti tėvo pasakojimai apie savo vaikystę troboje, kur buvo globojami ir pienu lakinami žalčiai, ar savotiška jo gamtos meilė, įsiklausymas į avižų šlamesį (šis motyvas B. Sruogos poezijoje vėliau nuolat kartojasi). Motina savo ruožtu turėjo gabumų rimuoti [8].

Veikė ir aplinka: krūmokšnių ir alksnių pamargintos lygumos, Tatalos upeliūkštis, kuris „lyg tėvo diržas" rangėsi per viensėdį. Namų kasdienybėje irgi susirasdavo neįprastesnių akimirkų. Ypač įspūdingi vaikui buvo žiemos vakarai, kada į trobą susirinkdavo visa šeimyna. Moterys verpdavo arba ausdavo, vyrai vydavo pančius, virves, botagus, pindavo nagines, droždavo samčius, šaukštus, kultuves, tvarkydavo ūkio reikmenis, o kartu sekdavo pasakas, dainuodavo. Įsijungdavo į kalbas ir abu šeimininkai: linksma ir šneki su šeimyna Agota imdavo rodyti „dyvus" (nematant apverčia ant stalo stiklinę su vandeniu ir liepia, neišpilant vandens, atversti ir kt.), Pranciškus — pasakoti šmaikščias istorijas, laidyti dažnai šiurkštų sąmojį. Čia pat būdavo giedamos litanijos, nelauktai vėl pertraukiamos Pranciškaus Sruogos išdaigomis. Sekmadieniais kildavo vakaruškų, nes tarp samdinių paprastai nestigdavo ir dainininkų, ir šokėjų, ir muzikantų [9].

Kartais ateidavo kaimynų ar atvažiuodavo giminių, atsirasdavo alaus, nors apskritai tuo metu Sruogos glaudesnių ryšių nei su kaimynais, nei su giminėmis nepalaikė. Vienais atvejais skyrė turtas, kitais — kur kas dažniau — nuolatiniai darbai ir rūpesčiai. Išimtys buvo kaimo sueijimai — krikštynos, vestuvės, laidotuvės, talkos, vadinamieji atlaidai: žolinė — Vabalninke ir petrinės — Krinčine, motinos pusėje. Ir vienur, ir kitur buvo dideli kermošiai, į kuriuos sugužėdavo gausybė žmonių, išsitiesdavo lineikų ir vežimų eilės, karabelninkų kromai (pirklių

[8] V. Sruogienės atsiminimai.— BSMA, p. 30—37, 42.

[9] Plačiau žr. *Žitkus K.-Stonis V.* Vaikystė su Baliu Sruoga.— Pergalė, 1971, Nr. 2, p. 119—120 ir A. Šavenytės-Marinskienės atsiminimus (LKLIR, f. 53, b. 350, 1171).

būdavę net iš Rygos ir Karaliaučiaus), o klegesys ir linksmybės maišėsi pervien su elgetų poteriais ir giesmėmis. Pakermošis tęsdavosi iki trijų dienų — ir jeigu į Jutiškius Sruoga vaikų neimdavo, tai giminių suėjimas Baibokuose, gausios vaišės ir įgėrusių išdaigos vyko vaiko akyse ir teikė jam stiprių įspūdžių. Jau suaugęs Balys su broliais į tas pramogas įsijungdavo ir pats, dažnai atverdamas gaivališką, sunkiai suvaldomą „bernišką" savo prigimties pusę. Gerokai vėliau šie įspūdžiai iškyla ir B. Sruogos dramose.

2

Abu Balio tėvai, nors patys menkai raštingi, suprato mokslo svarbą (tėvas net raginęs gimines iš paskutiniųjų leisti vaikus mokytis). Todėl, kai Baliui suėjo septyneri metai, atidavė jį į Vabalninko parapinę mokyklą. Ją jau buvo baigę du vyresnieji sūnūs — Juozas ir Adolfas, tuo metu gimnazistai Mintaujoj, šiek tiek čia mokėsi ir penkeriais metais už Balį vyresnis Aniolas, kuris šiaip prie mokslo nelabai linko. Kaip liudija Balio vaikystės draugas K. Žitkus, ūkanotą 1903 m. spalio dieną, tik ką prasidėjus mokslo metams, Pranciškus Sruoga, įsidėjęs vežiman žąsį mokytojui, atgabeno sūnų į Vabalninką ir įvedė į smalsuojančią klasę. Apgyvendintas Balys buvo Paryžiaus gatvėje pas pažįstamą davatkėlę Magdutę, pas kurią anksčiau „ant buto" gyveno vyresnieji broliai.

Nemaža to meto kaimo vaikų prieš „oficialų" mokslą ar greta jo būdavo lankę slaptąsias lietuviškas kaimo mokyklas. Viena jų yra veikusi ir Sruogų namuose; žinoma, kad jų mansardoje senukas daraktorius kurį laiką yra mokęs lietuviškai skaityti ir rašyti Sruogų bei kitų baibokiškių, kurie to norėjo, vaikus. Vaikų buvo netoli dešimt. Mokytojas visą laiką turėdavęs po ranka sukamus pančius. Išgirdęs kieme lojant šunis ir pro langą pamatęs įtartiną svetimą žmogų, griebdavosi darbo; iš anksto pamokyti vaikai puldavę žaisti. Tikrai žinoma, kad taip mokęsis yra Adolfas Sruoga; tačiau ir Balys jei ne šiuos, tai panašius „mokslus" irgi neabejotinai išėjo (gal net

vyresniųjų brolių padedamas), nors, įstojęs į oficialią valsčiaus mokyklą, turėjo tai slėpti.

Vabalninko mokykla buvo įsikūrusi viename iš didesnių medinių namų: viename gale gyveno mokytojas, kitame buvo klasė, kurioje išsiteko visi trys skyriai. Mokinių lankydavo apie 40, beveik vien berniukai iš aplinkinių kaimų, tarp jų pasitaikydavo ir gerai sumitusių. Teko mokytis ne tik aritmetikos, rusų kalbos, bet ir iškalti visos caro giminės vardus ir tėvavardžius. Tai nelengvai sekdavosi, kaip ir gramatikos taisyklės ar ilgi rusiški eilėraščiai. Mokykloje buvo taikomos fizinės bausmės: vaikus mušdavo liniuote į delną, klupdydavo ant grindų arba palikdavo be pietų (pamokos trukdavo iki sutemų, o atsineštą valgį jie turėdavo pasidėti virtuvėje).

Pirmasis Balio mokytojas buvo V. Račipas [10]. Vabalninko mokykloje jis išdirbo maždaug dvidešimt penkerius metus,— vabalninkėnai, atrodo, jau buvo pripratę prie jo flegmatiško būdo, kaip ir prie smuiko, kuriuo mokytojas neblogai griežė. Mokė jis B. Sruogą tik metus; jam mirus į klasę atėjo kitas mokytojas (atrodo, G. Kuchalskis), o trečiame skyriuje — vėl naujas, lietuvis B. Talevičius.

Augęs vienkiemyje, linkęs į vienišumą, mokykloje B. Sruoga pateko į bendraamžių būrį, privalėjo priprasti prie jų išdaigų, įsijungti į klasės „bendruomenę". Jau antrame skyriuje jis vaikiškuose žaidimuose imdavosi iniciatyvos. Mokslas, atrodo, taip pat sekėsi. K. Žitkaus sudomintas, ėmė skaityti ir lietuviškas knygas: Margalio, Dagilėlio eilėraščių rinkinėlius, Maironio „Pavasario balsus" ir poemą „Tarp skausmų į garbę".

Didelį įspūdį B. Sruogai tuo metu, be abejo, paliko 1905 m. revoliucijos įvykiai Vabalninke. Valstiečių mi-

[10] K. Žitkaus-V. Stonio atsiminimuose (min. str., p. 120, 124) nurodoma, kad pirmasis B. Sruogos mokytojas Skukovskis. Jau išspausdinus atsiminimus, K. Žitkus-V. Stonis laiške autoriui 1971, birželio 16 apgailestavo apsirikęs: tikroji mokytojo pavardė Račipas, o Skukovskis — bene mokyklos sargas, kuris vaikams būdavęs labai geras. „Račipo (tariamo Skukovskio) charakteristika ir kiti mano straipsnyje suminėti faktai, rodos, yra tikri",— priduriama laiške. V. Račipą savo atsiminimuose mini ir vabalninkėnai V. Jacevičius bei Pov. Žitkevičius. Kaip Vabalninko pradžios mokyklos mokytojas V. Račipas figūruoja taip pat oficialiuose to meto informaciniuose Vilniaus mokyklų apygardos leidiniuose.

tingai, proklamacijos, monopolio daužymas, savosios valdžios išrinkimas, susidūrimas su caro kareiviais, vėliau prasidėjusios revoliucionierių gaudynės, slapstymasis, areštai ir teismai — visa tai vyko čia pat, mokinių akivaizdoje, neretai ne tik jų artimiesiems, bet ir jiems patiems dalyvaujant.

Ypač artimai mokyklos tvarką ir tiesiogiai Sruogų šeimą palietė Čypėnų valsčiaus, kuriam tuomet priklausė ir Vabalninkas, įvykiai. Prasidėjo jie pačioje lapkričio pradžioje mitingu. Dalyvaujant iš Peterburgo po universiteto uždarymo atvykusiam Balio broliui pirmakursiui studentui juristui Juozui Sruogai, Peterburgo farmaceutų mokyklos mokiniui P. Žitkevičiui, Vabalninko vaistininkui Kaziui Matuliui, miestelio ir apylinkių gyventojams J. Čibui, A. Vosyliui ir kitiems, valsčiaus žmonės atšaukė senąjį viršaitį ir raštininką, o jų vietoj paskyrė naujus, visa tai lietuviškai įrašę į valsčiaus knygą. Netrukus miestelyje ir aplinkiniuose kaimuose pasipylė vaistinėje išspausdinti lietuviški atsišaukimai. Buvo nutrauktas darbas mokykloje. Iš anksto skelbtoje viso valsčiaus sueigoje Čypėnuose lapkričio 12 d. revoliucionieriai (prie jų prisidėjo iš Peterburgo atkviestas studentas E. Galvanauskas) išdėstė savo reikalavimus, tarp kurių buvo ir šie: nebemokėti valdžiai mokesčių, neklausyti jokių carinės administracijos pareigūnų, neduoti naujokų caro kariuomenei, įvesti mokykloje ir valsčiaus raštinėje lietuvių kalbą ir kt. Be to, buvo išrinkti atstovai į būsimąjį seimą Vilniuje [11]. Gerą pusdienį trukusi sueiga baigėsi susirėmimu tarp valstiečių ir kariuomene pastiprintų policininkų, kurie, vadovaujami Panevėžio ispravniko, atvyko dar iš vakaro ir laikė apsupę susirinkusius žmones, o paskui bandė juos išvaikyti, mušdami nagaikomis ir trypdami arkliais.

Naujoji taryba vis dėlto keletą mėnesių tvarkė valsčių, keitė valdininkus, kūrė savo institucijas. Reformos palietė ir mokyklą. Vietoj senojo mokytojo, kurį žmonės buvo privertę demonstracijoje nešti vėliavą, buvo paskirtas lietuvis, minėtasis B. Talevičius, ir prieš Naujuosius

[11] Šį Čypėnų valsčiaus nutarimą žr. Vilniaus žinios, 1905, lapkričio 20.

metus prasidėjusios pamokos kurį laiką vyko lietuvių kalba. Analogiškos tarybos kūrėsi ir kituose valsčiuose. Vienos iš jų (Stumbriškėse) raštininku buvo išrinktas irgi aktyviai 1905 m. judėjime dalyvavęs Balio pusbrolis, gan artimus ryšius su Baibokais palaikęs Ignas Sruoga.

Kaimuose sklido kalbos, kad revoliucijos įvykiuose dalyvavę ir kiti Pranciškaus Sruogos sūnūs, tarp jų devynmetis Balys. Jis pjaustęs telefono stulpus bei vielas (iš tikrųjų tai darė ne Balys, o jo brolis Juozas su vabalninkėnu A. Vaitiekūnu), platinęs atsišaukimus ir net organizavęs vaikų demonstraciją šventoriuje (ten atrodę saugiau) su raudonomis vėliavėlėmis. Pats B. Sruoga apie savo veiklą 1905 m. yra atsiliepęs kukliau. „Žmonės miestelio aikštėse sakė pamokslus, dalijo ūkininkams lietuviškai parašytus lapelius,— nurodė jis viename interviu.— <...> Aš su savo draugais lakstydavau po vienasėdžius, kaimus ir nešiodavau tuos atsišaukimus" [12]. Žinoma, darė tai, kaip ir broliai, slapta nuo tėvo ir jam draudžiant: šiam atrodė, kad ne vaikų darbas kelti ranką prieš tokią didelę caro galybę, be to, bijojo, kad vaikai neužtrauktų žandarų ar dragūnų.

Senoji tvarka valsčiuje buvo atkurta tik 1906 m. sausio gale, su kariuomenės pagalba. Grįžo dalis senųjų valdininkų. Prasidėjo represijos prieš neramumų organizatorius ir dalyvius, kratos, revoliucionierių areštai. Buvo nusiaubta K. Matulio vaistinė — revoliucionierių rinkimosi ir atsišaukimų spausdinimo vieta. Po Vabalninką ir kaimus jodinėjo dragūnai. Baibokų nepalietė, bet visi broliai keletą savaičių nenakvojo namuose, slapstydamiesi kaimynų jaujose ir kitur. J. Sruoga, kuriam nepasisekė išvykti į Peterburgą, 1906 m. balandyje buvo suimtas ir po keliolika mėnesių trukusio tardymo kartu su kitais inteligentais, Čypėnų įvykių dalyviais K. Matuliu ir P. Žitkevičium, teisiamas (E. Galvanauskas pabėgo į užsienį). Po kasacijos visi trys buvo pasiųsti ketveriems metams į kalinių kuopas; J. Sruogai, kaip nepilnamečiui, bausmė trečdaliu sumažinta. Buvo suimtas ir keletą mėnesių kalinamas ir Stumbriškių Ignas Sruoga.

[12] *plg. andr. [Andriušis P.]* Balys Sruoga — dievų, didvyrių ir paprastų žmonių dainius.— Žiburėlis, 1939, Nr. 20, p. 168.

Į mokyklos gyvenimą tai kokių didesnių permainų nebeįnešė, tik pamokos, kaip anksčiau, vėl vyko rusų kalba. Tačiau mokslo jau buvo likę nebedaug — iki vasaros. Kadangi Vabalninko mokykla priklausė Biržų pradinio mokslo rajonui, trečio skyriaus mokiniai Biržuose išlaikė egzaminus ir gavo pradžios mokslo pažymėjimus.

3

Tolesnis B. Sruogos gyvenimo etapas susijęs su Panevėžiu, kur vienuolikmetis berniukas, vėl atvežtas brikute tėvo, 1906 m. rugpjūčio mėn. atvyko tęsti mokslo į žinomiausią mieste realinę mokyklą.

Tai buvo vidurinė mokykla, rengianti moksleivius aukštesnėms techniškosioms mokykloms [13]. Mokinių skaičius joje svyravo tarp 420—450, lietuvių tarp jų būdavo 75—125, t. y. apie 25 proc. Mokslas truko aštuonerius metus, skaičiuojant ir parengiamąją klasę, kurią lankydavo ne visi, o paprastai tik atvykę iš kaimo, menkiau mokėję rusiškai (neišvengė jos ir B. Sruoga). Brandos atestatą gaudavo po šešių klasių. Jas baigiant beveik iš visų dėstomų dalykų reikėdavo laikyti egzaminus, kuriems buvo ruošiamasi labai rimtai, nes šis atestatas jau duodavo tam tikrų teisių, stojant į valstybinę tarnybą ar atliekant karo prievolę. Septintąją, papildomą, klasę, kaip ir parengiamąją, lankydavo paprastai norintieji stoti į aukštąsias techninio profilio mokyklas. Į šią klasę buvo priimama pagal atskirus prašymus, kuriuos visada patenkindavo (jei mokinio elgesio pažymys buvo geras). Išimtis, kai mokyklos vadovybė, naudodamasi patogia proga, neleido tęsti mokslo keliems politiškai nepatikimiems mokiniams lietuviams.

[13] Remiamasi J. Aukštikalnio (VRBR, f. 10, b. 412, f. 123, b. 778), U. Babickaitės (LKLIR, f. 53, b. 336), J. Baruolio (LKLIR, f. 53, b. 1101), P. Brazdžiūno (pokalbis 1976, rugsėjo 23), M. Grigonio (MACBR, f. 202, b. 179, 183, 206), J. Urbšio (LKLIR, f. 53, b. 1083; SME, inv. Nr. 1342 Rp; VRBR, f. 15, b. 170; f. 123, b. 778; LM, inv. Nr. P 3468), V. Verbicko (LKLIR, f. 53, b. 1271) atsiminimais.

Nuo paprastų gimnazijų Panevėžio realinė mokykla skyrėsi ir tuo, kad joje nedėstė lotynų kalbos (todėl stojantieji į universitetus privalėjo išlaikyti specialų lotynų kalbos egzaminą iš gimnazijos kurso). Užtat matematikos disciplinų programos, ypač septintoje, papildomoje klasėje, čia buvo gerokai išplėstos. Mokytojų pasitaikydavo įvairių, tačiau beveik visi baigę aukštąsias mokyklas. Todėl mokė, ypač matematikos, neblogai.

Kaip ir kitose to meto vidurinėse mokyklose, visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba. Tik apie 1906—8 m. norintiems buvo leidžiama papildomai (už atskirą mokestį?) mokytis lietuvių ar lenkų kalbų; lietuvių kalbos mokęs pagal sutartį samdomas J. Jablonskis, jam išvykus — kitas mokytojas. Ar B. Sruoga tų pamokų kiek ragavo, pasakyti sunku, bet 1907—8 mokslo metais tėvų komiteto sudarytuose sąrašuose tarp 14 (iš 38) norinčių mokytis lietuvių kalbos Ib klasės mokinių figūruoja ir jo pavardė. Šiaip lietuvių kalbą mokykloje draudė, persekiojo. Už išgirstą pertraukos metu pokalbyje lietuvišką žodį specialūs mokyklos administracijos samdomi prižiūrėtojai, vadinami „pedeliais", mokinius įspėdavo ir net bausdavo.

Mokyklos tvarka buvo gana griežta. Už prasižengimus mokiniai, dargi septintaklasiai, būdavo baudžiami „karceriu", t. y. po pamokų 2—3 valandoms, o kartais ir dvigubai trigubai ilgiau užrakinami atskirame kambaryje. Griežtai buvo kontroliuojamas ir mokinių laisvalaikis, jų buitis, mokykloje gaunami laiškai. Kas neturėjo Panevėžyje tėvų ar artimųjų (daugiausia lietuviai, valstiečių vaikai) ir samdydavo kampą, galėjo gyventi tik specialiuose „mokinių butuose", kuriuos laikyti mokyklos vadovybė jų šeimininkams leisdavo ar neleisdavo savo nuožiūra. Kiekviename tokiame privačiame „bute" (juose mokiniai grupuodavosi dažniausiai pagal tautybę) iš aukštesniųjų klasių mokinių buvo skiriamas vyresnysis; jis į specialų žurnalą žymėjo draugų darbo tvarką, registravo, kas kada ir kur išeina ar grįžta. „Butuose" nuolat, kartais po kelis kartus per vakarą, apsilankydavo griežtumu garsėjęs mokyklos inspektorius P. Fliorinas, klasių prižiūrėtojai arba „pedeliai", tikrinę, ar mokinys yra namie ir ką jis veikia, taip pat mokinio

daiktus, ypač knygas. Sekmadieniais visi privalėjo lankyti bažnyčią, cerkvę arba sinagogą.

B. Sruoga apsistojo pas gimines [14], tačiau slegiančią mokyklos atmosferą jautė ne mažiau skaudžiai. Jam, kaip ir daugumai mokinių lietuvių, itin slogi buvo mokykloje vyravusi paklusnumo carizmui, asmenybės niveliavimo ir žlugdymo, laisvesnių idėjų persekiojimo dvasia, ypač ryški po 1905 m. revoliucijos nuslopinimo. Prieš subiurokratintą carinės mokyklos sistemą B. Sruoga, tuomet dar mokinys, pirmiausia ir protestavo savo straipsniuose, rašytuose į lietuvių laikraščius. „Dabartinė rusų vidurinė mokykla,— rašė jis 1913 m., vos pradėjęs septintąją klasę,— rodos, vien tik sutverta jaunuolio dvasiai nuslopinti, visoms jo proto pajėgoms atimti, kritiškai mąstyti neduoti ir individualybei nustelbti. Tiesa, paskutiniuoju laiku mokytojų tarpe atsiranda, ypač iš jaunesniųjų, tik baigusių mokslus, talentingų, prakilnių žmonių... Jie mokinius laiko draugais ir, kad sumanytų, tai ką turi geresnio savo sieloj, viską mokinių dvasion inkvėptų. Bet, deja, jiems tą kelią prie mokinių kirste užkerta visokie mokyklų viršininkai. O kokių priemonių griebiasi viduriniųjų mokyklų „globėjai", kad savotiškai „išauklėti" mokinius, visiems juk gerai žinoma" [15].

Nemaža dalis mokinių tuo B. Sruogos smerkiamu asmenybės praradimo, „nuskarusio servilizmo" keliu ir nueidavo: atsisakydavo pilietinių ir žmogiškųjų pareigų, imdavo girtauti, lošti kortomis ir visai nesukdavo galvos, kad už mokyklos programos lieka didelių kultūros vertybių laukas, kad už klasės sienų vyksta sudėtingas politinis gyvenimas. Tuo labiau kad visa tai mokyklos va-

[14] Liudijimai, kur B. Sruoga gyveno Panevėžyje 1906—14 m., skiriasi: minima Balio dėdienė, Igno Sruogos žmona, turėjusi Panevėžyje namą, tėvo giminaitė Paulina Sruogaitė, taip pat Verbickų šeima, gyvenusi Respublikos gatvėje. Pastarąją versiją paneigė su Baliu gyvenęs jo jaunesnis brolis Kazys (V. Sruogienės atsiminimai.— BSMA, p. 40). 1913—14 m. rašytuose laiškuose atgalinis B. Sruogos adresas toks: «Поневеж, Дворянская, Болеславу Сроro» (LKLIR, f. 21, b. 849, 1058).

[15] *Šelmis Plunksnadraskis.* Senoji giesmė.— Aušrinė, 1913, Nr. 26, p. 153. Analogiškas carinės mokyklos vaizdas iškyla ir J. Kalninio str. „Vidurinė mokykla" (Aušrinė, 1913, Nr. 27, p. 167—170).

dovybės buvo atvirai ir griežtai draudžiama: pirmoji mokslo metų diena buvo skiriama taisyklėms, ir mokiniai, grasinant Sibiru ir kalinių kuopomis, buvo įspėjami nesikišti į politiką, nestoti į jokias draugijas ir pan. [16]

Mokykloje nebuvo jokių politinių ar dalykinių būrelių, o pavieniai bandymai sulaužyti šią tradiciją atsidaužd avo į valdininkiško apsidraudimo sieną [17]. Menkai čia ruseno ir kultūrinis gyvenimas, apsiribodavęs vienu dviem kasmetiniais reprezentaciniais vakarais baliais. Specialiai suburtas mokinių choras ir orkestrėlis, vadovaujamas Leipcigo konservatorijoje smuiko klasę baigusio muzikos mokytojo, atlikdavo rusų liaudies dainų ir ištraukų iš kompozitorių kūrybos, būdavo perskaitoma klasikų eilėraščių, parodoma gyvųjų paveikslų žinomų dailininkų kūrinių siužetais, kartais net suvaidinama pjeselė (iš rimtesnių veikalų žinomas tik N. Gogolio „Revizoriaus" pastatymas mokinių jėgomis 1911 m. vasario 13 d.). Baigdavosi šie vakarai šokiais, kuriuose, grojant gaisrininkų dūdų orkestrui, budint aukštesniųjų klasių moksleiviams, iki aušros linksmindavosi realinės ir aplinkinių mokyklų mokytojai su šeimomis bei miesto administracijos elitas.

B. Sruoga buvo vienas iš tų, kurie stengėsi nepasiduoti šiai mokyklos rutinai. Darbštus, rimtas, jis vengė tuščių žaidimų ir pokštų, išdykaujančius net sudrausdavo. Mokėsi gerai, nuo ketvirtos klasės uždarbiaudavo pamokomis, nes pragyvenimo sąlygos, tėvams vienu metu leidžiant į mokslą keturis vaikus, nebuvo lengvos. Kiek sunkiau ėjosi tik piešimas ir, matyt, kalbos — iš tų dalykų šeštos klasės atestate trejetai. O septintąją klasę baigė vien penketais (atestate jų devyni) ir ketvertais (penki) [18]. Garsėjo kaip neblogas matematikas, tačiau ypač pasižymėjo literatūriniais gabumais, išryškėjusiais jau pirmose mokyklos klasėse. Nieko nestebino, jeigu jo namų

[16] Žr. *Va [Jonuška V.]* Panevėžys. Realinė.— Aušrinė, 1913, Nr. 23, p. 65.

[17] Bene 1913—14 m. m. vienas iš jaunų, tik ką universitetą baigusių mokytojų bandė organizuoti literatūros būrelį ir už tai netrukus buvo perkeltas į kitą mokyklą (pokalbis su P. Brazdžiūnu 1976, rugsėjo 23).

[18] Žr. LKLIR, f. 53, b. 942.

ar klasės rašinys būdavo skaitomas kaip pavyzdinis: daugelis, ne tik bendraklasiai lietuviai, kreipdavosi į jį pagalbos, kai reikėdavo išnarplioti kokią painesnę temą.

Vis dėlto pamokos tuometinės B. Sruogos veiklos ir interesų neišsėmė. Dar mokydamasis vidurinėse klasėse, jis įsitraukė į plačią visuomeninio-kultūrinio gyvenimo vagą, užsiėmė savišvieta ir literatūriniu darbu, įdėdamas čia, ko gero, kur kas daugiau širdies ir laiko negu skyrė mokslui. Neretai tai būdavo slapta, ne tik konservatyvios mokyklos vadovybės, bet ir tuometinės valdžios netoleruojama, jai priešiška veikla, už kurią buvo šalinama iš mokyklos [19].

Priežasčių tokiam B. Sruogos aktyvumui turėjo būti kelios, nors šiandien nėra lengva jas nurodyti. Matyt, nemaža čia nulėmė anksti prabudę literatūriniai jaunuolio interesai. Susimąstyti vertė ir brolio likimas: Panevėžio realinės mokyklos pastatą nuo Panevėžio kalėjimo skyrė tik gatvės plotis ir aukšta mūrinė tvora, ir ne vienam mokiniui buvo žinoma, kad už jų sėdi Juozas Sruoga, įkalintas už revoliucinę veiklą. Tačiau bene didžiausią įtaką galėjo turėti aiškus moksleivių visuomeninio judėjimo pakilimas 1910—15 m., politinė jo diferenciacija, moksleiviškos spaudos ir slaptų būrelių atsiradimas, sutapę su B. Sruogos pažiūrų brendimu ir formavimusi.

Keturiolikmetis B. Sruoga mokėsi trečioje—ketvirtoje klasėse, kai pasirodė pirmieji lietuvių moksleivių žurnalai „Aušrinė" ir „Ateitis", padaliję to meto Lietuvos jaunuomenę į dvi ideologines grupuotes. Tiek realinėje, tiek kitose Panevėžio mokyklose (mokytojų seminarijoje, keturklasėje, miesto mokykloje, mergaičių gimnazijoje ir kt.) besimokantys lietuviai irgi netruko pasiskirstyti į slaptas tarpusavyje konfrontuojančias „aušrininkų" ir „ateitininkų" kuopeles, kurių pirmoji atstovavo liberalinei pirmeiviškajai „Lietuvos žinių", antroji — klerikalinei „Draugi-

[19] 1910 m. plačiai pagarsėjo Panevėžyje 15 mokinių, iš jų 5 realistų, byla. Visi jie dalyvavo „lietuvių mokinių susirinkime, kur buvo tariamasi apie parsiųsdinimą laikraščių". Du realinės mokyklos mokytojai — V. Kovaliovas ir N. Seredinskis, nesutikę pasirašyti penkiolikos pašalinimo iš mokyklos rašto, buvo atleisti kaip nepatikimi (žr. Viltis, 1910, rugsėjo 22, spalio 8).

jos" krypčiai. B. Sruoga nedviprasmiškai įsijungė į pirmąją; šis jo žingsnis šiandien, iš laiko perspektyvos atrodo natūralus ir savaime suprantamas, bet buvo žengtas, matyt, ne be išgyvenimų: teko galutinai palaidoti slaptas motinos viltis turėti tarp vaikų kunigą [20]. Kad tai buvo sąmoningas žingsnis, rodo griežtai antiklerikaliniai B. Sruogos straipsniai „Raulas su Simu kalbasi", „Sancta simplicitas", „Jakštas „nepavelija", išspausdinti 1911—13 m. „Rygos naujienose" [21], ir ne mažiau griežtas protestas prieš neišaiškintą asmenį, 1913 m. be B. Sruogos žinios nusiuntusį keletą jo eilėraščių į „Ateitį", kur šie buvo išspausdinti [22].

Panevėžio realinės mokyklos „aušrininkų" kuopelė buvo negausi, bet gana aktyvi. Tiesa, ne per daug organizuota: kaip ir kitur, buvo keletas aktyvesnių, branduolį sudarančių moksleivių, iš kurių savo gabumais, išprusimu netruko išsiskirti V. Jonuška ir B. Sruoga; apie juos būrėsi visi prijaučiantieji, panašių arba galutinai nenusistojusių politinių kultūrinių interesų jaunuoliai ne tik iš realinės, bet ir iš kitų miesto mokyklų, pirmiausia iš mokytojų seminarijos. Atskiromis grupelėmis buvo susirenkama vieno ar kito mokinio bute, skaitomi ir diskutuojami iš anksto paruošti referetai Lietuvos istorijos, literatūros, filosofijos, kultūros, kartais ir visuomeninio gyvenimo klausimais; šiose diskusijose dalyvaudavo ir viešintys Panevėžyje pažįstami studentai. Kartais tie susibūrimai virsdavo platesnio pobūdžio privačiais lietuviškais vakarėliais su programėle ir šokiais (B. Sruoga, kaip draugų pripažintas poetas, paskaitydavo savo eilėraščių),

[20] V. Sruogienės atsiminimai.— BSMA, p. 40. Dar sykį šis klausimas iškilo po realinės mokyklos baigimo: dėdė J. Lomanas, pirmą ir paskutinį sykį pakvietęs B. Sruogą pas save į Žarėnus, kur tuomet kunigavo, pasiūlė prisidėti prie „ateitininkų" ir stoti į kunigų seminariją. Jaunuoliui atsisakius, pažintis nutrūko (B. Sruogos laiškas J. Sruogai 1931, rugpjūčio 27.—LKLIR, f. 50, b. 270). B. Sruogos apsisprendimui nemažą įtaką tikriausiai turėjo religijai indiferentiškas tėvas.

[21] *Svajus.* Raulas su Simu kalbasi.— Rygos naujienos, 1911, gruodžio 17; *Svajus.* Sancta simplicitas.— Rygos naujienos, 1912, kovo 17; *Šelmis Plunksnadraskis.* Jakštas „nepavelija"...— Rygos naujienos, 1913, birželio 1.

[22] Lietuvos žinios, 1913, birželio 29; Aušrinė, 1913, Nr. 26, p. 160.

o pavasarį ir rudenį susitikimų, pasivaikščiojimų, pokalbių vieta ne sykį tapdavo Nevėžio pakrantės, kur to meto panevėžiečiai gimnazistai mėgo leisti savo laisvalaikį.

„Aušrininkų" suėjimuose B. Sruoga, be abejo, yra skaitęs ne vieną referatą, tačiau apie juos konkretesnių žinių maža. Tik klasės draugas J. Baruolis liudija, kad Balys paskutiniųjų vasaros atostogų metu prašęs jį nuvykti į netolimą Lebeniškių kaimą ir surinkti ten valstiečių atsiminimus apie 1863 m. sukilimo įvykius (to kaimo gyventojai sukilime aktyviai dalyvavo ir dėl to smarkiai nukentėjo); vėliau ši medžiaga buvusi panaudota didelei paskaitai „Revoliuciniai sukilimai Lietuvoje", kurią B. Sruoga skaitęs „aušrininkų" susirinkime. Iš tokių referatų greičiausiai atsirado kai kurie to meto B. Sruogos straipsniai: „N. A. Dobroliubovas", „Aušrinės" archyvuose likęs „Skeveldų palėpėse", kuriame „pagal D. Ovsianiką-Kulikovskį" aiškinamas mokslo ir demokratijos santykis [23].

Į „aušrininkų" veiklą įsijungę moksleiviai tarsi įsipareigodavo sekti ir palaikyti, platinti savosios pakraipos lietuvišką spaudą; ne veltui atskirų mokyklų visuomeniškumo laipsnis „Aušrinėje" matuojamas į tas mokyklas ateinančių laikraščių bei žurnalų skaičiumi ir pakraipa. Panevėžio „aušrininkai" leido ir savo rankraštinį žurnaliuką „Pavieniui menki — drauge galingi", kurio vienas numeris (1913 Nr. 9) yra išlikęs (redaktoriai ir pagrindiniai autoriai — V. Jonuška ir B. Sruoga) [24]. Gabesnieji parašydavo straipsnių ir į „Aušrinę", „Lietuvos žinias", „Rygos naujienas".

Iš šių straipsnių ir minėtojo „Pavieniui menki — drauge galingi" numerio galima susidaryti vaizdą apie panevėžiečių realistų grupelės pažiūras bei siekius. Iš esmės jos niekuo nesiskiria nuo pačios „Aušrinės" programos. Klasinius ir luominius kivirčus paskelbęs per ankstyvais

[23] Žr. LKLIR, f. 21, b. 1022.

[24] VRBR, f. 123, b. 778. B. Sruogos rašinių šiame numeryje nėra, tačiau neabejotina, jog žurnaliuke jis yra spausdinęs ir savo kūrybos, ir straipsnių (žr. *Gudaitis L.* Ištakos.— Nemunas, 1973, Nr. 10, p. 44—45; *Gudaitis L.* Platėjantys akiračiai.— V., 1977, p. 158).

ir apskritai pavojingais klausimais („partijinė diferenciacija galima tik ten, kur yra apskriti išsilavinimo pamatai, kur mintis jau sužadinta ir savitai plėtojasi" [25]), šis liberalinės jaunuomenės žurnalas nekėlė konkretesnių socialinės kovos šūkių ir svarbiausiu moksleivių sąjūdžio tikslu laikė savišvietą bei kultūros skleidimą tarp valstiečių, ypač kaimo jaunimo. Į pirmą vietą buvo iškelta asmenybės formavimo ir legalios visuomeninės veiklos siekiai, reiškę ir naujos demokratiškai nusiteikusios, savo kraštui atsidavusios, nesumiesčionėjusios inteligentų kartos ugdymą („Pavojui prašalinti yra vienintelis kelias — savo jėgas įtempti sutvėrimui skaitlingo, sąmoningo ir veiklio inteligentijos sluoksnio" [26]).

Principas „švieskimės ir švieskime" ne sykį kartojamas ir panevėžiečių. Antai straipsnyje, pasirašytame slapyvardžiu Homo sum, mokinys „aušrininkas", arba, leidinėlio autorių terminu, „liaudininkas", apibūdinamas kaip visapusis, tačiau specialių politikos siekių neturįs kultūros žmogus, privaląs savo žinojimą, „iškilimą iš minios" demokratizuoti, t. y. perteikti darbo žmonėms („privalome augti ir veikti mūsų liaudžiai"); V. Jonuškos straipsnyje „Liaudininko vasaros darbai" dėstoma konkreti šviečiamojo darbo, „ėjimo į liaudį" programa („objektas mūsų darbo — sodiečiai ir sodžius"), kurią panevėžiečiai bandė realizuoti: rinko tautosaką, dalyvavo šeimyniniuose vakaruose ir gegužinėse, platino kaime knygas, populiarino mokslo žinias ir pan.

To meto savo straipsniuose B. Sruoga taip pat akcentuoja savišvietą. „Pirma negu liesti gyvenimo logiką, reikia pažinti ir knygų logiką", pirma negu šviesti kitus, pačiam „reikia lavinties be pertrūkio",— štai pagrindinės šiam klausimui skirto jo straipsnio „Senoji giesmė" mintys, kurias jis išsako, rizikuodamas „ne nuo vieno" gauti atžagareivio vardą. Autoriaus nuomone, jau vidurinėje mokykloje jaunuoliui reikia stengtis susiformuoti pasaulėžiūros pamatus, išsiugdyti kritišką mąstyseną, sukaupti žinių, kurių nėra nei vidurinės, nei aukštųjų mokyklų programose, o iš skaitytinų autorių minimi N. Dobroliubovas, N. Černyševskis, P. Lavrovas, N. Michailovskis,

[25–26] „Aušrinės" uždaviniai ir keliai.— Aušrinė, 1910, Nr. 1, p. 1.

H. T. Baklis, P. Kropotkinas, I. Tenas, D. Ovsianikas-Kulikovskis). Drauge piktinamasi tais „veikėjais", kurie negali sąmoningai paaiškinti nei savo dėstomų tiesų, nei darbų prasmės [27].

Tiesiogiai šias mintis papildo kitąmet „Aušrinėje" išspausdinta N. Rubakino knygos «Письма к читателям о самообразовании» recenzija. Joje įdomūs du momentai: pirma, B. Sruoga buvo tarp tų dvidešimt tūkstančių skaitytojų, su kuriais N. Rubakinas, pažangus rusų bibliografas, daugelio mokslo populiarinimo knygelių autorius, savišvietos klausimais susirašinėjo asmeniškai, antra, B. Sruoga nesiūlo kokios nors nuoseklios lavinimosi programos, o tiesiog ragina kiekvieną kibti į jam rūpimus klausimus, per kuriuos ilgainiui iškilsią ir pasaulėžiūros problemos [28].

Tokie gana platūs buvo Panevėžio laikais ir paties B. Sruogos interesai. To meto jo užrašų knygutėse galima rasti liaudies dainų tekstų ir balinių šokių aprašymų, medžiagos korespondencijoms apie Krinčino miestelio tamsumą, ten klestintį girtavimą ir rusų bei lenkų poetų eilėraščių (nuo A. Puškino, M. Konopnickos iki populiariausių romansų tekstų) [29]. Daug skaitė, nuodugniai buvo susipažinęs su rusų revoliucinių demokratų, „narodninkų" raštais, kurie plito tarp mokinių, domėjosi ne tik rusų literatūros klasikais, bet ir naujesnių laikų poetais — S. Nadsonu, J. Baltrušaičiu, stengdavosi nepraleisti nė vienos lietuvių rašytojų knygos, kurių ne taip daug tais metais išeidavo. Atsinešdavo tas knygas ir į klasę, žinoma, slapta nuo mokytojų. Su savo bendraamžiais literatais bandė užmegzti tiesioginius kontaktus: jau 1912 m. vasarą Papilyje ir Gudeliuose susitikinėjo su K. Binkiu ir J. Janoniu (pastarąjį net kalbino stoti į Panevėžio realinę mokyklą [30]), Panevėžyje palaikė ryšius su Labdarių

[27] Žr. *Šelmis Plunksnadraskis.* Senoji giesmė.— Aušrinė, 1913, Nr. 26, p. 153—154 (pilnesnis str. juodraštis — LKLIR, f. 1, b. 3945).

[28] *Homunculus.* Н. А. Рубакин. Письма к читателям о самообразовании.— Aušrinė, 1914, Nr. 3, p. 98—99.

[29] Žr. 1912 m. užrašų knygutę.— LKLIR, f. 1, b. 3978.

[30] Iš P. Jašinsko atsiminimų (Literatūra ir kalba, 1966, t. 8, p. 23—24), taip pat žr. *Kubilius V.* Julius Janonis.— V., 1962, p. 46—47.

draugijos pradinės mokyklos mokytoju, literatu, scenos mėgėju M. Grigoniu, nors dėl daugelio pasaulėžiūros ir literatūros dalykų su juo ginčijosi, net spaudoje.

Nenuostabu, kad savo išsilavinimu B. Sruoga prašoko ne vieną bendraamžį. Kaip prisimena buvę mokyklos draugai, jau tada B. Sruoga daugeliu klausimų turėjo savo aiškią, pamatuotą nuomonę, kurią tiek susirinkimuose, tiek kasdieniniuose pokalbiuose išsakydavo gana kategoriškai, pasitikėdamas savimi, kai kada norėdamas pasirodyti originalus. Platesnį jo akiratį, o tam tikru atžvilgiu ir pažangų nusiteikimą pastebėdavo mokytojai, vieni (kaip minėtas rusų literatūros mokytojas) palaikydami B. Sruogą, kiti, priešingai, stengdamiesi jam įgelti ar pakenkti. Inspektorius P. Fliorinas, jautęs antimonarchistinį lietuvių moksleivių nusiteikimą, jų veiklą už mokyklos sienų, sykį per pamoką B. Sruogai prikišo: „Į politiką lendate, o aiškių atsakymų negirdžiu". Krisdavo į akis B. Sruoga taip pat tiems, kuriems teko su juo susitikti bent epizodiškai. Pavyzdžiui, A. Varnas, 1914 m. Vilniuje pirmąsyk pamatęs ištįsusį, vaikiškai atrodantį Panevėžio realistą (čia jis kartu su V. Jonuška lankėsi „aušrininkų" konferencijoje), sakosi iš karto atkreipęs dėmesį į gyvą ir protingą, ne pagal metus brandų jo reagavimą ir laikyseną ginčuose [31].

Neišleisdavo iš rankų knygos B. Sruoga ir vasarą, parvažiavęs atostogų. Jei nereikėdavo dirbti ūkyje, tai, pasiėmęs šūsnį popierių, dingdavo sode ar netolimame beržynėlyje. Kai kam iš kaimynų dėl to atrodė užsidarėlis, ne per daug mėgstantis bendrauti; net motina skųsdavosi, kad Balys nespėja parvažiuoti ir vis prapuola. Tas pat būdavo ir studijų metais, ar tada, kai B. Sruoga jau profesoriavo. Antra vertus, tie patys kaimynai pasakoja, kad Balys, dar gimnazistas, mėgęs kaimo jaunimo suėjimus ir juose dalyvaudavęs; nebuvęs išdidus, bendravęs su visais, reikalui esant pagelbėdavęs. Vienam padėjęs pasirengti į Panevėžio realinę mokyklą, kitą, būdamas šešiolikos metų, kartu su broliu Kaziu per atostogas šešias savaites mokęs rusų kalbos, kad tas, tarnaudamas caro

[31] BSMA, p. 68—69.

kariuomenėje, galėtų rašyti į namus laiškus. Ypač B. Sruoga mėgo liaudies dainas, užrašinėjo jas [32], nors pats nelabai dainuodavo: trūko ir klausos, ir balso. Bet dainuojant — visada klausėsi; parvažiavęs vis prašydavo pakviesti kaimyną Pažemecką, kuris gražiai smuikavo ir dainavo.

Dar vienas tais metais išryškėjęs pomėgis — teatras, su kuriuo B. Sruoga susipažino, atrodo, dar vaikystėje (jo broliai Juozas ir Adolfas — 1905 m. vasarą įvykusių pirmųjų lietuviškų vakarų Zaprutiškiuose ir Salamiestyje organizatoriai ir dalyviai). Panevėžys tuo metu buvo vienas iš didžiausių Lietuvos teatrinių centrų. Čia nuolatos vaidino lenkų mėgėjų trupė „Liutnia", gastrolių atvykdavo gana neblogi rusų, lenkų bei ukrainiečių teatrai, netgi opera. Atvažiuodavo žinomų muzikų; gana aplenkėjusiame mieste netikėtai didelio atgarsio susilaukė M. Petrausko koncertas. Kasmet po keliolika spektaklių suruošdavo lietuviai scenos mėgėjai, 1907 m. susibūrę į dramos bei muzikos mėgėjų draugiją „Aidas", veikusią nuo 1906 m. Bemaž per dešimtmetį jie suvaidino kone visus kūrinius, kuriuos tuo metu turėjo lietuvių mėgėjų teatras [33].

„Aido", kaip ir kitų draugijų, veikloje mokiniams dalyvauti buvo draudžiama. Nemaža vargo būdavo ir norint pamatyti spektaklius: vakarais reikėdavo specialaus mokyklos vadovybės leidimo. Auklėtojai ir „pedeliai" tikrindavo ir namuose, ir pačioje salėje. Vis dėlto ne vienas rizikuodavo ateiti, net pasilikti šokiuose; kilus pavojui, smukdavo pro užpakalines duris. Vienas antras drąsesnis bendradarbiavo su pačia „Aido" draugija.

B. Sruoga dažnai dalyvaudavo draugijos susirinkimuose, vėliau aprašydavo juos laikraščiuose, prisidėdavo prie spektaklių rengimo: patardavo, kokios turi būti dekoracijos (ypač istorinių dramų), kelis kartus sufleravo, o 1913 m. su kitais mokiniais lietuviais ėmėsi organizuoti savo vaidinimą. Iš karto žvalgėsi į Švenko „Inteligentus",

[32] 1912 m. bloknote išlikęs dainos „Kada noriu — verkiu" įrašas (LKLIR, f. 1, b. 3978).

[33] Apie Panevėžio teatrinį gyvenimą XX a. pradžioje plačiau žr. *Maknys V.* Lietuvių teatro raidos bruožai.— V., 1972, t. 1, p. 139—145.

K. Puidos „Undinę", vėliau pasirinko Vydūno dramą „Ne sau žmonės" [34]. Daktaro M. Venclovo namuose vyko repeticijos, bet toliau nebuvo nueita, nors dėl veikalo pastatymo B. Sruoga kreipėsi patarimų į autorių, kuris 1913 m. gruodžio 26 d. jam atsakė trumpu laiškeliu [35]. Į „Aido" repeticijas ir suėjimus jaunuolį traukė, beje, ir pirmoji, gana skausmingai išgyventa meilė ten vaidinusiai septyneriais metais už jį vyresnei Juzefai Verbickaitei. B. Sruogos draugų ir artimųjų tarpe tai sukėlė gerokai sumaišties, apkalbų ir nepasitenkinimo.

Aktoriaus sugebėjimus jaunuolis pirmąsyk išbandė kaime. Yra žinoma, kad B. Sruoga, kaip ir jo broliai, per atostogas yra dalyvavę ruošiant vakarus su vaidinimais ir gegužines, kurios vykę ir Baibokuose. Žmonių atmintyje labiausiai išliko vienas — visoje apylinkėje nuskambėjęs populiarios tuomet istorinės dramos „Genovaitė" pastatymas. Jį bendromis jėgomis 1913 m. ar 1914 m. vasarą Vabalninke surengė šio miestelio ir Čypėnų inteligentai. B. Sruoga spektaklyje atliko pagrindinį Goliaus vaidmenį; mačiusiųjų nuomone, vaidino įspūdingai. Ypač visiems į atmintį įstrigo priešmirtinis herojaus monologas, kuriame aktorius — tai pastebėjo visi — gerokai pridėjo savo žodžių. Dėl jų monologas įgavo anticarinę prasmę. Įspūdį sustiprino ir tai, kad vaidinimo metu užėjo audra ir monologas buvo sakomas tikrų žaibų ir griausmų fone. Be to, ne mažiau revoliucingą kalbą, raginančią jaunimą jungtis į kultūrinį darbą, B. Sruoga pasakė po to suruoštoje vakarienėje, nepaisydamas, kad priešais už stalo sėdi specialiai į vaidinimą atvykęs caro valdžios atstovas. Žmonės kalbėjo, kad tik Sruogiukas galįs sau tai leisti.

Tačiau pasirodymas „klojimo teatro" scenoje liko tik tuometinės B. Sruogos veiklos nedidelis epizodas — Panevėžyje ir už jo ribų jis visų pirma garsėjo kaip gabus, jau laikraščiuose spausdinąsis poetas [36].

---

[34] B. Sruogos laiškas L. Girai 1913, lapkričio 25.— LKLIR, f. 13, b. 1630, l. 156.

[35] LKLIR, f. 53, b. 892.

[36] Tą liudytų atsitiktinis kupiškėno kooperatininko, liberalinės spaudos dalyvio J. Bukėno įrašas savo užrašų sąsiuvinyje. Išsirengęs iš Kupiškio į ekskursiją po Kuršo kraštą, traukinyje tarp Panevėžio ir

B. Sruoga priklauso tai lietuvių rašytojų kartai, kuri į literatūrinį gyvenimą atėjo po spaudos grąžinimo ir 1905—7 m. revoliucijos. Be šiek tiek anksčiau literatūrinį kelią pradėjusių L. Giros, V. Krėvės, A. Lasto, S. Čiurlionienės-Kymantaitės, šią kartą sudaro 1909—12 m. debiutavę Z. Gėlė-Gaidamavičius, J. Janonis, V. Mykolaitis-Putinas, K. Binkis, F. Kirša, J. Savickis ir kt. Tai skirtingo politinio nusistatymo, įvairių literatūrinių interesų, pagaliau nevienodo likimo rašytojai, kuriuos ugdė ir formavo naujos ekonominės, socialinės ir politinės Lietuvos gyvenimo sąlygos, nuožmesnės reakcijos aplinkoje padidėjusi klasinė ir politinė diferenciacija, o vienijo dėmesys žmogaus vidiniam pasauliui, naujų išraiškos būdų paieškos, aktyvus dalyvavimas dispute dėl lietuvių literatūros profesionalizacijos, dėl tolesnių jos raidos kelių, realizmo ir besiformuojančių antipozityvistinių literatūros krypčių.

Panaši ir daugelio šių rašytojų kūrybinio kelio pradžia — jaunatviški mokykliniai eilėraščiai, išspausdinti periodikoje, kuri anuomet įsileisdavo nemaža poezijos ir tuo sudarė galimybes ne vienam jaunam autoriui parodyti viešumai savo pirmuosius bandymus. Tuose eilėraščiuose šiandien įdomiausia spontaniškas, toli gražu ne visada sėkmingas siekimas užčiuopti savo temas ir motyvus, išsiugdyti originalesnį poetinį braižą, nepaskęsti tarp kitos „laikraštinės" poezijos, dažniausiai mėgėjiškos ir primityvios (net turint galvoje bendrą tuometinės literatūros

---

Šiaulių J. Bukėnas 1914 m. birželio 8 d. sutikęs ir pažinęs „jau įsigyvenusį <...> širdy savo dainelėmis Balį Sruogą — Baritą Kauną, Homunchulą", tą dieną vos prieš kelias valandas pabaigusį Panevėžio realinę mokyklą. „Papietavęs ir važiuoja linksmas į gegužines Šiaulių,— rašoma toliau.— Jis nelabai kalbus. Daug tyli. Akys gražios, lyg užsisvajojusios, lyg vis šypsosi, tik lyg ko prigesę truputį. Pats aukštas, truputį linktelėjęs. Skrybėlėlę pilką apsileidęs. Visgi kaip iš jo dainų, taip ir pamačius iš jo būdo jis man patinka. Tik nemaniau, kad jis toks būtų. Maniau, dar labiau išdidus. Nors to ir dabar netrūksta. Ypač gražiai, nors apyrečiai, šypsosi. Aš juokom sakau: „Tai jau po egzaminų linksmas šoksite", jis juokiasi. Susitikome vagone toli už Panevėžio, netoli Labos" (VRBR, f. 123, b. 54, l. 9). Tai vienas pirmųjų B. Sruogos išvaizdos ir charakterio aprašų.

lygį). Vieni (J. Janonis) tai darė, plėsdami minties akiratį, vaduodamiesi iš poetinių abstrakcijų, stebėdami ir įvesdami į savo kūrybą socialinės tikrovės vaizdus, antri (Z. Gėlė, K. Binkis) — jautriau analizuodami savo vidines būsenas, emocionaliau, psichologiškai organiškiau išgyvendami ir išreikšdami tradicinius poetinius įvaizdžius bei situacijas, tiksliau suvokdami ir perteikdami realią spalvų, reiškinių dinamiką, ekspresiją, grožį, dar kiti (V. Mykolaitis-Putinas) — puoselėdami reflektyvų pasaulio suvokimą, romantinę pasaulėjautą su jos vidine nesantarve, susimąstymo ir kontrastų akimirkomis.

Ankstyvoji B. Sruogos poezija turi dar labai maža to, ką, žiūrėdami į visumą, laikome esminiais ir būdingais B. Sruogos — poeto bruožais. Ne veltui į vėlesnius savo lyrikos rinkinius poetas įtraukė tik vieną iš 109 dabar žinomų ankstyvųjų eilėraščių, ir tą patį gerokai perdirbtą [37]. Menkai šie eilėraščiai skiriasi ir nuo tuometinės pradedančiųjų poezijos lygio, nors B. Sruoga jau pirmais savo literatūrinės veiklos metais buvo vienas iš jaunųjų poetų, dažniausiai spausdinusių savo kūrinius (1911 m.— 2, 1912 m.— 18, 1913 m.— 11, 1914 m.— 12, iš viso 43 paskelbti eilėraščiai, maždaug 40 proc. visų tuo metu parašytų jo šio žanro kūrinių). Vis dėlto, žvelgiant į B. Sruogos ankstyvąją poeziją chronologiškai, matyti, kaip laipsniškai poetas įvaldė lyrinę frazę, kaip keitėsi temos bei įtakos; šiuo atžvilgiu ankstyvoji B. Sruogos poezija, paprastai tyrinėjama nediferencijuotai, kaip vientisas vienetas, iš tikrųjų turi skirtingumų, yra evoliucionavusi.

Pirmieji B. Sruogos eilėraščiai, sukurti 1911—12 m.[38], kilo iš visuomeniško jaunuolio užsiangažavimo. Sukaus-

---

[37] „Ir atskrido žvainas paukštis", paskelbtas „Lietuvos žiniose", 1914, birželio 28, vėliau rinkinyje „Saulė ir smiltys" (V., 1920, p. 90, toliau — SIS).

[38] K. Žitkus-V. Stonis savo atsiminimuose rašo, kad jau paskutiniame Vabalninko pradinės mokyklos skyriuje, t. y. 1905—6 m.m. jis užklupęs savo klasės draugą rašantį eilėraščius (žr. *Žitkus K.-Stonis V.* Min. str., p. 125). Tačiau, išskyrus šį liudijimą, apie to laiko B. Sruogos kūrybą nieko daugiau nežinome. B. Sruoga vienoje ankstyvųjų autobiografijų yra nurodęs, kad rašyti eilėraščius jis pradėjo Panevėžio realinės mokyklos III klasėje, kitaip sakant — 1909—10 m.m. (LKLIR, f. 53, b. 975); tas pat pakartota 1939 m. interviu (*plg. andr.*

tyta ranka, dar sunkiai išlaikydamas ritmą, ne visada pagaudamas natūralią intonaciją, penkiolikmetis autorius juose dėsto savo demokratinį nusiteikimą ir nacionalinius idealus. Jis kalba apie pasiryžimą platinti žmonėse šviesą, raminti skriaudžiamų ir prispaustų brolių širdis, darbuotis visos žmonijos ir savo tėvynės labui. Visuomeniniai šūkiai — kvietimas prie bendro darbo, skatinimas gerbti tėvų kalbą, prikelti miegančią gimtinę — lemia eilėraščių patosą.

Poetine kalba reikšdami iš esmės „Aušrinės" idealus ir gyvenimo principus, šie kūrinėliai parašyti gana aiškioje Maironio poetinės mokyklos ir net tiesiogiai jo eilėraščių įtakoje (jau netoli, bet dar neatėjo tas laikas, kada B. Sruoga dėl naujų poetinių idealų bandys nuvainikuoti šio, be abejo, iškiliausio XIX a. pabaigos—XX a. pradžios lietuvių poeto kūrybą). Su Maironio poezija tuos eilėraščius ypač sieja nacionalinio atgimimo deklaracija, šaukimas tautiš-

---

Balys Sruoga — dievų, didvyrių ir paprastų žmonių dainius.— Žiburėlis, 1939, Nr. 20, p. 168). Vėliau įvairiose anketose rašytojas analogiškais atvejais paprastai nurodydavo 1912 metus (LKLIR, f. 53, b. 328, p. 79). Ši data įsigalėjo ir literatūros moksle; kaip pirmųjų B. Sruogos eilėraščių publikacijos datą, o kartais tiesiog kaip jo literatūrinių bandymų pradžią 1912 m. pateikia beveik visi rašytojo gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojai. Vis dėlto ši data nėra tiksli. Ankstyviausi šiuo metu žinomi B. Sruogos rankraščiai — iš 1911 m. Tai alegorinis vaizdelis (arba, kaip tada vadino, feljetonėlis) „Tamsios svajonės" ir du eilėraščiai „Tegul aš būsiu užrakintas" bei „Duokite darbo", datuoti 1911 m. kovo 5—6 d. ir pasiųsti vienai iš redakcijų (MACBR, f. 12, b. 262; LKLIR, f. 21, b. 22; eil. „Tegul aš būsiu užrakintas" po metų — 1912 m. balandžio 14 d.— buvo išspausdintas „Rygos naujienose"). Spaudoje B. Sruogos vardas pirmąsyk pasirodė irgi 1911 m. Metų pradžioje „Viltyje" pasipylusiame užuojautų—protestų sraute 1911 m. sausio 19 d. išspausdinta B. Sruogos, K. Urbaičio, J. Urbaičio ir V. Petraičio užuojauta J. Tumui-Vaižgantui, sužjusiam į konfliktą su lenkomaniška Vilniaus vyskupijos kurija ir priverstam pasitraukti iš „Vilties" redaktorių. Netrukus „Lietuvos žinios" ir „Rygos naujienos" ėmė skelbti B. Sruogos korespondencijas iš Panevėžio, Vabalninko ir Krinčino apylinkių, o tų pat 1911 m. pabaigoje „Rygos naujienų" literatūros priede" (1911, lapkričio 5) išspausdinamas ir pirmasis besiveržiančio į literatūrą gimnazisto eilėraštis „Liūdna, liūdniau ir liūdniausia" („Balio Sruogos raštų bibliografijoje" jis nepažymėtas, nes aptiktas vėliau, leidiniui jau pasirodžius). Visa tai leidžia B. Sruogos kūrybinės veiklos pradžią atkelti į 1911 metus.

kai susiprasti, būtent tie motyvai, kuriuos po metų kitų B. Sruoga kaip tik labiausiai kritikuos iš visos Maironio poezijos už tariamą šaltumą bei pompastiškumą. Iš „Pavasario balsų" į ankstyvuosius B. Sruogos eilėraščius atėjo ne tik atskiri įvaizdžiai —„šalis, kur bočiai gynė", „krūtinė, suspausta vargais", „sesės dabina rūtelėms kasas", „nebgirdėti po kaimus Birutės dainų", „galiūnai miškai", „Nevėžio vanduo nerimuoja", „savo kalbą po kojų pamynė" ir kt., bet ir pati šios tematikos eilėraščių konstrukcija, kurianti poetinės įtampos lauką iš garbingos praeities, „senobės grožybių" ir varganos dabarties, atgimstančios gamtos ir skriaudžiamo krašto kontrastų. Artima Maironiui ir emocinė ankstyvųjų šios tematikos eilėraščių (jų yra keliolika) tėkmė bei intonacija, o kai kurie kūriniai ir gana tiesiogiai atkartoja „Pavasario balsų" eilėraščių sandarą. Tokia, pavyzdžiui, „Biržų pilis", kurią galima traktuoti tiesiog kaip „Trakų pilies" sekimą („Ne kartą per veidą man ašaros ritos, / Kai Biržų regėjau aš pilį garbingą" arba „O kalne! Kur tavo senobės grožybės? / Kur liaurų vainikas nupintas paliko? / Kurgi garbė? Kur bočių gėrybės" ir pan.) [39].

Ne ką labiau poeto savitumas ryškėja ir tuose gausiuose ankstyvojo meto eilėraščiuose, kurių centre — intymesni jausmai, vidaus pasaulis, gamtos išgyvenimas. Būdinga tik, kad šie egocentrinių motyvų kūriniai B. Sruogos ankstyvojoje lyrikoje užima kaskart apčiuopiamesnę vietą, o 1912 m. pabaigoje faktiškai išstumia visuomeninio turinio posmus. Keičiasi ir poeto prieraišumas: dabar jis pastebi A. Kolcovą, A. Maikovą, N. Minskį, I. Vlasovą, V. Baškiną, J. Polonskį, M. Konopnicką, T. Ševčenką, verčia į lietuvių kalbą jų eilėraščius. Iš jų poezijos, kurioje vyrauja demokratizmas, paprasto žmogaus išgyvenimai, jo ryšys su gamta, liaudies dainoms artimos intonacijos, B. Sruoga perima ne tiek liaudies

[39] Žr. *Svajus.* Biržų pilis: Sonietas.— Rygos naujienos, 1912, balandžio 21.

gyvenimo vaizdą, kiek (tai rodo ir vertimai) nekomplikuotus vidinio gyvenimo atšvaitus, baladines parafrazes, o atskirais atvejais — ir miesčioniško romanso stilistiką. Neatsitiktinai B. Sruogos poezijoje šiuo metu greta sugyvena lietuvių liaudies dainų įvaizdžiai, figūros, situacijos ar net tiesioginės citatos ir jausminga nadsoniška leksika, sustabarėjusios klasicistinės poetinės puošmenos („paukštyčių balseliai", „giružės ūžimas", „gitaros stygos", „efirinė bandola", „kvapas fimijamo", „silfų choras", „sonatų aidas dangiškųjų" ir pan.). Patys jausmai šiuo atveju — irgi dažniausiai be tikros gyvybės, literatūriškai gerokai paretušuoti, su madinga tuomet sentimentalumo ir liūdesio aureole. „Tai dar gana neaukšto poetinio lygio eilėraščiai, dainuoją jaunuolišką meilę ir sielvartus",— apibūdina B. Sruogos 1912 m. poeziją B. Pranskus, pagrindiniu jos motyvu laikydamas individualistinį nusiskundimą aplinka, vienatve, kančiomis [40].

Akivaizdžiai kito tik eiliavimo technika. Metus pusantrų rašęs, jaunasis poetas išlavino ranką tiek, kad atskirais atvejais jau galima kalbėti ne tik apie įvaldytą tradicinę maironiškąją metriką, bet ir apie ritmo kaitos bandymus, strofų ir rimų įvairumą, rafinuotesnius poezijos žanrus, apie mėginimus žaisti poetine forma [41]. Antra vertus, nuolatinė skubota poezijos „gamyba" (buvo dienų, kai jis sukurdavo po 3—4 eilėraščius) stūmė į paviršutiniškumą, štampus, literatūriškumą blogąja prasme. B. Sruogos eilėraščiais užverstos redakcijos, spausdindamos atskirus geresnius kūrinėlius, ne rečiau ir atsakydavo: „Eilės silpnos, netinka", „Nedėsime: turinys ir galūnės kaltos", „Trūksta formos dailumo", „Svarbu ne kiekybė, tik kokybė" [42].

---

[40] *Pranskus B.* Jaunasis Balys Sruoga.— Pergalė, 1948, Nr. 10, p. 88.

[41] Pvz., ritmikos įvairavimas poemėlėje „Skausmo psalmės" (LKLIR, f. 53, b. 539), „sonetomanija" 1912 m. pabaigoje (tuo metu B. Sruoga parašė apie 40 sonetų), pirmieji nelabai sėkmingi poemų bandymai —„Slėpiningi šešėliai" (f. 53, b. 536), „Užkerėti sapnai..." (f. 53, b. 537; f. 1, b. 3919) ir pan.

[42] Žr. Lietuvos žinios, 1912, balandžio 17; Aušrinė, 1912, Nr. 18, p. 170, Nr. 21, p. 252, 1913, Nr. 27, p. 187 ir kt.

Nelabai patenkintas šia savo kūryba buvo ir pats B. Sruoga. Visus 1912 metus gausiai liejęsis eilėraščių srautas pačioje 1913 m. pradžioje staiga nutrūksta, nors vienas antras anksčiau parašytas kūrinėlis ir pasirodo spaudoje. 1912 m. B. Sruoga parašė daugiau kaip 80 poezijos kūrinių, 1913—14 m.— apie 20. Net jeigu dalis to meto B. Sruogos rankraščių mūsų ir nepasiekė, pauzė 1913 m. pradžioje — akivaizdi. Ji — viena iš B. Sruogos poezijos takoskyrų; po jos keičiasi eilėraščių pobūdis ir brandumas. Ne veltui naujieji poeto kūriniai peržengia moksleivių periodikos ribas, juos spausdina ne tik „Aušrinė" ar šiuo atžvilgiu mažiau išrankios „Rygos naujienos", „Lietuvos žinios", bet ir literatūrinis žurnalas „Vaivorykštė", įvairūs almanachai.

Žvelgiant į 1913—14 m. eilėraščius, atrodo, kad, juos kurdamas, B. Sruoga pirmąsyk susimąstė dėl savo literatūrinio kelio. Šalia nykstančių maironinės mokyklos intonacijų (eil. „Myliu vėtras, žalią mišką", „Intužusi vėtra nutraukė stygas", „Pavasario jauno skaniu dvelkimu") ir laisviau traktuojamų liaudies dainų parafrazių („Skaidri žvaigždutė", „Te mirtis pati numiršta", „Prie langelio") jo kūryboje laipsniškai atsiranda poetinio jausmo natūralumo ir gaiviališkumo, drąsesnių įvaizdžių. Keičiasi ir poezijos tonas: vietoj sentimentalių, literatūriškų vienatvės, apviltos meilės aimanų įsivyrauja gyvybės ir mirties, nedalios, skausmo ir jaunatviškos ugnies, polėkių kontrastas. Viename kitame kūrinyje iškyla visuomenės gyvenimo, darbo ir kovos motyvai, kurie didžiausios prasmės ir tikro tragizmo įgauna keliuose Pirmojo pasaulinio karo pradžioje parašytuose eilėraščiuose („Karo elegija", „Rauda"). Pakitusią B. Sruogos orientaciją rodo ir 1913 m. išversta M. Gorkio „Daina apie narūną" bei jo dalyvavimas — šalia J. Janonio, V. Kapsuko — socialistinės pakraipos almanache „Nauju taku" (pasirodė 1914 m. birželio mėn.).

Karo baisybių vaizdas ir poeto nusiteikimas ne vaitoti, o irtis „prieš vėją stačiai", pasiekti rytą ir saulę, „kaip arui klekėti"— tie B. Sruogos eilėraščių ypatumai susilaukė atgarsio pažangiojoje visuomenėje. Teigiamą šių eilėraščių recenziją 1915 m. „Rankpelnyje" išspausdino

V. Kapsukas, 1917 m. „Naujojoje gadynėje" apibūdinęs jaunojo poeto kūrinius kaip filosofinius [43]. Liaudiška ir demokratiška šio meto B. Sruogos poeziją laiko ir B. Pranskus; jo nuomone, minėti „antikariniai eilėraščiai, reikšdami plačių darbo masių nepasitenkinimą ir protestą prieš imperialistines skerdynes, buvo aukščiausias B. Sruogos liaudiškos, demokratiškai realistinės kūrybos pakilimas", po kurio poetas 1915 m. pavasarį padaręs griežtą posūkį į simbolistinės poezijos stilių [44].

Antra vertus, aptariamojo meto B. Sruogos poezijoje galime įžvelgti ir autoriaus susidomėjimą naujomis moderniomis lietuvių literatūros formomis. Antikariniuose eilėraščiuose poetas paprastai tenkinasi sukūręs tragišką nuotaiką; be to, išsako ją alegorijomis arba tautosakiniais įvaizdžiais, o šie savo ruožtu reiškia ne tik autoriaus „ėjimą" į liaudį, bet ir ryšį su naująja lietuvių poezija, kuriai tautosakiškumas buvo vienas iš poetinės kalbos atnaujinimo, modernizavimo, klasikinių formų laužymo būdų. Patys tautosakiniai įvaizdžiai B. Sruogos eilėraščiuose kuo toliau, tuo labiau transformuojasi: mažėja alegoriškumas, toks ryškus ankstyvojoje poeto kūryboje, ypač jo poetiniuose vaizdeliuose proza, kur „naktis", „pelėda", „aušt antis rytas" nedviprasmiškai personifikavo akivaizdžius visuomeninio gyvenimo reiškinius; poetiniai įvaizdžiai (pvz., audra, varnas ir kt.) įgauna daugiareikšmiškumo, o drauge ir neabejotinų literatūrinio simbolio žymių. Palaipsniui įsivyrauja simbolizmui būdingas žodynas („sielvarto dienos", „maldos žinynai" ir t. t.), atskirų įvaizdžių (saulė, žemė, dangus) perkeltinė prasmė pabrėžiama net išoriškai — didžiosiomis raidėmis (eil. „Sau", „Su ledais", „Klausantis" ir kt.). Greta išorinio pasaulio atšvaitų nuo pat 1913 m. B. Sruogos eilėraščiuose vis stiprėja poeto dėmesys vidiniams išgyvenimams, noras „klausytis sielos" ir per ją pažinti „burtus būtybės".

---

[43] Žr. *Kapsukas* V. Raštai.— V., 1963, t. 6, p. 109—111, 485. Be to, vieną B. Sruogos eilėraštį („Rauda") V. Kapsukas persispausdino savo parengtuose „Lietuvių moterų darbininkių draugijos uždaviniuose ir įstatuose" (Bellschill, 1916, p. 26—27).

[44] *Pranskus B.* Jaunasis Balys Sruoga.— Pergalė, 1948, Nr. 10, p. 92.

Neneigiant ankstyvosios B. Sruogos poezijos demokratizmo ar vėlesnės antipozityvistinės orientacijos, tiksliau yra kalbėti ne apie kokį griežtą rašytojo posūkį 1915 m., o apie jo ankstyvosios kūrybos dvilypumą. Tai savotiška kryžkelės situacija, kurioje jaunuolis atsidūrė 1913—15 m. ir kuri nulėmė visą šio meto jo kūrybą ir veiklą. Tas dvilypumas dar ryškesnis 1913—15 m. literatūrinėje kritikoje, kuriai B. Sruoga irgi atidavė nemaža laiko, savo straipsniais įsiterpdamas į literatūrinį gyvenimą kur kas aktyviau ir svariau negu eilėraščiais.

5

Pirmąsias savo korespondencijas ir straipsnius, kaip ir eilėraščius, B. Sruoga skelbė nuo 1911 m. Kai kuriuose iš jų liečiami ir literatūros klausimai: kritikos ideologinis šališkumas („Sancta simplicitas", „Jakštas „nepavelija" [45]), V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimų" natūralumas ir liaudiškumas („Gyvenimo skeveldose..." [46]). Vis dėlto pastebimiau į lietuvių kultūrinį gyvenimą B. Sruoga savo straipsniais įsijungia — kaip ir poezijoje — tik nuo 1913 m. vidurio. Mokydamasis paskutinėje Panevėžio realinės mokyklos klasėje, jis išspausdina keletą stambių, visuomenės dėmesį patraukusių straipsnių: „N. A. Dobroliubovas", „Maironis", „Šydą praskleidus", „J. Strazdas. Sugrįžo", „Kuo keleliu eiti?". Šiuose straipsniuose prieštaringai iškyla ne viena esminė literatūros problema, nuo kurios sprendimo priklausė kritiko vieta tuometiniame, paaštrėjusios klasių kovos sąlygomis itin diferencijuotame visuomeniniame-literatūriniame gyvenime.

Ginčų objektu XX a. pradžioje tapo pats lietuvių literatūros kelias, jo kardinalinė kryptis. Tebeegzistavo, išlaikydama tvirtas pozicijas, tradicinė literatūra, išaugusi ideologinėje ir meninėje XIX a. pozityvizmo idealų dir-

[45] Rygos naujienos, 1912, kovo 17, 1913, birželio 1.

[46] LKLIR, f. 53, b. 596, f. 21, b. 1022. Straipsnis datuotas 1912, lapkričio 29, siųstas „Aušrinei", bet nespausdintas kaip per mažai apibūdinąs V. Krėvės veikalus (žr. Aušrinė, 1913, Nr. 28, p. 227).

voje, atstovaujama daugiausia vyresniosios kartos rašytojų realistų. Brendo su darbininkų judėjimu ir marksistine ideologija susijusi revoliucinė proletarinė literatūra. Iš antros pusės, 1905—7 m. revoliuciją lydėjusi slogi reakcijos atmosfera, dalies inteligentų nusivylimas politine veikla, visuomenėje plitusios apatiškos nuotaikos skatino estetizmą ir individualizmą, atvėrė kelius moderniojo meno idėjoms, kurios XIX a. pab.—XX a. pr. buvo gyvos kaimyninių, pirmiausia Vakarų Europos kraštų literatūrose. Susiformavusių daug kuo priešingų krypčių konfrontacija buvo neišvengiama; aštri polemika palietė esminius meno paskirties, menininko ir visuomenės santykio, realizmo ir modernizmo klausimus.

Jau pirmaisiais straipsniais B. Sruoga pajuto patekęs į įkaitusią nuo ginčų literatūrinę atmosferą. Netruko suvokti ir esminius taškus, kuriuose labiausiai kirtosi įvairių krypčių kritikų nuomonės ir interesai. Tai rodytų kad ir 1913 m. rudenį „Aušrinės" redakcijai jo pasiųsti trys klausimai, o ne mažiau ir kategoriškas tonas, kuriuo laiške jaunuolis reikalavo redakcijos atsakyti pamatuotai, „tirštai" argumentuojant, nesitenkinant „a là paskaityk sveikas tokio ir tokio gudragalvio veikalo" [47]. Ypač būdingas pirmasis iš klausimų: „Ar realizmas visai neatsakanti forma lietuvių dailei?" Kaip pažymėjo ir žurnale išspausdinto atsakymo autorius, šis klausimas tiesiogiai padiktuotas S. Čiurlionienės-Kymantaitės knygos „Lietuvoje" ir dėl jos kilusių diskusijų.

Atsakydama B. Sruogai, „Aušrinė" stojo už realizmą, meno ryšį su visuomene, poezijos primatą tarp kitų menų. Kartu atsakymo autorius, pasirašęs kriptonimu K. Kp. (gal K. Kepalas?), įsakmiai nurodė, kad jo požiūris — subjektyvus, kad yra ir kitaip manančių ir kad „objektyviai vargu kas atsakytų". Pasiskaityti rūpimu klausimu jis pasiūlė kultūrinės-istorinės mokyklos atstovo J. Aničkovo knygų iš estetikos srities, K. Fišerio „Naujosios filosofijos istoriją"; redakcija savo ruožtu — tame pat žurnalo numeryje pradėtą publikuoti I. Šlapelio straipsnį „Menas

[47] LKLIR, f. 21, b. 1022.

ir jo kritika", kuriame akcentuojamas meno vertybių ir estetinių kriterijų individualumas bei autonomija [48].

Toks atsakymo dvilypumas — simptomiškas. Jis atitinka „Aušrinės" poziciją, gana margą ir prieštaringą. Redakcija — bent iš pradžių — stengėsi laikytis savotiško neutraliteto. Niekur kategoriškiau nesuformuluotas kaip *credo*, tik probėgšmais iškyląs atskiruose straipsniuose, šis požiūris matyti iš medžiagos parinkimo ir išdėstymo žurnale. Antai S. Šilingas, faktiškasis „Aušrinės" redaktorius ir daugumos pirmais žurnalo gyvavimo metais spausdintų kritikos straipsnių autorius, 1910 m. lygia greta „reališkosios dailiosios literatūros" matu analizuoja Lazdynų Pelėdos „Klaidą" ir čia pat džiaugiasi „tragėdiškai-simboliška" L. Giros „Svečių" struktūra [49]. 1910—11 m. žurnale dedamas L. Giros probleminis straipsnis „Argi tik misticizmas?", kuriame ginčijami kai kurie J. A. Herbačiausko ir S. Kymantaitės-Čiurlionienės teiginiai, o po kelių numerių — kaip atsvara jam — J. A. Herbačiausko atsakymas ir S. Kymantaitės-Čiurlionienės paskaita apie Vydūno „Probočių šešėlius" [50].

Matyt, tai ir paskatino B. Sruogą reikalauti kategoriškesnių argumentų vieno ar kito požiūrio naudai. Antra vertus, pirmieji „tikri" B. Sruogos straipsniai, pasirodę „Aušrinėje" ir „Lietuvos žiniose" 1913—14 m., irgi yra ne mažiau prieštaringi. Jie aiškiai rodo autorių išgyvenant estetinių pažiūrų formavimąsi, savo kelio ieškojimą ir ne mažiau negu kitų kritikų darbai (ilgainiui B. Sruoga pasidarė viena iš pastebimesnių „Aušrinės" literatūrinės kritikos figūrų) prisideda prie to, kad šio žurnalo estetinė programa apibūdinama kaip nenuosekli. Sunku, jais remiantis, įžiūrėti ir kokią nors nuoseklesnę paties B. Sruogos evoliuciją tais metais, nors pagal kryptį, vyraujan-

[48] Žr. *K. Kp.* Klausimai ir atsakymai.— Aušrinė, 1913, Nr. 27, p. 185—186.

[49] *St. Š.* „Klaida".— Aušrinė, 1910, Nr. 1, p. 12—13; *St. Š.* „Svečiai".— Aušrinė, 1910, Nr. 4, p. 29—31.

[50] *Gira L.* Argi tik misticizmas? — Aušrinė, 1910, Nr. 6, p. 31—34; *Gerbačiauskis J.* Kritika.— Aušrinė, 1911, Nr. 2(9), p. 60—61; *Čiurlionienė (Kymantaitė)* S. Vydūno „Probočių šešėlius" beskaitant.— Aušrinė, Nr. 5(12), p. 16—21.

čius vertinimo kriterijus vieni iš tų straipsnių („N. A. Dobroliubovas", „Kuo keleliu eiti?") artimesni realistinei, demokratinei literatūros sampratai, antraisiais („Gyvenimo skeveldose...", „Maironis", „Šydą praskleidus") kritikas aiškiai tolsta nuo esminių ligtolinės lietuvių literatūros normų, atsisako įprastinės literatūrinių vertybių hierarchijos. Vis dėlto dažniausiai senasis ir naujasis požiūriai tuose straipsniuose susipynę, egzistuoja vienas greta kito.

Prie realistinės kritikos šiuos, maždaug vienerių metų ribojamus straipsnius artina meno siejimas su gyvenimu, visuomenine aplinka ir jos poreikiais. Ypač tai pastebima, kai kritikas kalba apie N. Dobroliubovą, Maironį ir A. Vienuolį. Pirmieji du B. Sruogos straipsniuose iškyla kaip tam tikrų būdingų savo meto tendencijų koncentratas: N. Dobroliubovas — pažangiųjų revoliucinių idėjų reiškėjas, Maironis —„atgimimo dainius", kurio poezija nesuvokiama be nacionalinio išsivaduojamojo XIX a. pab.—XX a. pr. judėjimo Lietuvoje konteksto. Trečiuoju atveju kritiką patraukia tiesiog rašytojo kūrybos tikroviškumas: „A. Vienuolis moka žiūrėti į gyvenimą išplėstomis akimis ir tėmyti, viską patėmytą ir pabrėžtą kraut, o paskui iš to, kas sukrauta, iščiulpus visą kvintesenciją, išlieti ją dailių apysakų formoje" [51].

Straipsnyje apie A. Vienuolį svarstoma dar viena B. Sruogos estetikoje labai svarbi, vėlesniais metais nuolat įvairiomis progomis varijuojama meninio vaizdo specifikos, apibendrinamojo prado vaidmens mene problema. 1913—14 m. kritikas ją sprendė neabejotinai iš realistinio meno pozicijų. Būdinga šiuo atžvilgiu jau Maironio poemų analizė: jos centre — nagrinėjamų kūrinių („Kur išganymas", „Jaunoji Lietuva") ir herojų (Zonio, Rainio) socialinis-psichologinis tipiškumas. Parafrazuodamas žinomus V. Belinskio žodžius apie „Eugenijų Oneginą", pačią „Jaunąją Lietuvą" kritikas laiko „gyva enciklopedija šlėktos ir kunigijos papročių ir palinkimų", be to, tikslius papročių aprašymus apibūdina kaip vieną „ge-

[51] *Homunculus*. Kuo keleliu eiti? — Lietuvos žinios, 1914, balandžio 4.

riausiųjų poemos ypatybių"[52]. Straipsnyje „Kuo keleliu eiti?" analogiškai — kaip „apibendrinimas ištisų gyvenimo apsireiškimų"— pristatoma A. Vienuolio kūryba; analizuojamojo apsakymo „Pati" veikėjų Atkočaičio ir jo žmonos paveiksluose B. Sruoga nesislėpdamas ieško „psichologiškai-visuomeniško tipo" požymių, o šių veikėjų susidūrime įžiūri ne tik atskirų žmonių, bet ir „dviejų visuom. sluoksnių, dviejų psichologijų, dviejų srovių" susidūrimą. „Literatinis tipas gi pasiseks aukščiausį savo tobulybės laipsnį, jei jis apibendrins ištisus socialius apsireiškimus"[53],— rašoma straipsnyje.

Nesunku pastebėti, kad šitoks B. Sruogos požiūris artimas demokratinės lietuvių kritikos, pvz., J. Biliūno, G. Petkevičaitės-Bitės, teiginiams. Tačiau nei šių, nei daugumos kitų to meto lietuvių kritikų straipsniais B. Sruoga, atrodo, niekur nesirėmė. Užtat apstu jo rašiniuose nuorodų į rusų kritiką ir literatūrą. Be V. Belinskio, figūruoja ir N. Dobroliubovas, D. Ovsianikas-Kulikovskis, N. Rubakinas, iš rašytojų — A. Puškinas, I. Turgenevas, L. Tolstojus, I. Gončiarovas, A. Čechovas, rečiau — N. Gogolis, F. Dostojevskis, I. Krylovas, A. Kolcovas, N. Michailovskis, A. Fetas, F. Tiutčevas, N. Minskis. Minimi ir kūrinių herojai — Oneginas, Rudinas, Oblomovas. Tokia B. Sruogos interesų kryptis, be abejo, priklausė ir nuo rusiškos mokyklos, kurią jis lankė; vis dėlto šie interesai gerokai prašoka programos rėmus, todėl neabejotinai rodo ir demokratinį jaunojo autoriaus nusiteikimą.

Taip teigti leidžia ir B. Sruogos pozicija ginče dėl visuomeninės-kultūrinės jaunimo orientacijos. Klausimas „Rytai" ar „Vakarai" buvo diskutuojamas „Aušrinėje" 1913—14 m.; ginčo pretekstas ir buvo B. Sruogos straipsnis „N. A. Dobroliubovas". Straipsnio oponentas, kažkoks A. J., pripažindamas neišvengiamumą „išeiti mokslą pas kitus, moksle pakilusius kaimynus", pareikalavo „moti ranka į rytus" ir semti žinias „iš pirmųjų šaltinių", t. y. iš Vakarų Europos[54]. Netrukus už nuorodas į rusų lite-

[52] *Sruoga B.* Maironis.— Aušrinė, 1913, Nr. 26, p. 208.
[53] *Homunculus.* Kuo keleliu eiti? — Lietuvos žinios, 1914, balandžio 4.
[54] *A. J.* Ex oriente lux.— Aušrinė, 1913, Nr. 28, p. 218—220.

ratūrą B. Sruogą „Viltyje" įgėlė ir nuolatinis to meto jo oponentas panevėžietis M. Grigonis („pasiima Ovsianiko-Kulikovskio siaurą kurpalį ir, kaldamas nedideliu, regis, Belinskio plaktuku, mėgina pasiūti Maironio tvėrybai autuvą" [55]). Buvo ir B. Sruogą palaikančių nuomonių [56]. Šelmio Plunksnadraskio slapyvardžiu įsijungęs į ginčą, pats jo kaltininkas kategoriškai gynė savo poziciją. Nurodęs, kad Lietuva su Rusija esančios susietos vienų politinių-ekonominių aplinkybių, per tai — ir psichologinių saitų, jis rašo: „Rytuose yra daugelis to, ko kiti mūsų kaimynai ir nekaimynai nežino. Pavyzdin kad ir raštijos kritika. Nei vienoje šalyje nebuvo (ir nėra) pasiekusi tokio aukšto laipsnio ir niekur nesulošė (ir nelošia) tokios didelės rolės gyvenime, kaip tatai buvo Rusuose. Tai faktas, ir su tuo privalome rokuotis" [57].

Antra vertus, 1913—14 m. B. Sruogos straipsniuose ne ką rečiau pasirodo ir vardai tų XX a. pradžios rašytojų, kuriuos šiandien siejame su simbolizmu ir jo (ar apskritai modernizmo) plėtote Rusijoje. Stiprų įspūdį jam daro J. Baltrušaičio lyrika, su kuria detaliau susipažino ar ne 1912—13 m. Jau tada šio poeto posmus B. Sruoga įrašo kaip savo eilėraščių ar straipsnių *motto*, cituoja kaip gilios ir meniškos poezijos pavyzdžius [58]. Minima ir L. Andrejevo dramaturgija, N. Berdiajevo kritika, F. Sologubo poezija (gyvenimo prasmę šis poetas mato „dasilytėjime užburtos žvaigždutės Oile") ir romanai (garsus tuomet „Smulkus velnias" ir bendriniu vardu tapęs jo herojus Peredonovas) [59].

Šiandien sunku pasakyti, kiek šie rašytojai turėjo B. Sruogai konkrečios įtakos ankstyvaisiais jo literatūrinės veiklos metais. Nors jų vardų pasirodymas šio laiko straipsniuose

---

[55] *Svirno žvynė [Grigonis M.]* Mano kritikas.— Viltis, 1914, sausio 25.

[56] *A. R.* „Ko aš noriu?.."— Aušrinė, 1914, Nr. 2, p. 52—54.

[57] *Šelmis Plunksnadraskis.* Dėliai straipsnio „Ex oriente lux".— Aušrinė, 1914, Nr. 3, p. 93.

[58] 1913 m. birželio 10 d. datuotas „Skausmo psalmes" (LKLIR, f. 53, b. 539), str. „Maironis" (Aušrinė, 1913, Nr. 28, p. 197, 200) ir kt.

[59—60] *Homunculus.* Kuo keleliu eiti? — Lietuvos žinios, 1914, balandžio 4.

charakteringas, vargu ar ši įtaka galėjo būti pastebimesnė. Naujų estetinių pažiūrų elementai straipsniuose sietini, matyt, išimtinai su lietuvių modernizmo užuomazgomis, jo estetiniais principais, 1913—14 m. vis labiau įsivyraujančiais lietuvių literatūroje („Vaivorykštės" programa, stiprėjantys modernizmo elementai grožinėje kūryboje). O kartais naujieji kritiko estetiniai principai atrodo ir kaip modernizmo įtakoje gerokai hipertrofuoti įprastiniai meniniai reikalavimai literatūrai.

Vienas tokių naujųjų teiginių — stichiškumo akcentavimas kūrybos procese. B. Sruogos kritikoje šis teiginys išauga iš lietuvių modernizmui būdingos neigiamos pažiūros į didaktiką ir tendencingumą („Apibendrinimas socialių apsireiškimų gali būti dailiu (prasmėj — chudožestv.) tik tada, kai jis bus be tendencijos" [60]). B. Sruoga savo straipsniuose tiesiog pasityčiodamas kalba apie „kaltinę", „prakaitu atsiduodančią" literatūrą, kurioje nėra natūralaus jausmo, psichologinės personažų plėtotės, žodžio laisvumo, fantazijos ir įkvėpimo, kur viskas dirbtina, šalta, netikra. Meninio suvokimo ir išraiškos natūralumas tuo pačiu tampa svarbia (ypač turint galvoje tolesnę paties B. Sruogos poeziją ir jo literatūrines pažiūras) estetine kategorija, „labai retu daiktu ne tik mūsų literatūroje, bet ir pasaulinėje", o „laikuose beždžioniško dekadentizmo ir sutrūnijusios, liguistos poezijos"— ir „didelė brangenybė" [61]; jos egzistavimą kritikas šiuo metu sieja su realizmu [62]. Kartu natūralumas tampa kriterijum, kuriuo remdamasis kritikas ima skirstyti visą „dailiąją tvėrybą" į du priešingus tipus: sąmoningą (išankstinės idėjos realizacija) ir nesąmoningą (pasidavimas įkvėpimui ir vaizduotei, laisva jausmo tėkmė, iš kurios idėja išsikristalizuoja savaime). Kritikas nedviprasmiškai stoja antrosios — nesąmoningosios — kūrybos pusėn. „Poezija gali būti ir apsireikšti pilnoje savo tobulystėje ir grožėje tiktai tada, ka-

[61] Žr. str. „Maironis" rankraštį (LKLIR, f. 21, b. 1020, p. 23(28); redaguodama straipsnį, „Aušrinės" redakcija tuos žodžius išbraukė.

[62] Iš čia, matyt, garsioji kategoriška B. Sruogos išvada straipsnyje „Kuo keleliu eiti?": „Mūsų dienose, kai iš visų pusių perša modernizmą, simbolizmą, jerundizmą ir c-o, sveika, gyva dvasia, sąmoningas realizmas itin brangintinas".

da ji nėra varžoma nei „forma", nei „norma", arba, rusiškai pasakius, «не принужденная» [63],— rašo jis tuomet neskelbtame 1912 m. straipsnyje apie V. Krėvę „Gyvenimo skeveldose..."

Natūralumas B. Sruogai tapo ir vienu svarbesnių matų, kuriuo vertino konkrečius lietuvių rašytojų kūrinius. Natūralumą jis matė ir aukštino lietuvių liaudies dainose. Jį įžvelgė „Vaire" išspausdintame P. Penkaičio apsakyme „Elgeta", jo nerado J. Strazdo dramoje „Sugrįžo", P. Mičiulio dramoje „Sugriautas gyvenimas" [64], o vėliau — 1918—21 m.— Margalio eilėraščių rinkinyje „Ašarėlės", Vydūno misterijoje „Jūrų varpai". Tačiau ypač svarbi yra šiuo kriterijum paremta Maironio poezijos kritika straipsnyje „Maironis" ir V. Krėvės prozos bei „Šarūno" išaukštinimas straipsniuose „Gyvenimo skeveldose..." ir „Šydą praskleidus..."

Maironio kūryboje, kuri apibūdinama kaip valstietiška, ne ką duodanti inteligento protui, B. Sruogai ypač užkliūva patriotinė lyrika tėvynės meilės temomis, net tokie eilėraščiai, kaip „Vilnius", „Jo pirmoji meilė" ir kt. Jie kritikui atrodo esą sausas, nenatūralus pamokslas, neturįs individualiosios gamtinės Maironio lyrikos emocinio šviežumo ir poetinio polėkio, tokio ryškaus eilėraščiuose „Nuo Birutės kalno", „Vakaras ant ežero Keturių Kantonų". Nuosprendis išsakomas jaunuoliškai aistringai, kategoriškai, net šiurkščiai: „Vėl tas pats dirbtinumas, netikrumas, šaltumas. Jausmų nė nebuvę. Tai proto produktas, bet ne įkvėpimo, ne fantazijos, ne jausmų" [65]. Prie „sąmoningosios" kūrybos straipsnyje skiriamos ir Maironio poemos.

V. Krėvės knygose, priešingai, B. Sruogą žavi savaiminga jausmo tėkmė, vidinė harmonija, sugebėjimas pakilti virš pasirinktosios istorinės medžiagos kartu perteikiant jos dvasią, sėkmingi bandymai prieiti „prie slėptingiausių

---

[63] *Šelmis Plunksnadraskis.* Gyvenimo skeveldose...— LKLIR, f. 53, b. 596.

[64] Recenziją apie šią dramą 1914 m. pradžioje B. Sruoga buvo pasiuntęs greičiausiai „Lietuvos žinioms" (LKLIR, f. 30, b. 74), bet čia ji nebuvo išspausdinta.

[65] *Sruoga B.* Maironis.— Aušrinė, 1913, Nr. 28, p. 199.

jausmų širdies, prie svajonių klajojančių". „Labiausiai malonu ir pagirtina, kad čia poezija liuosa, ne „dirbtina", kokią mėgsta tankiai vartoti net geriausieji mūsų dainiai-poetos, daili,— rašo jis apie „Užkeiktą mergą" ir „Milžinkapį",— autorius nesistengia padaryti savo knygutes „poetiškom", nesistengia būti poetu — poezija pati per save pas jį apsireiškia, pati savaime plaukia" [66].

Šie skirtingi Maironio ir V. Krėvės kūrinių vertinimai reiškia visai naują B. Sruogos požiūrį į nusistovėjusias literatūros vertybes, siekimą suvokti jas naujos kartos akimis ir naujų reikalavimų literatūrai aspektu. Straipsnis apie Maironį pasirodė poeto kūrybinio darbo 25-erių metų sukakties proga ir jubiliejinių straipsnių sraute neabejotinai prisišliejo prie opozicinės Maironiui krypties, kurią 1906 m. pradėjo S. Čiurlionienė-Kymantaitė, o 1913 m.— greta B. Sruogos — itin karštai išsakė K. Jurgelionis [67]. Iš tų straipsnių, kuriuos B. Sruoga, be abejo, buvo skaitęs [68], ko gero, ir atsirado tas pilietinės ir intymiosios Maironio poezijos supriešinimas. Neabejotina, kad B. Sruogos opozicija Maironiui šiuo metu ne tik griežta, bet ir sąmoninga. Tai rodo kritiškos pastabos ir iškalbingas *motto* iš D. Pisarevo, kurį „Aušrinės" redakcija, straipsnį švelnindama, nubraukė: „Štai mūsų (nihilistų) stovyklos ultimatumas,— ką galima sudaužyti, tą ir reikia daužyti, kas smūgį išlaikys, tas tinka, kas subyrės į šipulius, tas šlamštas" [69]. Straipsnio rankraščio tonas kur kas aštresnis, sprendimai kategoriškesni, labiau geliantys.

V. Krėvę B. Sruoga skiria prie „naujosios dvasios" poetų, iškeldamas jo kūryboje, kaip esminį bruožą, nepaprastą rašytojo artumą liaudies kūrybai, jo siekimą savo veikaluose (pirmiausia „Šarūne") išryškinti tautinės psichikos

[66] *Šelmis Plunksnadraskis.* Gyvenimo skeveldose...— LKLIR, f. 21, b. 1022 arba f. 53, b. 596.

[67] Žr. *Kymuntaitė Z.* Vienužis—Maironis—Vaičaitis.— Vilniaus žinios, 1906, gruodžio 20—22; *Jurgelionis K.* Padrikos pastabos.— Laisvoji mintis, 1913, Nr. 42, p. 990—991, Nr. 44, p. 1041—1053. Plačiau apie Maironio kūrybos vertinimą XX a. pradžios kritikoje bei B. Sruogos straipsnį žr. *Zaborskaitė V.* Maironis.— V., 1968, p. 468—473, 489.

[68] „Aušrinei" atsiųstame straipsnio rankraštyje B. Sruoga cituoja K. Jurgelionio straipsnį (LKLIR, f. 21, b. 1020, p. 4—5).

[69] LKLIR, f. 21, b. 1020, p. 1.

savitumą ir jos reiškimosi formas. Tai būdingas (vienas iš pagrindinių) modernistinės lietuvių estetikos reikalavimų, kurį jaunasis kritikas formuluoja iš esmės taip pat kaip ir pagrindiniai naujosios krypties ideologai J. A. Herbačiauskas ir S. Čiurlionienė-Kymantaitė. B. Sruogai „tautos dvasia" taip pat glūdi pirmiausia tautosakoje. Ginče dėl liaudies kūrybos savitumo (J. A. Herbačiauskas: „mūsų tautiška poezija grynai mistiška", L. Gira: „mūsų dainos tai kaip tik *puikiausi realizmo pavyzdžiai.* Tiktai — *lyriškojo* realizmo" [70]) kritikas, ko gero, irgi linksta į J. A. Herbačiausko požiūrį, nors tautosakai apibūdinti vartoja terminą „realizmas",— tautos psichika, jo nuomone, niekur kitur neatsispindi tiek, kiek dainose ir pasakose. Šio laikotarpio modernistinę orientaciją į tautosaką atspindi ir B. Sruogos iškelta V. Krėvės kūrybos dainiškumo samprata („Šarūnas" tai viena, puiki, begalinė, beveik lyriška daina" [71]).

Atskiri realistinės literatūros postulatai ir greta egzistuojantys modernistinės estetikos atgarsiai 1913—14 m. B. Sruogos straipsniuose nebuvo atsitiktinis, lengvai pasigautų įtakų kratinys. Šio meto rašytojo pažiūros, nors akivaizdžiai dvilypės ir prieštaringos, turi savo vidinę logiką, kiekvienas jų principas išgyventas vidujai, siejasi su poetine kūryba ir jos raida. Daugumas šių principų, vienaip ar kitaip modifikuoti, naujai įprasminti, ir vėliau figūruoja kaip jam svarbios teorinės bei praktinės literatūrinės kūrybos problemos ar vertės kriterijai. Tai ryšys su tautosaka, saviraiškos stichiškumas, tautinės psichologijos išraiška, psichologinis motyvavimas ir kt. Galima sakyti, kad B. Sruoga jau ankstyvuoju veiklos laikotarpiu ne tik įėjo į literatūrinį gyvenimą, bet ir padėjo pagrindus savo tolesnei kritiko, iš dalies ir rašytojo veiklai.

Antra iš ankstyvosios B. Sruogos kūrybos ir kritikos besiperšanti išvada, kad griežtesnis rašytojo posūkis į mo-

[70] *Gerbačiauskis J.* Kritika.— Aušrinė, 1911, Nr. 2, p. 61; *Gira L.* Argi tik misticizmas? — Aušrinė, 1910, Nr. 6, p. 33.

[71] Žr. *Homunculus.* Šydą praskleidus. . .— Lietuvos žinios, 1914, kovo 29.

dernizmą nebuvo nei staigus, nei atsitiktinis. Dar labiau abejotina, kad dėl šio posūkio kaltas vien Petrogradas, kaip teigiama beveik visuose rašytojo gyvenimo ir kūrybos tyrinėjimuose. B. Sruogos modernizmas, kaip matėme, užsimezgė ir brendo pirmiausia lietuviškoje dirvoje, jį skatino artimiausia literatūrinė aplinka —„aušrininkų" literatūrinė pozicija, „Vaivorykštės" pasirodymas, „Pirmojo baro" užuomazga. Petrogradas, kur B. Sruoga išvažiavo 1914 m., baigęs Panevėžio realinę mokyklą, vėliau Maskva, kur jis po poros metų persikėlė, turėjo rašytojui šiuo atžvilgiu pastebimą įtaką. Tačiau išvykdamas iš Lietuvos B. Sruoga jau žinojo ar bent jautė, kuria kryptimi, kur ir ko toliau ieškoti.

1

1914 metų vasara, prasidėjusi B. Sruogai egzaminais ir atsisveikinimu su mokykla, netrukus atnešė daug nerimo ir šiurpių permainų. Liepos 19 d. prasidėjo karas, ir vakarinis Lietuvos pakraštys, Užnemunė, iš karto pasidarė mūšio lauku. Po kelių savaičių frontą pajuto ir šiaurinės apskritys: iš ugnyje atsidūrusių rajonų plūstelėjo pabėgėliai, o dar po kiek laiko tykiais pavakariais, temstant, iš vakarų ėmė girdėtis tolimos patrankos ir boluoti gaisrų pašvaistės. „Seniai susiieškodavo senas užmirštas maldaknyges ir nemigos nakties ilgas valandas trumpino gailesio malda. O jaunimas pamažėli dingdavo iš sodžiaus grytelių" (R, t. 6, p. 136). Prasidėjo kone metus trukęs gyventojų traukimasis į rytus, išjudinęs iš gimtųjų vietų apie 500 000 lietuvių, maždaug 20 proc. viso gyventojų skaičiaus. Penktadalis pasitraukėlių buvo moksleiviai [1].

B. Sruoga išvažiavo vienas pirmųjų. Jau rugpjūčio mėn. jis pasiekė Petrogradą, kur gyveno brolis Adolfas, prieš keletą metų Vokietijoje baigęs Šarlotenburgo politechnikumą, vėliau dirbęs Užkaukazėje telegrafo mechaniku, o nuo 1913 m. tapęs Petrogrado telefonų tinklo inžinierium [2].

Antra vertus, vargu ar B. Sruoga pasitraukė į Rusiją tik dėl karo,— tiesiog jo pradžia sutapo su jaunuolio planais tęsti mokslą aukštojoje mokykloje. Karas tik pakoregavo B. Sruogos nusistatymą — pradžioje manęs stoti į universitetą Maskvoje ir tapti filologu [3], nuo 1914 m. rugsėjo 1 d. pasidarė Petrogrado imperatoriškojo miškų instituto auklėtiniu. Tačiau ir šio sprendimo motyvai, ko gero, dau-

[1] Žr. Pabėgėlių šelpimo reikalai.— Lietuvių balsas, 1915, rugsėjo 2.

[2] *Akiras-Biržys.* Lietuvos miestai ir miesteliai.— K., 1932, t. 2, p. 562—563.

[3] J. Sondos-Sondeckio atsiminimai.— BSMA, p. 55; *H. [Sruoga B.]* Mokslas ir mokyklos. Panevėžys.— Lietuvos žinios, 1914, birželio 15.

giau individualūs: pirma, B. Sruoga, kaip minėta, nebuvo mokęsis lotynų kalbos, be kurios nepriimdavo į universitetus, antra, giminės baiminosi dėl jo sveikatos, o, gresiant džiovai, tarnyba gamtoje, kurią be galo mėgo, atrodė tinkamiausia [4]. Rašytojas šį savo žingsnį vėliau yra komentavęs taip: „Įsirašiau į Girių institutą, nes buvau geras matematikas. Maniau apsigyventi miške, vaikščioti su šautuvu ir rašyti eiles" [5].

Apsivilkęs „žalmargę" Miškų instituto uniformą su puošniais antpečiais ir dideliu kaspinu, B. Sruoga jautėsi gana nejaukiai. Visi žinojo jį būsiant literatą, užtat susitikę klausinėjo ir stebėjosi; būsimasis girininkas užklaustas raudo ir, nežinodamas, kaip aiškintis, bandė viską paversti juokais. Bet ir pats juto ne ten patekęs: miškų mokslo paskaitos netraukė, nepatiko chemija, dar svetimesni buvo praktikos darbai, „varlių pjaustymas", kaip vėliau prisiminęs sakydavo. Artimesniems žmonėms prisipažindavo sukilydęs [6]. Todėl Miškų institute iškentė tik iki pavasario. 1915 m. kovo 11 d. atsiėmė visus dokumentus, dar po poros mėnesių — gegužės 17—18 d.— prie Petrogrado švietimo apygardos išlaikė nelemtą lotynų kalbos egzaminą [7] ir rudenį tapo Petrogrado universiteto Istorijos-filologijos fakulteto literatūros specialybės studentu. Čia pasimokė metus, o po to persikėlė į analogišką Maskvos universiteto fakultetą, kurį lankė iki 1918 m. pavasario, kol grįžo į Lietuvą.

Ketveri Rusijoje praleisti metai buvo nelengvi B. Sruogai, ypač Petrogrado laikotarpis. Ėjo karas, slėgė jo nepritekliai. Nedžiugino gyvenimas pas brolį Vasiljevo saloje (Orenburgskaja 11, b. 4). Medinis namas buvo šva-

[4] Paaiškinimai ir priedai.— BSMA, p. 519.

[5] *plg. andr. [Andriušis P.]* Balys Sruoga — dievų, didvyrių ir paprastų žmonių dainius.— Žiburėlis, 1939, Nr. 20, p. 168.

[6] P. Galaunės atsiminimai.— LKLIR, f. 53, b. 340. Pasakojant apie B. Sruogos gyvenimą Rusijoje, taip pat remiamasi U. Babickaitės-Graičiūnienės (b. 336), J. Čiurlionytės (pasakojimas VRB 1971, vasario 2; str. „Rašytojas ir artimas draugas", išsp. laikr. Komjaunimo tiesa, 1976, vasario 19, ir kn. *Čiurlionytė J.* Kasdieniniai darbai.— V., 1984, p. 163—167), V. Čiurlionytės-Karužienės (SME, inv. Nr. 1287 Rp) ir kt. atsiminimais.

[7] LKLIR, f. 53, b. 941, 942, 947.

rus ir miestiškas, bet vietos nedaug (ilgainiui spaudėsi viename kambaryje), dirbti neturėjo kur, miegoti teko net prieangy, o vasarą — balkone [8]. Vargino nesutarimai su broliene Tatjana, kuriai nepatiko „poetiškas" giminaičio gyvenimo būdas. Neužteko ir stipendijos, gaunamos iš Pabėgėlių šelpimo komiteto, todėl buvo priverstas ieškoti papildomo darbo. P. Galaunės padedamas, įsidarbino Raudonojo kryžiaus įsteigtame ir globojamame žinių apie karo belaisvius teikimo biure. Atrodo, taip pirmus metus ir gyveno: rytą — paskaitos Miškų institute, popiet (nuo 16 iki 22 val.) — biuras, kur turėjo iš Tarptautinio raudonojo kryžiaus per Vokietiją ir Austriją prisiunčiamų sąrašų išrašinėti ant atskirų kortelių rusų belaisvių pavardes ir žinias apie juos. Ilgą laiką baugino mobilizacijos į carinę kariuomenę grėsmė.

Dar sunkiau B. Sruoga pakėlė moralinę karo atmosferą. Patekęs į tolimą svetimą miestą, jis jautėsi vienišas, pasimetęs, sunkiai prie visko pritapo. Niekad gyvenime nepasižymėjęs tvirta pusiausvyra, labai jautrus aplinkai, šiuo metu jis išgyveno psichologinę krizę, gilinamą šlubuojančios sveikatos ar jaunatviško brendimo. Petrograde visą laiką jo nervai buvo įtempti iki kraštutinumo, todėl be menkiausios priežasties verkdavo ar juokdavosi, užtekdavo vieno žodžio, vieno laiško, kad jo nuotaika visai pasikeistų.

Tai matyti iš B. Sruogos laiškų, rašytų į Maskvą Valerijai Čiurlionytei, su kuria tuomet jis susipažino ir artimai susidraugavo. „Niekados dar nebuvo taip skaudu kaip dabar", „Aš dabar nervingesnis dukart daugiau negu buvau pirma; kai ramu, tai ramu, o kai susigraudinu — gatavas išglušti", „Aš dabar velniai žino kaip gyvenu, ir galvoj jokios mintys nesiriša", „Ko man belaukti?.. Kur man beeiti?.. Visur esu svetimas, visur esu nesavas, užklydęs...", „...čia, Petrograde, nėra nė vieno gyvo žmogaus, su kuriuo galėčiau nors valandėlę pabūti kaip su artimu", „Kai aš verkiu, man geriau tada, aš jaučiu, kad gyvenu, o kai tyliu apsikniaubęs, dantis sukandęs — aš mirštu tada...", „Ką man padaryt, kad taip beprotiškai

[8] B. Sruogos laiškas V. Čiurlionytei 1916 m. — LKLIR, f. 53, b. 27.

skaudu nebūt, kad nebūt taip klaiku ir baisu, kad tokia tuštuma ir klaikuma neslėgt?.. Argi visas gyvenimas bus jau toks beprotiškas?", „...pas mane nieko daugiau nėra, kaip tik sielvartas", „...rodosi kartais, kad viso to nebeišlaikysiu, kad suskaitytos mano dienos ir valandos",— tai vis ištraukos iš įvairių, daugiausia 1916 m., B. Sruogos laiškų [9], rodančios jo tuometinę savijautą. Net ir rūpestingai slepiami, šie jausmai prasiveržd avo į išorę, užtat daugeliui jaunuolis tais metais atrodė nekalbus, paniuręs, užsidaręs savyje, tarsi kažko nepatenkintas ar slegiamas nemalonumų.

Pasikeisdavo B. Sruoga retai: kartais užsidegęs kuriuo nors darbu, o labiausiai gamtoje. Jį traukė Petrogrado ir jo apylinkių grožis. Valandų valandas klaidžiodavo miesto gatvėmis, nežiūrėdamas paros laiko. Kunkuliuodamas iš jausmų pertekliaus, jis tempdavo ir draugus žiūrėti miesto ar jūros, baltųjų naktų ar audančio ryto, nepaisydamas nei dienos, nei nakties. Ypač mėgo (kaip ir A. Blokas) vadinamąją „Strelką", siaurą, į jūrą įšokusį žemės rėžį, nuolatinę petrogradiečių pasivaikščiojimų ir poilsio vietą. Klajodavo po Petrogrado apylinkių parkus ir miškus, veržte veržd avosi prie jūros. Ne sykį yra buvęs Suomijoje, prie Imatros krioklio. Keliaudamas atgaudavo dvasios pusiausvyrą, gerą nuotaiką, stiprėjo fiziškai.

Kita B. Sruogos atgava tais metais — kultūrinis gyvenimas, kuriam Petrogradas su savo pasaulinio masto muziejais ir teatrais, koncertais ir literatūriniais susibūrimais teikė, nežiūrint karo, neribotų galimybių. Šiuo požiūriu pasijuto patekęs tarsi į naują pasaulį. Ne vieną dieną praleido miesto bibliotekose, dažnai jį buvo galima sutikti Ermitaže, kituose muziejuose. Kaip ir daugelis studentų, stovėdavo eilėse prie teatrų, „atakuodavo" jaunimo vietas „galiorkose", idant galėtų pamatyti gastroliuojantį Maskvos dailės teatrą ar išgirsti tokias garsenybes, kaip F. Šaliapinas, L. Lipkovskaja ir visiškai jaunas, bet jau populiarus K. Petrauskas [10].

[9] LKLIR, f. 53, b. 42, 97, 140, 35, 172, 30, 41, 44.

[10] Šis entuziazmas buvo tikrai didelis. 1916 m. rugpjūtyje, jau nutaręs galutinai išvažiuoti gyventi į Maskvą, B. Sruoga kelis kartus

B. Sruoga daug skaito. Šalia eilėraščių ir straipsnių ištraukų jo užrašų knygutėse atsiranda ir įvairiausių Petrogrado literatūrinių būrelių adresai [11]; jis nepraleidžia progos susipažinti su rusų rašytojais, o vienam iš jų (bene F. Sologubui) parašo jaunatviško susižavėjimo, įkarščio ir naivumo kupiną laišką [12].

„Avangardistinę" to meto literatūrinio gyvenimo madą B. Sruoga sekė netgi savo išvaizda. Pradėjęs studijuoti, užsiaugino ilgus, iki pečių plaukus, vilkėjo baltus atviru kaklu („šileriškus") marškinius, vietoj įprastinio kaklaraiščio pasirišdavo dideli, juodą kaspiną, o vėliau, jau Maskvoje, pasikabindavo gintaro karolius. Gandas apie tai netrukus pasiekė ir Lietuvą. „Sako, visai į kažką panašus esi su plaukais, kaip „djačok" [13],— rašo 1915 m. vasaryje jam brolis Kazys. Aukštas, liesas, specialiai pasiūtą juoda pelerina apsisiautęs, vasarą sandalais ant basų kojų apsiavęs jaunuolis ne mažesnę nuostabą kėlė ir Petrograde. Praeiviai neretai atsisukdavo pažiūrėti, pašaipiai replikuodavo, vaikai net šaukdavo: „Futuristas eina!" Visus įžeidinėjimus B. Sruoga išdidžiai praleisdavo negirdomis.

Žinoma, tai buvo tik išorinė pusė, jaunuoliškas originalumo vaikymasis, mada, už kurios slėpėsi kur kas gilesni literatūriniai interesai, atkaklus kūrybinis darbas, išsiliejęs ne tik savotiška elgesio maniera, bet ir konkrečiais kūriniais.

Nauji sumanymai daugiausia buvo realizuojami lietuviškoje dirvoje. Iš viso lietuvių kolonijos gyvenimas, ypač kultūrinis, buvo gana svarbi B. Sruogos interesų sfera. Jis dalyvaudavo dažname to meto Petrogrado lietuvių susibūrime — įvairiausių draugijų ir redkolegijų

---

atidėliojo kelionės dieną, nes nesiryžo praleisti koncertų Sestrorecke, Pavlovske, pačiame Petrograde. „Būčiau jau šiąnedėl išvažiavęs,— rašo jis laiške,— tik mat rytoj pas mus didelis koncertas, eina Skriabino Dieviškoji poema, tatai ėmiau ir pasilikau" (žr. laiškus V. Čiurlionytei 1916, rugpjūčio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 82, 204).

[11] Žr. LKLIR, f. 1, b. 3977.

[12] Государственный Русский Музей в Ленинграде, ф. 97, ед. хр. 396.

[13] K. Sruogos laiškas B. Sruogai 1915, vasario 19.— LKLIR, f. 53, b. 852.

posėdžiuose, studentų organizacijų suėjimuose, turėjo savo nuomonę daugeliu svarstomų klausimų, nors ir laikėsi tyliai, nesileido į ginčus. Gana pastoviai lankė ir lietuviškus vakarus, iš pradžių kaip žiūrovas, recenzentas, o vėliau ir kaip tiesioginis jų dalyvis. Dviejuose spektakliuose pats vaidino: 1915 m. sausio 4 d. Dramos artistų kuopos parengtame M. Šikšnio-Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštyje" Silvestro vaidmenį (rež. V. Braziulevičius), vasario 1 d.— Labdarių draugijos vakare „Be šulo" Budrikį (rež. J. Vaičkus) [14]. Tiesa, aktyvesniu aktorium netapo, nes scenos mėgėjų veiklos kryptis kuo toliau, tuo labiau jo nebepatenkino.

Šie suėjimai, padiktuoti karo situacijos, gimtojo krašto ilgesio, bendrų visuomeninių bei kultūrinių interesų, atnaujino nemaža pažinčių, nulėmusių B. Sruogos pažįstamų ir artimųjų ratą ne tik Petrograde. Tarp lietuvių, su kuriais jis labiausiai bendravo Petrograde, buvo būsimasis menotyrininkas P. Galaunė, Petrogrado dailės akademijos studentas skulptorius J. Zikaras (tuo metu nulipdė B. Sruogos „galvą": „susimąstęs, asketiško veido jaunuolis, atrėmęs galvą į sparną" [15]), inžinierius P. Narutavičius; čia susipažino ir su M. K. Čiurlionio, kuriuo jau mokykloje žavėjosi, seserimis Valerija ir Jadvyga Čiurlionytėmis; per P. Narutavičių suartėjo su jo giminaite M. Grikina, ją buvo pradėjęs mokyti lietuvių kalbos, vedžioti į lietuvių vakarus. Petrograde, ypač pirmąją žiemą, B. Sruoga draugavo ir su Panevėžio laikų pažįstama U. Babickaite, kuriai ne tik pranašavo didelę aktorės karjerą, bet ir išrūpino stipendiją, kad ši galėtų atsisakyti mokytojos darbo ir mokytis iš karto keliose teatrinėse studijose. Vėliau, 1915 m., kai U. Babickaitė plačiau įsijungė į teatrinę veiklą, sekė visus jos pasirodymus tiek studijų vakaruose, tiek lietuvių mėgėjų scenoje, o vienu atveju net kartu vaidino latvio studento architekto Pukės pjesėje „De profundis". Tai, kaip vėliau prisiminė pati U. Babickaitė ir P. Galaunė, buvęs keistas, į simbolizmą pretendavęs veikalas; dar keisčiau atrodė iš visur suran-

[14] Žr. *Sruoga B.* Lietuvių teatras Peterburge.— K., 1930, p. 134.
[15] U. Babickaitės atsiminimai.— LKLIR, f. 53, b. 336.

kiotas dorai rusiškai nemokančių, su akcentu kalbančių aktorių mėgėjų būrelis. Spektaklis baigėsi visišku *fiasco* — negelbėjo nė išnuomota ištaiginga, bet pustuštė garsaus teatro salė.

Vis dėlto didžiausia B. Sruogos aistra čia ne visuomeninis darbas (nuo kurio jis kartkartėmis net bando šalintis), netgi ne teatras, o literatūra. Ypač glaudūs ryšiai B. Sruogą siejo su to meto lietuvių literatūrine periodika.

Tai laikas, kai buvo organizuojamas ir leidžiamas „Pirmasai baras". Nors šis darbas vyko Lietuvoje, o B. Sruoga tebuvo vienas iš autorių, jis irgi gyveno visais leidinio rūpesčiais, kuriuos sužinodavo iš laiškų. Tik atvykęs į Petrogradą, 1914 m. spalio pradžioje jis išsiunčia į Vilnių nemažą naujų eilėraščių pluoštą. Tikrasis leidinio redaktorius, tuo metu Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti sekretorius, vėliau vienas įtakingiausių buržuazinės valstybės veikėjų, S. Šilingas jo kūrybą sutinka gana entuziastingai, rodo dailininkui, viršelio autoriui A. Varnui ir S. Čiurlionienei, o du eilėraščius („Saulėlaidos giesmes" ir „Ties banga") perrašęs išsiunčia į frontą A. Lastui, norėdamas suteikti malonių akimirksnių. Netrukus B. Sruogai užsakomas A. Bloko eilėraščio „Solveig" vertimas, o, jam pavykus, 1915 m. vasario 1 d. laišku — K. Balmonto „Būkim kaip saulė", V. Briusovo „Miestas", „Mergužių pavasario daina". Metų pradžioje B. Sruoga „Pirmajam barui" siunčia papildomą eilėraščių pluoštelį, o netrukus ir pageidaujamus vertimus, be to, dar A. Nemojevskio kūrinį [16].

„Pirmojo baro" išleidimas beveik sutapo su kaizerinės kariuomenės įsiveržimu į Vilnių ir visišku Lietuvos okupavimu. Į Petrogradą atplūdo nauja lietuvių pabėgėlių banga. Tarp jų buvo ir „Pirmojo baro" iniciatoriai ir leidėjai — S. Šilingas ir A. Varnas. Nuolat Petrograde pasirodo iš Maskvos dar vienas „barininkas" — I. Šeinius. Artimai pažįstamas iš laiškų, B. Sruoga netrukus su jais užmezga gana glaudų ryšį. Nežiūrint amžiaus, visuome-

[16] Žr. S. Šilingo laiškus B. Sruogai 1914—15 m. — Literatūra ir kalba, 1977, t. 14, p. 456—465.

ninės padėties ir profesijų skirtumo, juos jungia bendri literatūriniai interesai ir darbai, į kuriuos B. Sruoga, tada vos pirmakursis filologijos studentas, metasi stačia galva.

Kartu su S. Šilingu B. Sruoga dalyvauja dėl rengėjų šovinistinių įvadų liūdnai pagarsėjusiame (tai paaiškėjo tik leidiniui išėjus) rinkinyje «Отечество», kurį organizavo naujas jo pažįstamas, to pat fakulteto aukštesniųjų kursų studentas B. Gurevičius. Šiam leidiniui B. Sruoga išverčia K. Binkio, M. Vaitkaus, Maironio, S. Čiurlionienės, A. Lasto, Z. Gėlės, K. Vairo ir savo eilėraščių, I. Šeiniaus novelę „Bedugnė" [17]. Neatsisako jis dalyvauti ir antrame rinkinio tome, 1916 m. rusų kalba pateikia straipsnį „Svarbiausieji šiuolaikinės lietuvių lyrikos motyvai", kuris, tomui neišėjus, taip ir lieka rankraštis [18].

1915 m. spalio 20 d. S. Šilingo, I. Šeiniaus ir B. Sruogos vizitu pas M. Gorkį prasideda atskiro, didelio (20 lankų) lietuvių literatūros almanacho rusų kalba rengimas. Šio leidyklai „Parus" skirto leidinio redaktorium, M. Gorkio paprašytas, sutinka būti Maskvoje gyvenęs J. Baltrušaitis, o B. Sruoga prisiima ne tik didžiulį įvadinį straipsnį — lietuvių literatūros apžvalgą nuo seniausių laikų iki XX a., ne tik daugybę pažodinių ir meninių vertimų, bet ir juodą organizacinį darbą: padeda ieškoti vertėjų (nors daugiausia tuo rūpinasi J. Baltrušaitis), perrašinėja rankraščius, o parengtuosius spaudai vežioja iš J. Baltrušaičio M. Gorkiui ir atgal. Šitai tęsiasi, atrodo, metus ar dvejus (1916—17 m.), kol, prasidėjus revoliuciniams įvykiams, darbas prie įpusėto rinkinio savaime nutrūksta [19].

Nuolat svarstomos ir įvairių lietuviškų periodinių leidinių galimybės.

---

[17] Отечество: Пути и достижения национальных литератур России.— Петроград, 1916, т. 1, с. 153—182.

[18] Publikuota: Literatūra ir kalba, 1977, t. 14, p. 295—313.

[19] Rinkinio istoriją plačiau žr. *Sruoga B.* M. Gorkis ir lietuvių literatūra.— R, t. 6, p. 527—556; *Umbrasas K.* Gorkis ir lietuvių literatūra.— Literatūra ir kalba, 1956, t. 1, p. 196—201; Du Balio Sruogos straipsniai apie lietuvių literatūrą / Parengė A. Samulionis.— Literatūra ir kalba, 1977, t. 14, p. 283—334 ir kt. Pastaruoju metu aptiktas dar vienas B. Sruogos vertimas rinkiniui — J. Biliūno „Kūdikystės sapnai" (MACBR, f. 12, b. 2170; b. 2171 yra ir Vaižganto išsiverstas vaizdelis „Kaip Jonas su Petru kiaules ganė").

Vos atvažiavęs į Petrogradą, B. Sruoga buvo įtrauktas į „Aušrinės" redakciją ir, atrodo, dėjo daug pastangų pasukti šį žurnalą studentams įdomia linkme, prieš kurią taip neseniai, būdamas moksleivis, protestavo. Sumanymui sugriuvus, 1915 m. buvo išleistas vienkartinis almanachas „Aušrinės keliais". Jame B. Sruoga išspausdino savo poezijos ir vertimų. Bet ir toliau „Aušrinės" neatsisakyta: sprendžiant iš B. Sruogos laiškų, 1915—16 m. šio žurnalo redkolegijos posėdžiuose jis yra dalyvavęs ne kartą [20].

1916 m. pradžioje vėl rimtai svarstomas tolesnis „Baro" leidimas. Buvo renkama medžiaga antrajai knygai (K. Šimonio piešiniai, V. Bičiūno raštai), išspausdinti įvadiniai puslapiai su A. Varno, dviem B. Sruogos, I. Šeiniaus, J. Baltrušaičio lyrinėmis impresijomis karo tematika [21]. B. Sruoga buvo manęs „Barui" parinkti gražesnių V. Čiurlionytės laiškų ištraukų, bet, šiai užprotestavus, sumanymo atsisakė [22].

1916 m. vasarą darbui prie antrosios „Baro" knygos sustojus (viskas buvo atidėta vėlesniam laikui) ir apsisprendus leisti mėnesinį žurnalą „su reprodukcijomis ir rinktine dailiąja raštija" bei visuomenės reikalų skyriumi (kalbama apie būsimus „Pradalgius"), B. Sruoga tą pat 1916 m. vasarą rašo tam leidiniui skirtą filosofinį straipsnį „Apie kultūrą ir sąmonę" [23].

Pridėjus dar keletą periodikoje 1915—16 m. paskelbtų jo straipsnių lietuvių literatūros ir teatro klausimais, nesunku įsivaizduoti, kokia intensyvi tais metais buvo B. Sruogos literatūrinė veikla Petrograde. Iš pradedančio literato jis darosi pastebima lietuvių kultūrinio gyvenimo figūra: visur kviečiamas, laikraščiai su noru spausdina jo straipsnius ir eilėraščius. Kaip lygus su lygiais B. Sruoga dabar bendrauja su tokiais žmonėmis, į kuriuos anks-

[20] Žr. laišką V. Čiurlionytei 1916, gegužės 18.— LKLIR, f. 53, b. 59.

[21] MACBR, f. 12, b. 620. Plačiau žr. *Gudaitis L.* Medžiaga antrojo „Baro" leidimo istorijai.— Literatūra, 1974, t. 16(1), p. 131—138.

[22] LKLIR, f. 53, b. 64, 75, 90.

[23] Žr. LKLIR, f. 53, b. 64, 68. „Pradalgiai" išėjo 1917 m. gegužės mėn. kaip „Santaros" priedas; B. Sruogos ten yra tik eilėraščių ir vertimų.

čiau, dar prieš kelerius metus, žiūrėjo kaip į tolimas viršūnes. Jį priima ir apie literatūrą kalbasi M. Gorkis ir J. Baltrušaitis, beje, pirmąjį susitikimą paskyręs laukuose su slidėmis, keliasdešimt kilometrų už Maskvos, daugiau kaip dvidešimties laipsnių šaltyje [24]. Ne sykį patarimo dėl eilėraščių ar vertimų kreipiasi S. Šilingas, B. Sruoga lankosi jo bute. Apie „aukštas filosofines materijas" jis diskutuoja su A. Varnu, kurį laikė filosofiškai mąstančiu, giliai suprantančiu meną kūrėju, „dvasios draugu" [25]. Net kitos pakraipos žmonės, kaip J. Tumas-Vaižgantas, ateina klausti jo nuomonės ir kalba „kažkokiuo tonu, tarytum aš labai rimtas būčiau". „Žinai, Petrapilyj dabar visi su manim kitaip skaitos, klauso, ką aš pasakysiu, daug ko klausias manęs, tarytum aš per tuos tris mėnesius dešimčia metų užaugau" [26],— giriasi jis laiške V. Čiurlionytei.

Norėdami sudaryti B. Sruogai geresnes pragyvenimo ir darbo sąlygas, S. Šilingas ir A. Varnas pakvietė jį dirbti jų vadovaujamoje Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Technikų sekcijoje, oficialiai pavadintoje „Lietuvos ūkio ir trobesių atitaisymo sekcija". Apie šią sekciją, pradėtą organizuoti dar 1915 m. vasarą Vilniuje, kaip tik ir būrėsi pasitraukę inžinieriai (P. Narutavičius, V. Čarneckis), dailininkai (A. Varnas, P. Galaunė, K. Sklėrius, J. Zikaras, V. Bičiūnas), kalbininkai (K. Būga, J. Murka, S. Naginskas). Sekcija pirmiausia buvo nusibrėžusi pateikti įvairių kaimo pastatų architektūrinius projektus, kurie būsią reikalingi karo nusiaubtoje Lietuvoje (vėliau jie pasirodė bereikšmiai), bandė organizuoti statybininkų kursus. Dirbant išaiškėjo, kad trūksta technikos terminų, todėl buvo suburta minėta kalbininkų grupė ir jai pavesta parengti didelį technikos terminų žodyną [27]. Pradėjęs tarnybą 1916 m. gegužės mėnesį, B. Sruoga ir buvo pasodintas prie šio žodyno.

---

[24] LKLIR, f. 1, b. 5739, p. 17—20 (rankraščio), 22—24 (mašinraščio).

[25] B. Sruogos laiškas V. Čiurlionytei 1916 m.— LKLIR, f. 53, b. 87; *Sruoga B.* Laiškai apie kultūrą.— Skaitymai, 1923, kn. 22, p. 79.

[26] Laiškas V. Čiurlionytei 1916, kovo 23.— LKLIR, f. 53, b. 27.

[27] Žr. Ūkio ir trobesių atitaisymo sekcijos veikimas. [1916 m. ataskaita?] — MACBR, f. 70, b. 50, l. 2—3.

Pagal vėlesnes sekcijos ataskaitas žodyno grupė iš lietuvių amatininkų — pabėgėlių surinko daugiau kaip 6000 technikos terminų, kurie po karo taip Lietuvos ir nepasiekė [28]. Šis skaičius nemažas; vis dėlto galima manyti, kad žodynas, kaip ir sekcija, tam tikru požiūriu buvo pretekstas medžiagiškai pagelbėti nelengvai besiverčiantiems lietuvių inteligentams. Kaip prisimena P. Galaunė, žodynu rūpinosi daugiausia A. Varnas, dalis kitų bendradarbių darbe nelabai pasirodydavo [29]. Sprendžiant iš B. Sruogos laiškų, komitete jis dirbo po 5 val. kasdien, gaudavo 80 rb atlyginimą („Taip kad pinigų man bus pilnai" [30]); rinko terminus iš įvairių žodynų ir K. Būgos žodyno kartotekos (gal leidimu naudotis šia kartoteka ir apsiribojo K. Būgos tarnyba? [31]); savo darbu buvo be galo patenkintas („Aš tiek daug jau išmokau ir kiek dar išmoksiu! Kasdien aš su didesniu įniršimu rausiuos po žodynus ir rankioju deimantus. Tiek grožės, tiek neapčiuopiamų supratimų, tiek vaizdų!" [32]).

Atrodė, B. Sruogos gyvenimas kiek apsitvarkė, įėjo į normalias vėžes. Vis dėlto nei filologijos fakultetas, nei darbų sūkurys, nei palyginti parankus ir įdomus darbas prie žodyno nenuslopino B. Sruogos noro ištrūkti iš Petrogrado ir persikelti į Maskvą. Priešingai, nuolatinis šurmulys jį slėgė. Petrogradas vis labiau ėmė atrodyti „dvasiniu pelkynu", kur žmonės „pilni visokio raugo, politicomanijos". Be to, B. Sruoga tikėjosi, kad Maskvoje jis labiau priartės prie literatūrinio gyvenimo, prie aukštesnių dvasinių vertybių. „Aš Petrapilio visa dūšia nekenčiu" [33],— kiek netikėtai prisipažįsta jis 1916 m.

[28] Žr. V. Bičiūno pranešimą apie Technikos sekcijos veikimą Rusijoje karo metu 1918, liepos mėn.— MACBR, f. 70, b. 4, p. 316.

[29] *Galaunė P.* Išvaikščiojęs skersai išilgai.— Gimtasis kraštas, 1969, sausio 9; pokalbis su P. Galaune 1976, birželio 21.

[30] B. Sruogos laiškas V. Čiurlionytei 1916, gegužės 18.— LKLIR, f. 53, b. 59.

[31] K. Būgos gyvenimo tyrinėtojai apie jo ryšį su Technikos sekcija niekur nekalba, o Petrogrado laikotarpį apibūdina kaip mažiausiai žinomą (žr. *Zinkevičius Z., Kabelka J.* Kazimieras Būga.— Kn. *Būga K.* Rinktiniai raštai. V., 1958, t. 1, p. 13—100).

[32] Laiškas V. Čiurlionytei 1916 m.— LKLIR, f. 53, b. 71.

[33] Laiškas V. Čiurlionytei 1916 m.— LKLIR, f. 53, b. 68.

Buvo ir dar viena priežastis: grėsė karinė tarnyba, į kurią nieku gyvu nenorėjo eiti („kariaut aš neturiu jokio noro", „kariaut jokiu būdu neisiu" [34]). Gelbėdamasis nuo jos, B. Sruoga dar 1915 m. galvojo išvykti į užsienį ir pasiekti Italiją [35]; konkrečių žygių šia kryptimi ėmėsi 1916 m. pavasarį, tačiau į jo pareiškimą, remiantis bendra instrukcija, buvo atsakyta neigiamai. Gegužės mėn. pabaigoje jis kartu su kitais tų metų pirmakursiais ir antrakursiais gavo šaukimą į armiją [36]. 1916 m. birželio 7 d. B. Sruogą apžiūrėjo komisija ir pasiuntė ištirti ligoninėn. Visą vasarą jaunuolis išgyveno nežinioje, ieškodamas išeities (net buvo padavęs pareiškimą į karo inžinierių „družiną" dešimtininku). Neatpainiojo mazgo ir ligoninė: karo tarnyba dėl pašlijusių nervų buvo atidėta, bet tik trims mėnesiams (vėliau tai buvo pakartota dar keletą kartų). Pasitaręs su broliais, B. Sruoga galutinai apsisprendžia palikti Petrogradą ir jau 1916 m. rugpjūčio 23 d. atvyksta į Maskvą.

2.

Maskvoje B. Sruoga tęsė mokslus Universiteto Istorijos-filologijos fakultete, kur lankė paskaitas keturis semestrus (iki 1918 m. pavasario). Petrograde jis klausė daugiau bendrųjų filologijos dalykų — logikos ir psichologijos, kalbotyros įvado, lyginamosios slavų kalbų gramatikos ir pan., kuriuos skaitė A. Vvedenskis, L. Ščerba, A. Šachmatovas ir kt. Dabar pastebimas aiškus posūkis į specialias literatūros ir meno disciplinas. Tai estetikos istorija (Samsonovas), naujųjų laikų menas ir naujoji filosofija (Vineriai — tėvas ir sūnus, L. Lopatinas), mistinės poezijos istorija (N. Arsenjevas), taip pat įvairūs literatūros kursai — pradedant Senaisiais Rytais, Egiptu, anti-

[34] Laiškai V. Čiurlionytei 1916, gegužės 31, birželio 7.— LKLIR, f. 53, b. 65, 29.

[35] Jono [?] laiškas B. Sruogai 1915, gruodžio 3.— LKLIR, f. 53, b. 756.

[36] B. Sruogos laiškas V. Čiurlionytei 1916, gegužės 31.— LKLIR, f. 53, b. 65; Petrapily.— Naujoji Lietuva, 1916, birželio 5.

ka, kuriems B. Sruoga skyrė labai daug dėmesio. Petrograde išklausęs bendrą Vakarų Europos literatūros kursą ir lenkų literatūros istoriją, šiuo metu jis giliau susipažįsta su prancūzų (M. Rozanovas), senąja rusų literatūromis (S. Šambinago) [37]. Daugelis jo profesorių — kultūrinės istorinės mokyklos pasekėjai, garsiųjų XIX a. pabaigos—XX a. pradžios maskviškių mokslininkų F. Buslajevo, N. Tichonravovo, A. Veselovskio auklėtiniai, ypač gerai išmanę faktus, archyvus, bendrą kultūrinį kontekstą ir mažiau dėmesio kreipę į literatūrinius apibendrinimus, naujausio literatūros gyvenimo reiškinius. Matyt, todėl B. Sruoga lygiagrečiai lanko visuomeninį A. Šaniavskio universitetą, kuriame tuo metu paskaitas skaitė žinomi, su modernistinėmis kryptimis susiję XX a. pradžios rusų literatai J. Aichenvaldas, A. Kizeveteris, A. Belas ir kt. Naudojosi ir šio universiteto biblioteka [38].

Nenutrūko Maskvoje ir visuomeniniai literatūriniai B. Sruogos darbai bei pomėgiai. Kaip ir Petrograde, jis toliau darbuojasi prie M. Gorkio pasiūlytos „Lietuvių literatūros rinktinės". Kartu su J. Baltrušaičiu, sutikusiu būti atsakinguoju redaktoriumi, bando organizuoti mėnesinį jaunimui skirtą žurnalą „Saulėtekis". Redakcijos vardu B. Sruoga rašo laiškus — kvietimus bendradarbiauti; iš šių laiškų išliko du — E. Volteriui ir A. Rimkai į Ameriką [39]. Pats leidinys, turėjęs pakeisti „Aušrinę", sužlugo, kaip ir daugelis to meto sumanymų. Tebesitęsia ginčai dėl „Aušrinės"; veikiami naujų istorinių aplinkybių, senieji „aušrininkai" ne tik išsisklaidė, bet ir pakito, ideologiškai diferencijavosi (atskilęs kairysis sparnas su J. Janoniu, nebe tie ir kitų interesai bei pažiūros). „Aušrinin-

[37] Žr. B. Sruogos įskaitų knygelę Nr. 1781.— LKLIR, f. 53, b. 945; Maskvos universiteto pažymą Nr. 863 1920, liepos 12.— LKLIR, f. 53, b. 951.

[38] B. Sruogos bibliotekoje yra užsilikusi V. Mejerholdo knyga«О театре» (Спб., 1913) su A. Šaniavskio universiteto antspaudu (šiuo metu LKLI bibliotekos nuosavybė).

[39] MACBR, f. 154, b. 125; LKLIR, f. 53, b. 1119. Be minėtųjų dviejų bendradarbiauti buvo kviečiami V. Krėvė, I. Šeinius, J. Savickis, S. Čiurlionienė, P. Leonas, A. Varnas, K. Vairas, M. Petrauskas, K. Jurgelionis, S. Šimkus ir kt.

kų" konferencijoje Voroneže 1917 m. balandžio 6 d. B. Sruoga daro pranešimą apie Maskvoje susibūrusią lietuvių menininkų kuopą, o diskusijose gina senąją „Aušrinės" kryptį: sudėtingos ideologinės kovos sąlygomis būti nepartiniu žurnalu, žiūrėti savišvietos, o ne politikos. Šios mintys gana kategoriškai išdėstytos ir straipsnyje „Vakaras iš rytų", kuris išspausdintas pirmajame 1917 m. liepos mėn. atgaivintos, tarp senojo liberalizmo ir naujos socialistinės pakraipos balansuojančios „Aušrinės" numeryje. B. Sruoga (šalia P. Čerkeliūno, M. Markausko, J. Žiugždos ir V. Čiurlionytės) įrašytas į šio leidinio redkolegiją, sudarytą ir balsavimu patvirtintą dar Voroneže, ir, atrodo, nemažai pasidarbavo jį išleidžiant. Be minėto straipsnio, numeryje randame jo eilėraščių; tikriausiai jis rašė ir poetinį numerio įvadą „Valio dalgelė po pradalgėlę". Beje, naujajai „Aušrinei" atiteko visi „Saulėtekio" rengėjų surinkti pinigai ir rankraščiai [40].

Visa tai rodo, kad nuo „politikomanijos", kurią smerkė laiškuose, B. Sruoga nepabėgo nė Maskvoje. Tai suprantama: audringas buvo pats laikas, įvykiai vijo įvykius, kiekviena diena atnešdavo gausybę naujienų, gandų, permainų, ir atsiriboti nuo to buvo neįmanoma, ypač tokio temperamento, taip į visuomeninę kultūrinę veiklą įsitraukusiam, taip greit į viską reaguojančiam žmogui, koks visada buvo B. Sruoga.

Ypač audringi buvo 1917-ieji, posūkio pasaulio istorijoje metai. Vasario revoliuciją B. Sruoga, kaip ir daugelis menininkų (jų tarpe — beveik visi simbolistai) [41], sutiko palankiai kaip šventę: pakilia nuotaika ištisas dienas jis vaikščiojo žmonių pilnomis gatvėmis, tikėdamas, kad caro patvaldystės nuvertimas atveria ir Lietuvai naujas politinio-kultūrinio gyvenimo perspektyvas [42]. Lietuvos suverenumo idėja, atrodo, labiausiai patraukė jį ir į kiek

[40] Aušrininkų konferencija.— Aušrinė, 1917, Nr. 1, p. 16—19.

[41] Žr. *Daujotytė V.* Jurgis Baltrušaitis.— V., 1974, p. 64—66; *Орлов В.* Перепутья.— М., 1976, с. 207—208; *Koonen A.* Страницы жизни.— М., 1975, с. 236; *Bažanovas N.* Rachmaninovas.— V., 1979, p. 287; *Рудницкий К.* Мейерхольд.— М., 1981,с. 216—217.

[42] J. Abraičio atsiminimai.— BSMA, p. 61.

anksčiau, 1916 m. pabaigoje, Rusijoje įsikūrusią lietuvių liberalinės buržuazijos partiją „Santara". Tarp jos negausių narių ir organizatorių buvo P. Leonas, J. Baltrušaitis, S. Šilingas, P. Naruševičius, T. Petkevičius ir kt. gana artimi jam žmonės. B. Sruoga dalyvauja „Santaros" pasitarimuose, kuriuose skelbiami buržuazinio parlamentarizmo, bažnyčios atskyrimo nuo valstybės principai, rašo tų pasitarimų protokolus [43], savo straipsnius ir eilėraščius spausdina partijos leidžiamame, neilgai ėjusiame laikraštyje tuo pat pavadinimu „Santara".

Sudėtingesnis B. Sruogos santykis su tolesniais politiniais įvykiais, atvedusiais Rusiją į Spalio socialistinę revoliuciją. Jaunuolį aiškiai tebetraukė kultūrinio gyvenimo naujovės, pirmiausia 1917 m. pavasarį įsiplieskę menininkų ginčai dėl naujų visuomenės ir meno kelių. Tačiau tai, kas dėjosi gatvėse, jam ne vienu atveju buvo ir tolima, ir svetima. Visą 1917 m. vasarą (apie keturis mėnesius) B. Sruoga praleido Kaukaze. Tiesa, brėstančios revoliucijos įvykiai atsirito ir čia: sausakimši, nuo politinių debatų įkaitę traukiniai, raudonos radastos kareivių atlapuose Sočyje, nesiliaujančios kalbos apie frontą. Tik visa tai B. Sruogai slinko tarsi pro šalį. Jam rūpėjo jūra, ilgos, po kelias savaites trunkančios kelionės į kalnus, eilėraščiai. Kaip tik dabar jis studijuoja F. Nyčę, D. Merežkovskį, G. d'Anuncijų. „Esu tyruose ir esu didelis didis pilių ir bokštų valdovas! — rašo jis V. Čiurlionytei 1917 m. gegužės pabaigoje.— Ir myliu aš pasaulį. Ir myliu aš žmones labai labai. Bet juo daugiau aš juos myliu — juo toliau esu nuo jų..." [44] Grįžęs į Maskvą, B. Sruoga irgi pasineria į savo studijas, į maskviškių lietuvių „kolonijos" reikalus, jos kultūrinį gyvenimą.

Maskva tuo metu buvo vienas lietuvių studentų centrų; čia, J. Baltrušaičio globojama, veikė lietuvių studentų draugija. B. Sruoga nuolat lankėsi jos rengiamuose susirinkimuose ir triukšminguose pokalbiuose — diskusijose, kurios daugiausia sukdavosi apie kaizerio kariuomenės okupuotą Lietuvą (ateidavo baisių žinių) ir jos likimą.

---

[43] LKLIR, f. 61, b. 141—150, 167.

[44] Laiškas V. Čiurlionytei 1917, gegužės 31.— LKLIR, f. 53, b. 158.

Juose paprastai laikėsi tyliai, užtat kartais su savo eilėraščiais įsijungdavo į draugijos vakarėlius koncertus, kuriuos padėdavo organizuoti. Be jo, tuose vakarėliuose dalyvaudavo dainininkai A. Nezabitauskaitė, P. Oleka, aktorė O. Rymaitė ir kt., o pabaigoje visi susirinkusieji dainuodavo liaudies dainas. Kartais šie vakarai buvo rengiami ir viešai, visuomenei, ir surinktos lėšos skiriamos jų stokojantiems moksleiviams ir studentams [45]. Vyko lietuvių artistų mėgėjų vaidinimai; B. Sruoga juose irgi lankėsi, susipažino su vienu iš jų rengėjų A. Sutkumi, nors pats, atrodo, jau nebemėgino vaidinti. Su kai kuriais lietuviais palaikė asmeniškus kontaktus. Labai artimai draugavo su Valerija ir Jadvyga Čiurlionytėmis, ką tik baigusiu medicinos mokslus J. Abraičiu ir kt.— gelbėdavo vieni kitiems tvarkyti nelengvus pragyvenimo rūpesčius, kartu eidavo į teatrus ir muziejus, iškylaudavo po Maskvos apylinkes (Vorobjovo kalnus, Sofriną ir kt.) arba leisdavo laisvalaikį mieste. Bendraudamas su M. K. Čiurlionio seserimis, buvo įsitraukęs į jo vardo kuopos veiklą ir net į paveikslų gelbėjimą — ieškojo jiems buto, nors nelabai sėkmingai [46].

Ypač dažnas svečias B. Sruoga tuo metu buvo teatruose, kurie jį labai traukė — kaip ir anksčiau, Petrograde. Per tuos porą metų B. Sruoga pamatė beveik visus geriausius Dailės ir Didžiojo teatrų pastatymus, klausė L. Sobinovo, D. Smirnovo, A. Neždanovos. Dažnai ėjo į K. Nezlobino teatrą, mėgo miniatiūrinį V. Komisarževskajos teatrą, tuo metu daugiausia stačiusį stilizuotas rusų pasakas. 1916—18 metai — Kamerinio teatro susiformavimo ir triumfo metai: visą laiką balansuodamas ties uždarymo riba (trūko lėšų), A. Tairovo vadovaujamas teatras vieną po kito rodė garsiausius, pasaulinę šlovę pelniusius spektaklius — A. Šniclerio „Pjeretos skraistę", I. Anenskio

[45] Yra išlikusi vieno iš tokių vakarų, įvykusio 1918 m. balandžio 27 d., afiša; be B. Sruogos, A. Nezabitauskaitės, P. Olekos, O. Rymaitės, joje įrašytos dar J. Baltrušaičio, A. Lasto, A. Olekos, J. Babravičiaus ir kt. pavardės (žr. TMM, inv. Nr. 14 926).

[46] Žr. Kairiūkščio laišką B. Sruogai 1917, lapkričio 23.— LKLIR, f. 53, b. 759.

„Famirą Kifared", O. Vaildo „Salomėją", S. Benelio, E. Labišo, P. Klodelio tragedijas, komedijas ir pantomimas, tebevaidino atidarymui skirtą Kalidaso „Šakuntalą". Neretai B. Sruoga eidavo ir į satyros teatrą „Šikšnosparnis", sutraukdavusį nemaža Maskvos intelektualų — rašytojų, dainininkų, aktorių. Nors patys maskviečiai sakė, kad karas prislėgė visą meną (V. Kačialovas: „Dabar Maskvoje nuobodu. Ar čia karas, ar velniai žino kas" [47]), B. Sruogai, atvykusiam iš krašto, kur profesionalusis teatras buvo dar tik svajonė, daugelis šių vaidinimų, be abejo, turėjo daryti stiprų įspūdį.

Literatūrinių interesų centras B. Sruogai buvo J. Baltrušaitis. Dar Panevėžio realinėje mokykloje susižavėjęs jo poezija, žiūrėjęs į jį kaip į legendinę figūrą, o Petrograde paskelbęs jį jaunosios lietuvių menininkų kartos dvasios tėvu [48], B. Sruoga Maskvoje į daugelį to meto reiškinių žiūrėjo tarsi jo akimis. J. Baltrušaitis irgi atkreipia dėmesį į gabų studentą, su kuriuo jį, be to, dabar sieja ir bendri darbai, ima kviestis — kartu su V. Čiurlionyte — į savo garsiuosius literatūrinius sambūrius, kur susirinkdavo nemaža žymių rusų menininkų, ypač moderniojo meno šalininkų. Šių, rodos, trečiadieniais vykusių vakarų metu buvo skaitomi nauji eilėraščiai, dainuojama ir skambinama fortepijonu, kalbama, o kartais ir aistringai diskutuojama dėl naujų knygų, muzikos kūrinių, teatrų pastatymų. Svečių į šiuos vakarus atvažiuodavo net iš Petrogrado. J. Baltrušaičio salone lankydavosi tokios įžymybės, kaip poetai K. Balmontas, V. Briusovas, A. Belas, Viač. Ivanovas, B. Pasternakas, T. Micinskis, prozininkai I. Buninas, A. Tolstojus, kompozitoriai S. Rachmaninovas ir A. Grečianinovas, pianistai Vorovskis ir A. Goldenveizeris, kontrabosistas S. Kusevickis, teatralai K. Stanislavskis, O. Kniper, V. Kačialovas, V. Mejerholdas, profesoriai J. Aichenvaldas, N. Berdiajevas, S. Špetas, L. Šestovas, F. Kokoškinas [49]. „1916 metais Jurgio Baltrušaičio vaišin-

[47] Žr. *Коонен А.* Страницы жизни, с. 213.

[48] Laiškas V. Čiurlionytei 1916 m.— LKLIR, f. 53, b. 68.

[49] Žr. V. Čiurlionytės, Z. Toliušio (LKLIR, f. 11, b. 241, p. 229—230) atsiminimus, kn. *Daujotytė V.* Jurgis Baltrušaitis, p. 59.

guose namuose užsimezgė savotiška rusų, lenkų ir lietuvių draugija, siekianti pažinti įvardintų tautų kultūrą ir įgyvendinti kultūrinį bendradarbiavimą", — prisiminė B. Sruoga gerokai vėliau, 1940 m., išskaičiuodamas dalį aukščiau minėtų menininkų ir pridurdamas, jog lietuviams šioje „draugijoje" atstovavo „M. K. Čiurlionis, kurio paveikslai kabojo ant sienų, Baltrušaitis, na, ir aš, kurs tuomet dar tebebuvau piemuo" [50]. Įdomu, kad su kai kuriais iš šių menininkų (pvz., Viač. Ivanovu, A. Grečianinovu) B. Sruoga tuo metu yra bendravęs ir už J. Baltrušaičio salono ribų (pvz., 1917 m. vasarą, atostogaudamas Kaukaze, atsitiktinai sutikęs Viač. Ivanovą, kalbėjosi su juo, dalyvavo jo pjesės vaidinime namų teatre [51]).

J. Baltrušaičio globojamas, B. Sruoga patekdavo į kitus, šiaip jam neprieinamus literatūrinio elito susibūrimus. Lankėsi literatūriniame kunigaikštienės Gagarinos salone. Nuolat eidavo į tuomet madingus literatūrinius muzikinius vakarus, kuriuose savo eilėraščius neretai skaitė ir J. Baltrušaitis (šių vakarų paskatintas, net buvo sumanęs lietuvių „kolonijoje" bene 1918 m. surengti savo kūrybos vakarą, dalyvaujant O. Rymaitei [52]). Per J. Baltrušaitį pamėgo neseniai mirusio A. Skriabino muziką, kuri Pirmojo pasaulinio karo metais darė klausytojams nepaprastą įspūdį.

Užsimezgusi pažintis su J. Baltrušaičiu, kuriai B. Sruoga liko ištikimas visą gyvenimą, o per J. Baltrušaitį ir su žymiausiais to meto rusų rašytojais bene daugiausia nulėmė jaunuolio literatūrinius interesus, o tam tikru atžvilgiu ir jo tuometinį požiūrį į literatūrą, apskritai į meną. „Mano dvasinė plėtotė vis dėlto prasidėjo tiktai Maskvoje, kur artimos pažinties su Maksimu Gorkiu,

---

[50] *Sruoga B.* Dainų dainorėlis.— Dienovidis, 1940, Nr. 2, p. 93.

[51] Žr. B. Sruogos laiškus V. Čiurlionytei 1917 m. vasarą.— LKLIR, f. 53, b. 160, 196, 143, 144, 148.

[52] Yra likusi B. Sruogos projektuota šio vakaro programa (LKLIR, f. 53, b. 206) ir laiškas O. Rymaitei, kuriuo ji prašoma šiame vakare dalyvauti (laiškas O. Rymaitės sesers archyve).

Jurgiu Baltrušaičiu, Viačeslavu Ivanovu, Konstantinu Balmontu dėka galėjau gyventi rusų kultūrinio gyvenimo pilnatve" [53],— po kelerių metų autobiografijoje rašė ir pats B. Sruoga.

3

Kas gi slepiasi po ta „rusų kultūrinio gyvenimo pilnatve"?

XIX—XX a. riba — vienas sudėtingiausių laikotarpių Rusijos istorijoje. Į duris beldėsi naujasis amžius su savo mąstysena, techniniais atradimais (aviacija, kinematografas...), su „degėsių, geležies ir kraujo kvapu" [54], žadinusiu ne tik naujo pasaulio viltį, bet ir netikrumo nuotaikas, nerimą, būsimų kataklizmų nuojautą. „Laikas — įdomiausias savo prieštaravimų margumu ir jų gausybe" [55],— taip apibūdino tuos metus M. Gorkis. Per nepilnus tris dešimtmečius Rusiją sukrėtė tokie pasaulinio masto politiniai įvykiai, kaip rusų — japonų karas, 1905—7 m. revoliucija, Pirmasis pasaulinis karas ir Spalio socialistinė revoliucija, kuri buvo galutinė laikotarpio riba ir naujo periodo slenkstis ne tik Rusijoje. Ne mažiau permainingas buvo ir tuometinis kultūrinis gyvenimas,— jo esminiu bruožu B. Sruoga vėliau savo paskaitose yra nurodęs „skonio ir sąvokų perversmą " [56]. 1890 metai, visuotinai pripažįstama rusų kutūrinės raidos takoskyra, naujų krypčių, naujo periodo, dargi „ištisos epochos" kultūroje pradžia [57], kardinaliai palietė visas meno šakas, kokybiškai performavo visuomenės požiūrį į meną, keitė pačių menininkų kūrybą.

B. Sruogos santykį su tuolaikiniu rusų literatūriniu gyvenimu, kurio prieštaringumą jis jau tuomet neblogai

---

[53] *[Сруога Б.]* Curriculum vitae.— LKLIR, f. 53, b. 975.

[54] *Блок А.* Собрание сочинений.— М.— Л., 1960, т. 3, с. 296.

[55] Žr. Русская литература конца XIX — начала XX в.: 1908—1917.— М., 1972, с. 7.

[56] *Sruoga B.* Rusų teatras 1890—1917 m.— LKLIR, f. 1, b. 5752, p. 1.

[57] Русская литература конца XIX — начала XX в.: Девяностые годы.— М., 1968, с. 5.

jautė, pirmiausia lėmė jo jaunatviškas noras viską pažinti, patirti, išbandyti. Jam rūpėjo viskas, net, rodos, skirtingiausi literatūriniai ieškojimai, idėjos. „Reikalingos naujos formos. Naujos formos reikalingos, o jeigu jų nėra, tai geriau nereikia nieko",— kaip ir daugelis, ypač jaunosios kartos XX a. pradžios Rusijos menininkų, šiuos vieno iš A. Čechovo „Žuvėdros" personažų žodžius B. Sruoga galėjo pakartoti kaip savus. To meto jo laiškuose ne sykį kalbama apie pasiryžimą „sutverti ką tokio naujo, nebuvusio, savo" [58]; tuo naujumo matu jaunasis literatas matavo ir daugumą anuometinės literatūros reiškinių, kurių vieni jam atrodė originalūs, drąsūs ir todėl perspektyvūs, kiti — įprasti, tradiciški, užtat ne tokie patrauklūs.

Vienas iš tokių susižavėjimo objektų B. Sruogai tuo metu buvo M. Gorkis, su kuriuo literatūros reikalai jį, kaip matėme, buvo suvedę ir tiesiogiai. Savo atsiminimuose, parašytuose praėjus beveik trisdešimt metų nuo pasakojamų įvykių, B. Sruoga kalba apie tą magišką įtaką, kurią XX a. pradžioje šis vardas turėjo besimokančiam jaunimui. Tiems, sakoma ten, kurie nesitenkino „niauria carinės Rusijos šiokiadiene buitimi", svajojo „apie naują ir kūrybingą, saulėtą ir ryžtingą gyvenimą", M. Gorkis buvo „naujo, kursimo gyvenimo vėliavnešys", „žadintojas", „kėlėjas", „skatintojas ir stiprintojas" (R, t. 6, p. 527—528). B. Sruogai jis buvo kovos už laisvę ir pažangos idealus simbolis, imponavęs savo išdidžiu nesitaikstymu su prievarta, noru „ištrūkti iš šiokiadienės miesčionybės". Iš esmės tai romantiškasis „Giesmės apie Sakalą" ir „Giesmės apie Audrošauklį" (pastarąjį kūrinį B. Sruoga vertė dar mokykloje) M. Gorkis, nors tuo metu jau buvo parašyti ir „Motina", ir „Vaikystė", ir daugumas pjesių. Šių kūrinių problematika, kaip ir pati realistinė M. Gorkio rašymo maniera, B. Sruogai liko tolima, o kai kuriais atvejais ir svetima.

Iš naujųjų rusų meno krypčių B. Sruogą labiausiai traukė simbolizmas — pirmoji besiformuojančio rusų moder-

[58] B. Sruogos laiškas V. Čiurlionytei 1917, gegužės 21.— LKLIR, f. 53, b. 178.

nizmo fazė. Šį susidomėjimą palaikė tiek literatūrinė situacija, tiek ypač minėti jaunojo literato ryšiai su J. Baltrušaičiu, o per jį — su žymiais rusų simbolistais.

Karo metais, kada B. Sruoga įdėmiau įsižvelgė į rusų literatūrą, simbolizmas joje jau buvo akivaizdžiai perkopęs savo zenitą. 1910-aisiais — L. Tolstojaus, M. Vrubelio, V. Komisarževskajos mirties metais į paviršių iškilo vidinė šios krypties atstovų nesantarvė, jų programinius ginčus dėl krypties pasigavo plačioji spauda, sumirgėjo antraštės „Būti ar nebūti rusų simbolizmui?", madingi tapo svarstymai apie simbolizmo krizę. „Dėmesingam skaitytojui aišku, kad simbolizmas baigė savo raidos kelią ir dabar krenta",— 1913 m. skelbė N. Gumiliovas straipsnyje „Simbolizmo palikimas ir akmeizmas", tą patį pakartojo ir kitas akmeizmo teoretikas — S. Gorodeckis [59]. Panašų nuosprendį simbolizmui buvo spėję paskelbti solidžių mokslo darbų autoriai, kad ir S. Vengerovas. 1914—17 m. išleistoje keturtomėje naujosios rusų literatūros istorijoje (knyga yra B. Sruogos bibliotekoje) šis Petrogrado universiteto profesorius 1910 metus apibūdino kaip 1890 m. užsimezgusių naujųjų rusų literatūros krypčių galinę datą, atitinkamą poskyrį pavadindamas „periodo pabaiga". Simbolizmas knygoje traktuojamas kaip istorinis reiškinys, net kaip praeinanti mada. „Prieš mus — visiškas atoslūgis literatūrinės bangos, kuri neseniai buvo tokia aukšta ir veržli" [60],— 1914 m. rašo S. Vengerovas.

Šiandien plačiai žinomi savikritiški atskirų simbolistų pasisakymai, tokie kaip A. Bloko „Baisiau už mistiką nie-

---

[59] *Гумилев Н.* Наследие символизма и акмеизм.— В кн.: Русская литература XX века. М., 1962, с. 426; *Городецкий С.* Некоторые течения в современной русской поэзии.— Там же, с. 429.

[60] *Венгеров С.* Этапы нео-романтического движения.— В кн.: Русская литература XX века: 1890—1910. М., 1914, с. 2. Panašiai į rusų simbolizmą iš laiko perspektyvos žiūri ir tarybiniai literatūros tyrinėtojai, entropinius reiškinius šios krypties raidoje siedami su jos visuomeninės prasmės išsekimu, katalizatoriškų revoliucinės 1905—7 m. situacijos poveikiu, laipsniškai atskyrusiu nuo simbolizmo gyvybingiausius jo atstovus, pirmiausia A. Bloką (žr. *Максимов Д.* Брюсов.— Л., 1969, с. 177).

ko pasaulyje nėra", „Jokių simbolizmų daugiau", simbolizmas — „drumzlinas vanduo" arba A. Belo „Kur dingti nuo modernizmo? Visi tapo dekadentais" [61]. Bet tuo metu šie sakiniai dar tebegulėjo užrašų knygutėse kaip impulsyvus akimirkos protrūkis, neigiantis ne tiek patį simbolizmą, kiek devalvuojančią epigonizmo bangą. Viešai simbolizmo neatsisakė, atrodo, nė vienas žymesnių jo atstovų. Pripažindamas simbolizmo krizę, L. Kobylinskis-Elis, pavyzdžiui, ją laikė vidaus dalyku, tolesnio augimo prielaida ir skelbė, kad „už simbolizmo ribų kelių į ateitį nėra" [62]. Todėl nenuostabu, kad ir B. Sruoga šią kryptį matė dar gyvybingą. Visuotinis domėjimasis simbolizmu, jį gaubianti ginčų atmosfera, viena po kitos pasirodančios knygos, nemažas daugelio simbolistų autoritetas literatūriniuose sluoksniuose (prisimintinas triumfališkas K. Balmonto grįžimas į Maskvą 1913 m.) — visa tai greičiau traukė jaunuolį kaip magnetas negu liudijo jam krypties mirtį.

Tiesiogiai B. Sruogos ryšį su simbolizmu rodo jo skaitytos Rusijoje knygos. Šiandien sunku jas visas sugaudyti, tačiau iš užrašų ir laiškų aiškėja, kad didžiąją B. Sruogos lektūros dalį tuomet sudarė būtent simbolistų ir jiems artimų autorių veikalai. Į savo bloknotėlius jis rašėsi A. Belo, K. Balmonto, F. Sologubo, A. Bloko, I. Bunino eilėraščius, ištraukas iš L. Šestovo, D. Merežkovskio, V. Briusovo, A. Belo, R. Ivanovo-Razumniko straipsnių. Tos pačios pavardės figūruoja ir jį dominusių knygų sąrašuose, kurių irgi galima rasti to meto bloknotėliuose. Ten surašyti visi V. Briusovo, K. Balmonto, A. Belo, Viač. Ivanovo veikalai, simbolistų almanachai «Северные цветы», «Весы», «Альцион», «Аргонавты» [63]. Gana margas, bet simptomiškas ir B. Sruogos laiškuose minimų autorių ratas: A. Belas, H. Manas, G. d'Anuncijus, D. Merežkovskis, V. Briusovas, E. Zola, H. Baras, A. Šnicleris, C. Norvidas, G. Brandesas, B. Kelermanas [64]. Iš tuometinių

[61] Žr. Русская литература конца XIX — начала XX в.: 1908—1917, с. 239; *Белый А.* Арабески.— М., 1911, с. 448.

[62] *Эллис.* Русские символисты.— М., 1910, с. 325.

[63] LKLIR, f. 1, b. 3977.

[64] LKLIR, f. 53, b. 28, 52, 146, 158.

B. Sruogos straipsnių čia dar galima pridėti ir H. Ibseną, A. Strindbergą, M. Meterlinką, P. Verleną, Š. Bodlerą, O. Vaildą (greta Sofoklio, Dantės, Šekspyro, Getės, A. Mickevičiaus, Novalio, J. L. Tyko, A. Puškino, F. Tiutčevo).

Didelį įspūdį B. Sruogai šiuo metu darė vokiečių rašytojo ir filosofo, iracionalizmo ir voliuntarizmo atstovo F. Nyčės veikalai, turėję didelės įtakos XIX a. pabaigos—XX a. pradžios modernizmo krypčių, ypač simbolizmo, filosofinėms sampratoms, dioniziškojo prado (t. y. alogiškumo ir stichiškumo) kultui. Antidemokratinė, pabrėžtinai individualistinė, antžmogio kulto ir paniekos miniai F. Nyčės filosofija tuo metu jaunuolio dėmesį traukė savo priešprieša miesčioniškai moralei ir kultūrai, pastangomis laužyti savininkiškos visuomenės įpročius bei normas, jausmų pilnatvės, asmenybės natūralumo apologija. Darė B. Sruogai įspūdį ir grožinei literatūrai artima eseistinė F. Nyčės kūrinių maniera. Didžiausią suartėjimą su F. Nyčės kūryba jis išgyveno 1917 m. vasarą, skaitydamas jo tada paplitusią knygą „Šitaip kalbėjo Zaratustra" ir ja žavėdamasis („aš ir jaučiuos visai kaip Zaratustra", ir „Zaratustrą aš labai myliu" [65]).

Dar vienas B. Sruogos ryšio su simbolizmu liudijimas — tuometiniai vertimai. Poetas atkūrė lietuviškai ir po metų kitų skaitytojams pateikė programinius, plačiai žinomus, populiarius simbolistų eilėraščius: K. Balmonto „Būkim kaip saulė", J. Baltrušaičio „Visa mintis mana", A. Bloko „Solveig", V. Briusovo „Miestui", Viač. Ivanovo „Dainiaus paslaptis", F. Sologubo „Velnio sūpuoklės", Š. Bodlero „Litanija šėtonui", P. Verleno „Poetikos menas" ir kt. Studijų metais B. Sruoga išvertė po tris keturis šių autorių kūrinius; kiek vėliau prie jų dar buvo pridėti S. Georgės, O. Bžezinos, O. Milašiaus, E. Verharno kūriniai.

Vertimai — mėgstamas, populiarus simbolistų literatūrinės veiklos baras. 1908 m. išėjo K. Balmonto vertimų knyga „Senovės šauksmas". 1909—17 m. suplanuoti ir išversti

[65] B. Sruogos laiškas V. Čiurlionytei 1917, gegužės 6.— LKLIR, f. 53, b. 133.

keliatomę pasaulinės poezijos chrestomatiją „Žmonijos sapnai" siekė V. Briusovas, atkakliai vertęs įvairių kraštų (Egipto, Indijos, Asirijos, Japonijos, Vakarų Europos, tuometinės Rusijos tautų) poeziją[66]. Nemaža vertė J. Baltrušaitis, F. Sologubas, A. Blokas ir kt. Šie vertimai skatino B. Sruogą, o ne sykį buvo tarpininkai tarp nežinomos kalbos originalo ir lietuviškojo teksto[67]. Per simbolizmą, pavyzdžiui, nusidriekia rašytojo ryšiai su Rytų šalių poezija. Perujiečių legendą „Koniraja", Okeanijos salų „Saulės gimimą", indų, kinų poeziją (didžiąją šių vertimų dalį jis išspausdino grįžęs į Lietuvą ar dar vėliau, mokydamasis Miunchene) B. Sruoga aiškiai vertė iš „Senovės šauksmo". Jo išverstos japonų tankos irgi paimtos iš simbolistų leidyklos „Musaget" išleistos G. Račinskio knygos „Japonų poezija"[68], kai kurie P. Verleno eilėraščiai — iš 1910 m. Maskvoje išėjusios šio prancūzų poeto eilių knygos, kurią parengė F. Sologubas, o Š. van Lerbergo dramos „Panas" vertimui jau vėliau pravertė 1908 m. „Skorpiono" paskelbtas V. Poliakovo tekstas. „Senovės šauksmas", kurį lietuvių poetas mini savo straipsniuose[69], buvo B. Sruogai tiesioginis postūmis po 1920 m. sudaryti savąją vertimų rinktinę „Žiedai ir dulkės", kuri liko neišleista[70]. Panaši net K. Balmonto knygos ir B. Sruogos rankraščio struktūra — nedidelė įžangėlė „Vertimų menas", o paskui patys vertimai — pradedant vedais, Okeanijos, Peru, kinų, japonų poezija. Tik K. Balmontas šia poezija ir ribojasi, o B. Sruoga pateikia

---

[66] *Брюсов В.* Собрание сочинений.— М., 1973, т. 2, с. 459—467.

[67] Žr. B. Sruogos prašymą nurašyti iš 1911 m. almanacho «Северные цветы» būdingesnių Egipto eilių, kurias jis norįs versti (laiškas V. Čiurlionytei 1916, birželio 6.— LKLIR, f. 53, b. 97).

[68] Žr. *Рачинский Г.* Японская поэзия.— М., 1914, с. 10, 14, 16—19, 24.

[69] *Markizas Tigrui Nėrkonori.* Iš numirusių kėlimasis.— Naujoji Lietuva, 1917, sausio 29.

[70] LKLIR, f. 53, b. 562. Be to, keletą vėliau gautų šio rinkinio lapų žr. f. 1, b. 5738. Sietini su rinkiniu, matyt, ir ten esantys M. Lermontovo ir P. Verleno kūrinių vertimai — nesunumeruoti, bet perrašyti ant tokio pat popieriaus to paties formato lapų. A. Achmatovos eilėraščių „Saulė kambarį prikūpino", „Atmintis saulės sieloj silpnėja" ir „Pilkaakis karalius" tekstai yra SME, inv. Nr. 25.

nemažą pluoštą naujųjų laikų poezijos: pačių rusų simbolistų, tarp jų ir K. Balmonto, taip pat A. Achmatovos, P. Verleno, E. Verharno, A. Nemojevskio ir kt. eilėraščių.

Simbolistų straipsniuose ir kūryboje B. Sruoga rado ne vienos dar Lietuvoje jį jaudinusios problemos detalesnę plėtotę, argumentaciją, vaizdingą formuluotę, o kai kuriais atvejais — ir sprendimą. Rusų simbolistų estetika, gimusi iš konfrontacijos su pozityvistine literatūros samprata, be abejo, sustiprino negatyvų jo nusiteikimą to meto realistinio meno atžvilgiu [71]. Jam akivaizdžiai imponavo simbolistų požiūris į meną kaip giliosios daiktų esmės atskleidimą, prisilietimą prie „aukštesnės tikrovės" ir amžinųjų visatos mįslių, kaip į praregėjimo akimirką, iškeliančią kūrėją virš minios į genijaus, pranašo, paslapčių raktais žvanginančio mago rangą (L. Kobylinskis-Elis: „Simbolizmo esmė — tikslių atitikmenų tarp matomų ir nematomų pasaulių nustatymas" [72]). Simbolistai kalbėjo apie abstraktaus, racionalaus ir intuityvaus, pasąmoningo pradų priešpriešą, šlovindami „vidinį regėjimą", „vidinį jausmą", žodžio gylį ir tamsą, užuominų poetiką, ir tai naujaip pakreipė ir įprasmino B. Sruogos spontaniškosios literatūros ilgesį, suteikė jam filosofinio užmojo, savo šaknimis siekiančio A. Bergsono, A. Šopenhauerio, F. Nyčės metafiziką (V. Briusovas: „Menas yra pasaulio suvokimas kitais, ne mąstymo keliais" [73]). Visa B. Sruogos kritika neigia išankstines, varžančias kūrybos normas, skelbia rašytojo vidinę laisvę. Pirmąsyk savo kritikoje B. Sruoga kategoriškai prakalbo apie literatūros visuotinumą ir kosmiškumą, orientaciją į bendražmogiškąsias problemas, taip pat apie muziką — ne tik poetinio teksto struktūros elementą, bet ir „galingiausiąją pasaulio galią", kurios lemtis, anot simbolistų,— pakeisti žmogų ir gyvenimą (Viač. Ivanovas: „Visas ateities menas kils iš

[71] Apie sruogiškąją simbolizmo koncepciją taip pat žr.: *Валюлис Светл.* Эстетика литовского символизма: Из курса лекций.— В., 1980, с. 24—29, 46—55 (ротапринт).

[72] *Эллис.* Русские символисты, с. 232.

[73] *Брюсов В.* Ключи тайн.— В кн.: *Брюсов В.* Собрание сочинений. М., 1975, т. 6, с. 91.

muzikos dvasios ir įsilies į jos visaapimantį glėbį" [74]). Į simbolistų, pirmiausia V. Briusovo, teorinius svarstymus atsiremia ir keliuose to meto B. Sruogos straipsniuose (ryškiausiai — „Sūkuriuose") dėstyta mintis, jog realizmas, romantizmas ir simbolizmas yra trys kūrybos psichologinės formos, trys žmogaus pažinimo ir vaizdų konstravimo pakopos, trys, tariant V. Briusovo žodžiais [75], menininkų kovos už laisvę stadijos, egzistuojančios tiek, kiek egzistuoja ir pats menas. Daugiausia „galės tvėrybai" duodąs, žinoma, simbolizmas, ir tai vėlgi atitinka šios krypties atstovų bandymus suvokti jį kaip aukščiausią literatūros proceso tašką, piramidės viršūnę, universalų kūrybos metodą. Ne be simbolistų poveikio (čia didžiausią įtaką, matyt, turėjo K. Balmontas) naujų bruožų dabar įgavo net B. Sruogos stilistika — rašiniai puošnesni, daugiažodiškesni, pilni iškilnių epitetų ir daugiapakopių metaforų.

Gal todėl pirmieji plačiai nuskambėję ir į literatūros istoriją tvirtai įėję B. Sruogos studijų meto straipsniai „Skeveldros" ir „Sūkuriuose", spausdinti „Lietuvos žiniose" 1915 m., kartais laikomi simbolizmo manifestu lietuvių literatūroje. Tačiau iš simbolizmo kritikas perėmė daugiausia tai, kas atitiko jo pasaulėjautą, jo literatūrinius interesus, kai kurių šios krypties atstovams svarbių problemų iš viso neliesdamas. Be to, šiuose straipsniuose jis visiškai nesieja su simbolizmu nei savo pažiūrų, nei lietuvių literatūros ateities. Straipsnių patosas — aštri „pataikaujančio", „naiviojo", „fotografiškojo", „ultra" realizmo ir naujosios, moderniosios literatūros priešprieša. Realistinę literatūros sampratą B. Sruoga čia atmeta itin griežtai ir kategoriškai, ne sykį suplakdamas ją su natūralizmo estetika. Jis tyčiojasi iš tų kritikų, kurie mano, jog menas yra šioks ar toks „gyvenimo atspinduolis", „laiko ir gyvenimo apystovų veidrodis", ir smerkia tuos rašytojus, kurie savo kūryboje siekia gyvenimiško tikslumo. Tuo pačiu užsimojimu iš literatūros išvejama, kas

[74] *Иванов Вяч.* По звездам.— Спб., 1909, с. 198.

[75] *Брюсов В.* Ключи тайн.— В кн.: *Брюсов В.* Собрание сочинений, т. 6, с. 93. Plg. *Эллис.* Русские символисты, с. 160—161, 177.

susiję ne su „skaisčiausiu įkvėpimu", o su konkrečiais rašytojo idėjiniais siekimais ir užmojais; atsisakoma pilietiškumo, doros, istorijos, etnografijos, kitaip sakant, literatūros pažintinės ir auklėjamosios funkcijų.

Menas B. Sruogai dabar — „amžinosios gyvatos reiškimas", „tveriantysis gyvenimas", skirtingas nuo to, kurį žmonės įpratę kasdien matyti. Remdamasis gyvenimo vaizdais ir įvykiais, naudodamas juos kaip atspirties tašką, kaip statybinę medžiagą, kaip antropomorfišką savo vidaus išraiškos formą, rašytojas privalo atverti gyvenimo kvintesenciją, prisiliesti prie būties gelmių. Kūrybos tikslas — žmogaus vidinis pasaulis, „sielos atvėrimas", „slaptingiausi sielos užujausmiai", „savitas sielos gyvenimas", „tautos dvasia". Todėl menininkas negali ribotis „paviršutiniškų gyvenimo formų" kūrimu ir siekti kokių nors utilitarinių tikslų.

Atsparos šitokiam lietuvių meno supratimui B. Sruoga pirmiausia ieško liaudies dainose ir pasakose. Tai nebuvo išskirtina. Gyvą ryšį su liaudies menu jautė, nors ir nevienodai išreiškė, V. Krėvė ir L. Gira, S. Čiurlionienė-Kymantaitė ir K. Jurgelionis. „Skaitydami tautiškas mūsų dainas, gal išmoksime naują poeziją justi ir tverti..." [76] — rašė 1908 m. S. Čiurlionienė-Kymantaitė, o „Vaivorykštės" redakcija, publikuodama 1913 m. liaudies dainų pluoštelį, palydėjo jį tokiu prierašu: „Mūsų liaudies dainos — tai gražiausio įkvėpimo šaltinis, puikiausi poezijos pavyzdžiai — mūsų poetams" [77]. Panašiai galvojo ir B. Sruoga, tačiau pats liaudies kūrybos supratimas jo to meto straipsniuose specifiškas: dainose ir pasakose jaunasis kritikas pirmiausia stengiasi įžvelgti tuos bruožus, kuriuos jis nori matyti literatūroje ir mene.

Pirmasis jų — tai „kontūriška" vaizdų harmonija. Tiek pasakose, tiek ypač dainose B. Sruoga mato „kažkokį keistą chaotiškumą", vaizdų sangrūdas, netikėtus sugretinimus bei susipynimą, dėl kurių bendras paveikslas netenkąs ne tik monolitiškumo, bet ir vientisumo. „Kažkokia sodri vaizdų kekė — be vieningo tikslo, be vieningos

[76] Rhesą besklaidant.— Viltis, 1908, sausio 30.— Be parašo.
[77] Iš lietuvių liaudies poezijų.— Vaivorykštė, 1913, kn. 1, p. 168.

prasmės" [78],— apibūdina kritikas liaudies dainą, čia pat lygindamas ją su chaoso banga, kuri išsiliejusi sudužo į miriadus purslų. Kitur atsisakoma ir vaizdo sąvokos: dainą sudaro kontūrai, siluetai, kurie asimetriškai kryžiuodamiesi ryškina bendrą paveikslą. Tik per chaosą, B. Sruogos nuomone, kūrėjo dvasia ir galinti priartėti prie kosminės ekstazės — visatos pajutimo savyje. Kosmiškumas — antrasis liaudies kūrybos bruožas, kurį B. Sruoga akcentuoja. Už vaizdų maišaties jis randa dainose „kažką didesnio, talpesnio", „kažkokį savimaršišką, nesuprastą skausmą, kažkokį taikų, švelnų, nors bekraštį, nors nenutylantį ilgesį", „naują, neišsakomą neaprėpiamą gyvenimą, naują švenčiausios Švelniosios Paslapties atidengimą" [79]. Kitame straipsnyje nurodoma: „Lietuvių daina suprast — reiškia Visatos siela suprast, save Visatoj pajust, o Visatą savyje" [80].

Nesunku suvokti, kad taip suprantamas ir akcentuojamas vaizdo chaotiškumas ir daugiaplaniškumas susieja lietuvių tautosaką su moderniosios to meto poezijos impresionistine poetika ir simbolika. Apie tai kalba ir pats B. Sruoga. „Kosmiškos vaizdų santaros", o ypač kontūriškumo prasme liaudies dainas jis gretina su naująja rusų poezija — A. Feto, F. Tiutčevo, o ypač K. Balmonto, Viač. Ivanovo kūryba. „Jeigu suprasime lietuviškas dainas, rusų simbolizmas pasirodys kitu,— rašo jis,— ir jeigu suprasime rusų simbolizmą — lietuvių dainose atsivers gelmės" [81].

Panašių bruožų B. Sruoga šiuo metu ieško ir lietuvių mene. Kaip tobulumo pavyzdys jam iškyla M. K. Čiurlionio ir J. Baltrušaičio kūryba. „Geriausi Lietuvos atstovai", „genialūs lietuvių dvasios reiškėjai", „naujų pasaulių pranašai"— tik dalis epitetų, kuriais B. Sruoga bando apibrėžti šių menininkų reikšmę kultūriniame gyvenime. M. K. Čiurlionio paveiksluose ir J. Baltrušaičio poezijoje

---

[78-79] *Сруога Б.* Основные мотивы современной литовской лирики.— Literatūra ir kalba, t. 14, p. 297; p. 297—298.

[80] *Sruoga B.* Po velėna pumpurėlis.— Pirmasai baras, p. 208.

[81] *Сруога Б.* Основные мотивы современной литовской лирики.— Literatūra ir kalba, t. 14, p. 300.

randa tai, kas jam atrodė mene svarbiausia: atsiplėšimą nuo buities, kosmines vizijas, visuotinumą, europinio masto, bet nacionalinę savo esme pasaulio sampratą, naujoviškų išraiškos būdų paieškas.

Dar 1911 m. vieną pirmųjų savo eilėraščių paskyręs M. K. Čiurlionio atminimui [82], siuntęs pažįstamiems atvirukus su šio dailininko paveikslų reprodukcijomis [83], o 1913 m. azartiškai ginčijęsis su tais, kurie šio menininko kūrybą laikė keista ir nesuprantama [84], B. Sruoga dabar kalbėjo ir rašė apie M. K. Čiurlionį kaip apie naują neapčiuopiamų pasaulių pranašą ir Jaunosios Lietuvos (kritiko terminas) vainiko pirmąjį pynėją. M. K. Čiurlionio paveikslai, karo metais kabėję J. Baltrušaičio bute Pokrovkoje, o vienu tarpu eksponuoti ir viešoje parodoje, jam atrodo „genialiais regėjimais", ir jų pavadinimais jis laisvai operuoja savo straipsniuose. Lygiai taip pat J. Baltrušaičio poezija jam dabar atrodo perversmas, kurį galima lyginti su tuo, ką Kantas padarė filosofijoje. Patį J. Baltrušaitį, kaip liudija dokumentai ir to meto pažįstamų atsiminimai, jis tiesiog dievino, brangino jo nuomonę, vertė jo eilėraščius, dedikavo jam savo poeziją, vadino „dvasios tėvu" [85].

Studijų laiko B. Sruogos straipsniuose M. K. Čiurlionio ir J. Baltrušaičio vardai paprastai sutinkami greta, o požiūris į juos daug kuo artimas rusų simbolizmo atstovų (Viač. Ivanovo, V. Briusovo, V. Čiudovskio, S. Makovskio, B. Lemano, N. Berdiajevo), taip pat ir lietuvių modernistų (S. Čiurlionienės-Kymantaitės ir kt.) požiūriui. Kaip ir šių autorių straipsniuose, bene daugiausia akcentuojama abiejų lietuvių menininkų „kosminė mąstysena" ir „anapusinis jutimas", naujų pasaulių ilgesys ir veržimasis į kosmiškumą. M. K. Čiurlionį ir J. Baltrušaitį „įkvepia ne minutė, ne minutiniai išgyvenimai, o amžinybė", „abu jie išreiškia tiktai tai, kas amžina ir slap-

[82] *Prie karsto M. K. Čiurlionio.*— LKLIR, f. 53, b. 533, p. 44—46.

[83] *Auryla* V. Nežinomas B. Sruogos eilėraštis M. K. Čiurlionio paveikslo tema.— Pergalė, 1975, Nr. 11, p. 177—178.

[84] Pokalbiai su V. Verbicku 1972, spalio 24, 1975, birželio 4.

[85] Žr. U. Babickaitės atsiminimus (LKLIR, f. 53, b. 336), eil. „Pamėnai" (LKLIR, f. 8, b. 26).

ta" [86]. Dėl to jie geriausiai išreiškia giliausias lietuvių dvasios paslaptis, demonstruoja išsikristalizavusią psichologinę lietuvių kūrybos ir charakterio formą.

Kaip būdingas lietuvių meno ir „lietuvių dvasios" savumas straipsniuose akcentuojamas lyrizmas bei psichikos natūralumas, „kultūros dvelkimais nesuteršto" lietuvio artumas gamtai, B. Sruogos apibrėžiamas kaip „realusai misticizmas", kaip „idealingasai romantizmas" ar kaip stabmeldiškas prigimtinis religinis jausmas. Tačiau bene įdomiausias kritiko iškeliamas bruožas — vėl ta pati „dvasios visybė", „dvasios visuotinumo bei kosmiškumo pradai", suprantami kaip polinkis į pasaulio reiškinių sankaupą, kaip „mėlynų tolių", amžinybės dvelkimas daugelio kūrėjų, ypač poetų, raštuose. „Iš vieno centro bėga ratu tolyn, apčiuopia visą gyvenimą ir visumą ir paskui dar galingesne pajėga grįžta iš beribių, iš dausų, į tą patį centrą, į žmogų",— taip apibūdina B. Sruoga šitokios — nacionalinės — literatūros esmę ir mechanizmą, čia pat pridurdamas, kad „vaizdų santaros kosmiškumas — lietuvybės ir turinys, ir forma" [87].

Panašūs bruožai, pagal kritiką, lemia ar bent turėtų lemti ir naujosios, jo kartos rašytojų, jo bendraamžių kūrybą ir jos savitumą. Straipsniuose „Svarbiausieji šiuolaikinės lietuvių lyrikos motyvai", „Puota maro metu" ir kt. ypač iškeliama A. Laštо, S. Čiurlionienės-Kymantaitės, V. Krėvės, Vydūno, I. Šeiniaus, rečiau — K. Binkio, Z. Gėlės, kiek rezervuočiau — V. Mykolaičio-Putino kūryba. B. Sruogai imponuoja šių rašytojų pastangos perteikti vidinį žmogaus pasaulį, jausmo betarpiškumas, natūralus ryšys su gamta, taip pat „mėlynų tolių" poetizacija, „dvasios kosmiškumas". Literatūriniai „Pirmojo baro" autorių bandymai vienoje iš recenzijų apibūdinami net

[86] *Сруога Б.* Основные мотивы современной литовской лирики.— Literatūra ir kalba, t. 14, p. 296.

[87] *Markizas Tigrui Nėrkonori.* Puota maro metu.— Santara, 1917, kovo 31. Plg.: „Mes, lietuviai, gaiviname visuotinumo ir kosmiškumo pradus" (Laisvė ir santara.— Santara, 1917, kovo 25); «Космичность символики — вообще основная черта литовского творчества» (*Сруога Б.* Основные элементы литовской литературы.— Literatūra ir kalba, t. 14, p. 319).

kaip išeitis iš tos krizės, į kurią patekęs XX a. pradžios Europos menas, o pats „Pirmasai baras"— kaip ypatingos prasmės reiškinys, revoliucija skurdžioje lietuvių literatūroje.

Nenuostabu, kad toks perdėtas vertinimas, kaip nuolatinė M. K. Čiurlionio adoracija B. Sruogos straipsniuose, susilaukė ir gana kritiškų atgarsių. V. Kapsukas, atmesdamas modernistinės literatūros atstovų bandymus paneigti realizmą, pilietiškumą ir visuomeniškumą, gana griežtai atsiliepė apie „visokių Homunculų" siekimą perkelti į lietuvišką dirvą rusų ir Vakarų Europos dekadentų pažiūras [88]. Anoniminis „Žiežirbos" kritikas „kaušelį gardžios beržinės košės" B. Sruogai paskyrė už jo pastangas, prisidengus slapyvardžiu, išaukštinti savo kūrinius [89]. A. Jakštas nuolat priekaištavo B. Sruogai, kad, triukšmingai atsisakęs bet kokių dogmų ir senųjų „pranašų", jis be atodairos seka K. Balmontą, A. Nemojevskį ar M. K. Čiurlionį [90]. Net artimų literatūrinių interesų ir pažiūrų žmonės, žurnalo dalyviai, pavyzdžiui, V. Bičiūnas, buvo šokiruoti B. Sruogos kategoriškumo ir ginčijo ne tik kai kuriuos hipertrofuotus teiginius, bet ir pačią „Pirmojo baro" teisę vadintis naujosios literatūros pradininku [91].

Nesusilaukė pritarimo ir B. Sruogos bandymas prie naujosios literatūros prišlieti kai kuriuos ankstesnio meto rašytojus. Ryškiausias tokio jo antitradicinio požiūrio pavyzdys — 1915 m. straipsnis apie Žemaitę „Sūkuriuose". Jame B. Sruoga bando sugriauti „mitą" apie Žemaitės realizmą, apie ją kaip „žmonių būdo, žmonių papročių, paprastosios žmonių buities" vaizduotoją, „pavargėlių ir išglebėlių užtarėją". Žemaitė kritikui dabar — „lietuviškumo dvasios skelbėja", už kurios vaizdų slypi „žydriausi slėpiniai", „giria pirmapradė", o jos tipai — tik laiptai į „tautos sielos žinyną". Kaip „lyrinis epas" Žemaitės kū-

[88] *Kapsukas V.* Raštai.— V., 1962, t. 5, p. 429.

[89] Beržinė košė. 1 kaušelis.— Žiežirba, 1917, Nr. 1, p. 12.— Be parašo.

[90] *Jakštas A.* Mūsų naujoji literatūra.— K., 1923, t. 2, p. 670.

[91] *Bičiūnas V.* Draugui Markizui Tigrui Nėrkonori, pirmojo „Baro" vertintojui — atviras laiškas.— VVUBR, f. 1, b. F242, p. 297—307.

ryba pristatoma ir apžvalginėje lietuvių literatūros studijoje, skirtoje M. Gorkio almanachui. Čia taip pat sutinkame ir bandymus kitaip pažiūrėti į J. Biliūno, A. Vilkutaičio-Keturakio, J. Tumo-Vaižganto kūrybą. B. Sruoga ryškina tuos šių rašytojų bruožus, kurie bent kiek artimi antipozityvistinės lietuvių literatūros siekimams [92].

Lietuvių teatre B. Sruoga neranda jokio sektino, palaikytino, su naujaisiais ieškojimais susijusio pavyzdžio. Lyginant su kitais menais, lietuvių teatro padėtis jam dabar atrodo pati katastrofiškiausia, visi mėgėjų vaidinimai, kuriuose pats dar neseniai dalyvavo, beverčiai, „žemiau jokios kritikos" [93], neturį savyje jokio teigiamo prado. Straipsniuose „Palei Nevos krantus" (1915), „Laisvūs niuansai", „Sakalai ir juodvarniai", „Mūsų scenos sopuliai" (1916) iš esmės paneigiami tiek rekvizitiškasis (vėlesnis B. Sruogos terminas) lietuviškųjų mėgėjų vakarų vaidybos bei pastatymo stilius, tiek ir vyraujantis pozityvistinis požiūris į teatrą kaip į priemonę visuomenei šviesti ir tobulinti. „Jeigu rūpi dailė, grynoji dailė, dailė kaipo žinyčia-malda,— tai tada velniop iš teatro visus veidrodžius ir mokyklas, o jei norima daryti gerų papročių fabrika — tai kuriam kelmui apie dailę, žinyčią ir burną aušinti" [94],— rašoma straipsnyje „Palei Nevos krantus".

B. Sruoga nebuvo pirmasis, pakėlęs balsą dėl lietuvių teatro. Nepasitenkinimo balsų girdėjosi jau po 1904 m., kada mėgėjų vakarų pastebimai padaugėjo ir spektaklis darėsi jau nebe vien visuomenės gyvenimo, bet ir meninės kūrybos faktas. Apie profesionalizaciją, sudėtingesnį repertuarą ėmė kalbėti G. Landsbergis-Žemkalnis, Vydūnas, O. Pleirytė-Puidienė ir kt. Tačiau ši kritika negriovė esamo teatro pamatų, neabejojo nei dėl visuotinai vyraujančio vaidybos būdo, nei dėl teatro visuomeninio užsi-

---

[92] *Sruoga B.* Sūkuriuose.— Lietuvos žinios, 1915, gegužės 31; *Сруога Б.* Основные элементы литовской литературы.—Literatūra ir kalba, 1977, t. 14, p. 316—334. Taip pat žr.: *Samulionis A.* Du Balio Sruogos straipsniai apie lietuvių literatūrą.— Ten pat, p. 290—292.

[93] *Markizas Tigrui Nėrkonori.* Sakalai ir juodvarniai.— Naujoji Lietuva, 1916, liepos 17.

[94] *Šelmis Plunksnadravskis.* Palei Nevos krantus.— Lietuvos žinios, 1915, balandžio 8.

angažavimo. B. Sruogos požiūris artimas modernizmo krypčių atstovų požiūriui. Šie, pirmoji S. Čiurlionienė-Kymantaitė, dėl lietuvių teatro krypties ir principų suabejojo iš esmės. Knygos „Lietuvoje" skyriuje apie teatrą itin kategoriškai lyginant su kitais skyriais išsakytas nuosprendis realizmui, šiuo atveju realistiniam teatrui („Realizmas teatre pasakė visa, ką galėjo"), taip pat „gilesnio negu gili žmogaus psichologija", „visaapimančių simbolių, neišaiškinamo, aukštesnio, mistiško" troškimas, orientacija į Vakarų Europos naujoves dramos ir teatro srityje (R. Vagnerio, H. Ibseno, M. Meterlinko, L. Andrejevo kūrybą), į pirmuosius naujojo meno daigus Lietuvoje (Vydūno „Probočių šešėliai") [95]. Tą patį po trejų metų pakartojo ir V. Bičiūnas straipsnyje „Mūsų teatras — ir kur jis eina", kurį galėtume laikyti „Vaivorykštės" teatriniu *credo*. Šis straipsnis, sukėlęs tuometinėje lietuvių spaudoje ir šiokią tokią diskusiją (M. Grigonio ir J. Tumo-Vaižganto atsiliepimai „Viltyje"), esamą lietuvių mėgėjų teatrą apibūdino kaip „tikrojo, dailės teatro karikatūrą"; kaip sektinas pavyzdys vėl iškyla H. Ibsenas, S. Pšybyševskis, M. Meterlinkas, L. Andrejevas, o naujosios dramaturgijos užuomazga Lietuvoje, be Vydūno dramų, laikomi dar M. Šikšnio-Šiaulėniškio „Sparnai" [96].

Naujoviško teatro siekis, orientacija į moderniąsias kitų šalių teatrinės raidos tendencijas ryškūs ir B. Sruogos studijų metų straipsniuose, irgi susilaukusiuose priešingų nuomonių (A. Iešmantos „Naujojoje Lietuvoje", A. Sutkaus „Santaroje"). „...Ateityje bus pas mus teatras, bus naujas, jaunos sielos padarinys, visai kitomis vėluvomis papuoštas" [97],— rašo jis 1916 m. Tačiau B. Sruogos požiūris skeptiškesnis. Skirtingai nuo S. Čiurlionienės-Kymantaitės ar V. Bičiūno, sekti „augalotesnių kaimynų" pavyzdžiu lietuvių teatralams kritikas nesiūlo. Pirma reikią išmokti elementarių dalykų, subręsti dvasioj, palaukti,

[95] Žr. *Čiurlionienė (Kymantaitė) S.* Lietuvoje.— V., 1910, p. 55.

[96] *Bičiūnas V.* Mūsų teatras — ir kur jis eina.— Vaivorykštė, 1913, kn. 3, p. 580. Plg. S. Čiurlionienės-Kymantaitės teiginį: „Mūsų teatras — tai tik scenos pamėgdžiojimas" („Lietuvoje", p. 54).

[97] *Markizas Tigrui Nėrkonori.* Laisvūs niuansai.— Naujoji Lietuva, 1916, gegužės 29.

kol esamasis teatras galutinai subankrutuos. Svarstydamas lietuvių teatro padėtį, B. Sruoga nesiriboja repertuaro poslinkiais, Vydūno ar M. Šikšnio-Šiaulėniškio veikalų propaganda, o žiūri į problemą ir vien teatriniu aspektu. Čia jis labiausiai ir susiliečia su simbolistine teatro teorija. Įdomi šiuo požiūriu Viač. Ivanovą primenanti užuomina apie visatinį teatrą straipsnyje „Laisvūs niuansai", o ypač straipsnis „Iš mūsų vaidybų". Jis, tiesa, pasirodė vėliau — 1920 m., rašytojui jau grįžus į Lietuvą, tačiau jame bene labiausiai išryškėjo karo metais susikristalizavusi B. Sruogos pažiūra į teatrą.

Šiame straipsnyje kritikas svarsto dilemą: kurią iš tuo metu Lietuvoje egzistavusių „vaidybos (teatro) darbo metodikų" palaikyti — J. Vaičkaus ir K. Glinskio „natūralingąjį" ar A. Sutkaus „simbolingąjį" teatrą. Abi šios kryptys B. Sruogai atrodo skolintos, bet nevienodai perspektyvios: pirmoji visame pasaulyje (net ir Rusijoje, iš kur ji paplito) yra priėjusi liepto galą, ir tai pripažinusi pati, antrosios (o jos žymių atstovų, tokių kaip G. Kreigas, esą tiek Vakaruose, tiek Rusijoje) baras — „kur kas platesnis", tačiau sektinu kritikas ir jo nesiryžta vadinti. Straipsnyje skatinama paraidžiui nesivadovauti kitų šalių teatrų pavyzdžiu (nors kai kas čia, kaip A. Skriabino teatro-misterijos idėja, kritikui imponuoja); priešingai, reikią remtis savo kultūros tradicijomis ir palikimu (paminimi M. K. Čiurlionis ir mitologija), o kartu „žiūrėti, kad vaidyba būtų gyvas mūsų gyvenimo reikalas, kad ji būtų išsirutuliojusi iš mūsų gyvenimo sąlygų ir žygių" [98].

Be abejo, tai bendri, tačiau pakankamai kardinalūs reikalavimai. Tuometiniam lietuvių teatrui, dar tik svajojusiam apie profesionalizaciją, normalias darbo sąlygas, jie buvo aiškiai ne pagal jėgas, kaip, beje, ir detalesnis, bet ne mažiau maksimalistinis B. Sruogai gimiringas A. Sutkaus požiūris, išdėstytas keliolikoje 1917—26 m. periodikos straipsnių [99].

Studijų metais išryškėjusį naująjį B. Sruogos (kaip ir daugelio kitų to meto jaunosios kartos rašytojų) požiūrį

[98] *Sruoga B.* Iš mūsų vaidybų.— Dainava, 1920, kn. 1, p. 111.
[99] Žr. Lietuvių teatras: 1918—1929.— V.. 1981, p. 97—102.

į literatūrą, matyt, tiksliausia būtų traktuoti kaip bendrųjų modernizmo tendencijų pasireiškimą ir sieti ne su kokia viena konkrečia to meto literatūrine kryptimi, o apskritai su XX a. pradžioje susiformavusia antipozityvistine lietuvių literatūros banga, kurią sudarė vis labiau ryškėję, bet galutinai taip ir neišsikristalizavę, tarpusavyje susipynę simbolizmo, impresionizmo, neoromantizmo (siaurąja prasme) pradmenys. Tai programa, pažįstama iš „Vaivorykštės", „Pirmojo baro" puslapių, atskirų S. Čiurlionienės-Kymantaitės, J. A. Herbačiausko, L. Giros, M. Pečkauskaitės, S. Šilingo, I. Šeiniaus straipsnių. Tarp šių rašytojų ir B. Sruogos teiginių galima rasti ir tiesioginių paralelių. Straipsnyje „Puota maro metu" B. Sruoga, pavyzdžiui, beveik pažodžiui kartoja garsų, daug ginčų sukėlusį S. Čiurlionienės-Kymantaitės posakį apie realizmo svetimumą lietuvio dvasiai; suvokimas literatūros, kaip vidinio žmogaus pasaulio atvėrimo, iš esmės nesiskiria, sakykim, nuo „Vaivorykštės" tituliniame puslapyje įrašytos programos —„in gelmę mūsų dvasios"; ieškodamas atitikmenų tarp M. K. Čiurlionio, J. Baltrušaičio ir R. Tagorės, apie lietuvių literatūrai būdingą pasaulėvaizdžio kosmiškumą dar anksčiau kalbėjo S. Šilingas, o I. Šeiniui atrodė, jog protas tvėryboje „neturi balso"; meną, kaip tautos dvasios, jos mistiškų polinkių išraišką, apibūdino M. Pečkauskaitė ir t. t.

B. Sruogos estetinės programos, kaip antipozityvistinės, suvokimas nėra koks išskirtinis ar perdėm individualus rašytojo bruožas. Pastaruoju metu toks požiūris vis dažniau iškyla apibūdinant vieno ar kito šio laikotarpio lietuvių menininko (pvz., M. K. Čiurlionio [100]) kūrybą bei požiūrį į meną; ne naujas jis ir kalbant apie B. Sruogą [101]. Sinkretizmas (krypčių prasme)— vienas pagrindinių antipozityvistinės XIX a. pabaigos—XX a. pradžios literatū-

[100] Žr. *Vaitkūnas G.* M. K. Čiurlionio kūryba jo epochos dailės fone.— Kn.: Čiurlioniui 100. V., 1977, p. 68; *Landsbergis V.* M. K. Čiurlionio kūrybos istorinė problematika.— Ten pat, p. 103; XX a. lietuvių dailės istorija: 1900—1940.— V., 1982, kn. 1, p. 67, 69, 72. Pats M. K. Čiurlionis yra nurodęs, jog XX a. pradžia mene „reiškiasi chaotiškai" (*Čiurlionis M. K.* Apie muziką ir dailę.— V., 1960, p. 196).

[101] Žr. *Mykolaitis-Putinas V.* Raštai.— V., 1969, t. 10, p. 584—585.

ros (ir apskritai meno) bruožų, daugelio pastebimas ir pabrėžiamas [102]. Naujosios kryptys iškyla kaip gana sumaiši idėjiškai vienalinkmių, estetiniu požiūriu daug kuo susiliečiančių, nors ir skirtingų tendencijų samplaika. Tą galima pasakyti apie daugelį šio etapo Europos literatūrų, pirmiausia apie lenkų „Jaunosios Lenkijos" („Młoda Polska") periodą, su kuriuo labiausiai ir susijusi moderniosios lietuvių literatūros užuomazga. Tik skirtingai nuo naujojo meno šalininkų lenkų ir kitose didesnėse literatūrose, lietuvių antipozityvistinės pakraipos atstovai — tiek rašytojai, tiek apskritai menininkai — labiau juto savo pastangų ir požiūrio bendrumą, suvokė save kaip vienos pasaulėjautos ir vienų meninių įsitikinimų žmonės.

Panašiai į to meto literatūrą yra žiūrėjęs ir pats B. Sruoga. Jo straipsniuose minimos ir savaip vertinamos beveik visos tuo metu egzistavusios literatūros kryptys, tačiau nė prie vienos iš jų neapsistojama kaip prie pagrindinės ar sektinos. Sąvoka „tveriantysis gyvenimas",— B. Sruogai dabar tikrojo meno sinonimas,—„apčiuopia savyje ir realizmą, ir romantizmą (senąjį ir naująjį), ir simbolizmą, ir t. t." [103] Lygiai taip pat „nė po vienu Vakarų ar Rytų šalies stogu, pradedant klasicizmu, baigiant simbolizmu ar akmeizmu" [104], jo nuomone, netelpa lietuvių liaudies dainos, nors jose, kaip matėme, rašytojas įžiūri analogijų su modernaus meninio mąstymo struktūromis ir bruožais. Nė prie vienos egzistuojančios krypties jis neprišlieja ir naujosios lietuvių poezijos bangos [105].

Viešai nereaguodamas į vienokį ar kitokį savo kūrybos ar kritikos apibrėžimą, pokalbiuose B. Sruoga ne rečiau

---

[102] Žr. *Głowiński M. i in.* Słownik terminów literackich.— Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1976, s. 244; *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida, p. 112; История литовской литературы.— B., 1977, c. 207—208. Kaip sinkretinį „Jaunosios Estijos" judėjimą traktuoja ir estų literatūros tyrinėtojai (žr. Estonian literature: Historical Survey with Biobibliographical Appendix by Endel Nirk.— Tallinn, 1970, p. 155).

[103] *Homunculus.* Skeveldros.— Lietuvos žinios, 1915, gegužės 17.

[104] *Markizas Tigrui Nėrkonori.* Puota maro metu.— Santara, 1917, kovo 31.

[105] *Сруога Б.* Основные элементы литовской литературы.—Literatūra ir kalba, t. 14, p. 333.

būdavo šiuo atžvilgiu nepaprastai jautrus. Itin dažnai ir kategoriškai jis atsiribodavo nuo simbolizmo. V. Mykolaitis-Putinas rašo, kad per jųdviejų susitikimą Miunchene 1923 m. B. Sruoga kalbėjo negalįs pakęsti krikštijimo simbolistu, nes laikąs save neoromantiku [106]. Gerokai vėliau, jau būdamas profesorium, atvirumo valandėlėmis jis tą patį kartodavo ir savo studentams [107]. Restorano prieangyje keturvėjininkų kompanijos akivaizdoje, K. Binkio juokais, o gal ir ironiškai pavadintas simbolistu, tvojęs savo kolegai lazda, kurią turėjo rankoje [108].

Nežiūrint akivaizdžios terminų painiavos, galima teigti, jog neoromantizmą B. Sruoga suprato kaip plačią, daugumą naujojo meno tendencijų aprėpiančią XX a. pradžios literatūros srovę ir siejo su ja tokius skirtingus šio „triukšmingo", „įvairiais įžymiais talentais ir kūrybiniais polėkiais" išsiskiriančio laikotarpio reiškinius, kaip G. Kreigo „reformatoriškosios idėjos", rusų simbolistų A. Bloko, V. Briusovo, A. Belo, Viač. Ivanovo kūryba ir svarstymai, antimiesčioniškas romantinis „artimų bičiulių, idėjos draugų" K. Balmonto ir M. Gorkio nusiteikimas etc.[109] B. Sruogos ne itin aiškiai susiformuluotoje literatūrinių srovių ir krypčių sistemoje neoromantizmas, istoriškai žvelgiant, išsitenka, atrodo, maždaug tarp impresionizmo ir ekspresionizmo [110], visada apima simbolizmą („juk simbolizmas yra ne kas kita, kaip tik moderninis romantizmas („neoromantizmas") [111], o kartais ir futurizmą, dekadentizmą ir pan. [112]

Tokio požiūrio šaknų reikėtų ieškoti, ko gero, simbolizmo estetikoje: simbolistai mėgo kalbėti apie romantinį savo meno pobūdį ar manipuliavo neoromantizmo termi-

[106] *Mykolaitis-Putinas* V. Raštai.— V., 1968, t. 7, p. 270—271.

[107] A. Vengrio atsiminimai.— LKLIR, f. 53, b. 1137.

[108] *Petrulis J.* Amžiaus ketvirtį pažinau K. Binkį.— LKLIR, f. 45, b. 284, p. 13 (J. Petruliui šį faktą 1963 m. papasakojęs T. Tilvytis).

[109] R, t. 6, p. 458; *Sruoga B.* Rusų dramos teatras Europos teatro raidoje.— LKLIR, f. 1, b. 5731, p. 47; *Sruoga B.* Dainų dainorėlis.— Dienovidis, 1940, Nr. 2, p. 96.

[110] *Sruoga B.* Naujas idealizmo istorijos lapas.— Skaitymai, 1922, kn. 18, p. 82.

[111] *Pad. Kas.* Keturių vėjų užuvėjoj.— Gairės, 1924, Nr. 2, p. 101.

[112] *Sruoga B.* Apsiautalo poezija.— VRBR, f. 33, b. 11, p. 23.

nu, žymėdami kurią nors simbolizmo atšaką, paprastai M. Meterlinko, K. Balmonto kūrybą [113]. Dar tiesiogiškiau B. Sruogos neoromantizmo teorija siejasi su S. Vengerovo tyrinėjimais. Po 1890 m. susiformavusiai naujajai rusų literatūrai nusakyti atmetęs tokius terminus kaip simbolizmas, dekadentizmas, modernizmas, šis autorius laikė, kad kaip tik neoromantizmo sąvoka geriausiai išreiškia naujojo laikotarpio esmę, jo „bendrą veržimąsi kažkur į aukštį, į tolį, į gelmę, kad tik tolyn nuo pilko egzistencijos lėkštumo" [114].

Žvelgdamas į naująją XX a. pradžios lietuvių literatūrą kaip neoromantinę, B. Sruoga nebuvo vienišas. Neoromantizmą kaip šio literatūrinio judėjimo sinonimą vartojo V. Mykolaitis-Putinas [115]. Neoromantiku save laikė V. Krėvė[116]. Šis požiūris gyvas ir tarybinėje lietuvių literatūrologijoje; neoromantinį XX a. pradžios antipozityvistinės literatūros pobūdį yra akcentavę J. Lankutis, L. Gudaitis ir kt.[117]. Tokia šio termino samprata, be abejo, siejasi su lenkų literatūros mokslu, ypač J. Kšižanovskio darbais. Juose šiuo terminu (beje, ne pirmą sykį lenkų literatūros moksle ir kritikoje) bandoma sujungti visa „Jaunosios Lenkijos" grupės idėjinė ir estetinė įvairovė, kitų įvardijama kaip modernizmas, dekadentizmas, simbolizmas, impresionizmas, secesija, findesiklizmas, o dažniausiai — tiesiog kaip literatūrinis „Jaunosios Lenkijos" judėjimas [118]. Dar dažniau neoromantinė pasaulėjauta pri-

---

[113] *Эллис.* Русские символисты, с. 2.

[114] *Венгеров С.* Этапы нео-романтического движения.— В кн.: Русская литература XX века: 1890—1910, с. 2, 16—18. Atrodo, iš S. Vengerovo B. Sruoga perėmė ir K. Balmonto — M. Gorkio paralelę.

[115] *V. P.* 1924 m. literatūros apžvalga.— Židinys, 1925, Nr. 5—6, p. 587; *Mykolaitis-Putinas* V. Raštai.— V., 1969, t. 10, p. 588—590.

[116] *Stankaitis I.* Atsiminimai.— VRBR, f. 9, b. 260.

[117] Žr. *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida, p. 205—217; *Gudaitis L.* Platėjantys akiračiai.— V., 1977, p. 98—100, 382—384 ir kt.

[118] Žr. *Krzyżanowski J.* Neoromantyzm Polski: 1890—1918.— Wrocław, 1971, s. 10; *Markiewicz H.* Młoda Polska i „izmy".— In: Z problemów literatury polskiej XX wieku. Warszawa, 1965, t. 1, s. 7—32; *Wyka K.* Młoda Polska.— Kraków, 1977, t. 2, s. 9—16; *Głowiński i in.* Słownik terminów literackich, 1976, s. 244; *Weiss T.* Romantyczna genealogia polskiego modernizmu.— Warszawa, 1974.

statoma kaip vienas esminių antipozityvistinės XIX—XX a. sąvartos literatūros, ypač jos pradinio etapo, savumų. Kai kurie tarybiniai literatūrologai, išskirdami kelias rusų simbolizmo fazes, pirmąją jų neretai pristato kaip neoromantinę (arba impresionistinę) [119]. Apie neoromantinį gimstančio modernizmo pobūdį kalba estų, o ypač dažnai lenkų literatūrų tyrinėtojai [120]. Analogijų su romantizmu ieškoma ir randama tokiuose naujosios literatūros bruožuose, kaip antitezė realizmui, individo kultas, rašytojo pastangos gilintis į žmogaus jausmų sferą ir jos priešprieša protui, romantinio nerimo ir tragizmo nuojautos, misticizmo elementai, siekimas pabėgti nuo šiokiadienės maišaties ir banalybės į bekraštybę ir amžinąsias problemas, stiprus kūrinių lyrinis muzikinis pradas, meno reikšmės ir jo transcendentiškumo akcentavimas. Lietuvių literatūroje, kaip ir lenkų, čia dar prisideda didelis dėmesys nacionalinio savitumo problemoms, mistinės „tautos dvasios" ieškojimas, didingų asmenybių ir praeities kultas, nei simbolizmui, nei vėlesnėms modernistinėms kryptims (Europos mastu) nelabai būdingas ir tam tikru požiūriu lietuvių antipozityvistinę literatūrą nuo grynо estetizmo tolinęs reiškinys [121].

Lietuvių tarybinėje literatūrologijoje visuotinai paplitęs ir įsitvirtinęs modernizmo metaterminas: kalbama apie modernistines XX a. pradžios lietuvių literatūros kryptis ir tendencijas, lietuviškąjį modernizmą, modernizavimosi procesą, modernizmo srovę ar sąjūdį. Ilgainiui susiformavo požiūris į modernizmą kaip į nevienareikšmį, gana sudėtingą ir prieštaringą mūsų literatūros reiškinį, kuris apima ir dekadentines amžiaus pradžios nuotaikas, estetizmo, „grynojo meno" tendencijas, polinkį į individualiz-

[119] Русская литература конца XIX—начала XX в.: 1908—1917, с. 307; *Максимов Д.* Брюсов, с. 197—198.

[120] Estonian literature: Historical Survey with Biobibliographical Appendix by Endel Nirk, p. 155, 157; История польской литературы.— М., 1962, т. 2, с. 10.

[121] Matyt, todėl kai kurie tyrinėtojai (V. Zaborskaitė, V. Vanagas ir kt.), vartodami *modernizmo* metaterminą, nesiryžta juo ištisai apgobti tokių literatūros reiškinių, kaip V. Krėves, Vydūno ar B. Sruogos kūryba, arba daro tai su išlygomis.

mą, ir pozityvų naujų kelių ieškojimą, rūpestį savosios literatūros psichologiniu gilumu, jos formos kultūra ir profesionalizacija. Be didesnių išlygų prie taip suprantamo modernizmo skiriama, kaip jo kryptys, simbolizmas, impresionizmas, ekspresionizmas, futurizmas, o pastaruoju metu ir neoromantizmas[122].

Visa tai reikia turėti galvoje ieškant termino apibūdinti B. Sruogos estetinėms pažiūroms, susiformavusioms studijų Rusijoje metais.

4

Kai lietuviai pabėgėliai 1918 m. pavasarį sujudo į namus, karas dar nebuvo pasibaigęs, o pačioje Lietuvoje tebešeimininkavo kaizeriniai okupantai. Tačiau frontas jau buvo pairęs, ir Tarybų valdžia atsižvelgė į lietuvių norą kuo greičiau pasiekti savo kraštą, tuo labiau kad karo nuvargintoje šalyje gyvenimo sąlygos nebuvo lengvos. Kiek leido galimybės, grįžtantiems buvo padedama: susidariusiu grupei, fronto link vykstančiuose ešelonuose buvo skiriami keli vagonai. Patekęs į antrą tokį ešeloną, kartu su Valerija ir Jadvyga Čiurlionytėmis, J. Abraičiu ir kt. išvyko ir B. Sruoga [123].

Važiuoti teko prekiniu vagonu, miegoti ant grindų. Pasiekusi frontą Sebežo rajone, grupė susidūrė su vokiečių sargybomis. Prisiėjo laukti apie dešimt dienų ir menkai gyvenamose vietose patiems manytis maisto. Per tą laiką atvykus dar keliems lietuvių ir latvių ešelonams, padėtis tapo visai kritiška. Išrinkta delegacija (į ją pateko ir B. Sruoga) pradėjo derybas su kaizerinės kariuomenės atstovu. Šis daliai žmonių išrašė leidimus, ir jų priedanga

[122] Žr. Lietuvių literatūros istorija.— V., 1979, t. 1, p. 232—237; *Žėkaitė J.* Impresionizmas ir ekspresionizmas lietuvių prozoje.— Literatūra ir kalba, t. 14, p. 9, 164. Kartu egzistuoja ir kitos neoromantizmo lietuvių literatūroje sampratos (žr. *Galinis V.* Naujos kryptys lietuvių literatūroje, p. 291—292; *Kubilius V.* XX amžiaus lietuvių lyrika, p. 301—302 ir kt.).

[123] *Čiurlionytė J.* Kasdieniniai darbai, p. 165; J. Abraičio atsiminimai.— BSMA, p. 62—65.

naktį beveik visi perėjo frontą. Po kiek laiko dviem traukiniais grįžtantieji pasiekė Rygą, bet buvo uždaryti jos pakraštyje nekūrenamame miško barake. Dar po savaitės lietuviai buvo perkelti į karantiną Šiauliuose; čia nelengvomis sąlygomis praleido dar tris ilgas savaites, kol pagaliau buvo paleisti. 1918 m. gegužės pabaigoje keli lietuvių laikraščiai pranešė apie grupės grįžimą.

1918 m. vasarą B. Sruoga praleido tėviškėje, Baibokuose. Didesnių darbų čia, atrodo, nesigriebė, prie ūkio nėjo, norėjo pailsėti, nes paskutiniais metais Maskvoje nuo per gausios veiklos ir įspūdžių, nuo varginančios karo atmosferos ir nostalgijos jautėsi pervargęs, skundėsi nemiga, buvo nepaprastai nervingas. „Tėvas davė šautuvą, ir aš visą vasarą braidžiojau po pievas kaip laukų sargas" [124], — vėliau pats prisiminė tą laiką. Šiek tiek mokėsi vokiečių kalbos, be to, sueiliavo poemėlę „Deivė iš ežero". Kaip prisimena kaimynai ir Sruogų samdiniai, tą vasarą buvo gana užsidaręs, beveik nebendravo su šeimyna, tik retkarčiais palankydavo kurį nors Biržų apylinkėse gyvenantį Panevėžio ar Rusijos laikų pažįstamą. Kartais išeidavo į jaunimo vakarones, kur buvo neslepiamo dėmesio ir smalsumo objektas — ne tik kaip „sugrįžėlis", bet ir kaip pagarsėjęs poetas. Aplinkinių smalsumą didino ir kaime neįprasta B. Sruogos išvaizda: aukštas, lieknas, susimąsčiusio „poetiško" žvilgsnio, ilgaplaukis jaunuolis, apsisiautęs keista ilga pelerina be rankovių. Ypač visus stebino, kad vaikščiojo atlapu kaklu, kartais pasirišęs didelį mėlyną kaspiną. Šiaip kaimo jaunimui atrodė paprastas ir draugiškas, linksmas, „ne poniškas, be puikybės"; įsilinksminęs atsitempdavo jaunimą ir muzikantus net iki Baibokų (tėvo džiaugsmui ir brolio Aniolo pykčiui: girdi, „bernai atlėkė su triūbom šunų lodyti"). Visi pastebėjo, kad B. Sruoga mėgsta šokti ir klausyti dainų.

Bene spalvingiausias šios gana ramios B. Sruogos vasaros epizodas — atgaivinti draugiški santykiai su K. Binkiu. Pastarasis karo metus praleido Lietuvoje, mokytojavo Biržų apylinkėse (Kučgalyje, vėliau Papilyje), kur įsitrau-

[124] *plg. andr. [Andriušis P.]* Balys Sruoga — dievų, didvyrių ir paprastų žmonių dainius. — Žiburėlis, 1939, Nr. 20, p. 168.

kė į plačią visuomeninę veiklą — būrė chorus, rengė vakarus su vaidinimais ir deklamacijomis, o vėliau gana aktyviai dalyvavo ir politiniame gyvenime. B. Sruogą su juo suartino, atrodo, literatūriniai interesai: spausdinimasis tuose pat leidiniuose, pagaliau pati poezija. „K. Binkis labai susidomėjęs klausėsi Sruogos pasakojimo apie literatūrinį sąjūdį Rusijoje, J. Baltrušaitį, V. Majakovskį ir kitus žymiuosius poetus" [125],— prisimena apie vieną tokių susitikimų, įvykusių Ramongalyje, J. Petrulis.

K. Binkio iniciatyva 1918 m. birželio 10 d. Papilio dvare jo suruoštame vakarėlyje greta choro, solistų buvo padeklamuotas ir B. Sruogos eilėraštis „Pjovėjas" iš „Pirmojo baro". Pats K. Binkis surado deklamatorių — iš Biržų keturklasės mokyklos parvykusį atostogų Alf. Jakubėną, repetavo su juo, siekdamas, kad tas ne tik suprastų B. Sruogos eilėraščio mintį, bet ir pajustų jo muziką [126]. Ekspromtu publikos iškviestas į sceną B. Sruoga ir pats „virpančiu balsu" perskaitė savo „Prooemion". Vakaras virto apylinkės pažangiosios inteligentijos sambūriu.

Įdomu, kad B. Sruoga atsilygino tuo pačiu: K. Binkis buvo pakviestas į Benediktavos (dabart. Palaima) muzikinį literatūrinį vakarą, kurį rengė B. Sruoga (pakvietė vokiečių kareivį smuikininką, važiavo į Papilį pianino ir pan.). Vakare, primenančiame maskviškius literatūrinius muzikinius koncertus, abu poetai skaitė savo eilėraščius. Jauni, pasipuošę, su frakais, kaip ir Papilyje, gėlių vainikais padabinti, jie darė didžiulį įspūdį gausiai susirinkusiems, pirmąsyk tokį vakarą matantiems, kaizerinės okupacijos išvargintiems, bet jau permainų viltimi gyvenantiems žiūrovams, daugiausia valstiečiams. Tiesa, apie pačią poeziją atgarsiai buvo nevienodi: daugumai artimesni buvo „paprasti" K. Binkio eilėraščiai (skaitė „Persiskyrimo dainą", „Gėles iš šieno"); tuo tarpu B. Sruogos poezija atrodžiusi nelabai suprantama, paslaptinga ir

---

[125] *Petrulis J.* Amžiaus ketvirtį pažinau K. Binkį.— LKLIR, f. 45, b. 284, p. 7.

[126] Alf. Jakubėno atsiminimai.— LKLIR, f. 45, b. 279. 1918 m. vakarus Papilyje ir Benediktavoje taip pat atsimena S. Klasčienė (f. 45, b. 256), J. Petrulis (Balys Sruoga Vabalninkėnuose 1918 m.— SME, inv. Nr. 1325 Rp).

tuo savaip patraukli. Kaip ir papiliškis, Benediktavos vakaras baigėsi šokiais, kuriems šį kartą „dirigavo" B. Sruoga.

K. Binkis įtraukė B. Sruogą į politinį gyvenimą, kuris tuo metu buvo gana audringas. 1918 m.— pereinamasis periodas Lietuvos gyvenime. Krašte tebesilaikė kaizerio kareiviai (žandarai dalyvavo ir minėtuose vakaruose bei gegužinėse), bet buvo aišku, kad jų dienos Lietuvoje jau suskaitytos. Vienur kitur, o į metų galą, po lapkričio revoliucijos Vokietijoje, ir gausiai, ėmė kurtis darbininkų ir valstiečių tarybos; pereinamąja situacija naudojosi buržuazinės partijos, bažnyčia. Biržai tuo metu buvo vienas iš prieštaringos politinės kovos centrų, o K. Binkis — vienas aktyviausių šios kovos dalyvių, atstovavęs socialistų revoliucionierių (eserų) platformai.

Yra liudijimų, kad šiai pakraipai simpatizavęs ir B. Sruoga; negana to, nuolat pasiekdamas Biržus, aktyviai dalyvavęs rinkimuose, agitacijoje, ruošdavęs atsišaukimus, kalbėdavęs susirinkimuose [127]. Toks susirinkimas, abiem poetams dalyvaujant, pavyzdžiui, buvęs Ramongalių kaime, kur B. Sruoga skaitęs pranešimą „apie einamąjį momentą", po to — tekstą suplėšęs [128]. Neneigiant atskirų B. Sruogos politinės veiklos 1918 m. tėviškėje faktų, vis dėlto tiek jo „eseriškumas", tiek aktyvesnė veikla abejotina. K. Binkio politinės veiklos liudytojai ir jos dalyviai savo atsiminimuose apie B. Sruogą šiuo požiūriu visai neužsimena. Be to, svarbiausi politiniai susirėmimai Biržuose vyko pačioje 1918 m. pabaigoje—1919 m. pradžioje, o B. Sruoga tuo metu jau buvo Vilniuje.

Vilniuje iš pat pirmų dienų B. Sruoga susitiko daug Petrogrado ir Maskvos laikų pažįstamų — A. Varną, P. Galaunę, A. Nezabitauskaitę, J. Zikarą ir kt. Vėl prasidėjo karštos kalbos apie lietuvių meno ateitį, politinę situaciją ir lietuvių tautos likimą. Interesai buvo tokie artimi, o visų, išsimėčiusių kas sau, gyvenimo sąlygos tokios sunkios (siautė nedarbas ir badas), kad, neilgai trukus, būrelis menininkų sumanė užimti tuščią dviaukštį Lietuvių

[127] Pokalbis su P. Brazdžiūnu 1976, rugsėjo 23.

[128] J. Vasiliausko atsiminimai, cituoti J. Petrulio „Amžiaus ketvirtį pažinau K. Binkį" (LKLIR, f. 45, b. 284, l. 9).

komitetui priklausantį namą Žvėryne, Jasnos gatvėje (dabar Poškos 18), kur karo metu buvo vaikų prieglauda. Iš brangiai kainuojančio buto Užupyje atsivežė šiokių tokių baldų A. Varnas, kitiems — P. Galaunei, B. Sruogai, pianistei A. Dirvianskaitei, dainininkei A. Nezabitauskaitei, dailininkui V. Jomantui — užteko ir lagaminų. Bendras buvo ne tik namas, bet ir valgis (kiekvienas atiduodavo savo pajamas), todėl netrukus tarp lietuvių inteligentų butas pagarsėjo kaip „menininkų komuna". B. Sruogai pajamų šaltinis šiuo metu buvo bene kelios visuotinės literatūros pamokos mergaičių gimnazijoje, kuriai vadovavo O. Mašiotienė [129], gal ką, nors nedaug, jis galėjo prisidurti ir už vieną kitą straipsnį ar recenziją. Vis dėlto, kaip liudija P. Galaunė, daugiausia į bendrą kasą įdėdavo abi moterys, rengusios koncertus provincijoje. „Komuna" išsilaikė keletą mėnesių ir ėmė irti tik 1919 m. pradžioje [130].

Šiuos menininkus jungė ir bendri kultūros interesai: beveik visi darbavosi įvairiose meno komisijose, dažnai pačių iniciatyva įkurtose prie legaliai veikusios buržuazinės Lietuvos tarybos, vėliau prie Švietimo ministerijos meno departamento, kuris vien savo jėgomis, ypač turint galvoje okupacines karo sąlygas, negalėjo spręsti jokių esmingesnių tuometinių kultūros problemų. B. Sruogos veiklos sritys buvo teatras ir literatūra. Teatro komisija, kuriai priklausė dar S. Šilingas (pirmininkas), L. Gira, J. Vileišis, A. Žmuidzinavičius ir A. Varnas, bandė įkurti Vilniuje dramos mokyklą, jos vadovu kviesdama iš Maskvos dailės teatro I studijos aktorių A. Oleką-Žilinską. Komisijai priklausė Vilniaus miesto teatro rūmai; deja, organizuoti teatrinio gyvenimo taip greit nesisekė (planuota buvo steigti dramos teatrus Vilniuje ir Kaune bei operetę Vilniuje). Tad pradžiai tebuvo surengta keletas poezijos vakarų — koncertų. Pirmajame jų, įvykusiame 1918 m. lapkričio 3 d., dalyvavo dainininkai A. Nezabitauskaitė ir P. Oleka, pianistė A. Dirvianskaitė, savo ei-

[129] VVUCA, b. K1399, l. 31—32; LKLIR, f. 53, b. 223.

[130] Plačiau žr. *Galaunė P.* Adomą Varną prisimenant.— Kultūros barai, 1974, Nr. 1, p. 48 ir P. Galaunės atsiminimus.— LKLIR, f. 53, b. 340.

les skaitė L. Gira ir B. Sruoga [131]. Dalyvavo B. Sruoga ir gruodžio 18 d. sušauktame L. Giros iniciatyva literatų susirinkime, kur buvo svarstomas Lietuvių rašytojų draugijos steigimo projektas [132].

Paskelbus Lietuvoje Tarybų valdžią, kuri 1919 m. pavasarį ėmė vykdyti ir plačią kultūrinio darbo programą, beveik visi minėti menininkai įsijungė į naująsias tarybinės kultūros įstaigas. Daugumas būrėsi prie 1919 m. pradžioje sudarytos Švietimo liaudies komisariato Meno kolegijos. B. Sruoga kurį laiką buvo jos sekretoriumi [133], įvairias pareigas ten užėmė ar tiesiog vienaip ar kitaip savo veikla prisidėjo V. Biržiška, A. Didžiulytė-Kazanavičienė, J. Zikaras, A. Nezabitauskaitė, P. Galaunė, J. Jablonskis, K. Glinskis, J. Vaičkus ir kt. Kolegija rūpinosi dailės turtų likimu, paminklais, organizavo įvairias meno ir mokslo įstaigas ir pan. Kaip „mokytojas-literatas" B. Sruoga 1919 m. kovo 14 d. buvo priimtas Mokyklos darbininkų profesinės (tada: „gaminamosios") sąjungos nariu [134].

B. Sruogos veikla tarybinėse kultūros įstaigose 1919 m.— prasmingas jo biografijos faktas. Vis dėlto konkretesnių duomenų apie jo požiūrį į to meto Tarybų valdžios politiką tiek visuomeniniais-ekonominiais, tiek kultūriniais klausimais kol kas stokojama. Galima spėti, kad jam turėjo imponuoti bendri tarybinės vyriausybės kultūrinio darbo užmojai, kaip kad jie imponavo ne vienam įvairių politinių pakraipų rašytojui ar menininkui, sakykim, J. Tumui-Vaižgantui. Antra vertus, trys Tarybų valdžios egzistavimo mėnesiai vargu ar galėjo kardinaliau pakeisti B. Sruogos požiūrį į Lietuvos ateities perspektyvas, kurias jis iki tol, o ir vėliau daugiausia siejo su vienokia ar kitokia buržuazinės demokratijos forma. Vejamas permainingų politinių įvykių, pirmiausia baltalenkių okupacijos grėsmės, B. Sruoga balandžio mėnesį pasitraukė

---

[131] Lietuvos aidas, 1918, spalio 25, 26, lapkričio 5; Tėvynės sargas, 1918, spalio 30, lapkričio 15.

[132] Lietuvių Rašytojų Draugija.— Lietuvos aidas, 1918, gruodžio 24.

[133] Švietimo reikalai, 1919, Nr. 4, p. 16.

[134] Žr. B. Sruogai išduotą nario bilietą Nr. 151.— LKLIR, f. 53, b. 925.

iš Vilniaus ir netrukus pėsčiomis pasiekė Kauną [135], kur su kelerių metų pertrauka išgyveno apie dvidešimt metų.

Po poros metų gavęs skambų laikinosios sostinės titulą, Kaunas 1919 m. tebebuvo apleistas, karo negandų nuniokotas provincijos miestas, gerokai nuvildavęs visus, kurie evakuacijos metais jau buvo pripratę prie kur kas gražesnių Rusijos ir Vakarų Europos didmiesčių. Menki, net pačiame centre aptriušę nameliai, apardyti lentų šaligatviai ir neapšviestos duobėtos gatvės, varnų aptūpti medžiai, garsusis arklių tramvajus —„konkė", kursavęs nuo geležinkelio stoties iki rotušės — visa tai pirmiausia krito į akis beveik kiekvienam atvykėliui ir slėgė nuotaiką. Daugelį baugino permainingi politiniai įvykiai. 1919 m. viduryje miestas tebebuvo panašus į karo stovyklą: nenoriai iš jo traukėsi vokiečių kareiviai, sienos margavo įvairių partijų plakatais ir atsišaukimais, tai šen, tai ten gatvėse girdėjosi šūviai. Net politinei padėčiai kiek stabilizavusis, daug kur stigo elementarios tvarkos. Pragyventi buvo nelengva, ir kultūros srities žmonės tai ypač jautė.

Kaip ir daugelis pragyvenimo šaltinio ieškančių plunksnos žmonių, B. Sruoga tais metais glaudėsi prie spaudos. Vos atvykęs į Kauną, jis vietoj A. Rimkos (galbūt net jo rekomenduotas) įsidarbino prie Užsienio reikalų ministerijos veikusio spaudos biuro (Eltos pirmtako) vedėju, o po šios įstaigos reorganizacijos 1919 m. lapkričio mėnesį buvo paskirtas oficiozo „Lietuva" redakcijos vedėju ir dirbo čia maždaug dvejus metus, iki studijų Miunchene [136].

Darbas redakcijoje aprūpino B. Sruogą materialiai, tačiau įsuko į kasdieninių organizacinių darbų verpetą. Reikėjo ne tik burti laikraščio bendradarbius, rengti spaudai atsiųstą medžiagą, priimti interesantus ir svečius, bet ir pačiam skubotai rašyti gausybę straipsnių ir straipsnelių, vedamųjų ir apžvalgų, feljetonų ir korespondencijų įvairiausiais ūkio, politikos ir tik retkarčiais kultūros klausimais.

Kultūrai atitekdavo visas laisvalaikis. Tik atvažiavęs į

[135] V. Sruogienės laiškai autoriui 1978, spalio 10, 26.

[136] Žr. [Сруога Б.] Curriculum vitae.— LKLIR, f. 53, b. 975.

Kauną, Švietimo departamentui B. Sruoga siūlo plačią literatūrinio gyvenimo programą, kurioje kalbama apie pasaulinės literatūros universiteto (t. y. mokyklos, supažindinančios su literatūros ir apskritai kultūros istorija, estetika) steigimą, dailiosios literatūros vertimų organizavimą, knygų leidybą, literatūrines premijas ir konkursus, rašytojų aprūpinimą lėšomis, mokyklų programų suvienodinimą, knygynų, literatūros paskaitų bei vakarų organizavimą [137]. Dalyvauja literatūros vakaruose ir koncertuose, be jo neapsieina daugumas kultūrinių organizacijų, jo vardas nuolat sutinkamas literatūrinėje spaudoje („Gėlių diena" ir kt.) [138]. Pirmą ir paskutinį sykį gyvenime B. Sruoga šiuo metu bando įsijungti į politinę veiklą: 1920 m. pavasarį nuo „Santaros" partijos balotiruojasi Steigiamojo seimo rinkimuose [139]. Yra žinių, kad 1919 m. birželio mėn. jis dalyvavo ir savanoriškai susiorganizavusios valdininkų grupės mankštose rikiuotėse, kurios laikomos vėliau oficialiai įsikūrusios Šaulių sąjungos užuomazga [140].

Tiek B. Sruogos darbą buržuazinėje spaudoje, tiek jo politinį aktyvumą 1919—20 m. nesunku paaiškinti. Lėmė jį šį kartą ne vien nuolatinė naujovių trauka (jos genamas rašytojas šiuo metu, pavyzdžiui, susidomėjo aviacija ir net ketino stoti į specialiąją aviacijos mokyklą), bet svarbiausia — visuomenės gyvenimo pokyčiai ir nuotaikos. Kaip ir daugelis to meto kultūros veikėjų, B. Sruoga gyveno Lietuvos valstybinio savarankiškumo siekimais, nuoširdžiai tikėdamas, kad, nuvertus carinę priespaudą, atėjo naujas lietuvių tautos gyvenimo periodas, sudaręs naujas kultūrinio gyvenimo sąlygas. Apie tai kalba šio meto jo straipsniai, tokio požiūrio atgarsių yra net eilėraščiuose, šiaip jau tolimuose nuo dienos aktualijų. Tik vėliau, susidurdamas su vis didėjančiu buržuazinės visuomenės materialėjimu, korupcija, partijų rietenomis,

[137] Dailiosios Literatūros Skyriaus Statuto metmena.— MACBR, f. 45, b. 217.

[138] Lietuva, 1919, gegužės 24.

[139] LKLIR, f. 53, b. 983.

[140] *Matusas J.* Šaulių sąjungos istorija.— K., 1939, p. 13; Iš įvairių šaltinių.— BSMA, p. 67.

šiokiadienio gyvenimo pilkumu. B. Sruoga, kaip ir kiti jo kartos menininkai, pradėjo kritiškiau žiūrėti į tuometinę buržuazinę tikrovę, visuomeninės raidos perspektyvas. Savo politiniais įsitikinimais neperžengęs buržuazinio liberalizmo pozicijų, kultūros srityje jis ilgainiui buržuazinei valdžiai tampa opozicinškas, o politinės veiklos iš viso šalinasi.

Kritiškesnių gaidų B. Sruogos požiūryje galima aptikti jau 1920 m.[141] Nerealizuoti liko daugelis jo šio meto užmojų. „Santaros" partija, pasitikėjusi magiška žinomesnių vardų galia, rinkimus pralaimėjo, negaudama Seime nė vienos vietos. Gana skeptiškai B. Sruoga ėmė atsiliepti ir apie Šaulių sąjungą. Ant jo surašyto literatūrinio darbo projekto Švietimo kolegijos valdininkas (ar ne literatas J. Zubrickis-Turčiniškis?) užrašė rezoliuciją: „dailioji literatūra, būdama didžiai svarbi, vis tik turėtų augti ir plėtotis ne valdžios globoje ir priežiūroje būdama, bet turėdama daugiausia laisvės ir pačių dailininkų iniciatyvos" [142]. Užtat kuo toliau, tuo dažniau B. Sruoga susidurdavo su naujai kylančios miesčionijos polinkiais ir užmojais. Varginanti kasdienybė buvo ir darbas redakcijoje. Nors ir lengvai rašomi ar tiesiog kompiliuojami, gausūs straipsniai ir straipsneliai, kurių tik nedidelė dalis pasirašyta pavarde ar labiau žinomu slapyvardžiu, o daugelis tik numanomi, spėtini iš kokio vaizdingesnio posakio ar „sruogiškos" sakinio konstrukcijos — šie straipsniai vargu ar galėjo suteikti rašytojui didesnį moralinį pasitenkinimą, alino fiziškai ir kūrybiškai. „...Mano gyvenimas, kuriuo aš turiu dabar gyventi,— sakė B. Sruoga viename to meto laiškų,— tai vien tiktai įkyrus, liūdnas šiokiadienių reikalų verpetas ir kad aš visas dabar, ir mano mintys, ir supratimai, ir sąvokos — visa tokios mažos, tokios šiokiadienės, tokios liūdnos. Man tik ir pinas dabar — „konferencijos ir metodai", „provokacijos" ir „propaganda", „susirinkimai" ir „pasitarimai", „Silezija" ir Vilnius

[141] Žr. *Sruoga B.* Tadui Daugirdui paminėti.— Dainava, 1920, kn. 1, p. 63.

[142] MACBR, f. 45, b. 217. Panašią rezoliuciją Valstybės kontrolės atstovas užrašė vėliau ir ant LMKD projekto leisti grožinę literatūrą (MACBR, f. 45, b. 88; Menas, 1920, Nr. 2, p. 11).

ir t. t." [143]. Kitame laiške irgi: „Kokiuo vargu aš atsėdėjau redakcijoj tas šešias valandas! Ir, rodos, kaži ką atiduočiau, kad tik laukų kvapu paalsuoti, kad tik krūtinėj būtų lengva — ir platu" [144].

Žinoma, tai nuotaikos žodžiai — panašiai B. Sruoga rašys dar ne kartą, ir kaldamas gramatikos taisykles studijų metais, ir vėliau ruošdamasis paskaitoms. Tačiau jis iš tikrųjų džiaugėsi kiekvienu laisvu šventadieniu, kurį galėjo praleisti gamtoje, su draugais. Vasaromis traukdavo į Baibokus; 1921 m. kelioms savaitėms buvo nuvykęs į Palangą ir, kaip visada, prie jūros išgyveno dvasinį pakilimą, šį sykį išsiliejusį, rodos, ne tiek kūriniais, kiek visokiomis išdaigomis, kurias krėtė drauge su A. Rimka (vaikštinėjo su suomišku peiliu pašonėje, vaizdavo prie Birutės kalno vaiduoklius etc.) [145].

Redakcijoje ir už jos sienų B. Sruoga šiuo metu artimiau bendravo su F. Kirša, J. Pronskum, A. Rimka, V. Biržiška, K. Binkiu, su kuriuo turėjo dalytis populiariausio poeto šlove [146]. Sueidavo su dauguma teatralų, buvodavo repeticijose ir spektakliuose, koncertuose, lankydavosi pas Dubeneckius, U. Babickaitę. 1919 m. rudenį į jo gyvenimą įėjo V. Daugirdaitė. Su ja B. Sruoga buvo šiek tiek pažįstamas dar Maskvoje, kur ši, 1916 m. baigusi Rostovo prie Dono gimnaziją, kelis semestrus mokėsi Komerciniame institute. V. Daugirdaitei pradėjus dirbti vertėja ir korespondente „Lietuvos" redakcijoje, pažintis netruko išaugti į abipusę simpatiją ir draugystę. Su V. Daugirdaite jis dabar praleisdavo nemaža laisvalaikio; neretai prie jų prisidėdavo ir gera abiejų pažįstama J. Čiurlionytė

[143] Laiškas V. Daugirdaitei 1919, gegužės 27.— LKLIR, f. 53, b. 459.

[144] Laiškas V. Daugirdaitei 1919, birželio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 656.

[145] Žr. laišką V. Daugirdaitei 1921 m.— LKLIR, f. 53, b. 461, taip pat A. Rimkos pasakojimus, užrašytus E. Rimkaitės (autoriaus archyvas).

[146] Rašant apie B. Sruogos gyvenimą ir veiklą Kaune 1919—21 m., remiamasi ir J. Čiurlionytės, V. Marcinkaus (SME, inv. Nr. 1368 Rp), P. Pinkauskaitės (LKLIR, f. 53, b. 353, SME, inv. Nr. 1369 Rp), A. Savickienės (laiškas autoriui 1959, vasario 25), T. Vaičiūnienės (Kultūros barai, 1968, Nr. 9, p. 64; Literatūra ir menas, 1983, gegužės 28) atsiminimais, V. Sruogienės laiškais autoriui 1970, birželio 20, 1978, rugsėjo 3, spalio 1, 10, 1979, vasario 4, rugsėjo 22.

(„Buvome neatskiriama trijulė",— prisimena ji), kartais ir F. Kirša, K. Binkis, Pov. Čiurlionis. Dažnai visi klajodavo Kauno apylinkėse, vakarais kalbėdavo apie meną, architektūrą, skaitydavo poeziją, J. Čiurlionytė su broliu skambindavo fortepijonu. Kartais kompanija kiek keisdavosi: į tokius pasivaikščiojimus įsijungdavo ir J. Tumas-Vaižgantas, V. Krėvė ar teatralai vilkolakininkai, irgi sudarę savą bendriją. Kaip tik čia, ypač bendraujant su V. Daugirdaite, bene labiausiai ir atsiskleidžia tuometiniai B. Sruogos vidiniai išgyvenimai, jo visokių netikėtumų kupinas charakteris, nuo aplinkinių stropiai slepiama lyriškoji asmenybės pusė.

Sfera, kurioje sukosi B. Sruoga,— daugiausia meno žmonės, o trauka bendrauti — abipusė. Tai buvo metai, kai menininkai, daugelis vos grįžę į Lietuvą, tarsi ieškojo vienas kito, būrėsi, siekdami jaukumo ir paramos savo užmojams. Suėjus draugėn, būsimo kultūrinio gyvenimo planai ir sumanymai mezgėsi lengviau; buvo mėgstama draugė ir pasiausti, to B. Sruoga irgi nesišalino. Šiuose įvairiuose suėjimuose, nežiūrint palyginti jauno amžiaus, jis buvo pastebima figūra: ir dėl savo greito užsidegimo kultūros darbams, noro viską aprėpti, visur prisidėti, ir dėl jau akivaizdžių literatūrinių nuopelnų, pagaliau dėl gaivališko temperamento.

Iš šių menininkų susibūrimų ypač minėtini du, vienas su kitu susiję — Vilkolakis ir Lietuvių meno kūrėjų draugija. B. Sruoga priklausė jų abiejų iniciatyvinėms grupėms, abiem atidavė daug laiko ir energijos.

Vilkolakis, kaip menininkų klubas, įsikūrė 1919 m. gegužės 4 d., B. Sruogai vos persikėlus į Kauną. Atrodo, kad B. Sruoga pasiūlė ir patį klubo vardą, kuris, turėjęs simbolizuoti kūrybingų, monais besiverčiančių žmonių sambūrį, gerokai šokiravo ir visuomenę, ir kai kuriuos ortodoksiškiau nusiteikusius meno žmones, pirmiausia viešai reagavusį A. Jakštą [147]. B. Sruoga buvo išrinktas pirmuo-

[147] Žr. *Jakštas A.* „Homero draugija" ir „Vilkolakis".— Draugija, 1919, Nr. 4—6, p. 237. Dėl B. Sruogos „autorystės" būta ir kitų nuomonių: F. Kirša 1938 m. vardo sugalvojimą priskyrė sau (žr. neišaiškinto asmens pasikalbėjimą su F. Kiršą 1938, lapkričio 21.— MACBR, f. 12, b. 582, p. 99).

ju klubo prezidentu, vilkolakininkų terminu — vaidila, ir jau iki vasaros ėmėsi šiokios tokios veiklos: paskelbė konkursą klubo emblemai ir antspaudui sukurti [148].

Vilkolakio statutas, priimtas steigiamojo susirinkimo ir vėliau tikslintas, apibrėžė klubo tikslą: „Laisvai augti ir auklėti mene ir meno žygius sergėti", taip pat priemones tam tikslui pasiekti: paskaitos, vakarėliai, diskusijos, minėjimai, meno studijų kūrimas, leidybos organizavimas. Tuo keliu praktiškai ir buvo einama. Išsinuomoję keturis kambarius Laisvės alėjoje, vilkolakininkai rudeniop bendromis jėgomis, dailininkams rodant iniciatyvą, įsirengė čia nedidelę salę, sceną, bufetėlį, kambarį klubo nariams rinktis, patys juos papuošė. Salėje per visą sieną buvo nupieštas pirmojo vaidilos B. Sruogos paveikslas (dail. O. Dubeneckienė). 1919 m. rugpjūčio 9 d. įvyko oficialios įkurtuvės, kurių metu, be kalbų, aktorių deklamacijų, muzikavimo, rašytojai M. Vaitkus, V. Bičiūnas, F. Kirša, K. Binkis, S. Čiurlionienė-Kymantaitė ir B. Sruoga skaitė savo naujausių kūrinių [149]. Prasidėjo kasdienis klubo gyvenimas — su spontaniškais menininkų susiėjimais, pokalbiais, varjetė tipo pramoginėmis programėlėmis, vaišėmis, karštais ginčais „iki išnaktų", iš kurių natūraliai ir kristalizavosi minėtos viešosios darbo formos.

Populiarios tarp menininkų ir visuomenėje buvo pirmadieniais rengiamos paskaitos apie meną. Jos vyko visą laiką, kol gyvavo Vilkolakis, net ir tada, kai jis atsisakė menininkų klubo funkcijų, o azartiškiausi lektoriai buvo A. Sutkus, V. Bičiūnas, vėliau J. A. Herbačiauskas, B. Sruoga Vilkolakyje yra kalbėjęs šiomis temomis: „Lietuvių kultūrinės psichologinės lyties metmena", „Literatūra ir vaidyba", „Vaidybos genezė ir jos psichologija", „Apie teatrą, jo esmę ir tautinį teatrą". Ne mažiau aktyviai dalyvavo ir Vilkolakio dar 1919 m. surengtuose T. Daugirdo ir L. Stuokos-Gucevičiaus minėjimuose, kur skaitė pranešimus apie šių kultūros veikėjų darbus ir asmenybes. Abu pranešimai buvo išspausdinti — vienas dienraštyje

[148] Konkursas.— Lietuva, 1919, gegužės 18.

[149] Vilkolakio įkurtuvės.— Lietuva, 1919, rugpjūčio 13; *Sutkus A.* Vilkolakio teatras, p. 34.

„Lietuva", kitas, apie T. Daugirdą,— leidinyje „Dainava", kuris buvo pagrindinis Vilkolakio bandymas įsijungti į leidybą. B. Sruoga buvo vienas šių „literatūros ir dailės lapų", kaip rašoma paantraštėje, iniciatorių ir parengėjų: kartu su F. Kirša jis redagavo šį originalaus didelio formato leidinį, išspausdindamas jame savųjų pasaulinės literatūros kūrinių (poezijos ir dramos) vertimų, originalių eilėraščių, du straipsnius. Ši medžiaga užima net ketvirtadalį ploto. Simptomiškas ir leidinyje dalyvavusių autorių ratas: M. Vaitkus, A. Lastas, F. Kirša, A. Sutkus, P. Galaunė. Buvo manyta „Dainavą" leisti ir toliau, deja, dėl lėšų stokos išėjo tik vienas numeris.

Vilkolakio vaidila B. Sruoga buvo tik kelis mėnesius. Kaip per menkai žadinusį „gyvybines jėgas", jį netrukus šiame „poste" pakeitė K. Sklėrius, šį tuoj F. Kirša, o 1920 m. sausio 13 d. vaidila tapo teatralas A. Sutkus, palaipsniui pasukęs Vilkolakį visai kita — improvizacinio satyros teatro — linkme.

Šio teatro, gyvavusio iki 1925 m., veikla B. Sruogai irgi imponavo. Jam buvo artima naujojo Vilkolakio visuomeninė prasmė, jo satyrinis pobūdis. Nesiekdamas griauti vos iškilusios buržuazinės valstybės pamatų, teatras su skausmu kalbėjo apie daugelį vis labiau ryškėjančių anuometinio gyvenimo ydų, tokių kaip „valdininkijos biurokratėjimas, jos moralinis smukimas ir miesčionėjimas, asmeninės naudos vaikymasis", prekiavimas „krašto reikalais ir liaudies pasitikėjimu", klestintis protekcionizmas ir šeimyniškumas [150]. Šiuo požiūriu teatras apčiuopė ir savaip išreiškė beprasidedančią „nepriklausomybės iliuzijų" krizę. Ne mažiau B. Sruogą traukė Vilkolakio sceniniai principai, ypač improvizacinis vaidinimų pobūdis, kurį jis laikė novatorišku eksperimentu ne tik Lietuvos, bet ir visos Europos mastu. Jau studijuodamas Miunchene, B. Sruoga straipsnyje JAV spaudai „Teatro revoliucija" (1923) A. Sutkaus teatrines pažiūras pavadino viena įdomiausių moderniojo teatro teorijų, o paties Vilkolakio „revoliucinius bandymus", irgi gerokai perdėdamas, aprašė greta tokių pasaulinio masto teatro reiškinių kaip G. Fuch-

[150] *Sutkus A.* Min. veik., p. 52—53.

so, G. Kreigo, V. Mejerholdo, A. Tairovo pastatymai. Įdomu, kad šiame straipsnyje B. Sruoga kalba kaip šios trupės dalyvis [151].

Iš tikrųjų B. Sruoga Vilkolakyje nėra vaidinęs. Drauge su A. Sutkum, V. Bičiūnu, V. Jomantu ir kitais dažniausiai rašė satyrinius tekstus „Veronikos" ar „Veltos" žinioms, taip pat kupletus aktualiomis visuomenės gyvenimo temomis (juos liaudies dainų, bažnytinių giesmių ar populiarių romansų melodijomis atlikdavo Vilkolakio „Milžinų choras"). Didesnės meninės vertės šie kupletai neturi, ne visi jie ir išliko, be to, dažnai neįmanoma atskirti, kuris kieno darbas. Tai priklauso nuo pačios kūrimo specifikos: medžiagos kupletams stengdavosi pateikti visi vilkolakininkai, rašydavo irgi bendrai, tikslindami, papildydami, pirašydami naujus posmus ir priedainius [152]. Vėliau, kai Vilkolakis perėjo prie ištisinių satyrinių vaidinimų, B. Sruoga siūlė temas, rašė scenarijus ir įvairius intarpus į kitų scenarijus, dalyvavo aptariant būsimuosius vaidinimus [153]. Kaip prisimena vilkolakininkai, B. Sruo-

[151] „Mes visi buvom pradžininkai, ieškotojai naujų pasaulių, turėjom gerų norų — ir daugiau nieko. Tuo labiau neturėjom jokios nei išorės, nei vidaus technikos, atsitiktinai susibūrę, daugiausia suburžuazėjusio gyvenimo prakeikti ir persekiojami, krūvon. Žinoma, mes buvom vienan dvasinin organizman nesuaugę, teatralų žargonu tariant, nesusigiedoję. Žodžiu, dideliems darbams mes buvom visai neprisirengę. Bet mūsų vaidinimams rašytų veikalų mes nežinojome. Šeštadienio vakarą, po ilgo savaitės dėl duonos kąsnio darbo nuvargę, susirinkdavom aptart, ką rytoj, sekmadienį, vaidinsime. Ir bendrai visi galvodami nustatydavome tiktai veiksmo schemą, kuris rytojaus dieną turi būti vaidinamas. Jokios kalbos apie repeticijas, apie ritmiką, apie muzikalinę kompoziciją. Rytojaus dieną visa, kas reikalinga, buvo tam vakarui improvizuojama. Žodžiai, ritmika, muzika... Savaime suprantama, kartais pridarydavom skandalingų absurdų. Bet kartais, kai mūsų mažą, neprityrusią kuopelę lydėdavo taip vadinamas įkvėpimas, mes pasiekdavom įstabių kūrybos aukštybių" (*Padegėlis Kasmatė*. Teatro revoliucija.— Naujienos, 1923, rugpjūčio 18).

[152] Žr. B. Sruogos tekstus „Veronikos" ar „Veltos" žinioms (LKLIR, f. 53, b. 1109), „Milžinų chorui" (MACBR, f. 12, b. 288).

[153] Žr. kupletus spektakliui „Visi prie urmų" (LKLIR, f. 53, b. 1108). Tą darbą B. Sruoga tęsė ir 1924 m., grįžęs iš Miuncheno,— žr. kupletus operetės „Gražioji Elena" parodijai (LKLIR, f. 53, b. 560), „metraštininkų" scenelę apie „Skirgailos" kupiūras ir S. Šemerio „Granata krūtinėj" recenzijas (f. 53, b. 453).

ga įėjo į siaurą Vilkolakio „scenaristų" būrelį, kurį, be jo, sudarė dar V. Bičiūnas, V. Jomantas ir A. Sutkus. „Būrelis spėjo parengti bene penkiolika vienaveiksmių, apie tiek pat dviveiksmių veikaliukų ir šiaip programos numerių įvairioms progoms" [154],— nurodo savo atsiminimuose A. Sutkus.

Lietuvių meno kūrėjų draugija (LMKD) — antrasis menininkų sambūris, kurio veiklai B. Sruoga 1920—21 m. skyrė daug jėgų ir energijos. 1919 m. pabaigoje B. Sruoga dalyvavo LMKD iniciatyvinėje grupėje („pradžios kuopoje") įstatų projektui parengti ir steigiamajam susirinkimui sukviesti, nors čia, atrodo, aktyviau nepasireiškė [155]. Draugiją įkūrus (1920 m. sausio 29 d.), netrukus buvo įtrauktas į valdybą, vėliau kurį laiką ėjo sekretoriaus pareigas, o A. Sutkui išvykus, net pavadavo jį vicepirmininko poste [156].

Kaip rodo protokolai [157], kurių keletas rašyta ir jo ranka, B. Sruoga į valdybos posėdžius lankėsi maždaug metus laiko (1920 m. vasario 3 d.—1921 m. sausio 25 d.) — iki naujos valdybos rinkimų; tiesa, po vasaros su pertraukomis. Posėdžiai vyko kas savaitę, o kartais ir dažniau. Valdybos įpareigotas, B. Sruoga rašė jos kreipimusis į Lietuvos visuomenę ir JAV lietuvius, kaip jos atstovas dalyvavo įvairių žiuri, organizacinių komisijų darbe (LMKD parodos rengimo, dailės eksponatų, skirtų draugijos Meno rūmams, nupirkti, pašto ženklų konkurso ir pan.) [158].

Valdybos pavedimu B. Sruoga iš pradžių įsijungė ir į teatro reikalus: posėdžiavo 1920 m. birželio 18 d. įsteigtoje teatro taryboje, kuri svarstė lietuvių teatro padėtį,

---

[154] *Sutkus A.* Vilkolakio teatras, p. 213—214.

[155] Žr. Mūsų darbas.— Menas, 1920, Nr. 1, p. 1—3; Mykolo Vaitkaus atsiminimai.— Gimtasis kraštas, 1969, birželio 12, 19 bei LMKD organizatorių sąrašus, įstatų juodraščius, ataskaitas (MACBR, f. 45, b. 88, 90, 111, 122).

[156] Žr. Darbo takais.— Menas, 1920, Nr. 2, p. 12.

[157] MACBR, f. 45, b. 194.

[158] Žr. Lietuva, 1920, kovo 31; MACBR, f. 45, b. 52, 121, 195, 194, p. 152, 151, 148, 145; Meno Rūmai.— Menas, 1920, Nr. 1, p. 7.

bandė nustatyti jo raidos ir repertuaro gaires, atidarė dramos studiją, rūpinosi operos ir dramos teatrų steigimu [159]. Vis dėlto, kaip rodo protokolai, aktyviau į teatralų ginčus neįsijungė, susirinkimuose daugiausia tylėjo. Bet visą laiką buvo suinteresuotas įvykių stebėtojas ir ne sykį kategorišką nuomonę tais klausimais yra išsakęs spaudoje.

Daugiausia B. Sruogos veikla LMKD, be valdybos, yra susijusi su literatų sekcija ir jos užmojais. Sekcijos planai, kuriuose iš pat pradžių figūruoja originalių ir verstinių literatūros veikalų leidimas, kasmetinės premijos ir stipendijos literatams, knygyno steigimas etc., daugeliu atžvilgių atitiko minėtame 1919 m. rašte jo išdėstytą požiūrį į literatūros padėtį Lietuvoje bei būdus, kaip tuos reikalus toliau tvarkyti.

Didžiausias su sekcija susijęs B. Sruogos šio meto rūpestis — pasaulinės literatūros chrestomatijos rengimas. Apie tokią chrestomatiją, būtiną literatūriniam visuomenės švietimui, kalbama dar 1919 m. pavasarį parengtoje „Dailiosios literatūros skyriaus Statuto metmenoje" [160]. Ten išdėstyti ir pagrindiniai chrestomatijos principai, nuo kurių B. Sruoga nenutolo ir vėliau, sudarydamas prospektą ir gindamas jį LMKD literatūros sekcijoje. Pagal šį prospektą, chrestomatija-enciklopedija (sudarytojo terminas) turėjo apimti viso pasaulio literatūras nuo seniausių laikų iki pačių paskutinių XX a. dešimtmečių. Medžiaga, suskirstyta chronologiškai, sudaro šešis pagrindinius skyrius: įvadas, Rytų, graikų romėnų, viduramžio, renesanso ir naujųjų amžių literatūros. Apimtis niekur nenurodoma, tačiau iš autorių ir kūrinių gausumo (prospekte figūruoja daugiau kaip 100 rašytojų) matyti, kad chrestomatijos turėjo būti keli tomai. Prieš kiekvieno laikotarpio, kiekvienos literatūros, net atskiro rašytojo kūrybos pavyzdžius numatyti platūs apžvalginiai straipsniai, o knygos pradžioje įvadas apie literatūros ir jos istorijos supratimą,

[159] Žr. Lietuvių Meno Kūrėjų Draugijos Teatro darbų pagrindai.— Menas, 1920, Nr. 1, p. 4—6; MACBR, f. 45, b. 160, p. 14—16, b. 194, p. 140, 142, 121.

[160] MACBR, f. 45, b. 217.

literatūros atsiradimą, jos plėtotę ir kt.[161] Iš B. Sruogos straipsnio „Literatūros darbo uždavinys Lietuvoje" aiškėja, jog parengimas užimsiąs 3—5 metus, leisti reikėtų sąsiuviniais periodiškai, lėšų tektų kreiptis į visuomenę [162].

Chrestomatijos-enciklopedijos planas 1920 m. liepos 23 d. buvo aptartas literatūros sekcijos susirinkime. Išsakydami vieną kitą pastabą ar abejonę dėl leidinio apimties, struktūros, kūrinių atrankos, nė vienas iš sekcijos narių (plg. J. Tumo-Vaižganto, V. Bičiūno, K. Šmulkščio, J. Jablonskio pastabas projekto tekste ar susirinkimo metu) neginčijo knygos reikalingumo. Tačiau ano meto sąlygomis tokia chrestomatija aiškiai buvo per didelė, nereali ir dėl to pasmerkta žlugti. Juto tai kiti, nebegrįžo prie jos vėliau ir pats B. Sruoga.

Galimas daiktas, su chrestomatija siejasi ir anksčiau minėta ne visa išlikusi (o gal nebaigta?) B. Sruogos verstinės poezijos knyga „Žiedai ir dulkės". Žinoma, tokio rinkinio sumanymas galėjo bręsti ir anksčiau, tačiau, sprendžiant iš tekstų, rengtas jis buvo jau pasirodžius „Dainavai" (iš šio leidinio imti eilėraščiai pataisyti ir artimesni vėlesnėms jų publikacijoms).

Šiuo metu B. Sruoga vertė nemaža, ypač dramos kūrinių. A. Sutkaus Vaidybos studijai, vadovo prašomas, įteikia O. Valenbergos vienaveiksmę pasakaitę „Kalnų dvasia ir berniukas, arba Didžiojo kalno senas trolis", o besikuriančiai operos trupei — du „Traviatos" veiksmus (kitus du — F. Kirša). „Dainavoje" išspausdinamas jo verstas P. Luji scenos vaizdelis „Saulei leidžiantis". Maždaug iš to meto ir E. Verharno „Aušros", O. Vaildo „Salomėja", M. Meterlinko „Neregiai" (pastarosios dramos vertimas neišlikęs). Šis sąrašas (čia dar reiktų pridėti vėlesnius dramų vertimus — Š. van Lerbergo „Paną", H. Ibseną „Solnesą", A. Čechovo „Tris seseris") neabejotinai primena B. Sruogos Maskvos laikų teatrines simpatijas: tai vis kūriniai, kurių pastatymais Pirmojo pasaulinio karo metais garsėjo Kamerinis („Salomėja"), V. Komisarževs-

[161] MACBR, f. 12, b. 2172; LKLIR, f. 52, b. 254.

[162] *B. S.* Literatūros darbo uždavinys Lietuvoje.— Menas, 1920, Nr. 1, p. 11.

kajos („Panas") ir kiti teatrai. Iš rusų kalbos šiuos kūrinius B. Sruoga, atrodo, ir vertė.

Beveik visi šie vertimai liko rankraščiais (nors buvo planų juos išleisti [163]), nestatė jų nė teatras: matyt, B. Sruoga imdavosi jam patikusio veikalo, neturėdamas jokių publikavimo ar realizavimo scenoje garantijų. Be to, rašytojas skubėjo pirmiausia publikuoti savo kūrybą, ir čia jam sekėsi kur kas geriau. 1919 m. vasarą, vos B. Sruogai persikėlus į Kauną, išeina iš spaudos jo poemėlė „Deivė iš ežero", 1920 m.— eilėraščių rinkinys „Saulė ir smiltys", kuriame sudėti daugumas karo meto jo poetinių kūrinių, dalis iki tol visai nespausdintų. Šios knygos, ypač pastaroji, iš karto iškėlė B. Sruogą į pačių įdomiausių jaunesniosios kartos lietuvių poetų tarpą, net jos avangardą.

Ne mažiau B. Sruoga 1919—21 m. garsėja ir kaip kritikas. Tiesa, iš šio meto neturime kokių ryškesnių manifestinių jo straipsnių ar recenzijų, kuriose būtų nagrinėjami esmingesni estetikos klausimai, brėžiami meno keliai (nebent „Iš mūsų vaidybų"). Estetinių deklaracijų laikas praėjęs, tačiau ne be pėdsako. Tai, ką Rusijoje svarstė teoriškai, dabar, grįžęs į Lietuvą, B. Sruoga ėmė taikyti literatūrinio gyvenimo kasdienybei. 1918 m. jis išspausdina triuškinančią „Ašarėlių" recenziją, kurioje, dar sykį iškeldamas įkvėpimo ir stichiško kūrybos prado reikalavimą, įvertina Margalio eiles kaip „sausas, šaltas, agituotines", nuobodžiai, senomis priemonėmis kartojančias nuvalkiotus motyvus. „Visa — nėra lyrika, nėra poezija" [164],— tokia šios recenzijos išvada. Dar po metų analogiškai įvertinami P. Biržio „Sielos sparnai" ir M. Vaitkaus „Brėkšta". Išsityčiojęs iš operos spektaklio režisūros štampų, vaidmenų traktuotės, kostiumų, B. Sruoga teatrui pasiūlo vaidinti „Birutę" nuleidus uždangą [165].

---

[163] Žr. Literatūros naujienos ir kronika.— Knygos, 1922, Nr. 1, p. 69, 71, 72, 75.

[164] *B. Sr.* Margalis. „Ašarėlės".— naujausios dainos.— Lietuvos aidas, 1918, rugsėjo 12.

[165] *Vandalissimus.* Skolastikos ir limonado tema.— Lietuva, 1920, sausio 1; *Parvenu.* Birutės menas.— Lietuva, 1921, kovo 12.

Tačiau labiausiai išsiskiria recenzijos „Skaitymuose". Vien pirmajame šio žurnalo numeryje, pasirodžiusiame 1920 m. pabaigoje, B. Sruoga, pasislėpęs po įvairiais, gana permatomais kriptonimais, rašė apie M. Pečkauskaitės dramą „Pančiai", Maironio „Pavasario balsų" penktąjį leidimą, A. Jakšto eilėraščių knygą „Rudens aidai". Tolesniuose penkiuose numeriuose pasirodė recenzijos apie K. Puidos „Rytų svečią", Butkų Juzės „Žemės liepsną", Vydūno „Jūros varpus", Tyrų Dukters „Vasaros šnekas", dar po kiek laiko — apie Butkų Juzės „Verkiančias rožes". Visus šiuos kūrinius B. Sruoga įvertino neigiamai. Poezijos knygose kritiko nepatenkino formos anemija, kitų poetų sekimas, pasidavimas miesčioniškumui, jausmų limonadinis saldumas; dramose — veiksmo nenuosakumas, nereikalingos scenos, neindividualizuoti veikėjai, sausa kalba, primityvus alegoriškumas. Visi šie trūkumai B. Sruogos išsakyti griežtai, ne tik kad nešvelninant, bet — priešingai — tiesiog pasityčiojant iš menkesnių posmų, minčių, nevykusių vaizdų. Įgėlimų aštrumą ir skaudį aitrino ir B. Sruogos žodžio šmaikštumas [166].

Nenuostabu, kad B. Sruogos kritika, ypač jos tonas, sukėlė paliestųjų reakciją. Po „Birutės" recenzijos K. Petrauskas, nors tiesiogiai ir nepaminėtas, įsižeidęs svarstė, ar jis iš viso reikalingas Lietuvoje [167]. A. Jakštas akrobatikos siūlė ieškoti ne jo, bet paties B. Sruogos kūryboje: „Ten kiek eilėraščių, tiek keisčiausių aukštynkojiškos akrobatikos numerių, kuriems ir geriausi cirko klounai gali pavydėti" [168]. Vydūnas, savo „Darbymetyje" atsiliepęs į „Jūros varpų" kritiką, apeliavo į Švietimo ministeriją, o per ją į „tautos atstovybę", reikalaudamas susirūpinti, kodėl valdžios finansuojamame žurnale spausdinamos tokios „pašiepos", o ir vėliau niekaip negalėjo pa-

[166] Greičiausiai „Skaitymams" buvo skirtas ir geliantis, tikriausiai dėl savo kritiškumo rankraščiu likęs straipsnis apie A. Galdiko iliustracijas 1921 m. išleistiems V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimams" (*Sirakuzinas B.* Pirmas bandymas iliustruoti knygą.— VRBR, f. 25, b. 222).

[167] Žr. K. Petrausko laišką J. Žilevičiui 1921, kovo—gegužės (?) mėn.— MACBR, f. 45, b. 327.

[168] *Jakštas A.* Skaitymai.— Draugija, 1921, Nr. 1—2, p. 66.

miršti „Skaitymų" recenzijos, jautėsi jos užgautas [169]. „Histeriškais rašiniais", „hiperkritika", „aiškiausiu pavyzdžiu, kaip nereikia knygų sutikti", B. Sruogos recenzijos buvo apibūdintos ir kai kurių kitų literatų rašiniuose [170].

Sujudinęs ambicijas, ginčas vis dėlto turėjo ir gilesnę prasmę. Tolstant karo negandoms, gerokai trukdžiusioms normalesnę literatūros plėtotę, pagausėjo lietuviškos spaudos, viena po kitos rodėsi visokio lygio, visokių krypčių ir žanrų knygos, ir vakarykščiai jaunieji, dar prieš karą išėję su antipozityvistiniais šūkiais, ėmėsi konkretaus savosios literatūros vertinimo ir jos inventorizacijos. Tai ypač ryšku to meto L. Giros, V. Krėvės kritikoje, paremtoje naujais estetiniais reikalavimais. „Skaitymai" buvo tas žurnalas, kuris nuo pat pirmojo numerio kategoriškiausiai išryškino naują kritikos tendenciją, o B. Sruogos rašiniai — patys negailestingiausi. Neatsitiktinai jie buvo pretekstas ir didesnei, jau anksčiau brendusiai diskusijai dėl kritikos prasmės ir vietos. Diskusija išsiliejo „Skaitymuose", o ryškiausi jos konfrontuojantys poliai buvo trečiame numeryje išspausdinti J. Tumo-Vaižganto ir L. Giros straipsniai [171].

„Naujos knygos — didelis tautos atsitikimas: reikia juo domėtis ir tuo — džiaugtis, kai jis bent tavęs negadina" [172],— toks buvo Vaižganto svarstymų straipsnyje „Knygoms apginti... nuo kritikų" išeities taškas. Kritika, pagal Vaižgantą ir vėliau jį palaikiusią M. Pečkauskaitę, neturinti moralinės teisės griežčiau spręsti apie meno kūrinį, nurodinėti jo vertę („šitas veikalas — caca, tai skaitykit, o šitas — eu, tai jo lenkitės iš tolo: jis yra nepriimtinas" [173]). Nepriimtinas Vaižgantui buvo ir „Skaitymuose" susidariusios „gražios knygų peikėjų kompanijos" no-

[169] *Vydūnas.* Mūsų raštija.— Darbymetis, 1921, Nr. 3, p. 53—57; E. Šakalytės-Stalioraitienės atsiminimai.— LKLIR, f. 85, b. 39.

[170] *P. Gs.* Skaitymai.— Ateitis, 1921, Nr. 4—5, p. 110; *Nokubas T. [Pečkauskaitė M.]* Vėjo malūnai.— Skaitymai, 1921, kn. 7, p. 97; *Vaižgantas.* Knygoms apginti... nuo kritikų.— Skaitymai, 1921, kn. 3, p. 78, 79.

[171] Žr. Lietuvių literatūros kritika 1918—1940 m.— Kn.: Lietuvių literatūros kritika. V., 1972, t. 2, p. 18—19.

[172—174] *Vaižgantas.* Knygoms apginti... nuo kritikų.— Skaitymai, 1921, kn. 3, p. 82; p. 79; p. 78.

ras orientuotis į užsienio literatūros lygį. Jam atrodė „keista ir neprotinga" reikalauti iš lietuvių rašytojų to, ką sugeba sukurti didžiųjų tautų autoriai. „Mes duodame tiek, kiek tegalime" [174],— sakoma straipsnyje. L. Giros požiūris diametraliai priešingas. Jis ragina pradėti radikalų, negailestingą visos savosios literatūros perkainojimą („naujosios mūsų kritikos uždavinys visų pirma būtų, padarius naują ir pamatinį visų ligšiolinių mūsų literatūros vertenybių įkainojimą, be gailesčio nuversti nuo neprideramų jiems sostų visus netikruosius dievukus, kaip seniai ten įrioglintus, taip ir neperseniausiai, ir tik ką iškeptuosius, šviežiausius" [175]). Vaižganto siūloma giriamoji kritika, pagal L. Girą, prasilenkia su pačia kritikos esme, be to, nieko, be žalos ir dezorientacijos, neduoda nei rašytojams, nei visuomenei.

B. Sruoga šioje diskusijoje stovi L. Giros pusėje,— tai rodo „Skaitymuose" paskelbtas jo atsakas Vydūnui dėl „Jūros varpų", tai rodo įvairūs kiti to ir kiek ankstesnio laiko straipsniai bei recenzijos. Giriamasis Vaižganto požiūris čia paniekinamai vadinamas „labdarių" kritika, kvalifikuojamas kaip skaitytojų ir rašytojų demoralizacija, net kaip manija, o „Skaitymų" autoriai (B. Sruoga ypač pabrėžia jų „bendrą idėjinį ryšį") pristatomi kaip naujo kelio pradininkai, kurie „į literatūrą žiūri menininko akimis", rūpindamiesi ne tiek veikalų naudingumu kuriai nors „darbavimosi programai", kiek jų tobulumu „meno žvilgsniu" [176]. Nediskutuotina B. Sruogai buvo ir mintis dėl „europietiškųjų" vertinimo kriterijų: rašytojas visada buvo prieš kultūrinį uždarumą, tvankų virimą vien savo problemose, prieš nesugebėjimą pamatyti ir pajusti tą gera, kas pasiekta kaimyninėse literatūrose ir apskritai mene.

Kritiškumo dvasią ir įkarštį B. Sruoga išlaikė bene ilgiausiai iš visų „Skaitymų" dalyvių. Gal dėlto jis buvo nepatenkintas po metų kitų prislopusia šio žurnalo kritine dvasia ir 1923 m. kvietė jo leidėjus reformuoti žur-

[175] *Radzikauskas E.* Dar dėl kritikos esmės ir rolės.— Skaitymai, 1921, kn. 8, p. 135.

[176] *Sirakuzinas B.* Ad narrandum.— Skaitymai, 1921, kn. 10, p. 90.

nalą, kad šis „vėl būtų gyvas, kad jį galėtų skaityti ne tik tie, kurie iš nuobodumo mirti rengias" [177]. Deja, pats tuo metu kritikos galėjo įmtis tik priešokiais: naujos gyvenimo aplinkybės — mokslas Miunchene — neteikė tam nei palankesnių sąlygų, nei daugiau laiko.

5

Apie 1920—21 m. kiek stabilizavusis politinei padėčiai, ne vienas lietuvių sujudo tęsti studijas, dabar jau Vakarų Europos universitetuose. B. Sruogai laikraštininko darbas irgi buvo pabodęs, norėjo svaresnių žinių, o greičiausiai ir diplomo.

Kaip „Lietuvos" bendradarbis, B. Sruoga 1920 m. pavasarį per Lietuvių meno kūrėjų draugiją išsirūpino vienkartinę 6000 auksinų (arba 252,25 dolerio) pašalpą [178], tačiau būsimomis studijomis rimčiau ir konkrečiau pradėjo rūpintis, atrodo, tik 1921 m. vasarą. Tų metų rugpjūčio mėn. Vokietijos valstybės atstovui Lietuvoje jis padavė prašymą su visais dokumentais, kad leistų jam stoti į Miuncheno universitetą ir ten „toliau specializuotis literatūros ir meno istorijos moksle" [179]. Rudenį pasiėmė LMKD skirtus pinigus, išsirūpino rašomąją mašinėlę, keleto dienraščių korespondento pažymėjimus ir paskutinėmis spalio dienomis išvyko iš Lietuvos.

Kaip ir daugelis tuo metu važiavusių į užsienį studijuoti, B. Sruoga pasirinko Vokietiją pirmiausia dėl materialinių sumetimų: atrodė, kad infliacijos sąlygomis ten bus pigiausia ir lengviausia pragyventi [180]. Miunchenas viliojo kaip menininkų, teatralų miestas, garsus ne tik senu universitetu, bet ir audringu kultūriniu gyvenimu.

---

[177] B. Sruogos laiškas L. Girai 1923, kovo 21.— VRBR, f. 7, b. 794.

[178] Pašalpa B. Sruogai buvo paskirta iš JAV lietuvių suaukotų pinigų, kuriuos skirstė A. Smetona (žr. MACBR, f. 45, b. 316, 176). Lietuvių meno kūrėjų draugija 1929 m. kovo 9 d. pareikalavo, kad B. Sruoga per mėnesį šią paskolą grąžintų (LKLIR, f. 53, b. 1018).

[179] LKLIR, f. 53, b. 961.

[180] V. Sruogienės laiškas autoriui 1978, spalio 10.

Po linksmos ir nuotaikingos kelionės, kurią su humoru aprašė laikraščiuose [181], pirmosios dienos naujoje vietoje B. Sruogai vis dėlto buvo sunkios ir nejaukios. Iš karto užgriuvo buitiniai rūpesčiai ir biurokratiniai formalumai — registracija policijoje, dokumentų tvarkymas universitete, kambario ieškojimas, o vokiškai susigaudė labai menkai, nors prieš metus vienoje iš anketų ir buvo įrašęs, jog šią kalbą moka pusėtinai [182]. Neturėjo ir kas pagelbsti — artimiausi draugai išsisklaidė kituose Vokietijos miestuose: V. Daugirdaitė ir F. Kirša liko Berlyne, A. Rimka — Frankfurte prie Maino, J. Čiurlionytė jau visi metai studijavo Leipcige. Kaip prieš septynerius metus Petrograde, B. Sruoga vėl pasijuto vienišas, visiems svetimas ir nereikalingas [183]. Čia dar užėjo ankstyvi šalčiai, o Brambergerio viešbučio kambarys, kuriame apsistojo, buvo nekūrenamas. Neturėdamas kur dėtis, B. Sruoga stengėsi įlįsti į kokią biblioteką, muziejų, vakare — į teatrą.

Kitomis spalvomis netruko atsigręžti ir pats Miunchenas. Ką tik baigėsi Pirmasis pasaulinis karas, kuris ne tik pakeitė Europos politinę situaciją, bet ir išjudino ar sugriovė daugybę buvusių vertybių, įprastinių sąvokų ir požiūrių. Vokietija buvo pralaimėjusi šalis, gyvenanti jai nepalankios Versalio sutarties ir nuslopintos proletarinės revoliucijos įspūdžiais. Vis stipriau siautė ekonominė krizė; buvo periodų, kada markės kursas krito ne dienom, o valandom, pasiekdamas milijonines sumas už dolerį („Aš nešiojau skrybėlę už 2 milijonus, už valizą mokėjau 4 milijonus!" [184],— taip prisiminė tuos laikus 1923 m. gale į Miuncheną atvažiavęs V. Mykolaitis-Putinas). Visa tai galutinai paralyžavo pramonę ir prekybą, paaštrino politinius, socialinius, religinius susidūrimus šalies viduje.

[181] *Dzidorius, Baltro sūnus, Akėčkuolis.* Mūsiškiai užsieny.— Lietuva, 1921, gruodžio 25.

[182] [*Сруога Б.*] Curriculum vitae.— LKLIR, f. 53, b. 975.

[183] Pirmas B. Sruogos atvirlaiškis iš Miuncheno, siųstas V. Daugirdaitei 1921 m. lapkričio 7 d.: „Baisiai klaiku. Apsistojau viešbuty. Valkiojaus visą dieną. Pavargau baisiai. Taip klaiku. Vienas, vienas. Kaip čia reikės gyvent, nežinau. Nebetoli vakaras, temsta, o aš sėdžiu kambary vienas ir taip norisi verkti" (LKLIR, f. 53, b. 659).

[184] *Mykolaitis-Putinas V.* Raštai.— V., 1968, t. 7, p. 270.

Žmonės gyveno nerimo, nepasitenkinimo, depresijos atmosferoje. Ne kartą visą Vokietiją buvo apėmę neramumai: tiek Berlyne, tiek ir provincijoje vyko streikai ir demonstracijos, susidūrimai su policija. „Ūpas vokiečių masėse visai kaip prieš kokį didelį valstybinį perversmą, toks kaip buvo Rusijoj prieš revoliuciją", „Lietuvoj aš nesu tokio skurdo matęs, kaip jis kad yra šios dienos Vokietijoj", „Dabar Vokietijoj gyvenimas toks sunkus ir iširęs, kad vokiečiai patys nežino, ko jie nori ir ką jie daro", „Gyvenimas kunkuliuoja, jėgos formuojas, vėtra bręsta, išmintis svyruoja. Į ką visa tai išsilies, sunku pasakyti, gal tai ir ne nuo vienų vokiečių priklausys..." [185]— tai eilutės iš B. Sruogos tuometinių laiškų ir straipsnių.

Miunchenas, be to, buvo opozicijos miestas, kuriame, vietinės valdžios palaikomos ir skatinamos, viršų ėmė ir atvirai veikė Berlyno socialdemokratų vyriausybei priešiškos įvairios reakcinės monarchistinės grupuotės ir partijos, gyvenančios neapykantos 1918 m. revoliucijos dalyviams ir idealams, priešiškumo ir revanšo prancūzams ir net atsiskyrimą nuo „parsidavėliško" Berlyno nuotaikomis. Šiame mieste ir kaip tik šiuo metu pirmąsyk pakėlė galvą fašizmas, ir B. Sruoga buvo tiesioginis Hitlerio gaujų pirmųjų išpuolių liudytojas.

Atvykėliams iš kitų šalių, arba „auslenderiams", susidarė ir papildomų sunkumų. Į kiekvieną svetimšalį Vokietijoje buvo žiūrima ne tik kaip į pasipelnymo šaltinį, bet ir kaip į daugelio Vokietijos bėdų kaltininką. Vokietijoje gyvenusiems lietuviams visą laiką buvo opios derybų dėl Klaipėdos krašto peripetijos, ypač 1923 m. pradžia, kada vyko Klaipėdos sukilimas ir — kaip atsakas į jį — lietuvių studentų vijimas iš Vokietijos aukštųjų mokyklų. Norėdami bent kiek sušvelninti „didžiai nepalankią" vokiečių reakciją, atsiradusią „dėl informacijos stokos", Miuncheno studentai lietuviai (tarp jų B. Sruoga ir V. Mykolaitis-Putinas) net galvojo suburti specialią informacinę

[185] *Padegėlis Kasmatė.* Eiropos nerimastis.— Lietuva, 1922, liepos 27; *Mucius Scevola.* Laiškai iš Vokietijos.— Naujienos, 1923, rugsėjo 26; laiškas V. Daugirdaitei 1923, rugpjūčio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 665; *Padegėlis Kasmatė.* Laiškas iš Miuncheno.— Lietuvos žinios, 1922, gruodžio 17.

tarnybą, kuri leistų ir tarp vokiečių platintų biuletenius apie Lietuvą [186]. Susidūrė B. Sruoga ir su daugeliu „auslenderio" gyvenimo problemų, ir ne tik pirmomis dienomis Miunchene. Dažniausiai tai buvo smulkūs nesusipratimai su vietos administracija, kai reikėdavo pratęsti vizą ar iškeisti užsienio čekį į vietos pinigus. Buvo patekęs į visai tragikomišką situaciją, kai policija įtarė spekuliuojant briliantais, gerą pusmetį sekė, galų gale 1922 m. vasarą padarė kratą, atėmė dalį laiškų, o likusius užantspaudavo [187].

Tiesiogiai ir opiausiai B. Sruogą lietė, be abejo, vokiečių markės svyravimai, nors su finansiniais rūpesčiais jis šį sykį susidorojo gana sėkmingai. Padėjo čia ne atsivežta stipendija, kurios pakako neilgam, o atsitiktinė, dar 1921 m. vasarą Kaune užsimezgusi pažintis su atvykusiais iš užjūrio į Lietuvą paviešėti Kaziu ir Nora Gugiais. Tai buvo turtingi žmonės, susiję su JAV lietuvių kultūriniu gyvenimu: jis — advokatas, Čikagoje spausdinamo socialdemokratinės krypties lietuvių dienraščio „Naujienos" leidėjas, ji — dainininkė mėgėja. Kažkieno pusiau juokais, pusiau rimtai paraginti, Gugiai, daugiausia N. Gugienės iniciatyva, netikėtai ėmėsi mecenatų vaidmens ir prižadėjo padėti studijuojančiam B. Sruogai. Pradžioje kalbėta net apie stipendiją trejiems ketveriems metams [188]. Tačiau ilgainiui tarp jų ir B. Sruogos nusistovėjo dalykiški santykiai: pradedant pirmais studijų mėnesiais, B. Sruoga nuolat siuntinėjo laikraščiui savo kūrybą, vertimus ir straipsnius, už kuriuos kas mėnesį gaudavo maždaug po 15 dolerių — pagal atsiųstos medžiagos kiekį. Tai leido jam jaustis ne taip priklausomam nuo infliacijos vargų, kurie persekiojo ne vieną miunchenietį.

Naujoje vietoje šį sykį B. Sruoga apsiprato palyginti greitai. Miunchenas jam patiko, pasirodė gražus ir jaukus. Kaip anksčiau po Petrogradą ar Maskvą, B. Sruoga

[186] LKLIR, f. 1, b. 3692.

[187] Žr. B. Sruogos 1922 m. vasaros laiškus V. Daugirdaitei.— LKLIR, f. 53, b. 475, 486.

[188] B. Sruogos laiškai V. Daugirdaitei 1921, liepos 13, 1923, sausio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 463, 503; J. Narūnės-Narutavičienės atsiminimai.— BSMA, p. 49.

dažnai klajojo po miestą, apžiūrinėdamas ne vien centrą, bet ir tolimus priemiesčius. Traukė garsieji Miuncheno parkai, o pavasarį ir žalios Izaro pakrantės, prie kurių atsidūręs, nepajusdavo nuklydęs toli už miesto. Palaipsniui tvarkėsi buitiniai rūpesčiai. Nusisamdė nemažą kambarį Seglo pensione (Theresienstr. 124[II]), tiesa, brangų ir, kaip netrukus paaiškėjo, „spekuliantų lizde" (iš čia visa briliantų „istorija"), be to, iškilo nesusipratimų su kaimyne, ėmusia, nepaisant vyro perspėjimų, rodyti jam pernelyg didelį dėmesį [189]. Todėl po kelių mėnesių persikėlė į kitą, mažesnį, užtat tyliame aristokratiškame rajone, netoli Princo regento teatro (Mühlbauer Str., pas Simoną), kur išgyveno beveik pusantrų metų, kol 1923 m. vasarą, atrodo, dėl finansinių sumetimų dar sykį pakeitė gyvenamąją vietą [190]. Nebekliudė kalba: pirmomis dienomis susiradęs mokytoją, B. Sruoga jau po kelių savaičių laiške giriasi susigaudąs, ką kalba vokiečiai [191]; tiesa, pamokas ėmė dar 1922 m. vasarą, mainais už pagalbą mokantis rusiškai, kaip buvo įprasta tarp Miuncheno studentų. Apsiprato B. Sruoga ir universitete: ėmė suvokti paskaitas (nors seminaruose dar ilgokai kalbėjo rusiškai), dėstomų disciplinų sistemą ir iš viso universiteto tvarką. Susipažino su kolegomis studentais ir profesoriais, o per juos palaipsniui suartėjo su taip trokštamu Miuncheno literatūriniu pasauliu. Nuotaika savaime kito. „Čia galima dirbti, čia reikia dirbti, čia darbo ūpas visur" [192],— jau po mėnesio parašė jis laiške.

Šie žodžiai, be abejo, pirmiausia liečia studijas, kurioms B. Sruoga atidavė daugiausia laiko.

Miuncheno Liudviko ir Maksimiliano universitetas, kuriame B. Sruoga įsimatrikuliavo 1921 m. lapkričio mėn.

---

[189] B. Sruogos laiškai V. Daugirdaitei ir A. Rimkai 1921, lapkričio mėn.— 1922, sausio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 464, 466, 501, 1120, LM, inv. Nr. 3961.

[190] B. Sruogos laiškai V. Daugirdaitei 1922, vasario mėn.—1923, liepos mėn.— LKLIR, f. 53, b. 466, 470, 503, 511, 663.

[191] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1921, lapkričio 21.— LKLIR, f. 53, b. 662.

[192] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1921, lapkričio—gruodžio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 658.

ir mokėsi iki 1924 m. vasario 8 d.,— vienas seniausių ir garsiausių Europos universitetų. Trečiojo dešimtmečio pradžioje ten irgi dėstė ne vienas pasaulinio garso profesorius. B. Sruoga klausė plačiai žinomų to meto literatūros mokslininkų H. Velflino, F. Štricho, K. Foslerio, F. Munkerio, kurie ypač garsėjo literatūrinių stilių, kaip skirtingų estetinio mąstymo tipų, analize, dėmesiu rašytojo individualybei, intuityvaus prado ir kultūrinės aplinkos santykio paieškomis. Pirmasis iš tų „mondrų senių", kaip B. Sruoga pavadindavo savo profesorius, jam skaitė meno istorijos įvadą ir vedė meno kūrinių analizės pratybas, antrasis — vokiečių renesanso ir baroko literatūros kursą, trečiasis — prancūzų viduramžių literatūrą, ketvirtasis — vėlyvojo vokiečių romantizmo ir vokiečių literatūros po Getės mirties istorijos kursus, vadovavo XV—XVI a. vokiečių dramaturgijos seminarui [193]. Šios paskaitos neabejotinai darė B. Sruogai nemažą įspūdį, savaip kreipė jo pažiūras į literatūrą, atsispindėjo jo literatūriniuose darbuose už universiteto sienų. Tačiau bene daugiausia laiko B. Sruoga praleido profesorių E. Bernekerio ir A. Kutšerio paskaitose ir seminaruose.

Skirtingai nuo studijų Rusijos universitetuose, kur klausė daugiausia jį kaip menininką dominusių kursų, Miunchene B. Sruoga ryžosi koncentruoti savo studijas ir specializuotis [194]. Tiesa, jis ir dabar tebemanė, kad diplomas humanitariniuose moksluose „nulis ir niekas", tačiau nenorėjo būti amžinu studentu — tokių pakankamai matė ir tarp lietuvių. Neviliojo perspektyva užtrukti Vokietijoje ilgus metus, tuo labiau kad, esant nepastoviai politinei situacijai ir keičiantis vokiečių administracijos požiūriui į „auslenderius", kabojo nemaloni, bet reali grėsmė vėl likti „be nieko". Todėl B. Sruoga, kuris pagal Miuncheno universiteto nuostatus privalėjo išbūti čia ne mažiau kaip keturis semestrus (du buvo užskaityti už studijas Rusijoje), jau 1922 m. pavasarį griežtai apsibrėžė studijų objektą: pagrindinis dalykas — slavų filologija, šaluti-

[193] Žr. B. Sruogos studijų knygelę.— LKLIR, f. 53, b. 943.

[194] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1922, sausio (?) mėn.— LKLIR, f. 53, b. 465.

niai — meno ir vokiečių literatūros istorijos. Tokį pasirinkimą nulėmė, matyt, neblogas rusų kalbos mokėjimas ir tai, kad, pasirinkus slavų filologiją, diplominį darbą buvo leidžiama rašyti ir iš lituanistikos [195].

Pagrindinis Miuncheno universiteto slavistikos profesorius, vienas žymiausių to meto slavistikos specialistų Europoje ir buvo E. Bernekeris, nemaža nusipelnęs taip pat tyrinėjant baltų kalbas [196]. Per porą metų B. Sruoga išklausė bene keturis lingvistinius ir literatūrinius E. Bernekerio kursus (slavų folkloras, rusų literatūros istorija, senoji slavų gramatika ir slavų veiksmažodis), taip pat dalyvavo keturiuose šio profesoriaus seminaruose, kuriuose parengė ir skaitė keletą referatų, tarp jų —„Skaudi Puškino išmintis" (1922 m. pavasarį) [197]. 1922 m. vasarą E. Bernekeris pasiūlė B. Sruogai baigiamojo darbo temą, suformuluotą dar jo paties profesoriaus A. Leskyno Leipcige: „Lietuvių liaudies dainos lyginant su slavų (lenkų, rusų, baltarusių ir ukrainiečių) dainomis" [198].

B. Sruoga iš karto suprato, kad tai „labai didelis, labai daug studijuojamos medegos" [199] reikalaująs darbas, tačiau ėmėsi jo su dideliu užsidegimu: studijavo teorinę literatūrą, iš įvairių šaltinių rinko lietuvių liaudies kūrybą. Šio meto jo užrašų knygelėse yra ne tik tautosakos rinktinių nuorodų, bet ir pačių liaudies dainų tekstų, kuriuos jis užrašė iš Vokietijoje studijuojančių kolegų lietuvių. Iš vieno jų, S. Jankausko, gavo rankraštį su šimtu liaudies dainų, kurias šis surinko dar gimnazistas; rankraštis įtrauktas į šaltinių sąrašą greta A. Becenbergerio, M. Biržiškos, K. Brugmano, A. Juškos, A. Leskyno, L. Rėzos, A. Šleicherio ir kitų lietuviškų dainų rinkinių. Tautosakos medžiagą rinko ir atostogaudamas Lietuvoje. Ne-

[195] B. Sruogos laiškai V. Daugirdaitei 1922—23 m.— LKLIR, f. 53, b. 494, 473, 470.

[196] Žr. *Sabaliauskas A.* Erichas Bernekeris.— Mūsų kalba, 1974, Nr. 1, p. 37—40.

[197] Žr. B. Sruogos studijų knygelę.— LKLIR, f. 53, b. 943; taip pat LKLIR, f. 1, b. 3976, f. 53, b. 473, 659, 664.

[198] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1922, liepos mėn.— LM, inv. Nr. 3961.

[199] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1922, liepos mėn.— LKLIR, f. 53, b. 473.

trukus, tų pat metų rudenį, B. Sruoga sudarė grandiozinį būsimo darbo planą. Profesorius pagyrė savo studento užmojus, darbo kryptį ir taktiškai pasiūlė apsiriboti viena iš trijų plane numatomų dalių (poetika, motyvais ar simbolika), kitas dvi atidedant ateičiai [200]. B. Sruoga taip ir padarė, apsistodamas prie dainų poetikos. Bet jį labai viliojo ir kiti du temos aspektai, ypač dainų simbolika, todėl ją darbe irgi palietė, be to, tais klausimais vėliau išspausdino keletą specialių studijų.

Patį tekstą B. Sruoga pradėjo rašyti 1923 m. kovo pradžioje ir, kaip įprasta, įsitraukė į jį stačia galva: rašydavo po 10—12 valandų per parą, atsisakydamas kitų darbų ir malonumų. Nebent laiškuose pasiskųsdavo, jog „pats ankstybasai, pats linksmusai pavasaris slenka kaip rudenio dūmai" pro šalį nematomas ir nejaučiamas, bet ir čia tuoj prisipažindavo imąsis darbo „tokiu opumu kaip senas alkoholikas stiklelį" [201]. Gegužės pradžioje darbas buvo baigtas, ir netrukus daugiau kaip 300 puslapių rankraštį B. Sruoga atidavė profesoriui. Sulaukęs teigiamo atsiliepimo, rudenį, rugsėjo—spalio mėnesiais, vertė tekstą į vokiečių kalbą ir galutinai perrašinėjo, užtrukdamas gerą mėnesį.

Šie darbai bei seminarai suartino B. Sruogą su profesorium. Atrodo, E. Bernekeris juto neeilinius savo studento užmojus ir jo literatūrinį išprusimą. Dar 1922 m. vasarą jis siūlė B. Sruogai vesti universitete „intyminius" lietuvių kalbos kursus [202], kurie dėl nežinomų priežasčių taip ir liko nesuorganizuoti. Po metų, dar nematęs teksto, profesorius vėlgi prašė B. Sruogą niekam neprižadėti rašomo įpusėto savo darbo, nes rengėsi visą ar bent ištrauką siūlyti moksliniam žurnalui „Archiv für slavische Philologie" (buvo šio žurnalo redakcijos narys) [203].

[200] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1922, lapkričio—gruodžio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 481.

[201] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1923, kovo 11.— LKLIR, f. 53, b. 482. Apie disertacijos rašymą žr. 1923, kovo—gegužės mėn. laiškus (f. 53, b. 482, 483, 485, 488, 489, 490).

[202] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1922, gegužės—birželio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 664.

[203] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1923, balandžio—gegužės mėn.— LKLIR, f. 53, b. 483.

E. Bernekeris palaikė literatūrinius jaunojo kolegos užmojus, bent jau entuziastingai dėkojo už 1923 m. rudenį atsiųstą „Dievų takais" egzempliorių [204]. Ir vėliau, dirbdamas Kauno universitete, B. Sruoga su E. Bernekeriu palaikė ryšius, siuntė jam naujas savo knygas.

A. Kutšerio paskaitose ir seminaruose B. Sruoga tenkino savo troškulį teatrui, prisilietė prie gyvojo vokiečių meno proceso. Žinomo vokiečių režisieriaus F. Vedekindo draugas, A. Kutšeris universitete skaitė germanistikos ir teatro istorijos kursus, vedė teatro seminarą, kuriame draugiškas studentų būrelis rengėsi teatro istorikų ir kritikų darbui. Ne mažiau universitete ir už jo ribų profesorius garsėjo glaudžiais ryšiais su Miuncheno literatūros bei teatro sferomis.

B. Sruogos studijų knygelėje įrašytos trys A. Kutšerio disciplinos (vokiečių impresionizmo ir ekspresionizmo literatūra, bendroji antikos ir viduramžių teatro istorija, teatro ir bažnyčios saitų istorija) bei XVIII a. vokiečių literatūros seminaras; beje, impresionizmo ir ekspresionizmo kursas, sprendžiant iš B. Sruogos laiškų, buvo pirmasis, į kurį jis puolėsi, tik įstojęs į universitetą [205]. Nors oficialiuose dokumentuose tai neminima, B. Sruoga tikrai lankė A. Kutšerio teatrinį seminarą [206]. Galimas daiktas, kad kaip tik šis A. Kutšerio ratelis turimas galvoje, kai B. Sruoga to meto laiškuose užsimena „viename seminare" pasakojęs apie Maskvos dailės teatrą [207].

Domėjimasis A. Kutšerio dėstomomis disciplinomis rodo, kad B. Sruogos interesai siekė kur kas plačiau negu užsibrėžtos slavistikos studijos. Negalėjo jų, matyt, išsemti ir visas universitetas. Kaip pasakoja artimas jo studijų draugas E. Miuleris [208], B. Sruoga buvo kitoks negu

---

[204] E. Bernekerio laiškas B. Sruogai 1923, spalio 24.— LKLIR, f. 53, b. 725.

[205] B. Sruogos laiškas V. Krėvei 1921, lapkričio 19.— CVA, f. 341, ap. 4, b. 1276, p. 25; laiškas V. Daugirdaitei 1921, lapkričio 24.— LM, inv. Nr. 3961.

[206] E. Miulerio atsiminimai.— BSMA, p. 111—112.

[207] Laiškas V. Daugirdaitei 1922, gegužės—birželio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 664.

[208] BSMA, p. 104—112.

daugelis studentų — ne tik ūgiu ar nerimo kupinu žemdirbio veidu, bet ir visu elgesiu, požiūriu į aplinką. Skyrėsi nuo kitų jau per paskaitas: jose dažniausiai nieko nerašė, tik klausėsi profesoriaus, čia visa povyza jam pritardamas, čia purtydamas galvą, jei kas profesoriaus pasakojime jam atrodė ne taip. Viską darė sąmoningai, be mokiniško stropumo, neprípažindamas knaisiojimosi po smulkmenas; tačiau galėjo ilgas valandas užsidegęs sėdėti prie kurio nors studijų darbo. Prašoko daugelį ir savo intelektu, literatūriniu išprusimu; nors mažakalbis, galėjo staiga imti pasakoti apie kolegoms visai nežinomą literatūros reiškinį ar rašytoją, kurį mėgo. Nepripažino miesčioniškai puošnaus korporantiško „šaunumo" (iš jo juokėsi ir vėliau, profesoriaudamas Kauno universitete, vadino „margakepure manija"), tačiau studentiškas maksimalizmas, karštas reagavimas į aplinkos reiškinius jam buvo nesvetimas: galėjo su jaunuolio įkarščiu gyventi visuomeninių įvykių bei permainų nuotaikomis, ginčytis (net gatvėje, su nepažįstamais) ar tiesiog šėlti. Tuo nugąsdindavo į Miuncheną atvykusius pažįstamus lietuvius; šiems studentiška bohema, į kurią Miunchene niekas rimtai ir nežiūrėjo, atrodė pernelyg audringa ir nerespektabili. Tačiau už viso to geriau B. Sruogą pažįstą žmonės jautė kažką gilesnio, neišsakyto. Pasak E. Miulerio, jis turėjo tvirtą valstietišką žemės ir laisvės jausmą, kuris skyręs jį nuo daugelio prisiskaitėlių miuncheniečių intelektualų.

Ypač pastebimos buvo dvi didžiulės B. Sruogos aistros, abi išeinančios už universiteto rėmų,— kelionės į kalnus ir didelis dėmesys kultūriniam Vokietijos gyvenimui.

Kalnus B. Sruoga „atrado" dar Kaukaze, bet Miunchene tai virto dideliu pomėgiu, palikusiu pėdsakų ir jo dvasiniame gyvenime, ir kūryboje. Tai buvo dar vienas, visiškai atskiras pasaulis, kuris pasiglemždavo jį visą, suteikdavo daugybę stiprių įspūdžių, pilnatvės pojūtį. Po kelerių metų, 1929-aisiais, straipsnyje apie alpinizmą bandydamas nusakyti išgyvenimus, kuriuos žmogus patiria kalnuose, B. Sruoga kalba apie ypatingą laimės jausmą, paremtą „kažkokiu išėjimu iš savęs", atsiskyrimu nuo kasdieninių gyvenimo normų, apie pasikėlimą į „kažkokią kitą egzistencijos sferą", išgyvenamą saldų „apsvaigimą,

primenantį apsvaigimą nuo muzikos ar opiumo" [209]. „Alpės jam buvo būtinybė, o ne pramoga" [210],— liudija jo studijų draugas A. Krušinskas. Kartu su B. Sruoga keliavę žmonės prisimena, kad kalnuose jis pasikeisdavo, būdavo ir pašėlęs, ir susimąstęs, mėgdavo pasitraukti nuo grupės ir vienas stebėti kalnų vaizdus, ypač saulėlydį ir saulėtekį. Savotiškos kalnų ekstazės atgarsių galima įžvelgti ir atvirukuose, kuriuos B. Sruoga Miuncheno laikotarpiu yra siuntęs iš kalnų savo draugams, dažniausiai V. Daugirdaitei, A. Rimkai, F. Kiršai [211]. Šie savo ruožtu atsakydami net šaipydavosi: „Kalnai į tave taip veikia, kaip benzinas į automobilį — ekspresijos daug",— rašė jam 1922 m. F. Kirša, o A. Rimka tuo pat metu, gavęs keletą B. Sruogos atvirukų iš kalnų, klausė: „Bet tu, aitvare raguotas, sakyk, ar esi studentas, ar turistas, ar vagabundas? Nes, man rodos, kad visą laiką trankaisi po visas velnio pakampes" [212].

Kalnuose B. Sruoga praleisdavo daug laiko. Atvykęs į Miuncheną, dar neturėdamas kur gyventi, jis jau rūpinosi įsirašyti į alpinistų draugiją ir svarstė, ar galėsiąs artimiausią sekmadienį pasiekti kalnus [213]. Vėliau įsigijo visą alpinisto aprangą bei reikmenis kopti. Dažniausiai į kalnus jis išsiruošdavo savaitgaliui — traukiniu pasiekdavo kalnų prieigas, o paskui įvairiais maršrutais keliaudavo pėsčiomis. Šioms kelionėms paprastai susirasdavo

[209] *Sruoga B.* Iš alpinisto užrašų.— LKLIR, f. 1, b. 3984.

[210] A. Krušinsko atsiminimai.— SME, inv. Nr. 1300 Rp.

[211] „Aš šiandien kalnuose — pačiūžos, sniegas, sniegas, sniegas. Tiek laisvės, tiek saulės ir tikros didelės pusnys. Pakalnėj 25 kartus virtau su sniegu, su uolomis, visas šlapias esu" (LKLIR, f. 53, b. 659); „Dūšia kažkur su vėju nuskrido, mintys su vakar dienos debesimis išsiskirstė. Beliko tik saulė ir vėjas ir kalnų upelių kriokimas" (f. 53, b. 659); „Dabar Oberaudorfe sėdžiu šitam kalne, kur pamalevotas, ir dūkstu — esu visai vienas. Ūpas — pašėlęs. Gerai" (f. 53, b. 1120); „Visas kūnas dega, o aš apsvaigęs nuo saulės ir įspūdžių: tiek įstabaus, tiek nepaprasto regėjau!" (f. 53, b. 659).

[212] F. Kiršos laiškas B. Sruogai 1922, birželio 15.— LKLIR, f. 53, b. 760; A. Rimkos atvirukas B. Sruogai 1922, birželio 26.— LM, inv. Nr. 3962.

[213] Laiškai V. Daugirdaitei ir A. Rimkai 1921, lapkričio 8.— LKLIR, f. 53, b. 1120; LM, inv. Nr. 3961.

draugų ar tiesiog prisijungdavo prie vokiečių alpinistų, bet neretai eidavo ir vienas. Metų laiko nežiūrėjo: žiemą mėgo slidinėti, net yra lankęs specialius slidinėjimo kursus, vasarą kartais traukdavo ir prie ežerų. Būdavo dienų, kai lydėdavo į kalnus iš kitų Vokietijos miestų ar iš toliau, iš užsienio, atvažiavusius ir norinčius pamatyti Alpes savo gimines, pažįstamus, draugus; paprastai tai būdavo vasarą. Taip B. Sruoga išvaikščiojo nemaža Bavarų Alpių viršukalnių, o didesnių, kelias savaites trukusių žygių metu yra pasiekęs ir Austriją. Tarp šių kelionių pasitaikydavo ir pavojingų, ypač kai ilgai nesvarstęs kopdavo ten, kur eina tik patyrę alpinistai. Negailėdavo ir kolegų iš Lietuvos — vesdavo į nelengvai pasiekiamas viršukalnes, kartais visai nepaisydamas, kad keliauninkų, ypač moterų, apranga nelabai tinka sudėtingesniems alpinistiniams perėjimams. Stebino pastaruosius, beje, ir kita: kad B. Sruoga net atkampiausiose kalnų vietose turėdavo pažįstamų ne tik kalnų trobelėse, bet ir tarp piemenų, mielai su jais bendravo ir juos nepaprastai gerbė.

Nepasitenkinimas tuo, kas yra paviršiuje, kas lengvai pasiekiama, būdingas ir B. Sruogos santykiams su vokiečių kultūriniu gyvenimu. Kaip kadaise rusų, taip dabar vokiečių mene jis stengėsi susivokti visapusiškai — studijuodamas meno paminklus ir istoriją, prisiliesdamas — kiek įmanė — prie gyvojo kūrybos proceso. Gal todėl jo kultūriniai interesai Miunchene tokie įvairūs. Be mėgstamos ir studijuojamos literatūros, B. Sruoga, pavyzdžiui, buvo nuolatinis gausių Miuncheno dailės kolekcijų lankytojas. Dažniausiai užsukdavo į senąją Pinakoteką, kurioje buvo saugomi Ticiano, Rubenso, Rembranto, Diurerio ir kitų pasaulinio garso dailininkų paveikslai. Lankė, ypač pirmaisiais mėnesiais, ir teatrus, nors ne visada jais žavėjosi.

Po Petrogrado ir Maskvos teatrinio gyvenimo įvairovės vokiečių teatras B. Sruogai atrodė nustojęs tos savo kultūrinės reikšmės, kurią turėjo XIX a. antroje pusėje[214]. Jo studijos Miunchene iš tikrųjų sutapo su vokiečių teat-

[214] *Padegėlis Kasmatė.* Vokiečių kova dėl teatro aneksijos.— Lieuvos žinios, 1922, rugpjūčio 11.

ro krize, kurią liudijo lengvųjų žanrų įsigalėjimas, repertuaro pigumas. Be to, B. Sruoga nebuvo nei operos, nei R. Vagnerio mėgėjas, o Miuncheno teatriniame gyvenime muzikiniai teatrai ir juose R. Vagnerio operos užėmė įtakingas pozicijas.

Antra vertus, vokiečių teatre B. Sruoga yra patyręs ir ne vieną pakilią akimirką. Susidomėjęs jis sekė M. Reinharto pastatymus Berlyne, žavėjosi aktorės E. Bergner vaidyba, didelį įspūdį jam darė Mocarto muzika, ypač 1921 m. pabaigoje Miunchene matyta opera „Sidabrinė fleita" [215]. Domino B. Sruogą netolima vokiečių teatro praeitis, garsaus XX a. pr. Miuncheno dailės teatro režisieriaus G. Fuchso bandymai sulaužyti įprastą scenos aikštelės formą, išvengti vaidybos natūralizmo. Kaip specifinė masinio teatro forma jį patraukė kas dešimt metų rodomi religiniai vaidinimai Oberamergau vietovėje, vykę 1922 m. vasarą. Apie šį teatrą B. Sruoga parašė platų straipsnį [216]. Miunchene B. Sruoga dar sykį susidūrė ir su Maskvos laikų pažįstamu — A. Tairovo Kameriniu teatru, kuris 1923 m. su dideliu pasisekimu gastroliavo Prancūzijos ir Vokietijos miestuose [217].

Literatūriniai to meto B. Sruogos interesai, regis, neturėjo aiškesnės sistemos bei tikslo. Sprendžiant iš laiškų ir užrašų knygučių, skaitė įvairiausius kūrinius bei literatūros teoretikų knygas, toli gražu ne vien tas, kurios buvo reikalingos studijoms. Aptikęs kokį patinkamą autorių, B. Sruoga mesdavo visus savo darbus, ieškodavo po knygynus ir bibliotekas apie jį literatūros, laiškuose cituodavo jo kūrinius, versdavo į lietuvių kalbą, o kartais parašydavo ir susižavėjimo kupiną straipsnį. Taip Miuncheno laikais jis atrado R. Rolaną, S. Georgę, O. Bžeziną, Novalį.

---

[215] V. Sruogienės laiškai autoriui 1969, gegužės 18, 1978, spalio 10, jos atsiųstas atsiminimų rankraštis „Balys Sruoga Miunchene" (autoriaus archyvas).

[216] *Padegėlis Kasmatė*. Kryžiaus kančių teatras Oberammergau.— Naujienos, 1922, rugpjūčio 19—31; Lietuvos žinios, 1922, rugpjūčio 27—rugsėjo 8.

[217] *Padegėlis Kasmatė*. Teatro revoliucija.— Naujienos, 1923, rugpjūčio 2—22; *Коонен А.* Страницы жизни, с. 290—295.

E. Miuleris supažindino B. Sruogą su Miuncheno menininkais. B. Sruoga lankėsi jų dirbtuvėse, sueigose, vakarėliuose, susitikdavo kavinėse [218]. Ypač mielai B. Sruoga bendravo su tokiu pat aukštaūgiu rašytoju O. M. Grafu, kuris dėl savo darbininkiškos kilmės buvo vadinamas Bavarijos Gorkiu. Tokios pat gaivališkos prigimties, O. M. Grafas irgi nekentė etiketo ir išdailintų manierų, mėgo bohemą ir triukšmingus ginčus, be to, imponavo B. Sruogai ir savo demokratišku nusiteikimu, Hitlerio laikais nulėmusiu šio vokiečių rašytojo emigraciją [219].

Artimiausia lietuvių aplinka B. Sruogai šį kartą vargu ar galėjo ką duoti. Jo studijų metais Miunchene nuolat buvo kelios dešimtys lietuvių studentų, dauguma — techniškųjų specialybių. Tik atvykęs B. Sruoga susirado jų adresus, užmezgė pažintį, retkarčiais dalyvaudavo susirinkimuose ir bendruose pobūviuose vienos ar kitos šventės proga. Tačiau daugelis kolegų jam atrodė arba geri, bet labai tolimų interesų, arba — dažniausiai — tiesiog nuobodūs žmonės. Nesuartėjo ir su V. Mykolaičiu-Putinu, persikėlusiu 1922 m. rudenį iš Fribūro į Miuncheną, nors ir susitikdavo su juo teatre ar universitete, kur pastarasis klausė kai kurių tų pačių kursų, tik metais vėliau (A. Kutšerio — apie ekspresionizmą, K. Foslerio — apie prancūzų literatūrą) [220]. „Iš tolo labai žemai vienas kitam nusilenkiam ir praeinam pro šalį" [221],— rašė B. Sruoga laiške.

Kur kas artimesni B. Sruogos ryšiai su kituose miestuose studijuojančiais ankstesnio meto draugais ir pažįstamais — V. Daugirdaite, F. Kirša, A. Rimka. Laiškuose jiems, ypač V. Daugirdaitei, jis labiau atverdavo savo vidinius išgyvenimus, dalijosi universiteto naujienomis, pasakojo apie savo keliones į kalnus. Retkarčiais draugai susitikdavo — Berlyne, Miunchene ar tiesiog susitarę kurioje nors kalnų vietovėje. Nenutraukė ryšių ir su Lie-

[218] Žr. B. Sruogos laišką V. Daugirdaitei 1923 m. vasarą.— LKLIR, f. 53, b. 511.

[219] E. Miulerio atvirlaiškyje B. Sruogai 1926, lapkričio 10 yra ir O. M. Grafo prierašas (LM, inv. Nr. 3961).

[220] *Mykolaitis-Putinas V.* Raštai.— V., 1969, t. 10, p. 674.

[221] Laiškas V. Daugirdaitei 1922, lapkričio—gruodžio (?) mėn.— LKLIR, f. 53, b. 481.

tuvoje likusiais kolegomis literatais — L. Gira, V. Krėve ir kt., kuriems daugiausia siuntė savo straipsnius, vertimus, rūpinosi jų spausdinimu.

Spaudai B. Sruoga šiuo metu rašė nepaprastai daug, nes tai buvo jo pragyvenimo šaltinis. Per dvejus studijų Miunchene metus jis išspausdino ne mažiau kaip šešiasdešimt straipsnių, iš jų du trečdalius — Čikagos „Naujienose". Didžioji tų straipsnių dalis — politinės Vokietijos gyvenimo apžvalgos, kurioms autorius, matyt, neeikvojo daug energijos. Vis dėlto būtų klaidinga manyti, kad tai atmestinės vokiečių spaudos kompiliacijos; turėdamas lengvą plunksną, nemažą laikraštininko patyrimą ir iš „Lietuvos" laikų neblogai susigaudydamas Europos politinėje situacijoje, B. Sruoga teikė gyvus, originalius, laisva politinio apžvalgininko maniera parašytus straipsnius. Požiūris į Vokietijos įvykius čia remiasi buržuazinio demokratizmo pozicijomis. B. Sruoga aiškiai (galimas daiktas, turėdamas galvoje ir socialdemokratinę „Naujienų" pakraipą) simpatizuoja socialdemokratinei Berlyno vyriausybei, gana skeptiškai vertina valdančiųjų Miuncheno sluoksnių monarchistinį nusiteikimą. Aiškiai neigiamai straipsniuose žvelgiama į pirmuosius fašizmo pasireiškimus Miunchene, pabrėžiant tiek glaudžius hitlerininkų ryšius su oficialiaisiais Miuncheno sluoksniais, tiek smulkiaburžuazinį to judėjimo pobūdį. Kita vertus, B. Sruoga nepritaria ir vokiečių komunistų veiklai bei apskritai komunistiniam judėjimui.

Maždaug kas antra savaitė rašydamas politines apžvalgas, B. Sruoga jautė dirbąs ne savo darbą, kuris kartais kliudė ir jo studijoms bei kultūriniams interesams. „Man rodos, aš vėl krizę gyvenu. Dabar pajutau kažkokį neišpasakytą pasibjaurėjimą visiems straipsniams, feljetonams, kuriuos iki šiol rašiau ir verčiau" [222], — skundžiasi jis.

Atsigaudavo B. Sruoga, rašydamas apie literatūrą, teatrą. Tiesa, ir šių straipsnių dalis (ypač skirti „Naujienoms") — apžvalginiai ar informaciniai. Pavyzdžiui, analizuodamas A. Vienuolio (str. „Užžėlusių takų dainius",

[222] Laiškas V. Daugirdaitei 1923, kovo 19. — LKLIR, f. 53, b. 669.

1923), J. Savickio („Dainius-burtininkas", 1923) ar K. Jurgelionio („Glūdi-liūdi ir kitos lyrikos eilės", 1922) kūrybą, B. Sruoga tenkinasi detaliai atpasakojęs bei pakomentavęs šių autorių veikalus ir didesnių literatūrinių uždavinių, atrodo, sau nekelia. Čia nėra įprasto kritiškumo, kategoriškesnių sprendimų; priešingai, kiekviena rašytojų pastanga vertinama geranoriškai, stengiamasi laikytis objektyvaus pasakojimo tono. Vis dėlto čia ryškus ir autoriaus suinteresuotumas, noras patraukti skaitytoją, o kartais, kaip straipsniuose apie R. Rolaną („Naujas idealizmo istorijos lapas", 1922) ar naująsias XX a. Europos teatro kryptis („Teatro revoliucija", 1923), ir didžiulis susižavėjimas tema, poetinis pakilumas, polemikos dvasia, pastangos įteigti, apginti ar, priešingai, pasmerkti kurį nors literatūros, teatro reiškinį bei kryptį. Ypač tai būdinga tiems šio meto B. Sruogos straipsniams, kuriuos B. Sruoga siuntė į Lietuvą, visų pirma į žurnalą „Skaitymai" („Keli žodžiai", 1922, „Keletas minčių Jurgio Savickio „Šventadienio sonetus" paskaičius", 1923, ir kt.). Antra vertus, šiuose straipsniuose jau galima įžiūrėti ir būsimą „Dainų poetikos etiudų", „Lietuvių teatras Peterburge", „Rusų literatūros istorijos" autorių: jo erudiciją literatūros ir teatro istorijos bei teorijos klausimais, pastangas detaliai analizuoti. Kai kurie straipsniai („Kaip žiūrėti meno veikalų", 1923, „Erotinė lietuvių liaudies dainų simbolika ir jos kilmė", 1924) tiesiogiai siejasi su B. Sruogos studijomis.

Įdomūs šie straipsniai ir dar vienu aspektu: jie liudija tolesnę B. Sruogos — menininko kaitą. Miunchene rašytojas vėl išgyveno savotišką lūžį, kuris palietė ne tik jo požiūrį į meną, bet ir charakterį. Tą lūžį sunkiau pajusti ir nusakyti: B. Sruoga neskelbė, kaip ankstesniais metais, literatūrinių deklaracijų. Tačiau pats aiškiai suvokė, kad baigėsi ankstesnis jo kūrybinio gyvenimo etapas ir prasideda naujas, kurį jis pasitinka ne tik kupinas „kažkokių sunkiai išsakomų beprotingų sapnų", bet ir naujų žinių, noro dirbti ir suvokimo, kad gali dirbti kitaip. Jo nebepatenkino literatūrinė „neurastenija", susižavėjimas modernizmu palaipsniui vėso, savaime užleisdamas vietą naujų kūrybos krypčių ir metodų paieškoms.

Ryškus šis lūžis ir B. Sruogos lyrikoje. Tiesa, naujų kūrinių Miunchene jis parašė nedaug — poemėlę „Miestas" ir keliolika eilėraščių, tačiau jautė jų skirtumą nuo to, ką kūrė anksčiau. Kaip į nueitą etapą rašytojas žiūrėjo į šiuo laikotarpiu (1923 m.) pasirodžiusią eilėraščių knygą „Dievų takais" [223].

Daugumas šio meto vertimų B. Sruogai reiškė vien uždarbį. Dar išvažiuodamas iš Lietuvos, jis buvo susitaręs išversti kelių operų libretus. Apie šį darbą laiškuose užsimena kaip apie nuobodų ir „durną"; kiek įdomesnis jam atrodė operos „Eugenijus Oneginas" tekstas, kuriame rado stiprių ir gražių eilių. „Kažkoks noras pagavo visą „Oneginą" išversti. Ir aš turbūt tai padarysiu. Aš seniau nežinojau, kad tai yra toks gražus daiktas" [224],— rašo jis ta proga. Susižavėjimas buvo toks didelis, kad A. Puškino poemą B. Sruoga pasisiūlė išversti Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijai ir net sudarė sutartį, kurios vėliau netesėjo [225]. Itin daug triūso pareikalavo brolių Alfredo ir Moriso Kruasė (Croiset) „Graikų literatūros istorijos vadovėlis", kurį iš prancūzų kalbos vertė V. Daugirdaitė, o B. Sruoga vertimą tvarkė ir redagavo. Šio

[223] Apie šią knygą (toliau santrumpa DT) B. Sruoga galvojo jau seniai, tačiau ilgokai nerado leidėjo. 1922 m. pavasarį, išgirdęs, kad K. Puida žada imtis knygų leidybos, per F. Kiršą siūlosi surinkti savo eilėraščius ir jau pradeda šį darbą (LKLIR, f. 53, b. 469). 1922 m. rugpjūčio—rugsėjo mėn. atostogaudamas Lietuvoje, rengia knygą spaudai, redaguoja. Iš V. Jocaičio papildomai gavęs „Lietuvoje" spausdintus savo eilių tekstus, tą darbą tęsia ir Miunchene (LM, inv. Nr. 16305). Parengtą mašinraštį ir sutarties projektą bene 1922 m. gruodžio 14 d. siunčia į Klaipėdą, „Ryto" bendrovę, bet dėl Klaipėdos politinių įvykių tik pavasarį bendrovė praneša leidžianti knygą B. Sruogos pasiūlytomis sąlygomis (LKLIR, f. 53, b. 837, 482). Knyga pasirodė 1923 m. rugsėjo mėn.

[224] Laiškas V. Daugirdaitei 1922, sausio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 465.

[225] Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinių katalogas (Priedas prie „Švietimo darbo", 1923, Nr. 6—7).— K., 1923, p. 9 (ten pat kaip baigtas nurodytas ir O. Valdo „Salomėjos" vertimas). D. Sruogaitė-Bylienė savo atsiminimuose mini, jog 1940 m., tvarkydama tėvo kabinetą, tarp suplėšytų rašinių radusi „Eugenijaus Onegino" vertimo rankraščių (BSMA, p. 182).

darbo, kuris tęsėsi porą metų ir galų gale baigėsi nesėkme, apimtis — 58 lankai [226].

Grynai dėl pinigų B. Sruoga yra vertęs ir vėliau — pavyzdžiui, 1923 m. vasarą A. Gobino apysaką „Turkmėnų karas" (spausdinta 1924 m. „Klaipėdos žiniose"). Tačiau neretai būdavo ir atvirkščiai: susižavėjęs vienu ar kitu kūriniu, B. Sruoga griebdavosi versti, o vėliau siūlydavo jį spaudai. Iš didesnių kūrinių, kuriuos šiuo metu vertė savo iniciatyva, paminėtina tuometinio vokiečių dramaturgo berlyniškio K. Reslerio pjesė „Batas", pagal vertėją, tobula, nepaprastai pagavusi vokiečių „gyvenimo siūlą" [227]. Bet lietuviškojo „Bato" varianto niekas neskubėjo nei leisti, nei statyti, o kai po penketo metų A. Sutkus parodė jį Valstybės teatro publikai, spektaklis neturėjo pasisekimo.

Nepalyginti reikšmingesni B. Sruogos atlikti poezijos vertimai. Tai E. Verharno, O. Milašiaus, O. Bžezinos, H. Heinės, Novalio kūriniai, tarp jų ir gana stambūs („Kelionė po Harcą", „Šiaurės jūra", „Himnai nakčiai" ir kt.). Nemaža šių vertimų dalis tenka paskutiniesiems Miuncheno mėnesiams. B. Sruoga rengėsi baigiamiesiems egzaminams, ir tai buvo jam poilsio būdas, atokvėpis nuo alinančio ne per daug įdomių disciplinų mokymosi. „Kažkoks džiaugsmas nusileidžia į dūšią, kai atsitrauki nuo formulų, datų ir sausų „mokslo žinių", kai gauni nors truputį įsižvelgti į tolius ir platybes" [228],— rašė jis, versdamas H. Heinę. Panašiai išgyveno ir O. Bžezinos, E. Ver-

[226] B. Sruogos, kaip vertėjo, vardu ėjo visa dokumentacija — taip patogiau buvo gauti užsakymą. Vertimas nebuvo išleistas: Knygų leidimo komisija, pasiremdama recenzentais, pripažino jį netinkamą ir 1925 m. rugpjūčio 14 d. pareikalavo, kad B. Sruoga visą išmokėtą honorarą grąžintų (LKLIR, f. 53, b. 985). Vertimo istorija papasakota V. Žuko str. „Keletas B. Sruogą liečiančių rankraščių" (Literatūra ir menas, 1968, sausio 27, p. 11). Netikslus tik autoriaus spėjimas, kad „už šį vertimą gaunamos lėšos sudarė pagrindinį B. Sruogos pragyvenimo šaltinį Miuncheno universitete studijų metais". Iš šio honoraro gyveno V. Daugirdaitė, kuri jokios kitos stipendijos, mokydamasi Berlyne, negavo (V. Sruogienės laiškas autoriui 1979, liepos 18).

[227] Laiškas V. Daugirdaitei 1923, liepos 30.— LKLIR, f. 53, b. 666.

[228] Laiškas V. Daugirdaitei 1923, gruodžio 17.— LKLIR, f. 53, b. 494.

harno, Š. Georgės poeziją, kiek mažiau — Novalio „Himnus nakčiai".

Egzaminai buvo paskutinis B. Sruogos studijų etapas, ir vienas nemaloniausių. Laikė tris dalykus: slavų gramatiką (pas E. Bernekerį), vokiečių literatūrą (pas F. Munkerį) ir filosofiją (pas Boimkerį). Ypač baugino pirmasis, kuriam reikėjo aprėpti gausybę medžiagos. Todėl paskutiniaisiais 1923 m. mėnesiais — lapkritį, gruodį ir sausį — B. Sruoga metė visus kitus užsiėmimus ir, sukaupęs valią, dirbo — į pabaigą net iki 14—15 valandų per parą. Paskutinį studijų tašką padėjo 1924 m. vasario 8 d. Egzaminai praėjo lengviau, negu tikėjosi: su senuku filosofu visą valandą „provijo štukas", su literatūros profesorium pasiginčijo apie mėgstamus S. Georgę, R. Rolaną ir Š. van Lerbergą, šiek tiek kliuvo tik gramatika — „kad ją kur galas" [229]. Dar anksčiau teigiamo įvertinimo susilaukė ir darbas apie lietuvių liaudies dainas. B. Sruogai buvo pripažintas filosofijos daktaro laipsnis ir išduotas diplomas „cum laude" [230].

Kol buvo tvarkomi dokumentai, B. Sruoga savaitei dar pasiekė kalnus. Paskui grįžo į Lietuvą, kurios pastebimai ėmė ilgėtis. Grįžo ne tik su diplomu ir moksliniu titulu, bet ir gerokai pasikeitęs: subrendęs, sustiprėjęs fiziškai, įgijęs žinių ir pasitikėjimo, išmokęs sistemingai dirbti, kupinas įspūdžių, idėjų, noro pradėti naują savo gyvenimo ir literatūrinės veiklos etapą.

---

[229] B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1924, vasario 9.— LKLIR, f. 53, b. 498.

[230] LKLIR, f. 53, b. 944. Šis B. Sruogos darbas yra Miuncheno universiteto bibliotekoje (signatūra U 1924/8328). Jo kserokopija — SME, inv. Nr. 1378 Rp.

POEZIJA

1

Lyrika buvo ryškus, bet trumpas B. Sruogos daugialypio talento blykstelėjimas. Jeigu neskaičiuosime ankstyvųjų, dar daug kuo epigoniškų ar tiesiog vaikiškų Panevėžio laiko poetinių bandymų, eilėraščius rašytojas intensyviau kūrė tik nepilną dešimtmetį — iki 1923 metų. Kitaip sakant, lyrika yra B. Sruogos jaunystės literatūrinis potraukis, kuriam jis buvo ištikimas studijų Rusijoje ir pirmaisiais grįžimo į Lietuvą metais. Šiuo laikotarpiu parašyta didžioji dauguma eilėraščių, vėliau sudariusių dviejų vienintelių jo lyrikos knygų „Saulė ir smiltys" (1920) ir „Dievų takais" (1923) pamatą.

Trejų metų tarpas, skiriąs šiuos du rinkinius, ne ką tereiškia, nors kai kurie kritikai — kartais gana pagrįstai — ir yra bandę įžiūrėti šiokią tokią tuometinės B. Sruogos lyrikos evoliuciją [1]. Leisdamas „Saulę ir smiltis", rašytojas jau turėjo apie du trečdalius „Dievų takų" eilėraščių, tarp kurių buvo ir parašytų dar 1915—17 m. ir jau spausdintų tokiuose leidiniuose, kaip „Pirmasai baras", „Aušrinė" ar „Pradalgiai". Maža kuo skiriasi nuo lyrikos ir 1919 m. išleista poemėlė „Deivė iš ežero", pirmoji rašytojo atskira knyga. Šiuo požiūriu B. Sruogos 1915—23 m. poezija — susiformavęs, vientisas, originalus poetinis pasaulis, liudijąs tiek autoriaus talento individualumą, tiek ir sugebėjimą pajusti ir kūrybingai perteikti savojo laiko dvasią.

Pasirodę nemažame knygų sraute, B. Sruogos rinkiniai nepasimetė nei tarp gausių rinktinių ir madingų „Raštų", nei tarp savo kartos poezijos (1917—20 m. pirmąsias knygas išleido V. Mykolaitis-Putinas, F. Kirša, K. Binkis, A. Lastas, Butkų Juzė). Dar periodikoje traukę visuome-

[1] *Aleškevičius A.* Impresionizmas lietuvių literatūroje.— Šviesos keliai, 1936, Nr. 5, p. 305.

nės dėmesį, B. Sruogos eilėraščiai, surinkti į visumą, nuskambėjo kaip manifestas naujos krypties, po K. Binkio antologijos „Vainikai" (1921) gavusios pomaironinio lietuvių poezijos etapo vardą. Jie ryškiai demonstravo šios poezijos angažavimąsi eiti kitokiais keliais, literatūros meninių principų ir vertybių kaitą, atskleidė tai, kuo naujasis poezijos kelias patrauklus, perspektyvus, ir tai, kuo jis labiausiai pažeidžiamas.

Tad visai suprantamas kategoriškas kritikų, rašiusių tuomet apie B. Sruogos poeziją, nuomonių pasidalijimas: visi jautė jos naujumą, tik nevienodai vertino. Labai kritiškai į B. Sruogos poeziją žiūrėjo tradicinės literatūros šalininkas A. Jakštas. Jį erzino jauno poeto noras „viską daryti ne taip, kaip kiti", neįprastose eilėse jis tematė „šlykščią", talentą išdarkančią, tikrąjį grožį šungrožiu paverčiančią „nelemtąją dekadentiškąją manierą", dirbtinumą, svetimų literatūrinių madų apraiškas, galvosūkius, kurių joks normaliai mąstąs skaitytojas negalėsiąs suvokti. „Sruoga iš tikrųjų yr apvylęs jei ne savo brolius, seseris, tai bent mūsų visuomenę, kuriai jis vietoj ko gera tepagamino vien „smilčių" jos akims apdumti...",— tokia „Saulės ir smilčių" recenzijos išvada; ten pat pridedami penki „per valandą sukurti" B. Sruogos stilių parodijuojantys „naujos poezijos pavyzdžiai", turintys tikslą pademonstruoti, kaip „be galo lengva" rašyti dekadentiškai [2]. Feljetoniškai „Saulės ir smilčių" poezija apibūdinama „Laisvės" dienraštyje paskelbtame straipsnelyje apie „Vilkolakį",— B. Sruoga čia priskiriamas prie „erzac poetų", „literatūros ligonių", „dekadentų", kurie yra pirašę „begales niekam nesuprantamų eilėraščių bei šiaip šlamštų" [3]. Kiek nuosaikiau į B. Sruogos poeziją žvelgė kiti du „Saulės ir smilčių" vertintojai, vyresniosios literatų kartos atstovai Vydūnas ir J. Tumas-Vaižgantas. Pir-

[2] Žr. *Jakštas A.* Mūsų naujoji poezija.— K., 1923, p. 220, 239—248, 365—366. Tik kiek vėliau straipsnyje „Dekadentizmas ir jo atstovai mūsų poezijoje" kritikas, nors nuomonės ir nepakeitė, pripažino avangardinę B. Sruogos padėtį tarp jaunosios kartos poetų: „Pirmutinis, pradėjęs naujoviškas eiles rašyti, buvo B. Sruoga" (Židinys, 1926, Nr. 10, p. 135).

[3] *Ožkalakis.* Mūza Vilkolaky.— Laisvė, 1919, lapkričio 1.

masis B. Sruogos knygoje mato vieną greta antros egzistuojančias kraštutinybes: dėmesį formai ir formos aplaidumą, sunkius, šaltus vaizdus ir vaizdus, už kurių „kažikas slepiasi", ir linki autoriui gilesnio patyrimo, architektonikos jausmo, „gal kokio vidaus kitimo" [4]. Panaši ir J. Tumo-Vaižganto nuomonė: „rinkiny — ištisa jūra gražumų ir ištisas tvenkinys nesąmonių"; kritikas abejoja poeto pasirinktos krypties ir siekių perspektyvumu („nemažas B. Sruogos talentas dar nesuradęs savojo kelio, natūraliosios tėkmės"), bet pažymi, jog B. Sruogos eilės „sudaro mūsų literatūroje visai naują eilių rūšį" [5], o rytojaus dieną kitame laikraštyje išspausdintoje literatūrinėje apžvalgoje priskiria jį (šalia Butkų Juzės) prie autorių, kurie „nors ir pakreivuliavo, tarė naują žodį ar bent senąjį žodį pamėgino apvilkti naujuoju rūbu" [6]. Jaunesnioji karta B. Sruogos novatoriaus prioritetą, kaip ir jo kūrybos principus, pripažino jau be išlygų. „B. Sruoga eina pirmojoje mūsų jaunosios raštijos avangardo grandinėje" [7],— rašė L. Gira 1919 m., dar nepasirodžius nė vienam šio eilėraščių rinkiniui. „Kitų mūsų jaunųjų poetų tarpe Balys Sruoga užima vieną pirmųjų vietų. Jis pirmas pradėjo nebepasitenkinti senais ir žūt būt nuėjo naujų kelių ieškoti" [8],— pradedamas pirmas specialus B. Sruogos lyrikai skirtas straipsnis, kurį 1923 m. „Skaitymuose" išspausdino rašytojo pažįstamas iš Panevėžio laikų J. Petrulis. Susižavėjimo tonas vyrauja ir kito panevėžiečio literato, knygelių vaikams autoriaus M. Grigonio apžvalginiame straipsnyje „Dailiosios literatūros keliais" („Kuo didžiausias naujų kelių ieškotojas, kuo poetingiausias savąja nuotaika ir tiesiog be atodairos įsitikinęs savąja galia yra Balys Sruoga" [9]) bei Butkų Juzės parašytoje

[4] *Vds. [Vydūnas].* Mūsų raštija.— Darbymetis, 1921, Nr. 4, p. 43—44.
[5] *Vaižgantas.* Balys Sruoga. Saulė ir smiltys.— Laisvė, 1921, sausio 20.
[6] *Vaižgantas.* Pernykštė dailioji literatūra.— Lietuva, 1921, sausio 21.
[7] *Gira L.* Raštai.— V., 1962, t. 4, p. 282.
[8] *Petrulis J.* Balio Sruogos lyrika.— Skaitymai, 1923, kn. 23, p. 135.
[9] *Grigonis M.* Dailiosios literatūros keliais.— Švietimo darbas, 1924, Nr. 10, p. 945.

bene vienintelėje „Dievų takų" recenzijoje („Balys Sruoga buvo (gal ir tebėra) lyg toji žvaigždė mūsų tamsiausiame, mūsų klaidingiausiame poezijos miške, kuri po Maironio mums naujesnį kelią rodė" [10]). O vėliau kaip vienas pagrindinių naujosios krypties pradininkų B. Sruoga figūravo jau beveik visuose buržuazinių metų rašiniuose apie XX a. pirmųjų dešimtmečių lietuvių poeziją, ne sykį palydimas skambiais „griaunančios", „vėjavaikių" kartos poezijoje atstovo, „didžiausio ano meto novatoriaus", „žymiausio pomaironininko" epitetais.

B. Sruoga iš tikrųjų priklauso tai lietuvių poetų kartai, kuri į eilėraščio centrą iškėlė nebe maironiškąją visuomeninių ir etinių idealų — gėrio, tėvynės, tiesos — apoteozę, o vidinį individo, disharmoniškos asmenybės gyvenimą. Susijęs su 1905 m. revoliucijos pralaimėjimo, sustiprėjusios reakcijos sukeltomis rezignacinėmis visuomenės, ypač inteligentijos, nuotaikomis, kurios atliepė bendrą dekadentišką psichologinę europinio meno struktūrą XIX—XX a. sanvartoje, čia įsivyravusias „sergančio pasaulio", „pasiklydusio žmogaus" idėjas, lietuvių literatūroje šis posūkis kartu reiškė ir naujus, platesnius psichologinės analizės horizontus, galimybę atskleisti tas žmogaus ir visuomenės egzistencijos puses, kurias pozityvistinis požiūris buvo palikęs nuošaliau. B. Sruogai, kaip ir kitiems jo kartos literatams, žmogus rūpėjo jau nebe kaip visuomenės gyvenimo ląstelė, neatsiejama nuo išorės daiktų pasaulio, aplinkos, buities, kasdieninių santykių, o kaip savarankiška vertybė, nuo materialios aplinkos laisvas individas. Nuo objektyvizuotų išorės pasaulio vaizdų kūrybos centras pasistūmėjo į vidinius išgyvenimus, dvasines asmenybės kolizijas, jutimų ir būsenų permainingumą, už kurio jaunesniosios kartos lietuvių poetai pabandė įžvelgti ir visuotinesnes žmogaus būties nuostatas. Dar „Vaivorykštės" titulinio puslapio šūkį: „...ne in platų tyrą, / Bet in gelmę mūsų dvasios" B. Sruoga suvokė kaip savo kūrybos programą, kartojo jį straipsniuose („dailės raštuose turim ieškoti vien tik

[10] *Butkų Juzė*. Balys Sruoga. Dievų takais.— Klaipėdos žinios, 1924, lapkričio 11.

siela atveriant ir vien tik sielos atvėrimo galingumu galim veikalą vertinti" [11]), poetiškai deklaravo eilėraščiuose („Aš iš tolo atėjau / Įsižvelgt širdin giliau"— DT, p. 18).

Tapusi eilėraščio tikslu, asmenybės saviraiška ėmė laužyti ankstesnės poezijos idėjinį determinuotumą, panoraminį vaizdo pobūdį, retorinę stilistiką. Nuolat besikeičiančių nuotaikų kreivei nereikėjo nei objektyvaus pasakojimo tono, nei racionalios vaizdų ir motyvų plėtotės, nei fabuliškumo elementų, t. y. visų tų poetinio vaizdo kūrimo principų, kuriais rėmėsi Maironio mokyklos poetika. Formavosi iš esmės naujas emocinio intymumo, betarpiškos kalbėsenos, psichologinio vyksmo principais paremtas eilėraščio tipas, kardinaliai pakeitęs lietuvių lyrikos stilistiką, vaizdų komponavimo, poetinės kalbos pobūdį [12].

B. Sruoga — viena pagrindinių šio lietuvių poezijos perversmo figūrų. Klasikiniam Maironio eilėraščio poezijos aiškumui ir nuosekliai kompozicijai jis kaip priešpriešą iškėlė eilėraštį — improvizaciją be tvirtos loginės sandaros, aprašinėjimo ir komentavimo. Lyrika, pagal B. Sruogą, neįmanoma be „trupučio beprotybės", be kūrėjo „skraidymo ties bedugnėmis", pagaliau be „akimirksnio įkvėpimo", kada poetą valdo jau nebe sąmonės balsas, ne noras suformuluoti kurią nors mintį, o niekieno nevaržoma vidinio gyvenimo pilnatvė, impulsyvus siekimas išlieti pritvinkusį vidinį nerimą. „Aš niekuomet nemaniau, kad reikia klausyti proto, aplenkiant vidujinius pajautimus. Aš visuomet maniau, kad žmogus tik pajautimams ištikimas būti tegali", „Nejaugi tu manai, kad visi dideliai ir gilūs daiktai, visos amžinos idėjos ir nauji vaizdai gimsta sulig kokios nors sistemos, sulig valios nurodymo, sulig proto išmisliojimo. Didžiausi ir gražiausi dalykai — tai akimirksnio įkvėpimo. Siela pajuto, kad turi pasakyti — ir pasakė" [13],— štai kelios ištraukos iš Rusijos meto laiškų, kuriuose, dažniausiai remdamasis M. K. Čiur-

[11] *Sruoga B.* Po velėna pumpurėlis.— Pirmasai baras, 1915, p. 202.
[12] Žr. *Kubilius V.* XX amžiaus lietuvių lyrika, p. 110—137.
[13] B. Sruogos laiškai V. Čiurlionytei 1916 m.— LKLIR, f. 53, b. 69, 199.

lioniu, rašytojas nuolat propaguoja poeziją „be taisyklių", „be dogmų", be „dailiąją tvėrybą užmušančio formalizmo", be nuolatinės savianalizės, kuri tesanti „savo rūšies mirimas", „merdėjimas", „nuodai", pagaliau be kokio visuomeninio užsiangažavimo, irgi, pagal B. Sruogos tuometinį požiūrį, reiškiančio tik individualumo praradimą, savęs laidojimą [14]. Tais kriterijais B. Sruoga laiškuose matuoja ir savo naujai rašomus eilėraščius, nuolat abejodamas dėl jų vertės ir prasmingumo: juose nesą „žymu ugnelė", nesą žymu „inkvėpimas ir laisvė", o tesą „kartojimas to, ką kiti daug geriau ir daug ryškiau pasakė" [15]. Jais vertina ir kitų kūrybą (A. Jakšto, Margalio, Butkų Juzės, B. Buivydaitės eilėraščių rinkinius), demonstruodamas hipertrofuotą neapykantą racionaliam pradui poezijoje, protestą prieš bet kokią logišką konstrukciją. Racionalumas B. Sruogai tiesiog buvo poetiškumo antipodas.

Kaip savotišką tuometinio B. Sruogos požiūrio į poeziją kvintesenciją galime traktuoti 1915 m. rašytą laišką M. Grigoniui [16]. „Aš suprantu lyriką vien tik kaip «действо»,— rašoma čia. Eilės privalančios ne kelti skaitytojui kurių nors paveikslų vaizdinius, o tiesiog veikti jį, „užburti" savo magiškąja galia, ugdyti sieloje „skaidrų virpėjimą". Jose turi vyrauti ne mintis, „nes tai bus lyrika vien tik nabašninkams", o jausmas, t. y. „širdies gelmės ir «образное проникновение». „Kai aš rašau eiles — aš nežinau, ką aš parašysiu, pas mane jokios minties, jokio vaizdo nėra, tik juntu viduje kažkokį pragarišką skausmą — ilgėjimos ir juntu, kad tąją valandą aš turiu rašyti, nes nerašęs gyvent negaliu",— prisipažįsta poetas kolegai. Analogiškai savo lyriką B. Sruoga yra apibūdinęs ir laiškuose V. Čiurlionytei: „Aš niekuomet nežinau, ką eilėse pasakysiu ir ką aš noriu pasakyti. Visuomet terašau „v polusoznanii" arba „...dėl mano eilių niekuomet jo-

[14] B. Sruogos laiškai V. Čiurlionytei 1916 m.— LKLIR, f. 53, b. 69, 90, 158, 199 ir kt.

[15] B. Sruogos laiškas V. Čiurlionytei 1917, gegužės 21.— LKLIR, f. 53, b. 178.

[16] Poezijos pavasaris (1966), p. 73—74.

kių išvadų nedaryk. Jos gimsta tik akimirksnyj, užsimiršime, ir todėl iš jų spręsti nieko negalima" [17].

Savo eilėraščius B. Sruoga beveik visada kūrė pagautas impulso, nežiūrėdamas nei paros laiko, nei aplinkos, tiesiog svaigdamas nuo paties rašymo. V. Sruogienė prisimena, kaip pirmais jų draugystės metais, vaikščiojant po Kauno apylinkes, poetas staiga nutildavo, paeidavo į šalį, sėsdavo į žolę, užrašydamas gimstančius poetinius vaizdus, fragmentus, o neretai ir visą eilėraštį [18]. Ne vienas B. Sruogos poetinis kūrinys yra atsiradęs prie jūros ar kopiant į kalnus. Rašė net sirgdamas. Kartais „besivaidenantys motyvai" pakeldavo iš miego, ir jis puldavo prie popieriaus — ne tik kad užrašytų fragmentus, iš kurių turėjo susiformuoti naujas kūrinys, bet ir trokšdamas atsipalaiduoti nuo vidinės įtampos, neaiškių vizijų. „O vakar naktį kažkas darėsi tokio,— rašo jis iš Miuncheno.— Visą naktį per sapną pynėsi eilės, vos sudedu akis — aš nežinau, ar kas kitas sako, ar man pačiam vaidenas motyvas: Devynios upės / Tekėjo krauju / Po mūsų žemę... ir t. t. Ir ne šis vienas, ir daugiau. Ir tokia nerami naktis" [19]. Kitame laiške vėl: „Pernakt prirašiau eilių, ir tai visą sunkumą kaip ranka nuėmė. Tai gal ir gerai, kad skaudu buvo. O gal, aš nežinau, gal ir todėl dūšioj taip skaudu buvo, kad kažkas buvo pribrendęs, ką aš nežinodamas turėjau parašyt. Aš nežinau, bet viskas gerai" [20].

Žinoma, klaidinga manyti, jog B. Sruogos eilėraščių tekstai — vien pirmojo impulso vaisius. „...Dailininkas niekuomet nepasitenkins tuo, ką jis iš karto vienu akimirksniu yra parašęs. Jis savo kūrinį dailiai taisys, šlifuos, stiprins, kol prives iki tam laipsniui, kada jį patį veikalas pradės patenkinti. Tai yra didelis, sunkus darbas" [21],— rašė B. Sruoga vieno poezijos rinkinio recenzi-

[17] B. Sruogos laiškai V. Čiurlionytei 1916 m.— LKLIR, f. 53, b. 35, 96.

[18] *Macijauskienė M.* Iš to paties žvaigždyno.— Nemunas, 1984, Nr. 1, p. 32.

[19] Laiškas V. Daugirdaitei 1922—23 m.— LKLIR, f. 53, b. 502.

[20] Laiškas V. Daugirdaitei 1922—23 m.— LKLIR, f. 53, b. 465.

[21] *Sirakūzinas B.* Godos mergautinės.— Skaitymai, 1921, kn. 6, p. 133.

joje. Savo eilėraščių tekstus poetas gana ilgai ir kantriai perdirbinėdavo, šlifuodavo net tada, kai jie jau būdavo išspausdinti periodikoje.

Šiuo požiūriu įdomi B. Sruogos — vertėjo metodika, programiškai išdėstyta apie 1920 m. parašytame straipsnyje „Vertimų prasmė". Vertimą, rašoma čia, turėtų sudaryti du etapai: pirmasis — impulsyvus teksto perteikimas gimtąja kalba, stengiantis spontaniškai, intuityviai sugauti ir atkurti verčiamo kūrinio nuotaiką, stilistiką, emocijų tėkmę („vertėjas turi pasigerti originalu ir tojo svaigulio mirksniu, nedalyvaujant darbe budriajai sąmonei, mesti vertimo metmeną"), antrasis — nuoseklus, atkaklus pirmojo teksto redagavimas, tvarkymas (šiuo metu „vertėjas turi būti šaltas ir kietas ir, veikliai dalyvaujant budriajai sąmonei, turi mestus apmatus atausti — tai yra dailinti, lyginti, gretinti — protauti") [22].

Suprantama, jog šie principai atsispindi ir pačioje B. Sruogos lyrikoje. Jos pamatas — gaivališka emocijų tėkmė, nepaliaujamas, proto nesuvaržytas nuotaikos bangavimas. Poetas fiksuoja jausmo akimirkas, nuolat kintančių, neretai kontrastingų vaizdinių srautą. Daugelis jo eilėraščių primena savotišką, nei pradžios, nei pabaigos neturintį vidinį monologą, kuris gali prasidėti nuo bet kurio momento ir taip pat netikėtai baigtis. Supintas iš atskirų štrichų ir jausminių asociacijų, toks monologas nepasakoja ištisesnės jausmo ar išgyvenimo istorijos, nepiešia buitinės situacijos, o tiesiog paberia margų jausmo nuotrupų šūsnį, tarsi atskirų karoliukų vėrinį, iš kurio skaitytojui turi susiformuoti bendroji išgyvenimo tėkmė ir spalva:

Vėjas vasaros gailus
Pabučiavo.
Sodas žydi.

Ir ateina tylus gandas
Urvan mano —
Ar esi?

Aš alsuoju... Aš alsuoju...

[22] Žr. *Sruoga B.* Vertimų prasmė.— Veidai: Jaunųjų kūrybos almanachas, 1986, p. 131.

Broliui mano, vėjui mano
Pasakysiu —
Aš esu!

Ir laimingas, kurs pravėrė
Pirmas langą —
Jo ilgėjimos, jo gėla
Bus su vėjum,
Bus su žvaigždėms...

Sodas žydi. Toli, toli.
Langas manas — mažutėlis.
Dainužėlė seserėlės
Pasigirsta sutemėlę —
Ir visa dalužė mano
Kraujumi rašyta... (SIS, p. 120—121)

Išorės daiktai B. Sruogos lyrikoje netekę kontūrų, natūralių kasdienių ryšių, konkrečių laiko ir erdvės matavimų. Viskas vyksta abstrahuotame poetinių jutimų pasaulyje be konkretesnio aplinkos brėžinio, ryškesnės realybės požymių („Juodas laukas — begalybė — / Nė pastogės, nė širdies... / Juodas paukštis gandą neša / Iš nežinomos šalies..." — SIS, p. 23). Kaip esminis poetinio laiko principas iškyla balmontiškasis akimirksnio — amžių neatskiriamumas, dualistinės jų vienovės pobūdis („Mano pily vien tik amžiai, / Akimirksnio vienuma..." — SIS, p. 42; „Žengsniai ir amžiai — / Viena kelionė..." — SIS, p. 124), laiškuose, beje, įgavęs filosofinio būties suvokimo atspalvių [23]. Tiesa, galima atsekti ne vieno B. Sruogos eilėraščio gimimo istoriją, o per ją tuos realius įspūdžius ir daiktus, iš kurių išaugo tarpais gana abstraktoka tų eilėraščių metaforika. „Pjovėjas", sakysim, parašytas gavus iš V. Čiurlionytės dovanų jos nuaustas juostas, „Taip tykiai kūrenas kudmentas..." atveda prie

[23] „Ir rodosi — visas gyvenimas tai tik susikaupimas ieškančio žvilgėsio, tai tik dūšios išsiilgimo mirksnys, moja" (laiškas V. Čiurlionytei 1916 m. — LKLIR, f. 53, b. 87), „Ką padaryti, jei Mirtinas žmogus negali išsyk pajusti visą Amžinastį, o privalo slenkti per akimirksnius. Tat ir nenoromis ima rodyties, kad visas mūsų gyvenimas yra tik akimirksnis, nes mes tik akimirksnyje tegyvename..." (laiškas V. Čiurlionytei 1916, gegužės 23. — LKLIR, f. 53, b. 32).

poeto kelionių Kaukazo kalnais, „Kalėjimas" primena poeto išgyvenimus 1918 m. grįžtant iš Tarybų Rusijos į Lietuvą per kaizerinių okupantų karantinus, „Galingą opą" ir „Himnai gripei"— savotiški ligų dienoraščiai. Tačiau tai nieko neduoda šiems eilėraščiams suprasti, priešingai — žiūrėjimas į juos per konkrečių paskatų prizmę tik suprimityvina trapų ir atitrauktą nuo realybės poetinį pasaulį, šiurkština sruogiškąjį emocijų šokį, kuris sudaro tų eilėraščių turinį, patrauklumą. Netgi negausios visuomeninio gyvenimo realijos (pirmiausia pasaulinis karas, Lietuvos valstybingumo atkūrimas) ar konkretūs gamtos vaizdai (išvykos prie Suomių įlankos Petrograde, kelionių po Kaukazą ar Alpes įspūdžiai) B. Sruogos eilėraščiuose iškyla neatpažįstamai išlydyti individualių išgyvenimų ir nuotaikų pasaulyje.

Ypatingą reikšmę B. Sruogos lyrikoje įgauna išgyvenimo intensyvumas ir gaivališkumas. Šis romantikų įteisintas (V. Vordsvortas: „Visa gera poezija — tai spontaniškas stiprių jausmų išsiliejimas" [24]), o XIX—XX a. neoromantikų hipertrofuota (S. Pšybyševskis: „Mane domina tik jausmo intensyvumas ir jėga... tik žmogaus siela, o kokia jos pasireiškimų moralinė prasmė — ne mano reikalas" [25]) lyrinės poezijos principas lemia daugelio B. Sruogos eilėraščių tonaciją ir esmę. Tai aukštos gaidos lyrika, kuriai būdinga nuolatinė emocinė įtampa, veržlus ėjimas jausmo keteromis, o tuo pačiu intensyvus vidinis dramatizmas. Šalia švelnaus romantizuoto Z. Gėlės svajingumo, K. Binkio valstietiško natūralumo, daiktų jutimo, kontempliacinio V. Mykolaičio-Putino polėkio, mąstytinių F. Kiršos konstrukcijų B. Sruogos eilėraštis išsiveržia kaip gaivališkas, trūkčiojantis nuo vidinės įtampos įspūdžių perpildytos širdies šauksmas — su savo gūsiais, pertrūkiais, tariamu padrikumu, bet visada emociškai įkaitęs, vidujai intensyvus ir dramatiškas. Tariant V. Bičiūno žodžiais, jame nuolat jaučiamas autoriaus jėgų perteklius, savotiškas agresyvumas [26].

[24] *Wordsworth W.* Preface to Lyrical Ballads.— In: Poets on Poetry. New York—London, 1965, p. 147—148.

[25] *Пшибышевский С.* Полное собрание сочинений.— М., 1910, т. 4, с. 361.

[26] Žr. *Bičiūnas V.* Putinas-poetas.— Gaisai, 1930, Nr. 4, p. 341.

Apskritai B. Sruoga be jokių išlygų galėjo pakartoti V. Briusovo eilėraščio dvieilį: «Из жизни медленной и вялой / Я сделал трепет без конца». Neviltis, džiaugsmas, meilė, ilgesys jo eilėraščiuose pateikiami kraštutinėmis formomis, sustambinti, sudramatinti net tais atvejais, kai pats eilėraštis išlaiko verleniškąjį vaizdo subtilumą ir švelnumą. Neretai B. Sruogos eilėraščiai tiesiog pagrįsti ribinėmis jausmo situacijomis — kūrybos, meilės, gamtos ekstaze („Prooemion", „Pjovėjas", „Baltai gulbei", „Spinduliuose", „Apaštalas") ar, priešingai, neviltimi, mirties nuojauta („Saulėleidžio giesmės", „Mano pily nėra laiko", „Jeigu nebėra ko begyventi", „Miserere", „Kad būtų dūšiai nesunku", „Liūdėjimas", „Užuomarša").

Tokie nuotaikų svyravimai atitiko B. Sruogos prigimtį. Visą laiką rėmęsis, kaip pats prisipažino, emocijomis, jis lengvai mesdavosi į nuotaikos kraštutinumus, audringai išgyvendamas mažiausius aplinkos bei vidinės situacijos niuansus. Studijų metais, kada ir parašyti beveik visi B. Sruogos eilėraščiai, tas emocionalumas buvo pasiekęs kraštutinę ribą. Iki isterikos įjautrintos psichikos (taip konstatavo jį apžiūrėjęs karo gydytojas Petrograde) jaunuolis galėjo be jokios priežasties apsiverkti arba, atvirkščiai, iškrėsti aplinkinius šokiruojantį pokštą. Gauti laukiamą laišką jam buvo ypatinga šventė, o negauti — kone pasaulinė katastrofa, kelių dienų melancholijos priepuolis. Ne vienu atveju paverčiamas posmais, šis emocinis blaškymasis tarp kraštutinumų sąlygojo eilėraščio nuolatinę kaitą ir intensyvų ritmą.

Todėl, matyt, toks ryškus emocinio šūksnio vaidmuo B. Sruogos lyrikoje. Jo eilėraščiuose maža emociškai neutralių vaizdų; poetas siekia, kad kiekvienas žodis ir frazė turėtų emocinį atspalvį, būtų maksimalios įtampos. Jam svarbu ne vaizdų tapybiškumas, o jų emocinė veiksminė galia. Tai lyrika, kurioje nelikę pasakojimo ar aprašinėjimo intonacijų, epinės stebėjimo distancijos. Tai aktyvus, vaizdus žodis, pilnas netikėtos ekspresijos, kurią dar labiau sustiprina tuometinės lietuvių poezijos fone savo naujumu tiesiog kėlusios nuostabą, o ir vėliau ne vienu atveju nepraradusios netikėtumo efekto metaforinės kons-

trukcijos („Perdien išsiblaškęs / Kaip alkanas vilkas, / Aš gęstančią saulę, sapnais pašarvotą, palydžiu..."— SIS, p. 62; „Rugiai rasoti žarijoms žiūri"— DT, p. 10; „Ūkanotoj viešnagėj / Skrenda laimė neregė"— DT, p. 141; „Kaip biblejiniai žirgai, / Dega tolimi sniegai — / Ir gyvenimo takai"— DT, p. 142).

Iš tokių atskirų intensyvių emocinių šūksnių sudėtas ir visas B. Sruogos eilėraštis. Atrodo, kad poeto ranka tarsi nespėja fiksuoti plūstančio emocijų, įspūdžių srauto, užgriebdama tik atskirus jo momentus, tarp kurių egzistuoja tik spėjami, iki galo neužrašyti vidinio vyksmo tiltai:

Tylus irklo palietimas,
Vėjo mirštančio dvelkimas,
Kažkoks laimės nujautimas — —

Tyli bangos vainikuotos,
Tyliai slenka, tyliai luotas — —
Kelias liūdinčių vingiuotas — — (DT, p. 134)

Kad jo eilėraščiuose nėra „vaizdo pilnybės, visumo", yra nurodęs ir pats B. Sruoga. „Metamas vienas kontūras, greta jo — to kontūro antitezė, paskui vėl visai priešingo linijų laužymo kontūras,— apibūdino jis savo eilėraščių kompozicijos principą,— ir visa tatai turėtų sudaryti bendrą kontūrų harmoniją,— kontūrų, kuriuos tarpusavy jungia žodžiais nereiškiamas betarpis veikslas" [27]. Ten pat nurodomas ir tokios kompozicijos pažeidžiamumas, negatyviosios jos pusės, iš kurių svarbiausia — kartais pasitaikąs perdėtas eilėraščio prasmės užšifravimas, „galvosūkių sprendimo bandymai", minties ir formos „velėnos", kurių to meto B. Sruogos eilėraščiuose iš tikrųjų buvo. Į kai kurių B. Sruogos eilėraščių painumą, beje, atkreipė dėmesį ir kritika (J. Tumas-Vaižgantas: „Niekas tų rebusų nesupras arba pamos ranka matydamas", A. Jakštas: „Sruoga to tik ir tegeidžia, kad jo niekas nesuprastų" [28]).

Nuojautų ir asociacijų žaismas, fragmentiškumas ir iš čia kyląs prasmės mįslingumas yra esminis B. Sruogos ly-

[27] *Sirakuzinas B.* Butkų Juzės Žemės liepsna.— Skaitymai, 1921, kn. 3, p. 128.

[28] *Vaižgantas.* Balys Sruoga. Saulė ir smiltys.— Laisvė, 1921, sausio 20; *Jakštas A.* Mūsų naujoji poezija, p. 242.

rikos principas. Tarp atskirų frazių čia daug kur sąmoningai nutraukti priežastiniai ryšiai, o ir pati eilėraščio konstrukcija — nebe loginė, o demonstratyviai improvizacinė, tekstas — punktyriškas, net eskiziškas, pilnas ne tik retorinių kreipinių, klausimų ir sušukimų, bet ir nuolatinių minties šuolių. Pritaikant V. Briusovo žodžius apie K. Balmontą, tai „atskirų eilučių poezija", kurioje kiekviena poetinė frazė egzistuoja kaip atskiras prasminis, emocinis vienetas, kur vyrauja vidinių slinkčių susilpninti sintaksiniai ryšiai ir specifinė fragmentiška kalbėsena — itin laisva, pilna daugtaškių, nebaigtų, dažniausiai daiktavardinių sakinių („Kryžius man — jums, broliai, dalgis... / Varpos lauke... Mes — šešėly..." — SIS, p. 156; „Susimąsčius. Susimąsčius, / Tartum uola, / Kur nuskendo jūrių marių amžinajan sūkurin — —" — DT, p. 51). Negana to, kaip tokia atskira fragmentiška „frazė" B. Sruogos lyrikoje ne kartą iškyla ir visas eilėraštis, kurio prasmė aiškėja tik greta kitų tą motyvą tęsiančių ar jiems kontrastuojančių eilėraščių. Neatsitiktinai B. Sruoga nuolat jungia lyriką į ciklus, kuriuos, beje, labai mėgo simbolistai. Cikliškumas ypač ryškus rinkinyje „Dievų takais"; „Saulėje ir smiltyse" išspausdinti 6 ciklai po 3—4 eilėraščius, o čia 12 ciklų apima 68 kūrinius iš visų 103, sudėtų į rinkinį, ir didžiausią iš ciklų sudaro net 29 eilėraščiai.

Visa tai suponavo ir specifinius eilėdaros principus. B. Sruogos rinkiniai, kaip nurodo J. Girdzijauskas, buvo ryškus perversmas lietuvių silabotonikoje. Juose daug savitos, sudėtingos, dinamiškos struktūros kūrinių, pasižyminčių simetrijos ir asimetrijos žaismu, nuolatine intonacine kaita, metro įvairove (ypač polimetrija, mišriais metrais, dažnais sporadiškais nukrypimais nuo pasirinktojo metro, aktualizuotomis tarpžodinėmis pauzėmis). Vidinė įtampa sugriauna nuosakią klasikinio eilėraščio sandarą; kiekviena eilutė, likdama silabotonine, darosi atvira įvairioms transformacijos galimybėms, pasižymi dideliu lankstumu, kurį, beje, vienas antras iš amžininkų laikė padriko eiliavimo įrodymu (Vydūnas: „B. Sruoga, kaip ir kiti jaunesnieji lyrikai, turėtų daugiau įsigyventi į archi-

tektūros grožę. Iš to būtų nauda ir lyrikai" [29]). Kaip niekad lietuvių poezijoje, įvairi B. Sruogos strofika, daug kur susiliečianti su simbolistų (ypač P. Verleno) mėgstama strofos deformacija; kita vertus, atskiri posmai čia dažnai netenka struktūrinio savarankiškumo, yra prasmingi tik visoje eilėraščio architektonikoje, kartais tiesiog grafiškai ryškina bendrą kūrinio tėkmę, atskiras jo dalis, temų kaitą. Konstruktyvinę funkciją neretai atlieka ir išradingas, įvairus viso eilėraščio rimavimas, kai išlaikoma tam tikra rimų vienovė, sudėtinga galūninių ir vidinių, taip pat asonansinių rimų sistema, sukuriami rimuotų ir nerimuotų eilučių bei strofų kontrastai. Semantinį impresionizmą, kaip nurodo J. Girdzijauskas, B. Sruogos lyrikoje išreiškia sudėtinga, pakankamai tiksli ir griežta eiliavimo organizacija. Tai „valingas stichijos formavimas. Gaivališkos jėgos, kylančios iš turtingos ir stiprios poetinės natūros gelmių, čia tuoj pat drausminamos, lydomos į darnią visumą, paklūsta komplikuotai, bet griežtai tvarkai. Eilėraštyje nėra stilistinės, kalbinės anarchijos, aplaidumo — jie išdailinti ir ištobulinti, tik kai kurie žodžiai tarmiškai ar šiaip subjektyviai kirčiuojami" [30].

Išvertęs į lietuvių kalbą garsųjį P. Verleno eilėraštį „Poezijos menas", B. Sruoga nebuvo abejingas ir jo programiniam šūkiui: „Muzikos, muzikos reikia tiktai!" B. Sruoga — vienas iš nedaugelio lietuvių poetų, pasiekusių savo kūryboje ypatingo poetinės frazės lankstumo ir skambumo, jos perdėm individualaus tekėjimo, išskirtinai turtingos fonikos, žodžio skambesio pajautimo, net fetišizavimo. Jo eilėraščiai pasižymi įvairiausių sąskambių, aliteracijų ir asonansų gausa, subtilia instrumentuote, kuri, nepereidama į atvirą garsų žaismą, kaip K. Balmonto poezijoje, kyla iš pačios kūrinio gelmės, natūraliai, tiesiog pasąmoningai ir nepastebimai (pats poetas yra prisipažinęs, jog pirmiausia jam mezgasi „žodžiai, ne žodžiai,

[29] *Vds.* Balys Sruoga. Saulė ir smiltys.— Darbymetis, 1921, Nr. 4, p. 44.

[30] *Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara.— V., 1979, p. 31. Plačiau apie B. Sruogos eilėdarą žr. p. 30—50, 62—63 ir kt.

tik gal garsai, ir paskui garsus eina mintys, sąvokos" [31]). Muzikinė stichija, galima sakyti, valdė visą B. Sruogos lyriką, kūrė jos nepakartojamą skambesį ir atmosferą, o kai kuriais atvejais — ir kitą, už žodžių glūdintį, skaitytojo daugiau numanomą, emociškai nujaučiamą prasmių pasaulį, daugialypį, gilų ir paslaptingą.

2

Toks B. Sruogos eilėraščių punktyriškumas, asociatyvumas, nuotaikų žaismas — savotiškas poetinis impresionizmas, būdingas daugeliui Europos literatūrų XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje. Ir ne tik literatūrų. Užsimezgęs XIX a. pabaigos—XX a. pradžios prancūzų dailėje, šis objektyvių įspūdžių, kintančių jutimų detalia fiksacija pagrįstas tikrovės suvokimo tipas greit paplito ir kituose menuose (muzikoje — K. Debiusi, M. Ravelis, A. Skriabinas, teatre — A. Šnicleris ir kt.), tapo neatimama epochos savimonės (net už meno ribų) dalimi, atsinaujinimo požymiu, specifiniu visuotiniu „pereinamojo meto" stilium, „tiltu tarp realistinio bei natūralistinio objektyvumo ir modernistinio subjektyvumo" [32], reiškiniu, kuriame „suartėja, sueina į vieną, pasiekia vienovės pagrindinės progresyviojo šios epochos meno kryptys" [33]. Prigijęs literatūroje, impresionizmas pastebimai praplėtė daugelio kitais principais besivadovaujančių rašytojų (A. Čechovo, T. Mano, net G. Mopasano, E. Zola) meninės išraiškos galimybes (A. Čegodajevas: „Jau visas šimtmetis, kaip žmonija žiūri į gamtą ir žmogų impresionistų akimis" [34]), o vėliau tapo ir principiniu kai kurių menininkų kūrybinio metodo bruožu. Tiesa, dėl impresionizmo pobūdžio literatūroje tyrinėtojų nuomonės skiriasi. Vienų žvilgs-

[31] Laiškas V. Daugirdaitei 1922, balandžio—gegužės mėn.— LKLIR, f. 53, b. 467; Pergalė, 1971, Nr. 2, p. 112.

[32] *Hutnikiewicz A.* Od czystej formy do literatury faktu.— Toruń, 1965, s. 45.

[33] *Прокофьев В.* Импрессионизм и старые мастера.— В кн.: Импрессионисты. М., 1976, с. 35.

[34] *Чегодаев А.* Искусство импрессионистов.— Там же, с. 11.

niu, net ir labai išplitęs, impresionizmas literatūroje „niekada nebuvo aiškiai apibrėžta menine kryptimi su savo rateliais ir manifestais", tad iš viso nesą „grynų" impresionistų, o yra tik impresionistinės tendencijos, kurios „tarsi susisluoksniuoja [накладываются] su kitais meniniais metodais (realizmu, natūralizmu, simbolizmu), glaudžiai susipindamos su jais to paties rašytojo, poeto kūryboje" [35]. Kitiems atrodo, jog kai kurių rašytojų veikaluose impresionizmas egzistuoja kaip viską lemiantis veiksnys, nes tai atskira specifinės pasaulėjautos, prieštaringa, ne be dekadentizmo požymių literatūros kryptis [36], žemasis simbolizmo sluoksnis, jo prieangis ar fonas [37] ar bent labai daug kuo jam gimininga, perimamumo ryšiais susijęs literatūros reiškinys [38].

Čia vėlgi pažymėtinas XIX a. pabaigos—XX a. pradžios literatūrinių krypčių bei tendencijų, ypač susijusių su modernizmu, sinkretinis, „negrynas" pobūdis, glaudus susipynimas, vienokiais ar kitokiais aspektais demonstruojantis tą patį bendrojo literatūrinio klimato pasikeitimą, skonių raidą, lyrinių-emocinių pradų, metaforikos bei simbolikos didėjimą literatūroje. Šiuo požiūriu impresionizmas irgi pirmiausia reiškia pastebimai sustiprėjusį subjektyvųjį literatūros pradą, dinamiškesnes impulsyvias psichologines slinktis.

---

[35] *Евнина Е.* Проблема литературного импрессионизма и различные тенденции его развития во французской прозе конца XIX и начала XX века.— Там же, с. 257—258. Tas pat p. 278.

[36] Žr. *Палиевский П.* Импрессионизм.— В кн.: Краткая литературная энциклопедия. М., 1966, т. 3, с. 113—114; История польской литературы.— М., 1969, т. 2, с. 7.

[37] *Асмус В.* Эстетика русского символизма.— В кн.: *Асмус В.* Вопросы теории и истории эстетики. М., 1968, с. 586—587; *Орлов В.* Перепутья, с. 217—218, 239; *Максимов Д.* Брюсов, с. 87. Tas požiūris savaip buvo gyvas ir pačių simbolistų tarpe. „Impresionizmas — paviršutiniškas simbolizmas",— rašė A. Belas (*Белый А.* Луг зеленый.— М., 1910, с. 40—41).

[38] Русская литература конца XIX— начала XX в.: Девяностые годы, с. 190, 202; Русская литература конца XIX — начала XX в.: 1901—1907.— М., 1971, с. 259, 313—314; *Моклер К.* Импрессионизм.— М., б. г., с. 139; *Михайловский Б.* Русская литература XX века.— М., 1939, с. 78.

Esminis dalykas impresionistų estetikoje — akimirkų kultas, įteisinęs naują literatūrinio vaizdo kūrimo būdą, kuriame lemia ne loginiai saitai, intelekto nužymėta sistema, reiškinių visumos jutimas, o priešingai — subjektyvi, kaleidoskopiška, intuityvi atskirų vienkartinių, kartais net atsitiktinių tikrovės momentų pagava, minties ir sakinio daugtaškių poetika, asociatyvinės jungtys, išblukusios ribos tarp realaus ir nerealaus. Impresionistiniams kūriniams būdinga fragmentiška kompozicija, pasakojimo punktyriškumas, net savotiškas tariamas neužbaigtumas, eskiziškumas. Naujos ir poetinio žodžio funkcijos — ne tiek nurodyti daiktą, kiek išreikšti su juo jausminį santykį, naujas žodynas, skirtas kuo subtiliau perduoti pirmuosius įspūdžius, nuotaikų kaitą. Fragmentiškumu, specifiniu metaforiškumu, emociniais šuoliais ypač pasižymi impresionistinio tipo lyrika, kartais dar vadinama „nuotaikos poezijos" vardu [39].

Neatsitiktinai B. Sruogos mėgstamų autorių tarpe — šalia romantiko Novalio, H. Heinės, simbolistų Š. Bodlero, J. Baltrušaičio, V. Briusovo, A. Bloko, Viač. Ivanovo, F. Sologubo — pastebimą vietą užima poetai, kurių kūryba balansuoja ties impresionizmo ir simbolizmo sandūra. Tai P. Verlenas, S. Georgė ir K. Balmontas. B. Sruoga vertė jų eilėraščius, iš jų poezijos mokėsi niuansuoto, subtilaus vidinių nuotaikų perteikimo, gyvos, natūralios, betarpiškos poetinės intonacijos, eilėraščio muzikalumo. Vėliau, Miuncheno metais, prie šių poetų dar prisidėjo O. Bžezina.

Ypač glaudus šiuo požiūriu B. Sruogos eilėraščių vidinis ryšys su K. Balmonto kūryba, reiškusia (greta A. Bloko lyrikos) rusų poezijoje iš esmės tą patį perversmą, kurį Lietuvoje atliko B. Sruoga. K. Balmontas — vienas pirmųjų rusų poetų, kurio — kaip kad vėliau ir B. Sruogos — lyrikos centre taip ryškiai, programiškai, net demonstratyviai iškilo poeto vidaus pasaulis — spalvinga, marga besikeičiančių įspūdžių, išgyvenimų, nuojautų, svajonių gama, traukusi amžininkus savo betarpiškumu,

[39] Žr. *Левик В.* Поэты эпохи импрессионистов.— В кн.: Импрессионисты, с. 226—227.

kartais (kaip priešrevoliuciniame rinkinyje „Būkim kaip saulė", 1903) atitikusi pažangiosios visuomenės emocinį nusiteikimą, tačiau dažniau subjektyvi, „nežabotai egocentriška", ne be dekadentizmo apnašų. Esmine dominante čia tapo momentinė pojūčių ir nuotaikų fiksacija, akimirkos kultas pasiekė maksimumą, darėsi vienintelių pasaulio suvokimo ir poetinio vaizdo kūrimo principu, atnešančiu į eilėraščius ir poetinio polėkio, ir akivaizdaus minties bei jausmo paviršutiniškumo. „Nežinau, kas taip mylėtų akimirkas, kaip aš. Aš einu, aš einu, aš nueinu, aš keičiu, aš pats keičiuosi. Aš atsiduodu akimirkai" [40],— prisipažino pats K. Balmontas. Tai iš tikrųjų ekstazinė lyrika, kuriai svarbu išgyvenimų paslankumas, laisva, elastinga, greita, atsipeikėti neduodanti, net chaotiška jų tėkmė (A. Belas pavadino K. Balmontą „improvizacijos genijum", pagal I. Erenburgą, eilėraščius jis rašė stenografistės greičiu [41]). Ypatingą, hipertrofuotą dėmesį poetas skyrė eilėraščio muzikalumui, „garsų magijai" («Я изысканность русской медлительной речи, / Предо мною другие поэты — предтечи» [42]).

Lietuvių poetams ir kritikams, K. Balmonto ir B. Sruogos amžininkams, jų kūrybos giminystė buvo akivaizdi. „Uolus Balmonto ir kitų naujoviškų rusų poetų sekėjas" [43],— leidinio „Gėlių diena" recenzijoje apibūdino B. Sruogą A. Jakštas, o ir kitose recenzijose, ypač parašytose jų įsiplieskusios diskusijos laikotarpiu, nuolat vadina jį „nekritišku rusų simbolistų-dekadentų sekėju-kopijuotoju", kurio „vaga nėra nei originalė, nei nauja, nei graži" [44]. Apie „svetimąsias įtakas", Viač. Ivanovo, V. Briusovo, K. Balmonto, net J. Baltrušaičio tolumą „lietuvių liaudies būdui", jų kūrybos principų „nepridaiginamumą" lietuviškoj dirvoj „Saulės ir smilčių" recenzijoje kalba J. Tumas-Vaižgantas [45]. J. Petrulis, nors ir pripaži-

[40] Cit. iš *Эллис.* Русские символисты, c. 93.

[41] *Белый А.* Начало века.— М.—Л., 1933, с. 216; *Эренбург И.* Люди, годы, жизнь.— М., 1961, кн. 1—2, с. 151.

[42] *Бальмонт К.* Избранное.— М., 1980, с. 135.

[43–44] *Jakštas A.* Mūsų naujoji poezija, p. 365; p. 244.

[45] *Vaižgantas.* Balys Sruoga. Saulė ir smiltys.— Laisvė, 1921, sausio 20.

no B. Sruogą naujosios lietuvių lyrikos pradininku, nurodė jo novatoriškumo lokalumą („Kai kur randame didelio panašumo su Balmontu" [46]). Tas pat kartojama ir vėliau (L. Gira: „B. Sruoga — rusų simbolininkų mokinys. Tų rusų simbolininkų, kuriems vyriausiai vadovavo K. Balmontas" [47], F. Kirša: „Balmontas — pirmoj eilėj ir Jurgis Baltrušaitis antroj eilėj, o taip pat vakarų simbolistai ir Nietsche, atrodo, sudarė tą poetinę atmosferą, kuri sugestionavo Sruogą, ieškantį literatūrinės minties ir literatūrinės formos" [48]).

Rusų simbolistų, kaip ir P. Verleno ar S. Georgės kūryba, vis dėlto buvo tik vienas iš B. Sruogos poetinio stiliaus formavimosi veiksnių, rašytoją supusios literatūrinės atmosferos dalis, juo labiau kad sąlyčio taškai (kad ir su K. Balmontu) — daliniai, skęstą tarp daugybės nepanašumų ar net kardinalių skirtumų. Kaip poetas, B. Sruoga išaugo lietuviškoje dirvoje, kuri kėlė jam savus visuomeninius ir poetinius uždavinius, diktavo savą literatūrinės plėtotės logiką, teikė atramą jo poetiniams eksperimentams ir atradimams. Dainiškumo principas, kuriuo B. Sruoga grindė savo lyriką, atsiremia, pavyzdžiui, į L. Giros pastangas suteikti poetiniam žodžiui natūralumo, skambumo, sklandžios slinkties, priartinti jį prie tautosakinės intonacijos (B. Sruogos žodžiais, L. Gira pirmas suvokė liaudies dainos paslaptis, pirmas deramai pateikė ją literatūriškai [49]). Psichologinių reakcijų, gležnų nuotaikos niuansų, lyrinio tapybiškumo pradai ryškūs Z. Gėlės ir K. Binkio ankstyvuosiuose eilėraščiuose. Gamta, aplinkos daiktai čia jau priartėja prie žmogaus, kuria intymaus graudulio ar, priešingai, valiūkiško džiaugsmo atmosferą („Jaunas Binkis, jaunas jo gyvenimas ir dainos jo beprotiškai jaunos" [50]). Visų jų poezijoje į pirmą planą iš-

[46] *Petrulis J.* Balio Sruogos lyrika.— Skaitymai, 1923, kn. 23, p. 136.

[47] *Radzikauskas E.* Saulės ir žvaigždės glorifikacija lietuvių poezijoje.— Gaisai, 1930, Nr. 3, p. 249.

[48] F. Kiršos pokalbis su neišaiškintu asmeniu 1928, lapkričio 21.— MACBR, f. 12, b. 582, p. 10.

[49]—[51] *Сруога Б.* Основные мотивы современной литовской лирики.— Literatūra ir kalba, 1977, t. 14, p. 306; p. 312; p. 309.

kilo psichologinis vyksmas, autoanalitinis poeto „aš", pareikalavęs naujų vaizdo kūrimo, komponavimo būdų, poetinės kalbos kaitos. Specifinę impresionistinę B. Sruogos kalbėseną tiesiogiai skatino jam ypatingai imponavusi A. Lasto ir K. Jurgelionio poezija. A. Lastas B. Sruogai buvo pirmasis iš naujosios bangos lietuvių poetų, kurio eilėraščiai pasižymi sudėtingu metaforiškumu, specifine poetinių simbolių-šifrų sistema („Tai kažkoks pirmapradis įsismelkimas į gyvenimo, gamtos, grožio slėpinius..." [51]). K. Jurgelionis, jam pademonstravęs žodžio — apnuoginto emocinio impulso galimybes, žavėjo jaunesnįjį kolegą savo „pašėlusia dvasios laisve", „jausmo grynumu", improvizatoriaus talentu („Jurgelionis tiktai mirksniu gyvena" [52]), įspūdžių dinamizmu ir jų neužbaigtumu, trūkčiojančiu ritmu („Ilgas rankų paspaudimas, / Pirmas meilės pajautimas... / Ir sapnų, sapnų naktis!.." [53]),— jį B. Sruoga perėmė beveik paraidžiui.

Netiesioginį, bet neabejotinai stiprų poveikį, formuodama naują pasaulėjautą ir naują meninę stilistiką, B. Sruogai darė ir to meto lietuvių meno raida, pirmiausia M. K. Čiurlionis. Jo paveiksluose jaunasis poetas matė stulbinantį fantazijos polėkį, drąsų asociatyvinį mąstymą, kosmoso motyvus, neprimityvų, iš gelmės einantį meno nacionalumą. Esminis atramos taškas poetui buvo tautosaka, ypač liaudies dainos, kuriose, kaip jau minėta anksčiau, jis ieškojo ne tiek medžiagos imitacijai ar stilizacijai, kiek vidinio gyvenimo atšvaitų, moralinio ir poetinio grožio, nacionalinės pasaulėjautos bruožų, laisvo, netikėto, drąsaus, kartais net keisto vaizdų žaismo, spalvingos metaforikos, chaotiškumo ir „kontūriškumo". Kita vertus, tiek visa pomaironinė poezija, tiek ir B. Sruogos lyrika taip pat galėjo atsiremti ir atsirėmė į ankstesniosios lietuvių poezijos tradiciją, į tokias sudėtingas ir turtingas poetines sistemas, kaip K. Donelaičio, A. Baranausko, A. Vienažindžio, Maironio ir kitų lietuvių poe-

[52] *Sirakuzinas B.* Kl. Jurgelionis (Kalėdų Kaukė): Glūdi liūdi r kitos lyrikos eilės.— Skaitymai, 1923, kn. 21, p. 78.

[53] *Jurgelionis K.* Glūdi liūdi.— V., 1971, p. 64.

tų, viename B. Sruogos straipsnyje vadinamų „kelių skynėjais", kūryba.

Skirtingų įtakų susikryžiavimas aiškiai pastebimas žvelgiant, pavyzdžiui, į B. Sruogos poetinės kalbos principus arba jo simbolikos pobūdį.

Jau Maironio poezijoje žodis orientuojamas ne vien į išorės tikrovę, bet ir į žmogaus vidinio pasaulio subtilybes. Todėl, net ir siekdami naujo turinio ir naujų išraiškos būdų, B. Sruoga, F. Kirša, V. Mykolaitis-Putinas ir kiti jų kartos poetai daugeliu atvejų pasinaudojo išgrynintu ir sutaurintu Maironio poezijos žodynu (akivaizdi „Pavasario balsų" ir „visos lietuvių simbolistinės leksikos jungtis — aukšto žodžio gaida" [54]), perėmė ne vieną iš romantinės poezijos atėjusių „kertinių žodžių", ypač tų, kurie susiję su dvasinių būsenų sfera, filosofine būties problematika. Vadindamas tai „afišinių vaizdų meile", pats B. Sruoga šaipėsi iš savo pomėgio nuolat kaišioti į eilėraštį beržus, jurginus, uolas, saules, padanges [55], dar pridėtume — kardus, vėliavas, žibintus, sostus, karūnas, pilis, plieną, gulbes, gijas ir t. t.

Kita vertus, B. Sruogos, kaip ir jam giminingų poetų, kūryboje ryškios pastangos aktualizuoti žodį. Poetas atsisakė kai kurių „išprotavimo" sferos sąvokų, kiek galėdamas ryškino žodžio ekspresiją, jo pirmykštę emocinę galią, neįprastus prasmės atspalvius. Naujų poetinio žodžio galimybių buvo ieškoma tautosakoje (B. Sruogai čia priklauso išskirtinė vieta tarp lietuvių poetų, susijusių su simbolizmu) [56]. Mėgo B. Sruoga (ne sykį išsiskirdamas iš amžininkų) ir neologizmus (apsapniai, klekėti, krupulingas, lalėti, mareiviai, raudus, jūruoti, šaltenė, šerkšmena, vakaruoti) ar tiesiog retus žodžius (aipinti — lepinti, bangus — smarkus, blaka — greta, gaizdra — pašvaistė, inus — gūdus, yrumas — buvimas, lelionė — šūkavimas, pirmo-

[54] *Slavinskaitė I.* Poetinio žodžio transformacija lietuvių lyrikoje.— Literatūra ir kalba, 1980, t. 16, p. 114.

[55] *Sirakuzinas B.* Butkų Juzės Žemės liepsna.— Skaitymai, 1921, kn. 3, p. 129.

[56] Žr. *Orentaitė G.* Folklorinės leksikos įtaka B. Sruogos poetiniam žodynui.— Literatūra, 1978, t. 20(1), p. 50—62. Iš ankstesniojo meto straipsnių ši problema plačiai liesta M. Miškinio straipsnyje „Balio Sruogos lyrika" (Šviesos keliai, 1936, Nr. 10, p. 593—598).

nis — pirmoji auka, valdėjas — valdovas)[57]. Tuo pat tikslu įsivesdavo istorizmų ar tarmybių (eidauninkas, gabija, karionė, medėjas), net barbarizmų (dimnas, armijos), nuolat vartojo jo metui neįprastus sudurtinius žodžius (auksagiedriai plaukai, linažiedžiai ledynai, linoakė mergaitė, ilgakartis dievas, liepsnaveidė dievaitė, mėlynbangė padangė, raudonmargė žvaigždė, šlamažiedė aguona, žalialapis papartis), taip pat mažybines žodžių formas, primenančias tautosakos deminutyvus (deimantužis, ežerutis, kėlėjėlė, šėlunėlė, šviedrūnėlis, velužėlis, žaliūnėlis). Neretai naujumo įspūdis B. Sruogos lyrikoje kyla iš neįprasto, metaforiško žodžio pavartojimo (grakšti medžioklė, liekna gėla), iš keistų, paties poeto nusikaltų žodžio formų, kalbos dalių „suliejimų" (aipus, alkesys, atnaša, bedugnybė, bemirtė, dainuotė, debesinga, drebulinga, judra, erdvybė, gaisrus, gilmena, išlaisva, kibirkštingas, klajuolė, klajūnėti, klampunėlis, kvepmena, lūkena, naktumas, nebūtybė, nemarybė, pirmpradybė, skrajuolė, sraujus, širpulys, tyruma, tolus, ūkanoti, užmarša, vakaris, visybė, žarybė, žvangus). Susidaro įspūdis, jog kartais keistesnės formos ir žodžiai B. Sruogai gimdavo tiesiog impulsyviai, iš bendrojo eilutės ar strofos skambesio („Už jurųjų, už marelių / Saulužė raudona. . ."— SIS, p. 131; „Liūlia, liūlia, / Mielą, mielą / Liūlinėlį"— DT, p. 58; „Vakaruoju vasarienoj"— DT, p. 147; „Po padangę / mėlynbangę"— DT, p. 58). Dalis tų žodžių vėliau įėjo į lietuvių poeziją, tapo įprastais, nors iš pradžių kėlė kritikos nepasitenkinimą[58].

Objektyvus daiktų ir reiškinių įvardijimas, svarbiausias tikslas ankstyvuosiuose eilėraščiuose, yra tik pirmasis

[57] Tokius žodžius B. Sruoga net specialiai rinko, dar Petrograde išsirašinėjo iš K. Būgos žodyno kortelių (plg. LKLIR, f. 1, b. 3940 ir DLK žodyno kartoteka). Taip jo poezijoje atsirado tyruoti, tolus, ūkai, valdėjas, žvangus ir kt. Kai kuriuos neįprastus savo eilėraščių žodžius (bingus, inas) B. Sruoga 1916 m. laiškuose V. Čiurlionytei yra aiškinęs ir *remdamasis liaudies dainomis* (LKLIR, f. 53, b. 90).

[58] „Nesuprantamų, neališkių, kartais nevykusiai naujai nukaltų žodžių, kurie nekelia mums jokio vaizdo — kas poezijoj yra svarbiausia — Balio Sruogos eilėse aibės . ." (*S. D.* Aušrinė.— Ateities spinduliai, 1918, Nr. 7—8, p. 235); „Pas jį nėra poezijos, kuri galėtų būti skaitoma be komentarų ir ypatingo „sruoginio žodyno" (*L. T.* Mūsų dainiai.— Krivulė, 1923, Nr. 5, p. 7).

teksto klodas rinkiniuose „Saulė ir smiltys", „Dievų takais". Į emocijas, pasąmonę orientuotų užuominų, asociacijų, pasakojimo „tuštumų", daugiapakopių metaforų pagalba čia einama į sudėtingas, subjektyviai šifruojamas poetinių prasmių sistemas, kur „poetiniai įvaizdžiai nuolat keičia savo semantines reikšmes" [59], o žodžių prasmė „panaši į įtemptą, nuolat vibruojančią stygą" [60].

Taip už konkrečių realijų ir emocinių situacijų B. Sruogos lyrikoje formuojasi slėpiningas, daugiau nujaučiamas negu atpasakojamas perkeltinių prasmių pasaulis, simbolikos pradmenys. Iš visų savo kartos poetų B. Sruoga bene glaudžiausiai susiejo simboliką su psichiniais impulsais. Jis nemėgo atviro alegoriškumo, vienareikšmių simbolių, išsitenkančių loginėje eilėraščio konstrukcijoje ir logikos kalba išaiškinamų. Jo simbolika — ne išprotauta, ne iš bendrų simbolizmo fondų automatiškai perkelta (nors atskirus simbolius poetas ir skolinosi), ji kyla savaime iš netikėtos vaizdų sandūros, nutylėjimų ir peršokimų. Ji susijusi ne su atskiru pastovios poetinės prasmės žodžiu — simboliu, o su eilėraščio visuma, sudėtinga metaforika, žodžiais ne visada pasakomomis, daugiau egzistuojančiomis potekstėje slėpiningomis nuojautomis (kaip sakė Vydūnas, „tarsi koks liūdesys žvelgtų su skaudžiu ilgesiu į skaitytoją" [61]). Tai iš bendrojo metaforų klodo aiškiau neišsiplėšusi, nuo jo neatsiskyrusi simbolika — emocinė, subjektyvi, impresionistinė, „be tvirtesnio minties fermento ir nusistovėjusių plastinių kontūrų, labai efemeriška savo prasmėmis ir pavidalais, neduodanti aiškesnio visatos brėžinio ar pagrindo" [62].

Simbolio pamatas, pagal B. Sruogą,— iš įvairiopos prigimties reiškinių sujungimo kylanti metaforinė konstrukcija, o pats simbolis — ypatingas metaforikos tipas ar laipsnis, palyginimų ir atotraukų virtinės rezultatas („sim-

[59] *Orentaitė G.* Min. str., p. 54.

[60] *Slavinskaitė I.* Min. str., p. 156.

[61] *Vds.* Balys Sruoga. Saulė ir smiltys.— Darbymetis, 1921, Nr. 4, p. 43.

[62] *Kubilius V.* XX amžiaus lietuvių lyrika, p. 185. Taip pat žr. p. 179—180, 183—186; *Galinis V.* Naujos kryptys lietuvių literatūroje, p. 107—108, 118—133.

bolis tiktai metaforinėj konstrukcijoj ir yra gyvas" [63]). Tuo pat metu B. Sruogai teoretikui labiau rūpėjo simbolikos ir apskritai metaforikos lietuviškumas, kurį jis suprato kaip specifinę „psichinę formą", o ne, sakykim, simbolistams tokia svarbi simbolikos, kaip „kosminės atminties", problema. Todėl ir B. Sruogos eilėraščių simbolikos šaltinių reikia ieškoti ne tik literatūriniame arsenale, pirmiausia J. Baltrušaičio poezijoje, bet ir savaip interpretuotoje kasdienėje leksikoje, o ypač „pagilintuose" tradicinių liaudies dainų įvaizdžiuose ir situacijose („Ar atminsi bernužėlį", „Susgodojo karaliūnas", „Pjovėjas", „Šią naktelę, per naktelę", „Taip tykiai kūrenas kudmentas...", „Jaunosios rauda", ciklas „Kaip sesulė kad dainavo").

O su simbolizmu B. Sruogos lyriką daugiausia sieja, ko gero, jos motyvai, kosmologinės sistemos užuomazgos.

3

Kaip esminis poetinės pasaulėjautos faktorius B. Sruogos eilėraščiuose iškyla romantinė dviejų būties pradų — idealo, svajonės, veržimosi ir kasdienybės, ramybės, susitaikymo — antinomija, vėliau perimta ir simbolizmo [64]. Poeto žvilgsnis nuolat nukreiptas į saulę, mėlynus tolius, žvaigždėtą erdvę, kalnų viršūnes, kurios jam simbolizuoja gyvenimo pilnatvę, džiaugsmingą išsivadavimą iš dienų kalėjimo, „prakeiktosios ant žemės buities", iš „vergo tako":

Inkiro šioj žemėj bedalėj klajot!
Noriu aš pakilti —
In dangų prabilti,
Mėlynei pakilęs tik himnus giedot!

---

[63] *Sruoga B.* Keletas minčių Jurgio Savickio „Šventadienio sonetus" paskaičius.— Skaitymai, 1923, kn. 23, p. 157.

[64] „Lietuvių simbolistai įtvirtino poezijoje iš esmės romantinę žmogaus asmenybės koncepciją <...>. Šia prasme jie atliko tą darbą, kurį kitose literatūrose paprastai nuveikdavo romantikai" (*Galinis V.* Naujos kryptys lietuvių literatūroje, p. 174).

Kaip skruzdė ant žemės klestu čia seniai...
Jūruoja godonės —
Tos pat vis karionės...
O dega ugnis danguje taip karštai! (SIS, p. 64)

B. Sruogos lyrikos subjektas nuolat tapatina save su klykiančiu aru, su yrėjais, kurie galynėjasi prieš siaučiančią vėtrą. Jis pakilęs „ugniniais spārnais" palytėti dangų, „drąsiausiuoju šuoliu" perskrosti erdves, „išvien su žaibais" raižyti mėlynę ar pasiekti žvaigždes, o jei ne — tai kristi nelygioje kovoje, parblokštam įnirtusių bangų, vėtrų, gaisrių bedugnių. Išaukštindamas šį žygį B. Sruoga vartoja tokius patetiškus įvaizdžius, kaip išskėstos burės, vėjo rauda, gūdžią naktį uždegtas laužas, trupančios amžių uolos ir pan.

Romantiškos savo nusiteikimu ir žygiais asmenybės kultas sudaro ir dviejų tuo metu parašytų B. Sruogos poemų „Deivė iš ežero" (1919) ir „Jūrūnas" (1922) prasmę. Sakmės tipo fabulos (jau pirmieji „Deivės iš ežero" vertintojai įžiūrėjo „Hiavatos giesmės" ir „Kalevalos" atgarsių [65]) čia neturi jokių konkretesnių istorijos atributų, yra legendinės [66], užtat lengvai realizuoja autoriaus užmojį kalbėti apie žmogaus pareigą gyventi laisvai, išdidžiai, garbingai, atvirais jausmais. Abiejų poemų herojai — kovotojai prieš dievus ir lemtį. „Deivėje iš ežero" tokia yra visa svanetų gentis, nusprendusi atkeršyti iki tol gerbtai ir aukomis apipiltai deivei Dalei už nepelnytą skriaudą — neregėtą kaitrą, apėmusią visą kraštą. Nusprendę priminti dievaitei „žemės garbę", svanetai sviedžia ežeran kaip neapykantos ženklą pasmaugtą juodą katiną. Tada užgęsta dangus, trankosi žaibai, dūžta uolos, susidrumstusios bangos užlieja visą derlingąją Svanetiją, išveja saujelę jos likusių gyventojų į kalnus, kur gyventi sunkiau, bet kur žmogus lieka laisvas, išdidus, kur galima

[65] Žr. *Gira L.* Raštai.— V., 1962, t. 4, p. 290; *Kibilda.* Balys Sruoga. „Deivė iš ežero".— Laisvė, 1919, birželio 28; *M. ir A.* Lietuvių literatūros istorija.— K.— Marijampolė, 1923, p. 113. Šio požiūrio laikosi ir R. Pakalniškis studijoje „Lietuvių poema" (V., 1981, p. 144).

[66] *Skliutauskas J.* Kaip gimė „Deivė iš ežero".— Literatūra ir menas, 1971, spalio 30, p. 5; *Skliutauskas J.* Riteris iš Sakartvelo.— V., 1972, p. 190—193.

nesimelsti jokiems dievams[67]. Poema „Jūrūnas", legenda „apie dievus ir žemės sūnus", kai kuriais fabulos momentais primenanti žinomą Jūratės ir Kastyčio meilės istoriją, irgi kuria laisvo, pilno meilės ir įniršio, su nustatyta pasaulio tvarka nesitaikstančio, metančio dievams iššūkį jaunuolio paveikslą.

Minėtosios antinomijos svarbą demonstruoja jau pirmojo B. Sruogos poezijos rinkinio pavadinimas. Idealusis, pakylėtas būties pradas — saulė — čia priešinamas su šiurkščia kasdienybe, kurią reprezentuoja smiltys. Abu įvaizdžiai kaip esminiai pasikartoja ir pačioje knygoje, o paskui pereina į vėlesnę B. Sruogos poeziją. L. Gira yra suskaičiavęs, jog pirmajame B. Sruogos rinkinyje saulė minima 66 kartus, o antrajame — 60 kartų[68]. Tai ne tik dažnas, bet ir daugiaprasmis įvaizdis, gana artimai siejantis lietuvių poeto kūrybą ir su simbolistų saulės kultu, ypač ryškiu K. Balmonto (po knygos „Būkim kaip saulė" jį net vadino „saulės poetu"), Viač. Ivanovo (savo rinkiniuose, ypač „Cor Ardens", jis paskelbė ne vieną himną saulei) poezijoje.

B. Sruogos eilėraščiuose saulės įvaizdis išreiškia nacionalinį atgimimą („Broliai galanda / pjautuvus dalgius — / tekančią saulę / rengiasi sveikint" — SIS, p. 14), meilės ekstazę („Nuo akių saulėtų tavo / Spindulių / Atsitraukti, pasislėpti / Negaliu! — DT, p. 53), kasdieninį ar kasmetinį gamtos atbudimą, atsinaujinimą („Saulė teka. / Dega ašaros ugninės. / Ir aguonos, kaip karoliai, / Aplink veidą ir krūtinę / Krauju dega" — DT, p. 11). Kartais, sumišai su aušros, ugnies, liepsnos, žibintų, degančio dangaus įvaizdžiais, saulė simbolizuoja tiesiog gyvybę, kūry-

[67] L. Gira „Deivę iš ežero" suvokė kaip neišplėtotą, juodraštišką „kosmoso epopėją, dievų ir žmonių kovos giesmę" (*Gira L.* Raštai, t. 4, p. 283), o A. Jakštas lygino su Bairono „Kainu", pamatinę jos idėją nusakydamas kaip „žmogaus priedermę kovoti net su dievais už savo teises" (*Jakštas A.* Mūsų naujoji poezija, p. 238). Prie baironiško tipo poemų, iškeliančių į kūrinio centrą individo problematiką, šias B. Sruogos poemas sieja R. Pakalniškis, pažymėdamas jų labiau lyrinę ir draminę nei epinę struktūrą (*Pakalniškis R.* Lietuvių poema, p. 144—146).

[68] *Radzikauskas E.* Saulės ir žvaigždės glorifikacija lietuvių poezijoje. — Gaisai, 1930, Nr. 3, p. 249—253.

biškumo pradą. Su saule susijęs ir poeto žygio išskirtinu mas bei prasmingumas. Pirmasis „Saulės ir smilčių" eilė raštis „Prooemion", daugelio suvokiamas kaip autoriau *credo,* kalba apie ugniniu Saulės taku einantį kūrėją „skaistveidės deivės sūnų", nešantį žmonėms kosmoso vi sumos žinią:

Žengiu lėbonės žemiškos atmestas,
Pateptas Saulės...
Nešu, kaip dievą, amžinasties naštą —
Karūną Saulės... (SIS, p. 7—8)

Užtat saulės nusileidimas, užtemimas B. Sruogos lyri koje visada reiškia nelaimę — įsivyrauja gūduma ir šird gėla („Audžia, audžia", „Saulės svečias", „Rudeninia žvilgsniai"), ateina mirtis („Senas girininkas rymo"), že mė apsigaubia gedulu, tampa „ištremties pakalne" („Re quiem", „Tyruos amžius gyvenau").

Žmogaus būties dualizmą B. Sruoga jaučia gana stipriai o išsakydamas jį priartėja prie simbolistinės pasaulio sam pratos, estetikos ir įvaizdžių. Kaip daugelio simbolistų poezijoje, B. Sruogos eilėraščiuose itin pabrėžiamas žmo gaus, pirmiausia poeto, bejėgiškumas prieš amžinas visa tos paslaptis, vienišumas pasaulyje, kur „džiaugsmas — tik mirksnio moja". Tragiška, pagal poetą, jau pati žmo gaus lemtis žemėje. Tai „mažo lašo šiurpumėlis" besiblaš kant tarp retkarčiais telankančios saulės ir šiaurės vėjų bandymas išsiveržti iš „mirtingos klaikumos", nuolatinis belsmas į uždaras duris ir aplink stūksančias sienas („Bel džiu, beldžiu... Durys plieno... / Kursta aidas tylu moj..." — SIS, p. 42), nuolatinė kelionė, klaidžiojimas kažko ieškojimas („Aš — ne savas, aš — klajūnas, / Ištrė mimas su manim..." — SIS, p. 41). Kaip ištisinį blaškymą si tarp būties ir nebūties, kaip greitai praeinantį sapną kalėjimą, kibirkštį palšame amžių rūke B. Sruoga savo lyrikoje suvokia ir visą gyvenimą. Žmogus šiame gyvy bės ir mirties žaidime tik vėlė, klajojantis žiburėlis, tik dalgio prisilietimo nykiai laukianti varpa:

Žemėj šioje mes užklydę —
Tik ilgėjimos sargai...

Žiedą paslėptą išvydę
Vėl plasnosim gimt aukštai... (SIS, p. 45)

Dalgiai žvanga, žvanga varis...
Ir pjovėjų žvanga dainos...
Varpa, varpa, ko drebi! (SIS, p. 129)

Bene pirmą kartą lietuvių poezijoje tokio dramatizmo įgauna mirties motyvas. Be minėtų dalgio, viešnios, nuskinto ar nukirsto žiedo, nuo rudens spindulių nutilusios žolelės įvaizdžių jis ypač dažnai realizuojamas baltos spalvos simbolika — baltas ėglis, balti žvilgsniai, baltas dalgis, balti rūbai, balta šviesa, kažkas baltas, baltas svečias ir pan.

Nevilties, net įtūžio spalvomis ypač paženklinti tokie eilėraščiai kaip „Mano pily nėra laiko", „Jeigu nebėra ko begyventi", „Miserere", „Liūdėjimas", o labiausiai — „Saulėleidžio giesmės", poetine įtampa šiaip jau vienas savotiškiausių B. Sruogos ciklų, apie kurį Vaižgantas pasakė, jog čia „begalės poezijos ir tokių vaizdų, kurių kupinas gal vienas Balys Sruoga tėra" [69]. Čia figūruoja ir skausmo išbraidytos purvinos gatvės, ir vienišumo bedugnės, ir dūšią lyg akmuo užgulusios sielvarto opos, ir kančia dėl prakeiktosios buities, pagaliau šiurpus savosios nedalios motyvas („Ir visa dalužė mano / Kraujumi rašyta" — SIS, p. 121).

Pačiam poetui atrodė, jog nuolatinės įtampos, skaudaus nerimo būsena leidžia giliau įsižvelgti į žmogaus ir visatos paslaptis:

Ir rodosi kartais, kad mano liūdėjims
Nežemiško žygio nežemiškas aidas...
Kad įstabios paslaptys girdimos
Nuliūdusiai širdžiai
Tiktai. (SIS, p. 84)

Šie eilėraščiai iš tikrųjų praplėtė lietuvių lyrikos išgyvenimų diapazoną, tuo labiau kad dalis jų natūraliai susiję su poeto jautriai išgyventais karo metų įspūdžiais, jo charakterio pažeidžiamumu, dvasinės pusiausvyros stoka.

[69] *Vaižgantas.* Balys Sruoga. Saulė ir smiltys.— Laisvė, 1921, sausio 20.

Tačiau neretai tragiškos būsenos jo lyrikoje egzistuoja ir kaip tradicinė modernistinio meno savimonės dalis, literatūrinių įtakų rezultatas ar net literatūrinės mados dalykas. Ne vienas būties tragizmą išsakančių jo įvaizdžių ir motyvų yra „atpažįstamas", bendras su daugelio kitų naujosios poezijos atstovų įvairiose literatūrose kūryba, jos įvaizdžiais ir motyvais. Tarp jų minėtieji — uždarų durų (F. Sologubas: «Мы — пленённые звери, / Голосим как умеем. / Глухо заперты двери, / Мы открыть их не смеем»), kalėjimo (V. Briusovas: «Горе тем, кто свеж и молод, / здесь в тюрьме земной!»), bedugnės, prarajos (J. Baltrušaitis: «Вся жизнь моя — стояние над бездной») ir kt.[70]

Bene didžiausią įtaką B. Sruogos poetinei pasaulėjautai šiuo požiūriu turėjo rusiškoji J. Baltrušaičio poezija. Diametraliai priešinga poetinės intonacijos santūrumu, ji imponavo B. Sruogai savo atsigręžimu į visatą, kosminių aukščių ir prarajų kontrastais, „meldimusi būčiai", „amžinoms žvaigždžių paslaptims". Gyvenimo nedalios, žmogaus vienišumo amžių bėgsme nuojautos čia yra įgavę, kaip įprasta simbolizmui, kosminį mastą, lemia tragiškąją eilėraščių įtampą, kurią švelnina lietuvių literatūrai būdingi žemės grožio ir gyvenimo pastovumo jutimai.

Būdingi, tik kitaip, šie jutimai ir B. Sruogai. Pro mirties simbolius jo lyrikoje nuolat prasiveržia gyvas ir karštas žmogiškas jausmas. Gyvenimo pilnatvės jutimas, sudaręs daugelio eilėraščių patosą, čia neįmanomas be gyvybingųjų žemės galių apoteozės. Poetas nuolat kalba apie „žemės sultis", „žemės puotą", ieško čia atsparos, prie kurios prigludęs, žmogus gali atsitiesti nuo visų negandų:

[70] Apie šių įvaizdžių reikšmę rusų simbolistų, „Jaunosios Lenkijos" poetų kūryboje žr. Młodopolski świat wyobraźni.— Kraków, 1977 (H. Filipkovskos, M. Podrazos-Kviatkovskos ir kt. straipsniai). Todėl ne visada galima kalbėti apie tiesiogines įtakas net tada, kai įvaizdžiai ar situacijos, atrodytų, visiškai adekvačios. Pavyzdžiui, situacija ir nuotaika gana identiški B. Sruogos „Kartą ėjom ankstų rytą" ir I. Bunino «Мы рядом шли, но на меня / Уже взглянуть ты не решалась» (см. *Бунин И.* Стихотворения.— Л., 1956, с. 244) yra atsiradę absoliučiai savarankiškai (B. Sruoga išspausdino savo eilėraštį 1917 m. gegužės mėn., I. Buninas parašė savąjį 1917 m. rugsėjo 21 d.).

Pabučiuok sultingą žemę —
Būk kartu...
Joj verdenės sultis semia,
Semk ir tu! (SIS, p. 37)

Todėl ir žemės pamotės motyvas („Pasaulis toks mažas! Ir motinos verkiu, tėvynės — — / Ir vėjas pralėkdamas ūžia aidan, / Kad žemė — ne motina man!" — DT, p. 156) B. Sruogos rinkiniuose kaitaliojasi su meile žemei motinai, visada priglobiančiai savąjį sūnų klajūną:

Numylėta, numylėta, tu, žemele,
Nesakyk — paklydęs sūnus,
Nesakyk! — Aš grįžtu, būnu,
Kaip tas vaikas paklusnus
Ir su dūšia, ir su kūnu,
Užsidengusis skruostus — —
Numylėta, numylėta, tu, žemele!

Prie tavos šaltos krūtinės
Atsigausiu, pakvėpuosiu,
Tave šaltą išbučiuosiu — —
Skundą mano begalinį
Tau, motute, atiduosiu!
Tu pagimdžius, užauginus
Savo krauju pasdalinus,
Tu priglausi, neišduosi
Nuo tavos šaltos krūtinės! (DT, p. 39)

Toks neregėtas lietuvių poezijoje peizažas — tai savotiška poetinė deklaracija, kurią B. Sruogos lyrikoje paremia gamtos pajautimo betarpiškumas ir gilumas. Ne vienas „Saulės ir smilčių" ar „Dievų takais" eilėraštis rodo, kiek daug poetas pasisėmė iš savo tėviškės — jos laukų tylumos, augmenijos pasaulio, pajusto su kaimo vaikui būdingu detalumu ir konkretumu, natūraliu gyvybingumu (vyresnysis Sruoga nusivesdavo Baliuką į laukus, ilgai tylėdavo, kol galiausiai sūnui tardavo: „Paklausyk, kaip avižėlos šlama...''). Matyt, iš čia kilę tokie B. Sruogos poezijoje, ypač cikle „Dievų takais", gausiai sutinkami įvaizdžiai, kaip žarijomis žiūrį rasoti rugiai, lauke šniokščiančios vinkšnos ir berželiai, saulės nesulaukiantis

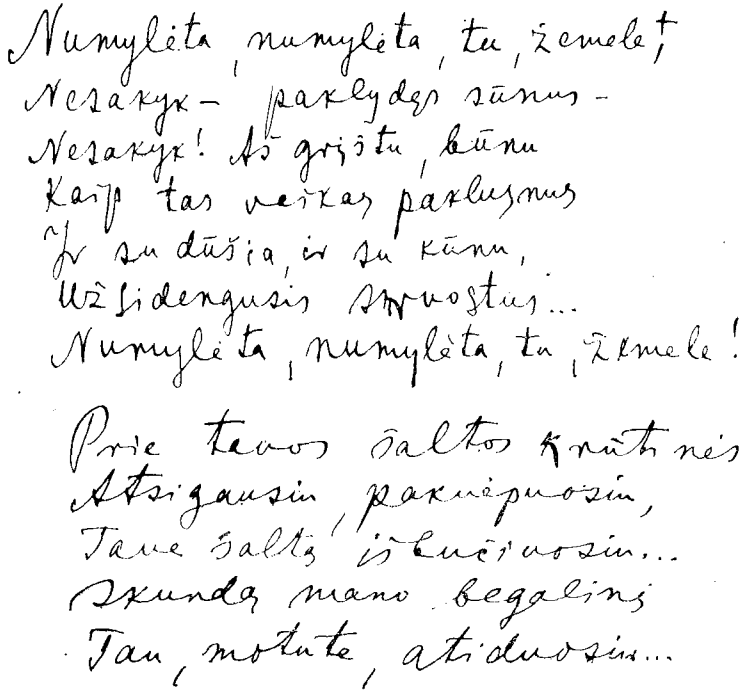
Numylėta, numylėta, tu, žemele!
Nežakyk – paklydęs sūnus –
Nežakyk! Aš grįšiu, būnu
Kaip tas vaikas paklusnus
Ir su dūšia, ir su kūnu,
Už sidengusis skvostus...
Numylėta, numylėta, tu, žemele!

Prie tavo šalto krūtinės
Atsigausiu, pakvėpuosiu,
Tave šaltį išlaužiuosiu...
Skundą mano begalinį
Tau, motute, atiduosiu...

Eilėraščio „Numylėta, numylėta..." rankraščio faksimilė

žilvitis, kvepiančios mėtos ir kmynai, rudens ūkanoj linguojančios žolės, mėlynžiedžiai linai, besiglaudžiančios palangėje nuleistomis kasomis vyšnios, pagaliau balzganos, vilnimis sugludusios avižos („Aš dainuoju pamažu, / Kad nežadint avižų"— DT, p. 20) ar toks konkretus ir kartu palyginti imlus bundančios gamtos vaizdas:

Tylisi rytas.
Viksvos dantytos
Ir glūdišėliai
Dega vilny. (DT, p. 85)

Įspūdžiai, kuriuos B. Sruoga jau vėliau patirdavo išvažiavęs prie jūros, į miškus ar kalnus, irgi buvo tokie intensyvūs, kad užpildydavo visą esybę. Poetas, galima sakyti, susiliedavo su gamta, persiimdavo jos nuotaika,

darydavosi joje dvasingas, vidujai aktyvus, kartais išgyvendavo kasdienybės žvilgsniu sunkiai paaiškinamą ekstazę, beprotišką džiaugsmą ar susijaudinimą. „Įbridęs į jūrą, išsitiesė, iškėlė į viršų rankas ir drebančiomis lūpomis ėmė šnabždėti greičiausia kokius nors savo eilėraščius ar jūrai skirtą pasveikinimą. Jo ilgi, netvarkingai krentą plaukai, iškeltos rankos, liesas kūnas man priminė suomių dailininko Aksel Gallen paveikslą „Kulervo" — vieną iš jo ciklo „Kalevalos" temomis" [71],— pasakoja P. Galaunė apie jų išvyką prie Suomių įlankos Petrograde. Tačiau ryškiausiai tokią savijautą liudija, ko gero, B. Sruogos laiškai, rašyti iš Petrogrado (1915—16 m.), Juodosios jūros pakrantės (1917 m.), iš Baltijos pajūrio (1921 m.) ar Alpių (1922—23 m.). Gamtos įspūdžiai tuose laiškuose — viena pagrindinių temų, dažnai net vienintelė; čia maža konkrečios informacijos apie maršrutus ar kelionių peripetijas, užtat per kraštus liejasi susižavėjimas laukais, kalnais, jūra. Kartais tai tiesiog keli apsvaigimo žodžiai (ypač iš kalnų), kartais — ištisos novelės (dažniausiai apie jūrą). Labai dažnai rašoma ir apie ypatingą dvasinės laisvės, pilnatvės užsimiršimo jausmą, kurį poetas tų išvykų į gamtą metu išgyvendavo [72]. Tokiuose laiškuose ne sykį įdėta ir eilėraščių. Ypač didelį poeti-

[71] LKLIR, f. 53, b. 340.

[72] „Aš myliu, labai myliu Marias. Kad ne marios — seniai jau būčiau dūšioj apmiręs. Marėse visą sielvartą užmirštu. Užmirštu ir ilgesį, ir sopulius" (laiškas V. Čiurlionytei 1916 m. vasarą.— LKLIR, f. 53, b. 70); „Aš visą laiką tik ir tyliu. Kartais pas mares, kartais ant kalno norisi dainuoti, norisi rėkti, kažkaip mano balsas nedera su tąja pasaulio iškilme, ir ašei tyliu" (laiškas V. Čiurlionytei 1917, gegužės 6.— LKLIR, f. 53, b. 133); „Aš buvau pievoj. Buvau pievoj, kol apsvaigau, kol galva suktis pradėjo, kol pasigėriau... Ir dabar sukas visas pasaulis..." (laiškas V. Čiurlionytei 1917, gegužės 22.— LKLIR, f. 53, b. 150); „Vakar dieną valkiojaus ir tyčia užsirioglinau ant aukšto kalno. Ir iš ten taip staiga išvydau reginį aplink save gal per kelius šimtus varstų. Taigi po velniais! Pasiust galima. Iš ten matės ilgiausia nugara snieguotų kalnų ir žalių ir marės, kurios iš tolo, iš kalno tolumoj panašios in mėlynus degančius kalnus! Iš karto rėkiau, paskui šokinėjau, o paskui atsiguliau ant kalno saulėj ir gulėjau" (laiškas V. Čiurlionytei 1917, gegužės 5.— LKLIR, f. 53, b. 132).

nį pakilimą B. Sruoga išgyveno 1917 m. vasarą, nuvykęs prie Juodosios jūros ir į Kaukazo kalnus. Apsistojęs Sočyje, maždaug per mėnesį jis sukūrė ir išsiuntė laiškuose apie dvidešimt eilėraščių, tarp jų „Pabėrė auksą", „Galingą opą", „Ar atminsi bernužėlį", „Senas girininkas rymo", atskirus eilėraščius iš ciklų „Marių pakrantėj" ir „Kaip sesulė kad dainavo".

Gamtos vaizdai sutinkami kone kiekviename B. Sruogos eilėraštyje. Neretai jie iškyla ir į kūrinio centrą. Tai eilėraščiai apie jūrą („Ties banga", „Vėtra", „Marių pakrantėj"), kalnus („Taip tykiai kūrenas kudmentas", „Apaštalas", „Alpių vėjais"), parką („Krištolėliai", „Ūkana", „Baltąją naktį"). Bet B. Sruoga nekūrė grynos peizažinės lyrikos. Gamta čia — ne savarankiškas, greta žmogaus egzistuojantis pasaulis, o neišvengiama poeto išgyvenimų dalis, atliepianti pačią žmogaus lemtį žemėje:

Ar ne toks ir tavas kelias,
Kaip nutilusios žolelės —
Tai tik augti, tai tik želti —
Iki rudens spindulių — — (DT, p. 9)

Poetas sulieja gamtą su savo vidaus pasauliu. Jo lyrikoje tarp žmogaus ir gamtos nebėra jokių pertvarų, o didžiausias dvasinis aktyvumas ir poetinė ekstazė pasiekiama susiliejus šioms dviem stichijoms:

Išbučiavo marės kūną — iki kaulų,
Kraują nušlavė nuo lūpų, kraujo rasą,
Kur meilužės paskutinę laimę neša,—
Išbučiavo marės kūną — iki kaulų.
— — — — — — — — — — — — —
Kažkoks aidas svaigulingas rikdo dūšią —
Ar varpai tai, ar sparnai tai — nesuprantu.
Tik marėse, tik gelmėse, tik po krantą
Kažkoks aidas svaigulingas rikdo dūšią.
(DT, p. 99)

Savo instinktyviu stichiškumu toks panteistinis gamtos pajautimas gerokai skiriasi nuo Maironio peizažo ramaus panoramiškumo, nuo J. Baltrušaičio ar V. Mykolaičio-Pu-

tino iškilnaus kosmiškojo pasaulėvaizdžio, nuo Z. Gėlės, J. Janonio, K. Binkio gamtovaizdžių konkretaus detalumo. B. Sruogos gamta pakylėta, bet kartu ekspresyviai gyvybinga, netikėta savo pasireiškimo kontrastais — čia rami, čia kupina subtilių virpesių, net mirties nuojautų, čia siautulinga, bet visada pilna neįspėjamos paslapties ir vidinės jėgos.

Tokio pat išgyvenimų tikrumo ir stichiškumo B. Sruoga pasiekė ir eilėraščiuose apie meilę, kurie sudaro žymią jo lyrikos dalį. Tiesa, pirmajame rinkinyje meilės jausmas dar išdainuojamas kiek susimbolintais tautosakos įvaizdžiais („Susgodojo karaliūnas", „Pjovėjas", „Šią naktelę, per naktelę") ar sudvasintais simboliais („Baltai gulbei"). Tačiau rinkinyje „Dievų takais", beveik ištisai sudarytame iš meilės lyrikos, meilė iškyla kaip laisvas ir galingas jausmas, kurį poetas išsako atvirai ir tiesiai, nevengdamas gaivališkos erotikos, šokiravusios kai kuriuos kritikus [73] ir skaitytojus:

Ir kaip sapnas vaivorinis
Mylimoji — mylima!
Ir apsvaigusi krūtinė
Rudenine nuoguma!
Ir pašėlę sutartinėj
Krūtys — mylima — daina! (DT, p. 25)

Skirtinguose išgyvenimo turiniu ir išraiškos intensyvumu eilėraščiuose B. Sruoga tarsi išskaido ir analizuoja visą sudėtingą meilės jausmo raidą. Vieni šių eilėraščių kupini dar tik bundančio jausmo nuojautų („Baltas svečias pabučiavo"), kiti aukština saulėtą meilės džiaugsmą (ciklas „Spinduliuose") ar skamba tarsi himnas mylimajai („Berniokas", „Lietuviškas markizas"), trečiuose iš atskirų peizažo ir situacijos nuotrupų poetas kuria niūrią neišsipildžiusių troškimų, prarastų vilčių nuotaiką („Rudeniniai žvilgsniai").

[73] Pvz., O. Pleirytei-Puidienei „erotinė Balio Sruogos ir jo pasekėjų kūryba" skamba kaip svetimas aidas, nebūdingas „patologinių viesulų bei šiurkščių dvasios reakcijų" nekultivuojančiai lietuvių literatūrai (*Pleirytė-Puidienė O.* Mūsų drama.— Laisvė, 1921, gegužės 22).

Ypač kontrastingą meilės išgyvenimų gamą B. Sruoga pateikė cikle „Dievų takais", kur kiekvienas iš 29 eilėraščių atgaivina ir išreiškia atskirus šio jausmo niuansus — nuo švelnaus ilgesio iki besiveržiančios aistros ir „nuodėmingo kūniškumo", kurio iki tol lietuvių poezija vengė. Į vientisą jausmo istoriją cikle susijungia įvairiausi nuotaikos atspalviai — ilgesys ir vienišumas, neaiškios nuojautos ir svaigus džiaugsmas, nors vyrauja gyvenimo, grožio ir šviesos apoteozė, kaip ir visoje B. Sruogos lyrikoje.

Atskleisdamas tokius nuotaikų niuansus ir apskritai nuotaikų kaitą, B. Sruoga tikėjosi atskleidžiąs ir gyvenimo sudėtingumą, jo pilnatvę, „visą gyvenimo disonansų aidiją". Tačiau emocijų srautas jo eilėraščiuose vis dėlto telpa į gana pastovius problematikos rėmus, sukasi apie keletą pagrindinių temų ir motyvų, kurie savo turiniu bei išraiškos būdu artimi simbolizmo estetikai ir pasaulėjautai, nors ir ne visur su ja sutampa, o ne sykį nuo jos ir nutolsta.

4

Asociatyviu kalbėjimo būdu, eilėdaros naujovėmis, vaizdų spontaniškumu B. Sruoga pritaikė lietuvių poeziją subtiliausiems žmogaus vidinio gyvenimo niuansams reikšti. Geresnieji poeto eilėraščiai patraukia ir giliais žmogiškais jausmais, žmogaus ir jo kūrybinių galių aukštinimu. Tačiau atsisakęs visuomeninio maironiškosios poezijos užsiangažavimo, suskaidęs eilėraštį į atskirus didesnio intelektualinio turinio neturinčius nuotaikos fragmentus, B. Sruoga sumažino lyrikos kūrinio vientisumą ir savarankiškumą (daugelis jo eilėraščių suprantami tik visoje ciklo grandinėje). Jis susilpnino vidinę išgyvenimo įtampą, o apribojęs jo turinį, gerokai susiaurino poezijos motyvų įvairovę, ką ir pats greitai pajuto. Sunku buvo ilgai išlaikyti ir emocinę kaitrą, vaizdų ir metaforų naujumą. Todėl ilgainiui pradėjo jausti nepasitenkinimą savo lyrika, nelabai mėgo net prašomas ją skaityti ar klausytis skaitomos, vadino „jaunų dienų griešijimu".

Takoskyra tarp pirmų rinkinių ir vėlesnės poezijos labai ryškiai išsakyta paties B. Sruogos laiške 1923 m. skaitant „Dievų takais" korektūrą. „Šiuo rinkiniu baigias vienas mano gyvenimo ratas —„jaunos dienos",— rašoma ten.— Formos, motyvai — jau atgyventa, taip toli praeity, taip toli nuo šios dienos mano dvasios. Net visai negaliu surinkti, kas taisytina, kas paliktina. Taisyti galiu tik taip, koks šiandien esu, o tai įneša jau kitą ūpą, kitą dvasią. Ir net nežinau, ar aš tolyn nuėjau, ar atgal grįžau, tik jau nebe tas" [74]. Tuo pačiu teko apsispręsti, kaip rašyti toliau. Atsakymas į šį klausimą buvo ne poezijos naudai: rašytojas perėjo į kitus žanrus, o prie poezijos grįžo tik priešokiais. Grįždamas ieškojo naujo stiliaus, naujų temų ir naujų išraiškos būdų.

Pirmas ryškesnis B. Sruogos bandymas atnaujinti savo poezijos turinį ir stilistiką buvo pačioje 1922 m. pradžioje paskelbta poemėlė „Miestas". Tai „biškį kitoniškos negu iki šiol eilės" [75],— taip šį kūrinį apibūdino pats autorius. Iš tikrųjų „Mieste" pirmąsyk B. Sruogos kūryboje ryškiau atsiskleidžia realaus gyvenimo vaizdas, per atskiras, fabulos nesusietas konkrečias, net natūralistines detales (žviegiantys tramvajai, asfaltas, žmonių minios, prostitucija, dūmuose paskendusios kavinės, nuolatinė kova dėl duonos) parodomas kapitalistinis didmiestis, jo socialiniai kontrastai ir maišatis. Čia viešpatauja pinigas, klesti apgaulė, čia nebėra vietos žmogiškumo, tiesos ir gėrio idealams („Stovi šalimais, maistą parduoda / Smuklė, bažnyčia ir univerka"— R, t. 1, p. 214). Išorinis blizgesys čia nepajėgia paslėpti išsigimimo bei amoralumo požymių, o žmogaus sielvartas („Kartais suklinka išgąstis šaltas, / Kartais našlaitis suašaroja..."— p. 213) egzistuoja miesčioniško bukumo karuselėje („Liūdi buržujus, gerdamas alų..."— p. 214; „Tilto pakriaušėj ištisas karas — / Imasi kurpius su akušere"— p. 216 ir pan.). Tai žiaurus, sujauktas, žmogui priešiškas pasaulis, atskleistas, beje, su iki tol nebūdingu B. Sruogai groteskiškumu.

[74] Laiškas V. Daugirdaitei 1923, liepos 7.— LKLIR, f. 53, b. 505.
[75] Laiškas V. Krėvei 1921, lapkričio 29.— VRBR, f. 9, b. 71.

„Mieste" iškyla ekspresionizmui artimas požiūris ir stilistika. Užtat šis kūrinys, susilaukęs didelio kritikos dėmesio [76], daugelio tyrinėtojų yra pagrįstai gretinamas su šia antrojo — trečiojo dešimtmečių riboje vokiečių rašytojų protus ir jausmus užvaldžiusia, madinga, nuolat linksniuojama literatūros kryptimi [77], net laikomas apskritai ryškiausiu lietuvių ekspresionizmo pavyzdžiu, sukurtu turint „aiškią ekspresionistinę programą" [78]. Ir iš tikrųjų čia paliesta ekspresionizmui nepaprastai charakteringa tema (V. Turova: „Ekspresionistams miestas — visada kloaka, kurioje verda drumstos aistros ir kapanojasi bejėgiai žmonės" [79]), o ir jos sprendime ryškus daugeliui šios krypties kūrinių būdingas aštrus žvilgsnis į bedvasę buržuazinę aplinką, miesčioniško gyvenimo piktžaizdžių, apskritai civilizacijos grimasų pasmerkimas ar tiesiog atmetimas (L. Šepetys: „Neigimas — ekspresionizmo jėga ir pražūtis" [80]). Kaip pagrindinė organizuojanti tonacija „Mieste" iškyla ironija; ji atveria gana tulžingą poeto santykį su vaizduojamais reiškiniais, išryškina dvasinės įtampos ir net sutrikimo atmosferą, lemia pasakojimo būdą, kiek ironišką autoriaus — stebėtojo poziciją, reikalaujančią šaržo bei grotesko. Ankstesnės B. Sruogos poezijos centre — niuansuotas subtilus poeto vidaus pasaulis; „Mieste" autorius tarsi atsitraukia nuo vaizduojamojo objekto, žvel-

[76] Apie „Miestą" 1926 m. „Kultūroje" buvo išspausdintas (tiesa, nebaigtas) specialus straipsnis, kurio autorius, tuo metu aktyvus „Kultūros" ir socialdemokratinės spaudos bendradarbis, vėliau politinio avantiūrizmo keliu pasukęs P. Ancevičius, akcentavo kritišką poemėlėje nupiešto didmiesčio vaizdo pobūdį, antiburžuazinį jos kryptingumą, autoriaus posūkį prie visuomeninių laiko problemų, nurodė, jog šis kūrinys išsiskiria iš visos B. Sruogos poezijos „tarytum gražus kalnas, puošiamas saulės spindulių, iš miglotų ūkų" (žr. Kultūra, 1926, Nr. 2, p. 119—122).

[77] Toks požiūris gyvas nuo pat „Miesto" pasirodymo. „Tame eilėrašty jaučiama, ir stipriai, naujosios vokiečių poezijos miestų vaizdavimo panašumai",— nurodė 1923 m. J. Petrulis (žr. *Petrulis J.* Balio Sruogos lyrika.— Skaitymai, 1923, kn. 23, p. 137).

[78] *Tūtlytė R.* Gairė į ekspresionizmą B. Sruogos poezijoje.— Literatūra, 1980, t. 22(1), p. 41, 50.

[79] *Турова В.* Графика экспрессионизма.— В кн.: Экспрессионизм. М., 1966, с. 117.

[80] *Šepetys L.* Modernizmo metmenys.— V., 1982, p. 93.

gia į jį iš atstumo, punktyru fiksuoja vis naujus nepatrauklius jo pavidalus, ypatybes ir tik pačioje kūrinio pabaigoje išsiveržia viską apibendrinančiu šūksmu: „Viešpatie, sunku žmogum bebūti!" Atskiri, tarpusavyje tiesiogiai nesusieti vaizdai dinamiškai keičia vienas kitą kaip kinematografe ar kaip telegrafo juostoje. Toje kaitoje nėra išorinės tėkmės, tačiau patys vaizdai kontrastingi ir pilni vidinės energijos, išlaiko jausmo įtampą, vaizdų grūsties įspūdį. Naujų bruožų įgavęs ir eiliuotas tekstas: jame daugiau konkretumo, daiktiškumo, beveik nebėra poetizmų, būdingų ankstesnei B. Sruogos lyrikai, tik į pabaigą atsiranda poetui įprasto nuotaikų ir išgyvenimų eksponavimo, skaudžių nuojautų užuominų („Kažkas neaiškus bastosi naktį"— p. 217) ir išorinio pasaulio, gamtos saitas su niūria poeto nuotaika („Rudens liūdėjims ištiesė sparnus, / Apgobė miesto širdį mažutę"— p. 217).

Siekdamas „Mieste" žodžio ir vaizdo ekspresyvumo, jo smogiamosios galios („Kartais suklinka išgąstis šaltas"— p. 213; „Klykia mirtingai lėkdamas varnas"— p. 217 ir pan.), B. Sruoga naudojasi ir savo ankstesniąja poeto patirtimi. Emocinio šūksnio poetika lėmė ne tik vaizdo suskaidymą, smulkų dygsnį, verlenišką jautrumą ir jaukumą, bet ir ekspresionistams artimus gaivališkos jėgos, kontrastingų jausmų išlydžius. Ekspresionizmo pasaulėjautą apibūdinančios kartėlio, šiurpumo sąvokos, pasaulio chaotiškumo, tragizmo, o kartu jo visumos, daugialypiškumo jutimas būdingi B. Sruogos lyrikai nuo pat jos užuomazgų iki paskutiniųjų eilėraščių. Matyt, teisus F. Kirša, kūriniui pasirodžius laiške parašęs savo kolegai pirmą įspūdį: „Tavo eilės „Miestas" labai įdomios. Sujungi ir nauja, ir sena" [81].

Tą liudytų ir kūrinio genezė. „Miestas" parašytas pačiomis pirmosiomis B. Sruogos buvimo Miunchene savaitėmis, kada dar neturėta jokių gilesnių literatūrinių įspūdžių. Miunchenas, tiksliau — jo vaizdas, čia greičiau pir-

[81] Laiškas B. Sruogai 1922, sausio 30.— LKLIR, f. 53, b. 760.

masis impulsas [82], o literatūrinės kūrinio šaknys glūdi tiek ekspresionizmo poveikyje („Miesto" juodraščiai surašyti greta paskaitos apie socialistinę vokiečių poeziją konspekto, kuriame, beje, užsimenama ir apie mašinos temą literatūroje [83]), tiek ir antiurbanistiniame daugelio rusų simbolistų nusiteikime, jų nuolat kartojamuose miesto — velnio, miesto — kalėjimo, miesto — ištvirkimo lizdo įvaizdžiuose. «Мне ненавистен гул гигантских городов»,—rašė K. Balmontas. «Город мне только тюрьма »,— tai F. Sologubo žodžiai. Nors ne taip tiesiogiai, miesto, kaip asmenybės luošintojo, tema nuskamba ir A. Belo, Viač. Ivanovo, iš dalies A. Bloko kūriniuose. Net V. Briusovo poezijoje miestas ne vien ugninis kerėtojas, savo žiburiais įsiterpiantis į dangų, bet ir besparnė kraugerė baidyklė, kurios gyslomis teka garai ir dujos, kurio įsčiose šiurpiai dejuoja skurdas. Toks dvilypis vaizdas pateiktas, pavyzdžiui, V. Briusovo eilėraštyje „Miestas", kurį 1915 m., S. Šilingo prašomas („Suprask, kad turim miestą,— dargi pirmoj savo knygoj,— prakeikti" [84]), B. Sruoga pabandė išversti „Pirmajam barui" [85]. Žinomas lietuvių poetui ir E. Verharno įvairialypis požiūris į miestą — aštuonkojį.

Ne nauja, nors plačiau neplėtota, miesto tema ir paties B. Sruogos kūryboje. Eilėraštyje „Jeigu nebėra ko begyventi" (rink. „Saulė ir smiltys") pateikiamas daugiau tragiškas miesto, „purvyno kūnui ir sielai", paveikslas: ilgos rudenio gatvės, besityčiojantys iš poeto praeiviai — valkatos ir mergos. Trečiajame ciklo „Baltąją naktį" eilėraštyje „Vabaliukai fosforiniai" (rink. „Dievų takais") pasigirsta ironijos gaidos: parko šešėliuose slapstosi alpstančios poros, oras kvepia „kaip valstybinė aptieka", o į vis-

[82] Kokių detalesnių šio pirmojo įspūdžio liudijimų neaptikta, nors Vokietijos didmiesčiai B. Sruogai turėjo atrodyti, be abejo, įspūdingi ir kartu slegiantys.

[83] LKLIR, f. 1, b. 3970.

[84] S. Šilingo laiškas B. Sruogai 1915, vasario 1.— Literatūra ir kalba, 1977, t. 14, p. 460.

[85] B. Sruogos vertimą žr. LKLIR, f. 1, b. 3929.

ką iš padangių žiopso kreivas mėnuo, „cinikas prakeiktas". „Miestas"— tiesiog tolesnis žingsnis šia kryptimi, ironija, ekspresyvumas čia jau tapę lemiančiais faktoriais, kūrinio stilistikos pamatu.

„Miestas" nėra vienišas kūrinys ir Miuncheno laiko B. Sruogos poezijoje. Ironišką autoriaus žvilgsnį į tuometinio visuomeninio ir literatūrinio gyvenimo reiškinius demonstruoja 1923 m. išspausdinti, tiesa, didesnės literatūrinės vertės neturį eiliuoti feljetonai „Mūsiškiai už gronyčios" ir „Liūdna giesmė apie užmirštą poetą, gripės kančią ir honoraro ilgesį". Štai pavyzdys: „Žviegia tramvajai, dunda asfaltas, / Ašei prie šildo, tartum prikaltas, / Kaip parmazonas, kryžiaus po kairei, / Lydžiu praeivius, pūsdamas žvairiai... / Ten spekuliantas deras dėl laimės, / Čia mergužėlė tirpsta iš baimės... / Ten moralistas iš antifono, / Čia antikristai verčiasi šonais..." [86] Gana tiesiogiai miesto tematiką pratęsia rankraščiais likę neapdailinti eilėraščiai „Girti kūnai, girtos dvasios" ir „Šiberis", kur iškyla parduodamos ir perkamos meilės, prostitučių, spekuliantų, lakierkuotų ponų, liumpenų pasaulis — pasiklydęs siautulingo šokio ritme, pilnas pigių aistrų ir alsios erotikos („Susipynė po parketą / Draug su šiberio gaidom / Nuogos rankos, krūtys kietos / Su svajonėm, su blauzdom"; „Mergužėle! Cigarete! / Tavo lūpos — kaip dešra! — / Ir ateina išsikėtus / Ir kaip aitvaras kokia!" [87]). Vaizdų drastiškumu taip pat pasižymi periodikoje skelbtas eilėraštis „Iš himnų gripei", kuriame liga lyginama su šliaužiančia, sąnarius alinančia, geriančia kraują, baltas dėmes odoje ir raumenyse paliekančia siurbėle, o pajuodęs veidas, įkritusios akys — su žiurkės snukiu.

Sunku pasakyti, kiek šitoks stilius atitiko B. Sruogos pasaulėjautą, jo vidines aspiracijas (ironijos, grotesko elementų jo vėlesnėje kūryboje yra), tačiau kai po septynerių metų tylos B. Sruoga paskelbė eilėraščių ciklą „Alpėse", kūrinys visiems pasirodė visai kitoks, nepa-

[86] Lietuvos žinios, 1923, kovo 4.
[87] Žr. LKLIR, f. 1, b. 3969; LM, inv. Nr. 3953.

našus nei į „Saulės ir smilčių" ar „Dievų takais" poeziją, nei į „Miesto" tipo eilėraščius. Tiesa, pati ciklo tema nebuvo B. Sruogai visiškai nauja: kalnų motyvas jo eilėraščiuose („Kaip žynys senų dievų", „Pastarieji vartai", „Užuomarša") ne sykį švysteli jau 1922—23 m., o du iš tų eilėraščių —„Apaštalas" ir „Alpių vėjais", pasižymintys ypatingu jausmo natūralumu, optimistine pasaulėjauta, pojūčių šventiškumu, tiesiog laikytini alpinistinės tematikos kūriniais. Su didele poetine jėga juose kalbama apie svaigų kilimo į kalnus jausmą, kai vėjo ir saulės okeane, tarp skambančių sniegų ir neaprėpiamos erdvės įsisiūbuoja visi jausmai, pasaulis pavirsta į virpančią aidiją, kai „gyvybė verčiasi verdenėmis", kraujas dainuoja gyslose, o pasiekta viršūnė reiškia susiliejimą su visata.

Nuo suaudrinto poeto išgyvenimų gamta neatskiriama ir „Alpėse". Atskirus kelionės po Alpes momentus (varginantis žygis per ledynus, saulėtekis kalnuose, apsvaigimas viršūnėje, mintis ir geismus stingdanti kaitra ir prakiurę lietaus debesys, naktis prie ugniakuro, žalia magnolijų ir palmių apsupto ežero gelmė...) vaizduojančiuose eilėraščiuose iškyla prieštaringi žmogaus jausmai, susidūrus su paslaptingu, kerinčiu ir kartu priešišku kalnų grožiu. Tai ir bauginantis savo menkumo pajautimas juodą pamotę primenančios nakties akivaizdoje („Ir graužia, graužia sąmonę: / Koks mažas tu esi!"— R, t. 1, p. 221), ir neaprėpiamų erdvių, „dainuojančios visatos" jausmas viršukalnėje, naujas pasaulio bei savo gyvenimo suvokimas žvelgiant į žaliomis žiotimis suižusius ledynus ir nuo kaitros virpančias tolumas („Pralėks, pralėks gyvenimas / Paveikslu Čiurlionies!.."— p. 223), savo dvasinių galių, žmogaus didingumo pojūtis („Priglusk prie žemės-motinos — / Ir būsi viešpats tu!"— p. 219).

Ciklą amžininkai suprato kaip B. Sruogos priartėjimą prie klasikinės poetikos,— A. Jakštas net apsidžiaugė, kad štai net dekadentas B. Sruoga grįžo į „doros kelią". Iš tikrųjų — ciklo sandara pabrėžtinai griežta (aštuoni eilėraščiai po keturis posmus), visur — tradiciniai ketureiliai, minties ir jausmo aiškumas. Tačiau ir šiuose griežtuose „rėmuose" kunkuliuoja B. Sruogai būdingas intensyvus

vidaus gyvenimas, kur nėra vietos objektyviam aprašinėjimui, kur kalnų reginiai ryškėja per jų sukeltas nuotaikas, asociacijas, o vidinis pasaulis neatskiriamai susilydęs su kalnų vaizdais, su tiesiog fiziškai apčiuopiama kalnų atmosfera, nusakoma čia poetiškai subtiliais, rafinuotais („Kaip pusnuogė jaunamartė / Paraudusi sapnuos, / Pabudus saulė prausiasi / Kalnagūbrio snieguos" — p. 219), čia netikėto aštrumo („Dangus — kaip žmona mylima, / Kaip opa atvira..."— p. 219) vaizdais ir palyginimais. Natūraliai į pasakojimą įsiterpia ir staiga švystelėjęs tėviškės prisiminimas („Ledai, ledai ir kryžkelės,— / Kaip dienos Lietuvos"— p. 218) ar mintis apie žmogų, pasaulį, būtį („Laukų lygiųjų skruzdėlės, / Ką žinot jūs, akli?!"— p. 218).

„Alpėse"— vienas vientisiausių, poetiniu atžvilgiu ryškiausių B. Sruogos lyrikos tekstų. Atrodė, jog poetas vėl surado naują stilistiką, vėl grįžta prie poezijos. Bet rašytojo kūrybinėje biografijoje ciklas liko vienišas, poezijos B. Sruoga ir toliau imdavosi su dideliais pertrūkiais (1938 m.—„Giesmė apie Gediminą", 1940 m.—„Lietuvos keliu", 1946 m.—„Giesmės Viešnelei Žydriajai"), ir nebe ji lėmė rašytojo vietą literatūriniame gyvenime. Savo poetinius impulsus B. Sruoga dabar ryškiausiai įkūnijo dramoje, kuri po 1930 m. tapo pagrindiniu jo kūrybos žanru.

PROFESORIAUS DARBAS

1

Baigus mokslus, B. Sruogai Miunchene nebuvo kas veikti, ir, gavęs diplomą, jis iš karto susirūpino grįžimu tėvynėn. Skubėti vertė ir kita priežastis. Būgiuose, netoli Viekšnių, savo tėvo sodyboje, jo laukė V. Daugirdaitė, su kuria jau prieš gerą pusmetį buvo sutarę tuoktis. Kuklios vestuvės buvo atšvęstos Būgiuose 1924 m. kovo 22 d.[1] Jaunieji iš karto apsigyveno Klaipėdoje, kur B. Sruogos laukė anksčiau sutartas darbas „Klaipėdos žinių" redakcijoje. Turto, kaip prisimena V. Sruogienė, nusivežė „po lagaminą su knygomis, kiek baltinių, drabužių, skolos..."[2]

Kodėl buvo pasirinkta Klaipėda ir vėl laikraštininko darbas? Norint atsakyti į tą klausimą, reikia grįžti į 1921 m. pavasarį, kada, S. Šimkaus paprašytas, B. Sruoga prisiėmė sukurti kompozitoriui operos libretą pagal J. Žiliaus-Jonilos poemėlę „Vestuvės". Sutartoji užduotis B. Sruogai buvo gana eilinė, prie tokių darbų jis ilgai negaišdavo, tačiau šįsyk per visus pirmuosius studijų Miunchene metus darbas nepajudėjo iš vietos. Todėl jau pirmųjų ir vienintelių atostogų Lietuvoje metu — 1922 m. rugpjūtyje ar rugsėjyje — B. Sruoga „po didelių barnių su Šimkum" buvo priverstas važiuoti į Klaipėdą „specialinai operą rašyti". Čia jį „su visu išlaikymu" apgyvendino Kopgalyje, pas J. Žilių, kur ir S. Šimkus nuomavo butą, ir B. Sruoga su jam būdingu tokiais momentais atsiribojimu nuo visko ir savęs nepaisymu sėdo prie darbo. Keldavosi anksti, niekur neišeidamas rašė visą ilgą dieną, pavakary trumpam nušokdavo iki jūros išsimaudyti, o vakarus iki išnaktų leisdavo pas J. Žilių, kur diskutuodavo su šeimininku ir S. Šimkum apie meną ir gyvenimą, klausydavo J. Žiliaus iš rankraščio skaitomo jo ku-

[1] Žr. LKLIR, f. 53, b. 450.

[2] Laiškas autoriui 1978, birželio 11.

riamo lietuvių epo ištraukų. Iš ryto — vėl rašymas iki išsekimo, palaikant jėgas cigaretėmis ir juoda kava. Tas „košmaras", „beprotybė", kaip pats laiškuose apibūdino savo darbą prie libreto, truko gerą savaitę, kol, jai pasibaigus, jau turėjo visą tekstą, kuris buvo iškilmingai perskaitytas ir džiaugsmingai sutiktas [3].

Šis darbas, matyt, ir suartino B. Sruogą su klaipėdiečiais; ypač buvo sužavėtas J. Žiliumi, Lietuvos atstovu Klaipėdoje, ir apie jį vėliau, jau grįžęs į Miuncheną, parašė nuoširdų straipsnį, kurio teiginiai ir panegiriškas tonas šokiravo net artimiausius draugus [4]. Visai įmanoma, kad operą rašant kilo ir mintis, kad, baigęs mokslus, B. Sruoga galėtų atvažiuoti į Klaipėdą ilgesniam laikui — gyventi ir dirbti. Šiaip ar taip, 1923 m. rugpjūčio 15 d. B. Sruoga siūlo V. Daugirdaitei po vestuvių apsistoti Klaipėdoje, pas J. Žilių, jo namuke tarp marių ir jūros. Nepraėjus dviem mėnesiams, matyt, gavęs teigiamą atsakymą, jau rašo S. Šimkui, prašydamas sutarti dėl buto. Klaipėdiškiai — tiek S. Šimkus, J. Žilius, tiek į Klaipėdą persikėlęs „Lietuvos" laikų pažįstamas žurnalistas J. Prons-

[3] Žr. B. Sruogos laiškus V. Daugirdaitei 1921—22 m.— LKLIR, f. 53, b. 650, 651, 680, 689. Kalbama apie operą „Pagirėnai" („Kaimas prie dvaro"). Šio veikalo sumanymas S. Šimkui gimė 1917 m. Amerikoje, kur pradėtas kurti pirmasis operos paveikslas. Tačiau trūko libreto. Vis dėlto ir po B. Sruogos 1922 m. parengtojo teksto darbas ne ką tepasistūmė. Prie operos S. Šimkus grįžo tik po 1930 m., bet jau naudodamasis nauju — S. Santvaro — tekstu (žr. *Gaudrimas J.* Iš mūsų muzikinės kultūros istorijos.— V., 1964, t. 2, p. 140; *Palionytė D.* Stasys Šimkus ir jo kūryba.— Kn.: St. Šimkus. V., 1967, p. 81; šiose knygose, taip pat „*Balio Sruogos raštų bibliografijoje*", p. 47, nurodoma pirmojo libreto varianto kūrimo data — 1922—24 m.— nėra tiksli). Pats S. Santvaras pasakoja, kad pertvarkyti B. Sruogos libretą S. Šimkus jam pasiūlęs 1930 m. Milane, kur abu tuo metu gyvenę. Atsiųstą B. Sruogos tekstą, 18—20 p. apimties, sukurtą liaudies dainų stiliumi, S. Santvaras iš esmės perkūręs, pakeisdamas net fabulą; iš B. Sruogos libreto likę tik atskiri posmai ar posakiai, daugiausia choruose. Kai po kelerių metų S. Šimkus baigė muziką ir kūrinys buvo statomas teatre, iškilęs autorystės klausimas. Buvę kreiptasi į B. Sruogą. Perskaitęs naująjį tekstą, šis atsisakęs savo teisių, motyvuodamas pakeitimų mastu (S. Santvaro atsiminimai.— BSMA, p. 288—290). B. Sruogos libretas, atrodo, dingęs.

[4] Žr. *Padegėlis Kasmatė.* Jonas Žilius.— Lietuva, 1923, kovo 4; F. Kiršos laišką B. Sruogai 1923 m.— LKLIR, f. 53, b. 760.

kus — B. Sruogos sumanymą sutiko entuziastingai ir iškart sutvarkė visus buitinius klausimus, padarydami gerokai daugiau, negu buvo prašomi. Netrukus B. Sruoga gavo oficialų pasiūlymą dirbti Lietuvos vyriausybės steigiamo dienraščio „Klaipėdos žinios" redakcijoje ir priėmė jį, pasižadėdamas pradėti darbą 1924 m. balandžio 1 d.[5]

Sužinoję apie šias derybas, subruzdo kauniečiai, visų pirma V. Krėvė, A. Sutkus, K. Puida ir kt. Laiškais, paskui ir žodžiu jie bandė atgrasyti B. Sruogą nuo Klaipėdos ir kalbėjo apie galimybes, pasilikus Kaune, darbuotis teatro ir spaudos baruose, universitete[6]. Tačiau jų pasiūlymai kol kas, atrodo, nebuvo konkretūs, be to, B. Sruoga norėjo pabėgti nuo Kaune vyraujančio ūpo, būti arčiau gražios gamtos. Lėmė ir tai, kad jau buvo duotas žodis, ir B. Sruoga išvažiavo ten, kur buvo susitaręs, nors širdyje ir jautė, jog Klaipėdoje ilgai nepabus.

„Klaipėdos žinios" buvo buržuazinės krypties dienraštis, organizuotas Lietuvos iždo pinigais ir skirtas lietuvybei Klaipėdos krašte palaikyti ir skleisti. Tik atvykęs B. Sruoga pasidarė jo faktiškuoju redaktorium[7]. Kaip ir prieš penkerius metus „Lietuvoje", ant jo vėl užgriuvo visa redakcinio darbo našta: medžiagos rinkimas ir rengimas, susirašinėjimas su korespondentais. Nemaža teko rašyti ir pačiam — dažniausiai ankstyvais rytais, po kelių valandų miego, kad galėtų septintą ryto su trūkstama medžiaga išplaukti keltu iš Kopgalio, kur gyveno, į Klaipėdą. Daugumas šių straipsnių — visuomenės gyvenimo klausimais. Tai Europos politinių įvykių apžvalgos; neretai B. Sruogai tekdavo prisiliesti ir prie Klaipėdos politinės kasdienybės, o ji tuo laikotarpiu buvo gana įtempta

---

[5] B. Sruogos laiškai V. Daugirdaitei 1923, rugpjūčio 15—1924, sausio 4.— LKLIR, f. 53, b. 487, 489—491, 678; J. Šaulio laiškas B. Sruogai 1924, sausio 25.— LKLIR, f. 53, b. 868.

[6] B. Sruogos laiškai V. Daugirdaitei 1924, sausio 29 ir kovo mėn.— LKLIR, f. 53, b. 497, 500.

[7] Žr. „Klaipėdos žinių" šeimyna.— Klaipėdos žinios, 1926, liepos 3; oficialusis redaktorius J. Šaulys į redakcijos darbą per daug nesikišo, nors, kaip vėliau prisiminė B. Sruoga, mokėjo savo pavaldinius priversti dirbti (žr. B. Sruogos laišką J. Sruogai 1931, liepos 15.— LKLIR, f. 53, b. 269).

ir komplikuota. Kaip tik tuo metu Tautų sąjungoje buvo svarstoma, pasirašoma ir ratifikuojama Klaipėdos krašto konvencija, pagal kurią Antantės valstybės pripažino šį kraštą Lietuvai, kartu visokiais būdais apribodamos čia jos teises ir suverenitetą. Kiek galėdamas B. Sruoga stengėsi „Klaipėdos žiniose" atspindėti ir meno gyvenimą, pritraukė prie laikraščio J. Tumą-Vaižgantą, F. Kiršą, V. Bičiūną, P. Tarulį, L. Girą, J. Urbšį, pats paskelbė čia keletą recenzijų, straipsnius apie A. Fransą, E. T. A. Hofmaną ir A. Čechovą, savo išverstus E. Verharno, A. Franso, A. Gobino poezijos ir prozos fragmentus. Tai darė „Klaipėdos žinias" atviras kultūrai, nors iš esmės nei dienraščio krypties, nei paties B. Sruogos darbų jame nenulėmė.

Redakcijos rūpesčiai, be abejo, smarkiai alino („Čia aš jaučiuos baisiai kvailai. Tokiomis idiotiškomis sąlygomis aš dar nesu savame gyvenime dirbęs. Norėtųs juo greičiau ištrūkti" [8]), tačiau neišsėmė visų B. Sruogos interesų. Kaip visada, jis aktyviai puolėsi į visokiausius kultūros darbus: dalyvavo Klaipėdos muzikos mokyklos veikloje (kaip „psichologas ekspertas" buvo stojamųjų egzaminų komisijos narys, skaitė atskiras paskaitas, nuo naujųjų mokslo metų rengėsi dėstyti estetikos ir meno istorijos kursą) [9], bandė organizuoti teatrinę studiją, kurios vadovais planavo atkviesti B. Dauguvietį ar O. Rymaitę [10], rūpinosi lietuviškų mokyklų steigimu, stengėsi rasti bendrų interesų su lietuviams palankesniais vokiečiais ir kt. Vakarais — vėl ilgos, temperamentingos ir rimtos kalbos su tokios pat gaivališkos natūros menininkais — S. Šimkum ar J. Žilium, laisvalaikiu — klajonės su žmona pajūriu, kopomis. „Buvo chaotingas, bet kūrybingas gyvenimas" [11],— prisimena tas dienas V. Sruogienė. Vasarą prie

[8] B. Sruogos laiškas Vacl. Biržiškai 1924 m.— MACBR, f. 163, b. 546.

[9] Žr. A. Ilčiuko atsiminimus (kn.: St. Šimkus, p. 431; Susitikimai su Baliu Sruoga.— Kultūros barai, 1977, Nr. 11, p. 61—62), taip pat: Klaipėdos muzikos mokykla.— Klaipėdos žinios, 1924, liepos 13; Aktas.— Muzikos menas, 1924, Nr. 5—6, p. 17—18; „Klaipėdos muzikos mokykla..."— Muzikos menas, 1924, Nr. 5—6, p. 18—19; Margumynai.— Muzikos menas, 1924, Nr. 7, p. 18.

[10] Žr. B. Sruogos bloknotėlį.— LKLIR, f. 1, b. 3966.

[11] Laiškas autoriui 1978, birželio 11.

viso to dar prisidėjo svečiai — vasaroti atvykstą giminės, draugai ir pažįstami, daugiausia mieli žmonės, bet, kadangi jų buvo daug, gerokai išvarginę ir fiziškai, ir finansiškai.

Žodžiu, nebuvo nei lauktos ramybės, nei galimumo susikaupti rimtesnei kūrybai. Tačiau tai B. Sruogos per daug nebegąsdino: dar balandžio mėnesį jis priėmė universiteto pasiūlymą nuo rudens privatdocento teisėmis pradėti darbą Humanitarinių mokslų fakultete. Pakvietimo iniciatoriai buvo V. Krėvė ir Vaclovas bei Mykolas Biržiškos, pastarasis tuo metu fakulteto dekanas. Apie fakulteto nutarimą B. Sruogai oficialiai buvo pranešta jau 1924 m. balandžio 9 d., kartu nurodant dviejų habilitacinių paskaitų temas: „Literatūros mokslo uždaviniai ir metodai" (ją pasirinko pats B. Sruoga) ir „Mokslo hipotezės apie rusų bylinų kilmę" [12]. Nors habilitacinių darbų paskyrimas atrodė kiek įžeidžiantis (šiaip ar taip, B. Sruoga prieš kelis mėnesius buvo apgynęs daktaratą, o universitete dėstė žmonių ir be diplomų) [13], tačiau jis tučtuojau ėmėsi darbo. Gegužės pradžioje jau turėjo vienos iš paskaitų juodraštį ir visais galimais būdais iš Kauno ir Vokietijos miestų stengėsi parsisiųsdinti knygų, reikalingų antrajai temai [14]. Tuo pat metu su B. Sruoga buvo vedamos derybos ir dėl paskaitų Meno mokykloje bei Tautos teatro vaidybos studijoje. Norėdami padėti B. Sruogai galutinai apsispręsti, „sutkininkai" net ėmė ieškoti jam buto Kaune, nors nedaug ką toje srityje tenuveikė.

Į Kauną B. Sruoga persikėlė 1924 m. rudenį (bene rugsėjo 4 d.) ir iš karto įsitraukė į akademinį gyvenimą [15].

---

[12] LKLIR, f. 53, b. 976, 499. Pagal pirmąją temą B. Sruoga yra paskelbęs straipsnį periodikoje (Lietuva, 1926, birželio 14—26), antrosios medžiaga panaudota studijoje „Bylinų aiškinimo teorijų apžvalga" (kn.: Lietuvos Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto Raštai.— K., 1927, kn. 2, p. 17—67).

[13] V. Sruogienės laiškai autoriui 1978, kovo 11, balandžio 14.

[14] B. Sruogos laiškai V. Biržiškai 1924, balandžio—gegužės mėn.— MACBR, f. 163, b. 548, 731.

[15] Klaipėda. Personalinės žinutės.— Klaipėdos žinios, 1924, rugsėjo 7. Įžanginę paskaitą apie bylinų kilmę B. Sruoga skaitė 1924 m. rugsėjo 25 d. (žr. Lietuva, 1924, rugsėjo 25).

Prasidėjo naujas rašytojo biografijos etapas, trukęs daugiau kaip dvidešimt metų. Užplūdo nauji, ne taip jau nepažįstami, bet vis dėlto specifiniai rūpesčiai: paskaitos, seminarai. Svarbiausia — kur kas pastovesnis, ir ne tik materialiniu požiūriu, darėsi pats gyvenimas. Universitetas diktavo savo ritmą, darbus, problemas, kurių esmės nelabai keitė bėgantys metai ir laipsniškas kopimas mokslinių vardų pakopomis (1924 m.— privatdocentas, 1927 m.— docentas, 1932 m.— ekstraordinarinis profesorius).

Prie to pastovumo prisidėjo ir šeima. Anksčiau nemažai blaškęsis, mėgęs pagyventi studentiškos ar menininkų bohemos dvasia, B. Sruoga dabar labiau įsitraukė į nuoseklesnį darbą, prisirišo prie namų. V. Daugirdaitės asmenyje jis sutiko artimų kultūrinių interesų žmogų, su kuriuo galėjo dalytis visais darbo ir kūrybos rūpesčiais, sumanymais. Pati pedagogė istorikė (dėstė šitą discipliną Kauno 3 gimnazijoje, veikė mokytojų istorikų draugijoje, bendradarbiavo spaudoje), V. Daugirdaitė-Sruogienė jautriai vertino vyro kūrybinius užmojus, stengėsi sudaryti sąlygas jam dirbti. Ji perėmė daugumą buitinių rūpesčių (kuriems, beje, abu neteikė didesnės reikšmės), o jos charakterio pastovumas, santūrus elgesys ne sykį atsvėrė B. Sruogos pernelyg impulsyvų reagavimą į aplinką, staigius nuotaikos pasikeitimus. Nors skirtingo būdo, abu sugyveno gražiai, gerbė vienas antro nuomonę, pagelbėdavo vienas antram darbe. 1925 m. rugpjūčio 15 d. gimė dukra Dalia, su kuria Balys — taip D. Sruogaitė nuo mažumės vadino savo tėvą — daug bendravo.

Šeimoje B. Sruoga tarsi pasikeisdavo [16]. Jis buvo atidus aplinkiniams, mokėjo jautriai bendrauti, ypač su vaikais. Mėgo išdaigas, pramogas, išvykas į gamtą; kartu su

[16] Rašant apie B. Sruogos gyvenimą Kaune, remiamasi V. Sruogienės (BSMA, p. 122—164), D. Sruogaitės-Bylienės (BSMA, p. 165—200), D. Čiurlionytės-Zubovienės (SME, inv. Nr. 1319 Rp), J. Daniliauskienės (LKLIR, f. 53, b. 1131), B. Cegienės (b. 338), J. Grabausko (SME, inv. Nr. 1291 Rp), J. Keliuočio (b. 1087), A. Kulnienės (SME, inv. Nr. 1331 Rp), R. Mackonio (b. 349), D. Putvienės (b. 1132), E. Rimkaitės (autoriaus archyvas), T. Rimkienės (b. 1268), P. Savickaitės (b. 357, SME, inv. Nr. 1334 Rp), J. Sruogaitės (SME, inv. Nr. 1338 Rp) ir kt. atsiminimais.

Dalia globojo šunis, kurie pagal nerašytą tradiciją dažniausiai turėjo Dzingulio vardą. Nebuvo reiklus buičiai. Komfortas, ištaigingi baldai, mados — tai, kas dalies miesčionėjančių tuometinio Kauno inteligentų pradėta itin vertinti, B. Sruogos nedomino — jam labiausiai rūpėjo galimybė dirbti literatūrinį darbą.

Tik įsikūręs Kaune, rašytojas pradėjo kaupti biblioteką, kurios ilgainiui, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, susidarė apie tris tūkstančius tomų [17]. Nemaža jų dalis buvo rinktiniai, unikalūs leidiniai. B. Sruoga palaikė glaudžius ryšius su Kauno knygynais, per juos gaudavo reikiamą literatūrą — tiek lietuvišką, tiek ir užsienietišką (iš Vokietijos, Prancūzijos, TSRS). Pirmiausia ieškojo specialybės veikalų — pasaulio teatro ir rusų literatūros istorijos, juos labiausiai ir brangino (hitlerinės okupacijos metais patekęs į Štuthofo koncentracijos stovyklą, šias knygas prašė išsaugoti per karo audras ir negandas). Buvo renkami ir žmonos specialybės — istorijos — veikalai. Tačiau ne mažiau B. Sruogą domino grožinė literatūra. Bibliotekoje buvo jo mėgstamų rašytojų — V. Šekspyro, H. Heinės, H. Ibseno, E. Verharno, N. Leskovo, F. Dostojevskio, A. Čechovo, I. Bunino, rusų simbolistų kūryba. Pastarąsias knygas paprastai pasiūlydavo artimiau pažįstamiems studentams ar gabesniesiems V. Sruogienės moksleiviams literatams, kuriuos ši paglobodavo, supažindindavo su vyru. Apsilankiusiems toks vizitas paprastai palikdavo didžiulį įspūdį [18].

---

[17] Po B. Sruogos mirties 1947 m. spalio 21 d. jo bute Vilniuje padarytas bibliotekos sąrašas apima 2722 knygas (LKLIR, f. 53, b. 377). Tapusios brolio Juozo nuosavybe, jos buvo perveztos į Kauną, kur buvo ir kitų Sruogų knygų, likusių dar šeimai 1940 m. keliantis į Vilnių. 1953 m. vertingiausią bibliotekos dalį, daugiausia literatūros ir teatro mokslo veikalus (iš viso 1708 knygų), įsigijo MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Likusi bibliotekos dalis išsisklaidė. Kai kurias tų knygų iš giminių, privačių asmenų, antikvariato yra surinkęs Kauno viešosios J. Paleckio bibliotekos B. Sruogos skyrius (120 knygų ir 33 periodinius leidinius). B. Sruogos bibliotekos istorija ir išlikusi tos bibliotekos dalis aprašyta VVU Kauno vakarinio fakulteto stud. L. Janeliūnaitės diplominiame darbe „Balio Sruogos biblioteka" (1977).

[18] *Mieželaitis E.* Horizontai.— V., 1970, p. 85—188.

Akademinis gyvenimo būdas stelbė jaunatvišką gaivališkumą ir chaotiškumą. Bet B. Sruoga, kaip ir anksčiau, liko emocijų žmogus — vidujai konfliktiškas, neramus, prieštaringas, gyvų ir plačių interesų, spontaniškų reakcijų. Jo temperamentas, net tramdomas, dažnai liejosi per kraštus, suponavo intensyvų gyvenimo ritmą, plačią, ne visada iš anksto įspėjamą nuotaikų skalę. Didžiulis intelektualinis bagažas, mokslai užsieniuose, universiteto aplinka, mokslo vardai ir titulai neužgožė B. Sruogos emocingumo, greičiau tik pabrėžė. Kartais vidinė jo energija išsiveržda vo ir gana drastiškomis „berniškomis" išdaigomis. Dar šiandien papasakojama, kaip ginčų su kolegomis rašytojais metu B. Sruoga vienam užvožė ant galvos tortą, su kitu pamėgino išspręsti literatūrines problemas iš „jėgos pozicijų". Ypač daug triukšmo B. Sruoga prikrėtė per antrąsias brolio Aniolo vestuves Baibokuose 1930 m.: kažkam naktį užkėlė ant stogo „kalamašką" su pakinktais, paskui, užrėmęs miegančius jaujoj, pakūrė prie durų ugnį, pradėjo šaukti „Degam!" ir sukėlė paniką.

Tačiau tai buvo tik epizodiški gaivališkos prigimties plyksniai. Didžiausią B. Sruogos energijos dalį dabar pasiglemždavo darbas. Kauno metai — intensyvios rašytojo literatūrinės ir pedagoginės veiklos laikotarpis. „Šį semestrą aš turiu baisiai daug darbo, normališkai dirbu 12—14 valandų į dieną ir vis nespėju visko padaryti" [19],— laiške broliui Juozui rašė B. Sruoga 1929 m. rudenį. Panašius žodžius jis, matyt, galėjo pakartoti kone kiekvienais metais. Didžiąją šių valandų dalį „suėsdavo" paskaitos ir seminarai. B. Sruoga buvo iš tų profesorių, kurie nuolat rengė naujus kursus, o skaitytus — performuodavo, papildydavo naujausia moksline medžiaga. Prisidėjo nauja veiklos sritis — mokslinis darbas, studijos iš folkloro, teatro, rusų literatūros istorijos. Be to, kaip ir anksčiau, daug energijos reikalavo grožinė kūryba. Net negalėdamas skirti literatūriniam darbui daugiau laiko, B. Sruoga ketvirtuoju dešimtmečiu sukūrė nemaža veikalų, kuriuos ski-

[19] B. Sruogos laiškas J. Sruogai 1929, gruodžio 19.— LKLIR, f. 53, b. 265. Panašios mintys išsakytos ir laiške J. Sruogai 1928, gruodžio 21 (b. 263).

riame prie brandžiausios jo kūrybos dalies. Viena po kitos pasirodė jo istorinės dramos „Milžino paunksmė" (1932), „Baisioji naktis", „Radvila Perkūnas" (1935), alegorinė pjesė vaikams „Aitvaras teisėjas" (1935), poemėlė „Giesmė apie Gediminą" (1938) ir kt. Per penkiolika darbo Kauno universitete metų B. Sruoga, be daugelio smulkesnių publikacijų, paskelbė keturiolika grožinės ir mokslinės literatūros knygų.

Darbo Kauno universitete metais susiformavo ir nauja kultūrinė aplinka, užsimezgė naujos pažintys.

Apskritai B. Sruoga nebuvo iš tų žmonių, kurie lengvai kontaktuoja su kitais, ypač mažai pažįstamais. Užsisklendęs savyje, jis iš pirmo žvilgsnio daug kam darė sunkiai prieinamo, niūraus žmogaus įspūdį, kurį dar sustiprindavo kokia atžaresnė, sarkastiška jo replika ar ironiškas šyptelėjimas. Buvo jautrus, jei kas paliesdavo jo vidaus pasaulį. Aštriai reagavo į falšą, į išskaičiavimą, nemėgo santykiuose išorinio rafinuotumo, pozos. Nuo tokių žmonių greitai atšlydavo, laikėsi atokiai. Ne visi jam, matyt, buvo įdomūs ir kaip pašnekovai. Tik įtikėjęs žmogumi, jo nuoširdumu ir talentu, B. Sruoga atsiverdavo, ieškodavo draugystės ir ją brangindavo. Tokiam žmogui galėdavo daug ką atleisti, savotiškai jį idealizuodavo (tokie jo gyvenime buvo J. Baltrušaitis, V. Krėvė, A. Oleka-Žilinskas). „Jei ką gerbė, mėgo ar mylėjo, to niekad neapvildavo, neįžeisdavo" [20],— prisimena V. Sruogienė.

Gal todėl artimesnių B. Sruogos bičiulių niekad nebuvo pernelyg gausu. Kaune tai daugiausia kolegos profesoriai — V. Krėvė, L. Karsavinas, A. Rimka, Vacl. Biržiška, dar vienas kitas literatas ar teatralas, pirmiausia A. Oleka-Žilinskas. Jie traukė B. Sruogą kaip įdomūs, didelės erudicijos, panašių kultūrinių interesų žmonės, kurių draugijoje buvo galima ne tik išgirsti, aptarti daugelį visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo, universiteto naujienų, bet ir atvirai išsakyti savo nuomonę, pasiginčyti. Su ekonomistu A. Rimka B. Sruoga buvo pažįstamas ir palaikė santykius dar nuo studijų Rusijoje, daug bendravo dirbdamas „Lietuvos" redakcijoje, paskui Miunchene,— dabar

[20] V. Sruogienės laiškas autoriui 1978, rugpjūčio 29.

ši pažintis prasiplėtė, įgavo naujų paskatų. Neretai į Sruogų namus užsukdavo V. Šilkarskis. Su J. Tumu-Vaižgantu, S. Čiurlioniene, P. Skardžium, I. Jonynu, J. Baldausku, P. Galaune, P. Vaičiūnu ir kt. dažniausiai sueidavo fakultete, literatūros ir meno draugijų posėdžiuose ar prie kavos puodelio. Ir čia pokalbiai sukdavosi apie kultūros aktualijas, kristalizavosi nerašytos nuomonės apie naujas knygas, spektaklius, parodas, tačiau nebuvo vengiama ir aštresnių vidaus bei užsienio politikos temų. Iš retesnių svečių pažymėtinas kartkartėmis iš Maskvos atvykstąs J. Baltrušaitis, kurio asmenybė B. Sruogai, kaip ir anksčiau, aiškiai imponavo.

Ypač artima bičiulystė šiuo laikotarpiu užsimezgė su V. Krėve, perleidusiu B. Sruogai savo skaitytą rusų literatūros kursą [21]. V. Krėvė buvo keliolika metų vyresnis, be to, ilgametis Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas. Tačiau nei amžius, nei pareigos neturėjo didesnės įtakos jų santykiams — tai buvo dviejų talentingų rašytojų, didelių asmenybių draugystė. Juos siejo daug kas — fakulteto reikalai, literatūrinis gyvenimas, net pomėgiai — šachmatai, kelionės. Abu turėjo daugybę kultūrinių užmojų ir idėjų, kaip antai: steigti naujas kultūrines organizacijas, katedras universitete, žurnalus, organizuoti knygų leidybą, literatūrinės, teatrinės, tautosakinės medžiagos rinkimą ir pan. Tos idėjos, matyt, buvo drauge aptariamos, o vėliau bendromis jėgomis bandomos realizuoti — rašomi straipsniai, atsišaukimai į visuomenę, prašymai ar peticijos įvairioms įstaigoms, daromi vizitai tuometinės vyriausybės nariams [22]. Bendri abiejų rūpesčiai buvo, pavyzdžiui, tautosakos komisija ir teatro muziejus prie Humanitariniu mokslų fakulteto, Valstybės teatro repertuaro komisija, „Skynimų" žurnalas ir pan.

Bendrą frontą V. Krėvė ir B. Sruoga paprastai laikė ir spaudoje. Jie pritarė vienas antro sumanymams; rašydami apie tuometinę meno politiką, rinkosi tuos pačius kri-

[21] VVUCA, b. K 1399, l. 6 a.

[22] Pvz., Archeologijos katedros steigimo reikalais 1931 m. V. Krėvė ir B. Sruoga lankėsi pas ministrą pirmininką J. Tūbelį (žr. V. Krėvės laišką V. Mykolaičiui-Putinui 1931 m.— LKLIR, f. 1, b. 412).

tikos taikinius, rėmėsi analogiškais argumentais. Kilus diskusijai, ir vienas, ir antras (ypač čia pasižymėdavo kur kas impulsyvesnis B. Sruoga) gynė kolegos nuomonę ir pozicijas (1936 m. abu ginčijosi su tautosakininku J. Baliu, suabejojusiu V. Krėvės surinktos tautosakos autentiškumu, 1937 m. B. Sruoga organizavo protestą prieš Švietimo ministeriją, politiniais sumetimais nepatvirtinusią V. Krėvės Humanitarinių mokslų fakulteto dekanu [23] ir pan.).

Jau vėliau, po B. Sruogos mirties, būdamas toli nuo Lietuvos, V. Krėvė laiškuose V. Sruogienei ne kartą skundėsi, kad jam trūksta Balio žodžio, patarimo, paguodos, tiesiog buvimo greta. „Juk iš tikrųjų Lietuvoje tik Jį vieną turėjau tikrą ir nuoširdų draugą,— rašė V. Krėvė, prašydamas sutikimo dedikuoti B. Sruogos atminimui vieną iš „Dangaus ir žemės sūnų" tomų.— Jis buvo man tikras draugas, kaip ir aš Jam, ir ne todėl, kad vienas antram buvome reikalingi kažkokių gėrybių pasiekti. Mus jungė tik mūsų sielos ir niekas kitas" [24]. Ir Lietuvoje V. Krėvė pokalbiuose su kitais asmenimis minėdavo B. Sruogą kaip be galo įdomų, talentingą, gilų, nors akimirkos nuotaikomis gyvenantį žmogų ir kūrėją [25]. Tiesa, daugiau vertino B. Sruogos poeziją, laikė jį lyriku, o ne dramaturgu, užtat skeptiškiau žiūrėjo į savo kolegos žavėjimąsi teatru,— apie tai yra kalbėjęs ir vėliau, dėstydamas literatūrą Pensilvanijos universitete [26].

V. Krėvę ir B. Sruogą dažnai buvo galima pamatyti drauge — fakultete, pakeliui į namus (kai pirmasis apsigyveno Vydūno alėjoje, o antrasis atsikėlė į savo namą Ramiojoje gatvėje), o kartais — einančius ir šnekučiuojančius Laisvės alėjoje. Praeivių žvilgsnius traukė ne tik jų, garsių rašytojų, vardai, bet ir ryškus ūgio kontrastas: V. Krėvė — nedidukas, judrus, vis atvertęs savo stambią galvą, o greta lėtesnių judesių B. Sruoga, kurio be-

[23] Žr. Literatūra ir kalba, 1981, t. 17, p. 275—277.

[24] V. Krėvės laiškas V. Sruogienei 1953, balandžio 3.— Metmenys, 1980, kn. 39, p. 117.

[25] *Meškauskienė M.* Ateities viltys.— V., 1978, p. 267—269.

[26] *Zalatorius A.* Vinco Krėvės asmenybės bruožai.— Literatūra ir kalba, 1981, t. 17, p. 511—512.

veik dvimetrinį ūgį dar labiau pabrėždavo neįprasta pūsiau sportinė apranga — kojinės iki kelių ir trumpos, nuo kelių golfo kelnės. Dėl šio kontrasto kartais buvo palyginami su garsia to meto kino komikų pora — Patu ir Patašonu. Kartais ir patys prasimanydavo pokštų — M. Meškauskienė aprašo, kaip sykį nepažįstamai damai V. Krėvė vaidino B. Sruogą, o B. Sruoga — V. Krėvę [27].

Su draugais B. Sruoga praleisdavo nemažą laisvalaikio dalį. Vieni pas kitus lankydavosi, bendravo šeimos. Didžiausios problemos ne kartą būdavo išsprendžiamos prie šachmatų lentos, ypač su V. Krėve ir A. Rimka. Visi trys buvo azartiški šio žaidimo mėgėjai, pradėję partiją, galėdavo viską užmiršti. Vėlesniais metais draugiją retkarčiais paįvairindavo iškilesni studentai, teatro seminaro dalyviai, tarp kurių buvo nemaža bandančių savo jėgas literatūroje ar teatro mene.

Vasaromis visus traukė iškylos į gamtą, o kartais — ir tolimesnės kelionės po Lietuvą, jos istorines ir kultūrines vietoves. B. Sruoga ir čia, atrodo, buvo nepralenkiamas. Kelionės — ir ne tik po Lietuvą — buvo jo aistra,— jos teikė naujų įspūdžių, kurie kartais atsispindėdavo grožinėje kūryboje, o dažniausiai išsiliedavo straipsniais laikraščiuose ir žurnaluose. Tik pradėjęs dirbti Kaune, B. Sruoga 1925 m. gruodžio 27 d.— 1926 m. sausio 11 d. fakulteto reikalais vyko į Vokietiją ir Prancūziją, kur specialiai susipažino su teatro mokslo įstaigomis, teatro muziejų įranga ir kolekcijomis, lankėsi Luvre, Komedi Fransez ir kituose teatruose. 1926 m. birželio 9—22 d. su agronomų ekskursija keliavo į Švediją, 1927 m. vasarą — su teatralų ekskursija į Vokietiją (tuo metu Magdeburge vyko teatro meno paroda), 1930 m.— balandžio mėn.— mokslo reikalais į Lenkiją [28].

Ekskursijoje į Magdeburgą, Berlyną, Drezdeną 1927 m. dalyvavo keli universiteto teatro seminaro dalyviai, o pati kelionė vyko šio seminaro vardu. Pats mėgęs keliauti, B. Sruoga manė, kad jaunimui svarbu pamatyti pasaulį,

[27] *Meškauskienė M.* Ateities viltys, p. 159—160.

[28] Žr. LKLIR, f. 53, b. 935; VVUCA, b. K 1399, l. 36; LM, inv. Nr. 3961.

pažinti kitų šalių kultūrą, gamtą, žmones, jų šiokiadienį gyvenimą, pramogas ir rūpesčius. Šiam tikslui ir buvo skirtos dar trys jau specialiai studentų ekskursijos į Vokietiją (siekiant Austriją ir Šiaurės Italiją), kurias docentas savo iniciatyva organizavo 1928—30 m. Specialaus teatrinio tikslo jos nebeturėjo: buvo vykstama pažiūrėti šalies, jos architektūros ir meno paminklų, muziejų. Dalis ekskursijos (trys keturios savaitės) laiko tekdavo kelionei į Alpes,— kalnai labai viliojo daugelį ekskursantų ir iš tikrųjų suteikdavo jiems nepamirštamų įspūdžių, neretai stipresnių negu garsių miestų vaizdai. Šiose ekskursijose, kurios universitete buvo gana populiarios (pavyzdžiui, 1929 m. vyko dvi atskiros grupės po 13 žmonių), yra dalyvavę V. Sruogienė (1928 m.), A. Venclova (1929 m.), S. Nėris (1930 m.) ir kt.

Ant B. Sruogos guldavo visi ekskursijų organizavimo rūpesčiai. Jau ankstyvą pavasarį ar net žiemą buvo sudarinėjami detalūs būsimos kelionės maršrutai ir provizoriniai norinčiųjų keliauti sąrašai; vėliau prasidėdavo intensyvus susirašinėjimas su įvairiausiomis įstaigomis, užsienio pasiuntinybėmis. B. Sruoga rūpindavosi viskuo: vizomis, gidais, nakvynėmis, bilietais geležinkeliu ar laivais, bilietais į teatrus, alpinistų leidimais [29]. Stengdavosi viską gauti pigiau, nes, kaip ne sykį rašė įvairiuose prašymuose, „studentai yra labai suvaržyti lėšų reikalu" [30].

Kelionių metu B. Sruoga irgi būdavo ekskursijos centras ir siela [31]. Pats viskuo domėdamasis ir viską išgyvendamas, jis vedžiojo ekskursantus po miestus, lydėjo į teatrus ir muziejus. Buvo sąmojingas, ekskursantams draugiškas ir paprastas, sykiu stengėsi palaikyti gana griežtą tvarką, neišskirdamas šiuo požiūriu nė artimiausių žmo-

[29] Dalis šio susirašinėjimo išliko (žr. VVUBR, f. F610, 15 a, b laiškai; LKLIR, f. 53, b. 623—633, 635—637, 639—641, 643—646, 648).

[30] „Į visas ekskursijas su studentais vykdavom savo lėšomis. Niekad negirdėjau, kad vyras būtų gavęs tam reikalui kokią pašalpą",— prisimena V. Sruogienė (laiškas autoriui 1978, spalio 10).

[31] Remiamasi A. Venclovos (kn.: *Venclova A.* Jaunystės atradimas.— V., 1966, p. 120—145), J. Laurinavičiūtės (SME, inv. Nr. 1302 Rp), B. Bagdonienės (SME, inv. Nr. 1283 Rp), D. Pinigio (Literatūra ir kalba, 1959, t. 4, p. 108—111) atsiminimais.

nių. Pasikeisdavo B. Sruoga tik kalnuose: darėsi tylus, susikaupęs, pykdavo, jei kas nepajusdavo kalnų grožio. Mėgo pats vesti grupę, kartais ir nelengvais maršrutais. Pasimetęs buvo tik vieną kartą — 1930 metais, kada su visa grupe (joje buvo ir S. Nėris), nenusisamdę brangiai kainuojančio vadovo, pasiklydo kalnuose ir tik atsitiktinai išsigelbėjo nuo mirties.

Po 1930 m. dėl lėšų ir laiko ekonomijos, o ir keičiantis Europos politinei situacijai keliavo mažiau (dėl to gerokai išgyveno), nors pačios kelionės, visų pirma į TSRS, buvo ne mažiau įsimintinos. Įdomi buvo ir 1939 m. liepos 6—27 d. išvyka automobiliu su V. Krėve ir dukra Dalia (po poros dienų prisijungė ir iki tol su istorikų ekskursija važiavusi V. Sruogienė) į lenkų okupuotą Vilniaus kraštą ir toliau į pačią Lenkiją. Aplankė Trakus, Medininkus, Narutį, Gardiną, Baltstogę, Varšuvą, Krokuvą ir kt. vietoves, bet labiausiai visus traukė Vilnius. Žiūrėjo istorines vietas, architektūros paminklus, pakelių gamtą. Kelionės įspūdžius plačiai aprašė spaudoje [32].

Tačiau dažniausiai per atostogas Sruogų šeima važiuodavo į žmonos tėviškę — Būgius, netoli Viekšnių esantį Kazimiero Daugirdo ūkį [33].

XX a. pabaigoje Charkove baigęs veterinariją, kelis dešimtmečius dirbęs prieškaukazės bei Ukrainos kraštuose, 1920 m. grįžęs į Lietuvą ir po žemės reformos valdęs apie 65 ha žemės ir 25 ha pelkėto miško, išdidus, griežtas, bajoriškos kilmės ir charakterio K. Daugirdas su žentu palaikė neblogus santykius. Tiesa, jis buvo tikėjęsis, kad vienintelė duktė, išėjusi mokslus, grįš prie žemės, tačiau

[32] *Sruoga B.* Vilnijos žiupsneliai: Iš keliauninko pastabų.— Naujoji romuva, 1939, Nr. 51—52, p. 948—951; *Sruogaitė D.* Mano kelionė į Vilnių.— Vyturys, 1940, Nr. 1, p. 6—9, Nr. 2, p. 22—23.

[33] Žinios apie Daugirdų kilmę ir K. Daugirdą imtos iš: *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Žemaičių bajorų ūkis I pusėj XIX šimtmečio.— Senovė, 1938, t. 4, p. 25—132; V. Sruogienės atsiminimų.— BSMA, p. 122—129; V. Sruogienės laiško autoriui 1978, rugpjūčio 6. Charakterizuojant K. Daugirdą bei kalbant apie Sruogų buvimą Būgiuose, remiamasi J. Aleksandravičiaus (LKLIR, f. 53, b. 335), S. Pirmenaitės-Virkutienės (b. 354), A. Rimkaus (b. 356), O. Savickaitės-Butkienės (b. 337, SME, inv. Nr. 1335 Rp), R. Šleitarytės-Rimkuvienės (b. 360), A. Tupikaitės-Tryškienės (b. 363), A. Adomavičiūtės-Tupikienės (b. 364) atsiminimais.

jam ne mažiau imponavo ir B. Sruogos literatūriniai pasiekimai, sugebėjimas lengvai rašyti. Siejo ir buitis: Sruogos yra padėję K. Daugirdui supirkti žemės ūkio mašinas, šis savo ruožtu parūpindavo žemės ūkio produktų, nemaža pagelbėjo statant namą Kaune. Nesutarimai, gerokai apkartinę Sruogų gyvenimą Būgiuose, ypač po 1930 m. kildavo tik dėl šeimininkės K. Kopystinskaitės. Neturtinga mergina, globojama dar J. Paulavičiūtės-Daugirdienės, po pastarosios mirties 1912 m. liko pas K. Daugirdą, o 1922 m. (padedant B. Sruogai) [34] parvyko į Lietuvą. Siekdama ištekėti už K. Daugirdo (tai įvyko 1938 m.) ir jausdama dviprasmišką savo padėtį Būgiuose, ji liguistai reagavo į aplinką, neretai stengėsi nuteikti K. Daugirdą prieš žentą ir dukrą, su kuria nesugyveno. Tėvo, dukters ir pamotės santykiai, poetiškai gerokai stilizuoti, vėliau davė neabejotinų impulsų B. Sruogos dramai „Pavasario giesmė".

Būgiuose B. Sruoga kartais praleisdavo visą vasarą. Per darbymetį, prireikus talkos, eidavo į laukus kartu su darbininkais, bet daugiau poilsiaudavo, paprastai su dukra Dalia. Kartais užsukdavo pašnekinti kaimynų, tačiau dažniausiai, nešdamasis kokią knygą, traukdavo į netolimą mišką. Kada kaimo gyvenimas imdavo slėgti, B. Sruoga patraukdavo į Viekšnius, kur tėvų namuose atostogaudavo profesoriai broliai Biržiškos, ar prie Ventos, į Santeklius. Čia senoje, medžių apsuptoje dvarelio sodyboje, su „stebuklinga", irgi „Pavasario giesmėn" atklydusia pušimi, į kurią buvo įkelta 1863 m. sukilimą įamžinanti koplytėlė, gyveno šeimos pažįstama O. Bagnickaitė, garsi audėja, amžiaus pradžioje kartu su M. K. Čiurlioniu mokiusis Varšuvos dailės mokykloje, paskui kurį laiką gyvenusi Paryžiuje, japonų kvartale, bendravusi su impresionistais, parsivežusi iš ten į Lietuvą nedidelę, bet vertingą japonų graviūrų kolekciją [35]. Tiesa, iš pradžių keliones iki Viekš-

[34] Žr. B. Sruogos laiškus V. Daugirdaitei, 1922 m.— LKLIR, f. 53, b. 477, 680.

[35] Tris iš parsivežtų graviūrų O. Bagnickaitė padovanojo Sruogoms, ir jos šiuo metu tebekaba B. Sruogos name muziejuje; kitas perėmė Šiaulių „Aušros" muziejus (*Rimkus V.* Japonų graviūros „Aušros" muziejuje.— Kultūros barai, 1970, Nr. 4, p. 18—21).

nių ir Ventos kiek varžė atstumai (arklių reikėjo ūkyje), užtat neiškentęs vieną vasarą (ar ne 1931 m.) nusipirko motorinį dviratį, o kiek vėliau (irgi tais pačiais metais) ir automobilį „Fiat", kuriuo labai didžiavosi, bet dėl kurio (automobilis kainavo 10 000 litų) įlindo į ilgalaikę skolą ir mokėjo ją kone visą dešimtmetį.

Retų švenčių metu — per šienapjūtes, rugiapjūtes, Dalios gimimo dieną — mėgdavo pasilinksminti drauge su kaimo žmonėmis: šokdindavo iš eilės visas merginas ir moteris (nors šokių nedaug temokėjo), prašydavo jas padainuoti, ypač liaudies dainų. Jei atvažiuodavo į Būgius žiemą, lydėdavo K. Daugirdą į medžioklę, nors pats šautuvo niekad neėmė į rankas.

Tačiau vasaros B. Sruogai būdavo ir sunkaus įtempto darbo metas. Būgiuose gimė daugumas to meto grožinių kūrinių, visų pirma dramų. Žiemą varginamas paskaitų universitete ir blaškomas spaudos užsakymų bei įsipareigojimų, čia B. Sruoga galėjo susikaupti, ryžtis didesnio atsidėjimo, įtampos ir kūrybinės nuotaikos reikalaujantiems darbams, kuriuos apgalvodavo, brandindavo iš anksto. Be abejonės, Būgiuose parašytos dramos „Milžino paunksmė", „Baisioji naktis" ir daugiau kūrinių, apie kuriuos laiškuose terandame užuominas: „Vasarą paprastai „šį tą" dirbinėju. Ir dabar šiek tiek įsivariau į darbą. Gal rudenį ką nauja ir atvešiu į Kauną" [36]. Kartais tas darbas buvo labai intensyvus, trukdavo ištisas savaites ar net mėnesius, kurių metu B. Sruoga išgyvendavo — jei sekdavosi — ir pakilimo, geros nuotaikos akimirkų, ir — jei nesisekdavo — niaurių valandėlių. Kiekvienu atveju artimieji stengdavosi prisitaikyti prie jo nuotaikos, neblaškyti. Rašytojas Būgiuose turėjo mansardoje mažą ramų kambarėlį, iš kurio buvo matyti laukai ir miškas, ir kurdamas neretai čia užtrukdavo iki gilių išnaktų. Čia buvo jo knygos, rankraščiai, rašomoji mašinėlė.

Ryšiai su savo tėviške šiuo metu, atrodo, buvo ne tokie intensyvūs, nors į Baibokus rašytojas nuvažiuodavo kasmet, aplankydavo tėvus, dalyvaudavo šeimos šventėse.

---

[36] B. Sruogos laiškas J. Sruogai 1934, liepos 23.— LKLIR, f. 53, b. 273.

Buvo ir skaudžių dalykų: 1930—31 m. žiemą B. Sruoga palaidojo abu tėvus. Dar prieš mirtį iškilo nemalonūs palikimo reikalai: miestiečiai broliai, žinodami karštą Aniolo būdą bei jo polinkį paūžti, stengėsi apriboti jo teisę laisvai disponuoti ūkiu (parduoti, įkeisti ir pan.), o Aniolas šiose pastangose įžiūrėjo skriaudą ir varžymą. Tolesniu Baibokų likimu vėl teko rūpintis 1936 m., kai džiova mirė Aniolas, palikęs našlę su trimis mažais vaikais.

Didžiulis psichologinis smūgis B. Sruogai buvo visuomenėje plačiai nuskambėjusi, šeimos prestižą skaudžiai palietusi kito brolio Adolfo, jo globėjo Petrograde, byla. Buržuazijos valdymo metais dirbęs Lietuvos paštų, telegrafų ir telefonų valdyboje — iš pradžių viršininko padėjėju, vėliau (nuo 1927 m.) viršininku, Adolfas 1933 m. buvo apkaltintas finansinėmis machinacijomis (jo tvarkomame sandėlyje buvo rasta slapta spausdintų ir platinamų fiktyvių pašto ženklų už 2 860 500 litų) ir suimtas. Iki teismo išsėdėjo kalėjime pusantrų metų. Po savaitę trukusios bylos, kurią smulkiai aprašinėjo laikraščiai, 1935 m. vasario pabaigoje buvo nubaustas penkiolikai metų sunkiųjų darbų kalėjimo [37], o žmona Tatjana, pasiėmusi vaikus, išvažiavo į Paragvajų. „Mūsų tragedija" [38],— taip viename savo laiškų B. Sruoga po kelerių metų pavadino šios bylos įvykius. Kituose laiškuose kalba apie gėdą, kurią jam užtraukė byla, sakosi tiesiog nuo jos sergąs [39].

Rūpesčiai ir nemalonumai B. Sruogos darbingumo vis dėlto nemažino,— užsimiršimo jis dažniausiai ieškojo veikloje — darbe, kūryboje, kultūriniuose interesuose, kurie po 1930 m., kaip ir anksčiau, buvo nepaprastai platūs, toli prašoko ir universiteto reikalus, ir net kūrybos sferą. Laikraščiai ir žurnalai pilni jo straipsnių ir recenzijų, rašytojas vėl tiesiogiai ir per spaudą jungiasi į visus ginčus dėl meno padėties Lietuvoje ir jo raidos perspektyvų, dėl

[37] Žr. Lietuvos aidas, 1935, vasario 18—27.
[38] Laiškas J. Sruogai 1938, kovo 1.— LKLIR, f. 53, b. 313.
[39] Laiškas J. Sruogai 1935, sausio 17.— LKLIR, f. 53, b. 304.

menininkų darbo sąlygų, kultūrinių sambūrių, dėl meno ir visuomenės ryšių.

Šitokia nuolatinė intensyvi kultūrinė veikla, be abejo, reikalavo didelės intelektualinės įtampos, bet ir padėjo B. Sruogai realizuoti save kaip asmenybę. Antra vertus, ir ji kėlė savų problemų, iš kurių esminė buvo rašytojo santykis su ketvirtajame dešimtmetyje pastebimai brėstančiais visuomenės gyvenimo pakitimais Lietuvoje. Svarbiausi jų — vis didėjanti ideologinė diferenciacija ir, iš antros pusės, besiformuojantis, Komunistų partijos telkiamas antifašistinis liaudies frontas, po 1935 m. suvienijęs visas pažangiąsias krašto jėgas, padėjęs skirtingų įsitikinimų žmonėms įsijungti į bendrą kovą dėl krašto demokratizacijos ir jo ateities.

Iš spaudos ir per radiją sekdamas pasaulio įvykius, B. Sruoga giliai juto Lietuvai iškylančias sudėtingas tarptautinių santykių problemas, o kartu — valdančiosios grupuotės bejėgiškumą tų problemų akivaizdoje. Augant hitlerinio fašizmo grėsmei, Lietuvos likimas jam buvo konkretus, o esamoje situacijoje ir skaudus klausimas, kurio realumą vienas po kito patvirtino tokie rašytojo jautriai išgyventi politinio gyvenimo įvykiai, kaip 1938 m. Lenkijos militaristų ultimatumas Lietuvai ar Klaipėdos krašto prievartinis prijungimas prie Vokietijos 1939 m.

Tiesioginiai B. Sruogos santykiai su tuometine valdžia ketvirtajame dešimtmetyje irgi darėsi gana komplikuoti. 1934 m. rašytojas atmetė oficialų pasiūlymą stoti į valdančiąją tautininkų partiją [40]. Iki tol, o ir vėliau nevengęs publikuotis oficiozinėje spaudoje ir su valdančiųjų sluoksnių politika konfliktavęs daugiau kultūros sferoje, B. Sruoga dabar pateko į nemalonę. Smetoninė žvalgyba atplėšinėjo, vogė jo laiškus, klausėsi telefono pokalbių. „Tų durnių, žinoma, aš nebijau,— tik visa tai erzina mane" [41],— ta proga rašė B. Sruoga broliui 1934 m. Negalėjo

[40] Žr. B. Sruogos laišką J. Sruogai 1934, liepos 23.— LKLIR, f. 53, b. 273. Apie tai rašo atsiminimuose vienas buvusių tautininkų lyderių, tuos reikalus tvarkęs V. Rastenis (BSMA, p. 270—271).

[41] B. Sruogos laiškas J. Sruogai 1934, liepos 23.— LKLIR, f. 53, b. 273.

valdžia rašytojui atleisti ir kai kurių „Milžino paunksmės", „Aitvaro teisėjo" realijų, kuriose, net ir tada, kai pats B. Sruoga (kaip „Milžino paunksmėj") apie tai negalvojo, įžvelgė negeistinų paralelių su savo veikla, tarpusavio santykiais. Aliuzijų, tik šį kartą į tuometinę Lietuvos politinę padėtį, žvalgyba įžiūrėjo ir „Baisiojoje naktyje"; veikalas, kurį 1936 m. kelis kartus suvaidino Valstybės teatras, slaptame Valstybės saugumo departamento biuletenyje buvo apibūdintas kaip nepageidautinas, „žiūrovą neigiamai nuteikiąs prieš dabartinį režimą" [42]. Mėgėjams, pasiryžusiems pjesę statyti provincijoje, buvo visaip trukdoma [43]. Su savais argumentais prieš šiuos dramos kūrinius stojo ir klerikalinio sparno veikėjai, su kuriais rašytojo santykiai buvo įtempti tradiciškai.

Iš antros pusės, po 1930 m. sustiprėja B. Sruogos saitai su pažangiąja visuomenės dalimi. Šiuo metu užsimezga jo pažintys su kairiaisiais menininkais, visų pirma K. Boruta, P. Cvirka, J. Grybausku, K. Korsaku. Nenutraukdamas ryšių su oficiozine spauda, B. Sruoga dabar ima bendradarbiauti pažangiame žurnale „Literatūra", kurio atsakingasis redaktorius buvo V. Krėvė, o organizavo Lietuvos komunistų partija [44], taip pat „Prošvaistėje" (red. A. Venclova). Čia jis skelbė savo straipsnius, kūrybą.

Politinio B. Sruogos nusistatymo, kuris dažniausiai kvalifikuojamas kaip liberalinis, visa tai esmingiau nepakeitė, tačiau neabejotinai veikė rašytojo visuomenines simpatijas ir antipatijas, jo požiūrį į literatūrą, teatrą, apskritai į meną. Bet apie tai plačiau tolesniuose poskyriuose, skirtuose apžvelgti svarbiausiems B. Sruogos kultūrinės, pedagoginės, literatūrinės veiklos barams Kauno laikotarpiu.

---

[42] *Suveizdienė G.* Keli štrichai Balio Sruogos biografijai.— Jaunimo gretos, 1971, Nr. 2, p. 20.

[43] *Korsakas K.* Baimė.— Lietuvos aidas, 1940, liepos 6.

[44] *Meškauskienė M.* Ateities viltys.— V., 1978, p. 105—324.

2

Tapęs universiteto profesorium, B. Sruoga aktyviai dalyvauja įvairių kultūrinių organizacijų ir draugijų veikloje, neretai kaip iniciatorius, valdybos narys, nacionalinės kultūros plėtojimo sumanymų ir projektų autorius ar kitų siūlomų projektų oponentas. Tiesa, polemikos įkarštyje, atkakliai gindamas savąjį požiūrį ar nuomonę, norėdamas labiau įkaitinti atmosferą, net ką sukiršinti, B. Sruoga likdavo ir šališkas, ne visuomet paisė kitaip manančių argumentų, ir tais atvejais jo veikla nebūtinai davė pozityvią naudą. Kraštutinę poziciją jis, pavyzdžiui, buvo užėmęs A. Sutkaus ir jo teatro žmonių ginčuose su kitomis menininkų organizacijomis bei kitais teatralais. Nepastovus, į galą negatyvus jo požiūris nemaža lėmė likviduojantis Lietuvių meno kūrėjų draugijai (1925 m. B. Sruoga kurį laiką buvo jos pirmininkas, darė žygių atgaivinti po draugijos įstaigų suvalstybinimo sumenkusią jos veiklą, tačiau, kilus naujiems nesutarimams, savo tikslų neįgyvendino, o naujų valdybų atžvilgiu užėmė opozicinę padėtį). Tokių pavyzdžių galima būtų pateikti dar vieną kitą, tačiau ne jie nulemia B. Sruogos veiklos pobūdį: jis buvo vienas pagrindinių kultūrinio gyvenimo iniciatorių, skatintojų, judintojų buržuazinėje Lietuvoje, ypač literatūros ir teatro sferose.

1926 m. vasarą B. Sruoga parengė ir išsiuntinėjo savo kolegoms profesoriams Literatūros draugijos prie Humanitarinių mokslų fakulteto projektą. Draugija turėjo burti „iškrikusius" literatūros darbuotojus — ir rašytojus, ir mokslininkus, imtis knygų leidimo, rengti viešas literatūrines paskaitas, ypač universitete [45]. Panaši organizacija, pavadinta Humanitarinių mokslų ir literatūros draugija, pasidalijusi į literatūros, istorijos, filologijos ir filosofijos skyrius, iš tikrųjų 1927 m. pradėjo savo veiklą. Ypač ji rūpinosi leidyba, turėjo savo žinioje 1926—37 m. veikusią leidyklą „Universitas". B. Sruoga buvo tikrasis šios drau-

[45] LKLIR, f. 1, b. 4020 (siųsta iš Būgių 1926 m. liepos 24 d.).

gijos literatūros skyriaus narys (jų skaičius buvo ribotas: 15 tikrųjų ir 30 narių bendradarbių) [46].

B. Sruoga figūruoja tarp Lietuvių rašytojų draugijos steigėjų: jis daug prisidėjo rengiant draugijos įstatus, forminant draugiją juridiškai, o steigiamajame susirinkime 1932 m. vasario 20 d. buvo išrinktas į draugijos garbės teismo sudėtį [47]. Vėliau kelis kartus buvo renkamas į draugijos valdybą: 1934 m. spalio 22 d.— vicepirmininku, 1939 m. gruodžio 8 d.— turto globėju ir pan.[48] Buvo ir konfliktų: atrodo, protestuodamas prieš draugijos abejingumą „Milžino paunksmės" bylai, buvo padavęs pareiškimą išstoti iš draugijos [49].

Buržuazijos valdymo metais B. Sruoga priklausė ir trim kultūrinio bendradarbiavimo draugijoms: Lietuvių — švedų, Lietuvių — vokiečių ir TSRS tautų kultūrai pažinti. Prisidėjęs prie draugijų steigimo [50], pastebimiau veikė trečiojoje, kuri siekė užmegzti ryšius su TSRS mokslo ir menò įstaigomis, keistis parodomis, koncertais, ruošti ekskursijas, informuoti visuomenę apie TSRS kultūrinį gy-

---

[46] Žr. „Humanitarinių Mokslų ir Literatūros draugijos..."— Židinys, 1929, Nr. 2, p. 170.

[47] Žr. Naujoji romuva, 1932, Nr. 9, p. 209; Nr. 10, p. 238; Lietuvos studentas, 1932, kovo 1; LKLIR, f. 53, b. 982, 1025; VVUBR, f. 1, b. F943, p. 50—55.

[48] Naujoji romuva, 1934, Nr. 199, p. 781; Nr. 200, p. 802; Lietuvos aidas, 1939, gruodžio 12.

[49] Žr. *Mykolaitis-Putinas V.* Raštai.— V., 1969, t. 10, p. 691 (komentarai — p. 764). Komentaruose yra netikslumų: konkurse dalyvavo V. Bičiūno „Žalgiris", ne „Ponia Barbė", žiuri nebuvo J. Tumo-Vaižganto.

[50] Žr. Iš Lietuvių švedų draugijos veikimo 1926 m.— Lietuvis, 1927, birželio 4; LKLIR, f. 53, b. 973; VVUBR, f. 1, b. F25. Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti B. Sruoga kartu su J. Pronskum ir M. Biržiška, sprendžiant iš VOKSo dokumentų, rūpinosi jau 1926 m. pabaigoje, ruošė įstatus (žr. *Noreikienė S.* Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti (1929—1940) — V., 1978, p. 16). 1929 m. birželio 10 d. B. Sruoga, M. Biržiška, V. Krėvė, P. Galaunė ir Vacl. Biržiška pasirašė pareiškimą Kauno m. ir apskrities viršininkui, prašydami draugiją įregistruoti, o 1929 m. gruodžio 8 d. steigiamajame susirinkime B. Sruoga buvo išrinktas kandidatu į valdybą (žr. *Noreikienė S.* Min. veik., p. 20—21; *Čepas R., Kalasauskienė L.* Iš „Lietuvių draugijos SSSR tautų kultūrai pažinti" veiklos.— Kultūros barai, 1972, Nr. 11, p. 67).

venimą. Draugija palaikė ryšius su Visasąjungine kultūrinių ryšių su užsieniu draugija — VOKSu, kurio siunčiamos knygos (tarp jų — iš literatūros ir teatro sričių) buvo komplektuojamos universitete ir plačiai naudojamos B. Sruogos seminaruose.

Bendradarbiaudamas su VOKSu, B. Sruoga 1930 m. rudenį bandė suorganizuoti ir teatro seminaro klausytojų ir apskritai teatralų, rašytojų ekskursiją į Tarybų Sąjungą. Sąraše, be vadovo, buvo R. Juknevičius, A. Jakševičius, J. Grybauskas, T. Vaičiūnienė, P. Cvirka, S. Nėris, A. Venclova, V. Drazdauskas ir kt. Maskvoje šios ekskursijos jau buvo laukiama — parengta programa, užsakyti viešbučiai. Tačiau, įsikišus Lietuvos vidaus reikalų ministerijai, kelionė buvo nukelta į 1931 m. pavasarį, per tą laiką jos dalyvių skaičius sumažintas iki septynių. Vis dėlto ir šis dalyvių sąrašas policijos, matyt, nepatenkino. Ekskursija neįvyko, nors jai — pirmajai didesnės Lietuvos kultūros darbuotojų grupės išvykai į TSRS — VOKSo atstovai Maskvoje teikė nemažą reikšmę. „Velykoms mano ekskursija į Maskvą atpuolė. Navakas neišleidžia" [51],— rašė B. Sruoga laiške broliui.

B. Sruoga į Tarybų Sąjungą nuvyko 1935 m. birželio pabaigoje VOKSo kvietimu su draugijos atstovų grupe, kurią sudarė šeši Kauno universiteto profesoriai. Delegacija (be B. Sruogos, joje dar buvo V. Krėvė, I. Jonynas, P. Augustaitis, Mykolas ir Vaclovas Biržiškos) buvo širdingai priimta. Jos garbei buvo surengti keli iškilmingi priėmimai — vienas VOKSe (dalyvaujant žymiems menininkams — rašytojams V. Katajevui, L. Leonovui, aktoriams A. Jabločkinai, O. Kniper-Čechovai, I. Moskvinui, kompozitoriui S. Prokofjevui ir kt.), antras — Lietuvos atstovybėje, pas J. Baltrušaitį. Lietuvių profesoriams buvo sudarytos galimybės susipažinti su Maskva ir Leningradu (dar siūlyta Kijevas ir Minskas, bet dėl didelių karščių ir nuovargio šia galimybe pasinaudojo tik V. Krėvė ir

[51] B. Sruogos laiškas J. Sruogai 1931, kovo 13(16?).— LKLIR, f. 53, b. 277. Taip pat žr.: *Noreikienė S.* Pragiedruliai iš rytų šalies: Lietuvos ir TSRS kultūriniai ryšiai iki 1940 metų.— Kultūros barai, 1980, Nr. 12, p. 53—54; *Noreikienė S.* Mobilizuojantis poveikis.— Pergalė, 1973, Nr. 10, p. 149—150; LKLIR, f. 53, b. 649; VRBR, f. 4, b. 1414.

M. Biržiška); pažintis buvo tuo intensyvesnė, kad beveik visi delegacijos nariai buvo gyvenę Rusijoje, mokėjo rusiškai ir galėjo neblogai suvokti tuos pakitimus, kurie įvyko šalyje po Spalio revoliucijos. Profesoriai lankėsi gamyklose, kolūkyje, muziejuose; B. Sruoga, žinoma, nepraleido progos pažiūrėti teatrų (matė A. Ostrovskio „Talentus ir gerbėjus" Maskvos dailės akademiniame teatre, „Vilkus ir avis" Mažajame teatre, gastroliuojančio leningradiškio baleto spektaklius „Bachčisarajaus fontaną" ir „Gulbių ežerą"). Kelionės metu laikraščiui «Советское искусство» B. Sruoga davė interviu apie lietuvių meną ir jo ryšius su tarybiniu menu, o grįžęs periodikoje išspausdino platų kelionės aprašymą, kuriame, nesistengdamas slėpti sunkumų, su kuriais tuo metu susidurdavo TSRS gyventojai, plačiai papasakojo apie matytas didžiules statybas, pasikeitusią kaimo išvaizdą, gerą ikimokyklinį auklėjimą ir kitus naujosios santvarkos laimėjimus. „160—170 milijonų žmonių nuėjo skirtingu gyvenimo keliu — tai ne mažmožis. Ir nėra mažiausios prasmės tų žmonių darbuose ieškoti vien tik bloga" [52],— rašė jis, atsiribodamas nuo oficialiosios spaudos, kuri kiekvieną teigiamą žodį apie TSRS sutikdavo su nepasitikėjimu ir neapykanta.

Ypač aktyvi buvo šiuo laikotarpiu B. Sruogos teatrinė veikla. Tik persikėlęs iš Klaipėdos į Kauną, jis atnaujina studijų Miunchene metais nusilpusius ryšius su „Vilkolakiu" ir Tautos teatru, kurių organizatoriai ir aktoriai (abu teatrus sudarė tie patys žmonės) visą laiką troško turėti savo tarpe tokią kūrybinę jėgą, koks buvo B. Sruoga. Ne kartą laiškais ir žodžiu kalbintas ir prašytas [53],

[52] *Sruoga B.* Iš SSSR įspūdžių.— Lietuvos keleivis, 1935, liepos 20. Apie kelionę taip pat žr.: Lietuvos menas ir TSRS: Pokalbis su prof. Sruoga / Su A. Samulionio pratarme „Vieno interviu istorija".— Nemunas, 1976, Nr. 2, p. 50—51; LKLIR, f. 53, b. 687, 688, f. 1, b. 5743; LM, inv. Nr. 3961; MACBR, f. 163, b. 869.

[53] „Sutkus ir C° mane kvietė išimtinai pas juos dirbti, garantuodami pagrindinės algos 800 litų. Dėl Sutkaus ir C° aš laikiaus ir tebesilaikau rezerve. Bet man griaudu pasidarė, kaip širdingai mane sutiko studijos mokiniai, kviesdami, kad aš pas juos skaityčiau paskaitas. Nors ir su rezervu, bet ir jiems aš žadėjaus „profesoriauti" (B. Sruogos laiškas V. Daugirdaitei 1924, kovo mėn.— LKLIR, f. 53, b. 499).

B. Sruoga 1924—1925 m. sutinka dėstyti Tautos teatro studijoje, kur, be jo, tuo metu paskaitas skaitė ir A. Sutkus, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, V. Dubas, V. Bičiūnas, F. Kiršа ir kt. Dėstė estetikos, literatūros ir teatro istorijos dalykus, kuriuos lygiagrečiai skaitė ir Meno mokykloje[54]. Palaikė B. Sruoga šį teatrinį sambūrį ir spaudoje: pasirodo jo palankios recenzijos apie Tautos teatro pastatymus „Šarūną", „Visus žmones" (1924), Vilkolakio spektaklius „Iliadą", „Milijonai", „Anapus įstatymų", „Tėvynė" (1925). Rašinį apie pastaruosius du spektaklius galime tam tikru požiūriu laikyti net autorecenzija: pastatymo pagrindas buvo paties B. Sruogos draminiai vaizdeliai. Tautos teatro vaidinimų kryptį jis palaiko ir universiteto „Kultūros" būrelio bei Tautos teatro 1925 m. kovo 26 d. surengtoje diskusijoje apie lietuvių teatro uždavinius; čia daro pagrindinį pranešimą, kuris vėliau, atrodo, pravertė kaip pagrindas „Kultūros" žurnale išspausdintam straipsniui ta pačia tema. Galimas daiktas, B. Sruoga yra padėjęs formuoti ir Tautos teatro repertuarą[55].

Valstybės teatro atžvilgiu B. Sruoga iš karto užėmė kritišką poziciją. Prisidengęs Jurgio Zablockio ir kitais slapyvardžiais, jis kategoriškai atmetė tokius B. Dauguviečio ir K. Glinskio pastatymus, kaip A. Vilkutaičio-Keturakio „Amerika pirtyje", J. Tarvydo „Per audrą", K. Džeromo „Mis Gobs", M. Henekeno ir B. Kolijaus „Mon bebe" ir daugelį kitų. Stengėsi nelikti skolingas ir teatras: atsikirsdavo spaudoje, ironizavo ir parodijavo šias recenzijas vakaro baliaus metu ir pan.[56] Tik kiek vėliau, susilikvidavus Vilkolakio ir Tautos teatrams ir A. Sutkui 1926 m. rudenį tapus Valstybės teatro direktoriumi,

[54] LKLIR, f. 1, b. 3972; Lietuvos žinios, 1924, rugsėjo 12.

[55] Viename iš B. Sruogos bloknotėlių šalia kitų 1924 m. pabaigos—1925 m. pradžios įrašų yra pažymėta: „kabaretinės programos" (greičiausiai adresuojama Vilkolakiui) ir surašytos aštuonios pjesės, daugelis žinomos B. Sruogai iš Maskvos laikų ir savo stilistika atitinkančios Tautos teatro poreikius: Vydūno „Vaidilutė", Č. Dikenso „Kalėdų giesmė", P. Klodelio ir A. Strindbergo misterijos, M. Meterlinko „Marija Magdelena", L. Andrejevo „Rekviem" ir kt. (LKLIR, f. 1, b. 3972).

[56] *J. S.* Dramos artistų balius.— Lietuva, 1926, sausio 9.

B. Sruogos recenzijų apie šį teatrą tonas sušvelnėja. Bet neilgam: netrukus jo simpatijos A. Sutkui-režisieriui akivaizdžiai blėsta, nepaisant to, kad pirmoji (beje, nepavykusi) šio premjera Valstybės teatre buvo kritiko įsiūlytas K. Reslerio „Batas" [57]. Dar ne taip seniai B. Sruoga pritarė daugeliui A. Sutkaus minčių apie teatrą, gyvybinga naujovė jam atrodė Vilkolakio improvizacijos; dabar jam, kaip ir daugeliui, vis labiau krinta į akis A. Sutkaus pastatymų racionalizmas. Po dešimties metų, rašydamas Lietuvos teatrinio gyvenimo apžvalgą, žymiausiais A. Sutkaus direktoriavimo įvykiais kritikas laikė ne jo paties pastatymus, o B. Dauguviečio režisuotą L. Pirandelo „Šiaip arba taip" bei kai kuriuos organizacinius patvarkymus, pvz., dirigento M. Bukšos, režisieriaus N. Tichomirovo pakvietimą į Valstybės teatrą [58].

Glaudžiausi ryšiai B. Sruogą siejo su A. Oleka-Žilinsku, kurį rašytojas pažino dar 1920 m. Vilniuje Švietimo liaudies komisariato teatro komisijoje. Dėl jo atvykimo į Lietuvą jis rūpinosi 1926 m.[59] K. Stanislavskio mokinys ir jo sistemos šalininkas, Maskvos II dailės teatro aktorius, greta M. Čechovo, A. Dikio, S. Birman vaidinęs beveik visuose pagrindiniuose šio teatro pastatymuose (A. Strindbergo „Erikas XIV", Č. Dikenso „Svirplys užkrosnyje", V. Šekspyro „Karalius Lyras", H. Hejermanso „Vilties žuvimas" ir kt.), A. Oleka-Žilinskas patraukė B. Sruogą tiek savo teatrine programa, tiek ir pačiais spek-

[57] Pjesę „Batas" B. Sruoga matė dar Miuncheno teatre, susipažino su autoriumi — vokiečių dramaturgu K. Resleriu, iš jo rankraščio bene 1923 m. ir vertė. Be to, A. Sutkaus archyve yra dar viena B. Sruogos apie 1930 m. išversta pjesė — Aristofano „Lyzistrata", tiek režisieriui, tiek vertėjui gerai žinoma iš garsaus F. Komisarževskio pastatymo Maskvoje 1917 m. (žr. *Любомудров М. Ф. Ф. Комиссаржевский — режиссер и теоретик сцены.* — В кн.: У истоков режиссуры. Л., 1976, с. 192, 221—222). „Lyzistratą" B. Sruoga yra siūlęs ir A. Olekai-Žilinskui, o vėliau, Antrojo pasaulinio karo metais, „Vaidilos" teatrui (V. Sruogienės laiškas autoriui 1978, kovo 11; B. Sruogos laiškas D. Sruogaitei ir V. Sruogienei 1944, gegužės 21. — LKLIR, f. 53, b. 424).

[58] *Sruoga B.* Valstybės teatro raida. — Kn.: Lietuva: 1918—1938. K., 1938, p. 221—222.

[59] Žr. Andriaus Olekos-Žilinsko laiškas Baliui Sruogai / Parengė A. Samulionis. — Muzika ir teatras, 1973, p. 46—51.

takliais. Nepaprastai susižavėjęs B. Sruoga priėmė jau patį pirmąjį ir turbūt geriausią, legenda tapusį šio režisieriaus pastatymą Valstybės teatre — V. Krėvės „Šarūną", kuris buvo parodytas 1929 m. Apie šį spektaklį B. Sruoga išleido specialią studijėlę, ir tai iki šiol lieka neturintis precedento įvykis lietuvių teatrologijos istorijoje. Dar sykį tą patį kritikas bandė pakartoti rašydamas apie kitą A. Olekos-Žilinsko pastatymą — Č. Dikenso „Varpus" (1930), tačiau šį kartą rašinys pasirodė vien periodikoje, tiesa, nusitęsęs per tris žurnalo numerius.

A. Olekos-Žilinsko pastatymai tiek Valstybės, tiek ir Jaunųjų teatre B. Sruogą labiausiai patraukė dar neįprastu Lietuvoje režisūros konceptualumu, vaidybos ansambliškumu, visų komponentų darna. Tokia režisūra atitiko paties B. Sruogos sampratą, susiformavusią studijuojant teatrą ir žiūrint geriausius rusų bei vokiečių teatrų spektaklius.

Prisidėjo ir bičiuliški santykiai. Nuo pat pirmųjų dienų Lietuvoje A. Oleka-Žilinskas tapo artimu B. Sruogos draugu. Jis, kaip ir vėliau atvykusi jo žmona V. Solovjova, irgi MDATo II aktorė (vaidino ir Valstybės teatre Kaune), dažnai lankydavosi pas Sruogas (net Būgiuose), dalijosi kultūrinėmis naujienomis, svarstydavo teatro reikalus. Šių A. Olekos-Žilinsko ir B. Sruogos pasikalbėjimų metu kristalizavosi jų nuomonės apie teatro meną ir lietuvių teatrus, buvo brandinami ir aptariami ateities planai, ginčijamasi dėl statomų veikalų traktuotės ir pan.[60]

[60] „Atsiminiau aš Tavo butą, pečių, prie kurio aš šildydavau savo sprandą, o Balys, apsistatęs arbatos stiklais, taboko dūmais apsuptas, ... rašo. O atsimeni, Baly, tą dieną, kada mes su tavim drauge sugalvojom „interview" apie teatro *ideologiją?* Atsimeni, kad mes gi *pirmi* iškėlėm šį klausimą, šaukdami visuomenę pagelbėti Teatrui ir jo vadovybei atrasti tąją ideologiją! Mes gi pirmi susirūpinom dėl ideologijos, mes pirmi pastebėjom jos trūkumą mūsų gyvenime. Mes pirmi iškėlėm klausimą *„repertuaro"* !!! Mes pirmi pasakėm, kad mes turime auklėti *jaunimą,* nes be jaunimo kiekvienas Teatras miršta ir t. t. !!!" (A. Olekos-Žilinsko laiškas B. Sruogai 1936 m.— LKLIR, f. 51, b. 328). Kitame laiške A. Oleka-Žilinskas, išvažiuodamas į Vokietiją, prašo B. Sruogą patarti, kuo labiau domėtis vokiečių teatruose, kokius dalykus akcentuoti būsimuose įspūdžiuose (A. Olekos-Žilinsko laiškas B. Sruogai 1932 m.— LKLIR, f. 51, b. 804). Matyt, ne be pamato tvirtinama, jog

Bendravimas buvo naudingas abiem: temperamentingi, gaivališkos natūros, jie kūrybiniu požiūriu tarsi papildė vienas antrą: iš A. Olekos-Žilinsko B. Sruoga giliau suvokė teatro specifiką, teatralumo, sceninės išraiškos paslaptis, A. Oleką-Žilinską veikė B. Sruogos kultūrinė erudicija, puikus teorinis ir praktinis dramaturgijos žinojimas bei gili atskirų veikalų samprata. Kildavo ir bendrų konkrečių sumanymų ar pasiūlymų,— todėl kai kuriuose straipsniuose vėliau net buvo rašoma apie „baisią" B. Sruogos įtaką, o pats A. Oleka-Žilinskas apibūdinamas kaip „paklusnus direktorius" [61].

Kartais į šias diskusijas įsijungdavo ir aktoriai, ypač jaunimas, A. Olekos-Žilinsko mokiniai. Jie dažnai rinkdavosi režisieriaus bute, klausydavosi vyresniųjų ginčų, kartais ir repetuodavo. Repeticijos yra vykę ir Sruogų bute [62].

Į teatro vidaus procesą A. Oleka-Žilinskas buvo įtrauktas B. Sruogą ir oficialiai. 1931 m. rudenį rašytojas tapo vienu iš naujai įkurtos Valstybės teatro repertuaro komisijos narių (šalia V. Krėvės, P. Vaičiūno, L. Giros, V. Mykolaičio-Putino). Kaip rodo išlikę protokolai [63], komisija aktyviai dirbo vieną sezoną. Dažnų ir ilgų posėdžių metu buvo nusistatyti repertuaro formavimo principai ir reikliai peržiūrėta daug verstinių ir originalių veikalų. Vien B. Sruoga yra referavęs apie J. Cicėno „Dėl palaikų", L. Thurlerio „Krotzeraną", J. Vilkutaičio „Šimtą margų", M. Panjolio „Topazą", J. Balio „Verpetus" ir kt. pjeses. Vėliau, įkarščiui atslūgus (posėdžiai ir pjesių skai-

---

A. Olekos-Žilinsko, kaip teatro direktoriaus ir režisieriaus, taip pat Kauno teatre kurį laiką dirbusio kito žymaus MDATo II-jo auklėtinio M. Čechovo pareiškimuose lietuvių spaudai galima jausti ir B. Sruogos ranką. Tose spaudos konferencijose ar rengiant medžiagą spaudai B. Sruoga taip pat dalyvaudavo ir, savaime suprantama, palaikydavo A. Olekos-Žilinsko sumanymus ir požiūrį (J. Kardelio atsiminimai.— BSMA, p. 221—222).

[61] *Dauguvietis B.* Teatro riterius.— Literatūros naujienos, 1936, Nr. 14—15, p. 2.

[62] Pokalbiai su K. Kymantaite (1975, birželio 17), E. Kalinaite (1966 m.), V. Sruogienės laiškas autoriui 1978, liepos 18.

[63] MACBR, f. 45, b. 18; Repertuaro komisijos darbai.— Lietuvos žinios, 1931, spalio 28.

tymas atimdavo daug laiko), A. Olekos-Žilinsko prašymu B. Sruoga padeda parengti Č. Dikenso „Varpų" inscenizaciją ir išverčia Bairono „Manfredo" fragmentų sceninei kompozicijai, kuri 1934 m. buvo atlikta koncertine forma [64]. Neretai talkina ir operai, versdamas libretus. Įsitraukęs į šį darbą dar trečiojo dešimtmečio pradžioje („Rigoletas", „Traviata" [65]), tęsęs jį Miunchene („Eugenijus Oneginas"), po 1930 m. rašytojas jau turėjo daugiau kaip dešimt išverstų operų tekstų. Jų tarpe — „Saltanas" („Pasaka apie carą Saltaną", „Caro sužadėtinė"), „Pavasario karalaitė", „Linksmosios Vindzoro kumutės", „Pakalnė", „Lohengrinas", „Tanhoizeris", „Fidelijas".

Kai dalis jaunųjų aktorių, A. Olekos-Žilinsko, iš dalies ir B. Sruogos auklėtinių, nesutikdami su Valstybės teatro bendrąja menine linija, demonstratyviai iš jo pasitraukė ir sukūrė savąjį Jaunųjų teatrą, B. Sruoga (greta V. Krėvės, S. Šilingo) tampa vienu jo oficialiųjų ir tikrųjų globėjų, tuo tikslu sukurtos specialios Lietuvių teatro draugijos organizatorių ir narių [66]. Ypač jį nudžiugino pirmas šio teatro pastatymas — „Dėdės Tomo lūšnelė"; teatrui ėmus repetuoti „Milžino paunksmę", ateidavo į repeticijas, pasakydavo savo nuomonę, patardavo. „Oleka režisavo, Sruoga buvo dvasios vadas" [67], — vėliau prisiminė Jaunųjų teatro aktorius A. Kernagis.

Kilus diskusijai dėl A. Olekos-Žilinsko veiklos ir iš viso dėl jo reikalingumo lietuvių teatre, B. Sruoga, savaime suprantama, karštai gynė režisierių nuo šovinistiškai nusiteikusių klerikalinės ir tautininkiškos krypties

[64] Dėl šio vertimo B. Sruoga turėjo nemaža nemalonumų. Vertimas iš pradžių buvo užsakytas K. Vairui-Račkauskui, mokėjusiam anglų kalbą. Tačiau pastarojo tekstas A. Olekai-Žilinskui ir jį konsultavusiam B. Sruogai nepatiko, ir B. Sruoga, pasinaudodamas rusų bei vokiečių vertimais, išvertė tekstą iš naujo. Po kiek laiko iš užsienio grįžęs K. Vairas-Račkauskas, sužinojęs, jog spektaklyje buvo panaudotas ne jo vertimas, įžeistas viešai reagavo JAV laikraštyje „Tėvynė", 1935, balandžio 12.

[65] Pastarasis kartu su F. Kirša atliktas vertimas 1925 m. buvo išleistas atskira knygele.

[66] Žr. Kronika.— 7 meno dienos, 1933, Nr. 98, p. 16; Įsisteigė Lietuvių Teatro Draugija.— Akademikas, 1933, Nr. 14, p. 279.

[67] Pokalbis su A. Kernagiu 1975, balandžio 1.

kritikų, temačiusių A. Olekos-Žilinsko spektakliuose tik svetimas įtakas, bolševikišką agitaciją, režisūrinius atrakcionus, aktorių dresūrą [68]. Straipsniuose „Teatralinės recenzentikos pėdsakais", „Spaudos ataka prieš Hamletą" (1933), „Teatro istorijai" (1936), „Mūsų teatro raida" (1938) ir kt. jis aiškina A. Olekos-Žilinsko meninės veiklos prasmę ir mastą, dar kartą išgyvendamas konfliktišką situaciją, dėl kurios šis režisierius buvo priverstas palikti lietuvių teatrą. Neatsitiktinai A. Oleka-Žilinskas B. Sruogai 1935 m. rašė: „Aš dažnai prisimenu praėjusius penkerius metus... Teatrą... Tave... Ir tavo kovą už mano darbą. Gal būti aš ir nevertas buvau tų jėgų, kurias tu sukišai dėl manęs. Bet dėl manęs lieka amžinai gyvas patsai faktas. Nežinau, ar rasiu kada nors savo gyvenime dar tokius draugus, kaip Tu ir Krėvė?" [69]

Nenutraukė B. Sruoga ryšių su A. Oleka-Žilinsku ir šiam išvykus į JAV. Tvarkė paliktus bičiulio reikalus, slapčia mokėjo jo skolas, kurias padengti A. Oleka-Žilinskas ne visada galėjo taip greitai, kaip reikėjo [70]. Abu intensyviai susirašinėjo. Kaip rodo išlikę A. Olekos-Žilinsko laiškai, B. Sruoga smulkiai informuodavo bičiulį apie Lietuvos kultūrinio gyvenimo, ypač teatro, naujienas. Svajota ir net planuota, kad A. Oleka-Žilinskas dar grįš į Lietuvą. Kai kurie iš nerealizuotų projektų susiję su universiteto teatro studijomis, jų atsiradimu ir miglotomis profesionalizacijos perspektyvomis [71].

B. Sruogos santykiai su Valstybės teatru po A. Olekos-Žilinsko išvykimo galutinai pašlijo, nors kai kuriuos spektaklius (pvz., J. O'Nilo „Marko milijonus") ir aktorius (H. Kačinską, P. Kubertavičių, M. Mironaitę) jis mėgo. Tiesa, rašytojas dalyvauja kai kuriuose teatro renginiuose (pvz., 1935 m. gruodžio 18 d. Valstybės teatro 15-čio minėjime skaito paskaitą „Teatras ir kritika"), 1936 m.

[68] Žr. Svetimšalių dienos suskaitytos / Pokalbis su V. Žadeika.— Tėvų žemė, 1935, vasario 16; *Bičiūnas V.* Liaudies teatras.— K., 1936, p. 73, 108, 207 ir kt.

[69] Laiškas B. Sruogai 1935, gruodžio (?) mėn.— LKLIR, f. 51, b. 813.

[70] V. Sruogienės laiškas autoriui 1978, liepos 18.

[71] Žr. A. Olekos-Žilinsko laišką B. Sruogai 1936 m.— LKLIR, f. 51, b. 328.

pavasarį pastatoma jo drama „Baisioji naktis", o po metų — J. Karnavičiaus opera jo libretu „Radvila Perkūnas". Tačiau tai nekeičia B. Sruogos požiūrio į Valstybės teatrą. Spektakliai jam buvo nemieli, o po operos premjeros spaudoje net kilo ginčas su režisieriumi. „Su teatru esu karo padėty ir nėra vilties susitaikyti" [72],— rašė jis viename laiške. Neberecenzuodamas atskirų spektaklių, B. Sruoga šiuo metu tiek privačiuose pokalbiuose, tiek spaudoje aktyviai stoja prieš bendrą Valstybės teatro, ypač dramos trupės, darbo kryptį, repertuaro principus, veiklos stilių. Tiems klausimams skirti dideli, polemiški straipsniai „Dramos teatro repertuaro reikalu" (1933), „Dramos tragedija" (1935), „Teatro istorijai" (1936), „Futbolas, dvasios sterilizacija ar kūryba?" (1937), „Teatro reformos reikalu" (1937), „Apie meną pagal nosį" (1938), „Teatrinio mokslinimo reikalu" (1940). Čia aštriai kalbama apie dramos teatro krizę, jo taikymąsi prie miesčioniško skonio, nesugebėjimą pasirinkti tinkamo repertuaro, skubotą spektaklių rengimą (jį kritikas vadina „blynų kepimu"), o kita vertus, ir apie siaurą „toną duodančios visuomenės" požiūrį į teatrą, norą padaryti jį buržuazinės valdžios propagandine ar pasilinksminimo įstaiga. „Nyku, klaiku mūsų dramos teatre,— rašo B. Sruoga viename šių straipsnių.— Niekas nejaudina, niekas jokių emocijų nežadina, niekas jokių problemų nesprendžia,— kaip ligoninėj kokioj" [73]. Siekdamas pravėdinti „kerpėmis apaugusią", „sudūlėjusią", „prirūgusią" Melpomenės pastogę, kritikas ten pat pateikia konkrečių projektų, kaip iš esmės reformuoti Valstybės teatrą, kaip sudaryti sąlygas lietuvių dramaturgijai plėtotis.

Svarbi lietuvių teatro krizės priežastis, B. Sruogos supratimu,— tiesioginis valdančiųjų sluoksnių kišimasis į teatrą, kuris buvo viena iš nedaugelio valstybės finansuojamų kultūros sričių (opera net buvo laikoma reprezentacijos objektu). Kritikas neigiamai vertino teatro bandymus prisitaikyti prie šių savo esme reakcinių rei-

[72] Laiškas J. Sruogai 1937, kovo 1.— LKLIR, f. 53, b. 290.

[73] *B. S.* Futbolas, dvasios sterilizacija ar kūryba? — Naujoji romuva, 1937, Nr. 41, p. 734.

kalavimų (pvz., J. Tarvydo „Prieš audrą" pastatymas). „Valstybės teatras negali gi būti lyg koks beprasmis skambaliukas, prie Laisvės alėjos pakabintas,— 1935 m. rašė B. Sruoga straipsnyje „Dramos tragedija".— Teatro darbas turi turėti gilios prasmės, jis turi būti naudingas tautai, visuomenei, valstybei. Vargas visas tiktai, kad toji teatro visuomeninė tarnyba dažnai tebėra pas mus elementariškai, neretai vaikiškai, dar dažniau antiteatriškai suprantama. Toji tarnyba pas mus suprantama perdėm utilitariškai — kaip publikos mokymas. Einant šiuo supratimu, teatras turi atstoti laikraščio vedamąjį straipsnį, bažnytinį pamokslą, ideologinius kursus, propagandos biurą, geriausiu gi atveju — iliustruotą literatūros istoriją" [74].

Tačiau valdininkiško požiūrio į teatrą kritika — tik dalis B. Sruogos kovos prieš tuometinę valdančiųjų sluoksnių kultūrinę politiką. Ne mažiau aštriai jo straipsniuose kalbama ir apie kitų meno šakų padėtį Lietuvoje, apie menininkų bėdas kuriant ir realizuojant savo kūrybą. Rašytoją visą laiką jaudino nepakankamas valdžios dėmesys kultūros darbui ir kultūriniams sumanymams („Mūsų meno politika", 1926, „Lietuviškoji literatūra ir valstybės administracija", 1933), privačios knygų leidybos ir platinimo, jų importo sunkumai, vertimų darbo neorganizuotumas, menkas bibliotekų ir muziejų tinklas („Knygoms — kryžiaus karas", 1925, „Dailiosios literatūros reikalas Lietuvoj", 1925, „Pora žodžių dėl verstinės literatūros", 1928, „Sumanymai literatūros būviui pagerinti", 1933, „Knygų tikrinimo autoritetingumo reikalas", 1938), taip pat ekonominė menininkų būklė ir jos problemos („Mūsų literatūra ir visuomenė", 1933, „Ekonomiškos vadžios literatūrai", 1938).

Didžiausią rūpestį ir emocijas B. Sruogai kėlė rašytojų būklė, kurią jis ne sykį apibūdino kaip sunkią: nė vienas literatas negalįs pragyventi iš savo darbo, sunku išleisti kūrinius, iš jų neretai pelnosi ne autoriai, o privatūs leidėjai ir knygų platinimo firmos, valdžia nesidomi rašytojų kūryba, mažai jiems padeda, priešingai — apkrauna

[74] *B. S.* Dramos tragedija.— Literatūros naujienos, 1935, kovo 15.

mokesčiais. Ypač daug B. Sruogos straipsniuose, dažniausiai po 1930 m., kalbama apie sunkią moralinę ir materialinę tuometinių lietuvių dramaturgų būklę, prie kurios prisidedąs ir teatralų abejingumas savųjų autorių veikalams („Mūsų dramaturgija ir teatras", 1934, „Dramaturgija ir teatras įstatymo šviesoj", 1934, „Dramaturgija, teatras ir mūsų dramaturgai", 1935, „Kaip ugdyti savoji dramaturgija?", 1938). Ten pat išsakomi ir įvairūs projektai, kaip pagelbėti lietuvių dramaturgams, kaip ugdyti naują jų kartą Lietuvoje.

Ši kritika neretai turi konkretų adresą, smerkia kurį nors reiškinį ar valdžios potvarkį (pvz., užsienio spaudinių apdėjimas muitu po du litus už kiekvieną kilogramą [75]), kelia ar gina kokią idėją, kurią įgyvendinus, pagal B. Sruogą, kultūros, meno būklė Lietuvoje pastebimai pagerėtų (Kultūros fondo steigimas ir pan.). Tačiau dažniausiai jo nepasitenkinimas valdančiųjų sluoksnių (tiek krikdemų, tiek vėliau tautininkų) kultūrine politika prasiveržia apibendrinančiais nusivylimo žodžiais, artimais daugelio to meto pažangiųjų rašytojų nusistatymui. „Lietuva yra vienintelė Europos valstybė, kurioj meno organizavimo reikalas yra tiek apleistas" [76],— nuolat kartojama B. Sruogos straipsniuose, o pati valdžios linija kultūros klausimais apibūdinama kaip „meno neigimo politika", „kūrybos marinimas".

Labai aštrią rašytojo reakciją kėlė komercinis požiūris į meną, ypač išryškėjęs antruoju buržuazijos valdymo Lietuvoje dešimtmečiu. Apie tai kalbama straipsniuose „Apie meną pagal nosį" (1938), „Ekonomiškos vadžios literatūrai" (1940), „Buožė prasižiojo" (1940). Pastarasis savo įniršiu, naikinančia satyros galia išsiskiria net dygių satyrinių B. Sruogos straipsnių fone. „Mes kaip tiktai ir gyvename tąjį kultūrinės raidos laikotarpį, kada atsiranda rafkės-buožės,— kandžiai rašoma jame.— Tai yra pats šlykščiausias miesčionių sluoksnis. Be pinigo jiems nieko švento pasaulyje nėra. Kultūra, mokslas, menas — kokia

[75] *Simas Padnackas.* Knygoms — kryžiaus karas.— Naujienos, 1925, sausio 22.

[76] *Sruoga B.* Mūsų meno politika.— Pradai ir žygiai, 1926, Nr. 1, p. 13.

jų vertė, jei jie procentų neduoda? Mūrinis namas, enoto kailiniai, trijų centnerių svorio žmona — tai realios, tikros vertybės, o menas, poezija — tai nemokamas priedas prie riebios vakarienės ir plačios pačios" (R, t. 6, p. 490) [77].

Šie straipsniai dar sykį parodo rašytojo nepakantumą viskam, kas trukdo intensyviai nacionalinės kultūros raidai, norą, kad ta kultūra būtų pilnakraujė, nesustabarėjusi, gilaus turinio.

Tai tikslai, kurie daug kuo nulėmė ir B. Sruogos — pedagogo veiklą.

3

Kauno universitete B. Sruoga skaitė didžiumą rusų literatūros kursų, išdėstydamas juos maždaug keturių semestrų ciklais. Pastovūs, pakartoti ne mažiau kaip aštuonis kartus iš jų buvo rusų tautosaka, senoji rusų literatūra (iki XVII a. pabaigos), naujoji rusų literatūra (XVIII a. ir XIX a. pirmoji pusė), rusų literatūra XIX a. antrojoje pusėje. Padirbęs Kaune gerą dešimtmetį, pradėjo ir 1890—1917 m. kursą. Be to, sykį yra skaitęs rusų kalbos istoriją.

Be jokios abejonės, tai buvo nemažas krūvis, tačiau B. Sruoga juo nesitenkino. Savo iniciatyva ėmėsi dar vienos disciplinos, kuria, be jo, Humanitarinių mokslų fakultete niekas daugiau nesidomėjo ir, matyt, nelaikė itin reikalinga. Tai teatro istorija. Aktyviai domėjęsis ja studijų metais, B. Sruoga manė, kad be šios srities žinių studentai humanitarai negali susiformuoti kaip pilnaverčiai specialistai. „Teatras — itin plati ir įtakinga dvasinės veiklos sritis, ir inteligentui ją žinoti, mokėti suprasti, vertinti — reikalas suprantamas" [78],— kalbėjo jis, pradėdamas vieną iš parengtų teatrologijos kursų. Tų kursų buvo keletas, kai kurie epizodiški. Darbo pradžioje

[77] Ginčas su „naujuoju buože" figūruoja dar viename B. Sruogos straipsnyje „Buožei su buože", kurio liko tik skiltys (LKLIR, f. 13, b. 3163).

[78] *Sruoga B.* Rusų teatro istorija.— LKLIR, f. 1, b. 5765, p. 1a.

B. Sruoga yra skaitęs teatro meno istoriją, senovės ir viduramžių teatro istoriją, komediją *del arte*. Nuo 1930 m. pastoviai, kaip rusų literatūros papildymą ir tęsinį, skaitė rusų teatro istoriją nuo užuomazgų iki XIX a. pabaigos, o dar vėliau ir rusų teatro 1890—1917 m. kursą, kurio centre buvo K. Stanislavskio teatro susiformavimas bei V. Mejerholdo, N. Jevreinovo, F. Komisarževskio, A. Tairovo ieškojimai scenos meno srityje. Prie Europos teatro istorijos B. Sruoga grįžo gerokai vėliau, parengdamas 1939 m. naują kursą apie anglų teatrą Šekspyro laikais.

Studentų akimis, B. Sruogos paskaitos nebuvo iš pačių įdomiųjų [79]. Šalia laisvo, impulsyvaus, improvizacinio, tiesa, dažnai ne itin gilaus V. Krėvės pasakojimo, pamarginamo iš atminties ilgiausiomis mėgstamų rusų bei lenkų autorių citatomis originalo kalba ar tiesiog dzūkiškomis istorijomis, šalia V. Dubo specialiai parenkamų literatūrinių įdomybių ar L. Karsavino erudicijos, B. Sruogos skaitymo būdas atrodė ne toks patrauklus ir imponuojantis. Atėjęs į auditoriją, B. Sruoga iš karto atsisėsdavo katedroje ir, atsivertęs užrašus, nepakeldamas akių, prisimerkęs (daug kam atrodė — tiesiog užsimerkęs), nežymiai pasilinguodamas imdavo neskubiai, dusloku balsu tyliai ir monotoniškai skaityti. Su auditorija beveik nebendravo, atrodė, kad per visas devyniasdešimt minučių į ją net nepasižiūri. Nesistengė klausytojų prablaškyti

[79] Aprašant B. Sruogos paskaitas ir seminarus universitete, remiamasi V. Adomėno (autoriaus archyvas), J. Būtėno (kn.: *Būtėnas J. Istoriografo užrašai.*— V., 1974, p. 7—21), E. Bujokaitės-Švelnienės (b. 1084), J. Černiauskienės (Tarybinis mokytojas, 1976, vasario 6), K. Jankausko (Tarybų Lietuva, 1948, spalio 17; Literatūra ir menas, 1982, rugsėjo 18), A. Jasiūno (Komjaunimo tiesa, 1966, vasario 2), A. Kalniaus (SME, inv. Nr. 1367 Rp), L. Kalvelio (pokalbis 1966 m.), B. Kiaunės (SME, inv. Nr. 1297 Rp), H. Korsakienės (kn.: *Korsakienė H. Susitikimai.*— V., 1977, p. 82—85), J. Latvėno (b. 1138), V. Maknio (Tarybinis studentas, 1966, vasario 16), A. Miškinio (Literatūra ir menas, 1971, vasario 6), S. Paliulio (Tarybinis pedagogas, 1966, vasario 10), J. Petrausko (b. 1105), K. Stalioraičio (pokalbis 1975, birželio 21), I. Stankaičio (b. 1282), S. Stonkaus (b. 1267; Biržiečių žodis, 1976, sausio 31), A. Strabulio (SME, inv. Nr. 1365 Rp), M. Stulgio (b. 458), J. Šukio (SME, inv. Nr. 1340 Rp), J. Vajėgos (b. 1002), A. Vengrio (b. 1137), V. Zaborskaitės (pokalbis 1966 m.), J. Žakevičiaus (SME, inv. Nr. 1366 Rp) ir kt. atsiminimais.

kokiomis istorijomis, nelabai ieškojo įvairesnių medžiagos perteikimo formų; studentams susidarydavo įspūdis, kad, įžengdamas auditorijon, profesorius už durų palieka ir „visus savo veržlios, kampuotos asmenybės kontrastus ir prieštaringumus, visą nelengvai apčiuopiamo būdo spalvingumą" [80]. Gal dėl to į jo paskaitas lankėsi mažiau prašalaičių stebėtojų, ateidavo paprastai tik tie, kuriems šios disciplinos buvo reikalingos pagal pasirinktą specialybę.

Tačiau kiekvienas juto, kad už šios nepretenzingos išorės glūdi rimtas turinys, didelė meilė dėstomam dalykui. Daugelį stebino B. Sruogos skaitomų kursų išsamumas ir turiningumas, o vienas antras, labiau įsigilinęs, pagaudavo ir savotišką vidinį paskaitos patosą, paslėptą minties ekspresiją, naujesnį kurio nors literatūros reiškinio traktavimą.

Kaip rodo konspektai, paskaitoms B. Sruoga rengdavosi iš tikrųjų labai kruopščiai, skirdamas tam daug laiko ir energijos. Ant nedidelių, maždaug ketvirčio prašyminio puslapio dydžio ar dar mažesnių lapelių, kurių likę apie 3000, jis rašydavo beveik nuoseklų paskaitos tekstą, o vėliau, kitais metais skaitydamas, dar papildydavo, atnaujindavo, kartais ir visai perrašydavo. Yra keitęs net ištisus kursus: jų struktūrą ir turinį, ir tai priklausė, matyt, nuo naujausių tos srities tyrinėjimų, besikeičiančios mokslinės minties, kurią B. Sruoga atidžiai sekė. Rengdamas paskaitas, jis naudojosi naujausia įvairiakalbe moksline literatūra, išsirašinėjo ją iš užsienio knygynų, kolekcionavo. Šiuo požiūriu jo paskaitos, žinoma, kompiliacinės, ir tai natūralu: parengti tiek kursų vien savo jėgomis neįmanoma. „Pasistengsiu duoti tai, ką mokslas apskritai yra suvokęs, retkarčiais pridurdamas ir savo paties pažiūras" [81],— pabrėžė jis, pradėdamas vieną teatro istorijos kursą.

Literatūrą, kuria B. Sruoga rėmėsi rengdamas vieną ar kitą paskaitų ciklą, daugeliu atvejų galima nesunkiai atsekti, tuo labiau kad jis pats visada stengdavosi išvar-

[80] *Korsakienė H.* Susitikimai, p. 80.

[81] *Sruoga B.* Senovės teatras.— LKLIR, f. 1, b. 5749, p. 1.

dyti visą studentams reikalingą ir prieinamą medžiagą, ypač išskirdamas kaip pagrindinius tuos veikalus, kuriais ir pats naudojosi. Daugiausia tai rusų, vokiečių, prancūzų mokslininkų knygos. Pavyzdžiui, visiems buvo žinoma, kad ruoštis rusų literatūros egzaminui geriausia iš A. Liuterio vadovėlio ar jo vertimo į rusų kalbą. Prieš pradėdamas skaityti rusų tautosakos kursą, profesorius nurodydavo A. Veselovskio darbus. Teatro istorijų kursuose daugiausia remiamasi G. Emicheno, G. Koeno, P. Žiulvilio, J. Žiuserono, M. Hermano, V. Kraicenacho, A. Gvozdevo, K. Miklaševskio, V. Vsevolodskio-Gerngroso, B. Varnekės, P. Morozovo, J. Znosko-Borovskio ir kt. knygomis. Iš šių veikalų B. Sruoga paskaitoms atrinkdavo tiek būdingiausius, labiausiai argumentuotus, tiek ir įdomiausius, lietuvių kultūrinio gyvenimo poreikiams artimus faktus, kūrybiškai juos susistemindavo.

Kūrybiškumo profesorius reikalavo ir iš studentų. Per paskaitas ir egzaminus jis nebuvo priekabus, griežtas ar smulkmeniškas. Įskaitas dažnai pasirašydavo nieko neklausinėjęs. Ir egzaminas paprastai būdavo trumpas, konkretus. Tačiau geresnius pažymius B. Sruoga rašė tiems, kurie būdavo išstudijavę kūrinius, ypač originalo kalba, skaitę lygiagrečiai bent kelis vadovėlius; mėgo tuos, kurie turėjo savo nuomonę ir sugebėjo ją reikšti. Nebuvo patenkintas tais, kurie tesugebėdavo atpasakoti vadovėlį, kad ir A. Liuterio ar jo paties „Rusų literatūros istoriją". Todėl daugumas studentų egzaminui ruošdavosi įtemptai ir stropiai, nenorėdami patirti nemalonių profesoriaus nusivylimo minučių.

Nuo 1929 m. rudens B. Sruoga nuolatos vadovavo rusų literatūros seminarui, kuriame sykį per savaitę buvo skaitomi ir aptariami studentų parengti pranešimai [82]. Sprendžiant iš likusių seminaro sąsiuvinių [83], dažniau buvo aptariama XIX ir XX a. poetų kūryba, tačiau analizuojama ir proza, kritika, tautosaka. Temos įvairavo, tačiau ne

[82] Plačiau žr. *Masionienė B.* Balys Sruoga — rusų literatūros profesorius.— Kn.: *Masionienė B.* Literatūrinių ryšių pėdsakais, p. 171—174.

[83] LKLIR, f. 1, b. 5762, f. 53, b. 589.

taip reta semestrų, kai darbas ribojosi vienu kuriuo autorium: A. Puškinu (1929 m. ruduo), M. Lermontovu (1939 m. ruduo), A. Gribojedovu (1940 m. ruduo). Ypač dažnai (1936, 1937, 1938 m. pavasario semestrai) grįžtama prie N. Leskovo kūrybos,— šiuo rašytoju B. Sruoga itin žavėjosi, vertino jį net labiau už F. Dostojevskį. Yra temų ir iš lietuvių—rusų literatūrinių ryšių: „Žirgas lietuvių ir rusų dainose", „Gamta J. Baltrušaičio lyrikoj", „Rusų simbolistų atgarsiai lietuvių poezijoje", „Rusų futuristų ir formalistų poveikis lietuvių literatūrai", „Mirusių sielų" vertimas į lietuvių kalbą" ir kt. Studentų rašiniai buvo aptariami detaliai, reikalaujama savarankiškumo. Šiuo požiūriu seminaras, pratęsdamas ir pagilindamas rusų literatūros kursų problematiką bei idėjas, tapo į rusų literatūrą besigilinančių studentų mokykla, kurią ėjo tokie vėliau žinomi literatai, kaip A. Miškinis, P. Juodelis, K. Jankauskas, E. Viskanta, H. Radauskas, A. Rūkas ir kt.

Kaip ypač įdomus ir patrauklus universitete garsėjo kitas — teatro seminaras, kurį B. Sruoga įkūrė savo iniciatyva miuncheniškio A. Kutšerio seminaro pavyzdžiu. Tai buvo teatru ir dramaturgija besidominčio akademinio jaunimo ratelis ar klubas, veikęs beveik 34 semestrus (1926—1943 m.). Į jį buvo priimami visų fakultetų studentai, tačiau daugumą sudarė humanitarai. Dalyvių skaičius sukosi apie dvidešimt. Daugumas lankė šį seminarą po kelerius, kai kas net keliolika metų iš eilės (ir baigę universitetą), todėl ilgainiui į seminarą patekti reikėjo ir tam tikrų „rekomendacijų", net „egzaminų". Pastarieji paprastai ribodavosi kokiu nors „provokaciniu" senūno klausimu. Tai padėdavo atsikratyti tų, kurie į seminarą veržėsi iš smalsumo ar kurių visuomeninės pozicijos neatrodė patrauklios vadovui nei kitiems seminaro dalyviams. Nors nebuvo kokio griežtesnio nusistatymo, seminare savaime būrėsi pažangesnių pažiūrų jaunimas. B. Sruoga stengėsi sutraukti gabesniuosius, savo interesą ir sugebėjimus literatūrai bei teatrui jau parodžiusius studentus, todėl kai ką, net iš pirmakursių, į seminarą ir pakviesdavo.

Seminaras veikė kartą per savaitę mažame, pačių įsirengtame palėpės kambarėlyje, atgręžtame langu į Žalia-

kalnį. Ant sienų — graviūros, vaizduojančios komedijos *del arte* personažus, vidury — vienas ilgas stalas, už kurio visi ir susėsdavo. Užsiėmimai tarsi niekuo nesiskyrė nuo kitų universiteto seminarų. Svarstomu klausimu buvo skaitomas nedidelis pranešimas ar tiesiog referuojama žodžiu, po to prasidėdavo diskusijos. Paskutinį žodį tardavo vadovas: išryškindavo tai, kas buvo įdomu ir palaikytina kalbėjusių pozicijose, iškeldavo naujų klausimų. Seminarą skyrė pats aptarimų intensyvumas ir įdomumas.

Ginčai seminare paprastai būdavo karšti ir principingi; ypač atvira, nekompromisinė nuomonė būdavo išsakoma opiais tuometinio lietuvių teatro klausimais. Tai priklausė nuo kelių aplinkybių. Pirma, seminaras buvo uždaras: pagal susitarimą niekas iš to, kas jame buvo kalbama, neturėjo būti garsinama už jo sienų. Antra, daugumas seminaro dalyvių buvo prasilavinę, turį savo nuomonę studentai, ne vienas jau bandęs jėgas ir spaudoje. Pagaliau B. Sruoga mėgo ginčą, mokėjo jį sukelti ir vairuoti: per daug nesikišdamas į diskusijas, jis nejučia „pamėtėdavo" vieną ar kitą svarstytiną problemą, replika paremdavo bepralaiminčią pusę, o ginčui įsiliepsnojus, su pasitenkinimu ir gudria šypsena žvelgė iš „nesuinteresuoto" žiūrovo pozicijų. Nežiūrint improvizacinės dažno seminaro tėkmės, daugeliui jų B. Sruoga ruošdavosi labai kruopščiai, išstudijuodavo visą prieinamą literatūrą, susidarydavo detalų savo kalbos seminare konspektą [84].

Seminaro tematika svyravo tarp teorinių dramaturgijos bei teatro problemų ir kultūrinio gyvenimo aktualijų. Kokią raidos logiką įžiūrėti čia sunku. Tiesa, teorinės temos buvo kiek populiaresnės, gal net vyravo pirmaisiais darbo metais, vėliau jas vis dažniau užgoždavo ar net išstumdavo spektaklių aptarimai. Antra vertus, tarp šių dviejų krypčių nėra ir aiškios ribos. Analizuodamas kurį nors spektaklį, B. Sruoga išplėsdavo kalbą iki stambesnių teorinių ar teatro raidos problemų (pvz., „Dvylikos brolių juodvarniais lakstančių" aptarimas 1934 m. išaugo į

[84] Keletas tokių konspektų yra išlikę (žr. LKLIR, f. 1, b. 5730, 5743, 5744).

ginčą dėl vaikams skirtų spektaklių specifikos, dėl vaikų ir teatro santykio, dėl vaikų vaidinimo spektakliuose ir pan.). O teorinės bei istorinės temos turėjo neabejotiną, kartais tiesioginį ryšį su aktualiais teatrinio gyvenimo poreikiais.

Kaip rodo likę įvairių metų dalyvių ir temų sąrašai, protokolai ir referatai [85], seminare nuolat buvo nagrinėjamos dramaturgijos problemos. Atskiri užsiėmimai numatyti dramos sandarai ir žanrams („Tikrovė ir dramaturgija", „Pjesės ekspozicija", „Pjesės veiksmo vystymasis", „Radiofoninė dramaturgija"), jos santykiui su teatru („Santykis tarp teatro meno ir literatūros"), jos istorijai (1938 m. pavasario semestras — dramaturgijos raidai nuo Aristotelio iki H. Ibseno). Visą laiką analizuojama lietuvių dramaturgų A. Fromo-Gužučio, Vaižganto, Maironio, V. Krėvės, P. Vaičiūno, A. Vienuolio, K. Binkio ir kt. kūryba — tiek jos visuma, tiek atskiros pjesės; daromos sezono ar metų naujausios lietuvių dramaturgijos apžvalgos, svarstoma, kaip pagerinti jos padėtį ir vaidmenį lietuvių teatro procese.

Iš teatro istorijos B. Sruoga labiausiai mėgo artimesniuosius, naujojo Europos ir rusų teatro reiškinius, prie senųjų amžių stabteldamas gana epizodiškai ir atsitiktinai (išskyrus komediją *del arte* ir anglų teatrą Šekspyro laikais). Labai plačiai seminare figūravo meiningeniečių, A. Antuano, K. Stanislavskio, V. Mejerholdo, G. Fuchso, G. Kreigo, A. Apijos, M. Reinharto, E. Piskatorio, N. Jevreinovo, A. Tairovo, J. Vachtangovo ir kitų XIX a. pabaigos—XX a. pradžios teatro reformatorių darbai ir jų pažiūros į teatro meną. Netolima praeitis, nesyk ir dabartis vyravo ir seminaruose, kuriuose buvo svarstomi lietuvių teatro istorijos klausimai — J. Vaičkaus ar K. Glinskio teatrinė darbuotė ar Vilkolakio, Tautos teatro istorija. Glaudžiai su tuometinio lietuvių teatro uždaviniais siejasi ir tokios teorinio profilio temos, kaip „Gyveniminė ir teatrinė teisybė", „Aktualijos dramoje ir scenoje", „Teatras ir tautiškumas", „Tautinio teatro aktoriaus

[85] Žr. LKLIR, f. 1, b. 3967, 5760, 5762, f. 53, b. 1192—1207.

auklėjimas", „Aktoriaus jausmų psichologija", „XX a. teatro žiūrovo skonio ypatumai", „Publikos skonio problema Lietuvoj", „Vaikų teatro ypatumai", „Vaikai-aktoriai viešuose spektakliuose", „Pasakos įsceninimo problema", „Teatrinio kritiko ir recenzento uždaviniai" ir pan.

Ne viena dramaturgijos ir teatro meno problema seminare buvo gvildenta ir aptariant kitose šalyse išleistas knygas apie teatrą ar net žurnalų publikacijas. B. Sruoga pratino studentus sistemingai domėtis specialybės naujovėmis. Jo iniciatyva prie teatro seminaro buvo įsteigta bibliotekėlė, kuria galėjo naudotis visi dalyviai. Jos pagrindą sudarė iš universiteto bibliotekos pasiskolintos teatrą liečiančios knygos lietuvių, vokiečių, rusų, prancūzų kalbomis; vėliau bibliotekėlė buvo nuolat papildoma naujausiais leidiniais iš knygynų, kai kas parsisiųsdinama iš užsienio, taip pat ir iš TSRS. 1940 m. keldamasis iš Kauno į Vilnių, B. Sruoga pagal susitarimą su Kauno universitetu tolesniam seminaro darbui Vilniuje iš tos bibliotekėlės perėmė 658 teatrines knygas.

Vis dėlto įdomiausia studentams buvo nagrinėti gyvąjį lietuvių teatro procesą. B. Sruoga išsirūpino, kad visi seminaro dalyviai, gavę profesoriaus pasirašytą seminaro nario bilietą, galėtų nemokamai lankyti Valstybės teatro spektaklius. Neretai būdavo einama į generalines, o kartais į eilines repeticijas. Vėliau spektakliai būdavo smulkiai aptariami. Šiuose svarstymuose labiau atsiskleisdavo seminaro dalyvių kūrybiškumas. Kai profesorius klausdavo seminaro dalyvių, kuria kryptimi grupė norėtų dirbti ateinantį semestrą, visada buvo renkamasi teatro šiandiena [86].

Buvo sezonų, kai B. Sruoga su studentais svarstydavo kone visas sezono premjeras, neišskirdami nė operos, kuri šiaip ne visada įeidavo į seminaro darbo programą. Daugelis pastatymų buvo vertinami gana griežtai. Lėmė tai ne išankstinis nusistatymas, bet palyginti aukšti vertinimo kriterijai, kuriuos profesorius stengėsi skiepyti savo studentams. Svarstymų metu buvo palaikomas aktorių ir

[86] Žr. Teatro seminaro užsiėmimo protokolą 1933, gruodžio 9.— LKLIR, f. 53, b. 1196.

režisierių išradingumas, teatralumas, sceninės teisybės siekimas, kritiškai žiūrima į pataikavimą miesčioniškos publikos skoniui, į štampus, pigius triukus, skubos darbą. Seminare buvo teigiamai įvertinti daugumas A. Olekos-Žilinsko pastatymų, o priekaištų, kaip ir B. Sruogos recenzijose, dažniausiai susilaukdavo B. Dauguvietis, kuris šalia kūrybiškų, seminaro gerai įvertintų darbų parodydavo ir skubotų, paviršutiniškų spektaklių.

Neretai prieš premjerą B. Sruoga į seminarą pasikviesdavo teatralų. Apie kuriamus spektaklius, režisūrinį sumanymą ir savo darbo principus čia ne sykį yra pasakoję B. Dauguvietis, S. Pilka, V. Fedotas-Sipavičius, nekalbant jau apie A. Oleką-Žilinską, kuris buvo itin dažnas seminaro svečias. Ateidavo ir dramaturgų; ypač į seminaro dalyvių atmintį įstrigo nemaloniai pasibaigęs K. Binkio vizitas,— „Atžalyno" autorius gerokai užsigavo dėl pernelyg kritiškos, priekabios jo pjesės recenzijos ir demonstratyviai išėjo iš svarstymo. O. Dubeneckienė ir M. Juozapaitytė seminare aiškino baleto principus. Susidarė tradicija, kad savo įspūdžius studentams pasakotų užsienio teatruose stažavęsi ar juose lankęsi režisieriai, aktoriai, seminaro dalyviai. Tokias „ataskaitas" yra darę iš Maskvos grįžę A. Jakševičius, R. Juknevičius, B. Dauguvietis, L. Kalvelis, iš Paryžiaus — J. Miltinis ir kt. Seminaro svečias buvo 1934 m. Kaune lankęsis tarybinis aktorius I. Iljinskis; jis pasakojo apie V. Mejerholdą, tuomet garsią jo „biomechaniką", demonstravo ją.

Seminaro darbą pagyvindavo dar nespausdintų ir nestatytų pjesių svarstymai. Dažniausiai tai buvo pačių seminaro dalyvių bandymai dramaturgijoje, rečiau — kūriniai „iš šalies", atnešami ir skaitomi suinteresuotų autorių ar vadovo (pvz., taip 1941 m. buvo aptarta D. Čiurlionytės pjesė „Čigoniukas", ir tuo svarstymu remdamasis profesorius laišku plačiai išdėstė autorei savo nuomonę apie veikalą [87]). Pats B. Sruoga seminaro teismui yra atidavęs beveik visas savo pjeses, atidžiai išklausydamas ir studentų pagyrimus, ir jų priekaištus, dėl kurių pasiaiškindavo,

[87] B. Sruogos laiškas D. Čiurlionytei 1941, rugsėjo 7 (laiškas pas adresatę).

o kartais vieną antrą dalyką vėliau ir pataisydavo. Skatino rašyti ir kitus.

Visa tai rodo, kad B. Sruoga seminarui kėlė kur kas didesnius uždavinius negu studentų savišvieta. Jis puoselėjo viltį, jog gabesni seminaro dalyviai, užsikrėtę meile teatrui, ilgainiui įsitrauks į platesnę veiklą: rašys dramos kūrinius, taps režisieriais ar aktoriais, dirbs teatro kritikos ir istorijos baruose. Ne vienu atveju, ypač teatro kritikoje, B. Sruogos viltys pasiteisino. Nuo pat pirmų seminaro gyvavimo metų geresnius referatus teatro istorijos bei teorijos klausimais, tiek ir labiau vykusias spektaklių recenzijas jis stengėsi įsiūlyti spaudai. B. Sruogos iniciatyva ir jo rekomenduojami kai kurie seminaro dalyviai (A. Vengris, L. Kalvelis, A. Rūkas, P. Andriušis ir kt.) ilgainiui pradėjo dirbti tuometinių žurnalų ir laikraščių nuolatiniais korespondentais ir recenzentais. Nemaža dalis po 1930 m. lietuvių spaudoje pasirodžiusių straipsnių ir recenzijų apie teatrą kaip tik ir yra parašyta B. Sruogos studentų, teatro seminaro dalyvių. Net kai kuriuos paties profesoriaus straipsnius galime sieti su seminare svarstytomis problemomis („Vaikų teatras", „Apie radijo dramaturgiją" ir kt.).

Įvairiomis progomis B. Sruoga savo studentus yra skatinęs rašyti lietuvių teatro istoriją. Kaip prisimena J. Būtėnas [88], profesorius seminaro metu ne sykį aiškino šio darbo svarbą, o 1931 m. į vieną užsiėmimą atsinešė savo sudarytą lietuvių teatro istorijos projektą. Jame buvo sužymėtos pagrindinės temos, kurias ir išsidalijo seminaro dalyviai. Profesorius paaiškino, iš kokių šaltinių ir kaip rinkti šiam darbui medžiagą. Daugelis pasiėmusių temas šio sunkaus uždavinio vėliau netesėjo, tačiau du iš šių darbų išvydo dienos šviesą: 1936 m. Humanitarinių mokslų fakulteto tęstiniame leidinyje „Darbai ir dienos" buvo išspausdinta V. Maknio studija „Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis", o 1940 m. atskira knyga išėjo J. Būtėno monografija „Lietuvių teatras Vilniuje". Abi šios knygos, kaip ir jų pirmtakas B. Sruogos „Lietuvių teatras Peter-

[88] *Būtėnas J.* Lietuvių teatras Vilniuje.— K., 1940, p. 3; *Būtėnas J.* Istoriografo užrašai, p. 10—21.

burge", pasižymi kruopščiai ir detaliai surinkta faktine teatro istorijos medžiaga.

Lietuvių teatro istorijos medžiaga seminare buvo renkama ir kitaip. Dar prieš susikuriant seminarui, 1926 m. pradžioje B. Sruoga Humanitarinių mokslų fakultete ėmėsi organizuoti teatro muziejų (pradžioj vadintą teatro meno muziejum), kuris turėjo koncentruoti ir moksliškai tvarkyti iki tol Lietuvoje niekieno nerenkamą, išblaškytą archyvinę teatro medžiagą, kaupti knygas apie teatrą [89]. Kuriamas muziejus negavo jokių lėšų, tad medžiagą tvarkyti savo noru privalėjo B. Sruogos vadovaujami teatru besidomintys studentai, o eksponatai buvo renkami kaip aukos. Per spaudą kreiptasi į visuomenę, kad besikuriančiai įstaigai žmonės siųstų atsiminimus apie senuosius mėgėjų vaidinimus, išlikusias afišas ir programas, vaidintųjų pjesių tekstus, teatro draugijų bei ratelių susirinkimų protokolus, teatro leidinius, dekoracijų eskizus, spektaklių fotografijas, aktorių biografinius duomenis ir šiaip įvairiausias žinias apie ankstesnį ir tuometinį Lietuvos ir užsienio teatrų gyvenimą [90]. Žymesniems teatro veikėjams, režisieriams ir aktoriams buvo išsiuntinėti panašaus turinio vardiniai raštai, kreiptasi ir į teatrų direkcijas. Į tą darbą B. Sruoga, visada kupinas fantastiškų projektų, net bandė įjungti Švietimo ir Vidaus reikalų ministerijas, reikalaudamas, kad jos savo pavaldžioms įstaigoms duotų nurodymą rinkti teatrinę medžiagą (mokyklose vykstą vaidinimai, policijos nuovadose registruojamos afišos ir programos) ir siuntinėti ją teatro muziejui [91].

Muziejui iš pradžių oficialiai vadovavo Humanitarinių mokslų fakulteto, Valstybės teatro ir universiteto bibliotekos atstovų triumviratas (B. Sruoga, L. Gira ir V. Biržiška). Ar tai buvo fakulteto nutarimas, ar diplomatinis iniciatoriaus žingsnis siekiant sustiprinti besiformuojančios įstaigos prestižą, nėra aišku. Šiaip ar taip, ėmė plauk-

[89] Žr. B. Sruogos raštą Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui 1926, vasario 26.— MACBR, f. 45, b. 247.

[90] Teatro muziejaus reikalas.— Lietuva, 1926, kovo 16; Rytas, 1926, kovo 16; Lietuvis, 1926, Nr. 12, p. 13; Kelias, 1926, Nr. 15, p. 3—4 (atsišaukimą pasirašė V. Krėvė ir B. Sruoga).

[91–92] MACBR, f. 45, b. 247, 33.

ti eksponatai, ir to padrąsintas B. Sruoga netrukus vėl kreipėsi į fakulteto vadovybę, o gal ir į aukštesnes valdžios įstaigas. Šį kartą jis prašė išplėsti besikuriančią įstaigą iki teatro istorijos archyvo, kuris ne tik rinktų teatro medžiagą, bet ir turėtų tam darbui samdomų žmonių, taip pat rengtų suvažiavimus, leistų vienkartinius ir periodinius leidinius apie teatrą [92]. Tačiau į tą pareiškimą niekas neatsižvelgė, nėra net žinių, kad jis kur buvo svarstytas. Priešingai, 1930 m. spalio 3 d. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba aiškinosi muziejaus perdavimo universiteto bibliotekai galimybes [93]. Tad, nepaisant didelių B. Sruogos užmojų ir to entuziazmo, kurį parodė atskiri teatro veikėjai, pirmiausia žinomas lietuvių teatro Petrograde organizatorius ir aktorius A. Jasūdis [94], muziejaus organizavimas nėjo sklandžiai. „Teatro muziejaus dar neturiu,— 1932 m. skundėsi B. Sruoga laiške U. Babickaitei.— Iki šių metų neturėjau net savo kambario tam reikalui. Dabar jau turiu du kambarius ir 2 spintas, iš kurių tik viena pilna medžiagos. Už prisiunčiamą medžiagą aš nieko mokėti negaliu, nes šiems reikalams man neduoda nė cento. Kiekvieno daikto reikia prašyt ir maldauti. Tokių, kaip Tu, kurie taip jautriai atsiliepia,— labai maža. Medžiagos rinkimas todėl eina labai pamažu" [95]. Matyt, dėl to B. Sruoga dar keletą kartų kreipėsi į visuomenę, prašydamas medžiagos apie teatrą [96].

Laiške minimi kambariai — teatro seminaro patalpos. Seminaro dalyviai prisimena, kad, be įvairių dokumentų, tose spintose (ar ne A. Jasūdžio padovanotose?) buvo sukrauta ir tokių teatro relikvijų, kaip A. Pavlovos bale-

[93] LKLIR, f. 53, b. 994.

[94] *Rimtautas A.* Lietuvių teatras Peterburge ir Antanas Jasūdis.— Lietuvos teatrai, 1958, Nr. 2, p. 13; taip pat žr. B. Sruogai skirtą A. Jasūdžio prierašą prie jam rašyto J. Zaukos laiško 1931, rugpjūčio 28.— VVUBR, f. 1, b. F610, 109 laiškas.

[95] B. Sruogos laiškas U. Babickaitei 1932, balandžio 24.— VRBR, f. 12, b. 543.

[96] *Sruoga B.* Vilniaus lietuvių teatro reikalu prašymas.— Lietuvos žinios, 1930, kovo 19; Teatralai, kviečiame jus! — MACBR, f. 45, b. 34.

tiniai bateliai, A. Dunkan brolio apsiaustas ir pan.[97] Į tas spintas, kaip būsimoji istorinė medžiaga, buvo kraunami ir seminaro dalyvių referatai, taip pat trumpos raštiškos jų informacijos apie eilinius spektaklius, juose atsiradusius pakitimus lyginant su premjera. Didžiojo Tėvynės karo metais, antrą kartą einant per Lietuvą frontui, nemaža šios B. Sruogos ir jo seminaro dalyvių surinktos medžiagos dingo; likusi dalis išsisklaidė ir po karo pateko į įvairius archyvus[98].

Dar viena su teatro seminaru susijusi, bet irgi tolokai už jo ribų išeinanti B. Sruogos veiklos universitete sritis — teatro studijos[99].

Jau 1930 m. pabaigoje seminare gimė mintis įsteigti studentų teatro draugiją, galinčią universitete rengti aktualius, naujos formos spektaklius. 1931 m. vasario 5 d. ši draugija, sutrumpintai pavadinta „Stedra" ir jungusi 12 narių, buvo įregistruota oficialiai, o dar po kelių dienų parodė pirmąją ir, kaip paaiškėjo vėliau, vienintelę premjerą „Skrajojantis gydytojas". Spektaklis buvo parengtas pagal to paties pavadinimo Moljero komediją, tačiau iš jos išliko tik siužeto rėmai, o visą vaidinimo turinį sudarė naujas, studentų sukurtas tekstas, paremtas visuomeninio politinio gyvenimo aktualijomis, universiteto naujienomis, profesorių bei kolegų šaržais. Spektaklis, kurį parengė ir patys jame vaidino R. Juknevičius bei J. Grybauskas, susilaukė gražių atsiliepimų spaudoje, iš kurių pirmiausia minėtina B. Sruogos recenzija. Profesorius teigiamai įvertino jaunos trupės pastangas rasti savitą vaidybos stilių, džiaugėsi spektaklio gyvumu, aktualumu, jaunatviškumu, geru kūrėjų skoniu[100]. Kaip visokeriopą

[97] Šiuos egzotiškus egzempliorius parūpino, kaip rodytų vieno jos laiško B. Sruogai juodraštis, U. Babickaitė (VRBR, f. 12, b. 692).

[98] V. Miliūnas prisimena, jog okupacijos metais, visai artėjant frontui, paskutinį sykį užėjęs į seminaro patalpas, jis matė visus seminaro popierius paskleistus ant grindų (pokalbis 1966 m.). Šiandien dokumentų su antspaudu „V.D.U.— Hum. Moksl. Fak. Teatro muziejus Nr. ..." galima rasti CVLMA, MACBR, TMM, LKLIR ir kt. archyvuose.

[99] Plačiau žr. *Samulionis A.* Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas, p. 33—36.

[100] *Ben. Laučka.* Stedros komedijontai.— Lietuvos studentas, 1931, kovo 1.

ir griežtą nepasitikėjimą buržuaziniu teatru, aktyvų protestą prieš jame įsiviešpatavusį „vaidybinį melą — prieš vidujiniai nepateisintą ura-patetiką ir vaidybinius štampus" vaidinimą apibūdino „Trečio fronto" recenzentas V. Drazdauskas [101]. Dešiniosios krypties akademinis žurnalas „Lietuvos studentas" „Stedros" veikloje pirmiausia matė komunizmo invaziją universitetan [102].

„Stedros" organizatoriai iš tikrųjų buvo pažangių pažiūrų studentai, stengęsi užmegzti ir visuomeninius, ir teatrinius ryšius su darbininkais. Specialiai jiems 1931 m. gegužės 2 d. „Skrajojantį gydytoją" suvaidino Tilmanso salėje.

Šis spektaklis neilgoje kolektyvo teatrinėje biografijoje, atrodo, buvo paskutinis — po jo „Stedra" nustojo egzistavusi. Gabesni jos nariai perėjo į A. Olekos-Žilinsko vedamą Valstybės teatro studiją, po to vaidino Jaunųjų ir Valstybės teatruose, o dalis pasuko į režisūrą. Pastariesiems B. Sruoga visada stengėsi padėti, atidžiai sekė jų kūrybinį brendimą. Jo pastangomis, pavyzdžiui, R. Juknevičiui buvo išrūpinta stipendija porą metų mokytis režisūros Maskvoje, kur šis lankė V. Mejerholdo repeticijas ir studijinius užsiėmimus, baigė Teatro draugijos režisierių kursus. Kartu su V. Krėve ir kitais profesoriais B. Sruoga daug padėjo ir A. Jakševičiui, kuris, be režisūros studijų Maskvoje, J. Vachtangovo, MDATo II teatruose, panoro susipažinti su JAV teatriniu gyvenimu [103]. B. Sruoga aiškiai vylėsi, kad šie buvę jo studentai, dabar jauni, talentingi režisieriai, išjudins teatrinį gyvenimą, o gal net sukurs naują, visai kitais principais paremtą lietuvių teatrą.

Ta kryptimi daryta ir konkrečių žygių. 1937 m. rudenį B. Sruogos iniciatyva buvo įkurta studentų teatro studi-

[101] *V. Dr.* Ir teatro fronte neramu.— Trečias frontas, 1931, Nr. 5, p. 37—38.

[102] *Babrauskas.* Komunizmas mene ir universitete.— Lietuvos studentas, 1933, Nr. 12.

[103] Žr. *Maknys V.* Lietuvių teatro raidos bruožai.— V., 1979, t. 2, p. 128—129; A. Jakševičiaus laiškai B. Sruogai 1936, lapkričio 10 ir A. Olekai-Žilinskui 1935, lapkričio 4, 1936, vasario 21, kovo 23.— LKLIR, f. 53, b. 749, TMM, inv. Nr. A342, ED 10 946.

ja. Jos idėja, kaip vėliau nurodė pats steigėjas, kilo teatro seminare, kai jo lankytojai susidomėjo scenine kalba ir tais klausimais konsultavosi su prof. P. Skardžium bei akt. B. Lukošium [104]. Tačiau tikras darbas prasidėjo tik tada, kai iš JAV grįžo A. Jakševičius — jo kūrybiniai principai, jungiantys psichologizmą ir poetiškumą, B. Sruogai buvo itin artimi. Per konkursą surinkęs maždaug 20—30 aktoriaus darbu besidominčių studentų, A. Jakševičius vadovavo visiems pagrindiniams — aktoriaus meistriškumo — užsiėmimams, tik grimo ir sceninės kalbos disciplinas dėstė B. Lukošius ir po metų jį pakeitęs H. Kačinskas. Į grupės darbą B. Sruoga nesikišo, tačiau studijos lankytojai klausė jo teatro istorijos kursų (taip pat ir P. Skardžiaus bei L. Karsavino paskaitų). Retkarčiais B. Sruoga ateidavo ir į repeticijas, ypač į parodomąsias; tada žiūrėdavo, išgyvendavo, padrąsindavo vaidintojus. Tačiau studijos veiklą sekė labai atidžiai, išnaudojo kiekvieną progą pakreipti viešąją nuomonę jai palankia linkme. Į etiudų peržiūras atsivesdavo kolegas profesorius, dažniau V. Krėvę ir P. Skardžių, o kartais ir Valstybės teatro aktorius, A. Olekos-Žilinsko mokinius. Vėliau, po metų kitų, išsikristalizavus studijos branduoliui ir atkritus atsitiktiniams lankytojams, B. Sruoga su likusiais nuolatiniais studijos nariais gana artimai susigyveno: įvairiomis progomis kviesdavosi pas save į namus, atvirai diskutuodavo su jais apie teatrą, skaitydavo savo kūrinius, globojo universitete ir už jo sienų.

Oficialiai studija universitete buvo kvalifikuojama kaip prie teatro seminaro veikiąs proseminaras, o iš tikrųjų buvo teatro mėgėjų ratelis universitete. Tiek vadovai, tiek studijos dalyviai aukojo darbui savo laisvalaikį; pirmieji dirbo be atlyginimo, antriesiems niekas nežadėjo nei aktoriaus diplomo, nei vietos teatre. Sąlygos buvo sunkios ir primityvios. Darbas vyko apleistame palėpės

[104] *Dilis V.* Studentų teatro studija: Iš pasikalbėjimų su prof. B. Sruoga.— Akademikas, 1939, Nr. 6—7, p. 104. Rašant apie studijos veiklą, taip pat remiamasi pokalbių su jos dalyviais T. Černiausku (1966 m.), J. Kanopka (1975 m.), V. Miliūnu (1966 m.) medžiaga, J. Blekaičio diplominiu darbu „Algirdo Jakševičiaus teatro menas" (LKLIR, f. 76, b. 10).

prieškambaryje, prie teatro ir slavistikos seminarų; čia ne tik nebuvo scenos ar kokių teatro įrengimų, bet iš pradžių trūko ir būtiniausių baldų. Nepaisant to, vyravo graži, kūrybiška darbo nuotaika.

Užsiėmimus, kurie vyko beveik kas vakarą po dvi tris valandas, A. Jakševičius vedė pagal K. Stanislavskio sistemą. Pirmaisiais metais buvo atliekami etiudai. Nuo jų pradėjo ir antraisiais metais surinkta nauja grupė, o „seniai" ėmėsi sudėtingesnio uždavinio: vaidmens ruošos. Studijos narių prašymu šis darbas vyko rengiant tris vienaveiksmes pjeses: J. O'Nilo „Kur kryžius padėtas", Dž. Londono „Nakties stovyklą" (inscenizacijos autorius V. Adomėnas) ir A. Čechovo „Jubiliejų".

Su šiais veikalais studija 1939 m. kovo 19 d. pirmąsyk išėjo į viešumą. Visuomenė atkreipė dėmesį į naująjį teatrinį kolektyvą. Spaudoje pasirodė keli žurnalistų pokalbiai su studijos vadovais, recenzijos buvo gana palankios. Premjeros dienomis pirmąsyk buvo viešai atvertas ir slaptas studijos tikslas, jos įkūrėjų svajonė: naujo teatro formavimas [105].

Vis dėlto B. Sruogos džiaugsmas buvo per ankstyvas. 1939 m. rudenį, kai dalis universiteto išsikėlė į Vilnių, trupė išsisklaidė, repeticijos ėjo sunkiai, o kai 1940 m. pradžioje į Vilnių pajudėjo visas Humanitarinių mokslų fakultetas, darbas ir visai sustojo.

Tai B. Sruogai sudarė progą dar kartą iškelti teatro kadrų rengimo universitete klausimą. Šis rūpestis jam nedavė ramybės seniai, nuo pat grįžimo iš Miuncheno. Jau 1928 m., svarstant Kauno universiteto reformą, B. Sruoga siūlė, kad prie Humanitarinių mokslų fakulteto būtų sukurta teatro istorijos katedra, kuri dėstytų teatrologijos disciplinas universitete, tyrinėtų lietuvių teatro istoriją [106]. Kaip ir daugumas jo projektų, šis pasiūlymas liko be atgarsio, tačiau B. Sruogos tai, be abejo, nenumalšino; matyt, ne be A. Jakševičiaus pritarimo studentų studijos metais jis ėmė propaguoti dar kardinalesnę ir drąsesnę

[105] *Dilis V.* Studentų teatro studija: Iš pasikalbėjimų su prof. B. Sruoga.— Akademikas, 1939, Nr. 6—7, p. 104.

[106] Žr. B. Sruogos raštus Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui.— LKLIR, f. 1, b. 4009; MACBR, f. 45, b. 35.

idėją — organizuoti prie universiteto jau ne teatro istorijos, bet kur kas platesnius uždavinius sprendžiančią teatro mokslo katedrą.

Siūlomoji katedra, pagal B. Sruogą, neturėjo tenkintis teatriniu įvairių specialybių studentų prusinimu, svarbiausias jos tikslas — profesionalų aktorių, režisierių, teatro kritikų rengimas. Iki tol Lietuvoje buvo ruošiami vien aktoriai, ir šis darbas vyko įvairiose studijose prie pačių teatrų ir jų nuožiūra. B. Sruogos nuomone, teatralų rengimas universitete, nemenkindamas specialiojo pasiruošimo, galėjo gerokai pakelti bendrą aktorių išprusimą, jų literatūrinę teatrinę kultūrą, taip pat išspręsti „atliekamų", t. y. teatro studijas baigusių, bet į teatrą nepakliuvusių ar jame negalinčių dirbti ir tuo būdu be specialybės likusių žmonių problemą. Be to, šioje katedroje turėjo būti ruošiami ir teatrologai. Buvo ir dar viena sritis, kurioje, kad ir netiesiogiai, turėjo jaustis katedros veikla: naujos dramaturgų kartos formavimas iš universitete studijuojančio, literatūrinių polinkių turinčio jaunimo [107].

Katedros klausimą B. Sruoga sprendė ir praktiškai ir 1939 m. rudenį beveik buvo pasiekęs savo tikslą. Buvo susitarta su Valstybės teatro direkcija ir Humanitarinių mokslų fakulteto dekanu, skirti tris etatus oficialiai pažadėjo Švietimo ministerija. Spaudoje net pasirodė žinutė apie katedros įsteigimą bei jai vadovauti iš JAV pakviestą A. Oleką-Žilinską [108]. Tačiau ir šį kartą projektas atsimušė į biurokratinius barjerus: kol buvo sutvarkyti reikalingi popieriai, kol viską patvirtino reikalingos tarybos, rugsėjo pirmoji jau seniai buvo praėjusi.

Vilniuje katedros idėją palaikė ir teatro sluoksniuose gynė A. Jakševičius, kuris nuo 1940 m. pradžios repetavo su „Vaidilos" teatru. 1940 m. vasario mėnesį kultūros departamentas jam pavedė pasidomėti naujų teatrinių kad-

---

[107] Plačiau katedros idėja ir veiklos apimtis suformuluota B. Sruogos rašte su A. Jakševičiaus papildymais 1939 m. (TMM, inv. Nr. A524, ED 10 954).

[108] *Sruoga B.* Teatrinio mokslinimo reikalu.— Vairas, 1940, Nr. 5, p. 340; V. D. Universitete steigiama teatro katedra.— Naujoji romuva, 1939, Nr. 29—30, p. 575.

rų rengimo galimybėmis ir perspektyvomis. Visų pirma A. Jakševičius privalėjo konkrečiai atsakyti į klausimą, kur steigtina naujoji, teatrams susiskaldžius labai reikalinga studija (prie fakulteto ar prie būsimojo Vilniaus valstybinio teatro), antra, kartu su B. Sruoga ir R. Juknevičium parengti būsimosios studijos darbo programą. 1940 m. gegužės 20 d. rašte A. Jakševičius, kartodamas daugumą B. Sruogos argumentų, kategoriškai pasisako už teatro katedrą prie Humanitarinių mokslų fakulteto ir pateikia provizorinį devyniolikos dėstytinų disciplinų sąrašą [109]. Savo ruožtu atitinkamus raštus universiteto vadovybei rašo ir B. Sruoga, ta pačia kryptimi formuodamas ir visuomenės nuomonę (straipsnis „Teatrinio mokslinimo reikalu", 1940).

Minėtoji katedra buvo įsteigta tik Tarybų valdžios metais; čia, atrodo, galutinį žodį tarė naujasis švietimo ministras A. Venclova, į kurį B. Sruoga šiuo klausimu kreipėsi 1940 m. vasarą [110]. Ji turėjo rengti tiek aktorius ir režisierius (teatro meno šaka), tiek teatrologus ir dramaturgus (teatro mokslo šaka). Mokslo trukmė — ketveri metai, galutinė specializacija nuo trečiojo kurso, išryškėjus polinkiams ir gabumams [111]. Savo darbe katedra turėjo remtis, iš vienos pusės, universiteto profesoriais, kurie skaitys bendruosius dalykus, iš antros, režisieriais ir aktoriais, kurie neetatinių lektorių teisėmis dėstys specialybę. 1940—41 m. m. šiam darbui buvo pakviesti A. Jakševičius (vaidybos sistema), R. Juknevičius (aktoriaus saviruoša) ir H. Kačinskas (sceninės kalbos technika), bendrąsias disciplinas skaitė V. Krėvė (dramaturgija), L. Karsavinas (buities istorija), B. Sruoga, kuris, be to, buvo paskirtas ir katedros vedėju (1941 m. pavasarį — senovės graikų ir romėnų teatro istorija) [112].

[109] Žr. A. Jakševičiaus raštą Valstybės teatro direktoriui 1940, gegužės 20.— TMM, inv. Nr. A499, ED 10 954.

[110] A. Mackevičiaus atsiminimai.— SME, inv. Nr. 1304 Rp.

[111] Žr. Teatro mokslo skyriaus programas (LKLIR, f. 1, b. 5760; TMM, inv. Nr. A525, ED 10 954, A522, ED 10 954).

[112] Vilniaus universitete įsteigta katedra.— Vilniaus balsas, 1940, lapkričio 7; LTSR Vilniaus universiteto 1940/1941 mokslo metų tvarkaraščiai.— V., 1941, p. 30, 40; I. Povilavičiūtės studijų knygelė Nr. 14633/147 (I. Povilavičiūtės archyvas).

Pagal naujus katedros nuostatus, proseminarą, t. y. pirmųjų dvejų metų bendruosius užsiėmimus, be jokio konkurso galėjo lankyti kiekvienas norintis. Tad susirinko labai skirtingi klausytojai. Lygiomis teisėmis čia dalyvavo į Vilnių atsikėlę buvusios studentų teatro studijos įvairių priėmimų auklėtiniai, kai kurie Kaune jau išėję visą aktoriaus meistriškumo kursą, ir tie įvairių specialybių ir kursų studentai, kurie jokių teatro studijų nebuvo lankę, neketino dirbti aktoriaus darbą, o tik norėjo iš arčiau susipažinti su teatro menu. Greta studentų kaip teisėti nariai užsiėmimus lankė kai kurie jaunesnieji Valstybinio dramos teatro aktoriai ir visas A. Jakševičiaus vadovaujamo „Vaidilos" teatro kolektyvas [113], anksčiau mėgėjiškas, o 1940 m. tarybinės vyriausybės nutarimu suvalstybintas. Toks klausytojų margumas, be abejo, trukdė susiformuoti glaudesniam vienminčių kolektyvui, apsunkino specialybės dėstytojų darbą. Katedra egzistavo tik vienerius metus ir hitlerinės okupacijos sąlygomis 1941 m. buvo uždaryta. Skaudus smūgis B. Sruogai buvo ir ankstyva A. Jakševičiaus mirtis 1941 m. pavasarį nuo šiltinės. Buvę kauniškės studijos ir vilniškės katedros nariai išsiblaškė kas sau. Dalis jų kurį laiką dirbo „Vaidilos" teatre, daugelis ir visai nutolo nuo teatro.

Nors ir nerealizuota iki galo, B. Sruogos idėja prie universiteto sukurti naują teatro kolektyvą, išugdyti naują režisierių, aktorių ir teatrologų kartą — savaime pastebimas ir reikšmingas lietuvių teatro istorijos faktas. Antra vertus, tai irgi tik dalis teatrinių B. Sruogos interesų, kurių tikrąjį užmojį ir mastą galima pajusti tik turint galvoje jo veiklos bei kūrybos visumą. Tai ir nuolatiniai projektai, kaip reformuoti esamą Valstybės teatrą, kaip pagerinti lietuvių dramaturgų padėtį ir kūrybos sąlygas, tai ir teatrologijos knygos, šimtai kritikos straipsnių. Šiuose straipsniuose bene labiausiai išryškėja nuosprendis tiems tuometinio teatrinio gyvenimo reiškiniams, kurie B. Sruogai atrodė verti pasmerkimo, ir naujo teatro, ir apskritai naujo meno vizija, kurią jis piršo ir kurią stengėsi realizuoti savo kūryba. Tačiau, prieš kalbant apie

[113] *Maknys V.* Lietuvių teatro raidos bruožai, t. 2, p. 162.

tą viziją plačiau, būtina sustoti dar prie vienos su universitetu susijusios B. Sruogos veiklos srities — jo mokslinių studijų folkloristikos, literatūros ir teatro klausimais.

4

1916 m. B. Sruoga, tada dar Petrogrado universiteto pirmųjų kursų studentas, į užrašų knygutę įsirašė griežtą ir vienpusišką madingo to meto filosofo ir literatūros kritiko L. Šestovo mintį: tas, kuris nori tapti mokslininku ir apie viską kalbėti tikslia, aiškia faktų kalba, turi užmušti savyje gyvąjį instinktą, suvokti pasaulį kaip sustingusį ir nejudantį [114]. 1922 m. Miunchene, iškankintas „gerundijų" ir „gerundyvų", verždamasis iš auditorijos į pavasario gamtą, panašų nuosprendį viename iš laiškų pakartojo ir nuo savęs: jis nenoris būti mokslo žmogum, nenoris, kad jo siela „šešėly aimanuotų", priešingai, noris „eiti į gyvenimą taip, kaip žolelė auga, kaip žmogaus širdis plasta, kaip rugiai šlama" [115]. Po metų kitame laiške vėl ta pati mintis: „Mokslo žmogaus iš manęs niekuomet nebus. Tiktai tuo aš žudau savo dvasinį gyvenimą" [116].

Išsakydamas savo priešingumą mokslo pasauliui, B. Sruoga buvo nuoširdus. Jis iš tiesų jautėsi esąs poetas, didžiausią pasitenkinimą rasdavo meninėje kūryboje, realizuodamas čia savo audringą prigimtį, kurioje tikrai nėra pedantiškumo, paprastai laikomo svarbiausiu mokslininko bruožu. Tiesiai sakomas ir tiesiai suvokiamas kritikos žodis, aistringą vertinimų kategoriškumą sulydąs su poeto verta žodžio dovana, jam iš tikrųjų buvo brangesnis negu giliamintiški teoriniai samprotavimai ar smulkmeniška istoriko faktografija. Dėl to paskaitos universitete B. Sruogai neretai atrodydavo kaip neišvengiama prievolė, nuo kurios laisviau atsidusdavo tik teatro seminare, rašydamas straipsnius ar grožinius kūrinius.

[114] LKLIR, f. 1, b. 3977.

[115] Laiškas V. Daugirdaitei 1922, gegužės mėn.— LKLIR, f. 53, b. 480.

[116] Laiškas V. Daugirdaitei 1923, lapkričio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 493.

Tačiau mokslinė veikla norom ar nenorom buvo viena iš svarbiausių B. Sruogos veiklos sferų, tarpais pagrindinė. Ir pasinerdavo į ją B. Sruoga impulsyviai, nevengdamas kruopštaus juodo darbo, jame rasdamas tokių aspektų, kurie domino jį ir kaip rašytoją.

Kalbant apie B. Sruogą mokslininką, literatūros ir teatro tyrinėtoją, paprastai minimos penkios 1927—33 m. viena po kitos pasirodžiusios jo knygos: „Dainų poetikos etiudai" (1927), „Kipras Petrauskas" (1929), „Šarūnas Valstybės teatre" (1930), „Lietuvių teatras Peterburge" (1930) ir dvitomė „Rusų literatūros istorija" (1931—33). Derėtų čia prijungti ir studiją „Vaičiūno dramaturgija", atskira knyga neišėjusią, paskelbtą Humanitarinių mokslų fakulteto leidinyje „Darbai ir dienos" (1930).

Iš pirmo žvilgsnio tai skirtingi veikalai, sietini su trimis literatūros ir meno sritimis — folkloristika, literatūros istorija ir teatrologija. Skirtinga jų apimtis, tikslai, žanrai, parašymo aplinkybės. „Dainų poetikos etiudai"— Miuncheno universitete apginta disertacija, kurią autorius vėliau išvertė į lietuvių kalbą ir, prieš leisdamas atskira knyga, 1925—26 m. dar paskelbė Humanitarinių mokslų fakulteto leidinyje „Tauta ir žodis" [117]. Kartu su muzikos žinovu V. Žadeika rašydamas monografiją „Kipras Petrauskas" (B. Sruoga — biografinius skyrius, V. Žadeika — apie vaidmenis), priešingai, neturėjo jokių didesnių mokslinių pretenzijų. Puošni knyga buvo išleista dainininko jubiliejui, o parašyti ją paskatino, be kita ko, įspūdžiai, kuriuos rašytojas patyrė, žiūrėdamas vieną geriausių K. Petrausko vaidmenų — Lohengriną. Studijėlės „Šarūnas Valstybės teatre" turinys, kaip rodo pavadinimas,— savo išgyvenimais paremta vieno įspūdingiausių lietuvių teatro istorijoje spektaklių, kurį 1929 m. pabaigoje pastatė A. Oleka-Žilinskas, analizė. Kilo ji iš to entuziazmo, su kuriuo spektaklis buvo ruošiamas ir publikos sutiktas, o parašyta, matyt, vienu atsikvėpimu, per kelias savaites

[117] Rengdamas disertaciją spaudai, pirmąjį tekstą (LKLIR, f. 53, b. 579) B. Sruoga kiek perdirbo: papildė, kai kuriuos skyrelius sukeitė vietomis, pridėjo naujų pavyzdžių. 1927 m. leidiniui naujai parašyta ir platoka įžanga (R, t. 6, p. 103—118).

po premjeros. Kaip recenzija išspausdinta periodikoje, ji netrukus pasirodė ir atskiru leidinėliu. Studija „Lietuvių teatras Peterburge" paremta archyvine medžiaga, A. Jasūdžio perduota teatro muziejui; prieš imdamasis šio darbo, B. Sruoga ilgai svarstė medžiagos vertę ir jos pateikimo būdą. Dvitomės „Rusų literatūros istorijos" pobūdį padiktavo, anot autoriaus, „realusai gyvenimas", tiksliau — mokymo poreikiai. Rusų ir vokiečių autorių vadovėliai ir apybraižos dėl įvairių priežasčių profesoriaus nepatenkino (buvo sunkiai prieinami, pernelyg sudėtingi ar pernelyg populiarūs ir pan.). Todėl, remdamasis savo paskaitomis ir turima medžiaga, B. Sruoga ryžosi parengti savąją studiją, pritaikytą lietuvių studentų žinių lygiui ir poreikiams.

Kita vertus, galima išvardyti ne mažiau požymių, kurie šiuos darbus leidžia traktuoti kaip gana vieningą visumą. Svarbiausi iš jų — metodologinis bendrumas, savitas medžiagos pateikimo ir pasakojimo būdas.

Buržuazinio meto spaudoje moksliniai B. Sruogos veikalai yra susilaukę gana prieštaringo vertinimo. Šalia teigiamų, kartais net panegiriškų atsiliepimų, dalis recenzijų — santūrios, o kai kurios ir atvirai kritiškos, iš pagrindų atmetančios vieną ar kitą B. Sruogos teiginį ar tiesiog visą darbą. Tokie skirtingi vertinimai, be abejo, nemaža dalimi susiję su literatūrine kova, kurią B. Sruoga intensyviai varė per visą buržuazijos valdymo laikotarpį, įsigydamas ne tik draugų, bet ir priešų, tai atsikirsdavusių, kaip B. Dauguvietis, ne mažiau šmaikščiu straipsniu, tai ieškojusių, kaip V. Bičiūnas, pažeidžiamų vietų ir paties B. Sruogos požiūryje ar kūryboje.

Bene geriausiai buvo įvertinti „Kipras Petrauskas" ir „Šarūnas Valstybės teatre", o „Vaičiūno dramaturgija", „Lietuvių teatras Peterburge" ir ypač „Rusų literatūros istorija" susilaukė ne vieno rūstaus kritikos žodžio. Gana paradoksalu, kad pirmosiose dviejose knygose šalia vaizdingo pasakojimo, įdomios spektaklio ar vaidmens traktuotės vertintojus ne mažiau džiugino analizės mokslinis platumas ir pagrįstumas, o trijose pastarosiose to mokslinio platumo, objektyvumo ir tikslumo labiausiai ir pasigesta.

Būdingos šiuo požiūriu J. Tumo-Vaižganto ir A. Timinskio recenzijos. Aptardamas „Kiprą Petrauską", J. Tumas-Vaižgantas žavisi B. Sruogos erudicija, medžiagos gausumu, rimtu kiekvieno sprendimo motyvavimu („visas raštas mirgėte marga garsiais mokslinčių vardais"), iškelia autoriaus pastangas menininko gyvenimo ir kūrybos epizoduose ieškoti gilesnės filosofinės bei teorinės prasmės, įvesti atskirus menininko kūrybos faktus į platų lietuvių, Rusijos ir Vakarų Europos meno kontekstą [118]. Visai kitaip į „Rusų literatūros istoriją" po poros metų recenzijoje žiūri Kauno rusų gimnazijos mokytojas A. Timinskis. B. Sruogos veikalas jam atrodo nepakankamai preciziškas, pernelyg publicistiškas ir šališkas, nepateikiantis visuminės ir objektyvios nagrinėjamojo periodo rusų literatūros charakteristikos. „Skaitydamas B. Sruogos knygą, visai nejauti nė ypatingų laikotarpio bruožų, nei buities, nei tų laikų socialinių ir politinių santykių; pagaliau nejauti tų laikų bendro laikotarpio ir literatūros vaizdo" [119],— tokia kategoriška ir, be abejo, pernelyg griežta šios recenzijos išvada.

Šie vienas antram priešingi vertinimai iš tikrųjų liečia esminę B. Sruogos mokslinių darbų savybę — jų rašymo būdą. „Mokslininkas-poetas" [120],— taip lakiai minėtoje recenzijoje charakterizavo B. Sruogą J. Tumas-Vaižgantas. Tai gana taiklus, nors ir metaforiškas apibūdinimas.

B. Sruogos darbų mokslinis pamatas akivaizdus, neabejotina ir jų autoriaus erudicija. Studijų metais plačiai susipažinęs su rusų ir Vakarų Europos literatūra ir teatru, jų istorija bei teorija, B. Sruoga profesoriaudamas ne tik pats atidžiai sekė, bet stengėsi atkreipti ir visuomenės dėmesį į tai, kas filologijos srityje svetur daroma įdomesnio ir reikšmingesnio. Be kelių apžvalginių straipsnių

[118] *Tumas J.* Balys Sruoga (Viktoras Žadeika); Kipras Petrauskas.— Vairas, 1929, Nr. 2, p. 184—185.

[119] *Timinskis A.* Rusų literatūros istorijos reikalu.— Vairas, 1932, Nr. 4, p. 521. Apie A. Timinskio požiūrį, kurį jis pakartojo Čekoslovakijos moksliniame leidinyje „Slavia, Časopis pro Slovanskou filologii" (1935, 1938), žr. *Masionienė B.* Literatūrinių ryšių pėdsakais, p. 156—163.

[120] *Tumas J.* Min. str.— Vairas, 1929, Nr. 2, p. 185.

(„Literatūros mokslas ir jo metodai", 1926, „Naujos idėjos teatro moksle", 1926, „Bylinų aiškinimo teorijų apžvalga", 1927, „Teatro mokslai SSSR-rijoj", 1927), demonstruojančių gerą autoriaus nuovoką savo meto mokslinėse teorijose ir metoduose, jis yra paskelbęs ir keliolika recenzijų, supažindinančių su naujausiomis rusų bei Vakarų Europos mokslininkų knygomis, jų problematika, svarbesniais teiginiais, jų aktualumu lietuvių kultūriniam gyvenimui. Lietuvių skaitytojui taip buvo pristatyti H. Velflino, M. Hermano, G. Koeno, A. Gvozdevo, S. Radlovo, S. Baluchato, Ž. Novero, J. Gregoro, K. Fiulop-Milerio, K. Miklaševskio, K. Pupė, J. Babo, M. Boeno ir kitų mokslininkų veikalai, o kai kas (pvz., A. Skaftymovo knygos „Bylinų kilmė ir poetika" recenzija) dar liko ir rankraščiu.

Daugelio šių leidinių mintimis B. Sruoga rėmėsi ir savo tyrinėjimuose. Ypač pastebimos įtakos jam yra daręs H. Velflinas — literatūros moksle, A. Veselovskis, K. Biucheris — folkloristikoje, M. Hermanas, A. Gvozdevas — dramaturgijos ir teatro srityje. Iš šių mokslininkų, kurių darbai siejami su lyginamojo istorinio metodo plėtote, psichologinės meno interpretacijos bandymais, formaliųjų literatūros ir teatro analizės metodų užuomazgomis, į B. Sruogos raštus atėjo didžiulis, kartais hipertrofuotas, dėmesys kūrinio sandarai, poetikos problemoms, meninės išraiškos priemonių analizei. Tai stimuliavo jo pastangas perprasti kiekvieno rašytojo savitumą, stiliaus specifiką, kūrinio idėjos ir jos realizacijos santykį, skatino, ypač jei kalba sukosi apie dramaturgiją ir teatrą, ieškoti menų tarpusavio saitų. Natūraliai pratęsdamos antipozityvistinį B. Sruogos nusiteikimą, meno vertės kriterijaus reikšmę studijų meto straipsniuose, savaip įprasmindamos ir kai kurias tuo laiku kritikui svarbias problemas (pvz., meno nacionalinio savitumo), šios naujos, daugiausia Miuncheno universitete pasisemtos idėjos nulėmė jo mokslinių knygų, ypač „Dainų poetikos etiudų" ir „Vaičiūno dramaturgijos", problematiką bei kryptį. Todėl suprantama, kodėl B. Sruogos moksliniai darbai kartais buvo traktuojami vien kaip šių ano meto Vakarų Europos

literatūros mokslo tendencijų atspindys lietuvių literatūrologijoje ar tiesiog kaip pasidavimas estetizavimo, „menas menui" tendencijoms, kurių jis vėliau, antruoju buržuazijos valdymo dešimtmečiu, nusikratęs.

Neneigiant atskirų trečiojo dešimtmečio pabaigos B. Sruogos rašinių vienašališkumo (pvz., kraštutinė dramaturgijos „atidavimo" teatrui tendencija, hipertrofuotas dėmesys poetikai), reikia pastebėti, kad B. Sruogos požiūris į meną šiuo metu buvo ir platus, ir sudėtingas. Net ir didžiausio susižavėjimo formaline analize metais B. Sruoga yra ne sykį pabrėžęs, jog „ir meno kūrinio forma, ir turinys yra nedalomas vienumas" [121]. Analizuoti kūrinį šiuo metu jam reiškė atskleisti ne tik jo formą, bet ir idėją. Jis nevengė ekskursų į kūrybinę rašytojo biografiją ir psichologiją, stengėsi sieti rašytoją su istorine situacija, ieškojo gijų ir analogijų tarp įvairių literatūros ir apskritai kultūros reiškinių.

Teoriškai šie principai pakankamai ryškiai išdėstyti straipsnyje „Kaip žiūrėti meno veikalų" (1923), paremtame, kaip rodo autoriaus prierašas, H. Velflino mintimis. Suvokti menininko ryšį su jo pirmtakais ir vietą tarp bendraamžių, perprasti jo visuomeninę aplinką ir nepamiršti, kad „menas gyvena ir nuosaviu gyvenimu ir nuosavia formų augimo eiga", kad kiekvienas kūrinys turi savo vidinę logiką ir savo dėsnius — tokie pagrindiniai šio straipsnio teiginiai. Panašiai į literatūros tyrinėtojo uždavinius žiūrima ir vėlesniuose straipsniuose „Adomas Jakštas — literatūros kritikas", „Literatūros mokslas ir jo metodai", „Rusų literatūros istorijos" įvaduose. Pradėdamas pastarąją knygą, B. Sruoga atsiriboja tiek nuo formaliųjų literatūros tyrinėjimų, kurių vaisiai dar esą migloti, tiek nuo perdėto dėmesio estetinėms problemoms, kurių vienpusiškas vyravimas daręs rašytojo paveikslą „išblyškusį" ir „šaltą"; atskirais atvejais jis pateisina net jam tolimą ir svetimą sociologinį požiūrį į literatūrą („Rašytojas — ne paukštelis, kad jis galėtų kurti atotraukoj

[121] *Sruoga B.* Literatūros mokslas ir jo metodai.— Lietuva, 1926, birželio 25.

nuo žemės — laiko, visuomenės, tėvynės — interesų") [122]. Savo paties uždaviniu šiame darbe B. Sruoga laiko Rusijos ir Vakarų literatūrologijos naudotų metodų sintezę, kuri tik viena tegalinti duoti tikrą rusų literatūros istorijos vaizdą.

Išlaikyti istorizmo principą, pateikti platų nagrinėjamo laikotarpio foną, o kartu ir atskleisti imanentinius literatūros raidos reiškinius siekiama ir pačiame „Rusų literatūros istorijos" tekste. Pagrindinės autoriaus premisos, kuriomis remdamasis jis eina prie konkrečių dalykų analizės, yra mintis apie istoriškai susiklosčiusius, specifinius rusų literatūros saitus su visuomenės gyvenimu, ypatingą jos vaidmenį visuomenės plėtotėje, jos demokratiškumą ir, antra, bandymas suvokti rusų literatūrą kaip vieningą visumą, įvairių jos etapų ir reiškinių vidinio ryšio akcentavimas.

Toks gana platus požiūris į savo, kaip tyrinėtojo, uždavinius, taip pat bet kuriame rašinyje organiškai išlaikomas estetinės vertės kriterijus suteikia daugumai B. Sruogos darbų išliekamąją reikšmę, kurią dar padidina didžiulis juose panaudotos ir pateiktos faktinės medžiagos kiekis, detalus pasirinktų klausimų gvildenimas. B. Sruogos mokslo veikaluose gausu iš įvairių šaltinių išskaitytų, o kartais ir paties sužinotų faktų, kuriais remiantis, paprastai smulkiai pasakojama nagrinėjamo reiškinio istorija, ryškinami jo teoriniai aspektai, ryšiai su to meto kasdienybe. Faktinės medžiagos svoriu ypač pasižymi „Lietuvių teatras Peterburge". Čia panaudota archyvinė medžiaga leidžia autoriui padaryti visuomeninę bei meninę lietuviškųjų vakarų Peterburge prasmę apibūdinančių išvadų, reikšmingų ir visam lietuvių mėgėjų teatrui suvokti ir įvertinti. Dar daugiau faktinės medžiagos sukaupta „Rusų literatūros istorijos" tomuose — tai pripažino ir neigiamai knygą vertinę recenzentai.

Ir vis dėlto nei gilus teorinis suvokimas, siekiantis naujausius užsienio literatūros mokslo, folkloristikos ir teatrologijos tyrinėjimus, nei problematiška reiškinių interpretacija ir faktų gausa, nei užsibrėžti grynai moksliniai

[122] *Sruoga B.* Rusų literatūros istorija.— K., 1931, t. 1, p. 10—11.

uždaviniai neįstato B. Sruogos darbų į tipiškų „akademiško" mokslo veikalų gretą, kur svarbu demonstratyvus objektyvumas, tikslūs apibrėžimai ir logiškos kategorijos, sudėtinga išnašų ir nuorodų sistema. Pasaulinė teorinė mintis, kurios poveikio autorius visai neslėpė, čia glūdi koncepcijų lygmenyje, yra nujaučiama daugiau iš autoriaus premisų negu iš citatų ir nuorodų, kurių neįprastai maža. Tik „Dainų poetikos etiudai" ir iš dalies „Vaičiūno dramaturgija" turi įprastą išorinį mokslinio darbo pavidalą; kitose knygose B. Sruoga, jei ir įsiveda kitų autorių mintis, tai perpasakoja jas savais žodžiais, nurodydamas tik kieno tos mintys, o ne iš kur jos paimtos.

Toks rašymo būdas, kurį B. Sruoga kartais rinkosi iš bėdos, verčiamas spaudos galimybių, leido, beje, kai kuriems iš „Rusų literatūros istorijos" recenzentų apkaltinti autorių, esą jis neprecizi̇škai naudoja šaltinius, net plagijuoja — perpasakoja, kompiliuoja kitų vadovėlius, studijas [123]. Kritikai laužėsi į atviras duris: veikalo įvaduose B. Sruoga kaip „neišvengiamą blogybę" nurodė ir apžvalginį, atskirais atvejais kompiliacinį darbo pobūdį, ir dalies šaltinių neprieinamumą, ir techninio pobūdžio kliūtis, neleidžiančias „marginti tekstą išnašomis" [124]. Gale pridėti panaudotos literatūros sąrašai, o ir kompiliacinės vietos liečia daugiau tik vieno kito retesnio kūrinio charakteristiką. Tačiau dėl šių kaltinimų B. Sruoga patyrė nemalonumų iš universiteto vadovybės ir pradėto mokslinio darbo toliau nebetęsė [125] (be abejo, čia turėjo įtakos ir posūkis į dramaturgiją). Iš nerealizuotų mokslinių B. Sruogos sumanymų galima paminėti „Rusų literatūros istorijos" dalis, kurios turėjo apimti XIX a. rusų literatūrą ir rusų tautosaką, du rusų teatro istorijos tomus, lietuvių teatro istoriją, studiją apie N. Leskovą[126]. Yra

[123] Žr. *S-as ir T-is.* Rusų literatūros istorija.— Vairas, 1935, Nr. 12, p. 499; *Bičiūnas V.* „Rusų literatūros istorijos" teatrališkoji dalis.— Vairas, 1936, Nr. 10, p. 179—184.

[124] *Sruoga B.* Rusų literatūros istorija, t. 1, p. 7, t. 2, p. 6.

[125] V. Sruogienės laiškas autoriui 1979, liepos 27.

[126] *Sruoga B.* Rusų literatūros istorija, t. 1, p. 5; Humanitarinių Mokslų Fakulteto darbo penkerių ir dešimties metų planų metmenys.— V. D. Universiteto žinios, 1938, Nr. 3—4, p. 58.

taip pat liudijimų, kad B. Sruoga manęs rašyti ir apie Vilniaus mėgėjų vaidinimus amžiaus pradžioje bei Vilkolakio teatrą [127].

Dar labiau kai kuriuos recenzentus B. Sruogos mokslininiuose darbuose šokiravo, jų pačių apibūdinimu, publicistiniai autoriaus palinkimai. J. Tumas-Vaižgantas, aptardamas „Kiprą Petrauską", džiaugėsi, kad skaitąs šią monografiją „kaip kurį beletristinį veikalą, pilną reveliacijų apie scenos meną" [128], tuo tarpu „Rusų literatūros istorijos" vertintojams atrodė neįprasta ir smerktina, kad mokslininkas, užuot beaistriu tonu išsakęs objektyvias tiesas, šmaikščiau apibūdina kūrinį, rašytoją ar istorinį asmenį, o literatūros reiškinį brėžia vien beletrizuotu įvaizdžiu. Šiuo požiūriu B. Sruogai buvo prikišamas „netinkamas apsiėjimas su istoriniais asmenimis", net tyčiojimasis iš jų, lyriniai ekskursai ir „feljetoniško pobūdžio stiliaus puošmenos", nuolatinės „poleminio iškalbingumo figūros", šauktukai ir klaustukai, didelis ironijos pomėgis, vadovavimasis „daugiausia savo asmeniškomis simpatijomis ir antipatijomis" [129]. Atskirais atvejais ginčas dėl beletrizavimo peraugo į koncepcijų ir nacionalinių ambicijų lygmenį: buvo įžiūrėta, kad B. Sruoga neigiamai žiūris į „maskviškį" rusų literatūros periodą, taip pat tendencingai, net su ironija nuvertinąs religinės litera-

---

[127] Žr. 7 meno dienos, 1930, Nr. 52, p. 15; V. Sruogienės laišką V. Žukui 1979, spalio 3 (adresato archyvas).

[128] *Tumas-Vaižgantas J.* Kipras Petrauskas.— Vairas, 1929, Nr. 2, p. 185.

[129] Žr. *Timinskis A.* Rusų literatūros istorijos reikalu.— Vairas, 1932, Nr. 3, p. 347—382, Nr. 4, p. 515—522; *S-as ir T-is.* Rusų literatūros istorija. II tomas.— Vairas, 1935, Nr. 12, p. 497—502. Recenzentai pateikė ir keletą tokio subeletristinimo pavyzdžių. Štai vienas jų: „...nežinia dar, ko pas Karamziną daugiau: jausmų ar proto, kad ir apvilkto nuo ašarų šlapiais marškiniais. Sunkiai sunkdavosi Karamzinui ašaros, daug jam tekdavo prakaituoti, kol jis jas išspausdavo. Dar sunkiau ašaroti buvo mažesnių gabumų rašytojams. Kad jie nuoširdžiai verkti negali, jie apsimeta verkią. Ir dar nemoka gerai paslėpti savo apsimetimo. Skelbia, įtikinėja, kad jie verkia, o pro tas jų tariamąsias melancholijos ašaras šypsosi bonvivanų grimasa. Nenuoširdus jausmingumas buvo neperdaug įtikinamas,— negabūs aktoriai buvo tie sentimentalistai" (*Sruoga B.* Rusų literatūros istorija, t. 2, p. 256—257).

tūros paminklus bei religinių institucijų vaidmenį senosios rusų literatūros plėtotėje.

Kritiški atsiliepimai apie B. Sruogos veikalus (šiuo atveju perdėti ir šališki) atkreipė dėmesį į esminę B. Sruogos mokslo darbų ypatybę. Tai pasakojimo laisvumas, vaizdingumas ir metaforiškumas, netikėtos, tiesa, ne visada pagrįstos, bet vaizdžios istorinės asociacijos, betarpiškas tyrinėtojo santykis su nagrinėjamu objektu, gyvas, suinteresuotas žvilgsnis į literatūrą ir teatrą, moksliškai gilus ir konceptualus, bet neretai išeinąs iš tradicinio mokslinio tyrinėjimo rėmų kūrinio suvokimas. Tai ypatybės, paaiškinančios, kodėl apybraiža apie dainininką stebino amžininkus gilumu, o studentams skirta studija atrodė pernelyg laisva ir nepreciziška, artima greičiau kritiko, o ne literatūros istoriko plunksnai.

Dar ryškiau šios B. Sruogos mokslinių tyrinėjimų ypatybės matyti jo straipsniuose įvairiais literatūros, folkloro, teatro istorijos bei teorijos klausimais.

Neretai tai straipsniai, glaudžiai susiję su jo mokslinių knygų problematika, ją plėtojantys ar kartojantys, tik siekiantys nebe vien mokslinių [130], bet ir populiarinimo tikslų. Ypač tai pastebima folkloristikoje. Tiesiogiai disertacijos medžiaga remiasi ar laisva atskirų disertacijos poskyrių santrauka yra straipsniai „Erotinė lietuvių liaudies dainų simbolika ir jos kilmė" (1924), „Lietuvių dainų simbolika" (1925), taip pat „Apsidūmojimai apie ožį" (1928), kuriame rimtos mokslinės problemos, atsidūrusios ūkininkų savaitraštyje šalia Alijošiaus poemų ir Pivošos feljetonų, perkeliamos tiesiog į feljetono plotmę. Šiose publikacijose kartojami disertacijos pavyzdžiai, o dažnai ir disertacijos tekstas, tik autorius jį laisvai atpasakoja, stilizuoja, beletrizuoja, išbraukia ar savais žodžiais perpasakoja citatas iš mokslinių leidinių. Recenzijoje studijoje „Dainavos krašto liaudies dainos" (1925) plati V. Krėvės surinktų liaudies dainų analizė irgi paremta tais pačiais disertacijos principais (ne veltui šis darbas pakar-

[130] Dalį šių straipsnių B. Sruoga yra įrašęs į universiteto penkerių metų veikimo apyskaitą kaip mokslinį darbą (žr. Lietuvos Universitetas: 1922.II.16—1927.II.16.— K., 1927, p. 324).

totinai buvo išspausdintas greta disertacijos knygoje „Dainų poetikos etiudai"); kaip naujos problemos čia iškyla nebent dzūkų dainų savitumas ir epo pradmenys dainose apie Šarūną. Beje, prie V. Krėvės tautosakos rinkinių B. Sruoga yra grįžęs ir vėliau, maždaug po dešimties metų, kai tarp V. Krėvės ir J. Balio kilo ginčas dėl šarūniškųjų dainų autentiškumo. O paskutinis stambus B. Sruogos tautosakinis straipsnis parašytas pokario metais. Tai nemažas įvadas savo paties sudarytai „Lietuvių liaudies dainų rinktinei", kuriame autorius rėmėsi ir tarybinių tyrinėtojų (J. Sokolovo ir kt.) mintimis, ryškino istoriniussocialinius liaudies dainų aspektus, nors esmingiau nepakeitė savo dar studijų metais susiformavusio požiūrio į tautosaką.

Mokslinio turiningumo požiūriu minėtinos habilitacinės B. Sruogos studijos „Bylinų aiškinimo teorijų apžvalga" (1927) ir ypač „Literatūros mokslas ir jo metodai" (1926), plačiai dėstantis XVIII—XX amžių literatūrologines teorijas, o paskui ir šiuolaikinius literatūros tyrinėtojo uždavinius. Analogiškas darbas teatro srityje — straipsnis „Naujos idėjos teatro moksle" (1926). Remdamasis Vokietijoje įgytomis žiniomis ir leningradiečio teatrologo A. Gvozdevo rašiniais, B. Sruoga čia aiškina naujuosius teatro mokslo metodus. Naujosios XX a. teatro kryptys, jo panorama, apimanti rusų, Vakarų Europos ir lietuvių teatro gyvenimo reiškinius, atskleista dideliuose straipsniuose studijose „Teatro revoliucija" (1923), „Lietuvių teatro uždaviniai" (1925), „Iš teatro parodos Magdeburge" (1927), „Stanislavskis palikuonims" (1938). Principiniai estetikos klausimai, dramos ir teatro vidiniai dėsningumai liečiami ne mažiau plačiuose ir turininguose straipsniuose „Pastabos apie tiesą ir sceną" (1934), „Istorinė teisybė dailiojoj literatūroj" (1935), „Dramos velnias ir gegutė", „Keletas pastabų dėl teatro ir kritikos santykių", „Vaikų teatras" (1936), „Apie estetinę ir anestetinę tikrovę", „Teatro romantika", „Apie tikroviškumą teatre", „Apie dramaturgijos pradžiodalas" (parašyti 1944 m.), „Apie radijo dramaturgiją", „Rusų dramos teatras Europos teatro raidoje" (parašyti pokario metais).

Tačiau tekstas čia ne sykį nutolsta nuo mokslinio konkretumo ir objektyvumo, primena mokslo populiarinimo literatūrą ar „gyvąją" kritiką. Nežiūrint aiškios ir moksliškai pamatuotos analizuojamų reiškinių klasifikacijos, akivaizdžiai vyrauja ne objektyvumo siekiančio mokslininko, o suinteresuoto kritiko žvilgsnis. Šiuose darbuose faktai ir citatos pateikiami iš atminties — nepriklausomai nuo to, ar darbas rašytas namuose, turint po ranka turtingą profesoriaus biblioteką, ar Štuthofo koncentracijos stovykloje, kur pats rašymas buvo išskirtinis dalykas, o knyga — daiktas iš kito, nepasiekiamo, beveik nerealaus pasaulio.

Tai darbai, kuriuose organiškai susijungė gili mokslininko erudicija ir gyvas rašytojo žodis, ypač ryškus B. Sruogos kritikoje.

5

Žodžio gyvumas ir šmaikštumas, paradoksalūs palyginimai, minties šuoliai, stiliaus vaizdingumas — visa tai, kas kai kuriems oponentams atrodė hipotetiška ar nepriimtina B. Sruogos moksliniuose darbuose, tapo didžiule vertybe kritikos baruose. Jau vien dėl to B. Sruoga iškyla kaip viena ryškiausių figūrų lietuvių literatūros ir teatro kritikos raidoje [131].

Kritika B. Sruogai buvo veiklos sritis, kurioje, ko gero, nė kiek ne menkiau negu meninėje kūryboje atsiskleidė rašytojo interesų plotis, jo gaivališkumas ir lyriškumas, reakcijų impulsyvumas, mokėjimas viskuo greitai užsidegti ir dėl visko sielotis. Visada mėgęs kultūrinio gyvenimo šurmulį, nuolat įsipainiojąs į aštriausias jo situacijas, B. Sruoga ir savo straipsniais gyvai reagavo į kultūrinio gyvenimo aktualijas. Kritiką domino nauja knyga ar spektaklis, bendrieji lietuvių literatūros ir teatro keliai, teorinės meno problemos ir kasdieniai organizaciniai

[131] Plačiau žr. *Samulionis A.* Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas, p. 133—144.

kultūros klausimai, užsienio meno naujovės ar tik bręstančios idėjos.

B. Sruogos straipsniuose ir recenzijose galima rasti ir labai poetiškų, lyriškų vietų, susižavėjimo (net besąlyginio) kuriuo nors literatūros ar apskritai meno reiškiniu (tokie yra straipsniai apie J. Baltrušaitį, J. Tumą-Vaižgantą, A. Olekos-Žilinsko pastatytą „Šarūną"), ir detalaus, objektyvizuoto, net moksliškai pedantiško problemų komentavimo. Tačiau dažniausiai tų straipsnių jėgą lemia polemiškas autoriaus nusiteikimas, jo kritiškas žvilgsnis į daugelį tuometinių kultūrinio gyvenimo reiškinių. Nepaprastai jautrus kiekvienam atsiliepimui apie savo kūrinius, giliai ėmęs į širdį mažiausią apie juos pastabą [132], pats B. Sruoga nebuvo švelnus kritikas,— priešingai, jis turėjo ryškią satyrinio mąstymo ir rašymo dovaną ir nevengė ja naudotis. Keliais plunksnos brūkštelėjimais, meistriškai užčiuopdamas ir utriruotai perteikdamas silpnąsias vietas, B. Sruoga lengvai galėjo nuvainikuoti, jo nuomone, kritikos vertą knygą ar teatro spektaklį ir darė tai nepaisydamas nei viešos opinijos, nei titulų, nei įprastinės kultūros vertybių hierarchijos. Tokie kandūs yra, pavyzdžiui, jo rašiniai apie A. Jakšto poeziją ir kritiką, S. Šemerio „Granatą krūtinėj" bei S. Santvaro dramą „Minių mylimoji", L. Dovydėno romaną „Broliai Domeikos", S. Ivoškio-Leskaičio romaną „Spūdai", daugelį Valstybės teatro spektaklių.

Visais svarstomais klausimais B. Sruoga turėjo savą, daugeliu atvejų neordinarišką požiūrį ir karštai jį dėstė bei gynė nuo oponentų, kurių paprastai netrūko (ypač aštriai 1924—40 m. su B. Sruoga yra polemizavę A. Jakštas, Maironis, J. Balčikonis, F. Kirša, J. A. Herbačiauskas, B. Dauguvietis). Rašytojas niekad nevengė ginčo, net provokuodavo ir mielai į jį leisdavosi, nepaisydamas autoritetų ir bičiulystės. Mėgo ir literatūrines mistifikacijas: tai pasirašydavo straipsnį svetima pavarde (su tuo žmogum susitaręs), tai, prisidengęs slapyvardžiu, polemizuodavo

[132] *Būtėnas J.* Užsimojom vėtras kelti.— Nemunas, 1971, Nr. 1, p. 54; taip pat K. Korsako (pasakojimas Rašytojų sąjungoje 1966, vasario 2), A. Vengrio (LKLIR, f. 53, b. 1137) atsiminimai.

pats su savimi. Taip neįprastai jis stengėsi atkreipti visuomenės dėmesį į kokią nors dėmesio vertą problemą, išjudinti jos sprendimą. Keletą kartų yra užkliudęs ir savo kūrybą — poeziją ir straipsnius, žinoma, iš neigiamosios pusės [133]. Neabejotina mistifikacijos forma buvo ir slapyvardžiai, kurių keistumu ir gausa (daugiau kaip šimtas) [134] B. Sruoga gerokai prašoka daugelį kitų lietuvių rašytojų, kultūros veikėjų [135]. Vieni tų slapyvardžių visuomenei buvo gerai žinomi ir B. Sruogos autorystę pridengdavo tik nominaliai (Padegėlis Kasmatė, B. Sirakuzinas, Homunculus ir kt.), tačiau buvo ir tokių, kuriuos B. Sruoga vartojo literatūrinės ar teatrinės kovos tikslais, iš tikrųjų nenorėdamas išsiduoti galimiems oponentams ar siekdamas priversti juos diskutuoti su nuomone, ne asmeniu.

Slapyvardžių vartojimas apskritai buvo įprastas tuometinėje spaudoje, atitiko jos papročius, literatūrinės ar teatrinės kovos „strategiją". Kartu tai buvo patogus pretekstas B. Sruogos oponentų straipsniuose pasvarstyti kritiko „etiką", jo veiklos „metodus". Pavyzdžiui, V. Mykolaitis-Putinas, pats pasirašęs slapyvardžiu, 1926 m. B. Sruogą-Zablockį apibūdino kaip „įdomų psichologinį tipą, kurs kai pasislepia už skambių kriptonimų, tai pasijunta esąs didžiausias neklaidingas autoritetas, o visi, kas drįsta kitaip manyti arba jam nepatikti, vien jo koliojimų verti neišmanėliai" [136]. Ypač aštriai tas klausimas iškilo po 1930 m., susidūrus su J. A. Herbačiausku, įžeidžiama pras-

[133] „Balys Sruoga, besinarpliodamas po klampynes, naujų formų beieškodamas, dažnai įsivelia į tokias velėnas, iš kurių aiškiai išeities neberanda, pasuoja ir vėliai grįžta iš to pat pradedamojo galo pradėti", „Jis savo neigiamomis savybėmis labai daug pikta padaręs kitiems mūsų jauniesiems poetams..." (*Sirakuzinas B.* Butkų Juzės Žemės liepsna.— Skaitymai, 1921, kn. 3, p. 127).

[134] Žr. *Samulionis A.* Balio Sruogos raštų bibliografija, p. 208—217. Iš šio sąrašo iškrinta Nezablockis (žr. *Žirgulys A.* Apie vieną polemiką.— Pergalė, 1973, Nr. 2, p. 151—154), papildo jį naujai iššifruoti Kaušas („Rygos naujienos"), Dzidorius Komedninkas („Lietuvos žinios"), Vandalissimus Bulba (abu „Lietuva"), A. Zaranka („Gairės"), V. Petraitis („Lietuvis"), D. Vinkšna („Vyturys"); be to, nemaža slapyvardžių dar tebesvarstomi.

[135] Žr. *Žirgulys A.* Prie redaktoriaus stalo.— V., 1979, p. 255; *Būtėnas J.* Pseudonimai, arba slapyvardžiai.— V., 1981, p. 14—15, 61—66.

[136] *Parterinis.* Recenzentai supyko? — Židinys, 1926, Nr. 4, p. 261.

me pavartojusiu terminą „sruogizmas", t. y. „manija *anonimiškai* „apsidirbti" su priešu, pirmiau gerokai jį apšmeižus" [137]. Šios diskusijos, galiausiai pasibaigusios J. A. Herbačiausko pasitraukimu iš Kauno universiteto, o vėliau ir iš Lietuvos, aidai pastebimi ir vėlesniuose J. A. Herbačiausko šalininkų straipsniuose [138].

Kita vertus, B. Sruogai, kaip liudija amžininkai, nelabai pavykdavo pasislėpti ir po slapyvardžiais. Išduodavo jį straipsnyje keliamų problemų aštrumas, savita dėstymo logika ir argumentai, tačiau labiausiai — specifinis sruogiškas stilius, t. y. savaimingi, vien jam būdingi posakiai ir palyginimai, humoro ir ironijos atspalvis, ypatingas sakinio ritmas, kurie bent kiek susigaudančiam skaitytojui buvo tas pat, kas kriminalistui pirštų atspaudai [139]. Nepalyginamas su niekuo ir tas gyvumas, žaismingumas, su kuriuo kritikas dėstė savo mintis, sudėtingas estetines problemas. Žaismingos net straipsnių antraštės („Dramos velnias ir gegutė", „Apie idėją su kelnėm ir nuliaupsintus herojus", „Pusantro Dostojevskio ar bičiuliška birbynė?", „Apie meną pagal nosį") ar pasirenkami slapyvardžiai (Šelmis Plunksnadraskis, Markizas Tigrui Nėrkonori, Kryžostomas Davatka-Padurkevičius, Dominikas Dzingulėlis, Žalmargis, Makna Balažiedas, Morkus Dilgelė).

Akcentuojant straipsnių stilistinį savitumą, kritiko temperamentą ar slapyvardžių pomėgį, neretai pamirštama kita ne mažiau svarbi jų ypatybė: B. Sruoga buvo vienas iš labiausiai pasirengusių kritiko veiklai žmonių tuometi-

[137] *Herbačiauskas J. A.* Mūsų Teatro opiausiu klausimu.— Naujoji romuva, 1932, Nr. 16, p. 361.

[138] *Keliuotis J.* Arivizmas.— Naujoji romuva, 1934, Nr. 198, p. 742; *Meirūnas V.* Šlykštūs refleksai apie „Skynimus".— Vairas, 1933, Nr.3, p. 349. Apie J. A. Herbačiausko susidūrimą su B. Sruoga, vėliau su fakulteto ir universiteto vadovybe plačiau žr. *Keliuotis J.* Sudeginęs tiltus.— Literatūra ir menas, 1977, liepos 2, 9.

[139] „Dėl nujodytos Šemerio knygeliūkštės „Granata krūtinėj" subruzdo visas mūsų literatūros kvartalas. <...>

Tumas — vyras: atsistojo vienas prieš pulką — tekit talentas!

Kiti — bailiai: pornografija, pornografija! — ir kiša nosį po nekaltybės figos lapeliu!

Deja! deja! Toje knygeliūkštėj — nei talento, nei pornografijos: kažkoks nesusipratimas keturių vėjų supūstam šiukšlyne" (iš str. „Purgatorium"— R, t. 6, p. 47).

nėje Lietuvoje. Tai pirmas lietuvių literatūros ir teatro kritikas, baigęs specialius filologijos mokslus, klausęs tokių Europos masto garsenybių, kaip A. Šachmatovas, H. Velflinas, F. Štrichas, K. Fosleris, E. Bernekeris, A. Kutšeris ir kt. Išsimokslinimas B. Sruogos kritikoje, be to, siejasi su geru literatūriniu skoniu, dideliu reiklumu ir drauge palankumu naujovėms, rimtu požiūriu į kritiko profesiją. Erudicijos platumas, asmenybės savitumas, darbų užmojis įstato B. Sruogą į vieną gretą su tokiais jo laiko literatūrinės ar kitų meno šakų kritikos atstovais, kaip V. Mykolaitis-Putinas, K. Korsakas, J. Vienožinskis.

Stebėtinas yra ir B. Sruogos — kritiko produktyvumas. Buvo metų, kai jis, įskaitant ir publicistiką, paskelbdavo 30—40 straipsnių bei recenzijų (1925 m., dabartiniais duomenimis — 38, 1928 m.— 43 ir pan.), suprantama, greta paskaitų universitete, mokslinių studijų, kūrybos. Rašė straipsnius greitai, pagautas impulso, nesibodėjo jokių kritikos žanrų: nuo stambios, problemiškos, kardinalius klausimus sprendžiančios studijos iki smulkutės informacijos, replikos. Kartais straipsnių pažerdavo kitų sukurstytas ar paprašytas (keletą literatūrinių straipsnių, pavyzdžiui, yra įkalbėjęs V. Šilkarskis, publikacijos apie miškininkystę, žemės ūkį atsirado Būgiuose, pasikalbėjus su K. Daugirdu, jam pageidaujant) [140].

[140] Su aplinkos, šį kartą pačios artimiausios, „poreikiais" susijęs ir vienas šiandien nelabai žinomas poetinės B. Sruogos biografijos faktas — po 1930 m. rašyti keli eilėraščiai vaikams. Augo dukra Dalia, kurios vaikišku pasauliu tėvas labai domėjosi; šeimai buvo nesvetimi žurnalų „Motina ir vaikas" bei „Vyturys" leidybos rūpesčiai,— kurį laiką juos redagavo artima V. Sruogienės draugė M. Nemeikšaitė. Paslaugus kiekvienam kultūriniam reikalui, B. Sruoga nuolat buvo įkinkomas, kai reikėdavo sugalvoti eiliuotus parašus po nuotraukomis, ir kai kurie iš šių dvieilių pasižymi aforistiškumu, švelniu humoru, skamba gyvai ir patraukliai („Kalno vieškeliu baltuoju / Aš kaip vėjas atvažiuoju"; „Stebis margiai, klaikiai žiūri — / Ar čia vyras, ar čia sūris?"; „Ak tas batas, kad jį blynas — / Lįst ant kojos neketina!"). Abiejuose žurnaluose buvo spausdinami monologai iš B. Sruogos dramų, čia rašytojas paskelbė porą eilėraščių apie gamtą, motinos meilę, kaip ir kita to meto jo lyrika pasižyminčių minties ir formos paprastumu, eiliavimo lengvumu, jaukumu („Keturi metų laikai", 1931, „Motinėlė mylima", 1934).

1924—40 m. B. Sruogos kritika skirstytina į du tarpsnius. Takoskyra tarp jų — 1930—32 metai, kada rašytojas kūrė „Milžino paunksmę", po to darbavosi prie „Rusų literatūros istorijos" tomų ir kiek atitolo nuo literatūros bei teatro kasdienybės.

1924 m. parvykęs į Lietuvą, B. Sruoga į kritiką metėsi stačia galva. Viena po kitos pasipylė recenzijos apie Vilkolakį, Tautos teatro, Valstybės dramos ir operos spektaklius, net apie gastroliuojančių teatrų ar mėgėjų vaidinimus. Šmaikščiu žodžiu B. Sruoga palydėjo į gyvenimą ir ne vieną tuometinį poezijos, prozos ar dramos kūrinį (K. Binkio, A. Griciaus, V. Mykolaičio-Putino, K. Puidos, A. Rimydžio, S. Santvaro, J. Savickio, S. Šemerio, J. Švaisto, T. Tilvyčio, A. Vienuolio ir kt.), mokslinę studiją, vadovėlį (Vacl. Biržiškos, V. Dubo, Maironio ir kt.), chrestomatiją ar rinktinę (J. Norkaus, J. Žiliaus-Jonilos ir kt.), literatūrinį žurnalą („Mubą"). Atrodė, jog kritikas stengiasi nepraleisti nė vieno kultūros gyvenimo reiškinio.

Iš literatūrinių straipsnių, kuriuos B. Sruoga parašė vos grįžęs į Lietuvą, ypač charakteringi yra du: apie A. Jakštą ir „Keturis vėjus". Šiais straipsniais kritikas tarsi apsibrėžė savo literatūrinę poziciją, dar sykį atmesdamas ir senąją, pozityvizmo išugdytą literatūros sampratą, ir tegul ne taip griežtai, naujuosius, su futurizmu susijusius ieškojimus.

Straipsnyje „Adomas Jakštas — literatūros kritikas" (1925) šis kadaise „nepajudinamas autoritetas, neklaidingas vadovas po mūsų literatūrą", „bene dvidešimts metų <...> beveik monopolizavęs lietuvių literatūros kritiką", iškyla kaip pagrindinis dogmatiškosios lietuvių kritikos atstovas. B. Sruogos žvilgsnis į A. Jakšto kritiką — ironiškas, su karikatūros momentais. Šaipomasi iš perdėtos modernizmo baimės A. Jakšto straipsniuose, iš jo pastangų visur, pavyzdžiui, M. K. Čiurlionio, J. Baltrušaičio, H. Ibseno kūryboje, įžvelgti vien dekadentizmo apraiškas; greta piktai išjuokiamas atlaidumas menkaverčiams rašytojams, net grafomanams, jeigu tik jų eilės atitinka ideologinį kritiko nusistatymą. Ir psichologiškai, ir literatūriš-

kai B. Sruogai buvo nepriimtinas A. Jakšto racionalumas. Jis pats šiuo metu laikėsi požiūrio, jog kritikas pirmiausia privalo įsigilinti į autoriaus norus, žiūrėti, ko jis siekia, ir tik paskui, remdamasis autoriaus iškeltais sau uždaviniais, spręsti apie kūrinį. Tačiau svarbiausias kritikos objektas — A. Jakšto nusistatyti absoliutūs, iš „Amžinojo logoso" kildinami grožio kriterijai. Tokie kriterijai esą gryna metafora, moralines, etines, religines vertybes iškelianti aukščiau estetinių,— o jas B. Sruoga laikė itin svarbiomis, kai kalbama apie meną.

Meno samprata, jo esmė liečiama straipsnyje „Keturių vėjų užuvėjoj" (1924). Pritardamas reformatorių užmojams, sveikindamas šios literatūrinės grupuotės nepasitenkinimą meno padėtimi Lietuvoje, B. Sruoga vis dėlto kategoriškai ir, kaip jam įprasta, šmaikščiai, kaip „nulį ir nieką" atmetė keturvėjininkų manifeste ir jų straipsniuose išdėstytą „žodžių darymo" principą. Nežavėjo jo ir pati keturvėjininkų kūryba (tai rodo triuškinantis S. Šemerio eilėraščių rinkinio įvertinimas straipsnyje „Purgatorium"), o ypač arogantiškas šios grupės požiūris į ankstesnę kultūrą. Nepriėmė avangardizmo ir J. Tysliavos žurnale „Muba".

Be tradiciškai B. Sruogai artimų J. Baltrušaičio ir V. Krėvės, didžiausios kritiko simpatijos šiuo metu skirtos su antipozityvistine banga susiformavusiems, o trečiajame dešimtmetyje pasiekusiems brandos amžių V. Mykolaičiui-Putinui, J. Savickiui, K. Binkiui, iš vyresniųjų — J. Tumui-Vaižgantui. Šių rašytojų kūryba akcentuojama lietuvių literatūros apžvalgose, o jų kūrinių recenzijos virsta studijiniais straipsniais, kuriuose analizuojamas kūrinys — tik pretekstas pokalbiui apie rašytojo savitumą bei reikšmę visos lietuvių literatūros mastu. Kaip ankstyvesnės rašytojo kūrybos sintezė 1926 m. įvertinamas, pavyzdžiui, V. Krėvės „Skirgaila", kritikas bando nusakyti pagrindinius kūrinio istorizmo bei nacionalinio savitumo principus. Lietuviško charakterio, gamtos savitumas, panteistinės pasaulėžiūros bruožai ryškinami straipsniuose apie V. Krėvės „Skerdžių" bei J. Tumo-Vaižganto prozą. Iš visos K. Binkio kūrybos kiek netikėtai atkreipiamas dėme-

sys į jo humoristiką — „Tamošių Bekepurį", kuriame B. Sruoga įžiūri biržiečių charakterio kvintesenciją, kūrybišką šio regiono tautosakos ypatumų plėtotę, o drauge atgarsius A. Puškino eiliuoto romano „Eugenijus Onegina", kurį tiek K. Binkis, tiek jo recenzentas buvo mėginę versti į lietuvių kalbą. Pokalbio apie J. Baltrušaičio kūrybą, jos filosofiškumą, grafišką charakterį, minties ir emocijų darną pretekstas — trijų posmų eilėraštis „Ramunėlė", pirmoji J. Baltrušaičio lietuviškosios poezijos publikacija 1928 m. V. Mykolaičio-Putino lyrikoje (1927 m. recenzija apie rinkinį „Tarp dviejų aušrų") B. Sruogą irgi žavi sakralinį vyksmą primenąs sukauptumas, poetinių priemonių taupumas ir kartu formos meistriškumas, J. Savickio prozoje (rinkinio „Ties aukštu sostu" recenzija, 1928 m.) — jos vidinis dramatizmas, autoriaus sugebėjimas naudotis potekste, ironija, kontrastais. Tai vis bruožai, kuriuos B. Sruoga pakartojo ir savo vėlesniuose straipsniuose apie šiuos rašytojus — J. Baltrušaitį („Nesialomos gyvybės poetas", 1933, „Baltrušaičio vainikas", 1942), J. Savickį („Maskuota poezija", 1934) ir kt.

Literatūrinės kritikos straipsniuose B. Sruogai itin rūpi bendražmogiškoji meno problematika, humanistinis kūrinių potencialas. Dėmesys dienos aktualijoms, kuris kritikui pirmiausia siejasi su tarnavimu buržuazinės valdžios politinei ideologijai, taip pat luomų ar klasių skirtumų vaizdavimas jam šiuo metu atrodė atsitolinimas nuo „žmonijos dvasinių savybių komplekso", ne sykį buvo traktuojami kaip tendencingosios literatūros požymiai ir suabsoliutinami kaip meno autonomijos reikalingumo įrodymas. Esminė kritikui tebebuvo antrąjį dešimtmetį iškilusi literatūros nacionalinio savitumo, „tautos dvasios" problema, kuriai spręsti jis dabar pasitelkdavo ir naujesnių literatūrologijos idėjų, pavyzdžiui, vokiečių literato J. Nadlerio landšafto poveikio literatūrai teoriją. Ypač daug reikšmės, ir toliau polemizuodamas su Lietuvoje klestinčia pozityvizmo estetika, B. Sruoga šiuo metu skyrė meno specifikai, jo imanentiniams dėsniams suvokti ir išsakyti. Jį domino kūrinio poetika, kurią analizuodamas ne vienu atveju turėjo prieš akis rusų ir vokiečių

formalinės mokyklos teoretikų patirtį. Kita vertus, pačią kūrinių formą suvokė plačiai, kaip vidinę konstrukciją — „vaizdų, pergyvenimų, reikšmės priemonių ir ritmikos konsolidaciją" [141], ir tai (greta nuolatinio B. Sruogos dėmesio analizuojamų kūrinių tematikai ir problematikai, minties ir dvasingumo reikalavimų) reikia turėti galvoje kalbant apie jo kritiką.

Teatro srityje B. Sruoga irgi pirmiausia pabandė nusistatyti svarstymų pamatą, kriterijus, kuriais remdamasis galėtų analizuoti ir vertinti konkrečius lietuvių scenos reiškinius, spektaklius, jų lygį. Toks kritiko *credo* yra 1925 m. paskelbtas straipsnis „Lietuvių teatro uždaviniai", savo problematika (teatro vaidmuo visuomenėje, turinio ir formos santykis mene, nacionalinė meno prigimtis ir nacionalumo požymiai) bei svarstymų turiniu daug kuo artimas literatūrinei kritiko platformai. Straipsnyje viena po kitos kategoriškai atmetamos teatro kaip visuomenės auklėtojo, kaip gyvenimo kopijos, kaip literatūros kūrinių interpretatoriaus sampratos (kaip rodo straipsnis „Apie teatrą ir literatūrą", 1928, B. Sruoga šiuo metu apskritai linkęs išimti dramaturgiją iš literatūros sferos ir padaryti ją vienu iš sudedamųjų spektaklio elementų). Svarbiausias lietuvių teatro uždavinys, pagal B. Sruogą,— lietuviško vaidybos stiliaus paieškos, kurių toli gražu neišsemia nei repertuaras, nei pasaulyje vyraujančių vaidybos manierų perkėlimas į lietuvišką dirvą, nei tuo labiau teatro organizaciniai rūpesčiai. Valstybės teatras turi gyventi savo teatriniais uždaviniais, o ne užsiimti propaganda, jis turi liautis vergavęs literatūrai, sudaryti repertuarą taip, kad visuomenė galėtų ne vien susipažinti su dramos istorija ar atkreipti akis į kokią dienos aktualiją — tokios mintys keliamos ir 1926 m. straipsniuose „Aplink tuščias pastangas ir taikos derybas" ir „Valstybės teatro reikalu".

Tai kriterijai, kuriuos suformavo XX a. pradžios Rusijos bei Vakarų Europos teatrinis gyvenimas. Į jį atsižvelgdamas, B. Sruoga ir vertino tuometinių lietuvių teatrų,

[141] *Sruoga B.* Žemės-Rūpintojėlio dainius.— Lietuvis, 1927, vasario 1.

ypač Valstybės dramos, veiklą, ieškodamas joje režisūrinės koncepcijos, visų komponentų darnos, ansambliškumo, ne natūralistinės, o poetinės sceninės kalbos. Ypač kategoriškai už gilios minties, ne tendencinį ir ne komercinį, savuosius repertuaro ir svarbiausia vaidybos principus aiškiai nusibrėžusį, studijos dvasią ir kūrybiškumą išlaikiusį teatrą pasisakoma po 1930 m. išspausdintuose B. Sruogos straipsniuose. Teatras, rašoma ten, privaląs nesitenkinti atsitiktinių, kad ir gerų dramos veikalų iliustravimu, neturi ribotis formaliniais ieškojimais („tiktai formos reikalus tespręsdami, didelių veikalų nesukursime" [142]) ar mestis į utilitariai suprantamą tarnybą „visuomenei ir valstybei". Būdamas savita, savais vidiniais įstatymais gyvenanti meno šaka, jis turi, pagal B. Sruogą, visų pirma kelti „gilias dvasios emocijas", aristoteliškąjį katarsį, tik tuo įgydamas tikrąją visuomeninę etinę prasmę („svarbu dvasios nuskaidrinimas, pakėlimas, sutaurinimas" [143]).

Tačiau bene labiausiai B. Sruogos estetinių pažiūrų poslinkiai po 1930 m., susiję su bendrais to meto lietuvių kultūrinio gyvenimo pakitimais, išryškėja literatūros, visų pirma dramaturgijos klausimams skirtuose straipsniuose „Gyvenimiškumas ir tautiškumas literatūroje" (1933), „Pastabos apie tiesą ir sceną" (1934), „Istorinė teisybė dailiojoj literatūroj" (1935), „Dramos velnias ir gegutė" (1936), „Pasigailėkite istorijos!" (1938), „Apie idėją su kelnėm ir nuliaupsintus herojus" (1938) ir kt. Tiesa, kaip ir anksčiau, kritikas literatūros kūrinį čia atriboja nuo aktualijų, nuo konkrečių socialinių ar ideologinių uždavinių („Ne ta ar kita ideologija bei aktualija literatūros veikalą daro vertingu. Ne ta ar kita ideologija padaro jį tautišku" [144]),— jo vertę, priešingai, nulemią grynai meniniai faktoriai ir visų pirma — įtikinamai sukurti, plačias

[142–143] *B. S.* Futbolas, dvasios sterilizacija ar kūryba? — Naujoji romuva, 1937, Nr. 41, p. 734.

[144–145] *B. Srg.* Gyvenimiškumas ir tautiškumas literatūroje.— Akademikas, 1933, Nr. 3, p. 45; Nr. 4, p. 70.

gyvenimo sritis savo likimais aprėpiantys literatūriniai personažai ir situacijos. Tačiau kaip niekad anksčiau kritikas čia atkreipia dėmesį į žmogaus paveikslo svarbą meno kūrinyje. „Ar apie praeitį rašysi, ar apie dabartį, ar apie ateitį: vis tiek literatūros kūrybos pagrindinis objektas yra žmogus,— žmogaus likimas, žmogaus laimė ir džiaugsmas, žmogaus rimtis ir kova, laimėjimai ir pralaimėjimai,— nuo kūdikystės iki grabo lentos" [145],— sakoma viename straipsnių. Charakterio turtingumo, sudėtingumo, įtikinamumo reikalavimai dabar darosi kone pagrindiniai kalbant apie literatūrą ir teatrą ir priešingai — kategoriškai atmetamas personažų melodramatiškas skirstymas į teigiamus ir neigiamus.

Kiek kitomis akimis B. Sruoga dabar pažvelgia į klasiką. Blanksta jo susižavėjimas modernizmo eksperimentais ar formalizmo teorijomis (pvz., dramaturgija vėl „grąžinama" literatūrai), o daugiau prasmės ir svorio įgauna tai, kas pirma atrodė pernelyg tradiciška (pvz., K. Stanislavskio principų iškėlimas straipsnyje „Stanislavskis palikuonims", 1938). Ne sykį B. Sruogos šiuo metu akcentuojama realistinės literatūros svarba. Jos pamokos, į kurias kritikas ne taip seniai žiūrėjo gana skeptiškai, dabar atrodo svarbios visam XX a. menui. „Mes jau esame išėję realizmo mokyklą" (R, t. 6, p. 439),— pareiškia B. Sruoga 1936 m. straipsnyje „Dramos velnias ir geguté", turėdamas galvoje humanistinį realistinio meno pobūdį, puoselėjamus psichologizmo ir tikroviškumo principus, ypač reikšmingus dramai. Tais principais remdamasis, dabar jis aiškina sceninių štampų ir apskritai sceninio falšo prigimtį, net susikuria dramos kūrinio, kaip ekspozicinės situacijos savaiminio plėtojimo, teoriją, kurią, pradedant studija „Vaičiūno dramaturgija", nuolat kartoja savo straipsniuose.

Svarbus dar vienas momentas: B. Sruoga priklauso prie tų rašytojų-kritikų, kurių straipsniai neatskiriami nuo jų kūrybinės praktikos, jos poreikių. B. Sruogos deklaracijos apie spontaniškumą literatūroje kur kas geriau suvokia-

mos, turint galvoje jo paties lyrikos pobūdį. Jo svarstymai apie vertimo metodiką tiesiogiai plaukia iš jo, vertėjo, praktikos. Teorinių dramaturgijos problemų ratą, o ir jų sprendimo kryptį B. Sruogai, be abejo, padiktavo posūkis į istorinės dramos žanrą. Rašytojo svarstymai šiuo atveju primena *credo*, skamba kaip autorecenzija ar kūrinio autokomentaras. Todėl, bandant nusakyti B. Sruogos dramaturgijos principus ir pobūdį, neišvengiamai dar teks grįžti ir prie jo straipsnių.

POSŪKIS Į DRAMATURGIJĄ

1

Nuolatinis dėmesys teatro veiklai, spektaklių recenzavimas, teatrinių seminarų ir studijų organizavimas, ilgainiui išaugę į ištisą lietuvių teatro atnaujinimo programą,— savaime didelis ir svarbus kultūrinis žygis. Kita vertus, visa tai galima traktuoti ir kaip savotišką pasiruošimą dramaturgo darbui,— pastarojo rašytojas ėmėsi jau turėdamas savąją teatro viziją, teatro meno principus, simpatijas ir antipatijas. B. Sruogos dramaturgija tarsi pratęsia jo, teatralo, veiklą, ją galutinai įprasmina ir tuo pat metu iškyla kaip savitas, didžiai reikšmingas lietuvių literatūros reiškinys.

Dramaturgija B. Sruogą viliojo nuo pat jo literatūrinio darbo pradžios. Išliko ir šio žanro bandymų, siekiančių, galimas daiktas, net Panevėžio laikus. Vienas iš jų — nebaigtas eiliuotas draminis fragmentas, kuriame veikia Velnias ir Boba [1]. 1941 m. įkurtąjį LTSR Mokslų Akademijos Literatūros muziejaus rankraštyną tvarkęs K. Boruta ant rankraščio užrašė: „B. Sruoga 1911—12 m.", tačiau, sprendžiant iš teksto, ši data per ankstyva. Negalima taip pat tvirčiau teigti, kad šis rankraštis — ne koks vertimas ar perdirbinys, nors B. Sruogos — poeto braižas čia gana aiškus („Aš pažįstu peklos puotą! / Sultys žemės — žemei duota..."). Ne ką daugiau galima pasakyti ir apie turinį: tai tik vienas, matyt, pradinis dialogas.

Tolesni B. Sruogos dramos bandymai, išskyrus 1922 m. S. Šimkui kurtą libretą pagal J. Žiliaus-Jonilos „Vestuves", susiję su „Vilkolakio" satyros teatru. Tiesa, 1920—21 ir 1924—25 m. jo vaidinimams rašytus satyrinius tekstus (kupletus, parodijas etc.) vargu ar galima laikyti dramaturgija, tačiau šio teatro iniciatyva B. Sruoga, 1924 m. grįžęs į Kauną, pabandė ir didesnių tos pat stilistikos kū-

[1] LKLIR, f. 1, b. 3900.

rinėlių. Tai dvi vienaveiksmės pjesės „Vilkolakio" vaidinimams —„Tėvynė" ir „Anapus įstatymų, arba Užgavėnės Tryškiuos" [2]. Abiejų premjera įvyko 1925 m. kovo 12 d.; statomi veikalai, ypač „Tėvynė", buvo koreguoti, tačiau pagrindinė mintis ir siužetinės gairės išliko B. Sruogos [3]. „Tėvynė"— alegorinis vaizdelis: nuskarusi, į vargą įpuolusi Tėvynė tarsi elgeta meldžia puotaujančių valdininkų, klebonų, bankininkų, įvairių partijų atstovų pagalbos, bet visi veja šalin, vienas tik elgeta pasidalija su ja abišale duonos. Tuometinių realijų yra ir vienveiksmėje pjesėje „Anapus įstatymų" (partijų nesutarimai, „didžiosios frakcijos" lyderio sumušimas), tačiau komizmas čia remiamas „anapus įstatymų" paskelbto herojaus, „gatvės didvyrio" Raulo Pusberniausko „filosofija", kad tokioje padėty atsidūrusiam žmogui privalu viską daryti atvirkščiai, negu kad elgiasi likę įstatymų globoje.

Buitinės komedijos elementai ir stilistika įsiterpia į dar kelis vėlesnius mažai žinomus B. Sruogos dramos bandymus, sietinus su trečiojo dešimtmečio antrąja puse ar ketvirtojo dešimtmečio pradžia. Tų bandymų keletas: komedijos apie Caunį pradinės scenos bei keli pirmieji „Prančišiuko marškinėlių" variantai, kurių turinys neturi nieko bendra su to pavadinimo komedijėle, B. Sruogos parašyta Štuthofo koncentracijos stovykloje. Visi šie fragmentai ar kūriniai — tiksliau sakant, tik pradžios, o kai kada tolesnio veiksmo apmatai — savo problematika, situacijomis ir veikėjais labiau gretintini, ko gero, su tuometinėmis P. Vaičiūno pjesėmis ar A. Griciaus feljetonais, o ne su žinoma vėlesne B. Sruogos dramine kūryba. Ypač šiuo požiūriu būdingas Caunio epizodas: apsukrus, bet nusigyvenęs apyjaunis ūkininkaitis bando pataisyti savo finansinius reikalus, meilindamasis kaimyno dukrai ir viliodamas iš jos tėvo paskolą. Pirmųjų „Prančišiuko marškinėlių" įvykiai ne be detektyvinio elemento: veiksmas čia vyksta 1920 m. demarkacinės zonos karčemoje,

[2] LKLIR, f. 53, b. 454, 1107. Galimas daiktas, buvo manyta šiuos kūrinėlius skelbti, nes 1925 m. pradžioje „Kultūros" bendrovė teatro raštų serijoje anonsuoja ir B. Sruogos dramaturgiją (Nauji raštai.— Kultūra, 1925, Nr. 1, p. 61—62).

[3] *Sutkus A.* Vilkolakio teatras, p. 174—175.

kur susieina įvairaus plauko kontrabandininkai ir šnipai. Kai kurios šios pjesės situacijos kiek kitu pavidalu, perdirbtos, bet dar atpažįstamos iškilo vėlesniuose B. Sruogos kūriniuose („Baisiojoj nakty"— Četvergo nukryžiavimas, „Pagundoje"— smuklininko žmonos ir svečio, „žvalaus skusto vyruko", flirtas ir pan.) [4].

Tikroji B. Sruogos dramaturgijos pradžia — istorinė kronika „Milžino paunksmė", parašyta specialiai 1930 m. paskelbtam literatūriniam konkursui Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 500 mirties metinių proga. Ką tik skolon įsigijus automobilį, viliojo taip pat ir didelė, neįprasta tiems laikams premija (dar viena tokia pat premija buvo pažadėta už geriausią Vytauto gadynę vaizduojančią apysaką ar poemą). Apsisprendęs sėsti prie dramos, B. Sruoga kibo į istorinę literatūrą, o paties teksto ėmėsi tik 1931 m. vasarą, pabaigęs alinantį darbą prie „Rusų literatūros istorijos" pirmojo tomo, kurį parašė ir išleido per 1930—31 m. žiemą ir pavasarį. „<...> Per vasarą noriu padaryti dar vieną darbą, jei pavyks — tai bus gerai, nepavyks — reikės sutikt ir su tuo. Todėl aš ir sėdžiu vasarą Būgiuose, nesiruošdamas iš jų pasijudinti",— rašė broliui Juozui 1931 m. birželio viduryje, bene jau penkias ar šešias savaites išbuvęs kaime [5]. Rašymas buvo labai įtemptas [6], tačiau rugpjūčio viduryje B. Sruoga jau turėjo visą dramos tekstą ir, savaitę praleidęs Palangoje, vėl tęsė darbą Būgiuose: taisė, perdirbinėjo, šlifavo [7]. Uošvijoje pirmąsyk atidavė dramą „publikos" teismui: perskaitė netoliese atostogavusiam Viktorui Biržiškai ir su

[4] Prie „Prančišiuko marškinėlių" B. Sruoga, atrodo, yra grįžęs bent keletą kartų. Vienas variantas (planas) yra tarp „Milžino paunksmės" rankraščių (VVUBR, f. 1, b. D1201[a], p. 490), kito pradžia rašyta ant „Kazimiero Sapiegos" rankraščių (LKLIR, f. 53, b. 571).

[5] B. Sruogos laiškas J. Sruogai 1931, birželio 15.— LKLIR, f. 53, b. 269.

[6] „Aš dabar dirbu, kartais kol visai sudurnėju, kaip sako, kol iš kaktos „smegenys pradeda sunktis", kol galva visai apkvaišta, kad kelias dienas nieko nebesuprantu" (B. Sruogos laiškas J. Sruogai 1931, liepos 23.— LKLIR, f. 53, b. 268).

[7] B. Sruogos laiškas J. Sruogai 1931, rugpjūčio 27.— LKLIR, f. 53, b. 270.

nerimu išklausė jo nuomonę, kuri, laimė, buvo palanki. Ypač B. Sruogą nudžiugino, kad pirmasis klausytojas suvokė jo sumanymą parodyti Vytautą ne scenoje, bet per kitų personažų kalbas, reakciją, poelgius [8].

Dar neišėjusi drama sukėlė literatūrinį skandalą. Triukšmas kilo, kai 1932 m. pavasarį buvo paskelbti konkurso rezultatai. Dramos kūrinių žiuri dviem (pulkininko V. Braziulevičiaus ir F. Kiršos) balsais prieš vieną (A. Olekos-Žilinsko) nutarė, kad iš šešių konkursui pristatytų dramų nė viena nėra verta Vytauto Didžiojo komiteto premijos. Geriausiomis pripažinusi V. Bičiūno „Žalgirį" ir B. Sruogos „Milžino paunksmę", pirmąjį (kaip ir dvi apysakas: S. Minclovo „Dainą apie sakalą" ir A. Vienuolio „Kryžkeles") pasiūlė išleisti komiteto lėšomis [9]. Sprendimas, kurį lėmė ne literatūriniai, o politiniai ir asmeniški motyvai, B. Sruogą labai įžeidė; drama tučtuojau buvo išleista privačiai ir demonstratyviai reklamuojama kaip nespausdintinas, žiuri nuomone, kūrinys [10]. Sujudus literatūriniams sluoksniams ir visuomenei, kuri dabar akivaizdžiai galėjo palyginti abu kūrinius ir, žinoma, toli gražu ne „Žalgirio" naudai, žiuri poziciją paaiškinti ėmėsi Vytauto Didžiojo komiteto vicepirmininkas J. Tumas-Vaižgantas. Oficialiame jo pareiškime spaudai, be priekaištų B. Sruogai, kad jis rašęs kroniką „norėdamas laimėti dešimt tūkstančių litų", kad buvęs giliai įsitikinęs „premiją laimėsiąs" ir „su tuo nesislėpęs", kaip pagrindinės sprendimą nulėmusios kūrinio savybės faktiškai nurodytos antiklerikalinės „Milžino paunksmės" vietos: neigiamas autoriaus požiūris į vyskupus Zbignievą ir Cioleką bei II veiksmo III paveikslo pirmasis variantas, kurio finale, krintant uždangai, Zbignievas daro judesį, leidžiantį spėti, kad smaugs Jogailai jį paskundusią Liuciją [11].

---

[8] B. Sruogos laiškas V. Sruogienei 1931 m. vasarą.— LKLIR, f. 53, b. 686.

[9] Vytauto Didžiojo komiteto konkurso vaisiai.— Naujoji romuva, 1932, Nr. 17, p. 404—405; Vytauto Didžiojo komiteto literatūros konkursas.— Židinys, 1932, Nr. 5—6, p. 481—482.

[10] „Jau atspausdintas..."— Lietuvos aidas, 1932, gegužės 10.

[11] „Milžino paunksmė" neabejotinai literatūriškiau parašyta [už „Žalgirį"], antroji pusė net aukštai kūrybiškai, bet jury pasirodę, kad tai

Šis pareiškimas, vėliau pakartotas ir F. Kiršos [12], paaiškino premijos neskyrimo motyvus, tačiau aistrų nenuramino. Žiuri sprendimas dar ilgai buvo diskutuojamas, dažniausiai smerkiamas. Atsiliepė ir pažangioji kritika, šiaip palyginti mažiau domėjusis dramos ir teatro, kaip grynai valstybinės įstaigos, problemomis. Plačiame K. Korsako straipsnyje „Milžino ir konkurso paunksmė" iškeliami „Milžino paunksmės" meniniai privalumai, tačiau tuo pat metu akcentuojamas jos „socialinis užsakymas"— saitai su buržuazinės vyriausybės organizuojamu ir plečiamu Lietuvoje kunigaikščių kultu. Premijos neskyrimas akivaizdžiai įrodąs oficialiojo skonio sumenkėjimą, valdžios estetinį trumparegiškumą, jos orientavimąsi vien į primityvų, meniškai atgyvenusį, tačiau atvirai agitacinį, „ryškia patriotine politūra" padengtą meną [13].

Klerikalinių sluoksnių požiūris į „Milžino paunksmę" nepasikeitė ir vėliau; tai rodo ne tik kūrinio recenzijos, bet ir Valstybės teatrui daromas spaudimas, kad pjesė nebūtų įtraukta į repertuarą [14], taip pat premjeros Jaunųjų teatre metu F. Kiršos paleistas gandas, jog kūrinyje

---

daugiau pamfletas lenkams, neg meno, paremto istorijos tikrumu, kūrinys. Be to, pamfletas lenkų vyskupam Olesnickiui ir Ciolkui. Galbūt Olesnickis ir buvo nemoralus, o Ciolek Vytautui pataikavo. Istorijos faktas tačiau negali, jury pasirodė, nusverti visako ir pateisinti drastiškumus. Tokių šlykštynių, kokių prikalba vienas antram tuodu vyskupu, nebuvo iš scenos girdėta ir vargu bau tai naudinga jaunimui lektūra. Reginys, kaip Olesnickis smaugia savo mergšę * (*spausdinant ta scena išmesta dideliam veikalo pliusui), pabaigė nulemti dviejų jury narių nuomonę, kad Vytauto D. komitetas negali dėti ant to veikalo savo, kaipo leidėjo ir skleidėjo, vardo" (*Tumas J.* Dėl literatūros konkurso.— Lietuvos aidas, 1932, gegužės 14). Variantas su Liucijos smaugimu yra išlikęs (žr. *Sruoga B.* Milžino paunksmė (mašinraštis).— Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина, Лит. 13/28, с. 91—92).

[12] Žr. nežinomo asmens pokalbį su F. Kirša 1938, lapkričio 21.— MACBR, f. 12, b. 528, p. 98—99. F. Kirša čia nurodo negalėjęs duoti valstybinės, „vytautinės", premijos kūriniui, kuris užgauna „tam tikras žmonių grupes".

[13] *Radžvilas J.* Milžino ir konkurso paunksmė.— Kultūra, 1933, Nr. 1, p. 39—45.

[14] Teatro sezoną pabaigus.— Naujoji romuva, 1932, Nr. 25, p. 597—598.

vaizduojami tuometinio Lietuvos prezidento šeimos santykiai [15].

B. Sruogos požiūris į „vytautinį" konkursą išryškėja iš straipsnio „Ką Vytautas Didysis pasakytų apie savo komitetą" [16]. Šiame straipsnyje, pasirašytame J. Pronskaus pavarde, B. Sruoga įrodinėjo, kad, priimdama sprendimą, žiuri savavališkai keitė konkurso sąlygas, po laiko įsivedė papildomų reikalavimų dėl veikalų ideologijos, meninio lygio, taikė besivaržantiems dėl premijos nevienodus kriterijus (pvz., dėl autorystės slaptumo). Iš konkurse dalyvavusių veikalų geriausiai vertinamos A. Vienuolio „Kryžkelės",— kiti apibūdinami kaip nenusisekę tiek istoriškai, tiek ir meniškai. Konkurso nuotaikų padiktuota ir „Milžino paunksmės" autorecenzija. „Veikalo meninką įvertinimą paliekant specialistams", čia vis dėlto užsimenama apie savitą dramos konstrukciją (Vytauto pristatymas), istorinių personažų (ypač Jogailos) traktuotės naujumą, garbų autoriaus santykį su istorija, tačiau daugiausia vietos skiriama polemikai su veikalo oponentais, bandoma atremti priekaištus dėl Zbignievo ir Cioleko negatyvumo (jie esą tiksliai istoriškai atkurti), dėl drastiškų posakių („penkiolikto šimtmečio pradžioje Rytų Europoje salioninė dabartinių lenkų kalba nebuvo vartojama").

Nemaloni „Milžino paunksmės" nepremijavimo istorija vis dėlto neatgrasė rašytojo nuo dramaturgijos. Priešingai, su šiuo veikalu B. Sruoga pajuto apčiuopęs kažką nauja, esminga savo kūrybiniame kelyje. Tai lietė ne tik dramaturgiją kaip žanrą, bet ir patį dramos tipą, į kurį jis, kaip rodo rankraščiai, ėjo ne taip lengvai, palaipsniui nugalėdamas įprastinės, tuomet vyravusios maironiškojo tipo istorinės dramos stilistiką, jos istoriškumo sampratą, įprastines istorinių personažų traktavimo kalkes. Šiuo at-

[15] V. Sruogienės laiškas autoriui 1970, balandžio 20.

[16] Lietuvos žinios, 1932, rugsėjo 1, 2, 3. Galimas dalykas, kad tai ne vienintelis B. Sruogos straipsnis konkurso klausimu. Analogiški argumentai, be to, gana sruogišku stiliumi dėstomi ir Vumklunks slapyvardžiu 1932 m. balandžio 29 d. pasirodžiusiame straipsnelyje „Keistas ir nesuprantamas konkursas" (7 meno dienos, 1932, Nr. 82, p. 16—18).

žvilgiu „Milžino paunksmė" — novatoriškas kūrinys tiek pačios B. Sruogos kūrybos, tiek ir visos istorinės lietuvių dramaturgijos mastu.

Vėlesnės trys dramos — „Radvila Perkūnas", „Baisioji naktis" ir „Aitvaras teisėjas" — viena po kitos pasirodė 1935 m.

Pirmuosius pranešimus apie „Radvilą Perkūną" spaudoje galime rasti dar 1933 m. rudenį [17], tuo pat metu žurnale „Motina ir vaikas" paskelbiama ir nedidelė veikalo ištrauka. Po metų, 1934 m. rudenį, visas kūrinys išspausdinamas žurnale „Jaunoji karta", o netrukus — ir atskiru leidiniu. Veikalas, atrodo, buvo sumanytas ir pradėtas kaip istorinė drama, vaizduojanti XVII a. pr. Lietuvos įvykius — Radvilų ir Katkų ginčą, tačiau, kompozitoriaus J. Karnavičiaus ir A. Olekos-Žilinsko įkalbėtas, B. Sruoga pakeitė ankstesnį sumanymą, pergrupavo medžiagą ir parašė libretą operai (muziką sukūrė J. Karnavičius). Rašė libretą, kaip liudija artimieji, nelabai noromis, vis gailėdamasis, kad muzikiniame kūrinyje negali išnaudoti visų fabulos galimybių.

Apie „Baisiąją naktį" B. Sruoga pradėjo kalbėti ankstyvą 1934 m. pavasarį, tačiau sėsti prie stalo neskubėjo — laukė vasaros, norėdamas susikaupti vien prie šio darbo. Kūrinys buvo parašytas Būgiuose liepos—rugpjūčio mėnesiais. Kaip paprastai, dieną — prie ūkio darbų ar vaikščiodamas po laukus, mišką — B. Sruoga apgalvodavo kūrinio scenas, o naktimis užsidaręs rašė tekstą.

„Baisioji naktis" — vienintelė istorinė B. Sruogos drama, kurioje rašytojas rėmėsi ne istoriniais šaltiniais, o savo paties atsiminimais ir išgyvenimais. Konkretesnė veiksmo vieta dramoje nenurodyta („veiksmas vyksta Lietuvoje"), tačiau iš daugelio fabulos momentų nesunkiai galima identifikuoti 1905 m. Vabalninko ir jo apylinkių įvykius, kuriuos B. Sruoga, dar vaikas, iš arti stebėjo ir net juose dalyvavo. Neatsitiktinai, skaitydami šį kūrinį, Sruogų kaimynai Baibokuose atpažino daugelį „Baisiosios nak-

[17] „Balys Sruoga parašė..." — Naujoji romuva, 1933, Nr. 146, p. 838.

ties" veikėjų [18]. Skumbinų charakteriai turi B. Sruogos tėvų, brolių bruožų, sutampa jų gyvenimo peripetijos. Vaistininkas Velbieka primena Vabalninko vaistininką K. Matulį. Linksmakalbį, gyvą, padaužišką Juliką Laučką inspiravo B. Sruogos dėdės iš Petriškių Juliaus Lomano, daugelio vadinamo Juliku, spalvingas charakteris. Kai kurių prototipų nereikėjo net atpažinti — jie (daugiausia mitingo dalyviai valstiečiai, caro valdininkai, Berklainių dvaro savininkas Ropas) dramoje figūruoja savo vardais ir pavardėmis.

Drama pradėjo rutuliotis nuo ryškiausio į autoriaus sąmonę įstrigusio tų dienų įspūdžio — gando apie juodašimčius. Kas jie tokie, tada nežinojo niekas, tik buvo kalbama, kad jie siaubte nusiaubia kaimus ir miestelius, išpjauna gyventojus. Žmonės ginklavosi kuo galėdami, buvo išstatytos sargybos, o moterys degino žvakes ir vilkosi laidotuvių rūbais. Visas valsčius keletą speiguotų žiemos naktų nemiegojo, o kažkam iššovus ir dėl to pradėjus skambinti varpu, prietemoj ko neišžudė vieni kitų. Formuojantis fabulai, kelis kartus keičiantis atskirų scenų turiniui ir veiksmo eigai, net veikėjams, juodašimčių tema tarsi atsitraukė: galutiniame variante ji iškyla tik finalinėse scenose, tačiau lieka stipriausiu akcentu. Juodašimčių temos padiktuotas ir dramos pavadinimas.

Vaizduojamų istorinių įvykių artumas, įspūdžių, kuriais remiamas dramos pasaulis, konkretumas — naujas dalykas B. Sruogos dramaturgijoje. Vis dėlto ir šis kūrinys natūraliai išsiteko „Milžino paunksmės" suformuotos „sruogiškosios" dramos vagoje: įvykiai ir čia poetiškai pakylėti, įgavę emocinės jėgos ir filosofinio atitrauktumo. Ypač tai ryšku paskutinėse „Baisiosios nakties" scenose.

Trečiasis 1935 m. pasirodęs kūrinys — vaikams skirta eiliuota pasaka „Aitvaras teisėjas". Jos sumanymas, kaip minėta, siejasi su teatro seminaru, kuriame 1934—36 m. daug dėmesio skiriama vaikų dramaturgijai ir spektakliams. Diskutuodamas dėl jų, B. Sruoga vis ragino klau-

[18] Žr. J. Klingos laiškus B. Sruogai 1935, lapkričio 8, 1936, vasario 4.— LKLIR, f. 1, b. 4017.

sytojus išmėginti savo jėgas dramaturgijoje, o prieš 1934 m. atostogas tiesiog paskelbė konkursą, kuriame pasižadėjo dalyvauti šeši autoriai, tarp jų ir pats profesorius. Rudenį bandymai buvo pateikti kolegoms svarstyti. Perskaitė savo pjesę ir B. Sruoga. Studentai linko manyti, jog „Aitvaro teisėjo" sumanymą, gal net vieną antrą sceną profesorius turėjo dar tada, kai siūlė varžybas. Beje, visas „konkurso" sumanymas greit pakrypo kiek kita linkme: 1934 m. rudenį B. Sruoga užmezgė glaudesnius ryšius su radiofonu, tad seminaro dalyviai pabandė kurti radijo dramaturgiją vaikams [19].

Nemažas impulsas atsirasti „Aitvarui teisėjui", kaip kad vėliau poemai „Giesmė apie Gediminą" ar apysakai „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus", buvo ir dešimtmetė Dalia. Su ja ir su kitais vaikais B. Sruoga net „konsultavosi" — vos parašęs skaitė jiems atskiras scenas, žiūrėjo, kaip jie reaguoja [20].

Iš šių trijų kūrinių neabejotinai didžiausio visuomenės ir kritikos susidomėjimo susilaukė „Baisioji naktis". Pasirodžius knygai, o 1936 m. pavasarį ir spektakliui Valstybės teatre, buvo nemaža diskutuojama dėl dramoje pavaizduotų įvykių ir personažų tipiškumo, dėl sceninių dramos savybių.

Po „Aitvaro teisėjo" B. Sruoga vėl grįžo prie istorinės tematikos, 1938 m. atskiru leidiniu pasirodė nedidelė jo drama „Algirdas Izborske" (apie šio kūrinio gimimą smulkesnių žinių nėra). Tais pat metais almanache „Prošvaistė" spausdinami dar vienos istorinės B. Sruogos dramos — „Kazimiero Sapiegos" fragmentai,— tai vienas iš geriausių rašytojo kūrinių, pradėtas bene 1937 m.[21] ir baigtas rašyti tik 1941 m., pirmosiomis hitlerinės okupacijos Lietuvoje dienomis.

---

[19] Žr. Teatro seminaro protokolai 1934, kovo 3, gruodžio 8, 1935, kovo 9.— LKLIR, f. 1201, 1206, 1207; Tobulinama radijofono programa.— Naujoji romuva, 1934, Nr. 196, p. 716; Konkursas scenos vaizdeliams parašyti.— Akademikas, 1934, Nr. 15, p. 352; D. Čibo atsiminimai.— BSMA, p. 339—341.

[20] E. Rimkaitės atsiminimai (autoriaus archyvas).

[21] Žr. Literatūros naujienos.— Naujoji romuva, 1937, Nr. 8, p. 188.

Šie veikalai (prie jų dar būtina pridėti 1940—41 m., tarybiniu laikotarpiu, sukurtą „Apyaušrio dalią") galutinai įtvirtino ir išplėtojo „Milžino paunksmėje" B. Sruogos susiformuotos dramos modelį, kuriame kaip esminiai bruožai iškyla tautos likimo, žmogaus ir tautos santykio problematika, poetinė įvykių ir personažų traktuotė, teatralumo ir lyrizmo samplaika.

2

Istorinė drama, kurią B. Sruoga plėtojo,— vienas iš dviejų kardinalinių lietuvių dramaturgijos kelių, išryškėjusių XIX a. antroje pusėje, kada iš viso Lietuvoje prasideda dramos žanro raida. Jau pirmasis plačiau pasireiškęs lietuvių dramaturgas A. Fromas-Gužutis lygia greta kūrė tuometinį gyvenimą vaizduojančias realistines pjeses bei komedijas ir herojinės-romantinės dvasios dramas apie Lietuvos praeitį: „Vaidilutė, arba Žemaičių krikštas", „Gedimino sapnas", „Kauno pilies išgriovimas 1362 m.", „Eglė, Naujapilės kunigaikštytė" ir kt. Į Lietuvos istoriją krypo ir daugelio kitų XIX a. pabaigos—XX a. pradžios lietuvių dramaturgų — V. Pietario („Kova ties Žalgiriais"), M. Šikšnio („Pilėnų kunigaikštis"), G. Landsbergio-Žemkalnio („Birutė", „Blinda") — akys ir širdys.

Legendine istoriškumo samprata, herojiniu-romantiniu patosu šie kūriniai yra susiformavę lenkų romantinės istorinės literatūros dirvoje, neretai naudojosi jos patirtimi, veikėjų bei fabulų aruodu. Ypač plačiai Lietuvoje buvo žinoma istorinė J. Kraševskio kūryba, iš dramų — A. Asniko „Kęstutis". Veikė ir kitos šio tipo kaimyninės literatūros, beje, irgi daug ką sėmusios iš lenkų romantizmo, pvz., Aspazijos „Vaidilutė". Iš antros pusės, XIX a. pabaigos—XX a. pradžios istorinė lietuvių drama, kaip ir šio tipo bei stilistikos „Aušros" romantinė poezija, buvo suponuojama prieš carizmą nukreipto nacionalinio judėjimo poreikių, „tautos budinimo" interesų. Ji atitiko tuometinės publikos poreikius ir skonį, todėl geresnieji veikalai (visų pirma „Pilėnų kunigaikštis") perėjo

per mėgėjų scenas, buvo žinomi visoje Lietuvoje, nors, nepasižymėdami ryškesniais meniniais savumais, ir liko lietuvių literatūros periferijoje.

„Milžino paunksmės" rašymo metu, paskelbus Vytauto 500-ųjų mirties metinių jubiliejų, šio tipo istorinė dramaturgija Lietuvoje išgyveno savotišką pakilimo bangą. Trečiuoju dešimtmečiu istorinės draminės trilogijos ėmėsi Maironis, vieną po kitos paskelbęs „Kęstučio mirtį", „Vytautą pas kryžiuočius" ir „Vytautą Didįjį — karalių". Pasipylė antraeilių rašytojų sukurtos istorinės pjesės: šalia ankstesnių veikalų — J. Švaisto „Lenkų karalaitė" (1921), O. Pleirytės-Puidienės „Skirmunda" (1921), J. Skruodžio „Jogaila" (1923), „vytautinių" metų proga buvo paskelbtos J. Tauronio „Vytautas pančiuose" (1930), S. Keblo „Mūšis ties Vilkmerge" (1931), J. Skinkio „Kunigaikštis Rimgaudas" (1932), konkurse dalyvavusi V. Bičiūno drama „Žalgiris" (1932). Madingomis tapo misterijos istoriniais siužetais; jos buvo vaidinamos po atviru dangumi, su chorais, pirotechniniais efektais, dalyvaujant savanorių statistų būriams ir net raiteliams. Daugelis jų autorių šiuo „patriotiniu" patosu ir išviršiniu istoriniu anturažu ir apsiribojo, tik atskiri misterijų kūrėjai (o jas rašė ir žymūs lietuvių rašytojai — V. Krėvė, V. Mykolaitis-Putinas) sugebėjo suteikti šiam žanrui filosofinės gilumos.

Ir vis dėlto romantiškoji istorinė patriotinė dramaturgija, kaip ir panašių užmojų bei meninio lygio proza, šiuo laikotarpiu greičiau pasirodė išsisėmusi, o neretai skambėjo tiesiog kaip literatūrinis anachronizmas. Ypač tai ryškėjo gretinant ją su naujo tipo istorinėmis dramomis, susiformavusiomis modernizmo krypčių, pirmiausia neoromantizmo, kontekste. Į literatūrinę savimonę jau buvo įėję V. Krėvės „Šarūnas" ir „Skirgaila", naują rašytojų požiūrį į istoriją rodė atskiros L. Giros, K. Puidos, V. Mykolaičio-Putino istorinės dramos. Jų autoriams istorija buvo bendražmogiškų kolizijų arena, kurioje kryžiavosi nekasdieniškos personažų aistros, o patys personažai kas žingsnis sprendė gyvybės ir mirties problemas, vertusias juos ne tik atskleisti savo žmogiškąjį aš, bet ir

susimąstyti apie žmogaus būties prasmę, istorijos dėsnius. Pirmame plane atsidūrė filosofiniai-psichologiniai aspektai, atsivėrę dramose, pirmiausia V. Krėvės, su plačių apibendrinimų galia ir gilaus tragizmo nuotaika.

Galima būtų laukti, jog B. Sruoga, artimai susijęs su lietuviškojo neoromantizmo plėtote savo poezija ir 1915—23 m. straipsniais, savaime pasuks šiuo akivaizdžiai perspektyvesniu keliu, tuo labiau kad V. Krėvės draminė kūryba jį iš tiesų žavėjo. Tačiau ir dramaturgijoje B. Sruoga ieškojo savo kelio, atsiremdamas tiek į romantiškąjį, tiek ir į neoromantinį istorinės lietuvių dramos tipus, juos savotiškai sintetindamas ir transformuodamas.

Pagrindinis tikslas, kurį B. Sruoga kėlė istorinei dramaturgijai ir grožinei literatūrai istorijos tematika, buvo analogiškas senosios romantinės lietuvių literatūros užmojams. Tai tautinės savimonės, tėvynės meilės žadinimas, ieškojimas praeityje tokių tautos gyvavimo momentų, kurie rašytojo amžininkams įkvėptų nacionalinio išdidumo, pareigos ir pasitikėjimo. „Praeities veikėjų ir įvykių gaivinimas dailiojoje kūryboje — svarbus ir reikalingas dalykas,— sakė rašytojas 1938 m.— Jisai tautas sustiprina, padrąsina, paskatina naujiems žygiams" [22]. Savo draminę kūrybą rašytojas ne sykį, visų pirma pačių dramų pratarmėse, yra apibūdinęs kaip siekimą atgaivinti vieną ar kitą Lietuvos praeities epizodą, istorinį asmenį, parodyti tos praeities didingumą.

Šitoks B. Sruogos požiūris, be abejo, artimas to meto oficialiųjų sluoksnių pozicijai, tuo labiau kad ne vieną istorijos problemą rašytojas traktavo, nenutoldamas nuo vyraujančių tuometinės lietuvių istoriografijos tendencijų. B. Sruogos draminėje kūryboje neabejotinai paliko pėdsakų ir buržuazinė tautinės vienybės koncepcija („Radvila Perkūnas"), padidintas dėmesys nacionalinių aspiracijų apraiškoms, paliekant nuošalyje platesnius socialinio gyvenimo aspektus („Baisioji naktis"), ir tuomet paplitęs, oficialiosios kritikos puoselėjamas feodalinės Lietuvos, jos kunigaikščių kultas („Algirdas Izborske"). Neatsitik-

[22] *Morkus Dilgelė.* Pasigailėkite istorijos! — Akademikas, 1938, Nr. 15, p. 307.

tinai „Milžino paunksmės" genezė susijusi, kaip matėme, su Vytauto mirties 500-ųjų metinių minėjimu, išreiškusiu buržuazinės valdžios ideologiją ir pastangas įsitvirtinti. Su 1905 m. revoliucijos trisdešimtmečiu, kurį spauda plačiai pažymėjo kaip Lietuvos autonomijos reikalavimų sukaktį, gali būti siejama „Baisioji naktis". Atsiradusi greta atsiminimų periodikoje, J. Marcinkevičiaus trijų dalių romano „Mes ateinam!", P. Rusecko novelių knygos „Išniekintos vėliavos" ir kt., ši drama, iš vienos pusės, palietė tuo metu ne visai — valdančiųjų sluoksnių akimis žiūrint — populiarią temą, iš antros — sprendė ją tuometinės istoriografijos rėmuose.

Pastangas „stiprinti tautos dvasią", „ruošti tautą dideliems žygiams" kaip savo tikslą suformulavo ir istorikų bei literatų grupė, užsimojusi organizuoti kūrinius istorinėmis temomis. Į šią grupę, susibūrusią prie Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungos, įėjo K. Avižonis, K. Binkis, P. Cvirka, J. Puzinas, V. Sruogienė, D. Čiurlionytė-Zubovienė ir kt. B. Sruoga buvo vienas šio sąjūdžio kėlėjų, išrinktas į specialų vykdomąjį komitetą, kuris netrukus per spaudą ir laiškais kreipėsi į rašytojus, skatindamas juos kurti „ryškesnius praeities gyvenimo momentus ir žymesnius asmenis" vaizduojančius, jaunimui pritaikytus grožinius ar istorijos populiarinimo veikalus. Buvo išvardytos pavyzdinės temos, pažadėta istorikų pagalba renkant medžiagą ir rašant. Tik sutelkus jėgas, komiteto nuomone, „mūsų tautai bus padarytas tas darbas, kurį lenkams jau seniai yra padarę Senkevičius, Kraševskis, Vyspianskis..." [23]

Kita vertus, B. Sruoga gerai jautė tokios literatūros ribotumą: neretai prasikišantį banalų patriotizmą, primityvų istorizmą, šovinistines kai kurių autorių aspiracijas, abejingumą meninei vertei. Straipsniuose „Pasigailėkite istorijos!" ir „Apie idėją su kelnėm ir nuliaupsintus herojus" (abu 1938 m.) jis nedviprasmiškai kalba apie „kultūrinio neskoningumo ir menkystos jūrą", kurioje tirpsta

[23] Žr. iniciatyvinio susirinkimo protokolą 1938, kovo 22 ir vykdomojo komiteto raštą V. Mykolaičiui-Putinui 1938, balandžio 12.— LKLIR, f. 1, b. 3676.

atskiros geresnės dramos. Menkaverčiai kūriniai nekelia susidomėjimo istorija, o priešingai — ją subanalina ir susentimentalina. Prie tokių kūrinių minėtuose straipsniuose priskiriamos ne tik tuomet populiarios, dažniausiai gamtoje atliekamos misterijos istorinėmis temomis, bet ir Valstybės teatre suvaidinta Maironio istorinė tragedija „Vytautas Didysis — karalius", tiesa, be poeto pavardės. „Jų pasisekimas oficialėse iškilmėse patikrintas: veikalas, tiesa, blogas, bet užtat patriotizmas — geras!" [24]— tyčiojasi B. Sruoga. Svarbiausi tokių veikalų trūkumai: menkas vaizduojamo laikotarpio pažinimas (šiuo atžvilgiu kūriniai esą tik „neva istorija, tarytum ankstybojo romantizmo laikais" [25]) ir nuolat prasikišantis pigiausias patriotizmas, atvedąs dramaturgus į pompastiškumą, banalią simboliką, personažų skirstymą į „savus" ir „svetimus", pirmųjų idealizaciją, o antrųjų besaikį murzinimą. „Saulė nuo herojaus kaktos niekuomet nenusileidžia. Ir piktas vėjas niekuomet pro jo pastogės plyšius nepučia,— su jam būdinga ironija aptaria tokią dramaturgiją B. Sruoga.— Bet užtat jo priešininkas, kuris kiekviename gyvesniame literatūros veikale turi figūruoti, yra baisus latras. Drauge jis yra ir nesuvirškinama menkysta. Jis ir klastingas, ir sukčius, ir melagis, ir apsirijėlis, ir merginikas, ir bailys, ir visokių kitų didžiųjų nuodėmių apsėstas. Stačiai velnio išpera jisai, ar net dar prastesnės kilmės" [26].

Šiais aistringais žodžiais B. Sruoga išsakė ir savo paties dramaturgijos principus.

Ankstyvajai lietuvių dramaturgijai, atsiremiančiai į XIX a. lenkų romantikų kūrybą, istorija buvo daugiau pretekstas fantazuoti. Naujieji laikai iškėlė požiūrį į istoriją kaip į bendražmogiškumo modelių seriją. B. Sruogai istorinė drama buvo prisilietimas prie tautos gyvenimo faktų, kuriuos reikėjo pažinti, perprasti, įsisąmoninti, trūkstamas grandis užpildant gilių studijų koreguojama

[24–25] *Morkus Dilgelė.* Pasigailėkite istorijos! — Akademikas, 1938, Nr. 15, p. 308.

[26] *Morkus Dilgelė.* Apie idėją su kelnėm ir nuliaupsintus herojus.— Akademikas, 1938, Nr. 16, p. 337.

nuojauta. Beveik visos jo dramos rėmėsi nuodugniu istorijos šaltinių ir veikalų studijavimu. Jis ne tik kruopščiai aiškinosi kūrinyje tiesiogiai vaizduojamus faktus ir žmones, bet ir stengėsi apčiuopti epochą, jos politinį veidą, materialinės bei dvasinės kultūros poreiškius. Tuo jis skyrėsi nuo V. Krėvės ir Putino, kūrusių daugiau legendinę, „priešistorinę" Lietuvą („Šarūnas") ar abstraktaus senovės krašto vaizdą („Valdovas").

Studijuodamas istoriją, B. Sruoga turėjo nemaža pagalbininkų, pirmiausia žmoną V. Daugirdaitę-Sruogienę. Istorijos mokytoja, ji kur kas plačiau negu to reikalavo darbas mokykloje domėjosi Lietuvos praeitimi, paruošė ir išleido kelis pedagoginius leidinius — Klaipėdos krašto mokykloms skirtą „Lietuvos istoriją" (1935), chrestomatiją „Lietuvos istorijos vaizdai ir raštai" (1939). Namuose nuolat buvo istorinės literatūros, pakliūdavo ji į rankas ir B. Sruogai, kuris nebuvo abejingas kūrybiniam žmonos darbui, neretai patardavo, redaguodavo, kartu su ja studijuodavo kitakalbius šaltinius [27]. „Kartu skaitydavom lotyniškus, vokiškus tekstus, interpretavom" [28],— prisimena V. Sruogienė periodą prieš „Milžino paunksmę". Be to, rašytojas palaikė artimus santykius su to meto žymesniais lietuvių istorikais — kolegomis iš Humanitarinių mokslų fakulteto: profesoriais I. Jonynu, Vacl. Biržiška, A. Janulaičiu, L. Karsavinu. Šie žmonės nuolat skatino B. Sruogą rašyti istorinius kūrinius, siūlė konkrečias temas, o susidomėjus kuriuo nors istoriniu asmeniu ar laikotarpiu, rinko ir nešė reikiamas knygas, patardavo. Kai kurie B. Sruogos dramų rankraščiai yra praėję istorikų „korektūrą": buvo jų skaitomi ir istoriniu požiūriu tikslinami. Bendraudamas su istorikais, rašytojas galėjo tiesiogiai jausti istorijos mokslo procesą, besiformuojančias koncepcijas, kurios atsispindėdavo ir jo kūriniuose (pvz., Jogailos traktavimas „Milžino paunksmėje"). Pokario metais rašyta „Barbora Radvilaitė" taip pat tam tikru mastu inspiruota istorikų, šiuo atveju I. Andrulytės-Aleksienės,

[27] Yra išlikęs B. Sruogos ranka rašytas „Lietuvos istorijos" įvado projektas (LKLIR, f. 53, b. 608).

[28] V. Sruogienės laiškas autoriui 1978, kovo 11.

kuri, rašydama diplominį darbą apie Žygimantą Augustą, stengėsi surinktąja medžiaga sudominti rašytoją [29].

Ne sykį galima konkrečiai nurodyti, iš kokios medžiagos susiformavo vienos ar kitos B. Sruogos dramos griaučiai. „Milžino paunksmės" sumanymas, pavyzdžiui, gimė skaitant Vytauto laiškus iš „Codex epistolaris", vokiečių ir J. Dlugošo kronikas. „Algirdas Izborske" parašytas pagal metraščius (Algirdo charakteristikai taip pat naudotasi I. Jonyno tyrinėjimais), o „Radvila Perkūnas"— išstudijavus lenkiškai XIX a. išleistą šį didiką liečiančią istorinę medžiagą. Kurdamas „Apyaušrio dalią", B. Sruoga pirmiausia naudojosi A. Janulaičio studija „Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje Lietuvoje" (1910), apie A. Tyzenhauzo asmenybę ir veiklą, be to, turėjo sukaupę žinių V. Sruogienė, I. Jonynas [30]. Lenkiškas, prancūziškas istorijos mokslo knygas V. Sruogienė gabeno iš bibliotekos ir rašant „Kazimierą Sapiegą". Buvo perskaityti Marysenkos laiškai, T. Želenskio-Boy knyga „Marysenka Sobieska", A. Olizarovijaus tekstai.

Apie savo istorines studijas rašytojas ne sykį yra užsiminęs ir viešai. Galima net sakyti, jog istorinį savo kūrinių pamatą jis tiesiog sąmoningai demonstravo. „Vaizdelyje budinamieji įvykiai pagrindiniais bruožais atitinka istorijos įvykių eigą" [31],— nurodoma „Algirdo Izborske" įvade. „Radvilos Perkūno" gale įdėtas net panaudotų knygų sąrašas — trylika studijų ir šaltinių rinkinių. Pirmąją 1938 m. periodikoje skelbtą „Kazimiero Sapiegos" ištrauką lydi išnaša, jog medžiaga šiam fragmentui imta iš H. Ževuskio „Šlėktos atsiminimų", paskelbtų dar 1839 m.[32] Prie daugumos B. Sruogos dramų pridėtos pratarmės, kuriose autorius plačiai apžvelgia kūrinyje vaizduojamą laikotarpį. Prie „Radvilos Perkūno" pateikiama žinių apie politines ir religines kovas Lietuvoje XVI—

[29] I. Andrulytės-Aleksienės atsiminimai.— SME, inv. Nr. 1280 Rp.

[30] Žr. *V. D-tė S. [Sruogienė V.]* „Nevainikuotas Lietuvos karalius": A. Tysenhausenas ir jo pastangos sukurti ūkiu ir kultūra stiprią Lietuvą.— Lietuvos aidas, 1933, gruodžio 2; I. Jonyno rankraščius apie A. Tyzenhauzą.— MACBR, f. 105, b. 40, 41, 214.

[31] *Sruoga B.* Algirdas Izborske.— K., 1938, p. 10.

[32] *Sruoga B.* Nuodėmingos galvelės.— Prošvaistė, 1938, kn. 2, p. 21.

XVII a. sanvartoje, valdant Žygimantui Vazai, prie „Baisiosios nakties"— apie 1905 m. „revoliucijos vėtrą", kuri, pagal autorių, buvo „kažkoks staigus mūsų tautinės bei valstybinės sąmonės pabudimas". „Algirdo Izborske" pratarmėje siekiama sukurti romantizuotą Algirdo paveikslą, ypač pabrėžiant šio kunigaikščio kultūrą, religinę bei ideologinę toleranciją. Analogiška pratarmė parašyta, tik liko rankraščiu, ir dramai „Apyaušrio dalia". Jame svarstomos 1769 m. valstiečių sukilimo Šiaulių ekonomijoje priežastys ir eiga, Lietuvos paiždininkio Antano Tyzenhauzo asmenybė. Minėtuose įvaduose neretai minimi istorikų veikalai, jais remiamasi ar su jais ginčijamasi. Lygiai taip pat rašytojas galėjo ištisomis valandomis režisieriui ar aktoriui aiškinti kurį nors istorinį dramos įvykį ar personažą.

Užtat B. Sruoga labai jautriai reaguodavo, jei kas suabejodavo jo dramų istoriniu tikslumu. Kai operos „Radvila Perkūnas" premjeros išvakarėse režisierius P. Oleka viešai pasiskundė sunkumais, kurių „turėta į operą žiūrint istoriniu atžvilgiu": „veiksmas vyksta ir prie Aušros Vartų, o tuo metu Aušros Vartų dar nebuvo" [33], į režisieriaus pastabą B. Sruoga tučtuojau atsakė viešu laišku, kuriame, remdamasis enciklopedijomis bei specialia istorine literatūra, įrodinėjo savo teisumą. Tuo pat metu pasiuntė privatų laišką Valstybės teatro administracijai, kuriame geliamu tonu teiravosi, „kokiais sumetimais besivaduodamas V. Teatras Jono Karolio Katkaus barzdą prisiuvo Jeronimui Katkui, o patį Joną Karolį Katkų apaugino Bogdano Chmelnickio ūsais". Prie laiško pridėtas mokyklinis Lietuvos istorijos vadovėlis su šių istorinių veikėjų portretais [34].

Kartu B. Sruoga puikiai suprato, jog istorine medžiaga paremtas kūrinys nėra istorijos mokslo traktatas. „Literatūros veikalas,— akcentuojama specialiai šiam klausimui skirtame straipsnyje „Istorinė teisybė dailiojoj lite-

[33] Opera apie Radvilą Perkūną: Ką sako operos režisierius Oleka.— XX amžius, 1937, vasario 13.

[34] B. Sruogos laiškas Valstybės teatro sekretoriui S. Grigaliūnui 1937, vasario mėn.— LKLIR, f. 1, b. 4014.

ratūroj",— pirmoj eilėj yra *meno* veikalas, gyvenąs savais vidujais įstatymais" [35]. Rašytojui visų pirma turi rūpėti meninė tiesa — minties svarumas ir įtaigumas, gyvi, pilnatviški personažų charakteriai, fabulos nuoseklumas, jos gyvas tekėjimas, atskirų dalių logika. „Rašytojas iš praeities medžiagos kuria visiškai naują organizmą besivadovaudamas meninėmis idėjomis ir savo individualia psichologine forma",— rašė B. Sruoga „Apyaušrio dalios" pratarmėje, ten pat pažymėdamas, kad „literatūros kūrinys, pagrįstas esmėje istorijos medžiaga, istoriniu gali būti laikomas tiktai grynai literatūrine prasme" [36].

Filosofinis poetinis istorinių įvykių įprasminimas būdingas ir paties B. Sruogos dramoms. Viską čia lemia autoriaus mintis. Ji ne tik persmelkia kiekvieną epizodą, bet ir formuoja sudėtingą dramos struktūrą, kurioje atskiri praėjusių amžių įvykiai ir žmonės įgauna glaudų tarpusavio priežastingumą, darosi konceptualūs, aktualūs savo išgyvenimais ir likimu XX a. žmogui. Kartu jie tampa dinamišku, prieštaringu, išoriškai ir vidujai įtemptu, koncentruotu dramos pasauliu, kuriame kiekvienas reiškinys ar personažas iškyla konfliktui būtina savo dalimi, nuo dramos visumos neatskiriamu aspektu.

Kita vertus, B. Sruoga nežiūrėjo į istoriją kaip į paraboliškų situacijų šaltinį, nesižavėjo moderniais autoriais, kurie istorijoje teieško situacijos, kad galėtų patogiai realizuoti savo išankstinę idėją. Sprendžiant iš užuominų rašytojo laiškuose bei artimųjų atsiminimų, kūrinio užuomazga būdavo susidomėjimas kuriuo nors Lietuvos istorijos laikotarpiu ar asmenimis, kurie labiausiai atitikdavo jo to meto nuotaiką, patraukdavo vienos ar kitos jį jaudinusios problemos galimybe. Tolesnių istorinių studijų metu B. Sruoga ne tik stengdavosi pajusti vaizduojamo laikotarpio politinius ir etinius konfliktus, žmonių galvoseną, bet ir suformuluoti kūrinio idėją. Lygiagrečiai su istorijos studijomis plėtojosi kūrinio mintis, fabula, ryš-

[35] *B. S.* Istorinė teisybė dailiojoj literatūroj.— Vairas, 1935, Nr. 7—8, p. 308.

[36] *Sruoga B.* [„Apyaušrio dalios" pratarmė].— VRBR, f. 33, b. 9, p. 10.

kėjo veikėjai ir jų susidūrimai. „Šiuo tarpu renku medžiagą, tariant fiziškai apčiuopiu būsimus personažus,— komponuoju išvaizdą, judesius, temperamentą, įsitikinimus" [37],— rašė jis, pradėdamas „Apyaušrio dalią". Istorinės medžiagos pažinimas ir struktūrinimas nenutrūkdavo ir rašant, kai autorius kuo toliau, tuo drąsiau pasikliaudavo intuicija ir vaizduote. Šios kūrybinės galios, išsiskleidusios ant objektyvių istorijos duomenų pamato, padėdavo galutinai sukomponuoti personažų santykius, atverdavo tų personažų vidinę tiesą, ne tik istorinį, bet ir psichologinį jų turinį, būtiną B. Sruogos dramai. Tokiu būdu istorinė situacija ir įgaudavo bendražmogišką prasmę — atskiri istoriniai faktai nuslūgdavo į potekstę, o stipriau iškildavo personažų jausmai, jų idėjos ir aistros, suformuojančios pamatinę kūrinio mintį.

Pradėdamas „Apyaušrio dalią", B. Sruoga, matyt, jau buvo nusibrėžęs kaip svarbiausią vaizduoti socialinį konfliktą — „vargo žmonelių" emocijas. Kūrinio pratarmėje akcentuojamos politinės, ekonominės valstiečių nepasitenkinimo priežastys, o sukilimas kvalifikuojamas kaip sąmoningas, gerai organizuotas, kaip „ryškus momentas lietuvių darbo žmonių kovoje dėl laisvės" [38]. Tačiau pirmiausia — kaip pagrindinis veikėjas — buvo atrastas Tyzenhauzas. Įdomus pasirodė šio istorinio asmens prieštaringumas: jis valingai siekia tikslo, nori supramoninti kraštą, globoja meną, o kartu nepaiso priemonių, kitų žmonių likimų, nuskurdina valstiečius. Tyzenhauze B. Sruoga matė stiprų priešą, kuris taip reikalingas dramos kūriniui, „žmogų, su kuriuo verta ir ne gėda kovoti". Dramaturgiškai ir istoriškai įdomus jam atrodė ir pradžios momentas: kurstyti pradeda šlėkta (Skačkausko epizodai), o vėliau viską į savo rankas perima valstiečiai. Protagonisto klausimas B. Sruogai kurį laiką buvo miglotas: tikrasis sukilimo vadas S. Aleksandravičius jam pasirodė neįdomus sceniškai. Viskas atsistojo į savo vie-

[37] B. Sruogos laiškas A. Venclovai 1940, gruodžio 13.— LKLIR, f. 1, b. 5132.

[38] *Sruoga B.* [„Apyaušrio dalios" pratarmė].— VRBR, f. 33, b. 9, p. 9.

tas, kai dramaturgas apsisprendė į dramos centrą iškelti pramanytą personažą — baudžiauninko dukrą Dalią (pirmuosiuose variantuose — Ievą) Radvilaitę, Tyzenhauzo pagrobtą iš gimtojo kaimo, padarytą „baleto meno pažiba pasauly", o vėliau — keršijančią už savo bei artimųjų skausmą. „Iš Janulaičio medžiagos pjesės nepadarysi,— duoda jis tik sausus faktus,— reikia fantazijos griebtis" [39],— rašė dramaturgas.

Prie savo dramų B. Sruoga dirbo iš esmės vienodai: nuo detalaus istorinių įvykių atkūrimo jis tolo į laisvesnį jų komponavimą, nuo konkretaus situacijų piešinio į platesnius bendražmogiškuosius visuomeninės ir psichologinės plotmės apibendrinimus. Iš čia dar viena jam kilusi istorinės medžiagos interpretavimo dramoje problema, kurią rašytojas pavadino „pagrindine rūpimo klausimo sunkenybe". Kiek toli autorius gali nueiti savaip interpretuodamas ar koreguodamas istoriją? „Ar yra, ar gali būti kokia riba jo korektūroms? — klausia B. Sruoga.— Jeigu tokia riba yra galima, tai kaip ji nustatyti? Iki kokio laipsnio „istorijos koregavimas" literatūros veikalui dar duos teisės vadintis istorišku ir nuo kurios vietos prasidės tendencija ir istorijos falsifikacija?" [40]

Atsakydamas į šį klausimą, B. Sruoga pirmiausia apžvelgia grožinės literatūros ir istorijos santykį nuo antikos iki realizmo ir pagrįstai nurodo ieškomosios ribos sąsają su vyraujančiomis epochos tendencijomis ir skoniu. XX a. jam atrodo kaip gyvenimiškosios, psichologinės, istorinės teisybės reikalavimų amžius,— istorinės teisybės kūrinyje recepto dabar reikią ieškoti ten, kur apskritai ieškoma kūrinio tikroviškumo esmės. Pagal B. Sruogą, tai nuo konkrečių aplinkybių, charakterio branduolio priklausantis personažo veiksmų, mąstysenos, išgyvenimų logiškas ir psichologiškas pagrindimas. Istoriškai tikroviškiausias klodas kūrinyje būna vaizduojamos gyvenimo aplinkybės, išoriniai bei vidiniai laikotarpio bruo-

[39] B. Sruogos laiškas A. Venclovai 1940, gruodžio 13.— LKLIR, f. 1, b. 5132.

[40] *B. S.* Istorinė teisybė dailiojoj literatūroj.— Vairas, 1935, Nr. 7—8, p. 308—309.

žai. Istoriškai tikroviška privalo būti ir fabula, tik ją komponuojant rašytojo teisė jau kur kas platesnė — savaip papildyti, koreguoti. Daugiausia laisvės rašytojas turi kurdamas personažus. Net imdamas juos iš istorijos šaltinių, jis gali žinomus istorinio asmens bruožus papildyti pramanytais, „turi teisę žinomus bruožus interpretuoti,— spalvinti, niuansuoti, švelninti ar ryškinti, pabrėžti ar apniaukti, dekoruoti ar supalšinti... Tai priklauso jau nuo veikalo meniškos koncepcijos, nuo rašytojo vidujo *istorinio regėjimo*",— rašoma straipsnyje „Istorinė teisybė dailiojoj literatūroj" (p. 317).

Toks B. Sruogos požiūris nėra išskirtinis. *Licentia poetica* — visuotinai pripažintas literatūros istorine tematika principas, kurį remia ir visa istorinės dramaturgijos raida. V. Šekspyras savo istorinėse kronikose gana tiksliai laikėsi istorinių R. Holinšedo kronikų, bet daug ką savaip pakeitė, F. Šileris „Don Karle" parodė Pilypą visai kitokį, negu jį nušviečia istorija, A. Puškinas pagrindė „Borisą Godunovą" legenda apie caraičio nužudymą. Tokią dramaturgo teisę sankcionavo žymieji dramos teoretikai — G. Lesingas, V. Belinskis.

B. Sruogos požiūris tiesiogiai susijęs ir su jo paties kūrybine praktika. Gana skrupulingai pateikdamas istorinius faktus ir motyvus, laikotarpio detales, dramaturgas kur kas laisviau traktuoja savo personažus, ypač tuos, ant kurių pečių gula viso veikalo prasmė. Išgalvotas, nors iš realių istorinių premisų susiformavęs personažas, kaip matėme, atsiduria „Apyaušrio dalios" centre, naujų bruožų, lyginant su istorikų charakteristikomis, įgauna ir realūs daugelio kitų B. Sruogos dramų herojai. Kartais ši istorinio personažo veiklos ir vidinio gyvenimo korektyva, paprastai neatskiriamai sulimpanti su žinomais istorijos faktais, tik kitaip juos nušviečianti visuomenine-politine ar psichologine prasme, buvo tokia netikėta ir tokia konceptuali, jog kėlė ne tik skaitytojų susidomėjimą, bet ir istorikų diskusijas. Ypač daug dėmesio susilaukė du B. Sruogos dramų paveikslai: „Milžino paunksmės" Jogaila ir Kazimieras Sapiega iš to pat vardo istorinės kronikos.

Jogaila — pamėgtas lenkų ir lietuvių istorinių kūrinių personažas. Dešimtmečių literatūrinė tradicija iki B. Sruogos suformavo gana niūrų šio asmens, tokio svarbaus Lietuvos istorijai, pavidalą. Unijos su Lenkija kaltininkas, tiesioginis ar netiesioginis savo dėdės Kęstučio žudikas, tuščios savimeilės, nepasotinamų valdžios ambicijų kupinas žmogus, nebranginąs draugystės ir savo žodžio, veidmainys ir gudrus tarsi lapė arba silpnavalis, stumdomas ne mažiau už jį menkų garbėtroškų (vienur — sesers Marės ir ant viso pasaulio įtūžusio jos vyro Vaidylos, kitur — motinos Julijonos ir klastingo jos patikėtinio Mitrofano) — iš esmės toks Jogaila iškyla A. Asniko tragedijoje „Kęstutis" (1878, liet. 1897), J. Kraševskio romane „Karalių motina" (1883, liet. 1930), V. Pietario dramoje „Kova ties Žalgiriais" (1906), Vydūno tragedijoje „Romuva" iš trilogijos „Amžina ugnis" (1912), J. Švaisto dramoje „Lenkų karalaitė" (1921), G. Chruščovo-Sokolnikovo romane „Grunvaldas" (liet. 1922), J. Skruodžio dramoje „Jogaila" (1923), J. Sužiedėlio apysakoje „Žalgiris" (1930, pagal G. Chruščovą-Sokolnikovą), Maironio trilogijoje „Kęstučio mirtis", „Vytautas pas kryžiuočius", „Didysis Vytautas — karalius" (1930). Toks jis ir B. Sruogos konkurentų, „vytautinio" konkurso dalyvių kūriniuose — V. Bičiūno dramoje „Žalgiris" (1932) ir S. Minclovo apysakoje „Daina apie sakalą" (1932). Išimtį sudaro tik keletas kūrinių, kuriuose idealizuojamas krikščionybės įvedimas Lietuvoje (A. Fromo-Gužučio „Vaidilutė, arba Žemaičių krikštas", 1910). Čia Jogaila — geras valdovas, mylįs savo pavaldinius, rūpinąsis, kad naujasis tikėjimas būtų įvestas „ramiu, malonės ir pertikrinimo būdu, o ne prievarta ir be kraujo praliejimo" [41].

Įprastinę šio istorinio asmens traktuotę primena ir kai kurie „Milžino paunksmės" Jogailos bruožai: jaunos žmonos ir priešiškai nusiteikusių dvariškių įžūliai apgaudinėjamas senis, realios valdžios neturintis karalius užkurys, daug kuo savo gimtinei nusikaltęs žmogus. Be to, tai paunksmės personažas,— virš jo, kaip ir virš visų kitų

[41] *Gužutis (Fromas) A.* Vaidilutė, arba Žemaičių krikštas.— Rýga, 1910, p. 68.

veikėjų ir įvykių, tvyro feodalinės Lietuvos galybės simbolis — poetiškas, idealizuotas Vytauto įvaizdis. Tad, kurdamas savo Jogailą, B. Sruoga nenuėjo taip toli kaip kai kurie to meto istorikai (Z. Ivinskis, J. Jakštas, S. Sužiedėlis, A. Šapoka ir kt.), savo tyrinėjimuose, pasirodžiusiuose Jogailos mirties 500-ųjų metinių proga (1934—35 m.), traktavę jį kaip gabų ir apdairų, niekuo Vytautui, Kęstučiui, aplinkiniams valdovams nenusileidžiantį politiką, ryškią, ne be teigiamų savumų asmenybę. „Milžino paunksmėje" Jogaila reabilituojamas tarsi iš vidaus — pateikiant naujus tų pačių žinomų poelgių motyvus bei priežastis, kitaip įprasminant pačius faktus, keičiant akcentus, ir tada skaitytojui darosi „žmogiškai labai gaila" šio personažo, jis ima kelti simpatiją ir „dvasinį susijaudinimą" kaip A. Tolstojaus caras Fiodoras Joanovičius to paties pavadinimo dramoje. Amžininkus, pripratusius prie kategoriškos, vienaplanės Jogailos traktuotės istoriniuose veikaluose, stebino B. Sruogos sukurto personažo sudėtingumas, filosofinė gelmė, bendražmogiškas prasmingumas. B. Sruogos dramoje Jogaila yra „gavęs tikrą gyvenimišką žmogišką veidą", yra „gyvas, žmogiškas", „visiškai gyvas", tai „viena iš įdomiausių ir gal teisingiausių ano meto figūrų interpretacijų" — buvo rašoma „Milžino paunksmės" recenzijose, atviruose laiškuose autoriui, specialiuose šiam personažui skirtuose straipsniuose [42].

Jogailos paveikslas kėlė susižavėjimą, nuostabą, o dėl Kazimiero Sapiegos buvo diskutuojama ir net abejojama. Šios diskusijos, prasidėjusios dar B. Sruogai gyvam esant, tęsiasi iki šiol. Kai kuriems istorikams atrodo, jog, kurdamas Kazimierą Sapiegą, autorius pernelyg atitolo nuo istorinės tiesos, suteikė šiam istoriniam asmeniui visiškai nebūdingų minčių ir bruožų. Tipiškas savo meto feodalas, diduomenės interesų gynėjas, Lietuvos didysis etmonas Kazimieras Sapiega dramoje iškyla kaip žmogus, ku-

[42] Žr. *Balmontas K.* Lietuvių literatūros reikalais.— Lietuvos žinios, 1932, lapkričio 24; *Vykintas S. [Povilavičius S.]* Balio Sruogos Jogaila.— Lietuvos aidas, 1933, lapkričio 25; *Klevas Dilgenis.* Bal. Sruogos „Milžino paunksmės" premjera.— Akademikas, 1934, Nr. 9, p. 204.

Kaz. Sapiega (miniai)

Žiūrėkit, žmonės, į mane. Pažįstat?
Aš etmonas didysis Lietuvos
Ir Vilniaus vaivada, pasmerktas kartuos,
Pagarsintas Europoj karo vadas,...
~~[illegible]~~
Prieš jus kaip vaikas stoviu be kepurės,
Nedrįsdamas akių pakelt į dangų.
Žiūrėkit į mane. Aš, žilas senas,
Per visą amžių kovose kapotas,
Lenkiuos prieš jus lig žemės į dulkes,
~~[illegible]~~

Elžbieta

Nereikia, tėve!

Sobieskis

Susimilk ant mūsų!

Kaz. Sapiega

Per visą amžių nežvelgiau į jus,
Tarytum būtute bedvasios vergsvos.
Buvau jum kerštas. Aklas jum buvau,
~~[illegible]~~...
Koks siaubas praregėt žiloj senatvėj,
Kad visa, kam vargai, ką ~~[illegible]~~ vargdamas kovai —
Beprasmiai mojai. Tuštuma. Išglė.

Dramos „Kazimieras Sapiega" rankraščio faksimilė

ris giliai suvokia tragiškų prieštaravimų draskomos, ant pražūties slenksčio atsidūrusios valstybės situaciją, beviltiškai ieško išeities ir šioje kovoje aukoja vienintelį sūnų. Ypač ginčytini istorikams atrodė paskutinieji Kazimiero Sapiegos monologai, kuriuose B. Sruoga herojaus lūpomis išsako pagrindinę kūrinio mintį: tautos ateitis — ne bajorų, aukštuomenės, o paprastų žmonių rankose.

Abejonių dėl savojo Kazimiero Sapiegos ne kartą girdėjo ir pats B. Sruoga. Dramaturgo kontrargumentas šiuose ginčuose paprastai būdavo toks: „Įrodyk, kad taip negalėjo būti". Iš to matyti, kad B. Sruogai, visada paisančiam konkretaus fakto tiesos, dar daugiau rūpėjo tikroviškas, konceptualus bendro istorinio proceso nušvietimas, suteikiantis atskiriems faktams gilesnę istorinę perspektyvą. Šiuo požiūriu pagrįstos yra ir Kazimiero Sapiegos mintys. Jomis dramaturgas išsakė XX a. žmogaus istorinį patyrimą ir savo orientaciją brėstančių didžiųjų istorinių XX a. kataklizmų akivaizdoje, tačiau jos atitiko ir kūrinyje vaizduojamo laiko pažangių, plačiau mąstančių žmonių nuojautas bei įsitikinimus,— atitiko vidinę istorijos tiesą, bendrąsias istorinės raidos tendencijas [43].

Panašaus principo sąmoningai ar intuityviai laikėsi ir laikosi daugumas naujųjų amžių meninės literatūros istorinėmis temomis kūrėjų, kuriems rūpi perteikti ne atskirų istorinių faktų tikroviškumą, o pavaizduoti istorijos eigą, filosofiškai įsižvelgti į socialinius politinius konfliktus ir istorinių asmenybių poelgius. Įdomu, kad ir pats B. Sruoga, 1927 m. recenzuodamas R. Rolano dramą „Tikėjimo tragedija", žavisi visų pirma šio prancūzų rašytojo ištikimybe istorijos dvasiai, jo pastangomis pabrėžti įvykio ar asmens esmę [44].

B. Sruogą artimiau pažinę žmonės nurodo, jog rašytojas mokėjo intuityviai iš atskirų faktų greitai pagauti is-

[43] Istorikės I. Lukšaitės požiūris, išdėstytas paskaitose apie „Kazimiero Sapiegos" prototipus (1981 m.— LTSR akademiniame dramos teatre ir 1982 m.— Kauno viešosios J. Paleckio bibliotekos B. Sruogos skyriuje).

[44] *Laučka B.* „Tikėjimo tragedija".— Lietuvis, 1927, balandžio 19.

torinės epochos dėsningumus, specifinius konfliktus, politinę ir žmogiškąją atskirų istorinių asmenybių esmę. Jis lengvai pajusdavo ir gerai perduodavo tai, kas metaforiškai vadinama „laiko dvasia", todėl jo kūriniai yra įdomūs ne tik literatūrinės, bet ir istorinės koncepcijos aspektu.

Nustatant rašytojo santykį su istorija, vis dėlto svarbiausia, ko rašytojas ieško istorijoje (nesvarbu — daugiau ar mažiau modifikuotoje), kokius jos reiškinius atsirenka ir kokia spalva juos pateikia, kokia jo pagrindinė tema, nuo kurios paprastai priklauso ir kūrinių istorinė koncepcija. Šiuo atžvilgiu B. Sruoga taip pat gerokai skiriasi nuo kitų to meto istorinės literatūros kūrėjų.

3

Amžininkams, pripratusiems prie iškilnių istorinių veikėjų pozų, bene labiausiai krito į akis savotiškas istorijos „prižeminimas" B. Sruogos dramose. Ypač netikėta šiuo požiūriu buvo „Milžino paunksmė", tačiau vienaip ar kitaip tie dalykai iškilo ir po „Radvilos Perkūno", „Baisiosios nakties", „Algirdo Izborske". Istoriniai asmenys šiose dramose nuolat atsiduria ne tradicinėse, ne paradinėse, o kartais net drastiškose situacijose. Vietoj pakylėtų, pompastiškų frazių, iškilmingų tarpusavio reveransų čia skamba gyvas, aštrus dialogas, kuriame egzistencijos prasmės svarstymai pinasi su žemiškomis aistromis, poetinis pakilumas su šiurkštokomis, net sūrokomis replikomis. Karalienė Sonka savo miegamajame plūstasi su meilužiais, vyskupai barasi dėl valdžios ir įtakų, o vėliau — ir dėl karaliaus vaikų teisėtumo, mieguistą, niekaip neprieinantį nusiskusti karalių Jogailą tąso imperatorius Sigizmundas, po girtos, siautulingos nakties įsiveržęs su būriu klykiančių merginų šokėjų. Kaip tik čia, o ne aukštose menėse sprendžiami valstybės reikalai ir jos istorinis likimas. Visa tai, suprantama, traukė skaitytojų ir kritikos dėmesį, bet kai ką ir šokiravo.

Neįprastos atrodė ir daugelio personažų moralinės charakteristikos. Konservatyvaus nusiteikimo kritikams [45] visi be išimties „Milžino paunksmės" veikėjai „ištvirkę, žemi, siaurapročiai žmogeliai", nieko bendra neturį su jiems prisegtais titulais, „šlykštūs, be dorovės principų, žemo gyvuliškumo aukos", už vilkus piktesni „mechaniški robotai, bet ne sielą turį žmonės", viską darą „žemų, stačiai gyvuliškų instinktų vedami". Personažų visuma šių kritikų apibūdinama kaip „nihilistiška kolekcija"; daug kalbama ir apie tų personažų „fiziologinį klaikumą", „sugyvulėjimo ir išsigimimo žymes charakteriuose", per stiprią „plūdimosi ir koliojimosi dozę" dialoguose. Autoriui prikišamas potraukis prie farsiškų, „pigų smalsumą kutenančių dalykų", „neaukšto skonio ekstravagancijų". Analogiškai charakterizuojami ir atskiri personažai. Sonka — „tikra kurtizanė, brutali ir nemandagi, nė už skatiką neturinti paveldėtos karališkos savigarbos", „bevejk kekšė", „ištvirkėlė", „be jokių principų ir be jokių idėjų", „tikra prostitutė ir dar tokia, kurioj visiškai nematyti žmogiškos sielos". Zbignievas — „ištvirkėlis ir suktas politikas", „godus, melagis, apgaudinėtojas, be sąžinės, be gėdos, be jokios tiesos ir dorovės jausmo", „šlykščiausias politiko intriganto tipas", „paleistuvaująs, makiaveliškas, ambicingas politikas", kurio sielon neužklysta „jokie žmoniškesni, tauresni jausmai". Švitrigaila — „siautėjąs keikūnas", „bedievis, žiaurus, brutalus, kalbąs daugiausia tik plūstamaisiais žodžiais", „jo energija laukinė ir brutali". Kaip ir išsiplėšiąs iš šios virtinės, „elgesiuos ir žodžiuos humaniškiausias", linkstąs į amžinųjų problemų analizę, poetinius svarstymus labiau išskiriamas tik Jogaila, tačiau tuo pat metu jis apibūdinamas irgi kaip „impotentas, lenkų mulkinama bevalė filosofuojanti mazgotė", „senas, be sielos pūzras", „visiškai pasenęs, suvaikėjęs, ištižęs, jokių drąsesnių sprendimų nedaraąs, stumdomas tai lenkų, tai Vytauto". „...Jei poetas nori sukurti reikšmingą meno kūrinį, jis turi pakilti aukščiau anekdotiškų užkulisių

[45] Žr. J. Griniaus (Židinys, 1932, Nr. 12, p. 507—508; Židinys, 1934, Nr. 5—6, p. 523—524), I. Tamošaičio (Vairas, 1932, Nr. 6, p. 230—231), J. Keliuočio (Naujoji romuva, 1932, Nr. 36, p. 761—762), V. Kavolio (Šviesos keliai, 1932, Nr. 8, p. 505—506) recenzijas.

ir siekti bendrai žmogiškų vertingų dalykų" [46]— daroma išvada vienoje iš recenzijų.

Panašių priekaištų susilaukė ir dar kelios tuoj po „Milžino paunksmės" pasirodžiusios B. Sruogos pjesės. „Radvilai Perkūnui" klerikalinė kritika prikišo parodijines ubagų giesmes, girtuoklio „maldą", „Baisiajai nakčiai"— girto Četvergo nukryžiavimą, „Algirdui Izborske"— pernelyg stiprius personažų posakius [47]. Vėl užsimenama apie „nihilistinę, vertybes griaunančią" dramų dvasią („Baisiojoj nakty" „paneigiama" šeima ir pan.) [48]

Žinoma, būtų klaidinga manyti, jog amžininkai absoliučiai nesuprato B. Sruogos pastangų praplėsti literatūroje istorinių situacijų ratą, priartinti dramos personažus prie gyvenimiškojo, žmogiškojo prieštaringumo. Pirmieji recenzentai, pavyzdžiui, yra atkreipę dėmesį į savitą poetinį B. Sruogos dramų tembrą. Vienur kitur akcentuota, jog kontrastingų epizodų, lyrikos ir drastiškų vaizdų samplaika kaip tik reiškianti platesnį nei įprasta žvilgsnį į istorinę medžiagą, padidėjusią istorinių personažų psichologinę amplitudę. Kaip išskirtinis dalykas apibūdintas B. Sruogos dramų natūralumas, jų kalbos gyvumas (J. Šimkus), nuo „bukaprotiškų užsipuolimų", pasiremiant klasikų (Šekspyro, Marlou, Lope de Vegos, Kalderono) autoritetu, buvo ginama drastiškų posakių teisė (K. Balmontas). Kai kurie vertinimai, kaip K. Balmonto atviras laiškas dėl „Milžino paunksmės", buvo B. Sruogai tiesiog demonstratyviai palankūs [49].

Menkiau amžininkai pajuto kitą B. Sruogos dramų istorizmo ypatybę: vaizduojamų istorinių įvykių tragiškumą, o tai akivaizdžiai išryškina jau fabula.

---

[46] *Grinius J.* Balys Sruoga. Milžino paunksmė.— Židinys, 1932, Nr. 12, p. 506.

[47] Žr. J. Griniaus (Naujoji romuva, 1935, Nr. 41, p. 746), A. Vaičiulaičio (Židinys, 1935, Nr. 12, p. 600; 1939, Nr. 7, p. 132—133) ir kt. recenzijas.

[48] Žr. *Žiūrovas.* Drama, kuri tinka pasiskaityti, vargu ar tinka vaidinti? — Lietuvos aidas, 1939, balandžio 8.

[49] Žr. *Balmontas K.* Lietuvių literatūros reikalais.— Lietuvos žinios, 1932, lapkričio 24; *Šimkus J.* Baisioji naktis.— Lietuvos žinios, 1935, lapkričio 9.

Į lietuvių dramaturgiją B. Sruoga įvedė naują, tragiškais visos tautos išgyvenimais paženklintą Lietuvos istorijos tarpsnį. Tai XVI—XVIII amžiai, feodalinės Lietuvos žlugimo, jos agonijos, valstybingumo netekimo laikotarpis, vienas niūresnių tautos istorijoje. Paties B. Sruogos žodžiais, tai „žmonių užmirštas ir dievo apleistas istorijos kampelis", dėl kurio „liūdna ir pikta". Šie amžiai faktiškai buvo apeiti „Aušros" laikų ir vėlesnės romantinės lietuvių literatūros, kurią daugiausia maitino iš lenkų romantizmo atėjusios fabulos apie senosios Lietuvos galybę, ypač kovas su kryžiuočiais. B. Sruogai Lietuvos istorija — ne tik laimėjimų, bet ir skaudžių praradimų grandinė.

Pranašingi atslenkančių kataklizmų dūžiai girdėti jau „Milžino paunksmėje", kurios įvykiai nušviečia įprastinį feodalinės Lietuvos zenitą. Vietoj triumfo gaidų, būdingų daugeliui tuometinių kūrinių apie šį Lietuvos istorijos periodą, čia tvyro greičiau neišsipildžiusių troškimų, skausmingos lemties, net žūties nuojauta. Paskutinis, emociškai labiausiai pakylėtas dramos epizodas — Vytauto laidotuvės. Žmonės aprauda karste gulintį nevainikuotą karalių, ir nors drama baigiama optimistišku Švitrigailos monologu („Ko tylite sustingę kaip belaisviai? / Karalius mirė?.. Ne! Karalius gyvas! / Iš aukšto sosto pergalę jis skelbia!"— R, t. 2, p. 163) bei galingu, numirėlius iš kapų keliančiu maršu, finalo nuotaiką lemia „klaiki šermenų nuotaika", rudens vėjo staugimas, šėlstantis, lieptus kaip skiedras mėtantis Trakų ežeras, Jogailos ir Julijonos aimanos koplyčios tarpdury ir tragizmo kupini choralai, kurių fone dar paryškėja valstybės saulėlydžio motyvas („Verk, tėviškėle, verk, Lietuva,— / Jau nusileido saulė tava!"— R, t. 2, p. 159—160).

„Baisioji naktis" ir „Apyaušrio dalia"— dramos apie sukilimus. Daug vietos kūriniuose (jie gana panašios konstrukcijos) užima spontaniškos sukilimo pradžios, vėliau —sukilėlių kovų, jų susidūrimo su valdžia epizodai, kuriami kaip gaivališkas minios jausmų protrūkis. Ir vienoje, ir kitoje dramoje tai valstiečių mitingai, kuriuose prasiveržia žmonių nepasitenkinimas senąja tvarka, išsakomi naujo gyvenimo šūkiai. Minios ekstazė čia siekia

savo kulminaciją, o ją dar paryškina tiesioginis susidūrimas su malšintojais — lydimas šūvių papliūpų, sužeistųjų klyksmų, visuotinės maišaties... Dramaturgas su neslepiama simpatija vaizduoja kovotojus už paprastų žmonių teises ir laisvę, žavisi jų pasiaukojimu ir drąsa, pasiryžimu nušluoti senąją tvarką ir kurti naują —„laisvės, lygybės ir brolybės"— pasaulį. Ir vis dėlto abi dramos baigiasi sukilėlių pralaimėjimu. Sukilėliai numalšinami ir išblaškomi, žūva tauriausias ir gražiausias idėjas reprezentavę herojai: Jurgį Skumbiną pakaria kazokai, Dalia Radvilaitė nusišauna. „Apyaušrio dalioje" ši neįvykusių troškimų, nerealizuotų vilčių nuotaika prasiveržia kūrinio viduryje, graudulio kupiname Žagarės piliakalnio paveiksle (čia jau draskomi šviežiai supilti, varpininko Skudučio apraudami sukilėlių kapai, herojė netenka artimiausių žmonių), o galutinai išryškėja paskutiniame veiksme, rodančiame sukilimo malšintojų triumfą, grobio dalybas. „Baisiosios nakties" paskutinis veiksmas (apie tai jau buvo kalbėta) — juodašimčių keliamo siaubo epizodai: „niūri, nervinga, įtempta nuotaika", švytruojantys deglai, „klaiki mirties laukiančiųjų giesmė", išgąstis ir panika. Tragišką finalų nuotaiką gerai nusako abiejų dramų paskutiniųjų veiksmų paantraštės: „Gėla besotė" ir „Geso saulė netekėjus".

Feodalinės Lietuvos irimo vaizdai B. Sruogos dramaturgijoje pirmąsyk tiesiogiai iškyla dramoje „Radvila Perkūnas". *Kūrinio centre — nesibaigiančiais naminiais karais virtusios didikų Radvilų ir Katkų tarpusavio pjautynės*, nulemtos ne krašto interesų, o įžeistų ambicijų, noro pirmauti, bajoriškos garbės prietarų. Tik krašto vidinio žlugimo tema čia dar nėra išplėtota, tiksliau, dar nėra įgavusi ryškesnių tragizmo dimensijų. Nemaža tai priklauso nuo kūrinio žanro, siaurų operos teksto galimybių. „Muzikalinė pjesės forma, žinoma, varžė laisvesnį medžiagos sudorojimą, privertė įterpti tam tikros idealizacijos elementų ir patoso, kuris šiaip istorinėje pjesėje nebūtų reikalingas" [50],— rašė B. Sruoga „Radvilos Perkūno" pra-

[50] *Sruoga B.* Radvila Perkūnas.— K., 1935, p. 15.

tarmėje. Kovojančių pusių susidūrimai čia iš tikrųjų turi operinio butaforiškumo, be to, konfliktą pastebimai švelnina lyrinė Sofijos Olelkaitės ir Jonušo Radvilos meilės linija, ypač patetiškas finalas, kuriame, vyskupo Giedraičio padedamos, abi konfrontuojančios giminės supranta vaidų pragaištingumą ir jungiasi kovai prieš bendrą išorės priešą.

Kaip dviejų įtakingų didikų šeimų — Sapiegų ir Oginskių — nesantaikos istoriją, kurioje uždūsta vos plykstelėjusi Mykolo Sapiegos ir Marijos Seniauskaitės meilė, galėtume suvokti ir dramą „Kazimieras Sapiega", vaizduojančią XVII—XVIII a. ribos Lietuvą ir Lenkiją. Tačiau čia minėtieji įvykiai — tik nedidelė kur kas gilesnės krašto tragedijos dalis. Dramoje laipsniškai atskleidžiama, kaip nesantaika ir moralinis pakrikimas yra apėmęs visas valstybinio gyvenimo sferas. Prancūzų karaliaus dvaro blizgesiu kliedinti karalienė Marysenka, dar nespėjus mirti vyrui Jonui Sobieskiui, veda slaptas derybas dėl sosto, be jokių skrupulų siūlydama savo, būsimos našlės, ranką Lietuvos didžiajam etmonui Kazimierui Sapiegai, o šiam nesutikus, springsta kerštingais monologais, ieškodama atramos politinių Sapiegos priešininkų tarpe. Vien turtu rūpinasi bažnyčia, visa savo galybe ir visomis priemonėmis (skundais, bylomis seime, anatemomis) užgriūdama tuos, kurie kėsinasi į jos pinigus. Žarstydama šūkius apie savo teises, girtame siautulyje šėlsta šlėkta, atvirai parsidavinėdama už vyno statinę ar saują pabertų skatikų. Karalium renkamas tas, kas pažeria daugiau aukso ar tiesiog begėdiškiau žada. Visą kūrinį gaubia namų karo atmosfera. „Nuo jūsų vaido / Visa šalis kapinynu pavirto" (R, t. 3, p. 402),— meta Kazimierui Sapiegai vienas iš dramos protagonistų kunigas Malakauskas, o pats Sapiega skundžiasi ne tiek dėl priešų gausumo, kiek dėl visiško aplinkos moralinio pakrikimo („Su kuo / Kovot,— su niekšais? Nėr su kuo kariaut",—p. 412). Bedugnės gelmę suvokiančių personažų — Kazimiero Sapiegos, Malakausko, Jokūbo Sobieskio — pastangos nuolat atsidaužia į klampų abejingumo, visuotinio nuopuolio liūną. Dramoje nuolat skamba kančios, pasiklydimo, nesibaigiančios nakties motyvas, ypač atvirai iškylantis mi-

nios giesmėse-maldose — minia tarsi nebylus sfinksas seka bepročių pasaulio karuselę.

„Kazimieras Sapiega" aiškiausiai įveda į B. Sruogos istorinės dramaturgijos pagrindinę temą. Tai istorinė tautos lemtis, jos egzistencija didelių išmėginimų, vienos ar kitos epochos kataklizmų akivaizdoje. Rašytojas stengiasi suvokti pilnaverčio istorinio — socialinio ir etinio — nacijos gyvavimo principus, ieško jos gyvybingumo šaknų, išlikimo sąlygų. Jis tarsi teisia istoriją, plėšdamas, anot J. Lankučio, „tvarsčius nuo pačių skaudžiausių tautos likimo žaizdų" [51]. Daroma tai negailestingai ir tuo pat metu — su meile ir grauduliu. Kone kiekvieną B. Sruogos istorinį kūrinį galima apibūdinti kaip gilią tautos, liaudies dramą: per istorinių išmėginimų žaizdrą čia pereina istorinio laikotarpio visuma — pažangūs ir retrogradiški siekiai, socialinės ir etinės vertybės, atskiri visuomenės sluoksniai (neatsitiktinai B. Sruogos dramos kritikos buvo gretintos su „Borisu Godunovu"). Dramaturgo dėmesio centre — ne atskiro žmogaus tragedija (nors ji B. Sruogos dramose irgi figūruoja), o vieno ar kito tautos istorinio periodo tragizmas, kuriame autorius stengiasi įžvelgti visuotinesnę, dabarčiai aktualią prasmę. B. Sruogai būdinga, jog „svarbiausius tautos dvasinės jėgos pasireiškimus, jos istorinio likimo ir nacionalinio charakterio ypatumus" jis mato „ne pergalių džiugesyje", o „pralaimėjimo skausme" [52], nes tik pastarasis atskiriąs grūdus nuo pelų, atskleidžiąs tikrąsias vertybes, nuplaunąs paviršiaus putas, išgryninąs esmę. Šiuo požiūriu visai suprantama, kodėl, nepaisant nuolatinių pralaimėjimų, žūties, suirimo paveikslų, B. Sruogos dramų finalai vis dėlto yra pakilūs, siekiantys katarsio: čia atsiveria ir herojų mirties prasmingumas, ir ateities viltis, ir suvokimas tų socialinių jėgų, kuriose glūdi istorinės ir etinės tautos bei žmogaus egzistencijos atrama. Neatsitiktinai B. Sruogos akys kaskart vis labiau krypo į paprastus žmones — liaudis laipsniškai jam darėsi milžinu, kuris gali imtis visos tautos gyvybingumo naštą.

[51—53] *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida, p. 338; p. 342.

Per ryšius su tautos likimu B. Sruogos dramose dažniausiai iškyla ir atskiro žmogaus likimas. „Kad ir kokie įvykiai ir aistros būtų vaizduojami Sruogos veikaluose, svarbiausius prožektorius autorius beveik visada nukreipia į žmogaus santykius su gimtuoju kraštu,— rašo J. Lankutis.— Santykiuose su tautos likimu, jos etiniais pagrindais ir tradicijomis, liaudies laisvės ir gerovės interesais atsiskleidžia pačios gražiausios Sruogos herojų žmogiškosios savybės ir išgyvenimai, perteikiami su poetui būdingu betarpiškumu, psichologiniu dramatizmu ir lyriškumu" [53]. Tokios prasmės išgyvenimai, pavyzdžiui, nulemia Jogailos, tėvo ir sūnaus Skumbinų, Dalios Radvilaitės ir Tyzenhauzo, daugumo „Kazimiero Sapiegos" personažų esmę. Visi jie į savo likimą žvelgia per krašte susidariusios situacijos prizmę, stengiasi tą situaciją vienaip ar kitaip veikti, ir tos pastangos, o ne charakterio ypatybės, lemia jų vietą dramos konfrontuojančių jėgų sistemoje. Neretai šie žmogaus ir gimtojo krašto ryšiai B. Sruogos istorinėse dramose tampa ir personažo etinio vertingumo matu.

Tai vis problemos, kurių ištakų reikia ieškoti romantizmo tradicijoje. Šios literatūrinės krypties dėmesys tautos gyvavimo problematikai, tautos istorinei patirčiai, neaplenkęs daugelio Europos literatūrų, ypač gyvas lenkų romantikų — A. Mickevičiaus, J. Slovackio, I. Kraševskio ir kt.— kūryboje, ne tik maitino lietuvių rašytojų veikalus istorinėmis fabulomis ir personažais, bet ir formavo romantinį „tautiškumo mitą"— mintį apie nacijos amžinumą, apie žmogaus ir savo krašto lemties, žmogaus ir gamtos neatskiriamumą [54]. Paveikęs visą lietuvių literatūrą, jos pasaulėvaizdį, tas „mitas", arba, paties B. Sruogos žodžiais tariant, ta „romantiška tautiškumo ideologija, tautos gyvenimo idealizacija, jo iracionalumo propagavimas" [55], didžiausios koncentracijos pasiekė istorinės tematikos literatūros veikaluose, kurie B. Sruogai tapo svarbiausiu kūrybos tikslu.

[54] Žr. *Kubilius V.* Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas.— V., 1983, p. 277—278.

[55] *B. S.* Istorinė teisybė dailiojoj literatūroj.— Vairas, 1935, Nr. 7—8, p. 312.

Glaudžiai B. Sruogos dramų problematika susijusi ir su tuometinio gyvenimo realybe. „Milžino paunksmės" autorius — savo laiko kūdikis, ne visada tiesiogiai, bet dėl to ne mažiau jautriai fiksavęs tai, kas labiausiai rūpėjo jo meto žmonėms. Pirmosios istorinės rašytojo dramos gimė ketvirtuoju XX a. dešimtmečiu, kada Europoje jau ruseno būsimojo Antrojo pasaulinio karo nuojauta, vėlesniosios — kai pabūklų dūmai jau gaubė ne vieną Europos valstybę, vis grėsmingiau artėdami prie Lietuvos. Ne vienai Europos literatūrai tai atnešė nerimo kupinus puslapius, kai kur — net ištisą kūrinių srautą, vadinamą katastrofizmo literatūros vardu. Turint galvoje politinę situaciją, labiau suprantamas darosi ne tik B. Sruogos dramų, ypač „Kazimiero Sapiegos", turinys, bet ir tas tragizmas, su kuriuo rašytojas žvelgia į vaizduojamus įvykius, į savo krašto istoriją. Šiuo požiūriu B. Sruogos dramų nuotaikos susiliečia su S. Nėries ir V. Mykolaičio-Putino karo išvakarių lyrika, su K. Binkio svarstymais apie mažojo žmogaus lemtį dramoje „Generalinė repeticija".

Kita vertus, istorinės B. Sruogos dramų peripetijos visada slepia ne tik konkrečią, bet ir visuotinesnę prasmę. Už kiekvieno istorijos posūkio, žmonių likimų lūžių dramaturgas bando įžvelgti bendresnius žmogaus gyvenimo dėsningumus. Jo personažus jaudina gyvenimo — mirties, gėrio — blogio, meilės — neapykantos dialektika, jie dažnai kalba apie būties prasmę, žmogaus laikinumą žemėje, idealų ir tikrovės neatitikimą, žmonių tarpusavio santykių painumą ir daugelį kitų filosofinę prasmę turinčių dalykų. Kartais tie apmąstymai plyksteli kaip atskira, tarsi atsitiktinė, situacijos konkretumo negriaunanti replika — aforizmas, dažniau pasigirsta didžiausios draminės įtampos, žūties aplinkybėmis (Dalios Radvilaitės „O, viešpatie! Kodėl graudžiausią šokį"), o dažniausiai yra atiduodami viskuo nusivylusiems, aplinkos tuštumą perpratusiems, rezignacijos ar filosofinio cinizmo nuotaikomis gyvenantiems personažams. „Kai nėr kur dingt — filosofuot geriausia" (R, t. 3, p. 436),— šie žodžiai iš „Kazimiero Sapiegos" finalo gana tiksliai išsako tokių B. Sruogos personažų, kaip Jogaila, Kazimieras Sapiega, Jokūbas So-

bieskis, senasis Skumbinas, apmąstymų, graudaus humoro, monologų apie gyvenimą — viešnagę, gyvenimą — kalėjimą, gyvenimą — žvakę, žmones — samanas prigimtį ir graudaus lyrizmo tonaciją. Per šiuos personažus į B. Sruogos dramaturgiją tarsi ateina „amžinybės dvelksmas", o vaizduojamoji realybė — konkreti situacija ir konkretūs įvykiai — įgauna transcendentalumo nuojautą.

Tad B. Sruogos dramos, transformavusios XIX—XX a. ribos lietuvių dramaturgijos istorizmo tradiciją, neatsiejamos ir nuo XX a. pr. išryškėjusio šios dramaturgijos polinkio į žmogaus psichologiją, į visuotines būties problemas (V. Krėvės, Vydūno, V. Mykolaičio-Putino kūriniai). Ši dramaturgijos kryptis vėlgi atsiremia į romantizmą, jo siekimą per prieštaringus, stiprių aistrų herojus, filosofinius dialogus ir monologus, metaforizuotą eiliuotą kalbą, simbolikos elementus, poetinę stilistiką atskleisti žmogaus vidinio gyvenimo intensyvumą.

4

Tradicijos ir XX amžiaus naujų ieškojimų susikryžiavimas ne mažiau ryškus ir žvelgiant į B. Sruogos dramų poetiką.

B. Sruoga į dramaturgiją atėjo, turėdamas poeto vardą ir poeto patyrimą. Imantis naujo žanro, šis patyrimas negalėjo dingti, kaip nepasikeitė ir pats rašytojas, jo specifinis santykis su pasauliu, kuriame gana svarbią vietą užėmė lyrinė savistaba. Ir pats B. Sruoga visada laikė save lyriku — netgi neberašydamas eilėraščių, tapęs tituluotu profesorium ir mokslininku, pripažintu dramaturgu.

Į B. Sruogos dramaturgijos ryšį su lyrika atkreipė dėmesį jau pirmieji jo dramų vertintojai. „Balys Sruoga — poetas ir galbūt daugiau poetas negu dramaturgas" [56], — rašė vienas iš „Milžino paunksmės" recenzentų. Panašiai

[56] *Šimėnas A.* Balys Sruoga. Milžino paunksmė.— Bangos, 1932, Nr. 21, p. 603.

buvo sutikta ir „Baisioji naktis": skaitant kūrinį, susidaręs „dainos įspūdis" [57].

Kurdamas „Milžino paunksmę", ir pats B. Sruoga pajuto, kad lyrikos stichija užplūsta jo dramaturgiją. Tai sukėlė jam gerokai nerimo ir abejonių, kuriomis jis pasidalijo su A. Oleka-Žilinsku. Šis B. Sruogos laiškas, kaip ir kiti šiam režisieriui rašyti laiškai, nėra išlikęs, tačiau viskas aišku iš pastarojo atsakymo. Čia nedviprasmiškai ginama lyrikos teisė dramoje; beje, pati lyrika suprantama plačiai — kaip žmogaus įsižvelgimas į save, kaip savęs suvokimas [58].

Kur buvo įžiūrimas B. Sruogos dramų poetiškumas?

B. Sruogos lyriko autoritetas ne vieną vertintoją kreipė pirmiausia į dainų ir giesmių tekstus, kurių gausu visose rašytojo dramose. Šiuos tekstus suprasdama kaip tiesioginius lyrinius intarpus, kritika žavėjosi paskutiniuoju „Milžino paunksmės" paveikslu, „Radvilos Perkūno" arijomis. Ir ne tik kritika: pastarąsias labai gerai įvertino ir J. Baltrušaitis. 1933 m. laiške B. Sruogai pagyręs gerą dramos struktūrą ir verpalą, jis prisipažino buvęs itin sujaudintas kūrinyje esančių dainelių,— jos —„kaip žvaigždės danguje", „tikriausia, gryniausia poezija", išdygusi „iš naujo, labai jau laisvo, vidaus patyrimo" [59].

Tačiau dažniausiai pirmieji B. Sruogos dramaturgo vertintojai jo dramų ryšį su poezija matė kalboje. Beveik visos B. Sruogos dramos — eiliuotos, parašytos (išskyrus „Aitvarą teisėją") tradiciniu šekspyriškuoju penkiapėdžiu jambu. Kai kieno bandomas kvalifikuoti kaip atgyvenęs, ne vienoje to meto istorinėje dramoje skambąs dirbtinai ir patetiškai, šis jambas B. Sruogos rankose — natūralus,

---

[57] *Vgs.* Lietuva 1935 metais.— Židinys, 1936, Nr. 1, p. 14; *Jasiūnas A.* Nepriklausomybės apyaušrio drama.— Jaunoji Lietuva, 1936, Nr. 1, p. 55.

[58] „Tu sakai lyrika. Man rodosi, reikia vengti sentimentalumo, o lyrika — tai yra puikus daiktas <...> Mano manymu, lyrika — tai yra kada žmogus žiūri į save. Tai labai sunku ir baisu. Ir tie, kurie pasiekia tobulumo nemokėti būti lyrikais, yra didžiausi bailiai. Kam bėgti nuo savęs?" (A. Olekos-Žilinsko laiškas B. Sruogai 1931, liepos 3.— LKLIR, f. 53, b. 803).

[59] J. Baltrušaičio laiškas B. Sruogai 1933, spalio 18.— Literatūra ir kalba, 1974, t. 13, p. 366—367.

gyvas ir prasmingas. Lengvas ir laisvas frazės tekėjimas, poetinis grakštumas ir vaizdingumas išskiria eiliuotas B. Sruogos dramas iš to meto lietuvių dramaturgijos fono. Neatsitiktinai daugelyje recenzijų B. Sruogos dramų eiliuotoji kalba apibūdinama kaip „puiki", „lengva, laki, paprasta", „skambi ir ryški", „muzikingos ritmikos". „Eiliavimas tobulas, sakiniai poezingi", gausu „gražių ir stiprių posakių", „drąsus ir tikrai nusisekęs bandymas stilizuoti gyvąją kalbą, be romantinių ir mistinių pridėčkų",— tarsi lenktyniavo tarpusavyje recenzentai [60]. Darė ji įspūdį ir kolegoms rašytojams, pirmiausia K. Borutai. Po „Baisiosios nakties" pasirodymo savo pažįstamai O. Šimaitei jis pasiuntė raštelį: „Prisiega, pasidžiauk B. Sruogos dramos penkiapėdžiu jambu", o 1937 m. balandžio 10 d. dovanodamas B. Sruogai savąjį H. Ibseno „Brando" vertimą, ant knygos užrašė: „Mielam Baliui Sruogai — lietuviškojo jambo meisteriui ir mano mokytojui — dėkingas mokinys" [61].

Eiliuotoji B. Sruogos dramų kalba vis dėlto gerokai skiriasi nuo jo lyrikos kalbos. Čia nebėra pastarajai būdingo emocinio chaotingumo, impresionistinio punktyriškumo, asociatyviai gretinamų įvaizdžių pynės, šifruotos metaforikos, keliaprasmių, iš bendros eilėraščio nuotaikos nujaučiamų simbolių. B. Sruogos dramų frazė greičiau klasiškai paprasta, skaidri, jos emocinė įtampa priklauso ne tiek nuo žodžių žaismo, kiek nuo visos situacijos įtampos, personažų vidinio gyvenimo ritmo, kaip įprasta dramose. Gerai jausdamas dramos prigimtį, B. Sruoga stengėsi neperkrauti kūrinio poetinėmis puošmenomis, priešingai — šlifuodamas dramų tekstą, negailestingai braukė atvirus, teksto lygmens poetizmus. Tik vienur kitur, dažniau monologuose, dramų personažai prakalba pakiles-

[60] *Mintaras [Kalvelis L.]* „Baisioji naktis".— Židinys, 1936, Nr. 4, p. 448; *Šimkus J.* Baisioji naktis.— Lietuvos žinios, 1935, rugsėjo 9; *Kavolis V.* Balys Sruoga. Milžino paunksmė.— Šviesos keliai, 1932, Nr. 8, p. 506; *Raginis A. [Vaičiulaitis A.]* Balys Sruoga. Vytis ir kryžius. . .— Židinys, 1939, Nr. 7, p. 134.

[61] *Šimaitė O.* Apie žmogų ir poetą.— Poezijos pavasaris, 1971, p. 83; LKLIR, f. 60, b. 413.

niu sakiniu, pavartoja netikėtesnį palyginimą ar vaizdingesnę metaforą („Žiūrėk, valdove, Vilnius ten toli / Lyg laivas koks. Kaip burės tviska bokštai..."— R, t. 3, p. 11; „Apsvaigo man širdis. Apsivyniojo / Lyg ūkana melsva aplink krūtinę, / Liepsnų auksinių tūkstančiais sutvisko, / Nuklojo kelią iš dangaus į žemę"— R, t. 3, p. 306; „Pašvaistė dega danguje kraujuota... / Ir mirtinai pavargus rauda žemė..."— R, t. 4, p. 341). Tačiau paprastai frazės vaizdingumas B. Sruogos dramose susijęs ne su epitetų ar palyginimų gausa, ne su istorinių dramų kalbėsenos puošniu rituališkumu, o su netikėta, vaizdinga leksika, specifiniu „sruogišku" intonacijų bėgsmu, o atskirais atvejais — su paprastais, bet imliais poetiškais įvaizdžiais — leitmotyvais, kartais iškeliamais į dramos koncepcijos plotmę, figūruojančiais kūrinių ar jų dalių pavadinimuose (milžino paunksmė, karalius užkurys, žiemos prailgusi naktis, apyaušrio dalia ir pan.).

Kol susiformavo poetinė B. Sruogos dramos kūrinių kalba, autorius turėjo nueiti nemažą ieškojimų kelią. Pirmasis „Milžino paunksmės" variantas — prozinis, nedaug kuo skiriasi nuo XX a. pradžioje plitusių lietuviškų istorinių pjesių, įpratusių į gana paviršutinišką istorinių įvykių referavimą, retorinius pasažus, kurie panaikina natūralius žmogiškus santykius ir psichologinę personažų gyvybę. Galimas daiktas, tai tik kūrinio apmatai, įvykių ir dialogo schema, kuriai pats rašytojas neteikė didesnės reikšmės. Tačiau skirtumas tarp pirmojo ir galutinio dramos tekstų — tai skirtumas tarp dviejų požiūrių į istorinę dramą, tarp dviejų skirtingų lietuvių istorinės dramos etapų [62].

Tad eiliuotoji kalba — ne formalus, o esminis B. Sruogos dramaturgijos požymis, lemiąs ne tik dialogo tonaciją, ritmą, bet ir visą vidinį dramos pasaulį, vaizduojamųjų įvykių traktuotę. Tai juto ir pats rašytojas. Dramų

[62] Štai pirmasis Jogailos pasirodymas ankstyvajame kūrinio variante: „Jogaila. Sveiki, mano mieli ponai! — C°. Sveikas, šviesiausias karaliau! — Jogaila. Iki bendro posėdžio mums maža laiko beliko. Tai leisite, ponai, tuojau pradėti pasitarimą. Aš norėčiau žinoti, mano ponai, jūsų mintį, ką man patarsite šioje sunkioje gyvenimo valandoj" (VVUBR, f. 1, b. D1201[a], p. 455).

pratarmėse jis bent kelis kartus apsistojo prie eiliuotosios kalbos prasmės dramos kūrinyje, ypač akcentuodamas du jos privalumus. Ritmas, poetinė žodžių sandara pirmiausia padeda kurti sukauptą, nedaugiažodį draminį gyvenimą, antra, eiliuotoji kalba yra pagrindinė priemonė pakylėti, poetizuoti, „idealizuoti" dramos medžiagą, apsaugoti ją nuo natūralizmo pavojaus. „Tarytum viskas vyksta jau nebe realiosios žemės paviršiuj, bet lyg neregimoj plotmėj, iškeltoj aukščiau žemės" [63].

Smulkus psichologizmas B. Sruogai apskritai yra svetimas. Jo dramose viskas šiek tiek pakylėta, viskas, kaip pats yra sakęs, „per metrą nuo žemės" (taip vaidinti „Milžino paunksmę" jis ne sykį prašė Jaunųjų teatro aktorius, ir šie žodžiai liko kaip vienas ryškiausių prisiminimų iš jo lankymosi repeticijose). Išlaikydami gyvenimišką konkretumą, įvykiai čia įgauna tarsi papildomų matavimų, filosofinio ir emocinio reikšmingumo, kasdieniški personažai prakalba tarsi poetai, kuriems būdingas ir minties gilumas, ir ekspansyvūs vertinimai, ir pasaulio visumos jausmas. Šiuo atžvilgiu B. Sruogos kūryba artima V. Mykolaičio-Putino „Valdovui" ar net V. Krėvės istorinėms dramoms, o dar labiau pasaulinės eiliuotosios dramos tradicijai, ypač V. Šekspyrui, kurio dramų poetiškumą tyrinėtojai irgi sieja ne tik su teksto poetizmais, bet ir su „plačiu, visaapimančiu žvilgsniu į pasaulį, giliausios visų gyvenimo pusių vienovės jausmu, neišardomu žmogaus, gamtos ir visuomenės ryšiu" [64].

B. Sruogos dramų esmė — personažų vidinis gyvenimas. Tiesa, iš pirmo žvilgsnio šios dramos primena klasikinę šekspyriškojo tipo dramaturgiją — jos ryškias fabulas, vienas prieš kitą išdėstytus, tarpusavyje aštriai konfrontuojančius personažus. Jose daug šurmulio, spalvų, alternatyvinių, išorinės įtampos kupinų situacijų: veikėjai aistringai siekia savo tikslų, gina savo požiūrį, realizuodami save, savo istorinį ir draminį likimą ne tik žodžiais, bet ir aktyviu dalyvavimu situacijoje, veiksmo peripetijose. Fabulos tėkmė palyginti dinamiška, nuolat jaučiama ka-

[63] *Sruoga B.* Baisioji naktis.— K., 1935, p. 10.
[64] *Аникст А.* Творчество Шекспира.— М., 1963, с. 72.

tastrofos grėsmė įveržia ir šiaip jau aistros pripildytą įvykių bėgsmą, kuris neretai baigiasi vieno ar kelių personažų mirtimi. „Milžino paunksmėje" tokių atvirų susikirtimų net keletas: Jogailos ir jo artimiausios aplinkos, Vytauto ir lenkų ponų. Ginčai sukasi čia dėl Sonkos neištikimybės, čia dėl Vytauto karūnavimo, pagaliau — plačiausia prasme — dėl Lietuvos likimo. Išoriškai dramatiškas ir tėvo — sūnaus Skumbinų susidūrimas „Baisiojoje naktyje", vykstąs iš karto dviejose — šeimos santykių ir politinės veiklos — plotmėse (nekalbant jau apie caro valdžios atstovų ir 1905 m. revoliucijos dalyvių konfliktą). Dar platesnis politinės kovos ir individualių personažų kivirčų maštabas „Kazimiere Sapiegoje", kur į politinę kovą įsijungia ir per ją yra portretuojami įvairūs visuomenės sluoksniai (diduomenė, dvasininkai, bajorija, miestelėnai). Kaip ir kitose B. Sruogos dramose, personažų gyvenimas čia apima tiek visuomeninius-politinius, tiek ir intymiuosius žmonių santykius, o kančios, kurias šie personažai išgyvena, sukelia ekspansyvią išorinę reakciją.

Tačiau visi šie išoriniai susikirtimai retai kada atsiduria B. Sruogos dramų centre, o atsidūrę — ne visada būna įdomiausi ar reikšmingiausi (pavyzdžiui, ginče dėl Sonkos skaitytojui daugiau rūpi ne ginčo peripetijos, o Jogailos savijauta, tai, kas slypi už jo iškalbingo tylėjimo). Net istorinių įvykių konkretumas, kuriuo rašytojas taip rūpinosi, neatvedė jo prie tradicinės situacijų bei herojų dramos, kurios esmę sudaro pasakojama istorija ir ją plėtoją charakteriai. Tai, kas pasakojama, B. Sruogos dramose yra tarsi fonas, už kurio bręsta gilusis tautos likimo ir apskritai būties dramos vyksmas. Dažniau nujaučiamas negu tiesiogiai išsakomas, jis įprasmina išorinį įvykių klodą, pakelia jį virš tiesioginio istorijos ar buities atvaizdo.

Būdami svarbūs ir esminiai, intrigos posūkiai B. Sruogos dramose tampa personažų vidinio gyvenimo impulsu, savotišku akstinu jiems atsiverti [65]. Aplinkybės čia sutirš-

[65] Kai kurie recenzentai yra pažymėję, jog B. Sruoga rodo „didžių įvykių įspūdžius", o „pačių tų įvykių (karūnos pavogimo, Vytauto mirties...) neparodo" (žr. *B. Babr. [Babrauskas B.]* B. Sruogos dovana.— Lietuvos studentas, 1932, Nr. 9, p. 4).

tinamos tiek, kad vienoks ar kitoks emocijų protrūkis darosi ne tik natūrali, bet ir neišvengiama personažo draminio egzistavimo sąlyga. Tai it sprogimas, kai išsiveržia ilgus metus kaupta ir konkrečios situacijos tarsi detonatoriaus atpalaiduota energija. Šio sprogimo metu atsiveria personažo ir situacijos gelmės, jų istorinė, žmogiškoji ir bendražmogiškoji prasmė. Atsivėrimo forma paprastai būna monologas, labiausiai į lyriką gravituojantis dramos personažo saviraiškos būdas. XIX—XX a. ribos realistinės lietuvių dramaturgijos kategoriškai atmestas kaip kūrėjo neišradingumo ir kūrinio nenatūralumo požymis, B. Sruogos dramose monologas atgimė itin ryškiai ir net demonstratyviai.

Tokie monologai, kaip Jogailos „Rašyk, rašyk. Sakyk, kad aš gailiuosi", „Aš — užkurys! Ar tu žinai, ką reiškia", senojo Skumbino „Jie ieško mano Jurgio?", Kazimiero Sapiegos „Žiūrėkit, žmonės, į mane. Pažįstat?", darosi dramų kulminacijomis, o jų išsidėstymas daug lemia ir visą kūrinių struktūrą. Beveik visose B. Sruogos dramose nuo realios situacijos apibrėžimo ir išorinio veikėjų „apsikapojimo" einama prie intensyvaus vidinio gyvenimo scenų, kuriose tarsi sustoja laikas, užtat atsiveria personažų akys ir širdys; praregėjimo bei išsivadavimo nuo visų konvencijų ir varžtų akimirką išsakoma viskas, kas susikaupė per visą gyvenimą. Tos scenos ir jų viršūnės — monologai yra aukščiausi personažų draminio gyvenimo taškai. Paskutinieji B. Sruogos dramų paveikslai dažniausiai išbaigia ne fabulinę, o psichologinę situaciją, kartais gana netikėtai pasukdami vieno ar kito charakterio ir net viso pasakojimo liniją (senasis Skumbinas, Kazimieras Sapiega). Šiuo požiūriu suprantami kai kurių kritikų balsai, skelbę, kad „Baisioji naktis" „pradėta realistiškai, baigta mistiškai" [66].

B. Sruogos dramų struktūra apskritai apibūdintina kaip poetinė. Ją formuoja ne tiek išorinė įvykių tėkmė, kiek viso kūrinio emocinė spalva, atmosfera, lyrinių nuotaikų

[66] *Kardelis J.* „Baisioji naktis".— Lietuvos žinios, 1936, balandžio 6; *Žiūrovas.* Drama, kuri tinka pasiskaityti, vargu ar tinka vaidinti? — Lietuvos aidas, 1936, balandžio 8.

srautas, kai kurių tyrinėtojų suvokiamas kaip lietuviškosios dramos tradicija. „Dainos *melodija*, dainos *bendroji idėja*, *bendroji nuotaika* — šit tasai cementas, kuris jungia atskiras strofas organinian vienetan" (R, t. 6, p. 406),— taip B. Sruoga studijoje „Šarūnas Valstybės teatre" aiškino „Šarūno" spektaklio kompoziciją. Tą patį derėtų pasakyti ir apie paties rašytojo dramaturgiją. B. Sruoga perkėlė dramatizmą už tiesioginio veiksmo ribų, išgaudamas vidinę dinamiką iš nuotaikų bangavimo ir jų įtampos. Todėl, netgi sudėtos iš kontrastingų, skirtingos tonacijos scenų, B. Sruogos dramos nedaro mozaikos įspūdžio, turi gausybę vidinių saitų, demonstruoja vieną vyraujančią nuotaiką ir vientisą, specifinį dramaturgo tembrą. Visus pavaizduotuosius įvykius B. Sruogos dramose paprastai gaubia lyrinio intymumo, graudulio, paslėptos vidinės kančios gaida, emociškai persmelkianti net patetinius ar humoristinius epizodus, išoriškai brutalias personažų reakcijas.

Pastūmusi dramos akcentus iš įvykių tėkmės į vidinių saitų sferą, į problemas, poetinė konstrukcija tuo pačiu savotiškai atpalaiduoja kūrinį nuo, pasak B. Sruogos, „privalomų dramai įstatymų", „normališkųjų karkasų", tokių, kaip intrigos vientisumas, veiksmo veržimasis į būtiną konkrečią katastrofą (R, t. 6, p. 403—404). Todėl nenuostabu, kad ir paties B. Sruogos veikaluose į antrą planą neretai eina dalykai, kurie tradicinėje dramoje atrodo neišvengiami ir nepajudinami, kuriuos kaip esminius propagavo ir jis pats — dramaturgijos ir teatro kritikas. Jo dramose ne sykį galime pasigesti logiškai ir psichologiškai nuosekliai plėtojamos fabulinės situacijos. Dramaturgas gali „užmiršti" objektą, dėl kurio ką tik vyko patys karščiausi ginčai, ir pereiti prie kito objekto (Sonkos bylos „pakeitimas" į Vytauto karūnavimo problemas), gali nutraukti atskirų veikėjų linijas ir plėtoti jas pernelyg punktyriškai (taip išjungiama iš veiksmo Marysenka, vos pasiryžusi stoti į žūtbūtinę kovą prieš Kazimierą Sapiegą, pastarasis irgi tik epizodiškai dalyvauja dramos veiksme).

Tokį pasitraukimą nuo klasikinės dramos kanonų kai kurie kritikai laikė dramaturgo nesugebėjimu suvaldyti ir nuosekliai išdėstyti medžiagą, draminio vieningumo sto-

ka. Apie tai rašė „Milžino paunksmės" recenzentai I. Tamošaitis („pirmame veiksme pradėta intriga <...>, it dykynėje upelis, kažkaip pranyksta"), A. Šimėnas („veikalo kompozicija teatriniu požiūriu atrodo palaidoka: jai trūksta veiksmo vieningumo"), V. Kavolis („scenos paskiros; nesurištos vienu jungiamuoju siūlu, palaidos"), J. Grinius (nėra „vieningai sumegztos fabulos", „veiksmai tarp savęs mažai tesusiję"), Klevas Dilgenis („nedinamiškai augančios intrigos dalykas, nedinamiško veikimo padaras"), „Baisiosios nakties" vertintojai V. Bičiūnas (pjesė „neturi dramatinio pagrindo. Niekas joje su niekuo nekovoja arba, mėgindamas kovoti, tos kovos nesuveda prie aiškesnio galo"), „Vairo" („kompozicija, mūsų manymu, ir yra pati silpnoji B. Sruogos dramos pusė") ir „Lietuvos aido" recenzentai (1905 m. „sąmaiščio" vaizdai veikale „nėra surišti tam tikra vidujine logika", todėl nėra nei sintetinio laikotarpio vaizdo, nei vyraujančios idėjos) [67]. Toks požiūris, jau tada, „Milžino paunksmės" ir „Baisiosios nakties" pasirodymo metais, turėjęs daugybę priešininkų [68], iš dalies gyvas ir šiandien — taip, pavyzdžiui, B. Sruogos dramų kompoziciją yra aptarę akademinės „Lietuvių literatūros istorijos" penkiatomio autoriai („lyrizmas vietomis kliudė atskleisti dramatiškus veikėjų susidūrimus, giliau juos motyvuoti, atitraukė veikėjus ir įvykius nuo realaus pagrindo. Dėl lyrinio prado Sruogos dramose gerokai susilpnėjo kompoziciniai ir siužetiniai ryšiai tarp atskirų scenų ir paveikslų" [69]).

Kai hitlerinės okupacijos metais vienas iš teatro seminaro dalyvių, recenzavęs „Kazimiero Sapiegos" rankraštį, užsiminė apie kūrinio kompozicijos „atsainumą", B. Sruoga atsakė vienu sakiniu: „Aš rašiau ne dramą, o istorinę

[67] Vairas, 1932, Nr. 6, p. 230; Bangos, 1932, Nr. 21, p. 603; Šviesos keliai, 1932, Nr. 8, p. 506; Židinys, 1932, Nr. 12, p. 504; Akademikas, 1934, Nr. 9, p. 204; Literatūros naujienos, 1935, Nr. 20, p. 5; Vairas, 1936, Nr. 4, p. 467; Lietuvos aidas, 1936, balandžio 8.

[68] Įdomu, jog giliausiai B. Sruogos dramų struktūros principus perprato jo teatro seminaro klausytojai — L. Kalvelis, recenzavęs „Baisiąją naktį" (Vairas, 1936, Nr. 4, p. 446—447), A. Vengris — „Algirdą Izborske" (Naujoji romuva, 1939, Nr. 20, p. 444) ir kt.

[69] Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, p. 497.

kroniką". Be „Kazimiero Sapiegos", šis žanras įvardijamas dar „Milžino paunksmės" paantraštėje, tačiau faktiškai į jį gravituoja ir kiti autoriaus dramomis pavadinti kūriniai —„Baisioji naktis", „Apyaušrio dalia", tarybiniais metais kurta „Barbora Radvilaitė". Savotiška kronika galima laikyti ir „Pajūrio kurortą", taip pat pokariu rašytą „tikrovinę legendą teatrui" iš Štuthofo koncentracijos stovyklos gyvenimo.

Tad ir šiuo atžvilgiu B. Sruogos draminė kūryba susijusi su V. Šekspyro dramaturgija, kurios tyrinėtojai A. Anikstas, L. Pinskis ir kt. pagrindiniais istorinės kronikos savumais laiko autoriaus dėmesį ne tiek moraliniams filosofiniams klausimams, atskirų žmonių likimui, kiek realiems istoriniams įvykiams, visų pirma visuomeniniam politiniam valstybės mechanizmui, atskiriems gyvybiškai svarbiems jos etapams (tai „nacijos gyvenimas, išryškėjantis politinėse kolizijose"), taip pat fabulos atvirumą, platumą („kiekvienos kronikos veiksmas yra visaapimantis"), jos savotišką „neužbaigtumą", t. y. suvokimą, kad individo gyvenimas (netgi traktuojamas ne intymiuoju, o politiniu aspektu) istorijos proceso negali nei išsemti, nei išspręsti („kronikose joks individualus likimas negali išsemti fabulos") [70]. Su tomis istorinės kronikos savybėmis susiję ir formalieji žanro požymiai: personažų konfrontacijos pobūdis (kovoja ne tiek atskiri žmonės, kiek grupės), didelis veikėjų skaičius, epizodų gausa, veiksmo ribų išplėtimas, pagarba chronologijai.

Visa tai akivaizdu ir B. Sruogos dramaturgijoje. B. Sruogos istorinės tematikos draminių kūrinių veiksmas ne vienu atveju apima keletą metų ir daugybę įvykių, kurie, kaip kaleidoskope keisdami vienas kitą, sudaro intensyvios istorinio gyvenimo tėkmės ir pilnatvės įspūdį. Veikėjų sąrašuose beveik visada figūruoja dvidešimt—trisdešimt personažų. Tarp jų galime išskirti keletą pagrindinių, daugiausia įsijungiančių į veiksmą ir išsakančių dramos problematiką. Tačiau tai nėra herojai, į kuriuos su-

[70] Žr. *Аникст А.* Творчество Шекспира, с. 117—119; *Пинский Л.* Шекспир.— М., 1971, с. 12, 15, 17; *Аникст А.* Ремесло драматурга.— М., 1974, с. 504—506; *Шведов Ю.* Вильям Шекспир.— М., 1977, с. 42, 292 ir kt.

sibėgtų visos veiksmo gijos, jie — vieni iš daugelio, čia išsiskirią, čia vėl susilieją su savo aplinka, kurią B. Sruogos dramose paprastai sudaro įvairių luomų, interesų, charakterių atstovai (kariai, dvasininkai, bajorai, tarnai...). Svarbią vietą užima ir minia, veikianti visose (išskyrus „Barborą Radvilaitę") B. Sruogos istorinėse kronikose ir dramose. Vienur ji — nebyli istorinio vyksmo stebėtoja ir liudininkė, tik protarpiais išliejanti savo skausmą tautos nelaimių valandą („Milžino paunksmė", „Kazimieras Sapiega"), kitur — tiesioginė įvykių dalyvė, reikšmingiausia jėga („Baisioji naktis", „Apyaušrio dalia"). Iškildama per raudą ar maldą, pasilinksminimus ar pokštus, per atvirą kovą už savo teises, minia demonstruoja palyginti įvairią nuotaikų skalę — kančią, rūstį, įtūžį, kovos ryžtą, žaismę, jaukumą, rezignaciją ir — visais atvejais — vidinę jėgą, vitališkumą, etinį grožį.

Visos šios istorinių kronikų ypatybės itin ryškiai iškyla istorinėje kronikoje „Kazimieras Sapiega". Tai iš tikro su dideliu užmoju parašytas kūrinys, kurio istorinės panoramos pločiui sunku rasti tolygų lietuvių dramaturgijoje. Aštuonerius metus trunkąs dramos veiksmas autoriaus mėtomas iš karališkųjų rūmų į karo stovyklą, iš katedros aikštės į vyskupijos posėdžių salę, prekių sandėlį, Vyslos pakrantę ar parapijos bažnytėlės šventorių. Kūrinį sudaro tokie skirtingi epizodai, kaip karaliaus rūmų intrigos, vieša bažnyčios anatema, elekciniai seimai, bajorų užavimai ir tarpusavio pykčiai. Pjesėje beveik nėra scenų, kur būtų nedaug veikėjų. Net intymiausios Kazimiero Sapiegos, Elzbietos Oginskaitės išpažintys išsakomos minios akivaizdoje, o priešmirtiniai Mykolo Sapiegos ir Marijos Seniauskaitės meilės žodžiai maišosi su geriančių, besilaužiančių vidun bajorų riksmais. Kone kiekviename paveiksle (o jų „Kazimiere Sapiegoj" devyni) — savas pasaulis, kurį formuoja skirtingi veikėjai ir skirtingi jų interesai. Išryškindami ne kokias konkrečias praeities istorijas, o atskirus to meto visuomeninio gyvenimo aspektus, šie paveikslai, tarsi atskiri potėpiai dailininko drobėje, susilydo į vieną milžinišką, drastiškai ryškiai nupieštą krašto suirutės panoramą.

„Kazimiero Sapiegos" konstrukcijoje galima įžvelgti tarsi tris skirtingus krašto gyvenimo pjūvius, susijusius su trimis skirtingais visuomenės sluoksniais: karaliaus rūmų užkulisiai („Marysenkos altorius"), dvasininkijos bandymai suimti į savo rankas politinį krašto gyvenimą („Nuodėmingoji žemė"), bajorų luomo galutinis išsigimimas („Šermenų broleliai"). Tai tarsi trys valstybės apokalipsės pakopos, vedančios į galutinį žlugimą, kurio akivaizdoje visai natūraliai gali suskambėti tokie finaliniai monologai, kokius sako Kazimieras Sapiega, iškildamas per juos į pagrindinį, titulinį dramos personažą. Šie visos kūrinio situacijos subrandinti monologai, kaip ir patetiškos Vytauto laidotuvės „Milžino paunksmėje" ar Dalios — Tyzenhauzo ginčas „Apyaušrio dalioje", neuždaro atskirų veiksmo linijų, bet atskleidžia jų vidinį turinį, jas galutinai įprasmina. Sudėtinga draminė konstrukcija įgauna gana tvirtai sudėstyto pastato kontūrus, skirtingus nuo klasikinėje dramaturgijoje įprasto simetriškų veiksmo linijų paralelizmo. Pats B. Sruoga suvokė „Kazimierą Sapiegą" kaip simfoniją, t. y. kūrinį, kuriame harmoningai į vieną visumą derinasi skirtingo pobūdžio ir tono temos, fragmentai, kuriame daug lemia leitmotyvų (šiuo atveju — poetinių) sistema.

Visumos pojūtis, laipsniškas daugiakryptės situacijos subrandinimas iki jos natūralaus lūžio ar politinio filosofinio akcento kūrinių finalinėse scenose lemia ir B. Sruogos dramaturgijos teatralumą. Tai dar viena B. Sruogos dramų ypatybė, dėl kurios išsiskyrė to meto kritikos nuomonės. Šalia susižavėjimo balsų („Milžino paunksmė" yra „scenos speco darbas", „sceninga", „labai puiki medžiaga" scenai; „Baisioji naktis" „remiasi tvirtu sceniniu pažinimu", „bus įdomi ir scenoje", „teatrališkas veikalas tiek konstrukcija, tiek psichodramatizmu"; „Radvila Perkūnas" „gana sceningas"; „Aitvaras teisėjas" yra „skirtas ne skaityti, o vaidinti" [71]) buvo ir nuomonių, jog B. Sruogos dra-

[71] Literatūros naujienos, 1934, Nr. 2, p. 6; Naujoji romuva, 1932, Nr. 36, p. 760; Lietuvos studentas, 1932, Nr. 9, p. 4; Židinys, 1935, Nr. 12, p. 600; Šviesos keliai, 1935, Nr. 12, p. 765; Lietuvos žinios, 1936, balandžio 9.

mų kompozicija padrika ir tas padrikumas trukdysiąs realizuoti veikalus scenoje. „Baisioji naktis" net buvo priskirta prie lezedramų, visiškai netinkamų scenai [72] (beje, ši nuomonė tuoj susilaukė ir straipsnio — atsako, kurį pasirašė V. Zubovas).

Nesitaikydamas prie vyraujančios teatralumo sampratos, prie tuometinio teatro galimybių ir įpročių, B. Sruoga liko teatro žmogus pačia savo kūrinių sandara, ne vienu atveju pranašaujančia šiuolaikinio teatro sampratą ir naujas sceninio vaizdo kūrimo galimybes. Tai laisvas, centralizuotą fabulą ardantis epizodų montažas, asociatyvinės impresijos, kontrapunkto principas kuriant sceninį reginį ir kartu vidinė logika plėtojant pasirinktąją temą ir pagrindinę mintį. B. Sruogos dramų konstrukcija — tarpukelė tarp tų principų, kurie lėmė klasikinio tipo dramaturgijos teatralumą, ir naujųjų laikų ieškojimų, smarkiai išplėtusių asociatyvumo, sąlygiškumo, problemiškumo ribas teatre ir dramaturgijoje.

Pats B. Sruoga jautėsi rašąs kaip tik teatrui. „Aitvaro teisėjo" prieduose išdėstyta ištisa pjesės sceninio realizavimo programa, kuria režisierius turėtų vadovautis šią pjesę perkeldamas į sceną. Panašios pastabos lydi ir „Pajūrio kurortą", prie kurio ilgai nedrįso prisiliesti net visas šiuolaikinio sceninio vaizdo kūrimo priemones naudojąs teatras.

Ne visada palankiai atsiliepdamas apie įvairius išorinius sceninius efektus, dramaturgas daugelį jų sąmoningai ir visai sėkmingai naudojo savo kūriniuose. Štai vienas pavyzdys. Studijoje apie P. Vaičiūno dramaturgiją B. Sruoga pritardamas analizuoja, kaip „Tuščiose pastangose" pristatomas pagrindinis veikėjas Jonas Dauba: jo dar nėra, bet apie jį sukasi kitų personažų kalbos, jį primena, jam „nelyginant atstovauja" jo daiktai — fotografija, sutana, laiškas, ir tik galų gale antrame veiksme, įkaitus skaitytojo smalsumui, pasirodo ir jis pats. Ta proga B. Sruoga prisimena, jog šią kompozicinę priemonę Mol-

[72] *Žiūrovas*. Drama, kuri tinka pasiskaityti, vargu ar tinka vaidinti? — Lietuvos aidas, 1936, balandžio 8.

jeras kadaise „taip gražiai išrutuliavo savo „Tartiufe" [73]. Tad gal neatsitiktinai šis principas nuolat figūruoja ir B. Sruogos dramose, ypač „Milžino paunksmėje"? Taip pristatomas įdomiausias šio kūrinio personažas Jogaila. Iš pradžių — prieštaringi, daugiausia neigiami kitų personažų atsiliepimai apie karalių, jo bevališkumą, dviprasmišką padėtį šeimoje, bejėgiškumą valstybės reikaluose. Po to — pirmieji Jogailos pasirodymai, tarsi patvirtiną aplinkinių nuomonę apie sukiužusį, su anuo pasauliu kalbantį, valstybės ir šeimos dalykuose nesusigaudantį senį. Ir tik ilgainiui išryškėja, kas iš tikrųjų slepiasi po tariamuoju Jogailos infantilumu, atsiribojimu nuo rūmų intrigų, ironizuojančiu tonu. Taip pat sąmoningai, tik dar drąsiau ir nuosekliau tokiu principu kuriamas ir Vytauto paveikslas. Lietuvos didysis kunigaikštis iš viso nepasirodo kūrinyje, tačiau per visą veikalą jis egzistuoja kaip ginčų, atsiliepimų, pykčio, pritarimo, o finale — jau miręs — kaip skausmo išsiliejimo, apraudojimo objektas, tuo pačiu iškildamas kaip feodalinės Lietuvos simbolis, jos tuometinių interesų įsikūnijimas ir jų tragiškoji baigtis. Skaitytojui ar žiūrovui leidžiama pačiam įsivaizduoti šio nematomo personažo veiklos dydį ir pobūdį (o kaip rašė vienas recenzentų, „vaizduojamasi paprastai daugiau, negu galima parodyti"). Netiesioginis, bet aktyvus Vytauto įsijungimas į veiksmą dėl savo netikėtumo, beje, padarė nemažą įspūdį tuometiniams „Milžino paunksmės" skaitytojams ir kritikams, jau pripratusiems prie trafaretiškai iškilnių kunigaikščių paveikslų lietuvių istorinėse dramose.

Apskritai svarbesnieji B. Sruogos dramų personažai tiek savo žmogiškuoju turiniu, psichologinės tiesos ir apibendrinimo vienove, tiek teatralia egzistavimo ir jausmų išraiškos forma yra unikalūs to meto lietuvių dramaturgijoje. Išskirtinis ir tų personažų draminio gyvenimo intensyvumas, leidžiantis jiems, iš vienos pusės, aktyviai ir tiksliai įsijungti į konfliktą, iš antros, išlaikyti savo žmogiškąją autonomiją, individualų dvasinį pasaulį ir indivi-

[73] *Sruoga B.* Vaičiūno dramaturgija.— Darbai ir dienos, 1930, kn. 1, p. 75.

dualų egzistavimo būdą. Kiekvienam iš savo dramų veikėjų B. Sruoga ieškojo, kaip pats sakė, egzistavimo rezono, stengėsi perprasti giliąsias jo elgsenos priežastis ir tuo pamatuoti, net savaip pateisinti jo poelgius (pagal cituojamą prancūzų posakį: suprasti — reiškia viską atleisti). „Dramaturgas, kurdamas pjesę, formuodamas personažus, turi pergyventi nuo pradžios iki galo kiekvieno asmens vidujį pasaulį. Apibrėždamas asmenų tariamuosius žodžius ir dirbamuosius darbus, dramaturgas turi pilnu įsitikinimu atstovauti tojo asmens teisybę" (R, t. 6, p. 443); „formuojant pjesės personažus,— nėra vienos teisybės. Pjesėj kiek yra personažų — tiek ir teisybių" (p. 442),— tai programiniai B. Sruogos pareiškimai, paskelbti straipsnyje „Dramos velnias ir gegutė" darbo prie savo dramų įkarštyje.

Rašytojo gilinimasis į savo herojų veiksmų ir išgyvenimų dialektiką kartais vienpusiškai suprantamas kaip atsisakymas nuo visuomeninės ideologinės bei moralinės etinės personažų charakteristikos, autoriaus nuosprendžių, kaip estetizmo tendencija [74]; iš tikrųjų jis plaukia iš dramaturgijos, kaip literatūros rūšies, esmės ir jos specifikos, yra patvirtintas visos pradedant Šekspyru ir ypač naujųjų amžių dramaturgijos (K. Čapekas: „Aš žiūriu į visus pjesės personažus kaip į padorius žmones, kurie vadovaujasi savo įsitikinimais" [75]).

B. Sruogai svetima tiek personažų — simbolių samprata, kurią demonstravo į simbolizmą linkstanti lietuvių dramaturgija, visų pirma Vydūnas ir iš dalies V. Mykolaitis-Putinas, tiek ir personažų — kaukių principas, kuriuo savo populiariąsias žiūrovų tarpe pjeses grindė kitas „Milžino paunksmės" autoriaus amžininkas P. Vaičiūnas. Į daugelį savo personažų B. Sruoga žvelgia tarsi iš kelių skirtingų taškų, leidžia jiems atsiverti įvairiose visuomeninio ir asmeniško pobūdžio situacijose. Todėl jie nėra vienareikšmiški (nors dramos personažams apskritai būdinga koncentruotis į vieną aistrą, vieną idėją), iškyla kaip sudėtingi, netgi prieštaringi charakteriai, kuriuose

[74] Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, p. 498.
[75] *Чапек К.* Об искусстве.— Л., 1969, с. 115.

galima įžvelgti ir paties dramaturgo charakterio atšvaitų (būdo staigumo, lyrizmo, greitos nuotaikų, prieštaringų emocijų kaitos) ar dramaturgo artimųjų bruožų — tėvo uždarumo, sugebėjimo nusukti kalbą (Jogaila), jo požiūrio į gyvenimą (senasis Skumbinas), motinos rūpestingumo ir gerumo (senoji Skumbinienė), uošvio K. Daugirdo prisirišimo prie žemės (Žaliūgas iš „Pavasario giesmės"). Apskritai vidinio gyvenimo ir charakterio dialektika išsiskiria daugelis B. Sruogos dramų veikėjų — „Milžino paunksmės" Jogaila, Sonka, Hinča, Zbignievas Olesnickis, Sigizmundas, „Baisiosios nakties" senieji Skumbinai, Munia, „Apyaušrio dalios" Dalia, Tyzenhauzas, Skudutis, Jurgelis, „Kazimiero Sapiegos" Marysenka, Jokūbas Sobieskis, Oginskis, Elzbieta Oginskaitė ir kt. B. Sruogos dramose įdomūs tiek protagonistai, dažniausiai ne tik aistringi pažangos, tiesos idealų skelbėjai, bet ir tragiško likimo žmonės (Jurgis Skumbinas, Dalia Radvilaitė, Kazimieras Sapiega), tiek ir neigiamieji personažai, kuriuos rašytojas rodo kaip asmenybes, pasižyminčias protu, valia, dideliais užmojais, savo veikimo logika (Zbignievas Olesnickis, Tyzenhauzas, Marysenka). Juos kurdamas, B. Sruoga neslėpė savo simpatijų ir antipatijų, tačiau tarsi įsiklausė į jo cituotą K. Stanislavskio formulę: kurdamas gerą žmogų, ieškok, kur jis blogas, kurdamas blogą — kur jis geras. Tik atskirais atvejais kliudo prasikišančios autoriaus ideologinės tendencijos („Algirdas Izborske"), vaizduojamų dramoje asmenų gausa („Radvila Perkūnas", „Apyaušrio dalia", „Kazimieras Sapiega"), žanro specifika („Radvila Perkūnas"), tradicinio istorizmo atgarsiai („Baisioji naktis"). Dėl to dalis B. Sruogos personažų, ypač neigiamų, antraeilių, įgyja statiškumo, iliustratyvumo, vienaplanės struktūros požymių.

Situacijos, kuriose atsiduria veikėjai, B. Sruogos dramose beveik visada sceniškai raiškios, greitai keičia viena kitą, be to, grupuojamos kontrasto principu. Atsiremdamas šekspyriškąja tradicija, dramaturgas gretina skirtingo emocinio atspalvio epizodus, o neretai siekia įvairumo ir vieno epizodo viduje. Filosofinius apmąstymus, lyrines refleksijas, poeziją ir tragiką B. Sruogos dramose nuolat perkerta kone farso scenos ar veiksmo momentai

(Švienteko—Liucijos gaudynės, vyskupų barniai, šokėjos „Milžino paunksmėje", girto Četvergo nukryžiavimas „Baisiojoje naktyje", raštvedžio Ivanausko ir jo mokinio Martyno „atgaila" „Kazimiere Sapiegoj", ubagų giesmės „Radviloj Perkūne" ir kt.).

Pagaliau ir kai kurių rimtų scenų patetiką B. Sruoga savotiškai pažemina kokiu netikėtai sodriu, šiurkščiu posakiu (ne veltui pasakoma, jog B. Sruogos kunigaikščiai kartais kalba kaip Baibokų bernai [76]). Būna, kai tuo „pažeminimu" grindžiamas visas charakteris (Julikas Laučka, Četvergas, Bružiukas, Skudutienė, Zaranka, „Apyaušrio dalios" plikbajoriai). Tačiau kur kas įdomesni B. Sruogos dramose epizodai, kai komizmas jungiasi su skaudžiais personažo išgyvenimais, „žemasis stilius" su tragizmu. Toks yra kalinamo Švitrigailos įsiūtis „Milžino paunksmėje" ar „Kazimiero Sapiegos" Jokūbo Sobieskio juokdario kaukė, pridengianti nusivylimą, netikėjimą, skausmą. Ne mažiau šiurpiai koncentracijos lagerio aplinkybėmis skamba vagies profesionalo Franco pakaruokliškas juokas pokario meto dramoje „Pajūrio kurortas".

Istorinėse B. Sruogos dramose humoras, farso situacijos yra vis dėlto tik įvykius nuspalvinantys, tragiškąją kūrinio tėkmę kontrapunktiškai paįvairinantys intarpai. Vienintelis B. Sruogos kūrinys, kur komiškasis pradas — esminė sąlyga, suteikianti pasakojimui ne tik spalvą, bet ir daugiaprasmiškumo, yra „Aitvaras teisėjas", nepretenzinga, vaikų psichologijai pritaikyta, dinamiška, šurmulio, dainelių ir šokių pilna pjesė.

Pastabose prie pjesės nusakydamas „Aitvaro teisėjo" humorą, dramaturgas operuoja lakumo, grakštaus ir elegantiško lengvumo kategorijomis. Tiesa, pjesės personažai dygiai šaiposi vienas iš kito, net kivirčijasi, teisiasi (kūrinyje pasakojama, kaip nepatenkinti sunkiu ir alka-

[76] Draminės kalbos spalvingumui, sodrumui B. Sruoga iš viso skyrė nemaža dėmesio. Viename bene 1954 m. vykusiame dramaturgų seminare A. Gricius pasakojo, kaip B. Sruoga, recenzuodamas vieną dramą, išsitaręs, jog, skaitydamas ją, jautėsi lyg žiūrėtų į minią iš balkono: vien pakaušiai, o veidų nematyti. Mat visų personažų kalba buvusi vienoda, sausa, neindividualizuota (žr. CVLMA, f. 190, ap. 1, b. 213, p. 5).

nu gyvenimu pikto, šykštaus ūkininko Pūro sodyboje, kur gera tik eksportui skirtai kiaulei, visi gyvuliai — šuo Šermokas, karvė Margė, arklys Kaplys, vedami piemenuko Mikės ir lydimi katino Rainio, išsirengia pas gerąjį pasakų Aitvarą ieškoti užtarimo, teisybės ir laimės). Tačiau visų šių ginčų tonas yra, autoriaus žodžiais sakant, „meilingas",— čia neskamba nei pyktis, nei tuo labiau įtūžis. Be vienos antros išimties, tai lengva, neretai šviesi pašaipa, primenanti juoko žaidybiškumą tautosakoje, jos komizmo poetiškumą, apie kurį yra kalbėjęs ir B. Sruoga mokslininkas [77].

Žaismės principas vyrauja ir personažų charakteristikose: gyvulių paveikslai kuriami imitacijos būdu, atvirai demonstruojant „surealintos fikcijos" antropomorfiškumą, kaip ir tautosakoje pasigaunant ir išryškinant vieną kurį nors charakterio bruožą ar įprotį. „Apsimetimas, žaidimas, žaisminis veiksmas — pjesės kūnas ir kraujas" (R, t. 2, p. 468),— rašė pats dramaturgas pastabose prie „Aitvaro teisėjo". Veikalo statytojai kategoriškai perspėjami, jog spektaklyje negali būti jokio natūralizmo, jokios tikrovės iliuzijos — viskas turi būti paremta vaikiško žaislo principu ir vykti elegancijos, sparnuotumo, „lengvučiuko ritmingumo" plotmėj. Spektaklį, kurio niekas tuomet taip ir nesiėmė statyti, B. Sruoga įsivaizdavo kaip skaidrų, ažūrišką, turintį daug šviesos ir oro, ritmingų, į šokį pereinančių judesių. Natūralu, kad tas ritmingumas ir skaidrumas ne vienu atveju juntamas ir pjesėje.

Tačiau pjesėje yra ir kitas — satyrinis klodas, kurį ypač gerai juto rašytojo amžininkai. Jį sudaro, iš vienos pusės, aliuzijos į tuometinės buities aktualijas (pavyzdžiui, kiaulės Deglosios svajonė tapti bekonu ir nukeliauti į Londoną), iš antros, satyriniai to meto visuomeninių tipų portretai (aukštuomenės poniutės išlepimą ir kaprizus primenantis Deglosios elgesys, lipšnios, aptakios „advokato" katino Rainio manieros, galingesnių žvėrių mindomo Zuikio Puikio nelaimės, prasigyventi trokštančio ūkininko Pūro rūpesčiai ir pan.). Kurdamas daugelį „Aitvaro teisėjo" personažų, B. Sruoga turėjo galvoje

[77] Plg. *Sauka D.* Tautosakos savitumas ir vertė.— V., 1970, p. 328, 331—336.

konkrečius to meto aukštuomenės žmones, ironiškai pajuokė tuometinio ministro pirmininko J. Tūbelio politiką [78]. Dar labiau šį kūrinio bruožą paryškino vykusios, „preciziškų ir subtilių linijų", o svarbiausia — B. Sruogos kūrinio dvasią perteikiančios S. Ušinsko iliustracijos, kuriose dailininkas ne tik gerai pagavo autoriaus siūlomą antropomorfizmo ir žaismės principą, bet ir kone tiesiogiai pademonstravo satyrinį pjesės užtaisą, konkrečiuosius jos adresus [79].

„Aitvaras teisėjas", nors ir kiek neįprastos rašytojui tematikos kūrinys, dar sykį atskleidė esminius B. Sruogos dramaturgijos bruožus,— specifinę poetiškumo ir teatralumo, lyrizmo ir „prižemintojo stiliaus" darną.

5

Prie istorinės dramaturgijos natūraliai prisišlieja dar keletas kitų žanrų B. Sruogos kūrinių — poemėlė „Giesmė apie Gediminą" ir apysaka „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus", iš mažiau žinomų — kantata „Baltojo raitelio žemė" bei nebaigtas romanas „Sanvarta". Jie artimi tematika, meninės kalbos ypatumais, tik pats istorijos atvaizdas čia šviesesnis, patetiškesnis, ne toks tragiškas kaip dramose. Tai suprantama: du iš šių kūrinių skirti jaunimui, siekia supažindinti jį su Lietuvos praeitimi, įdiegti jos meilę.

„Giesmė apie Gediminą" (1938), kurioje rašytojas pasakoja dar iš Lietuvos kunigaikštystės metraščių žinomą Vilniaus įkūrimo legendą, praplėsdamas ją taip pat legendinio žynio Lizdeikos gyvenimo istorija, sėkmingos kuni-

[78] „Sruoga, rašydamas pjesę vaikams „Aitvaras teisėjas", sąmoningai ir nesislėpdamas padarė iš to satyrą prieš Tūbelį ir jo politiką, remiančią materialinį gerbūvį, ne kultūrinį" (V. Sruogienės laiškai autoriui 1970, birželio 20, 1978, balandžio 14).

[79] 1973 m. išleistame S. Ušinsko darbų albume po „Aitvaro teisėjo" iliustracijomis sudėti tokie parašai: „Kiaulė. (Prezidento A. Smetonos žmonos šaržas)"; „Briedis ir lapė. (Generolo Nagevičiaus šaržas)"; „Bebras. (Švietimo ministro Šakenio šaržas)", „Kauno burmistro šaržas" (žr. *Кулешова В.* Стасис Ушинскас.— М., 1973, с. 98—101).

gaikščio Gedimino medžioklės epizodais ir poetišku Vilniaus katedros aprašymu, su istorine dramaturgija siejasi net savo geneze. Pradžioje šis kūrinys buvo sumanytas ir rašomas kaip radijo drama [80]. Tai rodo ir kūrinio rankraščiai: anksčiausias iš jų yra dialogizuotas tekstas „Gedimino sapnas" [81] (toks buvo ir 1937 m. spalio 10 d. įvykusio radijo vaidinimo, režisuoto J. Monkevičiaus, pavadinimas [82]). Šio teksto pradžioje — tarsi dramoje — išskaičiuoti veikėjai: Sakytojas, Gediminas, Lizdeika, Verkelis ir Minia, o veiksmo aplinką žymi remarkos. Vėliau rašytojas dramos pavidalo atsisakė ir, išplėtęs Sakytojo tekstą (nauji stumbro medžioklės epizodai, poetiškas Vilniaus katedros aprašymas), pavertė jį autoriaus žodžiais. Dialogizuoti liko tik kai kurie epizodai; tačiau ir juose išlaikoma visam kūriniui būdinga natūrali pasakojimo maniera, paprastomis priemonėmis, lyg žaidžiant pasiektas eilių lengvumas ir skambumas, į kurį atkreipė dėmesį visi be išimties „Giesmės apie Gediminą" recenzentai („stiprios poetinės jėgos dalykas", „skambios eilės", „žaisminga žodžių banga", „gražus ir vaizdingas švelnumas" etc.).

Poemėlėje iškyla romantizuota, V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimus" primenanti „neaprėpiamai plati, neapsakomai graži" Lietuva — bekraščiai, tūkstančiais aidų skambantys, žvėrių ir paukščių pilni miškai, į sidabruotas juostas panašios upės, narsūs, savo kraštą mylintys žmonės. Ypač pakilių, patetiškų, buržuazinės istoriografijos dvasią išreiškiančių epitetų B. Sruoga nesigaili kunigaikščiui Gediminui, kuriuo, kaip ir dramose, siekiama išaukštinti Lietuvos valstybingumo idėją. Poemėlėje Gediminas — pirmiausia savo krašto meilės ir karžygiškumo įsikūnijimas. Susapnavęs staugiantį geležinį vilką, Gediminas kreipiasi į žynius ir vykdo jų sprendimą: ten, kur staugė vilkas, jis įkuria naują miestą — Vilnių.

---

[80] J. Čiurlionytė atsimena, jog, dirbdama radiofone, ji užsakiusi B. Sruogai radijo pjesę, ir dramaturgas parašęs „Giesmę apie Gediminą" (pokalbis su J. Čiurlionyte 1973, vasario 5).

[81] LKLIR, f. 1, b. 3911.

[82] B. Sruogos pareiškimas Valstybės radiofono direktoriui 1937, spalio 18.— VRBR, f. 47, b. 1349.

Romantinis, atvirai idealizuotas senosios Lietuvos vaizdas kuriamas ir kantatoje „Baltojo raitelio žemė" [83]. Poetas trokšta sustabdyti „palšą mintį šiokiadienę", pažvelgti į amžių bedugnę, išgirsti bežodę tėviškės dainą, atgimti pajutus savyje tiek Lietuvos gamtą („Girių mėlyna tamsa, / Pievų kvepianti grazna, / Liūdesys sodžiaus kapų / Ar dūzgimas avižų / It nematomi varpai / Suslėpti sieloj giliai"), tiek ne vienu atveju tragišką jos istorinę lemtį („Nusitęsė naktis per amžių amžių tolius, / Kaip okeanas, ūkanoj paskendęs. / Ir be aušros, be rytmečio dienaˊ / Ateidavo kaip koks šešėlis palšas, / Kaip elgeta užklydus nelaukta").

Kitas B. Sruogos kūrinys jaunimui — apysaka „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus" (1937) — vaizduoja napoleonmetį. Kūrinio fabulą sudaro dvylikamečio baudžiauninko Jonio Mažrimuko žygis iš Būgių į Kauną ir išgyvenimai šiame mieste. Iš pradžių Jonis keliauja su tėvu, kurį urėdas pasiuntė nuvežti naujajam ponui Daugirdui svarbų laišką, vėliau, kai tėvas pristatomas gabenti sužeistą rusų kareivį, vykdo urėdo įsakymą vienas. Po ilgų vargų suradęs nežinomą nematytą miestą, gyvas ir sumanus vaikas patiria čia visokiausių nuotykių, savo akimis pamato vieną iš Napoleono agresijos Lietuvoje 1812 m. kulminacinių momentų — prancūzų kariuomenės ir paties imperatoriaus persikėlimą per Nemuną ir Kauno užėmimą. Susipažįsta Jonis ir su naujuoju ponu, jo šeima, susidraugauja su bendraamžiu Daugirdų sūnumi Staseliu.

Impulsas knygai ir jos užuomazga — V. Daugirdaitės-Sruogienės maždaug penkių puslapių dydžio vaizdelis apie Napoleono kariuomenės veržimąsi per Lietuvą Maskvos link. Jis buvo parašytas 1937 m. pavasarį ir skirtas vaikų žurnaliukui „Vyturys", kuriame V. Sruogienė tuo

[83] Šio kūrinio, parašyto buržuazijos valdymo metais, atsiradimo aplinkybės nežinomos. Kaip rodo paantraštė, jis greičiausiai sukurtas kurio nors jubiliejaus proga, bet dėl neaiškių priežasčių nepublikuotas ir nerealizuotas. Tarp kitų rankraščių LKLI rankraštyną (f. 53, b. 548) ne taip seniai pasiekęs jo mašinraščio egzempliorius — be autoriaus pavardės ir be jokių komentarų. B. Sruogos autorystę rodytų pats tekstas: poetui įprasti įvaizdžiai, sruogiškoji stilistika.

laiku skelbė ir daugiau beletrizuoto pobūdžio istorijos skaitymėlių („Kaip totoriai atsirado Lietuvoje", „Apie Kęstutį ir Birutę", „Iš Lenkijos praeities" ir kt.). Susipažinęs su žmonos rankraščiu, B. Sruoga sumojo, kad šią fabulą galima išplėtoti į didesnį kūrinį, ir netrukus ėmėsi darbo. Knyga buvo išspausdinta tų pat metų rudenį slapyvardžiu Valys Dauga, kurį sudaro atskiri abiejų autorių vardų ir pavardžių skiemenys (pokario metais leisdama knygą Čikagoje, V. Sruogienė paliko vien B. Sruogos pavardę, motyvuodama tuo, jog vyro čia buvo įdėta kur kas daugiau darbo).

„Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus"— pirmasis didesnis B. Sruogos prozos kūrinys. Į šį žanrą rašytojas taikėsi ilgai: rankraštynuose išlikę bent keletas nebaigtų jo prozos fragmentų, dažniausiai nerealizuotų apsakymų apmatai ar pradžios [84]. Artimieji prisimena, kad B. Sruoga proza rašyti būgštavo dėl to, jog nuolatinis darbas redakcijose, šimtai straipsnių, feljetonų, apybraižų neįučia atsilieps jo prozai, įneš feljetoniškumo, nesaikingo švaistymosi žodžiais [85].

Rašydamas apysaką jaunimui (knyga dedikuojama „jauniems ir linksmiems"), autorius stengėsi gyvai plėtoti fabulą, kurti patrauklius personažų charakterius. Apysakoje daug įvykių, jie lengvai keičia vienas kitą, neleisdami nusilpti skaitytojo interesui. Prie to nemaža prisideda ir nuotaikingas, gyvas, humoru atmieštas pasakojimas. Į daug ką apysakoje žiūrima tarsi vaiko akimis,— tai priartina knygą prie jaunimo mąstysenos, nors atskirais atvejais kūrinyje aprašomus įvykius pernelyg sunaivina — tai buvo pastebėta ir kritikos, kuri įžiūrėjo knygoje ir „formos bei stiliaus nelygumų", ir „sauso publicistiškumo", ir nenatūralaus gudravimo — autorius kalbąs kaip senis mažiesiems —„specialiai vaikams" [86].

---

[84] LKLIR, f. 1, b. 5745 (fragmentai apie Caunį ir Bertulsą), LKLIR, f. 53, b. 621 (fragmentai apie Jurgį Barabauską).

[85] V. Sruogienės laiškai autoriui 1975, sausio 19, gegužės 29.

[86] Žr. *Ralys D.*— Naujoji romuva, 1937, Nr. 45, p. 846; *V. Ž. [Žilionis V.]* Apysaka apie prancūzmetį Lietuvoj.— Kultūra, 1937, Nr. 10, p. 590.

Antra vertus, „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus" nėra vien nuotykinis pasakojimas istorinių įvykių fone,— autoriams ne mažiau rūpėjo perteikti jaunimui ir autentiškos medžiagos apie XIX a. pirmosios pusės Lietuvą. Apysakoje galima rasti žinių apie 1794—95 m. T. Kosciuškos sukilimą, lietuvių dalyvavimą Napoleono kariuomenės lenkų batalione, kuris kovėsi Italijoje, Ispanijoje, Haičio saloje, apie Napoleono sutikimą Kaune 1812 m. ir t. t. Detaliai aprašomas tuolaikinis Kaunas, taip pat Būgių apylinkės, ypač Kamanų pelkės,— čia pravertė Daugirdų šeimos archyvas (užrašai apie K. Daugirdo senelio kelionę į Kauną, XIX a. pradžios Būgių dvarelio darbininkų pavardės ir pan.), taip pat tiesioginiai Sruogų kelionių iš Būgių į Kauną (saulėtekis, Nemuno vaizdas), vasarojimo Būgiuose (pelkių aprašas) įspūdžiai [87]. Autentiškumo įspūdį didina ir knygos iliustracijos —iš įvairių istorinių tyrinėjimų, bibliotekų ir privačių kolekcijų surinkti piešiniai, vaizduojantys Napoleoną, jo kariuomenę, XIX a. pradžios Lietuvą.

Daugelis šios istorinės informacijos į pasakojimą įsipina natūraliai ir nepastebimai, tačiau autorius nevengė ir platesnių istorinių ekskursų, pateikiamų dažniausiai per personažų biografijas ar net tiesiogiai (bandymas nusakyti Napoleono politikos principus). Kai kurių kritikų šie skyriai — intarpai buvo apibūdinti kaip perdėm publicistiški, atskilę nuo visumos, silpniną intrigą. Pagrįstai buvo diskutuojama ir dėl pačios istorinių įvykių sampratos: pabrėžtinai šventiško, idealizuoto tuometinės Lietuvos vaizdo, o ypač dėl pernelyg vienpusiškos Napoleono — karvedžio, politiko, asmens — adoracijos, ryškios iš vaizduojamų situacijų atrankos ir traktuotės [88].

Istorinis fonas, atrodo, turėjo daug lemti ir B. Sruogos romane „Sanvarta", kuris liko nebaigtas [89]. Tiksli šio kū-

[87] V. Sruogienės laiškas autoriui 1983, kovo 15.

[88] Žr. V. Ž. Min. str.— Kultūra, 1937, Nr. 10, p. 588—589.

[89] Likę „Sanvartos" trumpi apmatai (SME, inv. Nr. 15) ir du pirmosios dalies variantai (LKLIR, f. 1, b. 3905 ir f. 53, b. 577). Plačiau apie romano kūrimo istoriją, rankraščių likimą žr. *Samulionis A.* Nebaigtas B. Sruogos romanas „Sanvarta".— LTSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, 1974, t. 3(48), p. 165—171.

rinio data nėra aiški, tačiau galima spėti, jog romano sumanymas rašytojui gimė jau išėjus iš spaudos „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus", o realizuoti buvo bandomas apie 1938—42 m.[90]

Romano veiksmas apima XIX a. antrąją pusę—XX a. pradžią, o svarbiausi įvykiai vyksta maždaug 1896—1905 m. Iš čia ir pavadinimas —„Sanvarta", t. y. amžių sandūra. Šiame prozos kūrinyje B. Sruoga norėjęs pavaizduoti to laikotarpio Lietuvos gyvenimą, duoti jo savotišką pjūvį ir, galimas dalykas, akcentuoti kai kuriuos tuometinio lietuvių nacionalinio judėjimo klausimus. „Sanvarta" buvęs sumanytas kaip didelis, gal net epopėjinis kūrinys. Į romaną kaip medžiaga turėjo įeiti rašytojo pažįstamų ir artimųjų likimai, visų pirma jo brolių gyvenimo istorijos, taip pat Daugirdų, Putvinskių, Zubovų šeimų praeities realijos [91].

Tiek kompozicinė, tiek prasminė kūrinio vaizdų ašis — nuosekliai atpasakota grafo Jeronimo Karolio Zbyško-Zagrajaus gyvenimo istorija, iš kurios atsišakoja dar kelios romano veikėjų biografijos. Šių biografijų išdėstymas ir sudaro nebaigto romano struktūrą, nes vientiso, viską jungiančio įvykio „Sanvartoje" nėra: biografijos savarankiškos, be to, gana tradiciškos, dėl paaštrėjusio autoriaus požiūrio į dvarą artimesnės A. Vienuolio „Vėžiui" ar Jono Marcinkevičiaus „Benjaminui Kordušui" negu ankstesnei B. Sruogos apysakai.

Pats grafas Jeronimas B. Sruogos romane — tradicinio bajoriško išdidumo, tuštumo, o kartais ir kvailumo įsikūnijimas. Lenkomanas, mėgstantis trankytis po užsienius ir ten švaistyti skolintus ar už iškirstus dvaro miškus gautus pinigus. Atsitiktinės dvaro „revizijos", kurių metu grafas zovada prajoja laukais, šaudydamas į kreivas vagas išarusius kumečius, B. Sruogos pateiktos gana ironiškai. Tokia pat gaida nupieštas ir vienintelis grafo veiklos epizodas: krūvas pinigų surijusios šunidės statyba

[90] V. Sruogienė sumanymo gimimą datuoja 1939 m., o rašymą — 1940 m. vasara (laiškas autoriui 1970, balandžio 15).

[91] V. Sruogienės laiškai autoriui 1970, balandžio 15, 1974, sausio 7, 1975, sausio 19, gegužės 26.

ir vėlesni vargai, realizuojant šio „lojančio keturkojų fabriko" produkciją.

Savotiškos kaukės ir kiti veikėjai. Daugiausia vietos tarp jų skirta grafienei Janinai, grafo giminaičiui Mečislovui Galinskiui-Galiniui ir studentui Andriui Kukaliui. Pirmoji, nesantuokinė vieno iš Hohencolernų duktė, atvažiavusi pas vyrą į Lietuvą, kurią laiko Lenkijos provincija, bando šviesti valstiečių vaikus, mokydama juos lenkiškai. Mečislovas Galinskis — dvarininko litvomano tipas: pats atsivertęs į lietuvybę, lietuviškai auklėja vaikus, palaiko slaptą lietuvišką spaudą, be to, „tolstojininkas"— išdalija valstiečiams savo dvaro žemes, valstietiškai vilki, valgo ir dirba kartu su šeimyna. Studento Andriaus Kukalio biografija, anot autoriaus, „būdinga lietuviškojo kaimo jaunimui, einančiam aukštąjį mokslą". Kilęs iš smulkių ūkininkų, per vargus leistas į mokslus Mintaujoje, nugabentas į dvasinę seminariją, vėliau iš jos išėjo; nutrūkus santykiams su tėvais, vertėsi pamokomis, prisikasė iki Maskvos universiteto, dalyvavo socialdemokratų judėjime.

Toks veikėjų parinkimas rodo, kad B. Sruogai romane iš tikrųjų rūpėjo vaizduojamojo laikotarpio visuomeninis gyvenimas ir to meto žmonių tipai. Šį įspūdį sustiprina vienur kitur iškylantys, nacionalinio lietuvių judėjimo aspektu traktuojami visuomeninio gyvenimo įvykiai: spaudos draudimas, priešiški dvaro ir kaimo santykiai, rusų—japonų karas, 1905 m. revoliucijos artėjimas, socialdemokratų veikla. Tačiau šie įvykiai romane pateikti probėgšmais, dažniau kaip publicistiniai autoriaus svarstymai, kurie beveik nepaliečia herojų gyvenimo ir jų santykių, egzistuoja tik kaip veikėjų biografijų fonas. Istorinių apmąstymų, kurie apimtų visą kūrinio koncepciją, lemtų jo vaizdų sistemą,— kaip B. Sruogos istorinėse dramose,— „Sanvartoje" nėra.

Tačiau daryti kokias nors platesnes išvadas sunku,— kūrinys nebaigtas. Išlikusi „Sanvartos" dalis, nors kompoziciškai ir užbaigta, sudaro daugiau ekspozicijos įspūdį: joje vienas po kito plačiai pristatomi pagrindiniai veikėjai ir tik pačioje pabaigoje, keliolikoje paskutinių pusla-

pių, užsimezga kai kuriuos personažus sujungiantis veiksmas (žandarai atkreipia dėmesį į studento Kukalio veiklą, į kurią netrukus įsimaišo ir grafienė, grafas išprašo Kukalį iš dvaro). Kokia linkme būtų pakrypę šie įvykiai, galima tik spėlioti: gal į paskutiniuose rankraščio skyriuose išryškėjusį nuotykių pasakojimą, artimą istorinei lietuvių prozai nuo Pietario „Algimanto" laikų (A. Vienuolio tuo metu reprezentuojamą romano „Kryžkelės"), gal į dvarininkų šeimų žlugimo vaizdus, primenančius A. Vienuolio apysaką „Vėžys" (su ja siejasi grafų paveikslai bei retrospektyvinė kūrinio kompozicija, vedanti nuo grafo merdėjimo 1919 m. į jo praeitį), o gal į istorinę epopėją, apimančią svarbiausius XIX a. pabaigos— XX a. pradžios istorinius įvykius.

Meniniu požiūriu „Sanvartoje" įdomiausias pasakojimo tonas. Kaip ir B. Sruogos publicistikoje, čia beveik nėra epinio neutralumo; svetimi „Sanvartai" ir B. Sruogos eilėraščių bei dramų lyriniai protrūkiai. Vyrauja ironiškas autoriaus santykis su personažais ir įvykiais, žaismės atmieštas samprotavimų tonas. Tai pagyvina pasakojimą, tačiau jį tarsi „sufeljetonina", atima problemų rimtį,— ko, beje, B. Sruoga, imdamasis prozos, labiausiai ir bijojo.

Iš antros pusės, rašytojas susidūrė su komponavimo sunkumais, kurių daugelis tuometinių lietuvių romanistų nepajėgė nugalėti net po V. Mykolaičio-Putino, P. Cvirkos romanų pasirodymo. Tai monotonijos pavojų slepianti chronologinė veiksmo plėtotė, faktų ir įvykių statiškumas, pasyvus veikėjų biografijų atpasakojimas, konstatuojamasis pasakojimo pobūdis [92]. Išlikusioje „Sanvartos" dalyje ypač ryškūs biografiškumo momentai, kurie vyrauja ir lemia kūrinio pavidalą: veikėjų gyvenimas, jų įpročiai romane nusakomi autoriaus, neskubama užmegzti intrigos ir įtraukti personažus į vientisą veiksmą.

Apskritai tiek apysaka „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus", tiek romanas „Sanvarta", liudijantys

[92] Žr. *Žėkaitė J.* Lietuvių romanas.— V., 1970, p. 74, 81, 104, 135—136, 182—183, 206, 211—212 ir kt.

apie ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje pakankamai pastovų B. Sruogos potraukį į prozą, neprilygsta geriausiems rašytojo kūriniams. Matyt, tai jautė ir pats rašytojas,— jis atsidėjo kitiems literatūriniams darbams, o prie „Sanvartos" daugiau nebegrįžo. Nėra skelbęs ir jokių šio kūrinio ištraukų.

B. Sruogos — prozininko talentas visa jėga atsiskleidė jau vėliau, po Didžiojo Tėvynės karo, memuarų knygoje „Dievų miškas".

ISTORINIŲ PASIKEITIMŲ VERPETE

1

Penkiolika Kauno metų, ypač jų antroji pusė — ramiausias B. Sruogos gyvenimo laikotarpis. Ta ramybė, žinoma, sąlygiška: užtenka prisiminti visuomeninio ir literatūrinio proceso sudėtingumą, besitelkiančius karo debesis, pagaliau impulsyvų rašytojo charakterį, jo aktyvų santykį su aplinka, veržlumą ir nepakantumą ginant meno interesus. Vis dėlto dėstymas universitete, susitelkimas prie didesnių, neabejotiną kūrybinę brandą liudijančių darbų, pirmiausia dramaturgijos,— visa tai rodo, kad B. Sruogos gyvenimas šiuo metu buvo įėjęs į pastovią vagą — be ankstesnio chaotiško blaškymosi, vienadienių susižavėjimų ir problemų, buities nepastovumo. Tai buvo susikaupimo, darbo, tylos laikas.

Vėlesni įvykiai parodė, kad tai buvo tyla prieš vėtrą. Pastaroji atėjo su istoriniais pakitimais,— jie išbloškė rašytoją iš įprastinių, o kai kuriais atvejais — ir iš normalių gyvenimo bei darbo aplinkybių.

Pirmoji dilema Sruogų šeimai iškilo 1939 m. pabaigoje, atgavus Lietuvai Vilnių. Švietimo ministerija pasiūlė V. Sruogienei keltis į atgautą sostinę ir užimti čia gimnazijos direktorės vietą. Apsispręsti reikėjo skubiai ir aiškiai, o sprendimą komplikavo jau tai, kad po ilgų svarstymų Sruogos 1935 m. Kauno pakraštyje, netoli Zoologijos sodo, Ramiojoje (dabar — B. Sruogos) gatvėje buvo įsigiję sklypą, o 1938 m. pasistatę nuosavą namą, kurį, atsižvelgdamas į visus pageidavimus (ypač daug ir originalių jų turėjo būsimasis šeimininkas), suprojektavo jaunas architektas V. Zubovas. Nors su miško medžiaga daug pagelbėjo K. Daugirdas (namas buvo pirma surinktas Būgiuose, po to antrąsyk Kaune), statyba surijo daug pinigų (teko imti paskolą) ir pareikalavo nemaža rūpesčių, nesibaigusių nė su smagiom įkurtuvėm 1938 m. spalyje, dalyvaujant kolegoms profesoriams, draugams, studen-

tams teatralams [1]. Tačiau 1939 m. pabaigoje naujasis gyvenimas buvo įėjęs į vagą, ir vėl išgyventi naujakurystės vargus rodėsi sunku vien psichologiškai.

Teigiamą atsakymą keltis nulėmė visuomeninės pareigos jausmas; be to, buvo aišku, kad netrukus Vilniuje įsikurs didžioji universiteto humanitarų dalis. Tačiau sprendimas iš karto sukėlė daugybę buitinių nepatogumų. Naujas pareigas V. Sruogienė pradėjo eiti gruodžio mėnesį. B. Sruoga su dukra kurį laiką dar liko Kaune, paskui, nuo Naujųjų metų fakultetui persikrausčius į Vilnių, pusmetį važinėjo į paskaitas, o galutinai čia apsigyveno nuo vasaros pabaigos.

Tačiau naują B. Sruogos gyvenimo atkarpą lėmė ne tik vietos pakeitimas — tai buvo 1940 metų vasara, kardinaliai pakeitusi viso krašto likimą. Lietuva tapo tarybine respublika, krašte vyko didžiulės politinės ir ekonominės reformos, kurių aktyvūs dalyviai buvo ir rašytojai — tiek iš seno kairiosiomis pažiūromis žinomi A. Venclova, P. Cvirka, S. Nėris, J. Šimkus, K. Korsakas, tiek ir tokie B. Sruogai artimi žmonės kaip V. Krėvė. Per trumpą laiką buvo išjudinti senojo gyvenimo pamatai; naujovės palietė visas gyvenimo sferas, tuo pačiu ir ne vieno žmogaus likimą. Kiekviena diena nešė daugybę įvykių, vilčių, pasikeitimų. Visa tai vertė kiekvieną žmogų, tuo labiau intelektualą, apgaubtą visuomenės dėmesio, užimti vienokią ar kitokią poziciją naujojo gyvenimo atžvilgiu.

Šias visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo permainas, kaip ir prasidėjusį Antrąjį pasaulinį karą Europoje, B. Sruoga sekė labai įdėmiai ir jautriai, vienoms iš naujovių pritardamas, kitų nesuprasdamas ir nepriimdamas. B. Sruoga, jau anksčiau savo straipsniuose ne sykį pademonstravęs antifašistinį ir antiburžuazinį nusiteikimą, buvo tarp tų rašytojų, kurie įsijungė į naująjį kultūrinį gyvenimą.

Kaip ir anksčiau, 1940—41 m. B. Sruoga skaitė studentams tuos pačius rusų literatūros ir teatro istorijos kur-

[1] Žr. B. Sruogos laiškus J. Sruogai 1935—39 m.— LKLIR, f. 53, b. 271—315; B. Sruogos pareiškimą taupomosioms kasoms 1938, vasario 9.— LKLIR, f. 53, b. 971; V. Zubovo atsiminimus.— SME, inv. Nr. 1352 Rp.

sus, vadovavo slavistikos ir teatro seminarams. Ištikimas savo įpratimui atsiliepti į visas gyvenimo naujoves, jis dabar kur kas daugiau negu ankstesniais metais domisi ir paskaitose remiasi tarybinių literatūros ir teatro istorikų darbais, o teatro seminaro užsiėmimuose imasi ir aktualių tuometinio teatrinio gyvenimo temų (1940 m. pavasario semestre — „Kaip tvarkyti teatro reikalai Vilniuje", „Binkio „Atžalynas" lietuvių ir lenkų scenoje", „Dabartinis lenkų teatras Vilniuje", 1940 m. rudens semestre — „Nūdienės Maskvos teatrų repertuarinės linkmės", „Dekados Maskvoje uždaviniai" [2]). Šiuo metu realizuojama ilgametė B. Sruogos svajonė: jo vadovaujama, universitete pradeda darbą teatrologijos katedra.

Reiškėsi B. Sruoga ir už universiteto sienų. 1940 m. spalio 6 d. atidarant Vilniuje LTSR valstybinį dramos teatrą, atliekama kantata „Lietuvos keliu", kurią B. Sruoga teatro prašymu specialiai parašė šioms iškilmėms, apibendrintais vaizdais nupiešęs istorinį Lietuvos kelią. Tą patį spalio mėnesį B. Sruoga dalyvauja literatūriniuose vakaruose susitikimuose su atvykusiais į Vilnių tarybiniais literatais V. Lugovskojum, J. Dolmatovskiu ir kt., išrenkamas į rašytojų profsąjungos laikinąjį komitetą[3]. 1940 m. gruodžio 17 d. L. Tolstojaus trisdešimtųjų mirties metinių minėjime universitete skaito pranešimą, kurį vėliau rengėsi išspausdinti kaip atskirą straipsnį „Tolstojaus meno pradmenos" [4].

Didžiausi rašytojo kūrybiniai rūpesčiai šiuo metu susiję su numatoma lietuvių meno dekada Maskvoje. B. Sruoga dalyvavo įvairiuose šio pasiruošimo etapuose ir lygiuose — pradedant posėdžiais dekados rengimo komitete, į kurį jis buvo įtrauktas dar 1940 m. spalio mėnesį [5].

[2] LKLIR, f. 1, b. 5762, 5760.

[3] Rašytojų profsąjungos organizacinis susirinkimas.— Vilniaus balsas, 1940, spalio 22.

[4] LKLIR, f. 1, b. 4022; f. 53, b. 328, p. 77; Pergalė, 1986, Nr. 2, p. 118—131.

[5] *Jurginis J.* Ką parodysime meno dekadoje.— Tarybų Lietuva, 1940, lapkričio 5; Meno reikalų valdybos viršininko P. Juodelio raštas B. Sruogai 1940, lapkričio 29.— LKLIR, f. 53, b. 986. Komisijoje, be B. Sruogos, dalyvavo teatralai B. Dauguvietis, J. Grybauskas, R. Juknevičius, K. Juršys, H. Kačinskas, rašytojai P. Cvirka, V. Krėvė, S. Nėris, T. Tilvytis ir kt. menininkai.

Būsimos dekados problemas aptarinėjo su studentais seminare, privačiuose pokalbiuose su draugais ir pažįstamais. Nelaukdamas oficialių svarstymų ir sprendimų, savo namuose jis net buvo surinkęs suinteresuotų teatralų, rašytojų būrelį, su kuriuo diskutavo, kaip tinkamiau pasirengti dekadai, idant Maskvoje „nereikėtų raudonuoti ir svilinti akių" [6]. Greičiausiai 1940 m. lapkričio mėn. B. Sruoga, meno reikalų valdybai pasiūlius, ėmėsi parengti būsimajai dekadai naują istorinę dramą revoliucine tematika, kuri vėliau pavadinta „Apyaušrio dalia". Netrukus jam buvo užsakytas ir baleto „Čičinskas" libretas.

B. Sruoga nebuvo vienintelis dramaturgas, rašęs dekadai. To meto spaudoje, plačiai informavusioje apie visus ruošimosi etapus, greta jo kaip libretistai nurodomi K. Binkis ir V. Krėvė. Ypač dažnai minimas K. Boruta, kuris gana rimtai dirbo prie dramos apie 1918 metus Lietuvoje. Kita vertus, B. Sruoga buvo vienintelis, tesėjęs savo planus.

Parašyti „Čičinską" (kitas variantas: „Čičinskas, Upytės viešpats"), atrodo, nebuvo sunku: nesirūpinant išdailinti literatūriškai, tereikėjo sukomponuoti nesudėtingą siužetą, be to, galimas daiktas, jog šį sumanymą rašytojas yra puoselėjęs jau anksčiau. Pačioje 1941 m. pradžioje B. Sruoga sukūrė ir įteikė šešiolikos mašinraščio puslapių tekstą, vėliau, teatro prašomas, dar kiek taisė, aktualino (įvedė prologą su naujojo kaimo realijom, kiek perkomponavo veiksmą); pavasarį jaunas kompozitorius J. Gaidelis jau kūrė baleto muziką.

Kur kas daugiau pastangų pareikalavo „Apyaušrio dalia", viena reikšmingiausių B. Sruogos dramų. Šio kūrinio sumanymas, kurį su dekada sieja, matyt, tik pirmasis impulsas, formavosi 1940 m. paskutiniaisiais mėnesiais. Gruodžio pradžioje B. Sruoga dar studijuoja istorinę literatūrą, svarstydamas būsimosios dramos veikėjus ir įvykius. „...Medžiaga mane žavi,— dirbu su entuziazmu,— rašo jis A. Venclovai 1940 m. gruodžio viduryje.— Iki sausio 1 d. vis dar rinksiu medžiagą, atlikdamas eilinius darbus

[6] *Mackonis R.* Vincas Mažasis ir Balys Didysis.— LKLIR, f. 53, b. 349, p. 22.

universitete. O nuo sausio 1 d.— jau rašysiu" [7]. Drama buvo baigta 1941 m. kovo mėn., o pavasarį atiduota dekados rengimo komisijai ir Vilniaus valstybiniam teatrui, kur ją planavo statyti R. Juknevičius. Gegužės mėnesį „Apyaušrio dalia" buvo pristatyta trupei, imta ruoštis pastatymui. Kiek anksčiau su veikalu buvo supažindinta ir literatūrinė visuomenė: jis buvo perskaitytas Rašytojų namuose [8]. Vieni veikalą gyrė (J. Šimkus spaudoje jį pavadino puikiu [9]), kitiems jis pasirodė nepakankamai atliepiąs naująjį laiką ir jo uždavinius. Be to, teatralų sluoksniuose jau anksčiau ėmė rastis nuomonių, kad į dekadą galįs pretenduoti ne tik vilniškis, bet ir kiti respublikos teatrai, pradėję ar pradedantys darbą prie A. Vienuolio „Tvirtovės" (Kaunas), J. Šaltenio „Tado Blindos" (Šiauliai).

Kaip ir daugelis B. Sruogos dramų, „Apyaušrio dalia" rašytojui esant gyvam scenos neišvydo: šį kartą sukliudė prasidėjęs karas.

2

Pirmąją karo dieną B. Sruoga sutiko savo bute Vilniuje [10]. Vasara jau buvo prasidėjusi, bet tvyrojo nerimo nuotaika, ir šeima nesiryžo važiuoti atostogų. Birželio dvidešimt antroji patvirtino blogiausias nuojautas. Iš pat ryto sklido žinios apie subombarduotus Vilniaus priemiesčius, nebeveikė telefonas, o netrukus ėmė tuštėti miestas. Pavakary užskrido fašistų lėktuvai. Krito bombos, byrėjo langų stiklai, prasidėjo gaisrai. Slėptis nebuvo kur; Sruogų šeima išbėgo į artimą kalną ir ten sulaukė nakties, paskui grįžo į savo namo rūsį. Po dienos į Vilnių įžengė hitlerinė kariuomenė — prasidėjo trejus metus trukusi krašto okupacija.

---

[7] Laiškas A. Venclovai 1940, gruodžio 13.— LKLIR, f. 1, b. 5132.

[8] A. Kernagio pasakojimas autoriui 1975, balandžio 1.

[9] *Šimkus J.* Meno dekada Maskvoje.— Valstiečių laikraštis, 1941, gegužės 27.

[10] Rašant apie pirmąsias karo dienas, remiamasi V. Sruogienės laiškų autoriui 1979, sausio 15.

Kelis dešimtmečius įdėmiai sekęs Vokietijos gyvenimo įvykius, B. Sruoga sutiko okupantus be jokių iliuzijų. Jis buvo vienas iš tų, kurie savo akimis matė vokiečių fašizmo gimimą 1922—23 metais. To laiko straipsniuose ir laiškuose iš Miuncheno B. Sruoga ne sykį aiškiai nepritardamas kalba apie pirmuosius hitlerininkų mitingus, bandymus užgrobti valdžią, ginkluotą siautėjimą Bavarijoje. Aprašomi po Miuncheną zujantys hitlerininkų „makabiliai", iš kurių į minią byra kurstantys atsišaukimai, pasakojama apie fašistų išprovokuotus pogromus, gatvių mūštynes, kulkosvaidžiais ginkluotus smogikų būrius [11]. Tiesa, kai kuriuos hitlerininkų išpuolius B. Sruoga suvokė tik kaip politinio chuliganizmo apraiškas, dar nenujausdamas, į ką visa tai išsilies po dešimtmečio ir kaip visa tai užkliudys jo paties gyvenimą. Tačiau jau dabar aiškus neigiamas jo nusistatymas fašistinės grupuotės atžvilgiu, nerimas dėl jos nebaudžiamo siautėjimo monarchizmo ir revanšizmo dvasios prisigėrusioje to meto Bavarijoje. „Aš esu gyvas ir sveikas — visa „revoliucija" padarė tiktai tiek, kad porį dienų sugaišau bežiopsodamas ir po minių minias beslankiodamas,— rašė jis po nepavykusio hitlerininkų pučo 1923 m. lapkričio mėnesį.— Žinoma, jeigu ji būtų nusisekusi, būt buvęs visai durnas daiktas. Būtų kilęs didžiausias karas tarp Berlyno ir Miuncheno ir paties Miuncheno gatvėse tiek pat. Tuomet būtų tekę rūpintis ne apie universitetą, bet tik kaip laimingiau pabėgt. Hitlerininkai buvo pradėję kartu su žydais ir socialistais ir auslenderius areštuoti — ir žadėjo karti" [12].

Kai 1933 m. Hitleris atėjo į valdžią, B. Sruoga iš karto pajuto Europos istoriją pasisukus tragiškąja briauna. Vokietijos politika jis aktyviai domėjosi — skaitė „Mein Kampf", retkarčiais pasiklausydavo iš reichstago transliuojamų kanclerio kalbų, kurios jam darė slegiantį įspūdį. Todėl anksti suvokė naujosios fašistinės valdžios pla-

[11] Žr. B. Sruogos laišką V. Jocaičiui 1922, gruodžio 14 (LM, inv. Nr. 16305), laiškus V. Daugirdaitei 1923, sausio 12, liepos 30, rugsėjo 30 (LKLIR, f. 53, b. 659, 666, 488), straipsnius „Laiškas iš Miuncheno" (Lietuvos žinios, 1922, gruodžio 17), „Darbininkų šventė Bavarijoj" (Naujienos, 1923, birželio 7, 8) ir kt.

[12] Laiškas V. Daugirdaitei 1923, lapkričio 11.— LKLIR, f. 53, b. 491.

nus dėl Lietuvos. Vėliau, prasidėjus karui Europoje, su nerimu sekė hitlerininkų žengimą per Čekoslovakiją, Prancūziją, Lenkiją. „Kol kas dėl nacių Kaunas nesijaudina,— tarsi tarp kitko, bet su kartėliu įrašė jis laiške broliui 1938 m.— Čekoslovakija baigta, tolimesnė eilė — Rumunijos naftai. Mūsų eilė: po Dancigo, po Lenkų koridoriaus ir Silezijos" [13]. Savo priešiškumą hitlerininkams rašytojas po 1933 m. yra demonstravęs ir viešai: į vokiečių alpinistų draugijos laišką, prasidedantį žodžiais „Heil Hitler!", jis atsakė demonstratyviu prierašu „Heil Navakas!", o su pačia draugija nutraukė bet kokius santykius [14].

Svarbus B. Sruogos požiūrio į fašizmo įsigalėjimą Vokietijoje paliudijimas būtų Jurgio Plieninio slapyvardžiu 1934 m. išleista 69 puslapių knygelė — politinis pamfletas „Vokiškasis siaubas" [15]. Per daugelį amžių išryškėjusi vokiečių ekspansija į lietuvių žemes, kuriai atskleisti leidinys ir skiriamas, čia nedviprasmiškai kvalifikuojama kaip „grobimo ir žudymo politika", o A. Hitlerio laikai — kaip šių „plėšikiškų tikslų", anksčiau dangstomų „taikingumo skraiste", viešas ir atviras prasiveržimas valstybiniu mastu. „Pagieža, neapykanta, kerštas, kraujas — štai kuo dabar visa vokiečių tauta maitinama, kokiems žygiams ji rengiama",— rašoma knygutėje, čia pat detaliai atskleidžiant hitlerinėje Vokietijoje vyravusią krašto militarizavimo politiką ir psichologiją [16]. Leidinyje plačiau komentuojami vieno iš hitlerinės Vokietijos užsienio politikos vadovų A. Rozenbergo ir kitų aukštų nacistinių pareigūnų bei ideologų žodžiai apie būtinumą vokiečiams užimti Pabaltiją, vakarines Tarybų Sąjungos žemes, kolonizuoti jas, išnaikinant vietinius gyventojus, tarp jų ir lietuvių tautą. Autoriaus nuomone, šiame hitlerininkų žygyje į Ry-

[13] Laiškas J. Sruogai 1938, rugpjūčio (?) 20.— LKLIR, f. 53, b. 308.

[14] J. Čiurlionytės pasakojimas VRB 1971, vasario 2. J. Navakas — 1933—35 m. Klaipėdos krašto gubernatorius, E. Noimano ir T. Zaso bylos iniciatorius.

[15] Knygelės „Vokiškasis siaubas" autoriumi B. Sruogą nurodo Z. Toliušis (LKLIR, f. 11, b. 241, p. 269—276). Remdamasi kai kuriomis leidinyje išdėstytomis realijomis, E. Sruogos autorystę kaip galimą pripažįsta ir V. Sruogienė (laiškas autoriui 1970, birželio 20).

[16] *Plieninis J.* Vokiškasis siaubas.— [K.], 1934, p. 57.

tus Lietuvai teksiąs pirmasis smūgis, be to, netiesioginė Vokietijos invazija jau prasidėjusi — per akivaizdų politinį, ekonominį, moralinį spaudimą, viešąsias vokiečių draugijas ir platų šnipų tinklą Lietuvoje.

Jeigu ir kiltų abejonių dėl „Vokiškojo siaubo" autorystės, B. Sruogos nusiteikimas karo pradžioje abejonių nekelia. „Mes nė minutės neturėjom iliuzijų vokiečių atžvilgiu,— prisimena tas dienas V. Sruogienė.— Vyras neslėpdamas dėstė, kad atėjo sunki okupacija, mums iš vokiečių nieko gero laukti netenka. Buvo liūdnas ir stebėjosi iš kai kurių mūsiškių, kad turi gerų vilčių" [17].

Dar labiau šį nerimą sustiprino pirmieji okupacijos mėnesiai. Juos B. Sruoga praleido Vilniaus pakraštyje, Jeruzalėje, pas senus vilniečius Krutulius, kur vasaros pabaigai, ieškodamos saugesnės vietos, susibūrė keletas inteligentų šeimų (P. Skardžiaus, J. Bulavo, A. Venclovos ir kt.). Čia, toliau nuo nerimą keliančių miesto naujienų, rašytojas bandė nepasiduoti slegiančiai nuotaikai, kūrė. Šiuo metu galutinai parašytos paskutiniosios „Kazimiero Sapiegos" scenos: kaip tik dabar, kraštą ištikusios nelaimės akivaizdoje, B. Sruoga surado visą kūrinį įprasminančius žodžius apie „speiguose, po stora miline" plakančią Lietuvos širdį — jos paprastus žmones, svarbiausią tautos gyvybingumo ir atsparumo šaltinį didžiųjų istorinių kataklizmų metais [18]. Kaip visada, prie pjesės daugiausia sėdėdavo vėlyvais vakarais, iki gilių išnakčių. Tačiau dirbti buvo sunku — kasdien iš Vilniaus pasiekdavo vis blogesnės žinios, ir jų sukelto nerimo negalėjo užgožti nei vasaros gamtos grožis, nei priemiesčio ramybė, nei atgal į Tauro gatvę parviję naujų mokslo metų rūpesčiai.

[17] Laiškas autoriui 1979, sausio 15.

[18] „Šiomis dienomis baigiau rašyti pjesę — istorišką kroniką „Kazimieras Sapiega" (taip pat eilėmis); medžiaga semta iš XVII—XVIII amžių sanvartos, paties bajorijos pasiutimo meto. Motyvas „Bajorų mirė Lietuva, ne mūsų!"— tai yra pagrindinė veikalo idėja; „Mūsų Lietuva"—„širdis po stora miline",— rašo B. Sruoga laiške A. Kniūkštai 1941, rugsėjo 10 (LM, inv. Nr. 10909). Tame pat laiške „Apyaušrio dalia" vadinama labiau baigta už „Kazimierą Sapiegą". Apie pirmąją karo vasarą Jeruzalėje taip pat žr. A. Krutulio atsiminimus (LKLIR, f. 53, b. 1265).

Ypač skaudžiai B. Sruoga išgyveno prasidėjusius suėmimus, masinį žmonių naikinimą. Jis buvo sukrėstas ir ilgai negalėjo atsitokėti po žmonos pasakojimo apie šiurpią į getą varomų žydų eiseną. Panašius „klaikius vaizdus, po kurių naktimis negalima buvo miegoti", rašytojas Vilniaus gatvėse vėliau ne sykį stebėjo ir pats. Be to, areštai iš karto palietė ir artimus žmones. Ypač B. Sruogą pirmosiomis karo dienomis sujaudino V. Krėvės ir jo žmonos suėmimas. Jis puolėsi į Vilnių organizuoti peticijos ir rinkti po ja parašų, tik kitų profesorių buvo sustabdytas, nes pats esąs suimtinųjų sąraše. Tokiose pažįstamų, visų pirma universiteto kolegų (pvz., semitologo N. Priluckio), gelbėjimo akcijose, dažniausiai nesėkmingose, B. Sruoga yra dalyvavęs dar keletą kartų, nors eiti su delegacijomis į okupacinės administracijos įstaigas buvo gana pavojinga: prašymų autoriai rizikavo atkreipti šių įstaigų dėmesį ir į save.

Savo ruožtu tokios pagalbos ne sykį buvo reikalingas ir B. Sruoga. Jau pirmomis karo dienomis nuožmiausių buržuazinių nacionalistų jis buvo kaltinamas už 1940—41 m. parodytą palankumą Tarybų valdžiai ir net siūlomas sušaudyti [19]. Vėliau ilgą laiką B. Sruogą grasinta atleisti iš universiteto: iniciatyvą šiuo atveju rodė vėlgi reakcingiausi vietinės administracijos atstovai. 1942 m. pavasarį Švietimo vadyba jau buvo davusi nurodymus atleisti M. Remerį ir B. Sruogą. Tik nuosaikiau nusiteikusių kolegų pastangomis pavyko abu profesorius palikti universitete [20]. Tačiau ir po to klausimas dėl B. Sruogos darbo keletą kartų dar buvo svarstomas.

Nemalonias užkulisių kovos peripetijas draugai nuo B. Sruogos kiek galėdami slėpė, tačiau ir tai, ką jis neišvengiamai sužinodavo, jį labai nervino. Tomis dienomis tiesiog negalėjo miegoti ir dirbti, iš nevilties griebdavosi neapgalvotų žygių, sykį net ėjo aiškintis į gestapą. B. Sruogai buvo inkriminuojami rusų literatūros dėstymas,

---

[19] V. Sruogienės laiškai autoriui 1978, spalio 10, 1979, sausio 15.

[20] V. Sruogienės laiškas autoriui 1979, sausio 15; P. Skardžiaus atsiminimai.— BSMA, p. 320; M. Biržiškos atsiminimai.— BSMA, p. 436—437.

literatūrinė veikla 1940—41 m., daugiausia kantata „Lietuvos keliu" ir Maskvos dekadai skirti kūriniai [21].

Universitete B. Sruoga, kaip ir anksčiau, skaitė rusų literatūros kursus. Jis suprato, kad laikas šioms disciplinoms iš tikrųjų nepalankus, apie tai kalbėjo ir studentams, tačiau buvo įsitikinęs, kad universiteto studijose būtina atsiriboti nuo „žinomųjų istorinių įvykių", kurie esąs „pereinamas dalykas istorijos plotuose", nieko negalįs pakeisti praeities kultūrinių lobių srityje. „Rusų literatūra — labai didelė kultūrinė vertybė, galinti lygintis su bet kuria Vakarų Europos literatūra,— gali lygintis, gali ne vieną palikti toli užpakaly,— taip 1941 m. rudenį B. Sruoga pradėjo naujosios rusų literatūros kursą.— Rusų literatūros vertė nesikeis nuo bet kurių aplinkybių. Karas tęsis negi amžius. Vis tiek koks bus tolimesnis rusų tautos likimas, pasiliks rusų literatūra gyventi ir stebins Europos žmones". Kartu jis pažymėjo, kad lietuviams rusų literatūros studijos — dėl glaudaus abiejų literatūrų ryšio ir tarpusavio įtakų — turi ypatingą prasmę [22]. Antra vertus, tuo laikotarpiu B. Sruoga, matyt, konjunktūros verčiamas, parengė ir vokiečių romantizmo kursą; pradėdamas jį, pavadino save „karo metų germanistu", kuris imasi šios disciplnios tik todėl, kad nėra geresnio specialisto, šio dalyko žinovo [23].

Karo metais toliau veikė ir garsusis B. Sruogos teatro seminaras [24]. Kaip ir anksčiau, jo branduolį sudarė gabiausi universiteto literatai, vėliau tapę rašytojais ir literatūros mokslininkais — V. Mačernis, E. Matuzevičius, K. Umbrasas, P. Aukštikalnytė-Jokimaitienė, V. Zaborskaitė, A. Nyka-Niliūnas, K. Bradūnas ir kt. Ne ką pasikeitė ir užsiėmimų tvarka bei tematika, buvo aptarinėjami spektakliai (Miesto teatro —„Sukultas ąsotis", „Lopšinė", „Nora", Vaidilos teatro —„Brandos atestatas", „Indrėnai" ir kt.), svarstomos naujos lietuviškos dramos (tarp

[21] M. Biržiškos raštas pirmajam generaliniam tarėjui 1942, kovo 18.— LKLIR, f. 53, b. 993.

[22] LKLIR, f. 1, b. 5766.

[23] LKLIR, f. 1, b. 5747, p. 1.

[24] Remiamasi E. Matuzevičiaus (Teatras, 1976, Nr. 1, p. 5—7), V. Zaborskaitės, L. Kalvelio (pokalbiai 1966 m.) atsiminimais.

jų —„Apyaušrio dalia" ir „Kazimieras Sapiega"), gal tik kiek mažiau gvildenamos teatro teorijos bei istorijos problemos, sumažėjo svečių iš teatrų. Vis dėlto kai kas ir pakito. Atėjus būriui naujų žmonių, seminaras nebeteko uždarumo, intymaus bendraminčių jausmo, o tuo pačiu diskusijų nuoširdumo ir laisvės. Veikė, matyt, ir karo meto nuotaika, kuri vertė kiekvieną būti atsargesnį, nepasitikėti mažiau pažįstamu, slopino kūrybinę iniciatyvą. Išskirtinas šio seminaro veikloje vienas momentas — B. Sruogos bandymai perteikti studentams jo sąmonėje galutinai susiformavusią poetinio teatro sampratą.

Okupuotos Lietuvos literatūriniame gyvenime B. Sruoga nedalyvavo, žiūrėjo į jį skeptiškai. Tiesa, pirmaisiais okupacijos mėnesiais buvo planuota B. Sruogą įtraukti į susikūrusios Meno tarybos literatūros sekcijos veiklą, užsakyti jam straipsnį apie dramaturgiją Rašytojų draugijos rengiamam almanachui [25], tačiau realių rezultatų šie bandymai nedavė, tuo labiau kad netrukus išryškėjo iš viso neigiamas okupacinės valdžios požiūris į bet kokią organizuotą lietuvių veiklą ir savarankiškai bandomas kurti institucijas. Greitai, matyt, žlugo ir paties rašytojo viltys per buvusią „Sakalo" leidyklą išspausdinti abi naująsias dramas [26]. „Literatūrinio laikraščio ar žurnalo — jokio neleidžiame. Taip pat neturime Vilniuje rašytojų organizacijos,— taip apibūdino B. Sruoga okupacinę kultūrinę situaciją J. Baltrušaičiui 1942 m. gegužės 6 d. rašytame laiške, kuris buvo sugrąžintas atgal, nepasiekęs adresato — <...> Knygų kol kas mažai tepasirodo. Aš turiu parašęs dvi naujas dideles dramas, bet jos kol kas dar turi pagulėti" [27].

Okupacijos metais tepasirodė anksčiau, dar tarybiniu laikotarpiu, parengtas B. Sruogos straipsnis J. Baltrušaičio eilėraščių rinkiniui „Ašarų vainikas", kelios „Kazimiero Sapiegos" ištraukos ir eilėraštis „Vilniaus moksleivių daina" (vėlesnis pavadinimas —„Giesmė"), skirtas profe-

[25] Rašytojų draugijos valdybos posėdžio protokolas 1941, spalio 13.— LKLIR, f. 75, b. 113.

[26] B. Sruogos laiškas A. Kniūkštai 1941, rugsėjo 10.— LM, inv. Nr. 10909.

[27] LKLIR, f. 53, b. 693.

soriaus globojamam Vilniaus universiteto chorui ir šaukiantis jaunimą išlaikyti savo širdyse „vargų slegiamos" tėviškės jausmą („Susiglauskim, sesės, broliai, / Meilėj Lietuvos,— / Mums rytojaus tamsūs toliai / Saule suliepsnos!" [28]). Dalis šių publikacijų, beje, dienos šviesą išvydo be autoriaus žinios, draugų iniciatyva, B. Sruogai jau kalint hitleriniame konclageryje. Šiaip B. Sruoga atsakydavo neigiamai į pasiūlymus rašyti spaudai ar radijui, net ir tada, kai tema būdavo neutrali, o pasiūlymas plaukdavo iš susirūpinusių dėl jo likimo ir taip bandančių apsaugoti jį nuo galimo didesnio okupacinės valdžios ir profašistiškai nusiteikusių lietuvių puolimo.

Nepasitenkinimą hitleriniais okupantais B. Sruoga nelabai slėpė nei privačiame gyvenime, nei visuomenėje. Jau vieną savo pirmųjų paskaitų jis kvietė jaunimą „rūstaus meto nepaprastose aplinkybėse" „pasikelti aukščiau šiokiosios dienos", „mokytis gyventi pavojuje", būti „vertais valandos, kurią paskyrė likimas" [29]. Kartais per paskaitas neiškentęs paleisdavo ir aštresnį žodį okupantų adresu. Dar mažiau B. Sruoga varžėsi tarp pažįstamų.

Bendraudamas su kolegomis profesoriais, teatralais, žurnalistais ir kitais meno žmonėmis, jis iš karto tapdavo pokalbio siela, jo nuomonė buvo visų girdima, įsimenama. Atviri pažįstamiems buvo ir Sruogų namai Tauro gatvėje. Čia ateidavo ne tik geri rašytojo draugai V. Krėvė, A. Rimka, K. Boruta, su kuriuo B. Sruoga pradėjo vis labiau bičiuliautis, bet ir studentai — teatro seminaro dalyviai ir Dalios draugai, kuriems buvo įdomu išgirsti profesoriaus žodį apie politiką ir kultūrą. Pokalbiuose B. Sruoga gana atvirai reiškė savo nuomonę dėl padėties fronte, kurią žinojo ne vien iš okupacinės spaudos, bet ir iš draudžiamų radijo stočių laidų, piktinosi ne vienu tuometinio gyvenimo reiškiniu ir tais lietuviais, kurie susidėjo su okupantais. Kaip paaiškėjo vėliau, tos B. Sruogos nuotaikos, politinių ir kultūrinių įvykių komentarai pasiekdavo gestapą.

Netiesiogiai tų nuotaikų atgarsiai jaučiami ir jo tuometinėje kūryboje. Tiesa, dveji okupacijos metai, kuriuos

[28] [MT, p. 221.
[29] LKLIR, f. 1, b. 5704.

rašytojas praleido Vilniuje, nebuvo produktyvūs. Veikiamas bendros gyvenimo depresijos, B. Sruoga dabar nesiėmė didesnių literatūrinių darbų. Galimas daiktas, kad šiuo laikotarpiu rašytas 1937—40 m. sumanyto romano „Sanvarta" pradinių skyrių antrasis variantas; labai atsidėjęs, su meile B. Sruoga dirbo prie XX a. pradžios italų dramaturgo S. Benelio poetinės dramos „Apsiautalas" vertimo, taip pat parašė didelį studijinį straipsnį apie šį kūrinį. Iš jo paties draminių fragmentų, be galutinės „Kazimiero Sapiegos" redakcijos, galima paminėti tik vaizdelį moksleivių teatrui „Užgavėnės bendrabutyje ties Kreivuoju tiltu" (1942) ir moksleivių vakaro — šimtadienio kupletus „Aštuntokiški dzinguliukai" (1943)[30]. Abu šiuos veikaliukus B. Sruoga sukūrė dukros Dalios, kuri tuo metu mokėsi Vilniaus kunigaikštienės Birutės gimnazijoje ir jos klasės draugių prašymu; juos rašant, panaudoti konkretūs mokyklos gyvenimo nutikimai, kuriuos, autoriaus pageidavimu, surinko ir jam pateikė „užsakovės". Jos buvo ir pirmosios atlikėjos. Ne vieną iš dalyvavusių vaidinimuose stebino tų kuklių veikaliukų linksmumas ir šelmiškumas, toks kontrastingas baisiai karo aplinkai, jaudino ir baugino gana perregimos autoriaus alegorijos: abiejuose kūrinėliuose, ypač „Užgavėnėse...", reiškiama viltis, kad visi žiemos blogumai turi praeiti, kad sugrįš pavasaris, viskas prisikels, pražydės, ims kitaip gyventi.

Tačiau iki tikrojo „pavasario" dar buvo toli. Ėjo 1943 m. žiema, vieni sunkiausių okupacijos mėnesių, atviro fašistų siautėjimo metas. Trūko maisto ir kuro, kortelėmis teko dalytis su tais, kurie jų visai neturėjo, kainos juodojoje rinkoje pasidarė nebeįmanomai didelės, gerokai pasunkėjo susisiekimas su kaimu, iš kurio ateidavo materialinė parama. Dar sunkesnė buvo politinė-moralinė situacija. Lietuvoje buvo paskelbta savanorių registracija į lietuviškąjį SS legioną ir įvairias reicho darbo tarnybas, jau-

[30] Abu kūrinėliai iki šiol neskelbti. Jų rankraščius turi rašytojo šeima, nuorašus — darbo autorius. Kūrinių atsiradimo istorija aprašoma pagal D. Sruogaitės-Bylienės atsiminimus (BSMA, p. 192—195, 197) ir V. Sruogienės laiškus autoriui 1970, birželio 20, 1978, birželio 11, lapkričio 11.

nimas slapstėsi kur kas įmanė, prasidėjo suėmimai ir trėmimai į Vokietiją [31].

B. Sruogai šios dienos buvo keleriopai sunkios. Ne sykį sklidę gandai, kad prasidėsią rašytojų areštai [32], kad jis figūruojąs suimtinųjų lietuvių sąrašuose, dabar darėsi itin grėsmingi. B. Sruoga pasidarė jautrus, nekalbus, nervingas, stengėsi užsimiršti dirbdamas (kovo mėnesį baigė S. Benelio dramos vertimą ir studijinį straipsnį apie autorių), kartais vienas ar su dukra išeidavo pasivaikščioti po Vilnių. Šeima tarėsi, ką toliau daryti, buvo svarstomos galimybės B. Sruogai išvažiuoti, slėptis. Tačiau jis kategoriškai nenorėjo palikti artimųjų.

Nerimas ir gandai ypač sustiprėjo 1943 m. kovo 16 d. Atėjo žinios iš Kauno, kad ten suiminėjami inteligentai. Netrukus areštai pasiekė ir Vilnių. Pažįstami ragino rašytoją kuo skubiausiai slėptis, tvirtindami, kad šnekos apie galimą suėmimą šį kartą visiškai tikros [33]. B. Sruoga svyravo, bet galiausiai apsisprendė tą vakarą dar likti su šeima. Pusę dvyliktos naktį pasigirdo durų skambutis. Bėgti nebebuvo kaip; atėjusieji politinės policijos (Sippo) pareigūnai pareikalavo rašytoją eiti kartu su jais — „keletui parų", kurios nusitęsė į dvejus koncentracijos stovyklos metus.

3

Jau per pirmąsias suėmimo valandas tapo aišku, kad suimtųjų inteligentų yra ir daugiau, tarp jų ir pažįstamų. Kai kuriuos praeidamas B. Sruoga matė kitose kamerose, kai ką atvedė vėliau, o likusius išvydo rytą, kai reikėjo rikiuotis gestapo kieme. Dar su kitais — kauniškiais, suimtais diena anksčiau — susitiko po savaitės paskirties vietoje. Čia galutinai paaiškėjo, kad suimtųjų šios akcijos metu yra iš viso 46, daugelis gana žinomi Lietuvoje žmonės: profesoriai, advokatai, karininkai, pedagogai,

[31] Žr. Nacionalistų talka hitlerininkams. — V., 1970, p. 79—139.
[32] *Ragėnas A.* Lietuvių rašytojai telkiasi. — Tiesa, 1944, spalio 4.
[33] *Boruta K.* Saulės palaistyti išėjo. — V., 1973, p. 196.

valstybinių įstaigų tarnautojai ir kt.[34] Tarp jų — keturi buvę okupacinės administracinės valdžios nariai — tarėjai, dėl vienų ar kitų priežasčių neįtikę hitlerininkams ar pareiškę nusivylimą okupacine valdžia.

Niekas iš suimtųjų grupės nebuvo tardomas ir niekam nebuvo pateiktas joks individualus kaltinimas. Tik antrą rytą į B. Sruogos kamerą Vilniuje atėjęs gestapo pareigūnas pranešė, kad jie, lietuviai inteligentai, esą suimti „už paskutinius įvykius Lietuvoje ryšium su lietuviškojo legiono reikalu" ir kad laisvė jiems esanti atimta „ilgam laikui,— iki karo pabaigos, eventualiai — iki gyvenimo pabaigos" [35]. Vėliau, jau Štuthofo koncentracijos stovykloje jos evakuacijos išvakarėse, keletas lietuvių kalinių buvo priėję ir prie savo lagerinių dokumentų: suėmimo priežastis visais atvejais buvusi vienoda —„pasipriešinimo judėjimas" [36]. Toks specialus „siuntimas", pasirašytas paties saugumo policijos ir SD Lietuvoje viršininko SS *štandartenfiurerio K. Jegerio*, yra likęs ir *B. Sruogos* asmens byloje, kuri dabar saugoma Štuthofo koncentracijos stovyklos muziejuje [37].

Pasipriešinimo judėjimas šiuo atveju, be abejo,— sąlygiška formuluotė. Nėra žinių, kad kas iš suimtųjų inteligentų būtų aktyviai dalyvavęs tokiame organizuotame judėjime. Į suimtinų sąrašą B. Sruoga pateko greičiausiai dėl bendro antifašistinio nusiteikimo („Per paskaitas, per pasikalbėjimus viena kita šypsena, viena kita ironiška pastaba..."— R, t. 5, p. 34), o patį suėmimą nulėmė kritiška hitlerinės armijos padėtis Rytų fronte, nepavykę mėginimai sudaryti lietuviškąjį SS legioną, pastangos dėl to

---

[34] Kartais nurodomas skaičius 47: vienas iš suimtųjų netrukus buvo paleistas.

[35] B. Sruogos laiškas V. Sruogienei 1943, kovo 21.— LKLIR, f. 53, b. 380; R, t. 5, p. 33; R, t. 6, p. 336—337.

[36] *Puskunigis I.* Štuthofo žiardienos.— LKLIR, f. 53, b. 355, p. 113.

[37] Šio dokumento tekstas: „Vadovavo lietuvių pasipriešinimo judėjimui, ypač prieš Reicho komisaro paskelbtą lietuvių tautos mobilizaciją. Ostlando saugumo policijos ir SS vyriausiojo vado įsakymu, suderinus su aukštesniuoju vadu, jis siunčiamas tolesniam laikui į Reiche esančią koncentracijos stovyklą. SS štandartenfiureris Jegeris" (originalas — Štuthofo koncentracijos stovyklos muziejuje, kopija — LKLIR, f. 53, b. 1142).

įbauginti Lietuvos visuomenę. Grupės suėmimas sutapo su Vilniaus universiteto uždarymu ir kitomis teroro priemonėmis, kurių priežastį gana aiškiai nusakė generalinis komisaras T. A. fon Rentelnas, Lietuvos apskričių viršininkų suvažiavime 1943 m. balandžio 7 d. užsiminęs apie „nedidelę inteligentų kliką, kuri neseniai tarėsi savo tamsiomis machinacijomis galėsianti sutrukdyti akcijos eigą", „mėgino įkišti pagalį į ramią ir aiškią plėtotę". Net buvę manyta visą grupę sušaudyti ir tik paskutiniu momentu okupantai, matyt, bijodami galimos visuomenės reakcijos, pakeitę savo sprendimą. Suimtųjų giminėms gestapo bei okupacinės administracinės valdžios viršininkai ne sykį yra pareiškę: jei jaunimas eisiąs su vokiečiais, suimtieji būsią laisvi, antraip jie būsią likviduoti [38].

Suimtieji nežinojo nei savo kaltės, nei tolesnio likimo. Iš Kauno gestapo jie buvo nuvežti į Tilžę, kur kalėjimo koplyčioje išgyveno beveik savaitę. Čia vienas iš palankesnių prižiūrėtojų profesoriui V. Jurgučiui, kaip vyriausiam, pasakė galutinį jų kelionės adresą — Štuthofo koncentracijos stovyklą, iš kurios niekas negrįžtąs. Tačiau šis neišdrįso tokia naujiena pasidalyti su likimo draugais. Gdanske pasitikę esesininkai pasirodė jau „visiškai kitokios veislės padarai", o vidurnaktį pasiekę paskirties vietą, suimtieji netruko galutinai sužinoti ir įsitikinti, kur pateko.

Štuthofas — viena iš daugelio hitlerinių koncentracijos stovyklų, įkurta 1939 m. B. Sruoga ją vadina lageriu be aiškaus veido (R, t. 5, p. 25). Atsiminimų knygose, straipsniuose Štuthofas kartais apibūdinamas kaip „eilinė", „provincinė" stovykla, nes turėjo mažiau kalinių, buvo atokiai nuo Berlyno ir aukščiausių SS pareigūnų [39]. Tačiau nuo kitų hitlerinių mirties fabrikų ji skyrėsi nebent tik savo dydžiu (per jos krosnis perėjo ne milijonai, kaip Osvencime, Mauthauzene ar Dachau, o „tik" 60 000 kalinių) ir kai kuriomis žudymo „technologijos" detalėmis (Štuthofas oficialiai nebuvo speciali naikinimo stovykla). „Baisūs buvo kiti n a i-

[38] V. Sruogienės laiškas autoriui 1979, vasario 20.

[39] Žr. *Семенов К.* За пределами законов.— В кн.: *Нильсен М.* Рапорт из Штутгофа. М., 1966, с. 12—13.

kinimo lageriai, kur, būdavo, atveža kalinį ir tuojau nužudo,— rašo ta proga B. Sruoga atsiminimų apie Štuthofą knygoje „Dievų miškas".— Bet tas pats žudymas faktinai vyko ir Dievų miško padangėj. Skirtumas buvo tiktai tasai, kad čia žmogų nukankindavo, čiulpte iščiulpdavo jo sveikatą, jo jėgas, versdavo jį mirti iš bado..." (R, t. 5, p. 109). Žuvusių procentas Štuthofe iš esmės nesiskiria nuo bendro hitlerinėse koncentracijos stovyklose žuvusių procento, o už kai kurių, net specialių naikinimo stovyklų, yra didesnis: čia mirė du iš trijų patekusių (iš viso Štuthofą praėjo apie 120 000 žmonių).

Kalinys Štuthofe vidutiniškai išlaikydavo tik 3—4 mėnesius. Tad nors 1943 m. pavasarį atvežti lietuviai inteligentai gavo dvidešimt antrojo tūkstančio numerius (B. Sruogos — 21319) [40], kalinių stovykloje tebuvo maždaug 4000 [41]. Panašus skaičius ilgokai laikėsi ir vėliau, nors į Štuthofą nuolat atvykdavo nauji kalinių transportai. Tokio mirtingumo priežastys buvo alinantis beprasmiškas darbas, nepaprastai sunkios, nenormalios gyvenimo sąlygos — nuolatinis badas ir šaltis žmonių prigrūstuose lentiniuose barakuose, antisanitariška buitis, sekinančios, beveik visai negydomos ligos, dažnos epidemijos, atšiauri gamta (stovykla buvo įkurta prie jūros žemiau jos lygio, po nedidelių smėlio sluoksniu plytėjo pelkė). Kiekvieną kalinio žingsnį, be to, lydėjo nuolatiniai lazdų ir kumščių smūgiai, fizinis ir moralinis tyčiojimasis, kurį praktikavo ne tik esesininkai, bet ir prižiūrėtojai iš pačių kalinių tarpo, daugiausia kriminalistai, teisti už sadizmą, vagystes, žudymą. Jie luošino žmones fiziškai (būdavo, kad ir užmušdavo) ir sudarė sunkiai pakeliamą nuolatinės psichinės įtampos atmosferą. Stovykloje buvo vykdomos įvairios viešos bausmės: už „prasižengimus" prieš lagerio tvarką kalinius — kartais iki mirties — plakė ant specia-

---

[40] Plg. Štuthofo koncentracijos stovyklos kalinių registracijos knygą 1943 m., p. 255 (puslapių, kuriuose surašyta lietuvių grupė, fotokopiją žr. LKLIR, f. 53, b. 1142).

[41] 1943 m. kovo 31 d. stovykloje buvo 3590 kalinių: 3305 vyrai (iš jų — 2756 dirbantys) ir 285 moterys (270 dirbančios) (žr. *Dunin-Wąsowicz K.* Obóz koncentracyjny Stutthof.— Gdańsk, 1970, s. 104; *Dunin-Wąsowicz K.* Stutthof.— Warszawa, 1970, s. 56).

laus „ožio", kabino kelioms valandoms už rankų; neretos taip pat masinės egzekucijos formos — ilgai trunką patikrinimai, vadinamieji „apeliai", kada visa stovykla po kelias valandas be pertraukos stovėjo išrikiuota kaitroje arba šaltyje. Kaliniai buvo naikinami ir tiesiogiai: slaptai ir viešai (viso lagerio akivaizdoje) kariami, šaudomi miške ir specialiose patalpose, nuodijami 1943 m. pastatytoje dujų kameroje, vienu metu talpinusioje 50 žmonių.

Lietuvių inteligentų grupė, kurioje buvo B. Sruoga, praėjo praktiškai visus hitlerinės stovyklos pragaro ratus [42]. Ypač sunkios buvo pirmos savaitės. Mušami, plūstami jie praėjo žeminančias „nuutėlinimo", „dezinfekcijos", „sveikatos patikrinimo" procedūras, buvo pervilkti palaikiais, vėjo perpučiamais dryžais katorginiukų drabužiais ir apgyvendinti tradiciniame antrajame naujokų bloke, kur iš pirmos nakties patyrė, ką reiškia alkis, nežmoniška kamšatis, krūvos utėlių ir visiška prižiūrėtojų savivalė. Kiekvienam buvo išduotas numeris, nuo tol pakeitęs pavardę,

[42] Pasakojant apie B. Sruogos ir lietuvių inteligentų grupės buvimą Štuthofo koncentracijos stovykloje, remiamasi „Dievų mišku", taip pat V. Akimovo (*Sk.barka E.* Kalinys 37411 apie „Dievų mišką".— Tiesa, 1973, kovo 18), P. Bajoriūno (Leninietis (Šiaulių raj.), 1982, balandžio 1, 3, 6), V. Belousovo (laiškas autoriui 1973, kovo 28), R. Bespalkos (LKLIR, f. 53, b. 1114), P. Burago (pokalbis 1978, liepos 2), J. Busėno (b. 1148), A. Darginavičiaus (b. 1140), K. Grivačiausko (b. 1085), R. Jarvinės (atsiminimų knygos „Tvirtesnis už mirtį!" rankraštis, laiškas autoriui 1978, sausio 10), A. Kantvilo (SME, inv. Nr. 1415 Rp; pokalbis 1977, rugsėjo 5), F. Kirsanovo (laiškas autoriui 1973, gegužės 3), P. Kiškio (LKLIR, f. 53, b. 376), M. Kriaučiūno (SME, inv. Nr. 1299 Rp), J. Lukoševičiaus (SME, inv. Nr. 1303 Rp), R. Mackonio (Pergalė, 1957, Nr. 12, p. 65—73), A. Murdvės (laiškas autoriui 1973, kovo 30), M. Nilseno (kn. *Нильсен М.* Рапорт из Штутгофа.— М., 1966), M. Prochorovo (laiškas autoriui 1973, balandžio 1), L. Puskunigio (Sportas, 1965, rugsėjo 28, 30, spalio 2, 5; Gimtasis kraštas, 1969, gegužės 8, 15, 22; LKLIR, f. 53, b. 355; SME, inv. Nr. 1329 Rp; pokalbis 1966 m.), S. Rogožos (laiškas autoriui 1973, kovo 25), J. Savickienės (LKLIR, f. 53, b. 1134), D. Seliutino (pokalbis 1973, kovo 12), A. Sikorskio (laiškas autoriui 1972, gegužės 15 — b. 1141), N. Simonenkos (laiškas autoriui 1973, balandžio 1), F. Soprunovo (kn.: *Сопрунов Ф.* Своим путем.— М., 1985; pokalbiai 1973, kovo 10—11, 1982, rugsėjo 24), K. Urbonavičiaus (SME, inv. Nr. 1341 Rp), P. Žuko (Švyturys (Kretinga), 1978, sausio 5, 7, 10, 12; laiškas autoriui 1978, liepos 10), buvusių Štuthofo kalinių latvių (Padomju jaunatne (Rīga), 1969, 22. februāri) atsiminimais.

vardą ir rodęs, kad jo savininkas yra atsidūręs už įstatymo ribų ir reiškia „mažiau, negu bet kuris daiktas, inventoriaus knygose įrašytas" (R, t. 5, p. 27). Visus iš karto lagerio valdžia pristatė prie kasdieninės „ruošos": jie nešiojo iš bloko naktį mirusius kalinius (tokių tuo metu kas rytą būdavo iki 10 iš bendro į 360 vietų baraką sukimštų keliskart didesnio kalinių skaičiaus) ir pan. Pirmą sekmadienį grupę išvarė į miško darbus, kuriems tą dieną vadovavo kapas, septyniolika kartų baustas už vaikų kankinimą. Čia turėjo bėgte vežioti vagonėlius su smėliu, raginami ir koneveikiami specialiai surinktų, kas keliolika žingsnių pastatytų prižiūrėtojų, jų plakami lazdomis ir iš plikų elektros laidų susuktomis nagaikomis (ta „sekmadieninė talka" lietuviams po kurio laiko buvo pakartota dar kartą). Vėliau, po kelių savaičių, praėjusi pirmąją lagerio „mokyklą", lietuvių grupė buvo pervesta į šeštąjį bloką pas visame lageryje garsų žiaurumu kapą V. Kozlovskį, „mušeiką-specialistą, budelį-mėgėją", kaip jį B. Sruoga vėliau apibūdino, ir išskirstyta į nuolatinius darbus. Kaip neturintis jokios, lagerio pareigūnų akimis žiūrint, specialybės (įrašymo metu jis demonstratyviai prisistatė esąs poetas), B. Sruoga greta daugumos savo grupės draugų buvo paskirtas į sunkiausią — miško darbų komandą.

Nepraėjus mėnesiui nuo atvežimo dienos, balandyje keturi iš grupės jau buvo mirę (trys — nuo išsekimo ir ligų, vienas — užmuštas taburete). Dar keliolika laukė savo eilės paliegėlių-mirtininkų, vadinamųjų klipatų, komandoje. Tarp jų buvo ir B. Sruoga. Miško darbuose jis ištvėrė tik savaitę; paskui su 39,6° temperatūra, klebetuojančia širdimi, svaigstančia galva ir sutinusiomis kojomis, per neilgą „įpilietinimo" tarpą netekęs 29 kg svorio, kurį laiką gulėjo lagerio ligoninėje, po to vėl buvo sugrąžintas tampyti rąstų ir rauti kelmų, o po kelių dienų, kojoms galutinai atsisakius, pervestas į klipatas.

Nuo galutinio fiziško sunaikinimo lietuvių grupę išgelbėjo netikėtai pasikeitusi jų padėtis. Pačioje balandžio pabaigoje visi likę gyvi ir galintys paeiti lietuviai inteligentai iš 46 atvežtųjų buvo sušaukti nuošaliau. Čia įvairių biurų viršininkai esesininkai išsidalijo juos į geresnius

darbus pastogėje (B. Sruoga pateko į lagerio raštinę, kur gaudavo versti įvairius raštus, laiškus, sudarinėjo esesininkų budėjimo ir atostogų grafikus ir pan.). Visi buvo perrengti geresniais rūbais, o po kelių savaičių apgyvendinti atskirame bloke. 1943 m. gegužės 31 d. grupė buvo išrikiuota dar sykį, ir pats lagerio viršininkas T. Majeris oficialiai pranešė, kad aukštesnės vyresnybės įsakymu nuo šiol jie vadinsis „garbės kaliniais" (Ehrenhaftlinge), arba įkaitais, ir oficialiai turės geresnes negu kiti kaliniai gyvenimo sąlygas.

Kodėl šios lietuvių inteligentų grupės padėtis Štuthofe taip staiga buvo pakeista, galutinai nėra aišku. Svarbiausia priežastis čia, matyt, ta, kad žinomų visuomenėje žmonių kolektyvinis suėmimas ir gandas apie jų tragišką likimą sukėlė Lietuvoje pasibaisėjimą ir pasipiktinimą, veikė visuomenę visai ne taip, negu to savo akcija siekė hitlerininkai. Patys grupės nariai manė, kad juos išgelbėjo draugų mirtys (iki gegužės vidurio žuvo dar keturi: vienas — vėlgi užmuštas, šį sykį lentgaliu, trys — nuo dėmėtosios šiltinės epidemijos ir kitų ligų) [43]. Tiesiog desperatiškų vadavimo pastangų, įvairiais būdais pasiekdamos aukščiausius okupacinės valdžios pareigūnus Lietuvoje, ėmėsi ir suimtųjų šeimos, kai kurie pažįstami ir bendradarbiai.

„Garbės kalinių" statusas, atrodo, ne per daug aiškus ir pačiai Štuthofo koncentracijos stovyklos vyresnybei, gerokai pakeitė lietuvių grupės padėtį. Jie buvo perkraustyti dar sykį ir šį kartą apgyvendinti visiškai atskirai (iš pradžių 8E bloke, o 1943 m. rugsėjo gale, visai stovyklai persikėlus į greta pastatytus naujus barakus, arba „naująjį lagerį",— XI bloke). Čia gavo atskiras dviaukštes (nebe triaukštes) lovas su šiokia tokia patalyne, nebeturėjo prižiūrėtojo iš lagerio „savivaldos" ir buvo priklausomi

[43] Panašus atvejis Štuthofo koncentracijos stovykloje, atrodo, buvo ir su 1944 m. atvežta 265 norvegų grupe. Daugelis jų buvo aukštesni policijos pareigūnai, atsisakę bendradarbiauti su okupantais. Štuthofo konclagerio vadovybė kurį laiką bandė įkalbėti norvegus užsivilkti vokišką SS uniformą; šiems kategoriškai atsisakius, įsiutinta pristatė grupę prie sunkiausių darbų. Tačiau, keletui norvegų mirus, grupės režimas buvo staiga sušvelnintas (žr. R, t. 5, p. 340—345).

tiesiogiai nuo lagerio viršininko (o tai reiškė, kad lietuvių jų bloke niekas nebemušė). Grupei buvo griežtai uždrausta bendrauti su kitais kaliniais; vėliau — naujajame lageryje — draudimas buvo atšauktas ar savaime jo nebepaisė. Prievarta nevarė į darbus; tačiau dirbo visi — pirmaisiais mėnesiais bijodami, kad atsisakius dirbti sušaudys, vėliau norėdami išlaikyti savo rankose geresnes tarnybas biuruose ir vidaus komandose. Visi jautė, kad išskirtinė padėtis, akimirksniu prasidėjusi, akimirksniu gali ir baigtis, o tada geresnės pareigos būtų vienintelė galimybė išlikti gyvam. Grupė, be to, gavo leidimą gauti iš namų siuntinius (netrukus tai buvo leista ir visam lageriui). Nors siuntinių kiekis ir svoris buvo ribojami, o didžioji atsiunčiamų gėrybių dalis atitekdavo visokio plauko stovyklos viršininkams ir prižiūrėtojams, papildomas maisto šaltinis sustiprino grupės kalinius fiziškai ir davė progos palenkti savo pusėn vieną ar kitą pareigūną. Leista siųsti laiškus — iš pradžių kas dvi savaitės, vėliau — kas savaitę, t. y. dvigubai dažniau negu numatė bendrosios lagerio taisyklės. Tiesa, kaip ir anksčiau, laiškus reikėjo rašyti tik vokiškai, nustatytos apimties ir turinio, be to, kiekvieną jų peržiūrėdavo lagerio cenzūra, tikrindama, kad nebūtų jokių žinių apie lagerio pobūdį ir tikrąją kalinių padėtį; kai kurie laiškai buvo naikinami [14]. Lietuvius „garbės kalinius", be to, kartais pasiekdavo ir vienas kitas vokiškas laikraštis. Labai svarbus dalykas buvo grupės

[14] Yra likęs 61 B. Sruogos iš lagerio siustas laiškas (LKLIR, f. 53, b. 381—441). Pirmasis jų rašytas 1943 m. balandžio 30 d., paskutinysis — 1945 m. sausio 23 d., t. y. prieš pat lagerio evakuaciją. Šiuose laiškuose, be abejo, nėra to Stuthofo koncentracijos stovyklos vaizdo, kurį rašytojas vėliau nupiešė savo atsiminimų knygoje. „Juk aš esu kalinys, — mano laiškas privalo praeiti cenzūrą, — tai savaime suprantama", — rašoma viename jo laiškų iš lagerio. Kiek daugiau B. Sruogos laiškai praskleidžia jo dvasinę būseną lageryje. Nemaža juose pasakoma ezopine kalba ar suvokiama iš viso laiško konteksto, kai kas praslysdavo ir pro cenzūrą, ypač vėlesniais metais, kai lagerio tvarka prieš evakuaciją pradėjo irti. Atrodo, persiųsti kai kuriuos laiškus B. Sruogai padėjo stovyklos pašte dirbęs grupės narys J. Rimašauskas, su kuriuo, taip pat besidominčiu literatūra ir bandančiu kurti, rašytojas palaikė lageryje neblogus santykius. Antra vertus, kaip prisimena grupės draugai ir pats B. Sruoga (R, t. 5, p. 307—310), ne vieną jo laišką cenzūra yra atmetusi, liepusi perrašyti.

nario, vieno geriausių ir rūpestingiausių lagerio gydytojų A. Starkaus grąžinimas gyventi prie visos grupės (anksčiau jis gyveno prie ligoninės): tai garantavo visiems „garbės kaliniams" tokią reikalingą po pirmų mėnesių medicininę pagalbą.

Be abejo, tai buvo išimtinė padėtis lageryje. Be šios lietuvių inteligentų grupės ir prie jų vėliau prijungtų dar kelių buržuaziniais metais aukštas pareigas ėjusių latvių [45], daugiau „garbės kalinių" Štuthofe per visą jo egzistavimo laiką nebuvo, nors šiaip palengvintą režimą yra turėjusios dar kelios grupės (pvz., danai). Todėl suprantama, kad visų kalinių (ir lietuvių, kurių lageryje buvo apie tris—keturis šimtus) akyse „garbės kaliniai" tiek savo geresne bei švaresne apranga, tiek neįprastais geltonais raiščiais ant rankovių, tiek atokesne laikysena iš karto sukėlė nuostabą ir nepasitikėjimą. Ėjo visokie gandai: kad į lagerį atvežta Lietuvos vyriausybė, tik neaišku kokia — gal senų laikų, o gal nauja, bet neįtikusi hitlerininkams; kad ją vokiečiai greitai paleis arba greitai sušaudys ir pan. Nepasitikėjimas atslūgo palaipsniui — mat grupė ir toliau dirbo lygia greta su kitais kaliniais, nors ir lengvesnius darbus, o vėliau daug lėmė bendravimo bei savitarpio pagalbos santykiai. Daugumas netruko įsitikinti, kad ir pati lietuvių „garbės kalinių" grupė nėra vienoda: vieni jos nariai užsidarę, vengią kontaktų ar net žiūrį iš aukšto į tuos, tarp kurių jie dar vakar buvo tokie pat beteisiai, antri — niekada nepabrėžią savo padėties pranašumo, besistengiantys pagal išgales palaikyti santykius ir kitiems padėti.

Tarp pastarųjų buvo ir B. Sruoga. Lageryje jis apskritai buvo gana pastebima figūra, be abejo, kiek tai įmanoma tokiomis fizinio ir psichinio išsekimo, žmonių sumaištties sąlygomis. Vis dėlto išlaikiusių pirmąjį stovyklos „krikštą" kalinių ir prižiūrėtojų dėmesį traukė jo ūgis ir laikysena, kai kam imponavo ir profesoriaus titulas, nors šiaip inteligentiškumas lageryje greičiau buvo nelaimė negu privilegija (daugelis kriminalistų ir esesininkų, ypač jaunesniųjų, turėjo aiškų kompleksą prieš „akiniuočius"

[45] Žr. *Dunin-Wąsowicz K.* Obóz koncentracyjny Stutthof, s. 105.

ir, skatinami lageriо vyresnybės, su dvigubu pasitenkinimu tyčiojosi iš inteligentiškesnių, tačiau fiziškai dažnai nepajėgių kalinių). Daug B. Sruogos situaciją lageryje lėmė darbas lageriо raštinėje ir geras kalbų mokėjimas. Jis leido palaikyti ryšius su įvairių kraštų kaliniais — lenkais, rusais, vokiečiais, danais, estais, čekais, norvegais (iš viso lageryje buvo apie 50 tautybių žmonių).

Ne vienas lietuvis prisimena, kad rašytojas buvo pirmasis ar vienas pirmųjų tautiečių, kurie, patys rizikuodami būti sumušti, jį užkalbino lageryje, pamokė kurios nors lageriо gudrybės ar tiesiog perspėjo vengti smūgių, saugotis žaizdų ir ypač apavo nutrynimų, negerti kenksmingo lageriо vandens ir t. t. Tiek su lietuviais, tiek su kitataučiais kaliniais B. Sruoga ne sykį yra dalijęsis informacija apie padėtį fronte, sukaupta daugiausia iš esesininkų nuotaikų ir pokalbių, kuriuos nugirsdavo dirbdamas raštinėje. Kartais perduodavo ir kokią nors lageriо naujieną, perspėdavo dėl būsimų pasikeitimų ir pan. Lageriо sąlygomis visa tai buvo brangios žinios — jos padėdavo išlikti, keldavo dvasią. Raštinės draugams lenkams B. Sruoga pirmasis susijaudinęs pranešė apie prasidėjusį Varšuvos sukilimą, o apie sukilimo pralaimėjimą ir represijas pranešti tiesiog nesiryžo. Kartais užsimegzdavo ir kažkas panašaus į nebylią draugystę, dvasinį artumą. „Plonytė gija, grasinanti nutrūkti atsargumo atmosferoje",— taip savo pažintį su būsimuoju „Dievų miško" autoriumi apibūdino, pavyzdžiui, F. Soprunovas, prieškariu Sorbonos universiteto studentas medikas, paskui Raudonosios Armijos karininkas, patekęs į nelaisvę prie Daugpilio. Vieno iš retų, atsitiktinių, trūkinėjančių pokalbių metu abu netikėtai pradėjo deklamuoti prancūzų, rusų poetų eilėraščius, ir mažame šaisbarako gydytojų kambarėlyje, pro kurio grotuotą langą matėsi kartuvės, Š. Bodlero, P. Verleno, V. Briusovo posmai skambėjo beveik kaip nerealus buvusio gyvenimo aidas [46]. Susitikdavo B. Sruoga su danais, tarp jų su M. Nilsenu, vienu iš Danijos kompartijos vadovų, vėliau parašiusiu plačiai žinomą atsiminimų knygą apie Štuthofą. Kalbėjosi su čekų

[46] Pokalbis su F. Soprunovu 1982 rugsėjo 24.

rašytoju ir pedagogu J. Tymlu; galimas daiktas, iš tolo jo keliai susikryžiavo ir su estų poetu E. Tamlanu, mirusiu 1945 m. pavasarį [47].

Kai lietuvių „garbės kalinių" padėtis lageryje pastebimai pagerėjo, B. Sruoga atskiriems kaliniams kartais pagelbėdavo ir maistu, rūkalais ar vaistais (jų gaudavo iš A. Starkaus), perleisdamas savo lagerio porciją ar tiesiog iduodamas duonos bei kitų produktų. Kartais ir šiaip kuo padėdavo. Šiuo požiūriu jį su dėkingumu prisimena kai kurie lietuviai, rusai, estai (J. Savickienė, N. Simonenka, R. Jarvinė). Galima spėlioti, kad kai kam iš nelaimės draugų, pažįstamų ar visai nepažįstamų, šiems visai nežinant, B. Sruoga yra vienaip ar kitaip padėjęs dirbdamas raštinėje, nors tuo niekad nesigyrė. „Dievų miške" su rašytojui būdingu humoru užsiminta tik apie „nesėkmingą" darbą prie bausmių registracijos knygos: kažkaip vis atsitikdavę, kad galų gale baustini pasirodydavę tie numeriai, kurių savininkų nebebuvo gyvųjų tarpe arba kurie buvo perkelti į kitus lagerius.

Visa tai nebuvo koks nuoseklus, tuo labiau organizuotas žygis. Tiesiog B. Sruoga išlaikė gailesčio kitam, žmogiško solidarumo jausmą, o tai lagerio sąlygomis, kada visas aplinkybių ir santykių mechanizmas siekė paversti žmogų instinktais besivadovaujančiu gyvuliu, nebuvo nei lengva, nei paprasta.

Psichologinę moralinę lagerio gyvenimo pusę B. Sruoga pakėlė, ko gero, sunkiau negu išorines kančias ir nepriteklius. Lageris, masinio žmonių naikinimo fabrikas, paneigęs bet kokias moralės normas, kirto skaudų smūgį jo dvasiniam idealizmui, jo humanistinei gyvenimo sampratai. Jis žeidė B. Sruogos požiūrį į žmogų ir žmogiškumą. Gyvenimo ne per daug kalbus, lageryje, kasdien matydamas sukrečiančius vaizdus, B. Sruoga pasidarė dar tylesnis. Pirmaisiais kalinimo mėnesiais jis tiesiog užsidarydavo savyje. Grįžęs iš raštinės, skubėdavo įlįsti kur atokiau nuo kitų akių ir šurmulio ar tiesiog, atsigulęs lovo-

[47] *Selge A.* Evald Tammlaane elu lõpuaastad.— Sirp ja vasar (Tallinn), 1975, gegužės 9, p. 9; R. Jarvinės laiškas autoriui 1978, sausio 10.

je, nervingai rūkė ir ilgas valandas kažką tylėdamas mąstė. Apie ką — sunku pasakyti: gal apie duoną („Kažkodėl duona man vis auksinėje karietoje vaidenosi, kaip graži puošni ponia,— karalienė, kad ją kur velniai!"— R, t. 5, p. 305), apie šeimą („Galvojimas apie Jus, kentėjimas su Jumis — vienintelis mano gyvenimo turinys" [48]), o gal apie laisvę („Dieve mano, kaip aš ilgiuosi gyvo pasaulio! Žodžiais to neapsakysi!" [49]). „Sapnai skaidrina mano sielą. Nežinau, kur daugiau realybės: prasminguose sapnuose ar beprasmiškame gyvenime" [50],— rašė jis žmonai 1943 m. pabaigoje.

Draugai su nerimu stebėjo, kaip ilgą laiką, jau pasitaisius padėčiai, B. Sruoga tiesiog negalėjo imti į rankas jokio spaudinio. „Tikrai, ko vertos visos mano knygos, jei dvidešimtojo amžiaus viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga žmogėdra darosi?" (R, t. 5, p. 151),— taip vėliau „Dievų miške" rašytojas apibūdino šią savijautą. Neapsiėjo ir be isterikos priepuolių. Labai skaudžiai B. Sruogą žeidė nuolatiniai gandai apie jų grupės paleidimą. Protu jis, kaip ir kiti grupės draugai, suvokė, kad šios dažniausiai pačių esesininkų skleidžiamos ir vis neišsipildančios viltys — dar viena, psichologinė kankinimo priemonė, tačiau kiekvieną sykį vis iš naujo išgyvendavo laukimą, o iliuzijoms žlugus, likdavo sukrėstas ir nelaimingas.

Nusivylimas, beprasmybės jausmas kartais prasimušdavo ir B. Sruogos laiškuose iš lagerio. „Laikas nuo laiko išgyvenu ypatingą vidujinį nerimą", „Nebetikiu teisingumu ir išmintimi, tikiu tik likimu" [51],— rašė jis žmonai. Tačiau apskritai tai buvo tik laikini silpnumo periodai, būdingi daugiau pirmajam kalinimo pusmečiui. B. Sruogos laiškuose iš Štuthofo, ypač vėlesnio meto, kur kas daugiau savęs ir kitų drąsinimo, troškimo pakelti visus sunkumus ir nelaimes: „Kuo rūstesni laikai, tuo dau-

[48] Laiškas V. Sruogienei 1943, gruodžio 12.— LKLIR, f. 53, b. 403.
[49] Laiškas V. Sruogienei 1944, kovo 12.— LKLIR, f. 53, b. 416; Pergalė, 1966, Nr. 2, p. 108.
[50] Laiškas V. Sruogienei 1943, lapkričio 28.— LKLIR, f. 53, b. 402.
[51] Laiškai V. Sruogienei 1943, gruodžio 26, 1944, sausio 23.— LKLIR, f. 53, b. 404, 406.

giau drąsos ir gyvybinės galios aš jaučiu savyje", „Nors aš sėdžiu lageryje, mano dvasia tebėra gyva ir laisva", „Jei kas nepaprasto neatsitiks, aš išlaikysiu" ir pan [52]. Toks B. Sruoga liko ir paskutiniame savo laiške iš lagerio, datuotame lagerio evakuacijos išvakarėse: „Aš nepražūsiu, ir jokiu būdu man neatsitiks nieko bloga. Mano nuotaika puiki, ir į ateitį aš žiūriu labai ramiai. Esu sveikas ir nusiteikęs optimistiškai, koks ir privalo būti gyvenimą teigiantis rašytojas" [53].

Šie ir panašūs žodžiai — netiesioginis rašytojo protestas prieš lagerio baisumus, esesininkų vykdomą nužmoginimo sistemą. Tai bandymas išlikti savimi, nepasiduoti gniuždančiai lagerio psichologinei aplinkai, ryškėjantis ir iš atskirų B. Sruogos elgesio Štuthofe detalių. Pavyzdžiui, visi buvę štuthofiečiai pasakoja apie demonstratyvų B. Sruogos nenorą nešioti lagerio kepurės — kad tik išvengtų žeminančios „Mützen ab" procedūros prieš kiekvieną sutiktą esesininką [54]. Aukštas, žiemą ir vasarą vienplaukis, šarmais, vėjo šiurenamais plaukais, išdidžioje vienatvėje laukiąs prie vartų savo eilės eiti į darbą raštinėje — toks B. Sruoga išliko ne vieno kalinio atmintyje ir dabar, po kelių dešimtmečių, yra apibūdinamas kaip „politinis kalinys nepridengta galva", „išdidus ir nenešiojantis kepurės", „vienplaukis, liesas ir aukštas tarsi keršto simbolis".

Sunkiomis lagerio sąlygomis B. Sruoga išlaikė ir savo vidinį inteligentiškumą, dėl kurio kartais kęsdavo. Jam psichologiškai sunku būdavo ką nors nudžiauti arba, lagerio žargonu sakant, „suorganizuoti" — nors lageryje tai buvo natūralu, įprasta, o kartais ir tiesiog būtina, norint išlikti gyvam. Nepaprastai jautriai priimdavo bet kokią pagalbą, tiesioginį draugiškumo mostą. Kai vėlesniais mėnesiais prie rūbų sandėlio dirbę draugai nusprendė jį geriau aprengti, reikėjo daug pastangų įtikinti B. Sruogą,

[52] Laiškai V. Sruogienei ir D. Sruogaitei 1944, balandžio 23, gegužės 28. — LKLIR, f. 53, b. 420, 425.

[53] Laiškas V. Sruogienei 1945, sausio 23. — LKLIR, f. 53, b. 440.

[54] Tą patį „Dievų miške" užsimena ir B. Sruoga: „Kad nereikėtų prieš tokius Petersus kepurė nusiiminėti, aš dvi žiemas išvaikščiojau lageryje visai be kepurės" (R, t. 5, p. 277).

kad jis priimtų tą pagalbą. „Sruoga buvo vyresnis už mus, vyresnis ir daugiau patyręs, bet tam tikru laipsniu jis buvo vaikas,— taip prisimena rašytoją buvęs štuthofietis F. Soprunovas.— Tai keistas pojūtis. Sruoga geriau nei mes suvokė žmogiškąsias vertybes, bet lagerio sąlygomis jis buvo vaikas, kuris nesupranta, kaip visa tai yra įmanoma" [55].

Kaip pasipriešinimą lagerio vidinei nuostatai reikia suprasti B. Sruogos pastangas organizuoti draugų tarpe šiokią tokią kultūrinę veiklą. Jau Tilžės kalėjime daugiausia V. Jurgučio iniciatyva buvo sukurta, o paskui Štuthofe, pasitaisius grupės padėčiai, atnaujinta savotiška „akademija", kai kasdien vienas ar kitas kalinys pasakojo ką nors iš savo buvusios specialybės ar šiaip kalbėdavo pageidaujama tema. Buvo aiškinamasi istorijos, meno, ekonomikos, pramonės, politikos, filosofijos ir įvairūs kiti klausimai. Tokių improvizuotų paskaitų metu B. Sruoga yra pasakojęs apie rusų ir ukrainiečių literatūras, teatrą, alpinizmą. 1943 m. rudenį, jau persikėlus į naująją stovyklą, B. Sruoga ėmėsi burti literatūra besidominčius grupės kalinius į glaudesnį būrelį. Atsiradus progai, septyni jo nariai, pasivadinę aitvarais, kalbėdavosi apie literatūrą, skaitydavo savo parašytus kūrinėlius, juos aptardavo. Vėliau ėmė rengti ir programėles visam blokui, paskaitydami savo kūrybos ir referatų (vienoje iš tų programėlių buvo paminėta J. Baltrušaičio mirtis). B. Sruoga parašydavo tekstų, apgalvodavo programos eigą, tačiau sekdavo viską iš šalies, o kartais (minint religines šventes) iš viso nedalyvaudavo. Turėjo ir fantastinių sumanymų: komedijos *del arte* principais 1943 m. gale rengdamas naujametinę programėlę, svajojo apie grupės saviveiklinį teatrėlį „Stutthof Totus", planavo „aitvarų" veiklą pratęsti ir išėjęs iš lagerio, steigti tokio pat pavadinimo žurnalą ar laikraštį.

1944 m. pavasarį B. Sruoga ėmėsi kūrybos ir pats, įveikdamas sunkų psichologinį barjerą. Tai, kad negalėjo kurti (iš pradžių dėl beteisės kalinio padėties, fizinio išsekimo, vėliau dėl erzinančio buvimo nuolat būryje ir triukš-

[55] Susitikimai „dievų miške": Iš Fiodoro Soprunovo pasakojimų apie Balį Sruogą.— Kultūros barai, 1986, Nr. 2, p. 57.

me, o svarbiausia dėl tos dvasinės traumos, kurią išgyveno), ištisus metus jam buvo didžiulė, sunkiai pakeliama tragedija. „Aš taip ilgiuosi kūrybinio darbo... Mano dabartinės padėties beprasmiškumas veda į pasiutimą", „Kūrybos darbo imtis negaliu: mūsų patalpoje per daug žmonių, kad galėtum susikaupti. Čionai praleistas laikas išbrauktas iš mano gyvenimo", „Praėjo jau ištisi metai, kai aš nieko neveikiu kaip rašytojas ir mokslininkas. Tas neveiklumas negali kelti džiugių minčių,— ką tai reiškia poetui, nesupras joks valdininkas..." [56]— skundėsi jis laiškuose iš lagerio.

Pirmieji B. Sruogos literatūriniai darbai Štuthofe buvo straipsniai „Teatro romantika" ir „Tikroviškumas teatro mene", rašyti vokiškai ir 1944 m. gegužės 31 d. bei birželio 5 d. išsiųsti dukrai į Vilnių kaip teatro estetikos pagrindų išdėstymas. Tą pačią vasarą rašytojas grįžo ir prie dramaturgijos. Viena po kitos gimsta vienaveiksmės komedijėlės „Pagunda" ir „Prančiškiuko marškinėliai" [57] bei daugiaveiksmis to pat žanro kūrinys „Uošvė". Rugsėjo mėn. B. Sruoga dirba prie svarbiausio savo lagerinio kūrinio — poetinės dramos „Pavasario giesmė", o ją baigęs parašo dar du straipsnius literatūros teorijos klausimais („Apie estetinę ir anestetinę tikrovę", „Apie dramaturgijos pradžiodalas") bei antrąjį „Uošvės" variantą. Paskutinysis B. Sruogos veikalas lageryje — dvi komedijos „Dobilėlis penkialapis" redakcijos, antroji baigta jau 1945 m. sausyje [58].

Rašydavo B. Sruoga antrąją dienos pusę, grįžęs iš darbo raštinėje — iš pradžių pasidėjęs lentą prie savo lovos, vėliau barako „dienos" kambaryje užėmęs stalo galą. Aplink nuolat buvo pilna grupės draugų, triukšmingai pasakojančių kokią istoriją ar besiginčijančių. Tačiau dabar B. Sruoga, atrodo, jau sugebėdavo labiau izoliuotis nuo aplinkos. „Kalbuosi su savo sugalvotais personažais, sva-

[56] B. Sruogos laiškai V. Sruogienei 1943, rugsėjo 26, 1944, sausio 31, kovo 12.— LKLIR, f. 53, b. 396, 409, 416.

[57] Pavadinimas „Prančiškiuko marškinėliai" panaudotas dviem skirtingiems kūriniams: iki 1930 m. parašytam komedijos fragmentui (LKLIR, f. 53, b. 571) ir „Raštuose" paskelbtai komedijai iš Štuthofo.

[58] Žr. B. Sruogos laiškus V. Sruogienei 1944, birželio mėn.— 1945, sausio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 427, 433—435, 438, 441.

joju apie juos,— ir laikas bėga" [59],— rašė jis laiške iš lagerio 1944 m. Kūryba šiuo atžvilgiu jam iš tikrųjų buvo savotiška užuovėja nuo lagerio tikrovės, kitas pasaulis, kuriame rašytojas stengdavosi pamiršti ir aplinką, ir savo nedalią. Jau vėliau, grįžęs į Lietuvą, lagerio meto rašinius B. Sruoga apibūdino kaip „vienintelę priemonę neišeiti iš proto" [60].

B. Sruogos literatūrinė veikla lageryje — išimtinis, nors ne vienintelis atvejis Štuthofo istorijoje. Pačioje lietuvių grupėje, pagerėjus sąlygoms, be B. Sruogos, eilėraščius, noveles ar šiaip literatūrinius rašinius bandė kurti dar R. Mackonis, L. Puskunigis ir dar keli kiti (iki dešimt) kaliniai, daugiausia „aitvarai" [61]. Ir apskritai lageryje, nežiūrint sunkių sąlygų ir griežtų draudimų, beveik visą laiką egzistavo vienoks ar kitoks kultūrinis gyvenimas, rodęs kalinių siekimą išlaikyti savo žmogiškuosius interesus ir šiandien traktuojamas kaip viena iš pasipriešinimo hitlerininkams formų [62]. Lageryje nuolat iš rankų į rankas ėjo keliasdešimt knygų, kurios patekdavo kaliniams per už lagerio ribų siunčiamas dirbti komandas ar buvo nuvagiamos iš sandėlių. Be makabriškų pačios lagerio valdžios organizuoto orkestro koncertų, tai vienur, tai kitur pačių kalinių iniciatyva susidarydavo savotiški

[59] Laiškas V. Sruogienei 1944, gruodžio 3.— LKLIR, f. 53, b. 433; Pergalė, 1966, Nr. 2, p. 110.

[60] *Oginskaitė L. [Janušytė L.]* Prof. B. Sruoga pasakoja.— Tiesa, 1945, gegužės 17.

[61] Kai kas iš tos lagerio kūrybos yra išlikę. Pvz., Štuthofo koncentracijos stovyklos muziejuje saugomas lietuviškas rankraštinis eilėraščių rinkinys (mikrofilmas — SME, inv. Nr. 1416 Rp). Jis sudarytas iš dviejų dalių: „Pilkos valandos" ir „Mažiesiems". Daugumas iš 22 jo eilėraščių rašyti (ar perrašyti?) 1945 m. Ganse, tačiau yra ir ankstesnio meto kūrinių, tarp jų 1943 m. kupletai apie kiekvieną iš „garbės kalinių" (apie B. Sruogą: „Sruoga stovi tartum kūgis, / trumpos kelnės — ilgas ūgis, / rūko rūko, nosį raukia, / sako, Liūdžiaus parką kniaukia. / O teisybė kiekviena / jam tik lyriška drama"). Šio rinkinio autoriumi nepagrįstai buvo laikomas ir B. Sruoga (žr. *Pavilonis Z.* Siunta iš Štuthofo.— Kauno tiesa, 1967, gruodžio 31).

[62] „Viena iš pasipriešinimo judėjimo formų Štutbofe — taip pat nelegalus, kalinių organizuotas kultūrinis gyvenimas" (*Dunin-Wąsowicz K.* Stutthof, s. 101). Taip pat žr.: *Беспалько Р.* В аду Штутгофа.— В кн.: От Карпат до Нормандии: Люди интернационального долга. Харьков, 1965, с. 107—108.

nedideli „chorai". Su savo programėlėmis iš liaudies dainų, kartais ir deklamacijų jie „koncertuodavo" savo ir kaimyniniuose barakuose (lietuviai „garbės kaliniai", pavyzdžiui, lankėsi lenkų, Varšuvos sukilimo dalyvių, koncertėlyje, kur šie ekspromtu svečiams padeklamavo A. Mickevičiaus „Pono Tado" eilutes apie Lietuvą ir jo „Tris Budrius"; savąsias liaudies ir tarybines dainas lietuvių bloke yra dainavę rusai, irgi turėję deklamatorių [63]. Lageryje buvo plunksną valdančių žmonių — rašytojų, žurnalistų ir kai kurie iš jų slapta kūrė [64].

Žinoma, kultūrinės veiklos ėmėsi tik kalinių dalelė, turinti geresnius darbus, be to, tik atskirais laikotarpiais, susidarius palankesnėms aplinkybėms. Tokie ir buvo 1944 metai, ypač jų ruduo, kada lageris akivaizdžiai pradėjo justi tarybinės ir sąjungininkų armijų žygiavimą.

Priartėjus frontui, lageris atsidūrė tarsi ant parako statinės: išsivadavimo viltį temdė nežinia, ką hitlerininkai darys su kaliniais. Lietuvių grupės padėtį papildomai komplikavo ir tai, kad per Lietuvą praėjęs frontas, išvadavęs kraštą, visiškai nutraukė ryšius su artimaisiais, kurie iki tol gerokai pagelbėdavo maistu ir rūkalais. Vis dažniau pradėta kalbėti apie lagerio evakuaciją — iš pradžių užuolankomis, paskui ir oficialiai. Esesininkai naikino dokumentus, demontavo ir vežė mašinas iš dirbtuvių, siuntė tolyn savo šeimas, tempė iš sandėlių geresnius civilinius drabužius, lagaminus, maistą. 1945 m. sausio 23 d. lageris pirmąsyk išgirdo tarybinę artileriją — frontas buvo arčiau nei už 40 kilometrų, nors tą atstumą dėl gamtos sąlygų buvo nelengva įveikti. 1945 m. sausio 25 d. prasidėjo lagerio evakuacija, paskutinis ir vienas šiurpiausių etapų Štuthofo istorijoje. Jo metu per nepilnus du

---

[63] Žr. *Ostrowski W.* Warszawiacy w Stutthofie.— Gdańsk, 1971, s. 62—63; *Gębik W.* Droga do Polski.— In: Pamiętniki nauczycieli. Warszawa, 1962, s. 57; taip pat V. Belousovo, A. Darginavičiaus, R. Jarvinės, S. Rogožos atsiminimus.

[64] Štuthofinėje literatūroje plačiai kalbama apie lageryje parašytus V. Ostrovskio, V. Šalevskio, Z. Kar-Javorskio ir kt. eilėraščius (žr. *Dunin-Wąsowicz K.* Obóz koncentracyjny Stutthof, s. 209—213; *Ostrowski W.* Warszawiacy w Stutthofie, s. 129—131; *Bolduan R., Podgoreczny M.* Bez mundurów.— Gdynia, 1961, s. 148—149.

mėnesius žuvo apie 11 000 kalinių iš 24 414 išėjusių pro lagerio vartus tą ankstų žiemos rytą [65].

Iš bendro evakuacijoje žuvusių skaičiaus 7000 atitenka pirmajam žygiui, kuris su pertraukomis truko keletą savaičių. Užpustytais, sniego užverstais šunkeliais, viduržiemio šaltyje (iki 15—20°), lydimi šunų ir gerai ginkluotų sargybinių, padalyti į kolonas kaliniai nuėjo apie šimtą kilometrų, kurie tokiomis atšiauriomis sąlygomis daugeliui buvo ne pagal jėgas. Atsiliekantys, iš nuovargio griūvantys kaliniai buvo šaudomi čia pat, ant kelio („Visa mūsų pakelė buvo lavonais nusėta"— R, t. 5, p. 424). Ne mažiau alino ir nakvynės atsitiktinėse daržinėse, „ant pliko laito", šaltyje.

Labai sunkiai šį žygį pakėlė B. Sruoga: šlubavo širdis, sutino kojos, vėliau pakilo temperatūra. Buvo atvejis, kada jis, nebetekęs jėgų, beveik be sąmonės, sukniubo ant kelio, ir nuo atsilikėlius pribaigiančio esesininko kulkos jį išgelbėjo tik ryžtinga vieno artimiausių grupės draugų J. Šerno, „bambizo nuo Biržų", pagalba. Fiziškai stiprus, gerokai jaunesnis, iki karo ūkininkas, patekęs į lagerį vietoj brolio, šis įtempė B. Sruogą vėl į kolonos vidurį ir, kitų padedamas, nešė tol, kol tas atgavo nuovoką ir vėl galėjo eiti pats. J. Šernas išnešė ir B. Sruogos lagerinius kūrinius, kurių rašytojas, išdalijęs visą maistą ir sunkesnius drabužius, nemetė net sunkiausiomis žygio minutėmis, ant mirties ribos.

Po keliolikos dienų kolona, kurioje buvo B. Sruoga, pasiekė kelionės tikslą — netoli žvejų uosto Lebos esantį Canso lageriūkštį, vieną iš Štuthofo filialų, ir čia išbuvo dar penkias ilgas ir sunkias savaites. 1945 m. kovo 10 d., visiškai priartėjus frontui, kaliniai vėl buvo pakelti į žygį ir, bombarduojami ir apšaudomi, patraukė tolyn nuo mūšio linijos, kurios, tiesą sakant, jau ir nebebuvo: frontas buvo tiesiog aplinkui. Šį kartą B. Sruoga fizinės įtampos nebeatlaikė jau pirmą parą; sunkiai galintį paeiti draugai jį kurį laiką dar tempė. Po nakvynės Godentovo dvaro kieme — ant purvino sniego, po lietum, visiškai at-

[65] Žr. *Dunin-Wąsowicz K.* Obóz koncentracyjny Stutthof, s. 222, 237; *Dunin-Wąsowicz K.* Ewakuacja obozu koncentracyjnego w Stutthofie.— In: Za pięć dwunasta. Warszawa, 1966, s. 196—235.

sisakius kojoms, B. Sruoga ryžosi pasilikti — su didele rizika, kad bus besitraukiančių esesininkų nušautas. Laimė, šie pasitraukė skubotai, o po kelių valandų kaimą ir dvaro rūmus užėmė tarybinė kariuomenė.

Taip prasidėjo B. Sruogos kelias atgal — į Lietuvą, kurion grįžti jis skausmingai svajojo dvejus lagerio metus. Tai buvo ne tik neišgydoma „liūdnų tėvynės kaimų, laukų ir vyšnių sodų, ilgesingų dainų ir svaiginančių miškų" nostalgija, kuri ne sykį atvirai prasimušdavo net cenzūruojama, bet ir sąmoningas apsisprendimas, kurį aplinkiniai kaliniai gana aiškiai jautė [66]. Tą patį patvirtina ir B. Sruogos laiškai. „Eina gandai, kad mus siųs kažkur į Vokietiją,— rašoma viename iš jų,— bet 1) tais gandais netikiu, 2) nieku gyvu nenoriu būti emigrantas,— nesu nusikaltėlis, turiu būti paleistas be sąlygų" [67].

Iki grįžimo į Vilnių B. Sruoga du mėnesius dar praleido Lemborko (Lauenburgo) karo lauko ligoninėje ir Torunėje, laikinoje stovykloje, kurioje buvę kaliniai praeidavo patikrinimą, kad tarp jų nebūtų pasislėpusių karinių nusikaltėlių ar hitlerininkų agentų. Šioje stovykloje jis dirbo pašte ir viršininko kanceliarijoje, kur vertė bei tvarkė raštus [68]. Lietuvoje apie jo likimą buvo sužinota gegužės pradžioje iš jo paties laiškų, kuriuos B. Sruoga, bijodamas, kad patikrinimo procedūra karo sąlygomis gali užsitęsti, pasiuntė į Vilnių draugams ir pažįstamiems (J. Čiurlionytei, J. Bulavui ir kt.). Šiuose laiškuose, kurių vienu metu atėjo bent keli įvairiais adresais, jis pranešė apie savo išvadavimą, apie buvimą Torunėje ir prašė informuoti apie tai universitetą, Rašytojų sąjungą ar kitas valdžios įstaigas, galinčias padėti jam greičiau grįžti į tėvynę [69]. LTSR vyriausybės nutarimu į Torunę buvo pa-

[66] Žr. R. Mackonio, F. Soprunovo atsiminimus; V. Sruogienės laišką autoriui 1976, lapkričio 21; *Macijauskienė M.* Iš to paties žvaigždyno.— Nemunas, 1984, Nr. 1, p. 35.

[67] Laiškas V. Sruogienei 1944, vasario mėn.— LKLIR, f. 53, b. 414; Pergalė, 1966, Nr. 2, p. 107.

[68] *Oginskaitė L.* Prof. B. Sruoga pasakoja.— Tiesa, 1945, gegužės 17; *Krastinis F.* „Iš dangaus" pas Balį Sruogą.— Kultūros barai, 1971, Nr. 2, p. 61.

[69] Iš J. Čiurlionytės, J. Bulavo (pokalbis 1972, vasario 18) atsiminimų; taip pat žr. B. Sruogos laišką neišaiškintam asmeniui iš Torunės 1945, balandžio 10 (fotokopija — autoriaus archyve).

siųstas specialus lėktuvas, ir juo 1945 m. gegužės 13 d. B. Sruoga buvo parvežtas į Vilnių [70].

4

„Sunykusio, suvargusio, vos ant kojų besilaikančio", lazda besiramsčiuojančio keleivio pasirodymas Tauro gatvėje iš karto sukėlė ant kojų visą „profesorių namą" [71]. Be J. Čiurlionytės ir K. Borutos, tuomet gyvenusių Sruogų bute, subėgo artimiausi kaimynai — V. Mykolaičio-Putino, E. Meškausko, K. Korsako, J. Bulavo šeimos, R. Juk-

[70] Žr. *Krastinis F.* „Iš dangaus" pas Balį Sruogą.— Kultūros barai, 1971, Nr. 2, p. 61—63; jo atsiminimus — LKLIR, f. 53, b. 1106.

[71] Rašant apie B. Sruogos gyvenimą pokario metais, remiamasi I. Andrulytės-Aleksienės (SME, inv. Nr. 1280 Rp), H. Balčiūnaitės-Vaitkevičienės (Jaunimo gretos, 1969, Nr. 5, p. 24; SME, inv. Nr. 1247 Rp), K. Borutos (kn.: *Boruta K.* Saulės parnešti išėjo, p. 208—212), M. Burauskienės (SME, inv. Nr. 1284 Rp; pokalbis 1974, balandžio 20), D. Čiurlionytės-Zubovienės (SME, inv. Nr. 1319 Rp), J. Čiurlionytės (pasakojimas VRB 1971, vasario 2; pokalbis 1973, vasario 5; Komjaunimo tiesa, 1976, vasario 19), J. Dagio (LKLIR, f. 53, b. 1270), A. Darginavičiaus (b. 1140), A. Daugėlaitės-Mikailienės (b. 351; pokalbis 1975, gegužės 28), K. Dineikos (autoriaus archyvas; SME, inv. Nr. 1289 Rp), A. Griciaus (kn.: Atsiminimai apie Petrą Cvirką. V., 1969, p. 412—414; dienoraštis — A. Griciaus šeimos archyvas), B. Grincevičiūtės (pasakojimas radijo laidoje 1976, sausio 27), J. Grušo (SME, inv. Nr. 1293 Rp), A. Gučo (pokalbis 1979, liepos 29), K. Jankausko (Tarybų Lietuva, 1948, spalio 17), A. Kernagio (pokalbis 1975, balandžio 1), H. Korsakienės (kn.: *Korsakienė H.* Susitikimai, p. 86—92), K. Korsako (pasakojimas Rašytojų sąjungoje 1966, vasario 2), V. Kostelnickio (LKLIR, f. 53, b. 1273), A. Krutulio (b. 1265), M. Lomano (b. 1166), J. Mačiokienės (SME, inv. Nr. 1307 Rp), V. Mykolaičio-Putino (laiškas V. Sruogienei 1947, gruodžio 11.— Kn.: *Mykolaitis-Putinas* V. Raštai, t. 10, p. 700—703), M. Nemeikšaitės (SME, inv. Nr. 1310 Rp), J. Paukštelio (kn.: *Paukštelis J.* Dažnai atsimenu juos.— V., 1979, p. 258—261), J. Peseckienės (SME, inv. Nr. 1314 Rp, 1315 Rp, 1317 Rp; pokalbis 1974, balandžio 20), A. Sprindžio (Literatūra, 1979, t. 21(1), p. 7—17), A. Šiaučiūnaitės-Speičienės (LKLIR, f. 53, b. 361), V. Tautkevičiaus (pokalbis 1975, rugsėjo 19), T. Vaičiūnienės (Literatūra ir menas, 1983, birželio 4), A. Venclovos (kn.: *Venclova A.* Vidurdienio vėtra.— V., 1969, p. 567—572, 596, 600 ir kt.), S. Zaskevičienės (SME, inv. Nr. 1353 Rp, 1354 Rp), G. Zimano (kn.: Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 279), J. Žakovičaitės (SME, inv. Nr. 1417 Rp), J. Žukauskaitės (LKLIR, f. 53, b. 1274) atsiminimais.

nevičius. Neapsieita be džiaugsmo ašarų, po to — pirmosios minutės savo aplinkoje, vonia ir švarūs drabužiai, greitosiomis iškepta kiaušinienė, kurios seniai nebuvo valgęs, kalbos apie išgyvenimus, patirtus per išsiskyrimo metus. Galiausiai — bemiegė naktis: savo buto kaimynams rašytojas perskaitė parsivežtą iš lagerio „Pavasario giesmę". Visi buvo laimingi, B. Sruoga taip pat, nors jo šypseną nuo pat pirmų minučių temdė mintys apie kažkur Vokietijoje likusią šeimą, kurios likimo nežinojo jau keli mėnesiai.

„Didelės mūsų literatūrinės pajėgos", kaip tomis dienomis laikraščiai pavadino B. Sruogą, grįžimas iš hitlerinės koncentracijos stovyklos buvo džiugi kultūrinio gyvenimo naujiena. Ją tuojau paskelbė ne tik Tarybų Lietuvos, bet ir kai kurių kitų respublikų spauda. Po poros dienų „Tiesoje" pasirodė interviu su rašytoju, grįžusįjį viešai pasveikino Kauno literatai. Buvo reiškiamas tikėjimas, jog B. Sruoga, „atsilsėjęs po sunkių pergyvenimų, apsitvarkęs, įsijungs į literatūrinį ir profesūros darbą" [72].

Tačiau realus įsijungimas į normalų gyvenimą pareikalavo ir pastangų, ir laiko. Pirmiausia reikėjo rūpintis hitlerinio konclagerio suardyta sveikata. LTSR rašytojų sąjungos, kurios nariu buvo priimtas jau birželio pradžioje [73], rūpesčiu gavęs kelialapį ir maisto kortelių, pirmąją pokario vasarą B. Sruoga praleidžia Birštone. Per karą gerokai aptuštėjęs, nedaug gyventojų ir dar mažiau poilsiautojų turintis kurortas tiko ne tik gydytis, bet ir dirbti. Jau anksčiau galvojęs rašyti apie Štuthofą, B. Sruoga iš karto imasi atsiminimų knygos „Dievų miškas". Ši knyga jam — ne tik liudytojo žodis ir žuvusių draugų kančios įamžinimas, bet ir savotiškas atsisveikinimas su netolima praeitimi, psichologinis išsivadavimas iš jos gniaužtų, o kartu bandymas surasti save, savo vietą ir prasmę naujoje aplinkoje. Gal dėl to prie rankraščio sėdi

---

[72] Balys Sruoga vėl su mumis.— Literatūra ir menas, 1945, gegužės 20.

[73] LTSR tarybinių rašytojų sąjungos valdybos posėdžio protokolas 1945, birželio 1.— CVLMA, f. 34, ap. 1, b. 9, l. 22; LKLIR, f. 53, b. 986, 928.

ypač daug, po 8—12 valandų per parą [74], dažniausiai priešpiečiais, pasistatęs rašomąją mašinėlę namo, kuriame buvo apgyvendintas, kambaryje ar verandoje. Po pietų — procedūros, pasivaikščiojimas ir vėl rankraščiai, kartais iki nakties, nesiduodant jokiems įkalbinėjimams labiau tausoti save, nepervargti. „...Aš dabar labai daug dirbu, ištisas dienas sėdžiu prie rašomojo stalo, su niekuo net nekalbėdamas", „Birštonas man išėjo į sveikatą. Fiziškai labai sustiprėjau, nervai pasitaisė,— ir dirbu čia labai daug" [75],— džiaugiasi jis laiškuose. Per kelis mėnesius kurorte B. Sruoga jau turėjo visą kūrinio tekstą ir su pasididžiavimu rodė jį atvykstantiems aplankyti pažįstamiems bei kolegoms, o kai kuriems paskaitydavo ir vieną kitą ištrauką.

Į Vilnių B. Sruoga grįžo rugsėjo viduryje. Tuoj įsitraukė į darbus universitete, kurio profesorium oficialiai buvo paskirtas dar vasaros pradžioje [76]. Karo nusiaubtose, apyšaltėse auditorijose būreliui studentų skaitė rusų literatūros istorijos kursą, be to, nuo rugsėjo 1 d. ėjo rusų literatūros katedros vedėjo pareigas [77]. Laisvas nuo paskaitų ir posėdžių laikas atitekdavo kūrybai. Be anksčiau, dar vasarą, leidyklai įteiktos „Apyaušrio dalios" (ji pasirodė knygynuose 1946 m. balandžio mėn.), atidavė spaudai „Kazimierą Sapiegą" (išėjo 1947 m. spalio mėn.). Peržiūrinėjo lageryje sukurtas komedijas ir „Pavasario giesmę", kurią 1945 m. rugsėjo 20 d. viešai perskaitė Rašytojų sąjungoje Kaune, dalyvaujant P. Cvirkai, A. Venclovai, K. Korsakui, J. Šimkui, S. Čiurlionienei, A. Vienuoliui (pirmą veiksmą 1945 m. pabaigoje išspausdino „Pergalėje"). Daug jėgų ir laiko reikalavo ir „Dievų miškas",— jo tekstą B. Sruoga 1945 m. rudenį galutinai tvarkė. Kūrinys irgi jau pradėjo įgauti visuomeninį rezonansą: rugsėjo mėn. pradžioje spauda pranešė, kad jis užbaigtas.

---

[74] Laiškas Mykolaičiams 1945, rugpjūčio 18.— LKLIR, f. 59, b. 484; laiškas M. Nemeikšaitei 1945, rugpjūčio 13.— LKLIR, f. 53, b. 225.

[75] Laiškas J. Nemeikšai 1945, rugpjūčio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 246; laiškas A. Venclovai 1945, rugpjūčio 30.— LKLIR, f. 1, b. 5132.

[76] LKLIR, f. 53, b. 992.

[77] VVUCA, b. K1399, l. 2; LKLIR, f. 53, b. 992, 989.

„Knygos laukiama su dideliu susidomėjimu" [78],— rašoma „Literatūros ir meno" žinutėje. Be to, atskirus kūrinio puslapius B. Sruoga, šiaip jau vengęs pasakoti apie lagerio siaubus, keletą kartų skaitė ir viešai — Rašytojų sąjungoje (1945 m. spalio 13 d.), universitete (1945 m. lapkričio 23 d.). Gausius klausytojus jaudino tiek jo, lageryje suvargusio, bet atkaklios dvasios žmogaus, išvaizda, tiek koncentracijos stovykloje patirtų kančių šiurpumas; kėlė nuostabą ir pasakojimo tonas, tas juokas pro ašaras, su kuriuo rašytojas kalbėjo apie rūsčiausius lagerio gyvenimo momentus.

Intensyvus darbas, į kurį B. Sruoga, kaip įprasta, metėsi nepaisydamas valandų nei sveikatos išteklių, reikalavo sąlygų, o jos nebuvo lengvos. Vargino ne tik bendri, po karo kiekvieną daugiau ar mažiau lietę nepritekliai. Niekada per daug nesidomėjęs buitimi, nuolat kalbėjęs apie savo nepraktiškumą, B. Sruoga dabar, ypač turint galvoje pokario sąlygas ir lageryje pairusius nervus, jautėsi visiškai bejėgis spręsti bet kokius praktiškus reikalus,— o jie griuvo vienas po kito. Problema darėsi viskas — maistas (net turint kortelių, reikėdavo stovėti varginančiose eilėse prie produktų, po to gamintis valgį), kuras (malkas gavo šlapias, nepjautas), šviesa (kone tris rudens ir žiemos mėnesius elektrą name įjungdavo tik vidurnaktį), buto remontas (reikėjo sudėti per karą išdaužytus, fanera užkalinėtus langus, sutvarkyti aplaužytas duris, bombų skeveldrų išvarpytas sienas). J. Čiurlionytė ir K. Boruta jau buvo išsikėlę, bute kurį laiką glaudėsi profesoriai K. Jablonskis su dukra ir A. Gučas, tačiau ir jie ne ką tegalėjo pagelbėti. Daug rūpesčių kėlė namas Kaune,— teko spręsti jo likimą, turėti reikalų su nuomininkais, kurie čia apsigyveno dar karo metais.

Labiau gyvenimas į vagą įėjo tada, kai kauniečiai draugai, pirmiausia gydytojas J. Nemeikša ir jo sesuo pedagogė M. Nemeikšaitė, 1945 m. rudenį supažindino B. Sruogą su kauniete J. Peseckiene, Mokytojų instituto Vilniuje, o po metų universiteto gamtos-geografijos fakulteto studente. Buvo sutarta, jog ji gyvens Sruogų bute ir laisvu

[78] Balio Sruogos „Dievų miškas".— Literatūra ir menas, 1945, rugsėjo 2.

nuo mokslo laiku pagelbės jam tvarkytis. J. Peseckienė iš tikrųjų prisiėmė nemaža buitinių rūpesčių ir porą metų, iki pat rašytojo mirties, žiūrėjo rašytojo namų ūkį. B. Sruogai tai buvo didelis palengvinimas,— jis jautėsi prižiūrėtas, galėjo daugiau laiko skirti paskaitoms ir literatūrai.

Dar sunkesnė buvo psichologinė B. Sruogos būsena. Nepaprastai jautriai rašytojas išgyveno šeimos netekimą. 1944 m. spalio 9 d., per Būgius kelis kartus einant frontui, vokiečių kareivių prievarta išvarytos iš tėviškės, V. Sruogienė su dukra atsidūrė Laižuvoje, o vėliau per Liepoją ir Gdanską patraukė į Vakarus, arčiau prie Štuthofo. Apsigyvenusios Vakarų Pomeranijos mieste Greifsvalde, kurį laiką dar susirašinėjo su B. Sruoga. Galutinai šeimą perskyrė lagerio evakuacijos žygis ir fronto suirutė: kai tarybinių karių išgelbėtas rašytojas gulėjo Lemborko ligoninėje, V. Sruogienė ieškojo vyro tarp Baltijos išplautų štuthofiečių katorgininkų lavonų (po visų žygių išlikusius kalinius hitlerininkai sugrūdo į baržas, kurios netrukus buvo subombarduotos aviacijos). Apie B. Sruogos grįžimą į Lietuvą žmona ir duktė sužinojo tik 1945 m. rugpjūčio mėn. iš spaudos [79]. Vėlesni abiejų pusių bandymai susisiekti, išgirsti apie vienas kitą pokario sumaišties ir prasidėjusio šaltojo karo sąlygomis rezultatų nedavė [80]. B. Sruogai tai buvo didelis psichologinis smūgis,— jis negalėjo įsivaizduoti, kad gali nebepamatyti žmonos ir dukters, ne vienam kartojo, kad tai šventi vardai, tiesiog liguistai reaguodavo į kiekvieną, net nuoširdžiausią klausimą apie jas ar užuojautos žodį.

Po hitlerinio konclagerio B. Sruogai ypač sunku buvo pakelti vienatvę. Jam vis atrodė, kad jis tapo atliekamas, senas, niekam nereikalingas. Tiesa, artimesnių žmonių, ypač jaunimo, draugijoje rašytojas kartais tarsi užsimirš-

[79] V. Sruogienės laiškai autoriui 1974, sausio 7, 1975, gegužės 27, 1978, rugpjūčio 6, gruodžio 29, 1979, vasario 13.

[80] Žr. B. Sruogos pareiškimą M. Gedvilui 1945, gegužės 15.— LKLIR, f. 53, b. 972; V. Sruogienės laišką J. Banevičiui 1946, balandžio 10, A. Baniui 1946, balandžio 23, 1947, rugpjūčio 10, J. Nemeikšai 1947, rugpjūčio 15.— LKLIR, f. 53, b. 860; V. Sruogienės laišką autoriui 1978, gruodžio 29.

davo — bendravo gyvai ir nuotaikingai, mėgo laidyti sąmojį, drauge susigalvodavo kokių nors pramogų. Tačiau kur kas dažniau būdavo nekalbus, susimąstęs, lyg ko prįslėgtas, „graudžiai vienišas ir liūdnas". Neretai užeidavo sunkūs melancholijos, klaikumos priepuoliai, paprastai baigdavęsi isterika, ašaromis, o vėliau — savigraužos valandomis dėl savo elgesio, silpnumo, nesuvaldytų nervų. „Laikaus, dirbu, bet kartais dūšioje taip pasidaro, kad noriu stačia galva apsiversti" [81],— 1945 m. rudenį jis rašė M. Nemeikšaitei. Tokių nevilties, liūdesio prasiveržimų pokario meto jo laiškuose galima sutikti ir daugiau. Paties rašytojo siejama tai su savo charakteriu („Mano psichinė struktūra baisiai trapi. Nuo menko smūgio — trupa. Pats žinai, kaip man skaudu kartais dėl tokių dalykų, į kuriuos kitas nė dėmesio nekreipia" [82]), tai su artėjančia senatve, tai su lagerio pasekmėmis („Aš net *dabar* — ir tai dar nelabai — skiriu gyvenimą nuo mirties, nors jau mano dvasioje daug kas pasikeitė" [83]), ši melancholija atskirais laiko tarpais, matyt, buvo tokia kankinanti, jog B. Sruoga 1946 m. buvo pasiryžęs kalbėti apie ją net iš rašytojų susirinkimo tribūnos ir tik paskutiniu momentu šią pastraipą išbraukė iš savo kalbos [84].

Artimieji ir draugai stengėsi B. Sruogai visokeriopai padėti, praskaidrinti nuotaiką, sudaryti šilumos ir jaukumo atmosferą. Pirmaisiais metais po grįžimo rašytojas artimai bendravo su K. Boruta,— tai buvo nedaugiažodis, bet gilus dvasinis ryšys. Dažni svečiai B. Sruogos namuose būdavo Meškauskai, O. Juodelienė, R. Januškevičienė, J. Grybauskas. Iš Kauno atvažiuodavo S. Čiurlionienė, Zubovai, nuolat užbėgdavo kas nors iš V. Mykolaičio-Putino šeimos. Nuvykęs į Kauną, rašytojas beveik visada apsistodavo pas Nemeikšas — čia vėlgi jį supo jaukus pažįstamų ratas. Namo Kaune reikalus dažnai spręsdavo drauge su brolio Juozo šeima. Buvo ir naujų pažinčių.

[81] B. Sruogos laiškas M. Nemeikšaitei 1945, spalio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 224.

[82] B. Sruogos laiškas P. Cvirkai 1946, liepos mėn.— LKLIR, f. 1, b. 5781.

[83] LKLIR, f. 53, b. 8, l. 291.

[84] CVLMA, f. 34, ap. 1, b. 21, l. 84.

Pirmą vasarą Birštone B. Sruoga bendravo su jį globojusia studente medike A. Daugėlaite. Užsimezgusi pažintis, kuri davė impulsų 1945—46 m. žiemą sukurtam eilėraščių ciklui „Giesmės Viešnelei Žydriajai", prasitęsė ir vėliau.

Į pastangas jam padėti, į kiekvieną draugiškumo ženklą B. Sruoga žiūrėjo su dėkingumu. „<...> Aš baisiai dabar branginu vidujinę šilumą, kurios gyvenime taip mažai teturiu" [85],— rašė jis 1946 m. Tačiau ir šiuo atveju jo kontaktai su aplinka ne visada buvo lengvi. Nuolatinė globa B. Sruogą kartais vargino; antra vertus, net ir labai artimi žmonės ne visada galėjo suvokti jo — kūrėjo, priešteringos, reto jautrumo asmenybės, emocijomis gyvenančio, „iš vieno kraštutinumo į kitą, iš desperacijos į ekstazę, iš ekstazės į isteriką" besiblaškančio, tik vakar fašistinės koncentracijos stovyklos siaubą patyrusio žmogaus — vidinio gyvenimo sudėtingumą, giliąsias vieno ar kito, kartais iš tikrųjų šokiruojančio poelgio priežastis, nuolatinę ironiškąją, jo paties terminu, „balamuto" kaukę („...tai, kas jums savaime suprantama, man dažnai atrodo neaišku, ir tai, kas man visiškai aišku, jus stebina, kartais net ir įžeidžia,— juo labiau kad aš taip dažnai ašaras slepiu po šypsena, ir juo man skaudžiau,— juo beprasmiškiau kvatojuos" [86],— rašė jis M. Nemeikšaitei 1946 m.).

Daug šiuo metu B. Sruogai reiškė kontaktai su kolegomis rašytojais, ypač su P. Cvirka. Būdamas Rašytojų sąjungos pirmininkas, P. Cvirka ne sykį gelbėdavo sprendžiant buities problemas, tačiau svarbiausia — su juo B. Sruoga atvirai dalijosi tiek savo kūrybiniais planais, tiek ir visomis abejonėmis, kilusiomis stebint sudėtingą pokario tikrovę ir literatūrinį gyvenimą.

Kaip ir daugelis vyresniosios kartos rašytojų, susiformavusių visai kitomis visuomeninio-literatūrinio gyvenimo sąlygomis, B. Sruoga pokario metais išgyveno prieštaringą idėjinio apsisprendimo laikotarpį. Rašytojas suprato, kad prasidėjo nauja istorinė epocha, kad vyksta didelis, gyvenimą ir žmones iš esmės keičiąs pasaulinis procesas, kuriame viskas dar „teberūksta, tebegaruoja, tebeformuo-

[85] Laiškas M. Nemeikšaitei 1946, lapkričio 29.— LKLIR, f. 53, b. 242.
[86] Laiškas M. Nemeikšaitei 1946, birželio 30.— LKLIR, f. 53, b. 235.

jas" [87]. Jau pirmajame LTSR inteligentų suvažiavime 1945 m. liepos 14 d. „su giliausia pagarba ir meile" pasveikinęs „kiekvieną kūrybinę pastangą, kiekvieną triūsą, didį ir mažą, gaivinantį mūsų žemelę" [88], B. Sruoga nuoširdžiai stengėsi atsiliepti į šį procesą, tačiau per tokį trumpą laiką perorientuoti savo pasaulėžiūrą ir kūrybos metodą jam nebuvo lengva. Rašytoją gąsdino klasių kova, skaudžiai užkliudžiusi ir jam artimus žmones (K. Borutą, A. Daugėlaitę). Ne visada jam buvo priimtina tuo laiku itin svarbi rašytojų orientacija į aktualiausius gyvenamojo meto klausimus. Visą gyvenimą daug rašiusiam kaip tik istorinėmis temomis, B. Sruogai buvo nelengva pereiti prie kitos tematikos ir problematikos, be to, jis baiminosi, kad iš esmės, jo nuomone, teisinga mintis: „literatūra turi tarnauti kūrybinei Tarybų Lietuvos liaudžiai" neužgožtų kūrinio meninės vertės, jo literatūrinio savitumo. „Rašytojas turi veikti — emocinę sritį. Jam vienų idėjų negana. Jis idėjom turi duoti kūną ir kraują. O tai visa yra susiję su specifine kūrybine technika, su kūrinių forma, logika ir psichologija",— sakoma 1946 m. rudenį parašytame straipsnyje „Rašytojų suvažiavimo aidai", kuriame B. Sruoga kviečia lietuvių kritiką svarstyti literatūros meninės kaitos socializmo sąlygomis, nacionalinio tarybinės literatūros savitumo ir kitas „tarybinės estetikos ir poetikos problemas" [89]. Romantinei B. Sruogos — rašytojo prigimčiai buvo gana tolimas ir tikroviškumo, kaip vieno iš pagrindinių kūrinio vertės kriterijų, suabsoliutinimas kai kuriuose to meto kūriniuose bei straipsniuose, buitinio prado įsivyravimas literatūroje ir scenoje.

Į tarybinę lietuvių literatūrą B. Sruoga tikėjosi įsijungsiąs pagrindiniu savo pokario laikotarpio kūriniu „Dievų mišku". Tačiau jo išleidimas dėl to meto sąlygų susikomplikavo. Autoriui buvo siūloma tekstą taisyti. 1946 m. spalio 1—2 d. įvykusiame visuotiniame LTSR rašytojų susi-

[87] B. Sruogos laiškas P. Cvirkai 1946, liepos mėn.— LKLIR, f. 1, b. 5781.

[88] Pirmasai Tarybų Lietuvos inteligentų suvažiavimas; 4-oji suvažiavimo diena.— Tiesa, 1945, liepos 14.

[89] LKLIR, f. 1, b. 5742.

rinkime veikalas buvo nepagrįstai įvertintas kaip „ciniškas šaipymasis iš vokiškųjų grobikų aukų" (knyga pasirodė po rašytojo mirties 1957 m.; joje pateiktas autoriaus tekstas ir atsižvelgiama į jo aprobuotus taisymus). Priekaištų susirinkime, prieš tai ir universitete, susilaukė ir kai kurie 1931—33 m. išleistos dvitomės „Rusų literatūros istorijos" teiginiai [90].

Perdėta, pokario ideologinės kovos prieštaringumų nulemta kritika [91] B. Sruogai atnešė skaudžių vidinių išgyvenimų, nerimo, dvasinės įtampos, kurią dar didino neatslūgstą buities nesklandumai, galutinai pašliję santykiai su Būgiais, kur nuo karo praktiškai nepasiekiami gulėjo dalis rankraščių, taip pat uošvio liga. Nuo visų nemalonumų B. Sruoga vadavosi jam įprastu būdu — darbu, kūryba (pavasarį surinkęs medžiagą, vasarą, vėl Birštone, pradėjo dar vieną istorinę dramą —„Barborą Radvilaitę"), tačiau buvo, kaip prisipažįsta laiškuose, „pekliškai liūdnas" ir suirzęs („Iš kūno pusė beliko, o iš dūšios — gal $^{1}/_{10}$" [92]). Vis dėlto B. Sruoga savo kalbą visuotiniame rašytojų susirinkime 1946 m. baigia optimistiškai: rašytojas tikisi „parodyti, kad dar yra parako ir senoje parakinėje", kviečia jaunuosius kolegas į „jaunatviško entuziazmo, ugnies, temperamento" lenktynes, žada pateikti naujų, tarybiniu heroizmu persmelktų kūrinių („Norėdamas būti tarybinis poetas, turiu remtis ne knygine, bet *gyva gyvenimiška medžiaga*. Ir naujai medžiagai turiu rasti atitinkamai vertingą formą") [93].

Įgyvendinti savo pažadus B. Sruogai vis dėlto nebuvo lengva. Kaip kitądien po susirinkimo laiške pats prisipažino P. Cvirkai, jam kol kas buvo sunku surasti „naują

---

[90] Už tarybinę lietuvių literatūrą.— K., 1947, p. 22—23; Vilniaus valstybinio universiteto Mokslo tarybos susirinkimas.— Tiesa, 1946, spalio 1. Apie tai žr. Lietuvių literatūros istorija, 1968, t. 4, p. 620.

[91] *Galinis V.* Tarybinės lietuvių kritikos susiformavimas.— Kn.: Tarybinė lietuvių literatūros kritika: 1940—1956. V., 1980, p. 14; *Gužauskas V.* Kritikos raida pokario metais.— Ten pat, p. 149; *Venclova A.* Iš atsiminimų apie Petrą Cvirką.— Kn.: Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 606.

[92] B. Sruogos laiškas M. Nemeikšaitei 1946, spalio mėn.— LKLIR, f. 53, b. 247.

[93] Už tarybinę lietuvių literatūrą, p. 86—87.

darbo metodą", nesiryžo imtis ir tuolaikinio tarybinio gyvenimo temų — jautėsi to gyvenimo pakankamai nepažįstąs ir dėl to negalėsiąs rasti tinkamų žodžių aprašyti jį taip, kad nebūtų šliaužiama faktų ir reiškinių paviršiumi. Todėl pabandė dar kartą grįžti prie savo išgyvenimų Štuthofe, tik jau dramos forma. O ir tada, kai P. Cvirkos irgi didžiuliu, entuziastingu, nuoširdžiu laišku paskatintas („Jūsų pasirinktoji tema — puiki", „Manyje visuomet buvo toks jausmas, kad jūs ir tiktai jūs vienas galite parašyti veikalą, kuris, pradedant pirmuoju ir baigiant paskutiniuoju akordu, skambėtų didingos simfonijos garsais apie naują, tarybinį žmogų"[94]) ėmėsi „Pajūrio kurorto" (kalba ėjo apie šią pjesę), susikaupti prie rankraščio galėjo tik priešokiais: trukdė milžiniškas kitų darbų krūvis ir vis labiau šlyjanti sveikata, apie ką, beje, laiške P. Cvirkai užsimenama taip pat su dideliu nerimu[95].

1946 m. rugsėjo 28 d. atleistas iš rusų literatūros katedros vedėjo pareigų ir pasilikęs tos pačios katedros profesoriumi[96], B. Sruoga rudens semestre skaitė anglų dramaturgijos ir teatro istoriją, Vakarų Europos literatūrą XIX a. I pusėj (romantizmą) ir rusų folklorą (rusų eiliuotąjį epą). Kursai buvo nauji ar iš esmės atnaujinti, todėl teko nemaža rengtis paskaitoms, o atmestinai skaityti nemėgo ir nemokėjo; kaip liudija pokaryje jį pažinę žmonės, eidamas į auditoriją, jaudindavosi tarsi studentas prieš egzaminą. Kaip ir kiti dėstytojai, dirbo ir mokslinį darbą: dar pavasarį visus sudominęs plačia, atsiminimais pagrįsta viešа paskaita apie M. Gorkio ryšius su lietuvių literatūra (ją kaip straipsnį tuoj paskelbė „Pergalė"), rudenį ir žiemą B. Sruoga prisiėmė rašyti dar dvi stambias studijas: „Rusų teatras Europos teatro raidoje" (neskelbta) ir „Radijo dramaturgija" (spausdinta 1957 m. „Raštuose").

---

[94] *Cvirka P.* Raštai.— V., 1957, t. 13, p. 200, 199.

[95] B. Sruogos laiškas P. Cvirkai 1946, spalio 3.— Literatūra ir menas, 1956, vasario 4; LKLIR, f. 1, b. 5781; P. Cvirkos laiškai B. Sruogai 1946, spalio 3, 11.— Jaunimo gretos, 1957, Nr. 5, p. 9; kn.: *Cvirka P.* Raštai, t. 13, p. 199—203.

[96] VVUCA, b. Ki399, l. 3, 11—12; LKLIR, f. 53, b. 240, 992; *Gučas A.* Vienerius metus pas profesorių B. Sruogą.— Literatūra ir menas, 1986, vasario 1.

Toks krūvis, ypač esant nelengvai fizinei ir psichologinei savijautai (negalėdavo išsėdėti posėdžiuose), be abejo, sekino; todėl B. Sruoga 1946—47 m. žiemą svarstė, ar persikelti į Kauno universitetą (čia dar prieš metus Istorijos-filologijos fakulteto dekano A. Janulaičio iniciatyva buvo oficialiai išrinktas visuotinės literatūros katedros vedėju), ar, Rašytojų sąjungai padedant, gauti bent pusmečio „darbines atostogas" pasigydyti ir atsidėti vien kūrybai [97].

Kaip ir anksčiau, B. Sruoga ateidavo į Rašytojų sąjungos renginius — literatūros vakarus, kūrinių svarstymus, pasitarimus. Kai kuriuose iš jų pasakydavo ir savo nuomonę (1947 m. sausio 3 d. svarstant literatūros kritikos problemas, ragino recenzentus ne sausai samprotauti, o žvelgti į kūrinį su meile, atskleisti, kaip rašytojas savo idėjoms suteikia kūną ir kraują [98]). Ypač aktyvus buvo 1946 m. gruodžio 6 d. susibūrusioje dramaturgų sekcijoje: parengė jos darbo projektą, verstinų ir leistinų dramaturgijos teorijos knygų sąrašą (svarstytą gruodžio 18 d.), dalyvavo pjesių aptarimuose, dalį tų pjesių pats pristatė (S. Račiaus „Miltus" ir kt.). Sekcijai svarstyti atidavė ir savo straipsnį apie radijo dramaturgiją [99]. Patarimo ar nuomonės nešykštėjo ir paprašytas tiesiogiai (pvz., „subraukė" T. Tilvyčio libretą pagal A. Vienuolio „Paskenduolę" [100]).

Tačiau daugiausia laiko B. Sruoga praleisdavo prie rašomojo stalo. Be viešai žadėto „Pajūrio kurorto", kurio pirmąjį variantą baigė 1947 m. balandžio mėn., be užmestos, bet širdžiai ramybės vis neduodančios „Barboros Rad-

---

[97] VRBR, f. 33, b. 1—3; LKLIR, f. 53, b. 243, 249, 328 (p. 70, 72), 992.

[98] Pasitarimas dėl literatūros kritikos ugdymo.— Literatūra ir menas, 1947, sausio 15; CVLMA, f. 34, ap. 1, b. 357, l. 3.

[99] Prie LTSR Tarybinių rašytojų sąjungos...— Literatūra ir menas, 1946, gruodžio 10; Dramaturgų sekcijos įsteigimas.— Tiesa, 1946, gruodžio 14; *V. Š. [Miliūnas V.]* Dramaturgų sekcijoje.— Literatūra ir menas, 1946, gruodžio 31, 1947, sausio 7; *V. Š. [Miliūnas V.]* Naujų pjesių aptarimas.— Literatūra ir menas, 1947, sausio 30; CVLMA, f. 34, ap. 1, b. 43, l. 2—3, b. 44, l. 3, b. 357, l. 1; LKLIR, f. 53, b. 328, l. 73.

[100] *Tilvytis T.* Visada jaunas.— Kn.: Atsiminimai apie Vienuolį. V., 1963, p. 242; J. Švedo laiškas A. Vienuoliui 1947, lapkričio 20.— LKLIR, f. 16, b. 733.

vilaitės", kuri galiausiai taip ir liko nebaigta, 1946—47 m. žiemą ir pavasarį rašytojas sudarė stambią, jo paties žodžiu, „onoravą" „Lietuvių liaudies dainų rinktinę", parašė jai platų įvadą ir komentarus (rankraštis buvo įteiktas leidyklai 1947 m. kovo pradžioje, knyga pasirodė 1949 m.) Daug vertė: 1946 m. gruodžio mėn.— N. Nekrasovo gimimo 125-ųjų metinių proga pluoštą jo eilėraščių, 1947 m.— „Sakmę apie Igorio žygį", vėlgi su didžiuliu įvadiniu straipsniu (išėjo 1952 m., suredaguota V. Mykolaičio-Putino). Be to, 1946 m. pasirodė jo anksčiau versta H. Heinės „Šiaurės jūra". Plaukė iš leidyklos ir daugiau užsakymų: 1946 m. rudenį — parašyti „Lietuvių teatro istoriją" (jausdamas nepajėgsiąs sėdėti archyvuose, to darbo rašytojas nebesiėmė), 1947 m. pradžioje — parengti specialų „Lietuvių liaudies dainų rinktinės" variantą rusų skaitytojui, 1947 m. vasarą — atrinkti ir išversti tekstus „Bylinų" tomui [101].

Prie šių leidinių B. Sruoga jau nebepriėjo: vis didesnį nerimą kėlė sveikata — šlubavo širdis, nervai, svaigo galva, stiprėjo hipertonija. Pradėjo kartotis priepuoliai, blogą pasidarydavo ir gatvėje. Padėtį komplikavo tai, kad sveikatos B. Sruoga nelabai tausojo,— net kategoriškai draudžiamas, kaip ir anksčiau, dirbo po keliolika valandų per parą, nežiūrėjo nei poilsio, nei miego, didžiuliais kiekiais tebegėrė stiprią juodą kavą, daug rūkė. „Teoretiškai jau grabe guliu, nervai visai supuvę", „Gydytojai sako, kad gyvenu kaip «хожу по канату» — kiekvieną momentą galiu griūti. Liepia eiti ligoninėn, o aš sakau — brudas",— skundėsi laiškuose 1947 m. pavasarį, savijautai dar pablogėjus (kraujo spaudimas siekdavo 265—270) [102].

Paskutinę savo gyvenimo vasarą, apie tris mėnesius (nuo birželio 1 d. iki rugpjūčio 26 d.), B. Sruoga praleido savo namuose Kaune, kur nuo pavasario šeimininkavo J. Peseckienės sesuo M. Burauskienė. Rašytojo ir savo sesers įkalbėta čia apsigyventi, ji aptvarkė namą, skly-

[101] B. Sruogos laiškas V. Drazdauskui 1946, spalio 10.— VRBR, f. 33, b. 5; LKLIR, f. 53, b. 990, CVLMA, f. 34, ap. 1, b. 22, l. 70—71.

[102] Laiškas J. Paleckiui 1947 m.— LKLIR, f. 37, b. 152; laiškas M. Nemeikšaitei 1947 m.— LKLIR, f. 53, b. 257.

pą, pasodino gėlių. B. Sruoga džiaugėsi kiekvienu medeliu, vaisiais, daržovėmis, net rašomuoju stalu. Tačiau dirbti jau nelabai galėjo: sveikata buvo prasta ir vis ėjo blogyn (staiga ėmė labai silpti akys, visą laiką nešiojo tamsius akinius). Mažai išeidavo į miestą, greitai pavargdavo lankomas draugų ir pažįstamų, kurių tą vasarą pasirodydavo itin daug (ypač artimai tas dienas bendravo su kaimynystėje gyvenusia brolio Juozo šeima). Visi juto, kad rašytojui blogai, bandė juo rūpintis, tačiau pagelbėti jau ne ką galėjo. Pažįstamų susibūrimas prieš B. Sruogai išvažiuojant daugeliui buvo tarsi atsisveikinimas, šį kartą jau paskutinis.

Grįžęs į Vilnių (važiuodamas atviru sunkvežimiu dar peršalo), B. Sruoga galutinai atsidūrė gydytojų rankose. Beveik visą rugsėjį (nuo 1 iki 29 d.) išgulėjo ligoninėje. Vienas po kito vyko konsiliumai, buvo iškviestas iš Maskvos specialistas. Deja, būklė jau buvo beviltiška, juoba kad prie visų ligų beveik visai atsisakė inkstai. Nepaisydamas sunkios būsenos, rašytojas veržėsi namo. Paskutines savaites praleido savo bute Tauro gatvėje — jau nebesikeldamas. Visiškai sutrikus regėjimui, lankančius pažindavo vien iš balso, darėsi sunku alsuoti. Tačiau vis dar bandė juokauti, drąsino save ir aplinkinius. Išplaukdavo jaunystės, kelionių, Štuthofo nuotrupos, paprašydavo paskaityti mėgstamų poetų eilėraščių, nuolat prisimindavo šeimą. Dar tikėjosi pasveiksiąs, džiaugėsi kiekvienu padrąsinančiu, linksmesniu žodžiu, o čia pat ir vėl abejojo, jautė savo vilčių iliuziškumą.

1947 m. spalio 16 d. rytą, apie 4 val., B. Sruoga neteko sąmonės, mirė tą pat dieną, 11 val. Palaidotas Vilniuje, Rasų kapinėse.

NAUJI KŪRYBOS PRADAI

1

Istorijos bėgsmas, atnešęs į rašytojo gyvenimą daugybę pasikeitimų, davė ir naujų impulsų jo kūrybai: diktavo naujas temas ir naujas jų sprendimo galimybes, skatino susimąstyti dėl įprastų vertybių, kreipė į naujas formas, žanrus, jų modifikacijas. Tai ryšku jau poezijoje, prie kurios rašytojas po 1940 m., kaip ir per ankstesniuosius penkiolika metų, grįždavo epizodiškai, bet vis dėlto paliko keletą savitų kūrinių, visų pirma „Lietuvos keliu" ir „Giesmes Viešnelei Žydriajai".

Poemėlė „Lietuvos keliu", sukurta 1940 m., susijusi su pirmųjų tarybinių metų atmosfera ir to laikotarpio literatūros pokyčiais. Šiame kūrinėlyje, parašytame kai ant stalo jau gulėjo beveik baigtas „Kazimiero Sapiegos" tekstas, o po mėnesio kito prasidėjo darbas prie „Apyaušrio dalios", B. Sruoga dar sykį apmąsto istorinę Lietuvos lemtį. Apibendrintai, nors kiek fragmentiškai čia piešiami atskiri istoriniai tautos gyvavimo laikotarpiai, o naujoji socialistinė buitis iškyla kaip priešprieša praeities žmonių kančiai, socialinei ir nacionalinei priespaudai, šiaudastogių bakūžių ir bepasogių vargelių Lietuvai. Rašytojas akcentuoja nebe vien tragišką praeityje krašto situaciją, atgaidinčią net autocitatų pavidalu dar iš jo ankstyvosios poezijos („Kai mes merdėjom — / žemė vaitojo..."— R, t. 1, p. 225) ir įprastą jo istorinėse dramose („Per trejetą amžių — naktis be aušros, / Per Lietuvą viesulai ėjo"— p. 225), bet ir socialinį šio tragizmo aspektą („O amžių uždėtąją Lietuvai naštą / Vaitodama nešė lūšna"— p. 226). Kaip du kontrastingi pasauliai poemėlėje figūruoja iš žmonių kaulų išaugę dvarai, pilys ir tikroji Lietuva — negrįžę iš karo lauko sengalvėlės sūnūs, prie žemės prisiplojusi, nuo dūmų apakusi skurdi lūšna. Šioje lūšnoje brendusi rūstybė, pagal poetą, ir buvo ta jėga, kuri nu-

trenkė senuosius pančius, atidarė langus saulei. Kūrinyje gausu posmų, kuriuose nesunku pajusti ir naujo gyvenimo viltį („O Rytuos pro Kremliaus bokštus, / Pro senyvai jauną Maskvą / Saulė teka visai žemei"— p. 227), ir vienur kitur praslystantį nerimą dėl situacijos Europoje („Dega kraujumi pasaulis"— p. 227), ir pasiryžimą stoti į „meno ir šviesos" talką („Tegaivina mūsų galią / Džiaugsmas darbo ir dainos"— p. 228). 1940—41 m. lietuvių poezijos atgarsiai ryškūs ir poemėlės vaizdų sistemoje. Tai rodo maštabiškas, kiek abstraktus istorijos suvokimas, praeities — dabarties kontrastas, liaudiškos simbolikos elementai.

Pokariu sukurtas ir 1957 m. „Raštuose" išspausdintas šešiolikos (dar keli liko rankraščiais [1]) eilėraščių ciklas „Giesmės Viešnelei Žydriajai" kai kuo primena B. Sruogos rinkinio „Dievų takais" poeziją. Tai vėl eilėraščiai apie meilę, gyvąją ugnį, kuri vėlų žemiškos buities vakarą ištryško iš amžinai jaunos poeto širdies. Vėl panašus jausmo intensyvumas ir gaivališkumas: vėl girdėti pusiausvyros netekusi, nuotaikos kraštutinumais gyvenanti, nuo žydrų visatos tolių iki sielvartingos gėlos besiblaškanti poeto asmenybė. Kaip ir jaunystės meto B. Sruogos lyrikoje, vienas kitą keičia kontrastingi eilėraščiai — vienas šlovina klaikią vienatvę nugalėjusį žydrumą, antras pasakoja apie tūkstančiais liepsnų deginantį ilgesį, trečias išdainuoja į krūtinę šviną liejantį skausmą. Taip poetas perteikia žmogaus gyvenimo pilnatvę ir savojo laiko dramatizmą,— atsidūrę bendrame kontekste, tie eilėraščiai susilieja į vientisą išgyvenimo istoriją, įgauna papildomų prasmių ir apibendrinamosios galios.

Skirtingai nuo jaunystės meto lyrikos, cikle „Giesmės Viešnelei Žydriajai" vyrauja sielvarto, nerimo, kančios gaida, švelnesnė peizaže (nors ir čia dažniau sutinkami sutemos ir vėtros motyvai), o didžiausią depresiją pasiekianti išsiskyrimo, meilės žūties, vienišumo momentais,

[1] Tai „Išeinu į vieškelėlį" ir „Sekmą dieną po mišparų" (Jaunimo gretos, 1969, Nr. 5, p. 24; Poezijos pavasaris.— V., 1969, p. 39; ĮMT, p. 242—243; Dvidešimt poezijos pavasarių: 1965—1984.— V., 1985, p. 24—26).

kurie B. Sruogai tolygūs pasaulio žlugimui („Šielvarta sutemą keliasi / Smūgiais kaip žemė giliais", „Visas kaip klyksmas išsineriu / Iš amžinatvės raidos"— R, t. 1, p. 231). Neviltis ypač sustiprėja paskutiniuose ciklo eilėraščiuose, kur poetas jaučiasi atsidūręs ant gyvybės ir mirties slenksčio („Šaukdams sustoju ties kryžkele, / Ties praraja sutemos"— p. 232), o Žydrioji Viešnelė, iki tol simbolizavusi jaunatvę, meilę, gyvenimo džiaugsmą, įgauna kitą — „amžinatvės atėjūnės"— pavidalą:

Tik nakties kančioj sudėta
Leisgyvė daina
Suplasnojo int žvaigždėtą
Viešnią skrisdama.

Tik daina — dvasia bekūnė
Ryto spinduliuos
Amžinatvės atėjūnę
Glusdama bučiuos...

Ji viešnelę aiškiaregę
Numyluos, nusiaus,—
Ir mane prie jos sudegins —
Prie širdies priglaus!
(R, t. 1, p. 245—246)

Šiuo požiūriu „Giesmės Viešnelei Žydriajai" tarsi pranašauja po kelių dešimtmečių pasirodžiusių V. Mykolaičio-Putino poezijos rinkinių „Būties valanda" ir „Langas" egzistencinę būties — nebūties problematiką.

2

Kaitos požymių B. Sruogos dramaturgijoje galima įžvelgti nuo „Apyaušrio dalios" ir „Kazimiero Sapiegos". Parašyti ar užbaigti po 1940 m., abu šie kūriniai irgi rodo sustiprėjusį istorinį konkretumą bei tam tikrus poslinkius rašytojo istorijos sampratoje. Kaip tautos pamatas čia iškyla paprasti žmonės. Tai rodo ne tik paskutiniai Kazimiero Sapiegos monologai ar Dalios Radvilaitės ginčas su Tyzenhauzu dėl valstiečių sukilimo prasmingumo,

bet ir „Apyaušrio dalioje" vaizduojami tiesioginiai socialinės kovos paveikslai. Liaudies gyvenimas, jos žygiai čia jau atsiduria pačiame kūrinio centre, su jais siejami asmenybių likimai. Savotiškas himnas sukilėliams, nusipelniusiems, kad „jų žygį poetai dainuotų", yra ir minėtoji „Apyaušrio dalios" pratarmė. „Toje sukilėlių tragedijoje mūsų laikų žmogui visų brangiausia: lietuvių tautos vargo žmonelių heroizmo emocijos" [2],— rašė dramaturgas.

Kita vertus, abi šios dramos lieka ankstesniosios istorinės B. Sruogos dramaturgijos vagoje, daugeliu atžvilgių pratęsdamos ir jos tematiką, ir stilistiką. Kur kas kardinaliau nuo minėtosios istorinės dramaturgijos atitolsta keletas karo metais rašytų komedijų. Tai tarsi kito autoriaus kūriniai, beveik niekuo neprimeną „Milžino paunksmės" ar „Kazimiero Sapiegos". Jų stilistika artimesnė greičiau Vilkolakio kupletams, rašytojo draminiams bandymams, humoristiniams mokyklinės tematikos dialogėliams („Stasiukas ir Aldukas", „Vyrai, radijas nutrūko!"), o labiausiai — B. Sruogos feljetonams, kurių jaunystėje jis įvairiausiais slapyvardžiais yra nemažai papylęs laikraščių puslapiuose, gaudamas turbūt daugiau finansinę nei kūrybinę satisfakciją.

Pirmasis stambesnis tokio pobūdžio karo metų tekstas — vienaveiksmis „niekaniekis" „Užgavėnės bendrabutyje ties Kreivuoju tiltu", parašytas 1942 m. Tai mokyklos aktualijomis ir užgavėnių papročiais paremtas vaizdelis. Jis pasakoja, kaip pas dvi įnirtingai pamokas „bekalančias", bet daugiau apie meilę galvojančias ir diskutuojančias gimnazistes Marytę ir Kuzę įvirsta dvi užgavėnių kompanijos: Sviestaitės ir Dešraitės lydimas Lašininis ir juos besivaiką Kanapinis su savo palyda — Svogūnėnu ir Kopūstėnu. Kūrinėlio komizmas remiamas daugiausia išorinėmis situacijomis, kurios betgi slepia aliuzijų į tuometinę tikrovę, be to, plėtojamos gyvai, nuotaikingai. Ypač triukšmingos užgavėnių persirengėlių scenos,— čia vyrauja išorinė dinamika — pokštai, slėpynės, šokiai ir žai-

[2] *Sruoga B.* [„Apyaušrio dalios" pratarmė].— VRBR, f. 33, b. 9, p. 11—12.

dimai, lydimi „Aitvaro teisėjo" daineles primenančių kupletų.

Keturios lageryje sukurtos B. Sruogos komedijos —„Uošvė", „Prančiškiuko marškinėliai", „Pagunda", „Dobilėlis penkialapis", kaip ir lyrinė drama „Pavasario giesmė"— ne vien literatūros faktas, bet ir psichologinė iškrova žmogaus, priversto gyventi nenatūralų, siaubo ir kasdieninio žūties pavojaus kupiną kalinio gyvenimą, gynimasis nuo gniuždančio aplinkos poveikio, noras bent kiek atsiplėšti nuo tikrovės, persikelti į fantazijos sritį. Juoko pasaulis, ko gero, labiausiai tiko šiam uždaviniui, o farsinis to juoko pobūdis lygia greta galėjo priklausyti tiek nuo rašytojo prigimties, tiek ir nuo koncentracijos stovyklos aplinkos,— čia nebeliko vietos subtilybėms, o žmonių santykiai nuolat atsisukdavo šiurkščiąja puse. Veikė, matyt, ir lietuvių komedijos tradicija, šiuo atveju einanti nuo P. Vaičiūno kūrybos, A. Griciaus „Palangos", S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Vilos puošmenos", A. Domanto-Sakalausko „Pūkio pinigų", A. Gustaičio „Slogučių" ir kitų 1930—40 m. šio žanro kūrinių, kuriuose buržuazinės visuomenės gyvenimo aktualijos, miesčioniškumo apraiškos pateikiama ne tiek per charakterius, kiek per komiškas padėtis, demonstruojant nusistovėjusius papročių ir žmonių elgesio momentus [3].

Su šio tipo dramaturgija B. Sruogą pirmiausia sieja pasirinkta vaizduoti medžiaga ir tipažas. Tiesa, konkrečiomis tuometinio visuomeninio gyvenimo realijomis pagrįsti tik „Prančiškiuko marškinėliai", kurių turinį sudaro balaganinis politinio gyvenimo epizodas: 1935 m. „vartais" pasidabinęs provincijos miestelis, jo šulai (valsčiaus viršaitis ir raštininkas, nuovados viršininkas, klebonas, partijų ir sąjungų vadai etc.) laukia atvažiuojant „paties" ekscelencijos, repetuoja jo sutikimą, o šiam praūžus pro šalį, susikimba dėl ekscelencijai skirto alaus ir torto. Kiti kūrinėliai neturi tokio tiesioginio visuomeninių aktualijų podirvio, nors jų veiksmo laikas nusakytas ne mažiau tiksliai: „Pagundos"— 1925 m., „Uošvės" ir „Dobilėlio penkialapio"— 1934 m. Čia centrinę vietą užima pasipir-

[3] *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida, p. 302.

šimų ir vedybų peripetijos, meilės kančios ir sandėriai. „Pagundoje" vikrus sukčius už padirbtus dolerius nuperka iš pavydaus, bet gobšaus apysenio smuklininko jo pojaunę žmoną, kad ši „iki traukinio" pabūtų jam „Ieva su obuoliu". „Dobilėlyje penkialapyje" penki senbernių brolijos nariai, išsigandę viengungystės mokesčio, vienas per kitą bėga pirštis senstelėjusiai dvarelio savininkei ir yra per nauja išsidalijami iki tol juos globojusių našlių ir gyvanašlių. „Uošvėje" dukters vedybas energingai tvarkanti našlė pati išteka už dukters jaunikio. Tačiau visuomeninio „atpažinimo" momentas glūdi ir šiuose kūriniuose, tiksliau, jų veikėjų galerijoje. Kaip ir minėtuose A. Griciaus, S. Čiurlionienės-Kymantaitės ar P. Vaičiūno komedijose, ją sudaro nuobodžiaujančios poniutės ir panelės, šalia jų besisukantys įvairaus plauko ir rango valdininkėliai, amžini studentai, ilgaliežuvės davatkos, „amerikonais" apsimetę apgavikai ir pan. Visus juos valdo turto aistra, jie sprogte sprogsta nuo tuščių ambicijų ir miestietiško pasipūtimo, artėdami šiomis „dorybėmis" prie karikatūros ar net grotesko. Dramaturgas atvirai demonstruoja jų buities balaganiškumą, dvasinį skurdą ir proto ribotumą, pridengdamas savo ironiją, pasak J. Lankučio, farso situacijomis ir bufonadinio tipo išdaigomis [4]. Ypač daug pastarųjų „Uošvėje", kur nuoseklesnė buitinės komedijos stilistika (mylimųjų slapti bučiniai, užklupimas „nusikaltimo vietoj") netrukus pereina į atvirą farsinių elementų kaskadą su *qui pro quo* scenomis, vaikymusi, alpimais, laistymusi vandeniu, isterikomis, šokimais pro langą, policijos pasirodymu, nepavykusiu korimusi ir laimingą pabaigą, kurioje beveik visos komedijos moterys susiranda trokštamus partnerius ir su jais čia pat susižieduoja. Visa tai dar sustiprina gyvas, koloritingas dialogas, kuriame dramaturgas nesivaržo pavartoti šmaikštesnės leksikos, specifinių sakinio intonacijų, netikėtų, „grynai sruogiškų" palyginimų ir metaforų, ypač meilės ir barnių scenose.

Daugeliu atvejų tai išorinis, išviršine dinamika paremtas, kai kada primityvokas komizmas, demonstruojąs

[4] *Lankutis J.* Lietuvių tarybinė dramaturgija, p. 29.

B. Sruogos būdo vitališkumą ir tik atskiruose kūriniuose („Dobilėlis penkialapis") įgaunąs subtilesnio charakterių bei situacijų komizmo. Todėl suprantama, kad apie šiuos kūrinėlius atsiliepiama paprastai kaip apie gana paviršutiniškus, antraeilius, nė iš tolo neprilygstančius geresniosioms B. Sruogos dramoms. Didesnių iliuzijų dėl jų neturėjo ir pats dramaturgas, nors ir sukūrė po keletą redakcijų, net galvojo apie persiuntimą į Lietuvą ir apie pastatymą karo meto teatre, o vėliau, grįžęs į Lietuvą, galutinai sutvarkė ir perrašė. Savo laiškuose iš Štuthofo jis šias komedijėles vadino lengvais, padūkusiais daiktais („nesąmonė ant nesąmonės"), kurie „neturi jokios literatūrinės reikšmės", bet „gerai padaryti teatrališkai" [5].

Nepalyginti svaresnę vietą, turint galvoje B. Sruogos dramaturgijos visumą, užima Štuthofe parašyta lyrinė drama „Pavasario giesmė", kurią pats B. Sruoga yra pavadinęs „šiuo tuo nauju savo kūryboje" [6]. Tai kūrinys, kuriuo rašytojas realizavo savąją ateities teatro ir dramaturgijos viziją.

Naujojo teatro idėja B. Sruogai galutinai išryškėjo greičiausiai dar karo pradžioje, nykiomis pirmosiomis okupacijos dienomis, kada užtemdytame ir ištuštėjusiame Vilniuje jis rašė paskutiniąsias „Kazimiero Sapiegos" scenas. Apie ją B. Sruoga užsimindavo savo studentams, pažįstamiems aktoriams [7], nors nesiėmė rašyti straipsnių šiuo klausimu. Tik paskutiniais mėnesiais prieš suėmimą jam atrodė, kad S. Benelio pjesės apie viduramžių trubadūrus — „Apsiautalo" vertimas gali akivaizdžiai pademonstruoti visas naujosios krypties galimybes ir principus. Šį vertimą B. Sruoga rengėsi paskaityti teatro seminaro studentams kaip naujosios dramaturgijos pavyzdį, bet, uždarius universitetą, sumanymas žlugo.

---

[5] Žr. B. Sruogos laiškus V. Sruogienei 1944, rugsėjo 24, gruodžio 3, 17.— LKLIR, f. 53, b. 428, 433. Beje, „Uošvės" fabulą, kaip teatralios fabulos pavyzdį, B. Sruoga atpasakojo savo Štuthofo meto straipsnyje „Apie dramaturgijos pradžiodalas" (Kultūros barai, 1979, Nr. 3, p. 70—71).

[6] Žr. B. Sruogos laišką V. Sruogienei 1944, rugsėjo 24.— LKLIR, f. 53, b. 428; Pergalė, 1966, Nr. 2, p. 169.

[7] Pokalbis su V. Zaborskaite 1966 m.

Dar sykį ši teatrinė vizija atgimė Štuthofe 1944 m. gegužės mėn. Gavęs iš Lietuvos keletą laikraščių iškarpų apie naujuosius „Vaidilos" teatro pastatymus (čia reiškėsi keletas buvusių jo studentų), taip pat sužinojęs, jog dukra domisi dramaturgija ir teatru, B. Sruoga surašė jai skaitytinas knygas ir pažadėjo artimiausiuose laiškuose išdėstyti savo naująją teatro ir dramaturgijos sampratą. Tam ir buvo skirti du vokiečių kalba parašyti ir dukrai dedikuoti laiškai — straipsniai „Teatro romantika" ir „Tikroviškumas vaidybos mene". Iš jų, ypač iš pirmojo, labiausiai išryškėja, koks rašytojo požiūriu turi būti naujųjų laikų teatras, B. Sruogos dažniausiai vadinamas romantiniu, arba poetiniu.

Pirmiausia, ką rašytojas pabrėžė savo vizijoje, tai antinatūralistinė orientacija. Atskirdamas meną, kaip estetinę tikrovę, nuo realiosios, B. Sruoga, iš vienos pusės, pasisako prieš aklą gamtos mėgdžiojimą, prieš fotografiškumo tendencijas mene; iš antros, vėl grįžta prie jaunystės laikų teiginio apie realizmą kaip pirmą, žemesnę meno pakopą. Gyvenimiškoji medžiaga B. Sruogos traktuojama kaip pamatas, į kurį atsirėmęs, menininkas komponuoja naują estetinę tikrovę, „poetizuotą gyvenimą", kur vieni natūros bruožai sąmoningai paryškinti, kiti nustelbti ar savaip interpretuoti, apibendrinti. Tikroviškumas jam tėra „priemonė siekti aukštesnio dalyko" [8].

Kas tie aukštesni dalykai, kurių siekimas, pagal B. Sruogą, sudaro dabarties teatro ir apskritai meno esmę? Tai universaliosios, bendražmogiškosios idėjos, kūrėjo pastangos suvokti vidinį, buities vaizdeliais neišsakomą pasaulio ir žmogaus gilumą. „Mūsų menas turi pažadinti širdyje viską, kas priklauso amžinybei" [9],— nurodoma „Teatro romantikoje". Kalbėdamas apie S. Benelio „Apsiautalą", B. Sruoga taip pat pirmiausia akcentuoja „išgyvenimų universalumą", t. y. dramaturgo sugebėjimą aprėpti „giliausią skausmą ir pašėlusį džiaugsmą, žemiškų prara-

[8] *Sruoga B.* Tikroviškumas vaidybos mene.— Kultūros barai, 1981, Nr. 2, p. 63, 64. Taip pat žr.: *Sruoga B.* Apie estetinę ir anestetinę tikrovę.— Kultūros barai, 1967, Nr. 4, p. 45—49.

[9] *Sruoga B.* Teatro romantika.— Kultūros barai, 1968, Nr. 10, p. 61.

jų siaubą ir visatos grožio didybę" [10]. Pagrindinį dramos herojų Neofitą kritikas suvokia kaip apibendrinantį, žmogaus esmę atveriantį personažą, įrodinėja, jog kūrinyje vaizduojamos dviejų XVI a. italų poezijos mokyklų — akademinės ir liaudiškosios — varžybos dramaturgą domino daugiau kaip konfliktas tarp gaivališkos žmogaus prigimties ir taisyklių suvaržytos egzistencijos.

Labai svarbus B. Sruogos straipsniuose etinis naujojo teatro prasmingumas. Atsiradęs karo sujauktame pasaulyje, kur viešpatauja nelaimės ir siaubas, naujasis teatras, pagal B. Sruogą, turi „aukštesne prasme" paguosti žmogų, grąžinti jam dvasios pusiausvyrą, tikėjimą gėriu, idealybe, poezija. „Po karo žmogus turi pabusti žmogumi. Žmogus turi įsisąmoninti, kad jis turi tapti taurus. Šis žmogaus taurumas turi būti sužadintas pakilių gydančio katarsio emocijų. Tokias emocijas privalo teikti mūsų teatras". „<...> naujos kūrybinės epochos artėjimą jaučiu visa savo būtybe. Aš jau regiu dvasios viešpatavimo aušrą" [11],— šie rašytojo žodžiai iš „Teatro romantikos" skamba kaip naujojo teatro *credo*.

Tad romantiško, poetiško teatro vizija B. Sruogai kilo kaip kontrastas kraupios nežinios ir pavojų kupinai kasdienybei, kaip nefiesioginis protestas prieš niūrią hitlerinės okupacijos tikrovę, humanizmo ir dvasinių vertybių išniekinimą. Šiuo atžvilgiu itin įdomi B. Sruogos minčių paralelė su prancūzų rašytoju A. de Sent-Egziuperi, lakūnu, Antrojo pasaulinio karo dienomis kovojusiu prieš fašizmą Alžyre ir Sicilijoje ir žuvusiu reiso į priešo užnugarį metu. Pribiokštas karo, šis humanistinių kūrinių autorius, kaip ir B. Sruoga, pasmerkė žmoniją aklavietėn įstūmusį „materializmą", kitaip sakant, socialinių, etinių, kultūrinių idealų stoką buržuazinėje visuomenėje, ir — taip pat kaip B. Sruoga — paskelbė artėjančią dvasinio prado, atgimusio humanistinio požiūrio viešpatystę [12]. Apie romantinio „spalvų ir garsų, muzikos ir šokio" teat-

[10] *Sruoga B.* „Apsiautalo" poezija.— Kultūros barai, 1981, Nr. 1, p. 70.

[11] *Sruoga B.* Teatro romantika.— Kultūros barai, 1968, Nr. 10, p. 61.

[12] Žr. V. Kubiliaus pratarmę B. Sruogos straipsniui „Teatro romantika" (Kultūros barai, 1968, Nr. 10, p. 60—61).

ro psichologinę prasmę karo ir pirmaisiais pokario metais knygoje „Tuščia erdvė" kalba ir žymus anglų režisierius P. Brukas: garsiausių tuometinių teatralų (L. Žuvė, Ž. L. Baro, L. Olivje ir kt.) menas, kai kieno traktuojamas ir kaip bėgsmas nuo tikrovės, buvęs visų pirma „gurkšnis vandens mirštančiam nuo troškulio", „žvirblis kalėjimo kameroje", prarasto džiaugsmo prisiminimas [13].

Nemaža sąlyčio taškų galima įžvelgti ir tarp A. Bloko ir B. Sruogos teatrinių koncepcijų, nors jas skiria daugiau nei dvidešimt metų [14]. Ypač artimai siejasi jų požiūriai į romantikos prasmę teatre. Ir A. Bloko kalboje „Apie romantizmą" (1919), ir B. Sruogos laiške — straipsnyje „Teatro romantika" (1944) romantizmas iškyla ne kaip konkreti, istoriškai susiformavusi meno kryptis, o kaip savitas poetinis žvilgsnis į pasaulį, senąsias formas laužanti dvasia, meno gyvybingumo sinonimas. Toks jis ir pateikiamas kaip naujojo teatro vėliava (A. Bloko — ne taip ryškiai, B. Sruogos — programiškai). Sutapimų nesunku aptikti ir ten, kur abu rašytojai brėžia tokios teatrinės programos būtinumą, nors šiuo atveju A. Blokui esmingesni yra ne romantinio katarsio akcentai (yra jo straipsniuose ir tokių teiginių [15]), o romantizmo saitai su revoliucijos meto nuotaikomis, emociniu epochos pakilumu. Savo kalbą — straipsnį A. Blokas, be to, parašė praėjus porai dienų nuo S. Benelio „Apsiautalo" premjeros Petrogrado didžiajame dramos teatre, kuriam poetas porevoliuciniais metais rinko repertuarą, perdirbinėjo vertimų tekstus, aktoriams ir žiūrovams aiškino, kaip suvokti kūrinių prasmę [16].

[13] *Брук П.* Пустое пространство.— М., 1976, с. 84—86.

[14] Žr. *Samulionis A.* B. Sruoga ir poetinis teatras.— Kultūros barai, 1981, Nr. 1, p. 65—66. Apie A. Bloko saitus su teatru plačiau žr. История советского драматического театра.— М., 1966, т. 1, с. 146—150; *Волков Н.* Александр Блок и театр.— М., 1926.

[15] „Dabartinė siela, kuria iškankino baisus gyvenimo dvilypumas, reikalauja vientisumo; tikėkimės, kad ji labiau negu bet kada atvira priimti tai, kas kilnu",— rašė A. Blokas 1917 m. (*Блок А.* Собрание сочинений.— М.—Л., 1962, т. 6, с. 348).

[16] *Блок А.* Собрание сочинений.— М.— Л., 1962, т. 6, с. 381, 356—358; *Орлов В.* Александр Блок и пьеса Сем Бенелли «Рваный плащ».— Ученые записки Государственного научно-исследовательского института театра и музыки. Л., 1958, т. 1, с. 469—483.
Matyt, todėl kartais kaip B. Sruogos „Apsiautalo" vertimo pamatas

B. Sruogos skelbiama romantinės, arba poetinės, dramaturgijos ir teatro vizija įsilieja į tą XX a. dramaturgijos vagą, kurią šiandien įprasta vadinti poetinės dramos vardu. Sudėtingesnis kitas klausimas: kuo B. Sruogos teoriniai postulatai bei kūrybinė praktika artimi šiai šiuolaikinės dramaturgijos atšakai, kas jo yra specifiškai sava.

Nepaisant teorinių tyrinėjimų ir pačių dramaturgų deklaracijų gausos, poetinė drama yra viena migločiausių dabartinės literatūrologijos sąvokų. Ar tai viena iš dramaturgijos plėtotės tendencijų ar savarankiškas žanras? Koks šios sąvokos santykis su tokiomis sąvokomis, kaip lyrinė drama, eiliuota drama, draminė poema? Kas yra poetinės dramos pradininkai — Eschilas, Šekspyras, vokiečių ir prancūzų romantikai? O gal ji priklauso tik XX amžiui ir jos kūrėjais laikytini A. Blokas, S. Vyspianskis, P. Klodelis, V. B. Jeitsas, Dž. M. Singas, T. S. Eliotas, J. Rainis, F. Garsija Lorka? Kas šios dramos skiriamasis bruožas: eiliuota kalba, savitas žvilgsnis į pasaulį, poetinių metaforų gausumas dramos kūrinyje? Koks jos santykis su atskiromis literatūros kryptimis?

Poetinė drama, XX a. išryškėjęs dramaturgijos tipas, formuojasi ir egzistuoja ant dviejų literatūros rūšių ribos. Tai poeto ir dramaturgo talentų simbiozė, ryški net išoriškai: poetinių dramų autoriai paprastai būna ir žinomi poetai. Dažniausiai tai eiliuota drama, nes eilės yra svarbiausia priemonė sukurti daugiasluoksniam poetiniam vaizdui, perteikti vidinio gyvenimo gilumą ir intensyvumą (T. S. Eliotas: „Žmogaus dvasia didžiausios dvasinės įtampos minutėmis stengiasi išreikšti save eilėmis" [17]). Ta-

---

nurodomas A. Bloko tekstas. Tačiau A. Blokas tik paredagavo nelabai tikslų, gruoblėtą A. Amfiteatrovo rankraštį. Šiuo A. Amfiteatrovo vertimu, išleistu atskira knyga 1923 m., lygindamas jį su itališkuoju originalu, B. Sruoga ir naudojosi, o iš leidinyje greta išspausdintų A. Amfiteatrovo ir A. Lunačiarskio straipsnių perimti ir kai kurie faktai bei interpretacijos studijai „Apsiautalo" poezija". Rusiškąjį „Apsiautalo" tekstą B. Sruoga (knyga yra jo bibliotekoje) bus gavęs iš režisieriaus J. Grybausko, kuris, sprendžiant iš šiame egzemplioriuje esančių kupiūrų bei pataisų, ketino S. Benelio pjesę realizuoti scenoje.

[17] *Eliot T. S.* Dialogue on Dramatic Poetry.— London, 1955, p. 12.

čiau nebūtinai eiliuota: šios dramos problematiką, požiūrio kampą, pasakojimo būdą lemia poetinis autoriaus žvilgsnis į pasaulį, poetinė mąstysena, kūrinį apgaubianti poetinė aura, ne vieno tyrinėtojų kvalifikuojama kaip specifiškas poetinis vaizdų kūrimo stilius [18]. Poetinė ir pati dramos sandara. Joje mažėja įvykio, tiesioginių personažų konfrontacijų, o didėja žodžio, nefabulinių epizodų, lyrinių refleksijų, leitmotyvų, pagaliau autoriaus intonacijos, nuotaikų kaitos, emocinių ir minties jungčių vaidmuo. Drama ima priminti pakilaus, sudvasinto ir disharmoniško herojaus monologą. Kaip draminės struktūros elementas, net pamatas iškyla metaforiškumas, egzistuojantis čia ne tiek stiliaus, kiek fabulos, charakterių, erdvės ir laiko lygmenyje. Pasakojamoji istorija čia įgauna poezijai būdingo daugiasluoksniškumo, simbolikos; už žodžio ir tiesioginio veiksmo atsiskleidžia tokios atodangos, kuriose ir glūdi kūrinio esmė (I. Slavinska: „Poetinėje dramoje tikrasis fokusas tvyro už charakterių. Galime pridėti: aukštesnėje, metaforiškoje fabulos prasmėje" [19]).

Šiuo požiūriu poetinė drama — konkrečia, dažniausiai istorine ar mitine situacija paremta, bet metaforiška, emociškai ir poetiškai prisodrinta, moralines kolizijas narpliojanti filosofiška drama, kuriai svarbus ne tiek vaizduojamų įvykių paviršius, personažų santykiai, charakterio konkretumas ar individualumas (tai tik pirmas dramos sluoksnis), kiek tai, kas egzistuoja už situacijos ir charakterių — bendrieji, „egzistenciniai" būties klausimai, sprendžiami, žinoma, priklausomai nuo kiekvieno kūrėjo ideologinės, estetinės, etinės platformos, jo reprezentuojamos literatūros tradicijų. Neatsitiktinai straipsniuose apie konkrečius šio tipo kūrinius nuolat minimas jų idėjų visuotinumas, maštabiški ir universalūs konfliktai, apibendrinantis herojų išgyvenimų pobūdis, vaizdų monu-

[18] Žr. *Peacock R.* The Art of Drama.— London, 1957, p. 214—218, 244—245; *Fluchère H.* The Function of Poetry in Drama.— In: English studies today. Oxford, 1951, p. 27—31.

[19] *Sławińska I.* Toward the Definition of Poetic Drama.— Zagadnienia rodzajów literackich. Łódź, 1960, t. 3, z. 2(5), s. 111.

mentalumas bei rimtis ir pan. (D. E. Džonsas: „Poetinės dramos tikslas — ne vien sujaudinti mus veiksmu, bet ir atskleisti veiksmo reikšmingumą“ [20]).

Savo pakilumu, bendrybių ilgesiu poetinė drama iš tikrųjų gravituoja į romantizmą (Hegelis: „Pagrindinis romantinio meno principas — vis labiau didėjantis visuotinumas“ [21]), yra tolima realistinei dramaturgijai, kurios stipriosios pusės — analitinis žvilgsnis į gyvenimo kasdienybę, dėmesys socialinei aplinkai, spalvingi buities vaizdai, sodrūs charakteriai. Sąlygiškas ir poetinės dramos fabulų istoriškumas,— jos kūrėjai dažnai yra pabrėžę, jog jų veikaluose vaizduojama epocha ir jos įvykiai toli gražu ne svarbiausias jiems rūpėjęs dalykas. Tariant I. Slavinskos žodžiais, poetinė drama iš prigimties antiistorinė ir antipsichologinė, nors daugelį metų ir dangstosi istoriniais apdarais.

Šiandien jau sunku pasakyti, kiek B. Sruogai buvo žinomos tuometinių poetinės dramos kūrėjų ir tyrinėtojų mintys. Susidomėjęs jis sekė 1930—40 m. Tarybų Sąjungos literatūrinėje spaudoje vykusią diskusiją dėl romantiškojo požiūrio prasmingumo ir jo galimybių tarybiniame mene, dažnai (ir perdėtai) tvirtindomas, jog tarybinis teatras ir drama eina romantizmo ar „romantinio heroizmo“ link [22]. Bet pagrindinių to meto poetinės dramos atstovų Vakaruose kūriniai ir raštai, be jau minėtojo S. Benelio, jam, atrodo, liko ir tolimi, ir svetimi. Jo poetinės dramos samprata maitinosi ne T. S. Elioto, P. Klodelio ar Lietuvoje tuomet populiaraus O. Milašiaus veikalais ar svarstymais, o Šekspyro, Bairono, Puškino tradicijomis, lenkiškąja romantine drama, kurios istoriniams konfliktams nestigo nei monumentalaus universalumo, filosofinio įprasminimo, nei romantinio pakilumo ir poetinės galios. Poetinės dramos teorija ir praktika B. Sruogai buvo ne studijų objektas, o natūraliai išaugo iš bendrojo jo požiūrio į dramaturgijos ir ypač teatro esmę, tapdama savotiška to požiūrio kvintesencija. Kaip pamatą sruogiš-

[20] *Jones D. E.* The Plays of T. S. Eliot.— Toronto, 1965, p. 15.

[21] *Гегель.* Сочинения.— М., 1940, т. 12, с. 97.

[22] Žr. B. Sruogos laišką A. Venclovai 1940, gruodžio 13.— LKLIR, f. 1, b. 5132.

kajai poetinės dramos sampratai atsirasti galime prisiminti dažnai kartojamas rašytojo mintis apie būtinumą kurti meną, kuriam būtų svetimas iliustratyvumas, pigus tendencingumas, ribojimasis paviršutiniškomis, laikinomis „dienos tendencijomis". Apskritai B. Sruogos — teatro ir literatūros kritiko, pedagogo — veikla, ypač po 1930 m., daug kuo pranašauja tai, kas buvo suformuluota vėliau kaip poetinio teatro principai.

Tas pat pasakytina ir apie B. Sruogos dramas bei istorines kronikas, apie kurias jau jų pasirodymo metais kai kurie kritikai kalbėjo kaip apie poetines [23]. Jose iš tikrųjų daug tokių elementų, kurie leidžia teigti, jog rašytojas laipsniškai suformavo savitą lietuviškosios poetinės dramos modelį. Vis dėlto B. Sruoga kaip poetinę suvokė tik vieną savo dramą —„Pavasario giesmę", kurios rašymo laikas sutapo su teoriniais bandymais apibrėžti poetinio-romantinio teatro principus. Negana to, į „Pavasario giesmę", viename iš laiškų rašytojo pavadintą „romantišku veikalu eilėmis", galime žiūrėti kaip į savotišką tų principų realizaciją.

„Pavasario giesmė" — pirmoji B. Sruogos drama, kur rašytojas sąmoningai tiksliau neapibrėžė nei veiksmo laiko, nei vietos. Dramos veiksmas mazgasi seno turtingo ūkininko Žaliūgo šeimos aplinkoje ir apima dramaturgui neįprastai mažą veikėjų skaičių. Tai tragiškai pasibaigusi trijų Žaliūgui artimų žmonių — dukters Aušrinės, antrosios žmonos Katrės ir jo augintinio Vaciaus — santykių ir meilės istorija, kurioje, be Žaliūgo, dalyvauja tik vienas pašalinis asmuo — Katrės dėdė vienuolis Domijonas. Visą dėmesį dramaturgas sukoncentruoja į šių penkių veikėjų išgyvenimus, pakeldamas juos į apibendrintą prigimties plotmę (iš istorinės ir socialinės tikrovės detalių didžiausią reikšmę turi krikščionybės ir pagoniškųjų tradicijų susidūrimo motyvas, bet ir jis dramoje įgauna daugiau simbolinę prasmę).

Svarbiausios problemos, kurias sprendžia B. Sruoga „Pavasario giesmėje", yra žmogaus siekimų ir jausmų komp-

[23] *L...ė.* B. Sruoga. Baisioji naktis.— Darbo visuomenė, 1936, Nr. 1, p. 24.

likuotumas, neapibrėžtumas, idealo ir tikrovės atotrūkis, žmogaus idealiųjų jėgų ir instinktų konfliktas, pagaliau dvasinės pusiausvyros siekimas. Visi dramos veikėjų išgyvenimai grindžiami vis kitokia pasaulėjauta ir gyvenimo supratimu, yra nuspalvinti filosofinės, net mitologinės prasmės.

Ryškiausiai dramoje išsiskiria „juodžemiška" Žaliūgo išmintis ir jo dukters Aušrinės idealumas. Žaliūgas — visas iš šios žemės, iš jos gelmių, gyvas tik jos sultimis, tvirtai įaugęs į „sultingą juodžemį" ir „taurų molį". Neapčiuopiamų troškimų, kilnių idealų, švelnių svajonių pasaulis, kuriame gyvena Aušrinė, jam atrodo leisgyvis ir bekraujis. Jis į viską — net meilę, santykius su kitais žmonėmis — žiūri žemiškai kietu praktiko žvilgsniu. Aušrinei, priešingai, svetimas tėvo racionalumas, jo „rūsčios juodžemiškos mintys". Jos pasaulis kupinas poezijos ir viso to, „kas svajonę lengvą ir melsvą ūkaną į širdį dumia". Jai, garsiai muzikei, šalta ir tvanku miestų triukšme; tenykščiai žmonės jai atrodo bedvasės lėlės, „smulkučiai kurmiai blizgančiuos šilkuos", o jų gyvenimas — tik palša menkysta ar beždžionių mugė. Žavėdamasi Aušrinė kalba apie žmogaus vidinio gyvenimo sudėtingumą, painumą, net prieštaringumą:

Žmoguje yra dalykų,
Kurių giliausias protas neaprėpia.
Yra dalykų nuostabių, kurių
Su proto mastelin neišmatuosi!
Yra neišpasakomi jausmai,—
Pasiilgimas laisvės — ir baisus
Ir toks viliojantis asmenės laimės
Troškimas! Laimė ta gal bus trapi,
Gal kelias jon nuklotas bus dygliais,
Gal ji neduos be skausmo nieko kita,
Gal ji baisiausiais šunkeliais nuves,
Bet jos srovė žmoguj tokia galinga,
Kad visos žemiškos prieš ją gėrybės —
Niekaniekis. Šiukšlynas. Menkysta.

(R, t. 3, p. 499—500)

Abi šias diametraliai priešingas pasaulėjautas B. Sruoga dramoje piešia kaip skirtingus žmogaus psichikos polius, nė vienai neatiduodamas pirmenybės. Nei Aušrinė, nei Žaliūgas nesijaučia esą laimingi. Jausmų harmonija sunkiai pasiekiama ir kitiems „Pavasario giesmės" veikėjams: Vacius blaškosi tarp jį bauginančios žemiškos Katrės meilės ir bekūnių Aušrinės sapnų, o Katrės aistra susiduria su moraliniais visuomenės įstatymais, kuriuos nuolat primena Katrę lydįs jos dėdės vienuolio Domijono šešėlis. Visi jie kankinasi, susipainioję „jausmuos kaip girioj", o laikiną nusiraminimą randa tik sugrįžę į jaunystės aplinką ir tų dienų prisiminimus (Aušrinė), jausdami emocionalų, paslaptingą ryšį su gamta (Vacius) arba paklusdami nenumaldomam prigimties balsui (Katrė).

Palyginti su kitais B. Sruogos kūriniais dramoje gerokai sustiprėjusios rezignacinės dramaturgo nuotaikos, vyrauja nerimo, nevilties atmosfera. Pagrindiniai personažai blaškosi nežinioj ir žūva, neradę aiškesnio gyvenimo kelio, nepasiekę laimės ir džiaugsmo. Išlikdami graudaus lyrizmo plotmėje (B. Sruogos dramų veikėjai paprastai neturi tragiškosios kalties ir kenčia tik tragiškai susidėjus aplinkybėms), jų išgyvenimai čia įgavę daug kartėlio ir beviltiškumo, ypač išryškėjančio skausminguose Vaciaus ir Aušrinės svarstymuose. Tai Aušrinės nusivylimas civilizacija, jos humanistinės pasaulėjautos trapumas ir bejėgiškumas, nuolatinis skundas dėl žmogaus būties iliuziškumo („Mana būtis trapi it vyšnios žiedas" — R, t. 3, p. 490), atsiribojimas nuo aplinkos, kurioje ji jaučiasi svetima („Lyg būčiau aš užklydus / Viešnagei trumpai ūkanoton žemėn" — p. 490). Tai neaiškios, fatališkos, nelaimę skelbiančios Vaciaus nuojautos — lyg už nugaros stovėtų šmėkla, niūrus jo žvilgsnis į pasaulį, kurį tarsi stori durnaropių sluoksniai užklojo piktadarybės, žiaurumas, žmonių tarpusavio pjautynės.

Tiek dramos personažai, tiek autorius traktuoja blogį kaip žmogaus prigimties pasireiškimą, nepriklausomą nuo istorinių sąlygų. „Žmogaus širdis — tarytum kiauras maišas: / Piktybė, meilė, gerbis — viskas telpa" (p. 452), — sako vienas iš dramos veikėjų. Tačiau skausmingos perso-

nažų mintys, jų netikrumas dėl rytojaus („kaskart pasaulis darosi kvailesnis"— p. 533), be atsako liekantis klausimas, k dėl pasaulyje visiems negali būti gera, atveria ir tragišką paties dramaturgo situaciją, kurią jis išgyveno, kalėdamas hitlerinėje koncentracijos stovykloje ir matydamas ten paniekintą žmogiškumą. Tuo pačiu realų pagrindą, gilesnę prasmę įgauna ir dramoje išaukštintas žmogaus veržimasis į laisvę ir laimę, dvasinės pusiausvyros, nevaržomų jausmų pilnatvės siekimas.

„Pavasario giesmė" daug kuo pakartojo ankstesnių istorinių B. Sruogos dramų, ypač „Milžino paunksmės", stilistiką. Tokia pati čia poetiškumo ir teatralumo sintezė. Nežiūrint įtemptų personažų santykių ir tragiškos baigties, dramatizmas čia taip pat iškeliamas už tiesioginių susidūrimų, intrigos ribų į vidines veikėjų refleksijas. Esminis vaidmuo kuriant bendrąją veikalo konstrukciją atitenka nuotaikų kaitai, lyrinei atmosferai, kuri savo ruožtu daug priklauso nuo skambios, metaforiškos eiliuotos kalbos, nuo stipraus muzikinio prado („Mano lyrinė tragedija reikalinga labai geros muzikos" [24],— rašė B. Sruoga iš Štuthofo). Veikėjai nuolat be jokios regimos priežasties išsilieja „egzistenciniais" monologais, kurių ypač gausu antrojoje „Pavasario giesmės" dalyje. Akivaizdus ir romantinis autoriaus nusiteikimas, daiktų ir žmonių santykių sudvasinimas, veiksmo perkėlimas į atvirų emocijų, iracionalių (tuo ypač pasižymi Vaciaus paveikslas) jausmų plotmę. Kita vertus, „Pavasario giesmėje" kur kas ryškesnis apibendrinančios minties polėkis, pasireiškiąs simbolikos elementų gausa (pušis, Mildos—Kotrynos, namų—miško kontrastai), o ypač poetinių apmąstymų hegemonija kūrinio struktūroje. Šie bruožai ir leidžia kalbėti apie specifines B. Sruogos intencijas rašant „Pavasario giesmę" kaip poetinę dramą.

Dar sykį prie poetinės dramos B. Sruoga grįžo pokario metais, ėmęs atkurti romantišką ir tragišką Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Zigmanto Augusto (taip rašytojas vadina Žygimantą Augustą) ir

[24] B. Sruogos laiškas V. Sruogienei 1944, gruodžio 17.— LKLIR, f. 53, b. 435.

Radvilų atžalos gražuolės Barboros meilės, jų slaptų vedybų istoriją. Tai buvo tradicinė, lenkų literatūroje jau ne sykį eksploatuota tema, kurios skirtingus variantus sąlygiškai galėtume sugrupuoti į du tipus: klasicistinį patriotinį ir romantinį psichologinį. Vienas išaukština Barborą kaip legendinę didžiosios Lenkijos patriotę, unijinių tendencijų inspiruotoją, Augusto įkvėpėją dideliems valstybiniams darbams (A. Felinskio ir F. Venžyko dramos) ar apskritai gėrio simbolį, besiaukojančią kankinę (A. Odyneco drama). Kitas rodo Barborą kaip gyvybingą, aistringą, gyventi trokštančią, vidujai konfliktišką moterį, poetizuoja didelį, romantišką, konvencijas atmetantį, abiem herojams daug laimės akimirkų teikiantį meilės jausmą, prieš kurį bejėgė mirtis (D. Magnuševskio, Nezabytovskio, vėliau S. Vyspianskio, L. Rydelio dramos). B. Sruogos metais Barbora Radvilaitė jau buvo įžengusi ir į operos (kompozitorius T. Joteika, 1925 m.) sceną bei pirmuosius savo dešimtmečius gyvenantį lenkų kiną (1924, 1928, 1934 m. filmai) [25].

Pagrindinė B. Sruogos dramos tema — žmogiškumo, gražaus jausmo susikirtimas su feodalinės epochos įstatymais, politinių intrigų apsuptos meilės tragedija. Autoriui rūpi Barboros Radvilaitės, sugebančios mylėti ir aukotis moters, pažeidžiamumas prieštaringų valstybinių interesų, nelemtai besiklostančių aplinkybių akivaizdoje ir kartu — jos dvasinis grožis, jausmo subtilumas. Dramoje Barbora iš pat pradžių egzistuoja ant pražūties slenksčio, apsupta ne tik artimųjų, kuriems, be kitko, rūpi iš jos meilės karaliui išgauti sau ir politinės naudos, bet ir daugybės šnipų, išdavikų, nuodytojų, už kurių stovi scenoje nepasirodanti senoji karalienė Bona,— ir vis dėlto mirties pavojus jai, ko gero, mažiau baisus negu vienišumas toli nuo mylimojo, padėties netikrumas. Kaip ir „Pavasario giesmėje", dramoje vyrauja graudokas, emocingas, lyriškas trapių svajonių, nepagaunamos laimės, dūžtančių iliuzijų pasaulis, kurio tragizmas paliečia ir ne mažiau dra-

[25] Žr. *Kuchłowicz Z.* Barbara Radziwiłłówna.— Łódź, 1976, s. 305—330; *Оконьска А.* Выспянский.— М., 1977, с. 221—225; Przekrój, 1982, 25 lipca, s. 18—19.

matiškus kai kurių kitų personažų, ypač moterų, likimus.

Kurdamas „Barborą Radvilaitę", B. Sruoga vėl grįžo prie istorijos studijų, poetišką, romantišką karališkosios poros meilę apgaubdamas daugybe XVI a. realijų ir problemų. Kūrinyje su savo vardais, charakteriais, interesais praslenka nemaža istorinių asmenų, vienaip ar kitaip įsipynusių į Zigmanto Augusto ir Barboros „bylą". Tai leidžia dramaturgui gyvai atkurti XVI a. didikų rūmų gyvenimą, savo sceniniu sprendimu (panoramiškumo užmojai) ir turiniu (papročiai, palaidumo ir etiketo samplaika, išorinis puošnumas ir nuolatinės intrigos) šiek tiek primenantį pirmąsias „Kazimiero Sapiegos" scenas. Veiksmas primena kroniką; didelių susibūrimų fone vykstančias intymias scenas nuolat nutraukia nereikalingi liudytojai ar rūmų sambrūzdis. Nejučia, gal visai nesąmoningai kuriamas apibendrinantis vaizdas epochos, kurioje nėra vietos nuoširdiems žmonių jausmams, individualios egzistencijos paslapčiai. Tai žmogų draskanti aplinka, kurioje vėlgi darosi natūralios kenčiančių herojų išpažintys, lyriniai išsiliejimai:

Viską aš turiu,
Tik laimės nėr, tik virpančios, gležnutės,
Kuri kaip paukštė mėlyna vaidenos
Per visą jaunystėlę, šaukė, gundė,
Svaigino ir troškino, ir viliojo...
Dėl jos dažnai tavęs nepakluusiau...
Dėl jos dabar baigiu nusikankinti...
Žinau, jaučiu — ir šis pavasarėlis
Pro mano dalią nužydės prošal...

(R, t. 4, p. 470)

„Barboros Radvilaitės" B. Sruoga nebaigė. Drama nutrūksta įpusėjus trečiajam veiksmui, prieš Zigmanto Augusto susidūrimą su lenkų senatu dėl Barboros karūnavimo. Lieka nukirsta ir fabulos atžvilgiu aštriausia kūrinio linija — pasikėsinimas į Barboros gyvybę. Turint galvoje B. Sruogos dramaturgo įprotį esminius, idėjiškai svarbiausius veikėjų išgyvenimus koncentruoti paskutinėse

kūrinio scenose, galima numanyti, kad per įtemptus finalinius ginčus bei mirties akivaizdoje daugelis „Barboros Radvilaitės" personažų, tarp jų ir pati Barbora, o ypač Zigmantas, būtų atsiskleidę kur kas plačiau ir konceptualiau.

Ne visai baigta ir kita pokario metų B. Sruogos drama „Pajūrio kurortas", nors ir parašyta iki galo. Tai kūrinys, kuriame tiesiogiai atsispindi rašytojo išgyvenimai Štuthofo koncentracijos stovykloje.

Kaip įprasta B. Sruogos dramaturgijoje, „Pajūrio kurorte" nėra ryškesnės fabulos tėkmės nė centrinio įvykio ar veikėjo, apie kuriuos grupuotųsi visas veiksmas. Dramaturgo dėmesio centre, jo paties žodžiais tariant, „dvi gaivalinės jėgos, dvi masės: žmogus ir žvėris, laisvė ir vergija, demokratizmas ir fašizmas" (R, t. 4, p. 403).

Drama sukoncentruota iš atskirų hitlerinio lagerio gyvenimo vaizdų, nuosekliai atskleidžiančių to lagerio tvarką, buitį, kalinių ir prižiūrėtojų psichologiją. Prasideda ji naujos kalinių grupės „įpilietinimo" scena ir baigiasi paskutinių karo mėnesių maišatimi bei išvadavimo džiaugsmu. Kelerių metų rėmuose atsiveria autentiškumu jaudinanti įvykių ir žmonių panorama. Ją kurdamas dramaturgas nesibodi gausios informacinės medžiagos nė iliustratyvią fono funkciją turinčių detalių bei epizodų,— jei tik jie padeda atskleisti sukrečiantį hitlerinės žmonių naikinimo sistemos vaizdą (kalinių tempiamas vežimas su lavonais, prausykloje suguldyti numirėliai, kalinių orkestras, į krematoriumą varomų žmonių minia ir t. t.). Dramoje pateikiamas lagerio vitumos vaizdas, iš daugybės personažų žvilgsnis sustoja tik prie keleto kalinių figūrų — lenkų partizanės Helios, vagišiaus Franco, „širdgėlos poeto" Žaldoko, kuriuo B. Sruoga be galėsčio savo humanistinei pasaulėjautai ir rezignacinėms nuotaikoms išveda į sceną ir save. Pirmą sykį dramaturgas čia bandė sukurti, tiesa, neišvengdamas schematiškumo, teigiamų veikėjų komunistų — vokiečių darbininko Juniaus bei tarybinio karininko Viktoro — paveikslus.

„Pajūrio kurortas" išsiskiria iš visos B. Sruogos dramaturgijos drastiškais, kai kur natūralizmu dvelkiančiais

vaizdais, atvira žmogaus instinktų demonstracija. Be abejo, tai susiję su pačia kūrinio medžiaga. Kaip pastabose nurodo pats B. Sruoga, dramoje pavaizduota tikrovė „nedaug ką bendro teturi su gyvųjų žmonių normalia tikrove"— joje nebėra ribos tarp mirties ir gyvybės, žmogaus ir žvėries, joje daug ką lemia nebe sveikas protas, o savisaugos, bado instinktai, joje pagaliau vyrauja naikinimo, mušimo, žmogiškumo koneveikimo atmosfera, kurią kilniais poelgiais ir dženteImeniškais žodžiais pavaizduoti iš viso esą negalima. Kita vertus, „Pajūrio kurorto" uždavinys, pagal dramaturgą, esąs ne „fotografiškai atmušti nacių sureizgėtąją lagerinę tikrovę", o atsiremiant jos duomenimis „kurti estetinę tikrovę ir šios tikrovės priėmėją vesti į katarsisą, — senąja aristoteliškąja prasme". Dramaturgas įspėja būsimuosius pjesės statytojus nesistengti perteikti scenoje viso „lagerinio rekvizito", pataria gausiai naudoti muziką, kad ji padėtų natūralistinius veiksmus perkurti į meniškuosius, sudarytų atitinkamą nuotaiką. „Be šitokio perkūrimo šį kartą scena galėtų pasidaryti panaši į skerdyklą" [26],— konstatuoja rašytojas.

Įdomus yra šių dviejų pradų susidūrimas kūrinyje. Pirmąsyk — žvelgiant į visą B. Sruogos dramaturgiją — čia greta sugyvena prozinis ir eiliuotas tekstai, tiksliau, lagerio buities vaizdai „Pajūrio kurorte" keletą kartų perkertami poetinių scenų, artimų savo stilistika istorinių dramų veikėjų „išpažinčių" scenoms. Kaip ir anuose kūriniuose, tai didžiausios emocinės įtampos epizodai, suteikiantys dramai tragiško ir herojinio skambesio. Savo poetine jėga ypač išsiskiria romantiškai pakilūs, kančios ir tikėjimo žmogumi sklidini Helios monologai krematoriuman varomų moterų eisenos, jų klyksmų, raudos, sargybinių riksmų ir šūvių fone:

Kokia klaiki naktis! Pasaulyje
Ir dvasioj!.. Per skausmus gyvybė gimsta,
Bet dar skaudesnė josios pagina!
Nejaugi lemta žūt jaunystei mano
Šioj siaubo dvokiančioj skylėj?.. Nejaugi

[26] Žr. B. Sruogos įvadą ir „Kritiškas pastabas" prie „Pajūrio kurorto" (R, t. 4, p. 237—242, 401—405).

Aš tėviškės laisvos nebematysiu?!
Aš čia... Už surūdijusių vielų
Tvoros spygliuotos... menkė leisgyva!
Bejėgė menkė tinklo reizginiuos —
Ir tai paspurda mirdama. Pašoksta
Į laisvę veržiamos... o aš?.. o aš?..
(R, t. 4, p. 339)

Dar viena svarbi lagerio medžiagos estetinio įprasminimo priemonė „Pajūrio kurorte" — ironiškasis atsiribojimas, sarkazmas, ryškus jau veikalo pavadinime. Dramoje demonstruojama ne tik tragiškoji, bet ir tragikomiškoji įvykių pusė, „idealo" parodijos principu nuvainikuojama hitlerinėje koncentracijos stovykloje vyravusi „vertybių" sistema, makabriška „tobula tvarka", prie kurios prisitaikyti gali tik žmogiškumo netekę arba lagerio egzistavimo sąlygas gerai perpratę ir jomis ciniškai besinaudoją žmonės. Toks „Pajūrio kurorte" yra įdomiausias pjesės personažas — „doras" vagis Francas, balansuojąs tarp prižiūrėtojų ir kalinių, vieniems ir kitiems sugebąs įtikti šmaikštuolis, kombinatorius, avantiūristas ir „filosofas" [27].

Ši ironija į „Pajūrio kurortą", unikalios tematikos, autentiškų vaizdų, tačiau nenudailintą, daugiažodį, kai kur deklaratyvų veikalą, atėjo, be abejo, iš anksčiau sukurto „Dievų miško", kuriame, tapusi vyraujančia intonacija, nulėmė jo savitumą ir išskirtinę vietą gausioje šios tematikos pasaulinėje literatūroje.

3

„Dievų miškas" — memuarų apie Štuthofo koncentracijos stovyklą knyga. Ji įsilieja į gausų dokumentinių antifašistinių kūrinių srautą, kuris po Antrojo pasaulinio karo persirito per visą Europą. Savo išgyvenimus pabandė aprašyti ne vienas hitlerinių mirties stovyklų kalinys. Apie Štuthofą taip pat paskelbta keliolika atsiminimų knygų Lenkijoje, Norvegijoje, Danijoje, JAV, Prancūzijoje. Dar daž-

[27] Žr. *Lankutis J.* Lietuvių tarybinė dramaturgija, p. 30—32.

niau ši koncentracijos stovykla figūruoja kaip vienas iš antifašistinio pasipriešinimo veikėjų lagerinės biografijos etapų.

Paprastai memuarų centre — autoriaus asmenybė, jo patirtis, jo psichologinis pasaulis. Be vieno kito ekskurso apie fašistinę Vokietiją kaip klasikinę „barakinės kultūros" šalį B. Sruoga „Dievų miške" irgi kalba tik apie tai, ką pats patyrė. Išskyrus porą atvejų, autentiškos aprašomų žmonių pavardės, tikri jų gyvenimo ir veiklos faktai. Detaliai knygoje fiksuojama autoriaus ir visos lietuvių inteligentų grupės padėtis pakeliui į lagerį ir lageryje: jų likimo posūkiai, savijauta, darbai ir buitis, santykiai su aplinka, o svarbiausia — patirtos fizinės ir dvasinės kančios. Šiuo atžvilgiu „Dievų miškas" nesiskiria nuo daugelio panašios tematikos atsiminimų knygų, kuriose esminė memuarinių kūrinių savybė — dokumentalumas — iškyla per tiesioginio įvykių liudytojo intonacijas.

Kita vertus, ryškindamas savo, beteisio katorgininko, situaciją hitleriniame lageryje, B. Sruoga beveik niekur nepraveria vidinių išgyvenimų,— o tai gana neįprasta memuarinėje literatūroje. Šiurpiausi Štuthofo gyvenimo epizodai „Dievų miške" aprašomi santūriai, lakoniškai, be sentimentų. Pasakotojo reakcijos į pateikiamus įvykius demonstratyviai šykščios, tarsi jis įsitikinęs, kad geriausiai viską pasakyti gali patys faktai, jų tragizmas ar tragikomiškumas, paradoksalumas ar kraupus kasdieniškumas. Beveik nekalbama apie tėvynės ir šeimos ilgesį, kurį, sprendžiant iš laiškų, B. Sruoga išgyveno labai stipriai („Jeigu tėvynės pasiilgimas yra liga, tai aš ja sergu sunkia forma"[28]). Nedaug knygoje ir tiesioginių budeliams skiriamų pasipiktinimo, protesto, prakeiksmo žodžių, kurių rašytojo širdyje, be abejo, irgi buvo prisikaupę ir kuriais jis vėliau grindė, pavyzdžiui, poetiškus Helios monologus iš „Pajūrio kurorto".

Kitoks šiuo atžvilgiu nebent skyrius „Klipatų klipatos". Jame pavaizduotos šmėkliškos mirtininkų kolonos vaizdas B. Sruogai, matyt, buvo toks sukrečiantis („Naujokas,

[28] B. Sruogos laiškas V. Sruogienei 1944, sausio 2.— LKLIR, f. 53, b. 405; Pergalė, 1966, Nr. 2, p. 105.

pirmą kartą savo gyvenime išvydęs klipatų komandą, lyg proto nustoja"— R, t. 5, p. 110), jog kaip tik čia jis viena kita fraze užsimena ir apie šių ant mirties slenksčio atsidūrusių žmonių prarastą tėvynę, artimuosius, ir apie savo skausmą žiūrint į „tuos veidus", ir apie mirties lageryje beprasmiškumą, pagaliau apie budelių ir jų veiksmų antižmogiškumą: „Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiems, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins!" (R, t. 5, p. 107). Daugelyje kitų vietų skausmas, pasipiktinimas ar gailestis lieka pasakojimo potekstėje, nujaučiamas — kaip vidinė tragedija, „asmenis reikalas", į kurį pašalaičiams „nėra ko kištis". Taip pat ir paslapčiomis prarytos ašaros, užslėpti tėvynės ir šeimos prisiminimai — tik tarsi tarp kitko praslystanti užuomina.

B. Sruoga neabejotinai priklausė prie tų žmonių, kuriems grįžimas (net mintimis, žodžiu, pasakojimu) į dar netolimą lagerio kasdienybę buvo susijęs su skaudžiomis vidinėmis traumomis (vienas buvęs kalinys danas, aplankęs po karo Štuthofą kaip ekskursantas, sukrėstas nusižudė). Atsiribojimas nuo savo išgyvenimų, kaip ir apskritai rašytojo vengimas kalbėti apie Štuthofą, „Dievų miške" reiškė nenorą draskyti dar skaudžias praeities žaizdas. Kita vertus, sava kančia ir nelaimė B. Sruogai nebuvo vienintelis ir tuo labiau esminis dalykas kalbant apie Štuthofą. Jam, rašytojui humanistui, buvo kur kas svarbiau suvokti matytų ir išgyventų baisybių mastą, pobūdį ir priežastis, atskleisti esmę fašizmo, kuris jam pirmiausia buvo visiškas žmogiškumo paniekinimas, atsisakymas nuo tūkstantmečių žmonijos kultūros ir etikos normų. Kaip ir lenkas T. Borovskis (apsakymų rinkinys „Akmeninis pasaulis"), italas K. Malapartė (romanas „Kaput"), prancūzas R. Merlis (romanas „Mirtis — mano amatas"), tarybinis režisierius M. Romas (dokumentinis filmas „Paprastas fašizmas") ir daugelis knygų, kino filmų apie hitlerinius konclagerius kūrėjų, B. Sruoga kūrinio potekstėje svarsto vieną pagrindinį klausimą: kaip fašizmas XX a. viduryje galėjo paversti žmogų žvėrimi.

B. Sruogos pasakojimo ir analizės objektas — pirmiausia pats hitlerinio lagerio vidinis mechanizmas: jo struktūra ir istorija, institucijos, esesininkų ir kalinių sudėtis bei santykiai, lagerio hierarchija. Tai ryšku jau iš veikalo kompozicijos, kurią susipindami lemia lietuvių inteligentų „kryžiaus keliai" lageryje ir laipsniškas, nuoseklus visų lagerio tarnybų aprašas. Knygos skyriai, skirti lagerio tvarkai, papročiams, supažindina su įvairiomis kalinių grupėmis. Detaliai kalbama apie lagerio darbus, bausmes, mitybą, laiškus ir pan. Fiksuojami svarbesni lagerio gyvenimo įvykiai ir permainos. Visa tai susipina į vientisą pasakojimą, nejučia priverčia pažvelgti į lagerį paties kalinio akimis, pajusti jo vidinę situaciją, susidūrus su protui sunkiai suvokiamais faktais. Aprašant lagerio tvarką, išlaikomas pirmo įspūdžio autentiškumas, kartu natūraliai įsilieja vėlesnė autoriaus patirtis ir žinios. Knyga sukurta tarsi vienu atsikvėpimu,— pasakojimas teka laisvai, o kartu nuosekliai, pagal savą vidinę faktų ir įspūdžių logiką.

Ne mažiau B. Sruogą domino psichologinė lagerio gyvenimo pusė. „Aš noriu parašyti eskizinius portretus apie stovyklą" [29],— pasakė jis prieš pradėdamas darbą, o pačiame tekste tą ketinimą patvirtino net vizualiai — išretindamas aprašomų žmonių pavardes. Knygoje daugiau kaip šimtas veikėjų, neįprastai didelis skaičius net memuariniams kūriniams, literatūrologų kartais palyginamiems su portretų galerija. Didžiąją veikėjų dalį sudaro su neabejotinu menininko ir psichologo įžvalgumu sukurti stovyklos viršininkų ir prižiūrėtojų paveikslai. Išryškindamas kurią nors biografijos detalę ar satyriškai nuspalvintą charakterio bruožą, užakcentuodamas būdingas kalbos intonacijas (čia daug padeda išradingos lagerio keiksmažodžių parafrazės), rašytojas labai konkrečiai parodo ne tik bedugnę tarp normalios psichikos ir sadizmo, bet ir kraštutines sadizmo formas. Daugelis „Dievų miško" esesininkų ar kapų — ne šiaip mušeikos ar eiliniai

[29] *Oginskaitė L.* Prof. B. Sruoga pasakoja.— Tiesa, 1945, gegužės 17.

plėšikėliai, „banditai be jokio sąmojo", o „raizbaininkai-meisteriai", „galvažudžiai-menininkai". Visi knygon patekę „lagerio galingieji" turi savo pamėgtą kalinių kankinimo būdą, net savą „mušeikizmo", žmonių naikinimo „filosofiją", kuri B. Sruogą ypač domina, nes leidžia prasiskverbti iki šiuos personažus suformavusios visuomeninės politinės sistemos šaknų. Charakteristikų ryškumą, be to, padidina autoriaus pastangos likti objektyviam, nuorodos į kurį nors vaizduojamų budelių žmogiškesnį bruožą (vienas iš jų išgyvena sentimentalią meilę kažkur likusiai ir bombarduojamai šeimai, antras nusivylęs savo darbu lageryje ir pan.).

B. Sruogą labai jaudino lageryje vyravusios nužmoginimo sistemos poveikis kalinių sąmonei, kada „baisių imtynių dėl buities" atmosferoje, kai „sunku beatskirti, kas yra tikrai apsigynimo priemonė, kas — artimo žalojimas" (R, t. 5, p. 371), etinės normos yra paminamos gyvybės instinkto. Knygoje parodoma ir kraštutinė žmogaus degradacija (kalinių-prižiūrėtojų elgesys), ir klipatiška visiško abejingumo aplinkai savijauta, kai žmogus tiesiog fiziškai nebegali normaliai mąstyti ir jausti (apie tai kalba daugumas atsiminimų autorių — M. Nilsenas, T. Borovskis ir kt.[30]). O kartu B. Sruoga, nors ir nepateikdamas organizuoto kalinių pasipriešinimo vaizdų, savo knygoje demonstruoja ne vieną tikro žmogiškumo aktą. Kartais tai koks nors mažmožis, rodąs kalinių solidarumą ar ištvermę (padrąsinantis žodis, atiduotas maisto kąsnis, cigaretė ir pan.), kartais akivaizdus protestas, pasibaigiantis išdidaus, savo žmogiškąją vertę ginančio kalinio mirtimi. Beje, ir mirtis, lageryje nustojusi savo „kilnaus tragizmo", tapusi kasdienybe, „šiokiadiene šiukšle", yra šiurpi B. Sruogai ne pati savaime, o savo „išniekintu, subjaurotu, sudergtu" vaizdu.

Detalus, įvairiapusis hitlerinio lagerio gyvenimo ir žmonių aprašymas leidžia traktuoti „Dievų mišką" kaip veikalą, atskleidžiantį antižmogišką fašizmo esmę. Aprašy-

[30] *Нильсен М.* Рапорт из Штуттгофа, с. 40, 56, 58; *Drewnowski T.* Posłowie. — In: *Borowski T.* Wspomnienia. Wiersze. Opowiadania. Warszawa, 1974, s. 373.

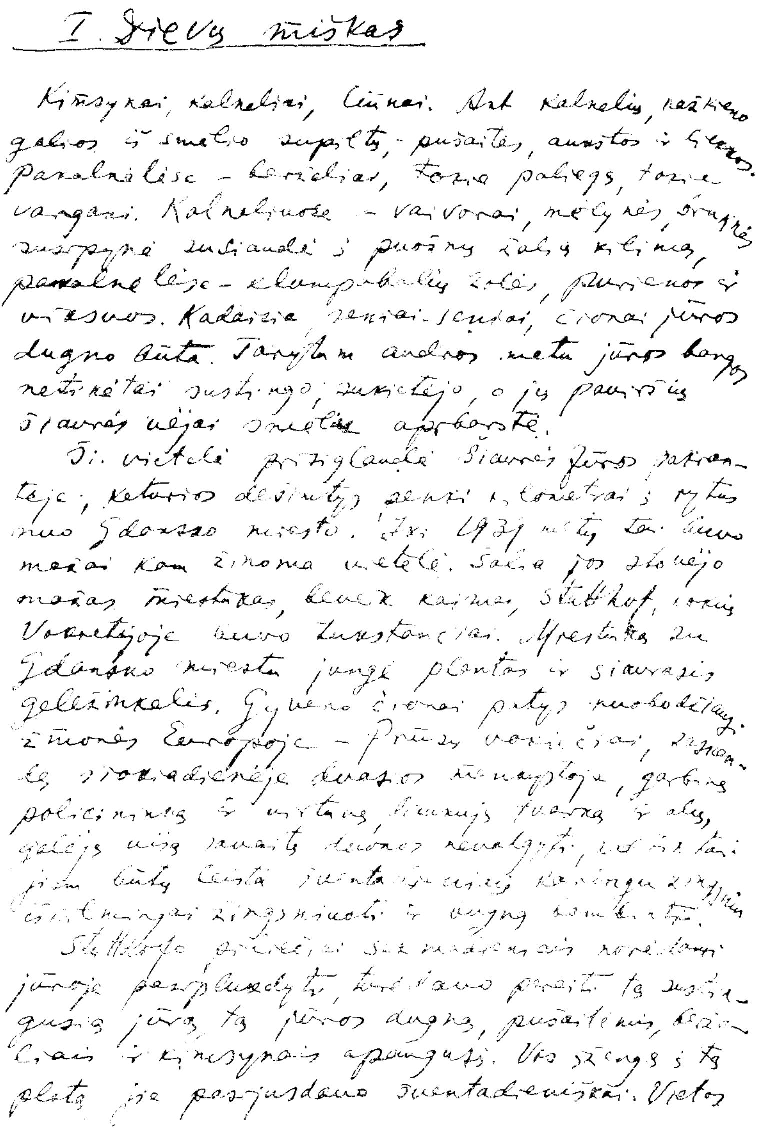

I. Dievų miškas

Kimšynai, kalneliai, liūnai. Ant kalnelių, nežinia kieno galios iš smėlio supiltų, – pušaitės, aukštos ir lieknos. Pakalnėlėse – krūmeliai, tokie paliegę, tokie vargani. Kalneliuose – vaivorai, mėlynės, bruknės susispyrę susiglaudę į puošnų žalią kilimą, pakalnėlėse – klampūs [illegible] žolės, pūsvenos ir viksvos. Kadaise seniai-seniai, čionai jūros dugno būta. Tačiau tam audros metu jūros bangos netikėtai sustingo, sukietėjo, o jų paviršių šiaurės vėjai smėliu apibarstė.

Ši vietelė prisiglaudė Šiaurės jūros pakrantėje, keturios dešimtys kilometrų į rytus nuo Gdansko miesto. Iki 1939 metų tai buvo mažai kam žinoma vietelė. Šalia jos stovėjo mažas miestukas, bevek kaimas, Stutthof, kokių Vokietijoje buvo tūkstančiai. Miestuką su Gdansko miestu jungė plentas ir siaurasis geležinkelis. Gyveno čionai patys nuobodžiausi žmonės Europoje – prūsų vokiečiai, žmonės sekmadieninėje dvasios [illegible], garbingi policininkai ir uniformuoti [illegible], galėję visą savaitę duonos nevalgyti, kad tik jiems būtų leista sekmadieniais [illegible] iškilmingai žingsniuoti ir [illegible].

Stutthofo [illegible] norėdami jūroje pasiplaukioti, turėdavo pereiti tą sustingusią jūrą, tą jūros dugną, pušaitėmis, krūmeliais ir kimšynais apaugusį. Vos žengę į tą plotą jie pasijusdavo šventadieniškai. Vietos

Atsiminimų knygos „Dievų miškas" rankraščio faksimilė

tas iš sukrėsto, į kančios bedugnę pažvelgusio žmogaus, menininko humanisto poziciją („Aš peržengiau mirties ir gyvybės slenkstį, pažvelgiau amžinybei į akis" [31]), hitlerinis lageris iškyla kaip „sudėtingas giltinės malūnas", į kurį įžengęs žmogus „yra jau faktinai pasmerktas mirti" (p. 371).

„Dievų miško" autentiškumas ir antifašistinė prasmė vis dėlto toli gražu neišsemia nei knygos vertės, nei jos savitumo. Hitlerinių lagerių temą gvildenančioje dokumentinėje literatūroje B. Sruogos kūrinys pirmiausia išsiskiria savotišku ironišku autoriaus žvilgsniu į vaizduojamą tikrovę, specifine pasakojimo intonacija.

Ironijos, sarkazmo salelės plyti ir ankstesniuose B. Sruogos kūriniuose. Plėšdami kaukes nuo draugų ir priešų, smagiai savo aplinką talžo kai kurie aštrialiežuviai dramų personažai, iš kurių „Kazimiero Sapiegos" Jokūbas Sobieskis jau siekia ironijos, svarstančios egzistencijos tragizmą. Šmaikščių scenelių ir posakių sutinkame istorinėje rašytojo prozoje, ypač romane „Sanvarta". Tačiau tai tik atskiri ironijos plyksniai, nenulemią nei autoriaus požiūrio visumos, nei kūrinio tono. „Dievų miške" ironiškasis požiūris — viską aprėpiąs ir įprasminąs. Iš baisios gyvenimo medžiagos jis formuoja itin savitą groteskinį kūrinio pasaulį, kuriame ašaromis atmieštas juokas dengia skausmo grimasą, atveria tragiškąjį tikrovės paradoksalumą ir anormalumą, o svarbiausia — žmogaus situacijos tokioje aplinkoje siaubą. Neatsitiktinai „Dievų miškas" kartais suvokiamas kaip viena ryškiausių lietuvių grotesko knygų, tragiškąją nužmogėjimo dimensiją išreiškianti drastišku vaizdų nuogumu, sarkastišku pasišaipymu iš vertybių ar dalykų, kurie (kaip mirtis) iki tol buvo tabu lietuvių komiškosios literatūros puslapiuose [32].

„Dievų miške" B. Sruoga juokiasi, galima sakyti, iš visko. Didžiausia aštraus, pikto, geliančio juoko dozė pliekia absurdišką lagerio tvarką, nuvainikuoja įvairaus rango jos vykdytojus, kurių portretai knygoje tiesiog karika-

[31] B. Sruogos laiškas V. Sruogienei 1944, kovo 5.— LKLIR, f. 53, b. 415; Pergalė, 1966, Nr. 2, p. 107.

[32] Žr. *Kubilius V.* Grotesko poetika.— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, 1975, t. 1(50), p. 142—143.

tūriškai ryškūs ir apibendrinti. Bet neretai autorius pasijuokia ir iš savo klipatiškos padėties lageryje, iš savo negalios ir inteligentiško nepraktiškumo, su kraupia šypsena aprašo lagerio darbus, apelius, nakvynę barakuose, iš kurių po nakties išveikami keli ar keliolika lavonų. „Juodojo", „pakaruokliško" humoro gaida neretai lydi ir tiesioginio susidorojimo su kaliniais epizodus — mušimo, bausmių (kaip sakoma knygoje, „kalinių kaulų sutratinimo ar visiško kalinio nubildinimo"), net lavonų skaičiavimo, tampymo ir deginimo scenas (skyriai „Numirėliška dalia", „Ciklinės pastogė" ir kt.):

„Majerio dūšia buvo plati kaip jūra. Visoks šlamštas joje sutilpdavo. Pavyzdžiui, 1944 metų kalėdoms lageryje buvo padaryta eglaitė. Ne eglaitė, bet didžiulė eglė buvo atitempta ir įvairiaspalvėm lemputėm apkabinėta. Pirmą kalėdų dieną Majeriui išėjo toks reikalas porą katorginin-kėlių viešai pakarti. Jo įsakymu šalia žiburiuojančios eglės buvo pastatytos kartuvės. Tam tikru skambalu iškilmingai buvo sušaukti visi katorgininkai, dailiai išrikiuoti: tuodu katorgininkėliu buvo labai gražiai kalėdų proga pakabinti šalia eglelės su margaspalvėm lemputėm. Taip ir buvo visą kalėdų pirmą dieną iki vakaro: čia spindi, žybčioja eglė savo žiburėliais, čia šalia jos — pakaruoklėliai kabalduoja.

Pavyzdingas to Majerio skonis buvo" (R, t. 5, p. 193)

Komiškumo efektas B. Sruogos knygoje kuriamas įvairiopai, panaudojant tiek liaudies humoro tradicijas, tiek intelektualiosios XX a. literatūrinės mąstysenos patirtį. Labai plati „Dievų miške" ironiškojo vaizdavimo priemonių skalė: nuo lengvos, geranoriškos pašaipos iki pikto, kraupaus sarkazmo. Vyraujantis vaidmuo čia, be abejo, tenka įvairiems ironijos tipams ir atspalviams, ypač ryškiai demonstruojantiems B. Sruogos juoko emocionalumą, spalvingumą, daugiaplaniškumą, kurį dar pagilina liekančios potekstėje ar prasiveržiančios į paviršių graudulio, širdgėlos, skausmo intonacijos [33].

Ironiškasis požiūris „Dievų miško" autoriui buvo ne vien literatūrinis vaizdo kūrimo būdas (nors kaip tik tas po-

[33] Žr. *Laurinkus M.* Ironija B. Sruogos „Dievų miške". — Literatūra, 1979, t. 21(1), p. 32—42.

žiūris iš karto perkėlė veikalą iš dokumentinės faktografinės į meninę plotmę, suteikė jam išskirtinio originalumo). Tai ir savotiškas B. Sruogos ginklas prieš aplinkos brutalumą, žmogiškos būties pamatų ir normų iškraipymą, netikrumą dėl savo ateities ir net gyvybės. Tai pastanga nepasiduoti niokojančiam lagerio poveikiui, klipatos pasaulėjautai, išlikti žmogumi bet kurioje situacijoje. „Aš išmokau žiūrėti į pasaulį su išminties šypsena", „Pernai, kai man buvo ypač sunku, aš labai daug juokiausi", „Šiaip aš žvalus ir giliai ironiškas — ne žmonių, su kuriais žūstu, bet viso plačiojo pasaulio atžvilgiu" [34],— šios B. Sruogos laiškų iš Štuthofo eilutės nedviprasmiškai rodo „Dievų miško" tonacijos psichologines ištakas ir prasmę. Jau pokario metais šį savo „piktą įpratimą šypsotis tenai, kur paprastai niekas nesišypso", rašytojas pavadino kažkuo daugiau negu teatrinė kaukė — tai esąs apsigynimo būdas, „ežio dygliai", priemonė pakelti tai, kas pasaulyje yra siaubinga: „<...> aš taip dažnai ašaras slepiu po šypsena, ir juo man skaudžiau — juo beprasmiškiau kvatojuos" [35].

Tai nereta ironijos savybė, gerai žinoma dar romantikams (Baironas: „Ir jei juokiuos iš laikino pasaulio, / Juokiuos, kad nepravirkčiau" [36]). „Dievų miške" ji irgi reiškia kritišką savisaugos distanciją tarp individo ir jam svetimos aplinkos, aktyvų, net piktą nepasitenkinimą ja, nepritarimą, kvietimą prie kitų vertybių. Dėl jos B. Sruogos knyga pasiekia reto meninio sugestyvumo, daro stiprų, su niekuo nepalyginamą įspūdį.

---

[34] B. Sruogos laiškai V. Sruogienei 1943, rugpjūčio 15, 1944, gegužės 13, 28.— LKLIR, f. 53, b. 392, 423, 425; Pergalė, 1966, Nr. 2, p. 104, 109.

[35] B. Sruogos laiškas M. Nemeikšaitei 1946, birželio 30.— LKLIR, f. 53, b 235.

[36] *Byron.* Don Juan.— Moscow, 1948, p. 157.

Pabaiga

Šiandieniniam skaitytojui B. Sruoga imponuoja pirmiausia kaip dramaturgas ir „Dievų miško" autorius. Tačiau stiprų poveikį lietuvių literatūros raidai turėjo ir jo lyrika. Amžininkai ją iš karto suvokė kaip naują reiškinį, daugiau kaip nei ištisą dešimtmetį azartiškai ginčijosi dėl jos prasmės ir reikšmės, nuolat apgailestavo, kodėl poetas, „galėjęs mūsų poezijai įlieti naujesnio ir sveiko kraujo", taip staiga metė rašęs eilėraščius. Kritikos straipsniuose B. Sruoga čia buvo keliamas į viršūnes, vadinamas „vienu didžiųjų" lietuvių lyrikų, čia vėl bloškiamas prie eiliuotojų, davusių per maža, kad būtų galima „Parnaso aukštybėn statyti" [1]. Diskusijos vyko ne tik nuomonių, bet ir kūrybos sferoje: vienu metu rodėsi B. Sruogai dedikuoti kūriniai, epigoniškai stilizuojantys ritmišką jo frazės tekėjimą, ir greta — jo eilėraščių parodijos, pajuokiančios tą pačią sruogiškąją lyrikos stilistiką bei motyvus, ypač meilės eilėraščių erotiškumą [2].

B. Sruogos lyrikos poveikis pastebimas jau tada, kai poeto eilėraščiai dar buvo išsibarstę periodikoje, o labiausiai sustiprėjo išėjus rinkiniui „Saulė ir smiltys". Aktyviai iš B. Sruogos lyrikos mokėsi jo bendraamžiai Butkų Juzė, B. Buivydaitė-Tyrų Duktė, keleriais metais jaunesnis ir kiek vėliau pradėjęs spausdintis J. Tysliava. Ypač akivaizdi B. Sruogos intonacija gana konglomeratiškoje Butkų Juzės stilistikoje, kurioje kryžiavosi vokiečių ekspresionistų ir Rytų poezijos, R. M. Rilkės ir J. Jano-

[1] Plg. *Grigonis M.* Dailiosios literatūros keliais.— Švietimo darbas, 1924, Nr. 9, p. 847; *B-lis K.* Dėl M. Grigonio „Sentimentalizmo", „Impresionizmo" ir „Simbolistų".— Rytas, 1925, balandžio 10.

[2] Žr. *Ainis.* Naktis ir Saulė.— Sekmoji diena, 1921, birželio 5; *Bangų Lyngūnėlis.* Iš Dievų poezijos.— Lietuvos žinios, 1923, sausio 28. Kiek vėliau B. Sruogos poeziją yra parodijavęs ir T. Tilvytis rinkinyje „13 (Parnasas parodijose)", K., 1929, p. 14—15.

nio įtakos [3]. Nebe pirmą rinkinį leidžiančio poeto posmuose, ypač iš „Žemės liepsnos" (Berlynas, 1923), nuolat prasimuša trūkčiojantis B. Sruogos eilėraščių ritmas: „Žvaigždžių rūbais apsirėdę, / Dainos tinklą nusimezgę, / Gūdžią dieną pamylėję,— / Bekeliaujam in rytojų" (p. 10), „Atsiklaupęs / Pasimelsiu / Prie altoriaus / Sielos tavo — / Visą mano / Prakartėlę / Aš karoliais / Išbarstysiu" (p. 94), „Vienas žingsnis, / Vienas rankos palietimas — / Ir pasaulis visas / Dega" (p. 22). Eilėraščio vaizdas čia neretai formuojamas iš B. Sruogos pamėgtų įvaizdžių bei metaforinių konstrukcijų — saulė, slaptingos jūrės, sukurtos ugnys, karoliai, gulbės, šilkarūbiai aukso bokštai („Jis, žodį taręs, / Žvaigždes uždegęs, / Man dangų puošė... / Aš jo, kaip gulbė, / Per metų naktį / Raudoj lūkėjau..."— p. 95). B. Buivydaitės-Tyrų Dukters „Vasaros šnekose" (1921) daugiau binkiško jausmų švelnumo, žaismingų gamtos išgyvenimų, tačiau kai kas ataidi ir iš B. Sruogos motyvų (variacijos pjovėjo tema) ar eilėraščio sandaros (laisvas frazės tekėjimas, ritmų ir metrų kaita, suskaldanti ilgesnį eilėraštį į skirtingiau skambančius fragmentus). Su „Saulės ir smilčių" lyrika ar periodikoje skelbtais „Dievų takų" eilėraščiais siejasi ir pirmojo J. Tysliavos eilėraščių rinkinio „Žaltvykslės" (Klaipėda, 1922) melodinga ir intymi kalbėsena, simbolizuojanti leksika ir įvaizdžiai (godelės, netolio lūkestys, žaibo moja, karalaitė, glūdesiai, gandas), sruogiškos ritminės intonacijos („Nerimui gandas, / Aušrai — vilionė, / Man — okeanas"— p. 10; „Vieškeliai — kryžiai — / Ženk — nesiryžęs — / Aidas kur dingsta, įspėk. / Žemė skrajuolė / Erdvėj nupuolė — / Žemę ir erdvę mylėk!"— p. 30; „Nuo gėlių pavasarinių, / Saulės spindulių auksinių / Apsvaigau"— p. 48). Tuo metu J. Tysliava mėgdžiojo „Saulės ir smilčių" autorių net išvaizda — šviesūs iki pečių plaukai, ypatingas kaklaraištis, juoda pelerina [4].

Glaudūs kai kurių bendraamžių (prie jų neretai priduriamas ir P. Vaičiūnas, o sykį buvo paminėtas net V. My-

[3] Žr. *Kubilius* V. XX amžiaus lietuvių lyrika, p. 253.

[4] *Gricius A.* Trupiniai apie Juozą Tysliavą.— Poezijos pavasaris, 1971, p. 227.

kolaitis-Putinas [5]) saitai su B. Sruogos kūryba jau tada davė kritikai akstiną pavadinti poetą „savos mokyklos įkūrėju", turinčiu aiškų ir gausų sekėjų būrį [6], o įtakos neišvengę autoriai, pirmiausia Butkų Juzė ir J. Tysliava, gavo pylos už vergišką mėgdžiojimą, pastangas „autis svetimus koturnus" [7].

Naujoviška, skambi, paslaptinga B. Sruogos lyrika trečiojo dešimtmečio pradžioje dar didesnį, tiesiog užkrečiantį įspūdį darė jauniausiajai poetų kartai, dar tik svajojančiai apie literatūrą ir rašančiai pirmuosius eilėraščius. S. Santvaras knygą „Saulė ir smiltys" dalijo visiems savo draugams ir pažįstamiems. A. Venclova su K. Boruta, tuomet Marijampolės gimnazijos mokiniai, vaikščiodami po miesto sodą ar Šešupės pakrantėmis (kartais dar prisijungdavo ir V. Montvila, J. Norkus ir kt.), deklamuodavo „Deivės iš ežero", „Saulės ir smilčių" posmus. Ne viskas toje poezijoje jiems buvo aišku, bet, pagauti didingo eilių skambesio, jie jau tada suvokė B. Sruogą ne tik kaip savotišką, originalų poetą, bet ir kaip naujų kelių lietuvių poezijoje tiesėją [8]. Kai iš spaudos išėjo „Dievų takais", K. Boruta, nelaukdamas, kol knyga pasirodys Marijampolės knygyne, kad greičiau ją pamatytų, per naktį „karietka" sukorė ilgą kelią į Kauną [9], o po dauge-

[5] Žr. *Radzikauskas E. [Gira L.]* Putino raštai.— Skaitymai, 1921, kn. 5, p. 159; V. Mykolaičio-Putino laišką L. Girai 1921, birželio 23.— Kn.: *Mykolaitis-Putinas* V. Raštai, t. 10, p. 662—663.

[6] *Radzikauskas E.* Dar dėl kritikos esmės ir rolės.— Skaitymai, 1921, kn. 8, p. 135. Beje, „B. Sruogos mokyklos" terminas greit buvo kvestionuotas: per ankstyvu jį laikė J. Petrulis (Balio Sruogos lyrika.— Skaitymai, 1923, kn. 23, p. 136), o vėliau jo atsisakė ir pats L. Gira, ta proga apkaltinęs B. Sruogą nusikalus šį terminą (*Radzikauskas E.* Mūsų literatūros krizis ir šiandieninis jos padėjimas.— Židinys, 1927, Nr. 2, p. 112). „Sruogos simbolizmas, jam pačiam save jau kelinti metai išbraukus iš gyvųjų, t. y. kuriančiųjų tarpo, taip ir mirė dar nepaūgėjęs ir šiandien jokio gyvo jo pėdsako mūsų literatūroje nebėra",— kategoriškai teigiama šiame straipsnyje.

[7] *Jakštas A.* Mūsų naujoji poezija, p. 260; *Sirakūzinas B. [Sruoga B.]* Butkų Juzės Žemės liepsna.— Skaitymai, 1921, kn. 3, p. 127—129.

[8] *Venclova A.* Pavasario upė.— V., 1964, p. 352—354.

[9] *Boruta K.* Saulės parnešti išėjo.— V., 1973, p. 197. „Jaunystėje jo nerimstantis, ieškantis žodis turėjo didelio poveikio mūsų kartai. Gaudėme jo eilėraščius ir straipsnius",— teigiama ten apie B. Sruogą.

lio metų, ruošdamasis rašyti atsiminimus apie savo literatūrinio darbo pradžią, priskyrė B. Sruogą prie „jaunystės bičiulių", autorių, iš kurių jis „mokėsi rašto" [10]. Nutylėta kritikos (apie ją entuziastingai atsiliepė vienintelis Butkų Juzė), B. Sruogos knyga patraukė ir kitus jaunuosius, buvo plačiai skaitoma, sukėlė naują epigonizmo bangą, nuo kurios redakcijos gynėsi panašiais atsakais: „Draugas visiškoje B. Sruogos ir Maironio įtakoje formos atžvilgiu. Reikia savarankiškai pradėti dirbti, juoba labiau, kad ir tie prislėgusieji draugą poetai nėra kokie poezijos gigantai: antrasis — medžiaga archyvui, o pirmasis pats nėra kokių aiškesnių rezultatų pasiekęs" [11].

Šiuo metu B. Sruogos įtaka ryški net tolimos jam pasaulėjautos ir pasaulėžiūros poetams. Sruogiškos simbolikos (saulės takas, džiaugsmo gandas, žinynas, išskėstos burės, ūkanotas rytas, varpa po dalgiu etc.), jos romantinio veržimosi į aukštį, priešpriešų tarp žemės ir žvaigždžių, liūdesio ir svajonių, vienišumo ir ryžto aiškiai paliesti, pavyzdžiui, pirmieji literatūriniai V. Montvilos ir K. Borutos bandymai [12]. Pastarasis B. Sruogos poeziją kurį laiką, galima sakyti, tiesiog pamėgdžiojo. Jis bandė kurti panašų išgyvenimo intensyvumą, kartu perimdamas ir sruogiškojo eilėraščio punktyriškumą ir asociatyvumą, ritmo lūžius, emocinio šūksnio poetiką. Kai kuriuos K. Borutos 1922—23 m. eilėraščių fragmentus galima suvokti tiesiog kaip B. Sruogos parafrazes („Saulė leidos vakare. / Tu ateisi kaip sapne, / kasos mirtomis kvepės, / lūpos lūpas palytės"— p. 237; „Juodosios vėliavos, juodosios vėliavos, / skausmą suprasdamos, šlama liūdėdamos"— p. 231; „Ūkanotas ryto sodas, / vyšnios žydi"— p. 232; „Buitis mūsų — / Amžių miglos, / Tamsus rūkas glūdumoje"— p. 228; „Manyje džiaugsmas, manyje lai-

[10] *Boruta K.* Pirmtakai ir draugai.— LKLIR, f. 60, b. 205.

[11] Redakcijos atsakymai.— Mūsų frontas, 1925, Nr. 2, p. 16. Apie B. Sruogos poveikį jauniausiai to meto poetų kartai žr. *Gudaitis L.* Nuo pradžiokų ligi klasikos.— Literatūra ir menas, 1984, rugsėjo 1, p. 16.

[12] *Kačiulis V.* Vytautas Montvila.— V., 1977, p. 55—56; *Kubilius V.* Kazio Borutos kūryba.— V., 1985, p. 31—33, 83.

mė — / Daužau į jūrą laivo irklus"— p. 228) [13]. K. Borutą, kaip ir V. Montvilą nuo sruogiškosios stilistikos atitolino tik jų orientacija į besiformuojantį avangardizmą, paskelbusį karą ne tik maironinei, bet ir su simbolizmu susijusiai poezijai. Šios krypties atstovų (ypač keturvėjininkų) akimis B. Sruogos lyrika buvo jau atgyventas ir paneigtinas lietuvių literatūros etapas. „Jaunieji ir jaunesnieji užvis šiandien kratosi ir atsiriboja, kiek galėdami, būtent nuo ano Sruogos simbolizmo" [14],— turėdamas galvoje šią situaciją, 1927 m. rašė L. Gira.

B. Sruogos poveikis išliko naujoje lietuvių neoromantikų bangoje. Jai imponavo B. Sruogos romantinė pasaulėjauta, jo erdvių ir idealo poetika, gyvenimo — prakeiksmo, kalėjimo, vienadienės viešnagės — samprata; kita vertus, poetinės sintezės siekimas traukė šiuos autorius ir prie civilizacijos kontrastų išraiškos, konkrečiai „Miesto" [15]. Tiesioginių simbolinio vaizdo nuotrupų galima įžiūrėti kai kuriuose L. Skabeikos, A. Miškinio eilėraščiuose. Didelę „Saulės ir smilčių", „Dievų takais" trauką iš šios krypties jaunųjų išgyveno S. Nėris [16]. B. Sruogos eilėraščių įvaizdžiai gana dažnai įsipina į moteriškai švelnų, trapų, intymų, iš esmės šventišką jos ankstyvųjų eilėraščių (imtinai iki „Anksti rytą") audinį. Čia randame ir romantinio saulės kulto („Saulė bučiavo, saulė mylėjo, / Saulė užkūrė krūtinę šaltą..."— t. 2, p. 59) [17], ir simbolistinės „amžių glūdumų", „mėlynų tolių", „žvaigždžių karolių", „gyvenimo-sapno", „uždarytų šventyklos durų", „nykios klajonės", „paslaptingų viršūnių" atributikos, kuri praplečia, „sukosmina" paprastą, natūralų ir skaidrų jaunos poetės pasaulėvaizdį, bet ir įneša į jį literatūriškumo bei

---

[13] Cit. iš: *Boruta K.* Neramūs arimai.— V., 1970.

[14] *Radzikauskas E.* Mūsų literatūros krizis ir šiandieninis jos padėjimas.— Židinys, 1927, Nr. 2, p. 112.

[15] Norėčiau dar daug sukurti: Pokalbis su A. Miškiniu.— Kn.: Pokalbiai apie poeziją / Kalbėjosi G. Ramoškaitė. V., 1984, p. 100.

[16] Žr. *Sauka D.* Salomėjos Nėries kūryba: 1921—1940.— V., 1957, p. 43—45, 167—168; *Kubilius V.* Salomėjos Nėries lyrika.— V., 1968, p. 49, 198—199, 204—206; *Kubilius V.* XX a. lietuvių lyrika, p. 295, 335, 338, 359.

[17] Cit. iš: *Nėris S.* Poezija.— V., 1966, t. 1—2.

dekoratyvumo. Iš B. Sruogos lyrikos į S. Nėries tuometinę kūrybą atėjo gamtovaizdžio sudvasinimas, baltos spalvos simbolika („baltas karalaitis", „baltos vėliavos", „baltas sapnas"), kai kurie tautosakiniai motyvai ir įvaizdžiai. Nesvetimas poetei ir sruogiškasis impresionistinis tonas, nuolat lūžtančios intonacijos, pustonių poetika, sruogiškas frazės ar strofos išsidėstymas („Sukasi, pinasi sutemų pasakos"— t. 1, p. 25; „Mėlyni paukščiai ilgisi saulės. / Sieloje šventė, sieloj naktis"— t. 2, p. 73). Sruogiška kartais net viso eilėraščio stilistika [18].

Ankstyvoji K. Borutos, S. Nėries, kitų tos kartos poetų kūryba — paskutinė tiesioginė lietuvių lyrikos atrama į B. Sruogos eilėraščius. Tačiau kaip tik šie poetai, netrukus nuėję savais keliais, galutinai įteisino lietuvių lyrikoje pagrindinius „Saulės ir smilčių", „Dievų takais" atradimus — romantinę idealumo pasaulėjautą, lyrinę eilėraščio, kaip psichikos virpesio, sampratą, o svarbiausia — jau daug kartų minėtą laisvą ir judrų eilėraščio tekėjimą, poetinės kalbėsenos fragmentiškumą, asociatyvinę šuolių poetiką, melodingumo ir nuotaikos primatą eilėraščio konstrukcijoje. Pagrindinės B. Sruogos lyrikos savybės nuo dabar tapo bendruoju lietuvių lyrikos turtu, nebe visada tiesiogiai siejamu su B. Sruoga, bet į jį neabejotinai atsiremiančiu. Sulydytos su kitų poetinių krypčių ir stilių patirtimi, savaip transformuojamos, šios savybės gyvos ir dabartinėje lietuvių poezijoje, kuri, beje, susiliečia su B. Sruoga ir gana tiesiogiai, atpažįstamai [19].

[18] Plg. S. Nėries „Nakties pasaką" („O, daug žino senas vėjas, / Daug jis matė, daug girdėjo, / Plačiuos tyruos beskrajodams, / Debesėlius bevaikydams. / Viso amžiaus neužtektų / Jo dainužės išklausyti, / Nors vienos nakties užtenka / Amžių slėpinius atspėti"— t. 2, p. 65—66) ir B. Sruogos „Deivę iš ežero" („Žvainos pievos ir pakalnės, / ir laukų saulėtų kvapas, / ir darželių rymastėlis — / mano paslaptys atvertos... / Beklajodams, bežiedaudams, / aš sapnuoju ir dainuoju, / ir pasaulį platų myliu"— BV, p. 265).

[19] V. Aurylos nuomone, „Supasi, supasi lapai nubudinti" intonacijos suskamba V. Palčinskaitės eilėraštyje „Lapų žaidimas" iš rinkinio „Namai namučiai" (*Auryla V.* Šiuolaikinės vaikų poezijos bruožai.— Kn.: Šiuolaikinės vaikų literatūros problemos. V., 1979, p. 37); E. Mieželaičio cikle „Antipodo eskizas" iš „Aviaeskizų" V. Areška įžiūri „Miesto" ekspresionistinės ironijos atspalvių (*Areška V.* Tarybinė lietuvių lyrika.— V., 1983, p. 144).

Panašiai reikėtų suvokti ir B. Sruogos kritikos poveikį lietuvių estetinės minties raidai. Ta kritika, be abejonės, daug prisidėjo prie požiūrio į literatūrą ir teatrą, kaip specifinį fenomeną, formavimo, prie bendražmogiškosios problematikos ir ryškių meninių formų įteisinimo lietuvių literatūroje. B. Sruogos straipsniai turėjo įtakos ir bendrosioms XX a. lietuvių meno koncepcijoms, kritikos bei istorijos raštų kategorijoms, kūrinių vertinimo kriterijams. B. Sruogos — kritiko mintys egzistuoja tiesiog įsilieję į šiandieninę lietuvių kultūrinę savimonę, tarsi ištirpę joje. Tolesnę lietuvių literatūros ir apskritai meno kritiką, skatindami joje eseistinę pasakojimo laisvę, veikė ir B. Sruogos rašinių gyvumas, šmaikštumas, polemiškumas, žanrinė įvairovė [20].

Kur kas sudėtingesnis „Dievų miško" literatūrinis likimas. Pasirodęs 1957 m. ir tuoj išverstas į rusų kalbą, šis kūrinys buvo palankiai priimtas kritikos, iškėlusios jo antifašistinę prasmę ir meninį savitumą (R. Šarmaičio, B. Pranskaus publikacijos). Tačiau atskirus skaitytojus ir recenzentus šokiravo ironiškoji B. Sruogos tonacija. Toks pasakojimo būdas jiems atrodė dvilypės prigimties: iš vienos pusės, „paskutinė žmogiškumo priedanga, per stebuklą šiame pragare išsaugoto dvasinio tvirtumo simptomas", iš antros, „inteligentiška iliuzija", „nevilties neutralizmas", moralinis intelektualinis izoliavimasis nuo stovyklos gyvenimo [21]. Tik vėliau imta įžvelgti į „Dievų mišką" puslapius sudėtos kančios gelmę, humanistinės rašytojo pozicijos aktyvumą. Buvo aiškinamasi ir dėl paties pasakojimo pobūdžio, sruogiškosios ironijos vidinio „mechanizmo". Pavyzdžiui, P. Palijevskis, studijos apie dokumento vaidmenį šiuolaikinėje literatūroje autorius, kaip pagrindinę B. Sruogos veikalo savybę iškėlė pasakojimo objektyvumą, sugebėjimą apnuoginti objektyvią kiekvieno fakto prasmę, o patį veikalą pavadino „ypatingos ra-

[20] Žr. Lietuvių literatūros kritika 1918—1940 m.— Kn.: Lietuvių literatūros kritika. V., 1972, t. 2, p. 39—40; XX a. lietuvių dailės istorija: 1900—1940.— V., 1983, t. 2, p. 30.

[21] *Lebedevas A.* Balio Sruogos „Dievų miškas".— Kn.: Lietuviško žodžio atgarsiai. V., 1976, p. 209—210 (iš «Новый мир», 1959, № 2).

mybės ir pusiausvyros metraščiu, kuriame rašytojo minties jėga tiksliai išryškėjo per objektyvius, savarankiškus žmogiškuosius faktus" [22]. Jo oponento V. Kantorovičiaus nuomone, „Dievų miškas"— pati „rašytojiškiausia" iš visų knygų apie lagerius, kurias jam yra tekę skaityti: „Viskas, kas parašyta toje knygoje, yra pamatyta, išgyventa, pavaizduota sruogiškai" [23].

Šiuo metu B. Sruogos knyga — pripažinta memuarinės lietuvių literatūros klasika, apibūdinama kaip „vienas originaliausių veikalų gausioje Europos memuaristikoje apie hitlerinius konclagerius" (V. Kubilius), „unikalus kūrinys lietuvių prozoje" (A. Bučys), „įkvėpto realizmo kūrinys" (P. Bražėnas), „ironiškosios literatūros šedevras" (P. Dirgėla), kaip veikalas, kuriame „asmenybės raidos problematika iš intuityvinės vidaus išgyvenimų sferos pereina į globalinių XX a. realijų lygmenį" (J. Lankutis). Pripažinimą rodo ir vis gausėjantys knygos vertimai. Vis dėlto ir dabar negalima sakyti, jog „Dievų miško" rezonansas, ypač už lietuvių literatūros ribų, pakankamai didelis. Parašyta viena iš pirmųjų tokios tematikos knygų, bet pasirodžiusi pavėluotai, kada memuarinių kūrinių apie koncentracijos stovyklas banga jau nuslūgo, ir dėl to netekusi savo natūralaus konteksto bei naujumo efekto, B. Sruogos knyga dabar kur kas sunkiau prigyja Europos literatūroje. Nėra aiškiau juntamas ir „Dievų miško" poveikis lietuvių prozai, linkusiai į epinį ar lyrinį pasakojimą. Tik pasirodžius graudžios ironijos persunktoms Š. Šaltenio apysakoms ir pjesėms, kritika užsimena ir apie ironiškosios prozos tradiciją, o šiame kontekste ir apie „Dievų mišką" [24]. Juoko, kaip „šviesos ginklo", „didžiausios išminties", samprata pastaraisiais metais išsikristalizavo ir kitos stilistikos J. Grušo pjesėse.

---

[22] *Палиевский П.* Роль документа в организации художественного целого.— В кн.: Проблемы художественной формы социалистического реализма. М., 1971, кн. 1, с. 412—413.

[23] *Канторович В.* Правда публицистики.— Новый мир, 1973, № 12, с. 248.

[24] *Bukelienė E.* Šiuolaikinės prozos stilistinės tendencijos.— Kn.: Šiuolaikinės prozos problemos. V., 1978, p. 206.

Nors jau amžininkai priskyrė „Milžino paunksmę" prie kūrinių, kurie nepadarytų gėdos „jokiai Europos literatūrai" [25], tik po kelių dešimtmečių nuo rašytojo mirties pradėjo ryškėti ir B. Sruogos dramaturgijos poveikis. Šeštuoju dešimtmečiu Lietuvoje atgimus poetinei dramai, vėl tapo aktualūs B. Sruogos dramų bendražmogiškoji giluma ir tragizmas, lyrinio monologo ir eiliuotos kalbos dramoje meistriškumas. Keldami savas problemas ir savaip konstruodami kūrinius, romantinį patosą sujungdami su šiuolaikiniais intelektualiniais svarstymais, šiuos B. Sruogos draminės kūrybos bruožus perėmė ir plėtojo tiek vyresniosios kartos rašytojai, kaip J. Grušas, tiek ir jaunieji, tuomet debiutavę poetai dramaturgai, visų pirma Just. Marcinkevičius. „Į dramaturgiją natūraliai ėjau su istorine medžiaga, todėl Krėvės ir Sruogos, dar Maironio tradicija atrodė pati parankiausia ir perspektyviausia",— nurodė jis viename interviu, o kitame atsakymą apie savo mokytojus dramaturgijoje vėl pradėjo nuo „žymiausio dramaturgo ir lietuvių teatro ugdytojo Balio Sruogos" [26]. Šių rašytojų kūriniai, kai kada (pvz., J. Grušo „Rekviem bajorams") artimi B. Sruogai net savo istorine medžiaga, problematika, atgaivino ir aktualizavo lietuvių dramaturgijoje poetinės istorinės dramos tipą, o jų požiūris į dramaturgiją, pastangos ginti teatre nuo kasdienybės apvalytą žodį, sulydyti dramą ir poeziją, metaforiškumo siekimas akivaizdžiai atspindėjo B. Sruogos poetinio teatro idėjas.

Nuo šeštojo dešimtmečio padidėjo ir lietuvių teatro dėmesys B. Sruogos dramoms.

Apskritai sceninis B. Sruogos dramų likimas patvirtina H. Heinės tezę: „Teatras poetams nėra maloningas" [27]. Iš

---

[25] *Mykolaitis-Putinas V.* Literatūros etiudai.— K., 1937, p. 259.

[26] Esu idėjų dramos šalininkas: Pokalbis su Just. Marcinkevičium / Kalbėjosi A. Samulionis.— Teatras, 1972, Nr. 1, p. 16; *Marcinkevičius Just.* Dienoraštis be datų.— V., 1981, p. 182.

[27] Cit. iš *Танюк Л.* Венгерский романтик.— Театр, 1971, № 3, с. 93. Kalbant apie B. Sruogos dramų pastatymus, remiamasi jų recenzijomis, ikonografine medžiaga, monografijomis apie teatrą ir dailę, aktorių atsiminimais — K. Kymantaitės (pokalbis 1975, birželio 17), A. Kernagio (pokalbis 1975, balandžio 1), S. Kosmausko, D. Melėnaitės,

visos rašytojo dramines kūrybos jam esant gyvam tebuvo pastatyti tik keturi veikalai,— šio skaičiaus nė iš tolo nepalyginsi, sakykim, su jo amžininko P. Vaičiūno pjesių bei komedijų populiarumu lietuvių teatro scenoje. Netapo didesniais įvykiais ir patys spektakliai, nors dalį jų statė geriausiuose to meto teatruose geriausi režisieriai. Lėmė, matyt, daug priežasčių: ne per geriausi po daugybės kritiškų straipsnių ir recenzijų santykiai su teatralais, dramų „nepatogumas" teatrui (didžiulis personažų ir scenovaizdžių skaičius, masinių scenų gausa), ne visada buvo palanki ir visuomeninė atmosfera (tą rodo kad ir „Milžino paunksmės" istorija).

Įdomiausias iš B. Sruogos dramų pastatymų, kuriuos matė ir autorius, yra Jaunųjų teatro „Milžino paunksmė" (premjera — 1934 m. gegužės 3 d.). A. Oleka-Žilinskas kūrė poetišką spektaklį, kaip visada kreipdamas dėmesį ne tik į personažų vidų, bet ir į bendrą nuotaiką, ansambliškumą, plastiką, mizanscenų grožį. Jam gerai talkino kūrybiška, monumentali, stilizacijos principu paremta S. Ušinsko scenografija. Tačiau pripratę prie detalaus buitinio psichologinio piešinio, nelabai patyrę aktoriai daugeliu atvejų liko tradicinės vaidybos rėmuose, sunkiai įvaldė eiliuotą tekstą ir stilizuotą judesį. Spektaklyje silpniau negu dramoje skambėjo Vytauto tema, o į pirmą planą iškilo Jogailos ir Zbignievo dvikova — šiuos vaidmenis atliko pajėgiausi trupės nariai R. Juknevičius ir A. Jakševičius, sukūrę įspūdingus, nors skirtingos manieros sceninius paveikslus. R. Juknevičius, amžininkų nuomone, subtiliai, ypač monologuose, perteikė psichologinius Jogailos vaidmens niuansus (kai kas iš recenzentų čia įžvelgė garsiojo M. Čechovo įtaką); A. Jakševičius-Zbignievas stebino ryškiu ir tiksliu, tarsi skulptoriaus ranka sukurtu, stilizuotų linijų išorės piešiniu, gražia eiliuota fraze.

S. Petronaičio (pokalbiai 1977, spalio 21), M. Červinskaitės-Pauliukonienės (pokalbis 1966 m.), V. Sipaičio (SME, inv. Nr. 1370 Rp), O. Juodytės-Chadaravičienės, O. Šauleckaitės (*Lankelytė M.* Lietuvių rašytojai ir teatras buržuaziniais metais. Dipl. darbas (rankr.). Kauno vakar. fak-tas, 1977).

Du B. Sruogos veikalus netrukus įkūnijo ir Valstybės teatras: dramą „Baisioji naktis" (1936 m. kovo 4 d.) ir operą „Radvila Perkūnas" (1937 m. vasario 15 d., muzika J. Karnavičiaus). Statant „Milžino paunksmę", dramaturgas lankėsi repeticijose, surado kvalifikuotą kalbos konsultantą P. Skardžių,— dabar jo santykiai su teatru liko šalti (B. Sruoga net nedalyvavo premjerose), sceninė interpretacija neatrodė vykusi, be to, ėmė sklisti gandai apie galimą (dėl nepageidautinų, valdžios akimis, paralelių su tuometiniu gyvenimu) „Baisiosios nakties" išėmimą iš repertuaro [28]. Šį veikalą rengęs V. Fedotas-Sipavičius sutelkė stipriausias teatro jėgas (P. Kubertavičių, O. Rymaitę, H. Kačinską, T. Vaičiūnienę ir kt.), kruopščiai surepetavo scenas su mažesniu personažų skaičiumi, tačiau nepasiekė spektaklio vienovės, ypač gausiose ir svarbiose masinėse scenose. Išskyrus S. Ušinsko vėl su užmoju sukurtą stilingą scenovaizdį ir atskirų aktorių (pvz., B. Lukošiaus Breivė) sėkmę, spektakliui trūko platumos, sruogiškos graudulio nuotaikos. „Radviloj Perkūne" taipogi viską pranoko spalvingos, įtaigios M. Dobužinskio dekoracijos, o pats spektaklis, nežiūrint atskirų raiškių epizodų, nei savo muzikine dramaturgija, nei režisūra neprilygo populiariausiems to meto operos pastatymams [29].

Pokaryje B. Sruogos dramaturgija susidomėta iš karto: Vilniaus lėlių teatras, kuriame dirbo dalis buvusių „Vaidilos" aktorių, 1946 m. vasario 23 d. parodė „Aitvarą teisėją" (rež. M. Krinickaitė). Tačiau tikrasis lietuvių tarybinio teatro dialogas su B. Sruogos dramaturgija prasidėjo 1956 m., kada po esminių poslinkių visuomenės gyvenime pagausėjo repertuare nacionalinės klasikos (V. Krėvės, K. Binkio, Vydūno, P. Vaičiūno ir kt. veikalų), o scenoje imta plačiai įsisavinti sąlygiško, metaforiško, poetinio teatro stilistiką ir priemones. B. Sruogos veikalų pastatymai akivaizdžiai skatino teatralizavimo ir poe-

[28] *Suveizdienė G.* Keli štrichai Balio Sruogos biografijai.— Jaunimo gretos, 1971, Nr. 2, p. 20.

[29] Žr. XX a. lietuvių dailės istorija: 1900—1940, p. 364—365; *Kalinauskas A.* J. Karnavičius, jo operos „Gražina" ir „Radvila Perkūnas".— Kn.: Lietuvių nacionalinė opera. V., 1960, p. 53—56.

tizavimo tendencijas lietuvių scenos mene, bet parodė ir pavojus, kurie tyko statant tokią dramaturgiją.

Geriausiai B. Sruogos dramaturgijos stilistiką šiuo metu pajuto režisierius R. Juknevičius, 1956 m. lapkričio 3 d. LTSR akademiniame teatre įkūnijęs „Apyaušrio dalią". Plačiais potėpiais pateikti, romantizuoti personažai, iš kurių vidinio gyvenimo turtingumu ir raiškia plastika išsiskyrė S. Juknos Tyzenhauzas ir L. Kupstaitės Dalia, herojiško ir kartu graudaus tragizmo nuotaika, metaforiškas scenovaizdis, įrėmintas sunkių, per visą sceną nusidriekiančių grandinių (dail. J. Surkevičius), draminės įtampos kupinos mizanscenos — visa tai padėjo sukurti emocionalų, sugestyvų, pakylėtą poetinį spektaklį, išsiskyrusį iš daugelio pernelyg „prižemintų", buitiškų to meto pastatymų, prie kurių priskirtina ir pusmečiu anksčiau klaipėdiečių parodyta „Apyaušrio dalia" (rež. V. Limantas), o iš dalies ir B. Dvariono opera „Dalia" (premjera — 1959 m. kovo 22 d.). Jos muzikoje skambanti herojinė romantika nuskurdinta libreto, kuriame mažai likę iš B. Sruogos veikalo socialinės ir psichologinės gilumos [30]. Panevėžio dramos teatre po kelerių metų (1965 m. vasario 23 d.) J. Miltinio pastatytoje „Pavasario giesmėje" bandyta įsižvelgti į intuityvią, iracionalią personažų gyvenimo pusę (tai geriausiai pavyko S. Petronaičiui-Vaciui ir B. Babkauskui-Žaliūgui), tačiau pernelyg nukrypta į išorinį poetiškumą, ypač akivaizdų V. Palaimos dekoracijose.

Dar sykį B. Sruogos dramomis susidomėta aštuntąjį dešimtmetį. Profesionalusis lietuvių teatras pirmą sykį atkreipė dėmesį į rašytojo komedijas („Dobilėlis penkialapis" Kauno dramos teatre — rež. M. Karklelis, premjera — 1973 m. gegužės 5 d.). Pirmąsyk sceną pasiekė ir dvi, ko gero, sunkiausiai pastatomos B. Sruogos dramos — „Pajūrio kurortas" (Šiaulių dramos teatras, rež. A. Ragauskaitė, 1975 m. balandžio 18 d.) ir „Kazimieras Sapiega" (LTSR akademinis dramos teatras, rež. H. Vancevičius, 1979 m. gegužės 5 d.). Panevėžiečiai 1978 m. atgaivino „Pavasario giesmę" — su naujais atlikėjais ir naujo-

[30] *Mažeika V.* Opera: Lietuvių tarybinio operos teatro raida (1940—1965). — V., 1967, p. 243—253.

mis dekoracijomis. 1976 m. balandžio 10 d. Jaunimo teatras vaikams parodė „Aitvarą teisėją" (rež. G. Žilys). Dukart buvo pastatyta „Milžino paunksmė", iš pradžių (1974 m. gegužės 23 d.) — Klaipėdos dramos teatre (rež. P. Gaidys), vėliau (1979 m. gruodžio 31 d.)— LTSR akademiniame dramos teatre, kur ją režisavo buvusi Jaunųjų teatro aktorė, A. Olekos-Žilinsko mokinė K. Kymantaitė.

Iš šių spektaklių didžiausio rezonanso susilaukė šiauliečių „Pajūrio kurortas". Paėmusi atskirus B. Sruogos pjesės epizodus ir papildžiusi juos rašytojo laiškų iš Štuthofo ir „Dievų miško" ištraukomis, režisierė A. Ragauskaitė sukūrė metaforišką, asociatyvų sceninį pasaulį, užgriūvantį žiūrovą lyg laisvų, ekspresyviai pateiktų emocijų srautas, kuriame lemia ne loginis dėstymo išbaigtumas, o laisva kontrapunktiškų epizodų tėkmė, margas vaizdų kaleidoskopiškumas. Spektaklyje glaudžiai jungėsi lyrika ir groteskas, natūralistiška buitis ir poetiniai filosofiniai svarstymai, epiškai prisiopintas pasakojimas ir patetiški jausmo protrūkiai. Fašistinio konclagerio košmaras buvo perteiktas poetiniais simboliais, apibendrintu žmogaus kančios ir žmogaus nužmoginimo paveikslu. Jį formavo ir D. Mataitienės sukurta įspūdinga lentinių pastolių-gultų konstrukcija, ir lagerio atmosferą, o ne jo realius atributus perduodantys kalinių bei esesininkų kostiumai, ir sąlygiškas katorgininkų masės judėjimas, ir nebuitiška aktorių elgsena, kurios kraštutiniai poliai buvo tragikomiškas su farso atspalviu A. Dobkevičiaus Francas ir santūriai skausmingas įvykių dalyvis stebėtojas P. Piauloko žaldokas, atskiruose spektaklio epizoduose tiesiogiai įkūnijęs ir patį rašytoją.

Savąją „Pajūrio kurorto" kompoziciją A. Ragauskaitė po dešimtmečio dar sykį įkūnijo Jaunimo teatre (premjera — 1985 m. kovo 27 d., dail. J. Malinauskaitė). Naujasis pastatymas išlaikė tą pačią poetišką, asociatyvaus pasakojimo stilistiką, kartu tai originalus, skirtingų įvaizdžių ir mizanscenų, palyginti intymesnių intonacijų spektaklis.

Kiti šio meto B. Sruogos dramų pastatymai paremti daugiau psichologinio lietuvių teatro tradicija,— poetiškumo čia buvo siekiama pakilesne aktorių vaidyba, metaforiš-

kais scenovaizdžiais, muzikos akcentais ir jos gausa spektaklio audinyje. Statydamas „Kazimierą Sapiegą", LTSR akademinis dramos teatras stengėsi perduoti B. Sruogos kūrinyje glūdintį nerimą dėl žmogiškumo, tautos dvasinių vertybių likimo istorinėse negandose. Spektaklyje akcentuojami paskutinieji Kazimiero Sapiegos monologai, minios skundas; iš B. Sruogos piešiamų drastiškų XVII a. Lietuvos—Lenkijos karalystės suirutės vaizdų ryškiau atsiskleidė rūmų intrigos,— vėlesnėms bajorų siautėjimo scenoms stinga drastiškumo, tragedijos visuotinumo pojūčio. Kitame šio teatro spektaklyje —„Milžino paunksmė"— valstybės žlugimo tragedija, priešingai, labiau išsilieja ne per priešiškus veikėjų santykius, o finalinėse Vytauto laidotuvių apeigose ir raudose (komp. B. Kutavičius), kupinose ir jėgos, ir sruogiško graudumo. Tradicinę poetinę veikalo traktuotę išlaiko ir klaipėdiečių „Milžino paunksmė", nors jos statytojai spaudoje pareiškė norėję išryškinti ne patetinį, idealizuotą, o „prižemintą", ironijos spalvomis atmieštą dramos personažų pavidalą.

Pastaraisiais metais B. Sruogos veikalai pradėti statyti televizijoje ir radijuje (televizijos spektaklis „Pavasario giesmė", rež. B. Bratkauskas, radijo vaidinimas „Pajūrio kurortas", rež. H. Vancevičius, ir kt.). B. Sruogos dramine kūryba taip pat domisi respublikos liaudies teatrai, parodę „Baisiąją naktį", „Uošvę", „Dobilėlį penkialapį", „Pavasario giesmę". Respublikinių profsąjungų kultūros rūmų trupės „Milžino paunksmė"— apskritai pirmoji šio veikalo interpretacija tarybiniais metais (rež. J. Meškauskas, premjera — 1971 m. gruodžio 18 d.). Atskirus rašytojo kūrinius į savo repertuarą nuolat įtraukia aktoriai skaitovai, o R. Rimeikis ir G. Urbonaitė yra parengę ištisas programas.

Taip formuojasi B. Sruogos sceninė tradicija, kuri palyginti dar nėra labai turtinga: iki šiol B. Sruogos veikalai buvo statomi pavėluotai, su nemažais pertrūkiais, daugiau raginant visuomenei ir kritikams [31], negu pačių teat-

[31] Žr. *Lankutis J.* Teatro kultūra ir nacionalinė klasika.— Kultūros barai, 1970, Nr. 6, p. 28; *Samulevičius R.* Su kaimynų Melpomena susitikus.— Nemunas, 1973, Nr. 4, p. 41; *Rutkutė D.* Originaliosios

ralų iniciatyva (pvz., „Kazimieras Sapiega" pasirodė scenoje praėjus 38 metams nuo parašymo ir 32 metams nuo išleidimo). Nėra lietuvių teatras giliau užčiuopęs ir B. Sruogos dramų savitumo, jų specifinės intonacijos, natūraliai sulydančios prieštaringus, bet dramaturgui būdingus savumus: dramatizmą ir lyrizmą, pakilų romantinį poetiškumą ir realistinį charakterių įtikinamumą, graudų tragizmą ir ironijos plyksnius. Nežiūrint atskirų vykusių pastatymų, B. Sruogos veikalai lietuvių teatrui dar lieka savotiška mįslė, kuriai įminti reikalinga ne vieno, kad ir talentingo, režisieriaus, ir ne vieno, kad ir gero, teatro pastangų.

Kaip bandymą priartėti prie rašytojo gyvenimo ir kūrybos paslapties galima suvokti B. Sruogai dedikuotus, jo biografijos atskirus momentus atkuriančius literatūros kūrinius. Ryškų rašytojo portretą savo beletrizuotuose atsiminimuose nutapė K. Boruta („Pypkių mainai"), E. Mieželaitis („Servanteso metai"), H. Korsakienė („Keli potėpiai Balio Sruogos portretui"). Tai vieni iš gražiausių lietuvių literatūrinės eseistikos kūrinių,— atsiminimų nuotrupos juose glaudžiai susipina su svarstymais apie B. Sruogos lemtį ir apskritai apie literatūrą, gyvenimą. Per daugelį metų susidarė ir nemažas poezijos kūrinių srautas, maitinamas tragiškos rašytojo, Štuthofo koncentracijos stovyklos kalinio, situacijos. Jau Didžiojo Tėvynės karo metais buvo parašyti B. Sruogai dedikuoti K. Borutos, J. Graičiūno, E. Matuzevičiaus eilėraščiai, po daugelio dešimtmečių išspausdinti šių poetų rinktinėse. Didelį eilėraščių ciklą B. Sruogos atminimui yra paskyręs V. Rudokas („Sūpuoklės ties bedugne"), poemėlę — B. Baltrušaitytė („Prieš aušrą"), atskirus eilėraščius — R. Januškevičienė, L. Gutauskas, V. Mačiuika, A. Miškinis, J. Nekrošius, A. Žukauskas, jaunieji K. Čiučiulkaitė, E. Kelmickas, I. Mackevičiūtė. Jų kūriniuose B. Sruoga iškyla kaip tragiško likimo žmogus, „kraupiam, beprotiškam pasaulio sūkury" blaškomo, bet dvasia tvirto poeto,

---

dramaturgijos interpretacijos.— Pergalė, 1973, Nr. 7, p. 145—146; taip pat žr. A. Vengrio, V. Vitkausko ir kt. pasisakymus diskusijoje „Scenoje — klasika" (Kultūros barai, 1978, Nr. 2, p. 18, 21).

kūrėjo simbolis. Tarp spygliuotų fašistinės koncentracijos stovyklos vielų atsidūrusio poeto Vidūno išgyvenimus taip pat atkuria B. Sruogai dedikuota V. Paltanavičiaus opera „Kryžkelėje". Gyva B. Sruogos tema ir dailėje: rašytojo portretus yra sukūrę tapytojai ir grafikai O. Dubeneckienė, J. Vienožinskis, L. Kazokas, T. Kulakauskas, L. Lagauskas, S. Ikamas, skulptoriai J. Zikaras, P. Aleksandravičius, A. Ambraziūnas, jo kūrybos motyvais piešė, knygas iliustravo M. Dobužinskis, S. Ušinskas, R. Gibavičius, K. Juodikaitis, E. Jurėnas, L. Paškauskaitė, G. Didelytė, A. Tarabilda, E. Žiauberis ir kt. Skamba K. Galkausko, J. Gruodžio, J. Kačinsko, A. Račiūno, S. Šimkaus, J. Tallat-Kelpšos, A. Vanagaičio ir kitų kompozitorių dainos rašytojo eilėraščių tekstais.

B. Sruogos atminimas tarybiniais metais įamžintas ir tiesiogiai. Tuoj po rašytojo mirties jo vardu buvo pavadintos gatvės Vilniuje, Kaune ir Vabalninke, taip pat Vabalninko vidurinė mokykla (ten dabar įrengtas visuomeninis B. Sruogos muziejėlis). Paskirtos dvi vardinės B. Sruogos stipendijos (viena — universiteto filologams, antra — Vilniaus dramos studijos moksleiviams). Rašytojo name Kaune 1966 m. spalio 1 d. atidarytas Kauno viešosios J. Paleckio bibliotekos skyrius, čia atkurti du memorialiniai kambariai, įrengta ir kelis kartus atnaujinta ekspozicija, pasakojanti apie rašytojo gyvenimą ir kūrybą, jos paplitimą. Šią ekspoziciją kasmet aplanko iki 4000 žmonių, o bibliotekos skaitytojų skaičius siekia 1500. Skyrius taip pat kaupia medžiagą apie rašytoją, rengia jo minėjimus, atsiminimų ir kūrybos vakarus.

Visa tai liudija B. Sruogos, kaip vieno žymiausių lietuvių tarybinių rašytojų, populiarumą, jo svarbą nacionalinės kultūros istorijoje ir dabartyje. Atvėrusi gilesnius žmogaus vidinio pasaulio klodus, išsakiusi ir gynusi humanistinę pasaulio bei žmogaus sampratą, reprezentavusi įdomiausius savojo laiko meninius ieškojimus europiniu mastu, gausi ir įvairi B. Sruogos kūryba akivaizdžiai peržengė savąjį laiką, liko reikšminga visos lietuvių literatūros ir apskritai lietuvių meno dalimi.

Apie atsiminimų autorius

Darbe naudotasi maždaug šimto aštuoniasdešimties žmonių atsiminimais, spausdintais periodikoje, įvairiuose leidiniuose ar esančiais archyvuose. Tačiau čia pateikiamas sąrašas mažesnis: į jį neįtraukti tie B. Sruogą pažinę ir pasakoję bei rašę žmonės, apie kuriuos žinių galima rasti enciklopediniuose leidiniuose (Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1—3.— V., 1966—1971; Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1—12.— V., 1976—1984). Duomenys apie dalį memuaristų — iš to meto, kai buvo užrašomi atsiminimai.

TĖVIŠKĖJE

Balčiūnaitė-Sruogienė-Kaziliūnienė Salomėja, g. 1909, brolienė, gyv. Biržų raj. Baibokų k.

Brazdžionis Antanas, g. 1899, gyv. Pasvalio raj. Krinčino k.

Daubaras Juozas, g. 1895, fotografas, gyv. Vabalninke.

Daubaras Juozas, g. 1907, gyv. Krinčino k.

Gailiūnaitė-Vaitiekūnienė Scholastika, g. 1893, tarnavo pas Sruogas Baibokuose, gyv. Vabalninke.

Grigaliūnas Povilas, g. 1889, kaimynas Baibokuose, gyv. Biržų raj. Jasiuliškių k.

Jacevičius Vladas, g. apie 1886, kaimynas Baibokuose, gyv. Vilniuje.

Jašinskas Povilas, g. 1889, mini B. Sruogą atsiminimuose apie J. Janonį, gyv. Biržuose.

Jėčiūtė-Likienė Ona, g. apie 1891, kaimynė Baibokuose, gyv. Biržų raj. Meilūnų k.

Kaulinskas Povilas, g. 1886, kartu dalyvavo mėgėjų vaidinimuose, gyv. Biržuose.

Klasčienė Stefanija, g. 1899, mini B. Sruogą atsiminimuose apie K. Binkį, mokytoja, gyv. Panevėžyje.

Klinga Jonas, g. apie 1885, kaimynas Baibokuose, gyv. Biržų raj. Jasiuliškių k.

Klingaitė-Žitkevičienė-Balčiūnienė Elzė, g. apie 1895, kaimynė Baibokuose, gyv. Vabalninke.

Laučkaitė-Manikienė Morta, g. apie 1896, kaimynė Baibokuose, gyv. Biržuose.

Likerauskaitė-Varekūnienė Magdalena, g. 1897, tarnavo pas Sruogas Baibokuose, gyv. Vabalninke.

Lomanaitė Emilija, g. 1899, pusseserė, gyv. Kuršėnuose.

Lomanaitė-Brazdžionienė Anelija, g. 1904, pusseserė, gyv. Pasvalio raj. Girniūnų k.

Lomanaitė-Narvydienė Adelė, g. 1917, pusseserė, gyv. Panevėžyje.

Lomanaitė-Stelemėkienė Apolonija, g. 1901, pusseserė, gyv. Biržų raj. Gaižiūnų k.

Lomanas Jonas, g. 1905, pusbrolis, gyv. Alytaus raj. Ulyškų k.

Lomanas Matas, g. 1902, pusbrolis, gyv. Vilniuje.

Lomanas Mikalojus, g. 1907, pusbrolis, gyv. Rokiškyje.

Lomanas Povilas, g. 1906, pusbrolis, gyv. Kuršėnuose.

Marčiūnaitė Emilija, g. 1893, gyv. Vabalninke.

Mikalojūnas Jonas, g. 1899, gyv. Vabalninke.

Milaševičiūtė-Klimaitienė Antanina, g. 1886, tolima giminaitė iš motinos pusės, gyv. Biržuose.

Paliulytė Ksavera, g. 1890, kartu dalyvavo mėgėjų vaidinimuose, gyv. Vabalninke.

Paliulytė Natalija, g. 1886, kartu dalyvavo mėgėjų vaidinimuose, gyv. Vabalninke.

Pašakarnis Pranas, g. 1900, gyv. Vabalninke.

Pažemeckas Juozas, g. 1894, kaimynas Baibokuose, gyv. Biržuose.

Petrulytė Eugenija, tėvai — kaimynai Baibokuose, gyv. Kaišiadoryse.

Ragaišis Lionginas, g. 1900, gyv. Vabalninke.

Ragaišytė Paulė, g. 1891, gyv. Vabalninke.

Raščiukaitė-Trėbienė Salomėja, g. 1889, gyv. Biržuose.

Sruogaitė-Marčinskienė Ona, g. apie 1890, pusseserė, gyv. Vabalninke.

Šavenytė-Marinskienė Agota, g. 1883, tarnavo pas Sruogas Baibokuose, gyv. Pasvalio raj. Purvelių k.

Vaitiekūnaitė Bronė, g. apie 1882, gyv. Vabalninke.

Valikonis Aleksas, g. 1900, gyv. Vabalninke.

Varabauskas Jonas, g. 1896, gyv. Biržų raj. Strazdžių k.

Vasiliauskaitė-Daubarienė Elzė, g. 1898, gyv. Vabalninke.

Žitkevičius Povilas, g. 1881, 1905 m. įvykių Vabalninke dalyvis, gyv. Vabalninke.

Žitkevičius Pranas, g. apie 1889, gyv. Vabalninke.

MOKSLO, STUDIJŲ METAI

Abraitis Julius, g. 1890, bendravo su B. Sruoga Maskvoje 1916—1918 m., gydytojas, gyv. JAV, atsiminimai spausdinti BSMA.

Aukštikalnis Jonas, kartu mokėsi Panevėžyje, mokytojas, gyv. Viekšniuose.

Baruolis Jonas, 1894—1983, kartu mokėsi Panevėžyje, mokytojas, vėliau tarnautojas, gyv. Kaune.

Krušinskas Antanas, g. 1897, kartu studijavo Miunchene, miškininkas projektuotojas, gyv. Kaune.

Miuleris (Müller-Kamp) Erichas, kartu studijavo slavistiką Miunchene, vokiečių literatas, vertėjas, gyv. VFR, atsiminimai spausdinti BSMA.

Narutavičienė-Narūnė (Pakštienė) Janina, g. 1895, kartu mokėsi Panevėžyje ir Petrograde, burž. laikotarpiu dirbo motinos ir vaiko globos srityje, vaikų rašytoja, gyv. JAV, atsiminimai spausdinti BSMA.

Sondeckis-Sonda Jackus, g. 1893, žurnalistas, burž. dešiniųjų socialistų veikėjas, gyv. JAV, atsiminimai spausdinti BSMA.

Šakalytė-Stalioraitienė Emilija, g. 1911, mini B. Sruogą atsiminimuose apie Vydūną, muzikos dėstytoja, gyv. Kapsuke.

KAUNE

Cegienė Bronė, g. 1898, apie 1938—39 m. šeimininkavo pas Sruogas, gyv. Kaune.

Červinskaitė-Pauliukonienė Marija, g. 1909, Jaunųjų teatro aktorė, kultūros darbuotoja, gyv. Vilniuje.

Daniliauskienė Julija, g. 1926, gyveno pas Sruogas 1939—40 m., liaudies menininkė, gyv. Vilniuje.

Daugirdaitė-Sruogienė Vanda, g. 1899, rašytojo žmona, istorikė, pedagogė, gyv. JAV, atsiminimai spausdinti BSMA.

Grabauskas Jurgis, g. 1901, nuo 1936 m. kaimynas Kaune, teisininkas, dirbo ŽŪA, gyv. Kaune.

Kalinaitė-Mažeikienė Elena, 1912—81, Jaunųjų teatro aktorė, gyv. Vilniuje.

Kulnienė Aleksandra, g. 1924, gyveno pas Sruogas 1937—40 m., tarnautoja, gyv. Kaune.

Marcinkus Vincas, g. 1895, „Vilkolakio" muzikinės dalies tvarkytojas, gyv. Kaune.

Putvienė Darija, g. 1901, bendravo Kaune ir Vilniuje, namų šeimininkė, gyv. Kaune.

Rastenis Vincas, g. 1905, žurnalistas, 1931—35 m. tautininkų sąjungos generalinis sekretorius, emigracijoje — antitarybinis veikėjas, spaudos bendradarbis, atsiminimai spausdinti BSMA.

Rimkaitė Elena, g. 1930, lankydavosi pas Sruogas Kaune ir Vilniuje, muzikė, pedagogė, gyv. Vilniuje.

Rimkienė Teofilė, g. 1898, bendravo Kaune ir Vilniuje, mokytoja, vėliau tarnautoja, gyv. Vilniuje.

Rudaitytė-Savickienė Angelė, 1902—76, „Vilkolakio" aktorė, vėliau tarnautoja, gyv. Zarasuose.

Savickaitė Petronė, 1907—86, 1924—35 m. šeimininkavo Sruogų namuose, gyv. Kaune.

Sruogaitė-Bylienė Dalia, g. 1925, rašytojo duktė, gyv. JAV, atsiminimai spausdinti BSMA.

Toliušis Zigmas, g. 1889, advokatas, gyv. Kaune.

Adomavičiūtė-Tupikienė Anelė, g. 1890, gyv. Akmenės raj. Ašvėnų k.

Aleksandravičius Juozas, 1897—1977, vaistininkas, gyv. Viekšniuose.

Pirmenaitė-Virkutienė Stasė, g. 1904, viekšniškė, pažino K. Daugirdą, gyv. Kaune.

Rimkus Antanas, g. apie 1903, tarnavo pas K. Daugirdą, gyv. Viekšniuose.

Savickaitė-Butkienė Ona, g. 1901, tarnavo pas K. Daugirdą, gyv. Akmenės raj. Ašvėnų k.

Šleitarytė-Rimkuvienė Rozalija, g. 1910, gyv. Viekšniuose.

Tupikaitė-Tryškienė Adolfina, g. 1919, gyv. Viekšniuose.

UNIVERSITETAS, TEATRO SEMINARAS

Bujokaitė-Švelnienė Elena, 1912—71, prancūzų k. mokytoja, gyv. Panevėžyje.

Černiauskienė Jadvyga, mokytoja, gyv. Alytaus raj. Alovėje.

Čibas Daumantas, g. 1907, pedagogas, antitarybinės emigracijos kultūros veikėjas, gyv. JAV, atsiminimai spausdinti BSMA.

Jasiūnas Antanas, 1910—71, literatas, gyv. Vilniuje.

Kalvelis Leonas, g. 1908, spaudos darbuotojas, gyv. Vilniuje.

Kiaunė Bronius, 1902—85, mokytojas, vėliau tarnautojas, gyv. Kaune.

Kopliauskaitė-Bagdonienė Bronė, g. 1907, mokytoja istorikė, gyv. Kaune.

Latvėnas Juozas, 1916—85, mokytojas lituanistas, gyv. Vabalninke.

Laurinavičiūtė Jadvyga, g. 1889, mokytoja, literatė, gyv. Kaišiadoryse.

Petrauskas Jonas, 1899—1983, KPI rusų k. dėstytojas, gyv. Kaune.

Pinigis Domas, 1898—1978, mini B. Sruogą atsiminimuose apie S. Nėrį, mokytojas, gyv. Panevėžyje.

Stalioraitis Kęstutis, 1909—79, tarnautojas, gyv. Kapsuke.

Stankaitis Izidorius, g. 1909, bibliotekininkas, gyv. Vilniuje.

Stonkus Stasys, g. 1906, mokytojas lituanistas, gyv. Biržuose.

Strabulis Antanas, g. 1916, tarnautojas, gyv. Kaune.

Stulgys Mykolas, 1903—84, mokytojas lituanistas, gyv. Šiauliuose.

Šukys Jonas, g. 1906, prancūzų k. mokytojas, vertėjas, gyv. Kaune.

Vajėga Jonas, g. 1908, dirbo LM, gyv. Kaune.

Žakevičius Jonas, g. 1904, parašė diplominį darbą apie B. Sruogos lyriką, pedagogas, vertėjas, gyv. Kaune.

Akimovas Vasilijus, Lumumbos tautų draugystės universiteto dėstytojas, docentas, gyv. Maskvoje.

Bajoriūnas Povilas, atsiminimai spausdinti laikraštyje „Leninietis" (Šakių raj.).

Belousovas Vladimiras, gyv. Leningrade.

Bespalka Romanas, g. 1921, karo orkestro solistas, gyv. Charkove.

Buragas Petras, 1899—1936, tarnautojas, gyv. Akmenėje.

Busėnas Jonas, g. 1909, statybininkas, gyv. Panevėžyje.

Darginavičius Adolfas, 1886—1982, inžinierius, gyv. Vilniuje.

Grivačiauskas Kazys, g. 1912, darbininkas, gyv. Kaune.

Jarvinė Reinas, gyv. Taline.

Kantvilas Aleksandras, g. 1920, gyv. Australijoje.

Kirsanovas Fiodoras, pedagogas, kultūros darbuotojas, gyv. Gatčinoje (Leningrado sr.).

Kiškis Petras, 1900—70, advokatas, gyv. Vilniuje.

Kriaučiūnas Mečislovas, 1914—70, pedagogas, gyv. Kapsuke.

Lukoševičius Juozas, g. 1908, tarnautojas, gyv. Kaune.

Murdvė Agu, gyv. Tartu.

Prochorovas Timofejus, gyv. Rostove prie Dono.

Puskunigis Leonas, g. 1910, dirbo KKI dėstytoju, LTSR nusipelnęs treneris, gyv. Prienų raj. Skriaudžių k.

Rogoža Semionas, kultūros darbuotojas, gyv. Černigove.

Savickienė Julija, g. 1919, gyv. Kaune.

Seliutinas Daniilas, gyv. Maskvoje.

Sikorskis Augustinas, gyv. Gdanske (Lenkijos Liaudies Respublika).

Simonenka Nikolajus, mokytojas, gyv. Černigovo sr. Mensko raj. Gorodiščės k.

Soprunovas Fiodoras, g. 1917, profesorius, biologijos mokslų daktaras, Medicinos mokslų akademijos narys korespondentas, J. Marcinovskio medicininės parazitologijos ir tropinės medicinos instituto direktorius, gyv. Maskvoje.

Žukas Pranas, spaudos darbuotojas, vėliau ekonomistas, gyv. Kretingoje.

POKARIO METAI

Andrulytė-Aleksienė Ieva, g. 1910, istorikė, muziejininkė, gyv. Kaune.

Balčiūnaitė-Vaitkevičienė Hortenzija, g. 1922, gydytoja, gyv. Kaune.

Burauskienė Marija, g. 1904, 1947 m. šeimininkavo Sruogų namuose Kaune, tarnautoja, namų šeimininkė, gyv. Kaune.

Daugėlaitė-Mikailienė Aldona, g. 1923, gydytoja, gyv. Kaune.

Mačiokienė Juzė, g. 1903, namų šeimininkė, gyv. Kaune.

Nemeikšaitė Marytė, 1886—1970, pedagogė, gyv. Kaune.

Peseckienė Jadvyga, g. 1913, 1945—47 m. šeimininkavo B. Sruogos bute Vilniuje, mokytoja, gyv. Kaune.

Sruogaitė Jolita, g. 1934, dukterėčia, chemikė, dirba KPI, gyv. Kaune.

Šiaučiūnaitė-Spejčienė Aldona, 1902—81, agronomė, namų šeimininkė, gyv. Kaune.

Zaskevičienė Stasė, g. 1898, gydytoja, gyv. Kaune.

Žakovičaitė Jadvyga, g. 1904, gydytoja, gyv. Kaune.

Santrumpos

LKLIR — Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštynas

MACBR — Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius

VRBR — Valstybinės respublikinės bibliotekos rankraštynas

VVUBR — Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto mokslinės bibliotekos rankraštynas

VVUCA — Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Centrinis archyvas

CVA — LTSR centrinis valstybinis archyvas

CVLMA — LTSR centrinis valstybinis literatūros ir meno archyvas

CVIA — LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas

LM — LTSR literatūrinis muziejus Kaune

TMM — LTSR dailės muziejaus Teatro ir muzikos skyrius (Teatro ir muzikos muziejus)

SME — Kauno viešosios J. Paleckio bibliotekos B. Sruogos skyrius (B. Sruogos memorialinė ekspozicija)

R — Sruoga B. Raštai. T. 1—6.— V., 1957

SIS — Sruoga B. Saulė ir smiltys.— V., 1920

DT — Sruoga B. Dievų takais.— Klaipėda, 1923

BV — Sruoga B. Bangų viršūnės.— V., 1966

ĮMT — Sruoga B. Į mėlynus tolius.— V., 1981

BSMA — Balys Sruoga mūsų atsiminimuose.— Čikaga, 1974

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abraitis J. 68, 70, 94, 409
Achmatova A. 78, 79
Adomavičiūtė-Tupikienė A. 189, 411
Adomėnas V. 209, 223
Aichenvaldas J. 67, 71
Ainis (slap.) 386
A. J. 48
Akimovas V. 328, 412
Akiras — žr. Biržys P.
Aleksandravičius J. 189, 411
Aleksandravičius P. 401
Aleksandravičius S. 268
Aleškevičius A. 134
Algirdas 265, 266
Alijošius — žr. Binkis K.
Ambrasas K. 8
Ambraziūnas A. 401
Amfiteatrovas A. 366
Ancevičius P. 7, 170
Andrejevas L. 49, 87, 199
Andriušis P. 24, 38, 56, 95, 217
Andrulytė-Aleksienė I. 264, 265, 343, 412
Anenskis I. 70
Aničkovas J. 45
Anikstas A. 293
Antuanas A. *(Antoine)* 214
Apija A. *(Appia)* 214
A. R. 49
Areška V. 391
Aristofanas 200
Aristotelis 214
Arsenjevas N. 66
Asnikas A. *(Asnyk)* 259, 271
Aspazija 259
Augustaitis P. 197
Aukštikalnis J. 25, 409
Aukštikalnytė-Jokimaitienė P. 320
Auryla V. 8, 83, 391
Avižonis K. 262

Babas J. 231
Babickaitė-Graičiūnienė U. 25, 56, 60, 83, 103, 219, 220
Babkauskas B. 397
Babrauskas B. 221, 289
Babravičius J. 70
Bagdonienė B.— žr. Kopliauskaitė-Bagdonienė B.
Bagnickaitė O. 190
Baironas Dž. *(Byron G.)* 159, 203, 368, 385
Bajoriūnas P. 328, 412
Baklis H. T. *(Buckle)* 33
Balčikonis J. 239
Balčiūnaitė-Sruogienė-Kaziliūnienė S. 15, 408
Balčiūnaitė-Vaitkevičienė H. 343, 412
Baldauskas J. 185
Balys J. 186, 202, 237
Balmontas K. 61, 71, 73, 76—80, 82, 85, 91, 92, 146, 147, 150—152, 159, 172, 272, 277
Baltrušaitis J. 12, 33, 49, 62—64, 67, 69—73, 75, 77, 78, 82, 83, 89, 96, 150—152, 157, 162, 166, 184, 185, 197, 239, 243—245, 285, 321, 337
Baltrušaitytė B.— žr. Masionienė B.
Baltušis J. 7
Baluchatas S. 231
Banevičius J. 347
Bangų Lyngūnėlis (slap.) 386
Banys A. 347
Baranauskas A. 153
Baras H. *(Bahr)* 76
Baro Ž. L. *(Barrault J. L.)* 365
Baronaitė J.— žr. Baruolytė-Sruogienė J.
Baruolis J. 25, 31, 409
Baruolytė-Sruogienė J. 15, 16
Baškinas V. 40
Bažanovas N. 68
Becenbergeris A. *(Bezzenberger)* 121
Belas A. 67, 71, 76, 91, 149, 151, 172
Belinskis V. 47—49, 270
Belousovas V. 328, 340, 412
Benelis S. *(Benelli)* 71, 323, 362, 363, 365, 366, 368

Berdiajevas N. 49, 71, 83
Bergner E. 127
Bergsonas A. 79
Bernekeris E. 120—123, 133, 242
Bespalka R. 328, 412
Bičiūnas V. 7, 63—65, 85, 87, 105, 107, 108, 110, 143, 179, 196, 199, 204, 229, 234, 253, 260, 271, 292
Biliūnas J. 48, 62, 86
Binkis K. 33, 37, 38, 62, 84, 91, 95—97, 103—105, 134, 135, 143, 152, 167, 214, 216, 236, 243—245, 262, 283, 314, 396, 408
Birman S. 200
Biržys P. 55, 111
Biržiška M. 121, 180, 190, 196—198, 319, 320
Biržiška Vacl. 99, 103, 179, 180, 184, 190, 196, 197, 218, 243, 264
Biržiška Vikt. 190, 252
Biucheris K. *(Bücher)* 231
Blekaitis J. 222
B-lis K. 386
Blokas A. 58, 61, 75—78, 91, 150, 172, 365, 366
Bodleras Š. *(Baudelaire Ch.)* 77, 150, 333
Boenas M. *(Boehn)* 231
Boimkeris *(Baeumker)* 133
Bolduan R. 340
Borovskis T. *(Borowski)* 379, 381
Boruta K. 12, 194, 250, 286, 314, 322, 324, 343, 346, 348, 350, 388—391, 400
Bradūnas K. 320
Brandesas G. 76
Bratkauskas B. 399
Brazdžionis A. 15, 408
Brazdžiūnas P. 25, 28, 97
Braziulevičius V. 60, 253
Bražėnas P. 393
Briusovas V. 61, 71, 76—80, 83, 91, 144, 146, 150, 151, 162, 172, 333
Brugmanas K. *(Brugmann)* 121
Brukas P. *(Brook)* 365
Bučys A. 393
Būga K. 64, 65, 155
Buivydaitė B. 112, 139, 386, 387
Bujokaitė-Švelnienė E. 209, 411
Bukelienė E. 393
Bukėnas J. 36, 37
Bukša M. 200
Bulavas J. 318, 342, 343
Buninas I. 71, 76, 162, 182
Buragas P. 328, 412
Burauskienė M. 343, 354, 412
Busėnas J. 328, 412
Buslajevas F. 67
Būtėnas J. 8, 12, 209, 217, 239, 240
Butkų Juzė 112, 134, 136, 137, 139, 386, 388, 389
Bžezina O. *(Březina)* 77, 127, 132, 150

Cegienė B. 181, 410
Chruščovas-Sokolnikovas G. 271
Cicėnas J. 202
Cvirka P. 194, 197, 262, 309, 312, 313, 345, 348—352

Čapekas K. 298
Čarneckis V. 64
Čechovas A. 48, 74, 110, 148, 179, 182, 223
Čechovas M. 200, 202, 395
Čegodajevas A. 148
Čepas R. 196
Čerkeliūnas P. 68
Černiauskas T. 222
Černiauskienė J. 209, 411
Černyševskis N. 32
Červinskaitė-Pauliukonienė M. 395, 410
Česnulevičiūtė P. 8
Čibas D. 258, 411
Čibas J. 23, 410
Čiučiulkaitė K. 400
Čiudovskis V. 83
Čiurlionienė-Kymantaitė S. 37, 45, 46, 52, 53, 61, 62, 67, 81, 83, 84, 87, 89, 105, 185, 199, 345, 348, 360, 361
Čiurlionis M. K. 60, 70, 72, 82, 83, 85, 88, 89, 138, 153, 190, 243
Čiurlionis P. 104
Čiurlionytė J. 12, 56, 60, 70, 94, 103, 104, 116, 303, 317, 342, 343, 346
Čiurlionytė-Karužienė V. 56, 57, 59, 60, 63—66, 68—72, 74, 77, 78, 94, 138—140, 142, 155, 165
Čiurlionytė-Zubovienė D. 181, 216, 262, 343, 348

Dagilėlis (Šeižys M.) 22
Dagys J. 343
Daniliauskienė J. 181, 410
Dantė 77
d'Anuncijus G. *(D'Annunzio)* 69, 76
Darginavičius A. 328, 340, 343, 412
Daubaras J. (g. 1895) 15, 408
Daubaras J. (g. 1907) 15, 407
Daugėlaitė-Mikailienė A. 12, 343, 349, 350, 412
Daugirdai 189, 306, 307
Daugirdaitė-Sruogienė V. 13, 18, 20, 27, 30, 100, 103, 104, 115—123, 125, 127—129, 131—133, 140, 148, 169, 176—182, 184, 186, 188—190, 198, 200, 202, 204, 227, 234, 235, 242, 253, 255, 262, 264, 265, 302, 304—307, 311, 312, 315—319, 323, 325, 326, 335, 336, 338, 339, 342, 343, 347, 362, 372, 378, 383, 385, 410
Daugirdas K. 189—191, 242, 299, 306, 311, 411
Daugirdas T. 105, 106
Dauguvietis B. 179, 199, 200, 202, 216, 229, 239, 313
Daujotytė V. 68, 71
Debiusi K. *(Debussy C.)* 148
Didelytė G. 401
Didžiulytė-Kazanavičienė A. 99
Dikensas Č. *(Dickens Ch.)* 99, 200, 201, 203
Dikis A. 200
Dilis V. 222, 223
Dineika K. 343
Dirgėla P. 393
Dirvianskaitė A. 98
Diureris A. *(Dürer)* 126
Długošas J. *(Długosz)* 265
Dobkevičius A. 398
Dobroliubovas N. 32, 47, 48
Dobužinskis M. 396, 401
Dolmatovskis J. 313
Domantas-Sakalauskas A. 360
Donelaitis K. 153
Dostojevskis F. 48, 182, 212
Dovydėnas L. 239
Drazdauskas V. 197, 221, 354
Drewnowski T. 381
Dubas V. 199, 209, 243
Dubeneckienė O. 103, 105, 216, 401
Dubeneckis V. 103
Dunin-Wąsowicz K. 327, 332, 339—341
Dunkan A. *(Duncan I.)* 220
Dvarionas B. 397
Džeromas K. *(Jerome)* 199
Džonsas D. E. *(Jones)* 368

Eliotas T. S. 366, 368
Elis — žr. Kobylinskis-Elis L.
Emichenas G. 211
Erenburgas I. 151
Eschilas 366

Fedotas-Sipavičius V. — žr. Sipaitis V.
Felinskis A. 373
Fetas A. 48, 82
Filipkovska H. *(Filipkowska)* 162
Fišeris K. *(Fischer)* 45
Fiulop-Mileris K. *(Füölop-Miller)* 231
Fliorinas P. 26, 34
Fluchère H. 367
Fosleris K. *(Vossler)* 120, 128, 242
Fransas A. *(France)* 179
Fromas-Gužutis A. 214, 259, 271
Fuchsas G. 106, 127, 214

Gagarina 72
Gaidelis J. 314
Gaidys P. 398
Gailiūnaitė-Vaitiekūnienė S. 15, 408
Galaunė P. 56, 57, 60, 64, 65, 97—99, 106, 165, 185, 196
Galdikas A. 112
Galenas A. *(Gallen-Kallela)* 165
Galinis V. 8, 9, 94, 156, 157, 351
Galkauskas K. 401
Galnaitytė A. 13
Galvanauskas E. 23, 24
Garsija Lorka F. *(Garcia Lorca)* 366
Gaudrimas J. 177
Gębik W. 340
Gecevičius 17
Gedvilas M. 347
Gėlė-Gaidamavičius Z. 37, 38, 62, 84, 143, 152, 167
Georgė S. 77, 127, 133, 150, 152
Getė *(Goethe J. W.)* 77, 120
Gibavičius R. 401

Gira L. 7, 36, 37, 46, 53, 81, 89, 98, 99, 113—115, 129, 136, 152, 158, 159, 179, 202, 218, 260, 388, 390
Girdzijauskas J. 9, 146, 147
Glinskis K. 88, 99, 199, 214
Głowiński M. 90, 92
Gobino A. *(Gobineau J. A.)* 132, 179
Gogolis N. 28, 48
Goldenveizeris A. 71
Gončiarovas I. 48
Gorkis M. 42, 62, 64, 67, 72—74, 86, 91, 92, 128, 352
Gorodeckis S. 75
Grabauskas J. 181, 410
Grafas O. M. 128
Graičiūnas J. 400
Grečianinovas A. 71, 72
Gregoras J. 231
Grybauskas J. 194, 197, 220, 313, 348, 366
Gribojedovas A. 212
Gricius A. 236, 243, 251, 300, 343, 360, 361, 387
Grigaitytė M. 13
Grigaliūnas P. 15, 408
Grigaliūnas S. 266
Grigonis M. 25, 34, 49, 87, 136, 139, 386
Grikina M. 60
Grincevičiūtė B. 343
Grinius J. 7, 276, 277, 292
Grivačiauskas K. 328, 412
Gruodis J. 401
Grušas J. 343, 393, 395
Gučas A. 343, 346, 352
Gudaitis L. 9, 31, 63, 92, 389
Gugienė N. 118
Gugis K. 118
Gumiliovas N. 75
Gurevičius B. 62
Gustaitis A. 360
Gutauskas L. 400
Gužauskas V. 351
Gvozdevas A. 211, 231, 237

Hegelis G. V. F. 368
Heinė H. 132, 150, 182, 354, 394
Hejermansas H. *(Heijermans)* 200
Henekenas M. 199
Herbačiauskas J. A. 12, 46, 53, 89, 105, 239, 241
Hermanas M. *(Herrmann)* 211, 231
Hitleris A. 316
Hofmanas E. T. A. *(Hoffmann)* 179
Holinšedas R. *(Holinshed)* 270
Hutnikiewicz A. 148

Ibsenas H. 77, 87, 110, 182, 214, 243, 286
Iešmanta A. 87
Ikamas S. 401
Ilčiukas A. 179
Iljinskis I. 216
Ivanovas Viač. 71—73, 76, 77, 79, 82, 83, 88, 91, 150, 151, 159, 172
Ivanovas-Razumnikas R. 76
Ivinskis Z. 272
Ivošiškis S. (Leskaitis S.) 239

Jabločkina A. 197
Jablonskis J. 26, 99, 110
Jablonskis K. 346
Jacevičius V. 15, 22, 408
Jakševičius A. 197, 216, 221—226, 395
Jakštas A. 7, 85, 104, 112, 135, 139, 145, 151, 159, 174, 239, 243, 244, 388
Jakštas J. 272
Jakubėnas Alf. 96
Janeliūnaitė L. 182
Jankauskas K. 12, 209, 212, 343
Jankauskas S. 121
Janonis J. 33, 37, 38, 42, 67, 167, 386, 408
Janulaitis A. 264, 265, 269, 353
Janušytė L. 339, 342, 380
Januškevičienė R. 348, 400
Jarvinė R. 328, 334, 340, 412
Jasiūnas A. 12, 209, 285, 411
Jasūdis A. 219, 229
Jašinskas P. 33, 408
Jėčiūtė-Likienė O. 15, 408
Jegeris K. *(Jäger)* 325
Jeitsas V. B. *(Yeats)* 366
Jevreniovas N. 209, 214
Jisma K. *(Õismaa)* 9
Jocaitis V. 7, 131, 316
Jogaila 255, 264, 271, 272
Jomantas V. 98, 107, 108
Jonas 66
Jonynas I. 185, 197, 264, 265

Jonuška V. 28, 30—32, 34
Joteika T. *(Joteyko)* 373
J. S. 199
Jukna S. 397
Juknevičius R. 197, 216, 220, 221, 225, 313, 315, 343, 395, 397
Juodelienė O. 348
Juodelis P. 212, 313
Juodikaitis K. 401
Juodytė-Chadaravičienė O. 395
Juozapaitytė M. 216
Jurėnas E. 401
Jurgelionis K. 52, 67, 81, 130, 153
Jurginis J. 8, 313
Jurgutis V. 326, 337
Juršys K. 313
Juška A. 121

Kabelka J. 65
Kačialovas V. 71
Kačinskas H. 204, 222, 225, 313, 396
Kačinskas J. 401
Kačiulis J. 389
Kairiūkštis 70
Kalasauskienė L. 196
Kalderonas P. *(Calderón de la Barka)* 277
Kalidasas 71
Kalinaitė-Mažeikienė E. 202, 410
Kalinauskas A. 396
Kalninis J. 27
Kalnius A. 209
Kalvelis L. 209, 216, 217, 286, 292, 320, 411
Kanopka J. 222
Kantas I. 83
Kantorovičius V. 393
Kantvilas A. 328, 412
Kapsukas V.— žr. Mickevičius-Kapsukas V.
Karamzinas N. 235
Kardelis J. 202, 290
Kar-Javorskis Z. *(Karr-Jaworski)* 340
Karklelis M. 397
Karnavičius J. 205, 256, 396
Karsavinas L. 184, 209, 222, 225, 264
Katajevas V. 197
Kaulinskas P. 15, 408
Kavolis V. 276, 286, 292
Kazakevičius V. 13
Kazokas L. 401
Keblas S. 260
Kelermanas B. *(Kellermann)* 76
Keliuotis J. 181, 241, 276
Kelmickas E. 400
Kernagis A. 203, 315, 343, 394
Kęstutis 272
Kiaunė B. 209, 411
Kibilda (slap.) 158
Kymantaitė K. 202, 394, 398
Kirsanovas F. 328, 412
Kirša F. 12, 37, 103—106, 110, 116, 125, 128, 131, 134, 143, 152, 154, 171, 179, 199, 203, 239, 253, 254
Kiškis P. 328, 412
Kizeveteris A. 67
K. Kp. (Kepalas K.?) 45, 46
Klasčienė S. 96, 408
Klevas Dilgenis (slap.) 272, 292
Klinga J. 15, 257, 408
Klingaitė-Žitkevičienė-Balčiūnienė E. 15, 408
Klodelis P. *(Claudel)* 71, 199, 366, 368
Kniper-Čechova O. 71, 197
Kniūkšta A. 318, 321
Kobylinskis-Elis L. 76, 79
Koenas G. *(Cohen)* 211, 231
Kokoškinas F. 72
Kolcovas A. 40, 48
Kolijus B. 199
Komisarževskaja V. 70, 75, 110
Komisarževskis F. 200, 209
Konopnicka M. 33, 40
Kopystinskaitė K. 190
Kopliauskaitė-Bagdonienė B. 188, 411
Korsakas K. 7, 194, 239, 242, 254, 312, 343, 345
Korsakienė H. 12, 209, 210, 343, 400
Kosciuška T. 306
Kosmauskas S. 394
Kostelnickis V. 343
Kovaliovas V. 29
Kozlovskis V. *(Kozłowski W.)* 329
Kraicenachas V. *(Creizenach W.)* 211
Krastinis F. 12, 342, 343

Kraševskis J. *(Kraszewski)* , 259 262, 271, 282
Kreigas G. *(Craig E. G.)* 88, 91, 107, 214
Krėvė V. 12, 37, 44, 51—53, 67, 81, 84, 92, 93, 104, 112, 113, 123, 129, 169, 178, 180, 184—187, 189, 194, 196, 197, 201—204, 209, 214, 218, 221, 222, 225, 236, 237, 244, 260, 261, 264, 284, 288, 303, 312—314, 319, 322, 394, 396
Kriaučiūnas M. 328, 412
Krylovas I. 48
Krinickaitė M. 396
Kropotkinas P. 33
Kruasė A. *(Croiset)* 131
Kruasė M. *(Croiset)* 131
Krušinskas A. 125, 410
Krutulis A. 318, 343
Kšižanovskis J. *(Krzyżanowski)* 92
Kubertavičius P. 204, 396
Kubilius V. 4, 8—10, 33, 94, 138, 156, 282, 364, 383, 387, 389, 390, 393
Kuchalskis G. 22
Kuchowicz Z. 373
Kulakauskas T. 401
Kulnienė A. 181, 410
Kupstaitė L. 397
Kusevickis S. 71
Kutavičius B. 399
Kutšeris A. *(Kutscher)* 120, 123, 128, 212, 242

Labišas E. *(Labiche)* 71
Lagauskas L. 401
Landsbergis V. 89
Landsbergis-Žemkalnis G. 86, 259
Lankelytė M. 395
Lankutis J. 8—10, 90, 92, 281, 282, 360, 361, 377, 393, 399
Lastas A. 37, 61, 62, 70, 84, 106, 134, 153
Latvėnas J. 13, 209, 411
Laučikaitė-Manikienė M. 15, 408
Laurinavičiūtė J. 188, 411
Laurinkus M. 10, 384
Lavrovas P. 32
Lazdynų Pelėda 46
L. . .ė 369
Lebedevas A. 9, 392
Lemanas B. 83
Leonas P. 67, 69
Leonovas L. 197
Lerbergas Š. *(Lerberghe Ch. van)* 78, 110, 133
Lermontovas M. 78, 212
Lesingas G. *(Lessing)* 270
Leskynas A. *(Leskien)* 121
Leskovas N. 182, 212, 234
Likerauskaitė-Varekūnienė M. 15, 408
Likevičius B. (Likas) 16
Limantas V. 397
Lipkovskaja L. 58
Liuteris A. *(Luther)* 211
Lomanaitė E. 15, 409
Lomanaitė-Brazdžionienė A. 15, 409
Lomanaitė-Narvydienė A. 15, 409
Lomanaitė-Sruogienė A. 17—21
Lomanaitė-Stelemėkienė A. 15, 409
Lomanas Jonas 15, 409
Lomanas Julius 256
Lomanas Juozapas 17
Lomanas Juozas 30
Lomanas K. 17
Lomanas Matas 15, 343, 409
Lomanas Mikalojus 15, 409
Lomanas P. 15, 409
Londonas Dž. 223
Lopatinas L. 66
Lope de Vega F. 277
L. T. 155
Lugovskojus V. 313
Luji P. 110
Lukoševičius J. 328, 412
Lukošius B. 222, 396
Lukšaitė I. 274
Lunačiarskis A. 366

Macijauskienė M. 8, 140, 342
Mackevičius A. 225
Mackevičiūtė I. 400
Mackonis R. 12, 181, 314, 328, 339, 342
Mačernis V. 320
Mačiokienė J. 343, 413
Mačiuika V. 400
Magdutė 21
Magnuševskis D. *(Magnuszewski)* 373
Maikovas A. 40
Maironis 22, 39, 40, 47, 49, 51, 52, 62, 112, 137, 138, 153,

154, 166, 214, 239, 243, 260, 263, 271, 389, 394
Majakovskis V. 96
Majeris T. *(Mayer)* 330, 384
Maknys V. 13, 35, 209, 217, 221, 226
Makovskis S. 83
Malapartė K. *(Malaparte C.)* 379
Maldonis A. 7
Malinauskaitė J. 398
Manas H. 76
Manas T. 148
Marcinkevičius J. 262, 307
Marcinkevičius Just. 394
Marcinkus V. 103, 410
Marčiūnaitė E. 15, 409
Margalis (Šnapštys J.) 22, 51, 111, 139
Markauskas M. 68
Markiewicz H. 92
Marlou K. *(Marlowe)* 277
Masionienė B. 8, 211, 230, 400
Mašiotienė O. 98
Mataitienė D. 398
Matulis K. 23, 24, 257
Matusas J. 101
Matuzevičius E. 7, 13, 320, 400
Mažeika V. 397
Meirūnas V. (slap.) 241
Mejerholdas V. 67, 71, 107, 209, 214, 216, 221
Melėnaitė D. 394
Merežkovskis D. 69, 76
Merlis R. *(Merle)* 379
Meškauskas E. 343, 348
Meškauskas J. 399
Meškauskienė M. 13, 186, 187, 194, 348
Meterlinkas M. *(Maeterlinck)* 77, 87, 92, 110, 199
Michailovskis N. 32, 48
Micinskis T. 71
Mickevičius A. *(Mickiewicz)* 77, 282, 340
Mickevičius-Kapsukas V. 6, 7, 42, 43, 85
Mičiulis P. 51
Mieželaitis E. 8, 182, 391, 400
Mikalojūnas J. 15, 409
Mikalojūnienė O. 15
Miklaševskis K. 211, 231
Mykolaitis-Putinas V. 7, 37, 38, 84, 89, 91, 92, 116, 117, 128, 134, 143, 154, 166, 185, 196, 202, 240, 242—245, 260, 262, 264, 283, 284, 288, 298, 309, 343, 345, 348, 354, 358, 387, 388, 394
Milaševičiūtė-Klimaitienė A. 15, 409
Milašius O. 77, 132, 368
Miliūnas V. 220, 222, 353
Miltinis J. 216, 397
Minclovas S. 253, 271
Minskis N. 40, 48
Mironaitė M. 204
M. ir A. (slap.) 158
Miškinis A. 13, 209, 212, 390, 400
Miškinis M. 7, 154
Miuleris E. *(Müller-Kamp)* 123, 124, 128, 410
Mocartas V. *(Mozart W. A.)* 127
Moljeras *(Moliere)* 220, 296
Monkevičius J. 303
Montvila V. 388—390
Mopasanas G. *(Maupassant G. de)* 148
Morozovas P. 211
Moskvinas I. 197
Munkeris F. *(Muncker)* 120, 133
Murdvė A. 328, 412
Murka J. 64

Nadleris J. 245
Nadsonas S. 33
Nagevičius V. 302
Naginskas S. 64
Napoleonas 304, 306
Narūnė — žr. Narutavičienė-Narūnė J.
Naruševičius P. 69
Narutavičienė-Narūnė J. 118, 410
Narutavičius P. 60, 64
Nastopka K. 9
Navakas J. 317
Nekrasovas N. 354
Nekrošius J. 400
Nemeikša J. 345—348
Nemeikšaitė M. 242, 343, 345, 346, 348, 349, 351, 354, 385, 413
Nemojevskis A. *(Niemojewski)* 61, 79, 85
Nėris S. 188, 189, 197, 283, 312, 313, 390, 391, 411
Nezabitauskaitė A. 70, 97—99
Nezabitovskis *(Niezabitowski)* 373

Nezlobinas K. 70
Neždanova A. 70
Nyčė F. *(Nietzsche)* 69, 77, 79, 152
Nyka-Niliūnas A. 320
Nilsenas M. *(Nielsen)* 328, 333, 381
Nirk E. 90, 93
Noimanas E. *(Neumann)* 317
Noreikienė S. 196, 197
Norkus J. 243, 388
Norvidas C. *(Norwid)* 76
Novalis 77, 127, 132, 133, 150
Noveras Ž. *(Noverre J. G.)* 231

Odynecas A. *(Odyniec A. E.)* 373
Oginskaitė L.— žr. Janušytė L.
Oleka P. 70, 98, 266
Oleka-Žilinskas A. 12, 70, 98, 184, 200—204, 216, 221, 222, 224, 228, 239, 253, 256, 285, 395, 398
Olivje L. *(Olivier)* 365
Olizarovijus A. 265
O'Nilas J. *(O'Neill)* 204, 223
Orentaitė G. 10, 154, 156
Ostrovskis A. 198
Ostrovskis V. *(Ostrowski W.)* 340
Ovsianikas-Kulikovskis D. 31, 33, 48, 49
Ožkalakis (slap.) 135

Pakalniškis R. 158, 159
Palaima V. 397
Palčinskaitė V. 391
Paleckis J. 354
Palijevskis P. 9, 392
Palionytė D. 177
Paliulis S. 209
Paliulytė K. 15, 409
Paliulytė N. 15, 409
Paltanavičius V. 401
Panjolis M. *(Pagnol)* 202
Parolekas R. 9
Pasternakas B. 71
Pašakarnis P. 15, 409
Paškauskaitė L. 401
Paukštelis J. 343
Paulavičiūtė-Daugirdienė J. 190
Pavilonis Z. 339
Pavlova A. 219
Pažemeckas J. 15, 409
Pažemeckas P. 35
Peacock R. 367
Pečkauskaitė M. 89, 112, 113
Penkaitis P. 51
Peseckienė J. 343, 346, 347, 354, 413
Petkevičaitė-Bitė G. 48
Petkevičius T. 69
Petraitis V. 39
Petrauskas J. 209, 411
Petrauskas K. 58, 112, 227
Petrauskas M. 35, 67
Petronaitis S. 395, 397
Petrulis J. 7, 13, 91, 96, 97, 136, 151, 152, 170, 388
Petrulytė E. 15, 409
P. Gs. 113
Piaulokas P. 398
Pietaris V. 259, 271, 309
Pilka S. 216
Pinigis D. 188, 411
Pinkauskaitė P. 103
Pinskis L. 293
Pirandelas L. *(Pirandello)* 200
Pirmenaitė-Virkutienė S. 189, 411
Pisarevas D. 52
Piskatoris E. *(Piscator)* 214
Pivoša — žr. Gricius A.
Pleirytė-Puidienė O. 86, 167, 260
plg. andr.— žr. Andriušis P.
Plužanskis T. *(Plużański)* 9
Podgoreczny M. 340
Podraza-Kviatkovska M. *(Podraza-Kwiatkowska)* 162
Poliakovas V. 78
Polonskis J. 40
Potockiai 16
Povilavičius-Vykintas S. 7, 272
Povilavičiūtė I. 225
Pranskus B. 7, 41, 43, 392
Priluckis N. 319
Prochorovas M. 328, 412
Prokofjevas S. 197
Pronskus J. 103, 177, 196, 255
Pšybyševskis S. *(Przybyszewski)* 87, 143
Pukė 60
Puida K. 12, 36, 112, 131, 178, 243, 260
Pupė K. *(Poupeye C.)* 231
Puskunigis L. 13, 325, 328, 339, 412
Puškinas A. 33, 48, 77, 131, 212, 245, 270, 368
Putvienė D. 181, 410
Putvinskiai 307
Puzinas J. 262

Rabačiauskaitė A. 8
Rachmaninovas S. 71
Račinskis G. 78
Račipas V. 22
Račiūnas A. 401
Račius S. 353
Radauskas H. 212
Radlovas S. 231
Radzikauskas E.— žr. Gira L.
Ragaišis I. 15, 409
Ragaišytė P. 15, 409
Ragauskaitė A. 397, 398
Ragėnas A. 324
Rainis J. 366
Ralys D. 305
Ramoškaitė G. 390
Rastenis V. 193, 410
Rašč̆iukaitė-Trėbienė S. 15, 409
Ravelis M. 148
Reinhartas M. *(Reinhardt)* 127, 214
Rembrantas *(Rembrandt)* 126
Remeris M. *(Römeris)* 319
Rentelnas T. A. 326
Resleris K. *(Rössler C.)* 132, 200
Rėza L. 121
Rydelis L. 373
Rilkė R. M. 386
Rymaitė O. 70, 72, 179, 396
Rimašauskas J. 331
Rimeikis R. 399
Rimydis A. 243
Rimka A. 67, 100, 103, 116, 119, 125, 128, 184, 187, 322
Rimkaitė E. 103, 181, 258, 410
Rimkienė T. 181, 410
Rimkus A. 189, 411
Rimkus V. 190
Rimtautas A. 219
Riškus J. 13
Rogoža S. 328, 340, 412
Rolanas R. *(Rolland)* 127, 130, 133, 274
Romas M. 379
Ropas 17, 257
Rozanovas M. 67
Rozenbergas A. 317
Rubakinas N. 33, 48
Rubensas P. 126
Rudokas V. 400
Rūkas A. 212, 217
Ruseckas P. 262
Rutkutė D. 399
Ruzgas A. 11
Sabaliauskas A. 121
Sacharovas V. 9
Samsonovas 66
Samulevičius R. 399
Samulionis A. 9, 11, 62, 86, 198, 200, 220, 238, 240, 306, 365, 394
Santvaras S. 177, 239, 243, 388
Sapiega K. 272
S-as — žr. Sokolovas (Sokolovskis) J.
Sauka D. 9, 301, 390
Savickaitė P. 181, 410
Savickaitė-Butkienė O. 189, 411
Savickienė A. 108, 410
Savickienė J. 328, 334, 412
Savickis J. 37, 67, 130, 243—245
S. D. 155
Selge A. 334
Seliutinas D. 328, 412
Senkevičius H. *(Sienkiewicz)* 262
Sent-Egziuperi A. *(Saint-Exupery A. de)* 364
Seredinskis M. 29
Sikorskis A. 328, 412
Simonas 119
Simonenka N. 328, 334, 412
Singas Dž. M. *(Synge)* 366
Sipaitis V. (Fedotas-Sipavičius) 216, 395, 396
Skabeika L. 390
Skaftymovas A. 231
Skardžius P. 185, 222, 318, 396
Skibarka E. 328
Skinkys J. 260
Sklėrius K. 64, 106
Skliutauskas J. 8, 158
Skodžius P. 8
Skriabinas A. 59, 72, 88, 148
Skruodys J. 260, 271
Skukovskis 22
Slavinska I. *(Sławinska)* 367, 368
Slavinskaitė I. 154, 156
Slovackis J. *(Słowacki)* 282
Smetona A. 115, 302
Smirnovas D. 70
Sobieska M. 265
Sobinovas L. 70
Sofoklis 77
Sokolovas J. 237
Sokolovas (Sokolovskis) J. 234, 235
Sologubas F. 49, 59, 76—78, 150, 162, 172
Solovjova V. 201

Sonda-Sondeckis J. 55, 410
Soprunovas F. 328, 333, 337, 342, 412
Sprindis A. 343
Sruoga Adolfas 18, 21, 35, 55, 192
Sruoga Aniolas 18, 19, 21, 95, 183, 192
Sruoga Ig. (dėdė) 27
Sruoga Ig. (pusbrolis) 24
Sruoga Jok. 15
Sruoga Jonas 16
Sruoga Juozas 15, 18, 21, 23, 24, 29, 30, 35, 178, 182, 183, 191—193, 197, 205, 252, 312, 317, 348, 355
Sruoga K. 18, 27, 34, 59
Sruoga P. 15—21, 24, 163
Sruoga V. 18
Sruogaitė E. 18
Sruogaitė J. 15, 16, 181, 413
Sruogaitė P. 27
Sruogaitė V. 18
Sruogaitė-Bylienė D. 131, 181, 182, 189, 190, 191, 200, 242, 258, 322, 323, 336, 410
Sruogaitė-Marčinskienė O. 15, 409
Sruogienė T. 57, 192
Sruogienė V.— žr. Daugirdaitė-Sruogienė V.
Stalioraitis K. 209, 411
Stanislavskis K. 71, 200, 209, 214, 223, 248, 299
Stankaitis I. 92, 209, 411
Stankevičiūtė V. 13
Starkus A. 332, 334
Stonkus S. 13, 209, 411
Strabulis A. 209, 411
Strazdas J. 51
Strindbergas A. 77, 199, 200
Stulgys M. 209, 411
Stuoka-Gucevičius L. 105
Surkevičius J. 397
Sutkus A. 70, 87, 88, 105—108, 110, 132, 178, 195, 198—200, 251
Suveizdienė G. 194, 396
Sužiedėlis J. 271
Sužiedėlis S. 272

Šachmatovas A. 66, 242
Šakalytė-Stalioraitienė E. 113, 410
Šakenis K. 16, 302
Šalčiai 15—17
Šalevskis V. *(Szalewski W.)* 340
Šaliapinas F. 58
Šaltenis S. 315
Šaltenis S. 393
Šambinago S. 67
Šaniavskis A. 67
Šapoka A. 272
Šarmaitis R. 7, 8, 392
Šauleckaitė O. 395
Šaulys J. 178
Šataitė-Lomanienė K. 17
Šavenytė-Marinskienė A. 15, 20, 409
Ščerba L. 66
Šeinius I. 61—63, 67, 84, 89
Šekspyras V. *(Shakespeare W.)* 77, 182, 200, 209, 214, 270, 277, 288, 293, 298, 366, 368
Šemerys S. 107, 239, 241, 243, 244
Šepetys L. 170
Šernas J. 341
Šestovas L. 71, 76, 227
Ševčenka T. 40
Šiaučiūnaitė-Speičienė A. 343, 413
Šikšnys-Šiaulėniškis M. 60, 87, 88, 259
Šileris F. *(Schiller)* 270
Šilingas S. 12, 46, 61, 62, 64, 69, 89, 98, 172, 203
Šilkarskis V. 185, 242
Šimaitė O. 286
Šimėnas A. 284, 292
Šimkus J. 7, 277, 286, 312, 315, 345
Šimkus S. 12, 67, 176, 177, 179, 250, 401
Šimonis K. 63
Šlapelis I. 45
Šleicheris A. *(Schleicher)* 121
Šleitarytė-Rimkuvienė R. 189, 411
Šmulkštys K. 110
Šnicleris A. *(Schnitzler)* 70, 76, 148
Šopenhaueris A. *(Schopenhauer)* 79
Špetas S. 71
Štrichas F. *(Strich)* 120, 242
Šukys J. 209, 411
Švaistas J. 243, 260, 271
Švedas J. 353
Švenkas 35

Tagorė R. 89
Tairovas A. 70, 107, 127, 209, 214
Talevičius B. 22, 23
Tallat-Kelpša J. 401
Tamlanas E. *(Tammlaan)* 334
Tamošaitis I. 276, 292
Tarabilda A. 401
Tarulis P. (Petrėnas J.) 179
Tarvydas J. 199, 206
Tauronis J. 260
Tautkevičius V. 343
Tenas I. *(Taine H. A.)* 33
Thurleris L. 202
Tichomirovas N. 200
Tichonravovas N. 67
Ticianas *(Tiziano)* 126
Tykas J. L. *(Tieck)* 77
Tilvytis T. 91, 243, 313, 353, 386
Timinskis A. 230, 234, 235
Tymlas J. *(Týml)* 334
Tyrų Duktė — žr. Buivydaitė B.
T-is — žr. Timinskis A.
Tysliava J. 244, 386—388
Tiutčevas F. 48, 77, 82
Tyzenhauzas A. 265, 266, 268
Toliušis Z. 71, 317, 410
Tolstojus A. 71, 272
Tolstojus L. 48, 75, 313
Tūbelis J. 185, 302
Tumas-Vaižgantas J. 39, 62, 64, 86, 87, 99, 104, 110, 113, 114, 135, 136, 145, 151, 161, 179, 185, 196, 214, 230, 235, 239, 241, 244, 253, 254
Tupikaitė-Tryškienė A. 189, 411
Tupikienė L. 8
Turgenevas I. 48
Turova V. 170
Tūtlytė R. 10, 170

Umbrasas K. 9, 62, 320
Urbaitis J. 39
Urbaitis K. 39
Urbonaitė G. 399
Urbonavičius K. 328
Urbšys J. 25, 179
Ušinskas S. 302, 395, 396, 401

Vachtangovas J. 214, 221
Vagneris R. *(Wagner)* 87, 127
Vaičiulaitis A. 277, 286
Vaičiūnas P. 185, 202, 214, 251, 296, 298, 360, 361, 387, 395, 396
Vaičiūnienė T. 13, 103, 197, 343, 396
Vaičkus J. 60, 88, 99, 214
Vaildas O. *(Wilde)* 71, 77, 110, 131
Vairas-Račkauskas K. 62, 67, 203
Vaitiekūnaitė B. 15, 409
Vaitiekūnas A. 24
Vaitkūnas G. 89
Vaitkus M. 62, 105, 106, 108, 111
Vaivada 17
Vaižgantas — žr. Tumas-Vaižgantas J.
Vajėga J. 209, 411
Valenberga O. 110
Valikonis A. 15, 409
Vanagaitis A. 401
Vanagas V. 93
Vancevičius H. 397, 399
Varabauskas J. 15, 409
Varnas A. 34, 61, 63—65, 67, 97, 98
Varnekė B. 211
Vasiliauskaitė-Daubarienė E. 15, 409
Vasiliauskas J. 97
Vedekindas F. *(Wedekind)* 123
Weiss T. 92
Velflinas H. *(Wölfflin)* 120, 231, 232, 242
Venclova A. 188, 194, 197, 225, 268, 269, 312, 314, 315, 318, 343, 345, 351, 368, 388
Venclovas M. 36
Vengerovas S. 75, 92
Vengris A. 91, 209, 217, 239, 292, 400
Venžykas F. *(Wężyk)* 373
Verbickaitė J. 36
Verbickas V. 25, 27, 83
Verharnas E. *(Verhaeren)* 77, 79, 110, 132, 172, 179, 182
Verlenas P. *(Verlaine)* 77—79, 147, 150, 152, 333
Veselovskis A. 67, 211, 231
Vgs. (slap.) 285
Vydūnas 36, 46, 51, 84, 86—88, 93, 112—114, 135, 136, 146, 147, 156, 199, 271, 284, 298, 396, 410
Vienažindys A. 153
Vienožinskis J. 242, 401
Vienuolis A. 47, 48, 129, 214,

243, 253, 255, 307, 309, 315, 345, 353
Wyka K. 92
Vileišis J. 98
Vilkutaitis J. 202
Vilkutaitis-Keturakis A. 86, 199
Vineriai 66
Viskanta E. 212
Vyspianskis S. *(Wyspiański)* 262, 366, 373
Vytautas 252, 255, 260, 262, 265, 272
Vitkauskas V. 400
Vlasovas I. 40
Volteris E. 67
Vordsvortas V. *(Wordsworth W.)* 143
Vorovskis 71
Vosylius A. 23
Vrubelis M. 75
Vsevolodskis-Gerngrosas V. 211
Vvedenskis A. 66

Zaborskaitė V. 7, 8, 52, 93, 209, 320, 362
Zalatorius A. 186
Zasas T. *(Sass)* 317
Zaskevičienė S. 343, 413
Zauka J. 219
Zikaras J. 60, 64, 97, 99, 401
Zimanas G. 343
Zinkevičius Z. 65
Zola E. 76, 148
Znosko-Borovskis J. 211
Zubovai 307
Zubovas V. 296
Zubovas Vlad. 311, 312, 348
Zubrickis-Turčiniškis J. 102

Žadeika V. 204, 228
Žakevičius J. 209, 411
Žakovičaitė J. 343, 413
Žėkaitė J. 94, 309
Želenskis-Boy T. *(Żeleński-Boy)* 265
Žemaitė 85
Ževuskis H. *(Rzewuski)* 265
Žiauberis E. 401
Žygimantas Augustas 265, 372
Žygimantas Vaza 266
Žilevičius J. 112
Žilionis V. 305, 306
Žilys G. 398
Žilius-Jonila J. 176, 177, 179, 243, 250
Žirgulys A. 8, 11, 240
Žitkevičius Pov. 15, 22—24, 409
Žitkevičius Pr. 15, 409
Žitkus K. (Stonis V.) 13, 20—22, 38
Žiugžda J. 7, 68
Žiulvilis P. *(Julleville)* 211
Žiūrovas (slap.) 277, 290, 296,
Žiuseronas J. *(Jusserand)* 211
Žmuidzinavičius A. 98
Žukas P. 328, 412
Žukas V. 8, 132, 235
Žukauskaitė J. 343
Žukauskas A. 400
Žuvė L. *(Jouvet)* 365

Аникст А. 288, 293
Асмус В. 149

Балтрушайтис Ю. 403
Бальмонт К. 151, 403
Белый А. 76, 149, 151
Бернекер Э. 404
Беспалько Р. 339
Блок А. 73, 365, 403
Брук А. 365
Брюсов В. 78—80
Бунин И. 162

Валюлис Светлана 79
Введенский А. 403
Вёльфлин Г. 404
Венгеров С. 75, 92
Верлен П. 403
Волков Н. 365

Гегель 368
Гейне Г. 406
Городецкий С. 75
Горький М. 403
Гумилев Н. 75

Евнина Е. 149

Иванов Вяч. 80, 403

Канторович В. 393
Коонен А. 68, 71, 127
Кулешова В. 302

Ланкутис Й. 10
Лебедев А. 9
Левик В. 150
Любомудров М. 200

Майронис 403
Максимов Д. 75, 93, 149
Михайловский Б. 149
Моклер К. 149

Нильсен М. 326, 328, 381

Оконьска А. 373
Орлов В. 68, 149, 365

Палиевский П. 9, 149, 393
Пинский Л. 293
Прокофьев В. 148
Пшибышевский С. 143

Рачинский Г. 78
Рубакин Н. 33
Рудницкий К. 68

Сахаров В. 9
Семенов К. 326
Сопрунов Ф. 328

Танюк Л. 394
Турова В. 170

Чапек К. 298
Чегодаев А. 148

Шаргородский А.-А. 10
Шахматов А. 403
Шведов Ю. 293
Штрих Ф. 404

Щерба Л. 403

Эллис 76, 79, 80, 92, 151
Эренбург И. 151

TURINYS

Pratarmė 5

VAIKYSTĖ 15

STUDIJOS 55

POEZIJA 134

PROFESORIAUS DARBAS 176

POSŪKIS Į DRAMATURGIJĄ 250

ISTORINIŲ PASIKEITIMŲ VERPETE 311

NAUJI KŪRYBOS PRADAI 356

Pabaiga 386

Reziumė (rusų k.) 402

Apie atsiminimų autorius 408

Santrumpos 414

Pavardžių rodyklė 415

Knygoje panaudotos nuotraukos iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, Kauno viešosios J. Paleckio bibliotekos B. Sruogos skyriaus, LTSR literatūros muziejaus, LTSR dailės muziejaus Teatro ir muzikos skyriaus, Štuthofo valstybinio muziejaus (Lenkijos Liaudies Respublika) fondų. Spektaklių nuotraukos — **Z. Gružinsko, L. Masiulio, K. Vitkaus, A. Zavadskio,** B. Sruogos namo-muziejaus — **B. Krakausko,** autoriaus — **S. Platūkio.**